

RÓMAI TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA

**SZERKESZTETTE
BORZSÁK ISTVÁN**

ÖTÖDIK KIADÁS

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST 1989

ÓKORI TÖRTÉNETI
CHRESTOMATHIA
III.

A sorozatot szerkesztette:
MARÓT KÁROLY

EGYETEMI SEGÉDKÖNYV

A szemelvényeket fordította:
BORZSÁK ISTVÁN és HAHN ISTVÁN

A tartalomjegyzékben az egyes szemelvénytípusok után olvasható
B. vagy H. betű a fordítót jelzi

Lektorok:
MORAVCSIK GYULA
HARMATTA JÁNOS
és
MARÓTI EGON

© Borzsák István, Budapest, 1963

ÖSSZKIADÁS ISBN 963 18 1862 4
ISBN 963 18 2063 7

Készült a művelődési miniszter rendeletére

ELŐSZÓ

Most, amikor az ókori történeti chrestomathia III. (a megjelenés sorrendjét tekintve: II.) kötetét átadjuk rendeltetésének, nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk el, hogy *szándékaink* változatlanok maradtak: olyan dokumentumgyűjteményt óhajtottunk a római történelmet tanulmányozó egyetemi hallgatók és szemináriumvezetők kezébe adni, amely Róma évezredes történelmének minden mozzanatára nem terjedhet ugyan ki és egyes részleteiben kiegészíthető, az anyag természeténél fogva itt-ott másképpen értelmezhető ugyan, de hogy a történeti kutatómunkába bevezessen, a történelmi fejlődés törvényszerű útjának irányát és főbb állomásait szemléltesse és — főleg — további munkára ösztö-nözzön: arra talán mégis alkalmas.

Azon voltunk, hogy a hagyományos auktorrészletek mellett minél nagyobb számban szolgáltassuk meg a primér forrásokat, a publikációs és nyelvi okoknál fogva még nehezebben hozzáférhető feliratos anyagot. Ugyanakkor bizonyos egyensúlyra is kellett törekednünk az irodalmi források és a pedagógiai célokra nem mindig könnyen felhasználható feliratok elosztásában. Nem hanyagolhattuk el a gazdaságosság szempontjait sem: indokolatlan helypocsékolás lett volna például az úgyis nélkülözhetetlen Világirodalmi antológia vagy a Gracianszkij—Szkazkin-féle Középkori történeti chrestomathia I. kötetében elérhető anyag teljes átvétele, vagy a kulturális forradalmunk egyik — nem utolsó — eredményeként egymás után megjelenő görög—latin szerzők szerepeltetése. Így állott elő az a furcsa helyzet, hogy például Tacitusból és Plutarchos életrajzaiból alig, Suetoniusból pedig egyáltalán nem közöltünk szemelvényeket.¹ Jól tudom, hogy Hekataiosztól a késői kompilátorokig még van jó néhány szerző, akiknek bevonása szintén gyümölcsöző lehet, de ezek felsorolását és minél eredményesebb feldolgozását bírálóimnak hagyom. Akár a dokumentumok kiválogatását, akár a bevezető eligazítások, bibliográfiai utalások és jegyzetek terjedelmét tekintve a magam részéről bármely egyetemi segédkönyv abszolút autarkeiáját szükségtelen és meg sem valósítható követelménynek vélem; éppen ezért a könyv használóit most sem igyekeztem minden apróság magyarázgatásával az utánanézés és további munka termékeny gondjától mentesíteni.

A görög kötetnél külön probléma volt az anyagcsoportosítás kérdése. Azt, amit ezzel kapcsolatban a II. kötet előszavában kifejtettem, lényegében ma is

¹ Itt hivatkozunk Révay József tanulságos válogatására: »A császári Róma« (Bp. 1957), valamint Hahn István ókori hadtörténeti szöveggyűjteményére (Bp. 1963).

fenntartom, és nem hiszem, hogy eljárásom akár elvileg, akár gyakorlatilag a »történetiség feladását« jelentette volna. Mivel az anyag itt lehetővé tette, a római kötetben én is szívesebben választottam az áttekinthetőbb és kényelmesebb (időrend szerinti) csoportosítást. Ez persze szükségképpen a szemelvények bizonyos mérvű felszabdalásával és a historiográfiai szempont csorbulásával (vagy legalább is érvényesítésének megnehezítésével) járt együtt.

Itt is szólanunk kell a külföldi irodalom hasonló jellegű termékeiről. Hosszú jegyzékben sorolhatnám a különféle rendeltetésű újabb szöveggyűjteményeket (pl. J. Bergmans—A. R. Van Cauwelaert, *Romana. Textes latins illustrant la société et la civilisation romaines*, I—II. Anvers 1948—49; J. Chevalier, *La cité romaine à travers la littérature latine*. Paris 1948; N. Lewis—M. Reinhold, *Roman civilisation*, I—II. New York 1951; J. Imbert—G. Sautel—M. Boulet-Sautel, *Histoire des institutions et des faits sociaux. Textes et documents*. I.: *Des origines au Xe s.* Paris 1957; J. Stevenson, *A new Eusebius. Documents illustrative of the history of the Church to A. D. 337*. London 1957; M. Hadas, *A history of Rome from its origins to A. D. 529, as told by the roman historians*. London 1958 stb.), amelyeknek ismerete részint könnyítheti, részint csak még nehezebbé teszi az anyagválogatás munkáját.

Külön meg kell emlékeznünk a V. V. Sztruve szerkesztésében megjelent szovjet ókori történeti chrestomathia III. (római) kötetéről (Moszkva 1953; német változata: Berlin 1957), amelynek — mint már előzőleg a görög kötetnek is — minden másnál jobb hasznát vettük. Sztruve művének mintájára az egyes korszakok dokumentumcsoportjai elé nemcsak a terjedelem megkötöttsége miatt nem iktattunk hasonló áttekintéseket, hanem abból a megfontolásból kiindulva is, hogy a szemelvények értelmezéséhez szükséges történelmi alapismereteket máshonnan kell biztosítani. — Nem használhattuk már az időközben megjelent cseh kiadású római történeti forrásgyűjteményt: *Antika v dokumentach*, II.: *Rím* (Praha 1961, 652. l.), valamint a Sz. L. Utcsenko szerkesztette szovjet chrestomathiát: *Hresztomatyija po isztoriji drevnyeho Rima* (Moszkva 1962, 676 l.).

Ami a költői művek kényszerű mellőzését illeti, tudjuk, hogy pl. Vergilius vagy Horatius akárhány részlete elsőrendű történeti forrás is, de egyrészt a Világirodalmi antológia I. kötetének bő anyagára, másrészt a külön-külön is örvendetesen szaporodó klasszikus műfordításokra (Catullus, Lucretius, Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius, Ovidius, Persius stb.) gondolva inkább a kevésbé költői szövegeket szaporítottuk.

Hiányolhatják a kötet használói a Pannoniára vonatkozó antik forrásokat, és hivatkozhatnak arra, hogy pl. az imént említett cseh kiadvány kb. 60 lapot szán a csehszlovák terület ókori helyzetének bemutatására — ami határozottan túlzás. Mi utalunk egyrészt forrásaink tagadhatatlan szűkszáviságára és töredékes állapotára (de közölt szemelvényeinkben még így is akad értékesíthető részlet), másrészt meglevő és felhasználható speciális feldolgozásokra (mint pl. a szerk. hajdani disszertációjára: »Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken«, Bp. 1936; Mócsy András RE »Pannonia«-cikkére vagy Földy József Strabón-fordítására, Ant. Tan. 1957).

A hétköznapi élet bemutatásához még ma is használhatók Balogh Károly *Martialis*-kiadványai (*Martialis*, 1937; *Antik bronzkör*, 1940; *Római könyv*, 1941), vagy legújabban Ürögdi György népszerűsítő könyve: »A régi Róma« (Bp. 1963).

*

. Az id. Plinius szép mondásával zárom: *ingenui est afferre, per quos profeceris*. Én is kötelességemnek érzem, hogy rég vállalt feladatunk — *qualitercumque* — megvalósultával megköszönjem mindazoknak (lektoraimon kívül elsősorban Marót Károlynak és Hahn Istvánnak) baráti szívességét, akiknek minden esetben úgy érdekét néző közreműködése nélkül a görög—római történeti chrestomathia talán sohasem készült volna el.

Budapest, 1961. november—1963. március

B. I.

*

Korrigálás közben kaptam a hírt, hogy az Ókori történeti chrestomathia főszerkesztője, Marót Károly Kossuth-díjas akadémikus, ny. egyetemi tanár 1963. október 27-én meghalt. A római kötetet, amelynek megjelenését oly féltő gondoskodással várta, így már nem érhetette meg.

Munkatársai és a könyv használói hálával és szeretettel fogják emlegetni tudását, emberségét, baráti és tanári jóságát.

B. I.

Rövidítésjegyzék

- Abbott — Johnson: F. F. Abbott — A. C. Johnson, *Municipal administration in the Roman Empire*. Princeton, 1926.
- Bengtson: H. Bengtson, *Einführung in die alte Geschichte*.² München 1953. (A legfontosabb művek bibliográfiája: 152—181. l.)
- Bibl. Teubn.: *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* — vagyis a görög és római írók (általában mintaszerű) kiadásainak a B. G. Teubner kiadónál megjelenő hatalmas sorozata.
- Bruns: *Fontes iuris Romani antiqui*, ed. C. G. Bruns; 7. kiadása: Tübingen 1909.
- CAH: *The Cambridge Ancient History*. (A római történelmet a VII—XII. kötet tárgyalja, 1928—1939; bibliográfiái is nélkülözhetetlenek.)
- Charlesworth: M. P. Charlesworth, *Documents illustrating the Reigns of Claudius and Nero*.² Cambridge 1951.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum* — a római feliratoknak Mommsentől (1863) megszervezett, azóta is egyre bővülő monumentális gyűjteménye.
- CSEL: *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* (a »bécsi corpus«); 1867 óta.
- Dessau: H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*. I—III. Berlin 1892—1916.
- Dittenberger, Syll.³: W. Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum*, 3. kiad. I—IV. Leipzig 1915—1924.
- Ehrenberg — Jones: V. Ehrenberg — A. H. M. Jones, *Documents illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*.² Oxford 1955.
- ESAR: *An Economic Survey of Ancient Rome*, edited by T. Frank. I—V. Baltimore 1933—1940 (új kiadás: 1959).
- IG: *Inscriptiones Graecae* — a még A. Boeckhtől megindított *Corpus Inscriptionum Graecarum* 1873 óta folyó felújítása.
- IGRR: R. Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*. I—IV. Paris 1911—1927.
- Maskin: N. A. Maskin, *Az ókori Róma története*. Bp. 1951. (Historiográfiai bevezetéssel és bibliográfiával.)
- Migne PL: *Patrologiae Latinae cursus completus* (1844—1864) — a latinul író egyházatyákon kívül úgyszólván minden nevesebb egyházi szerző műveinek ropant sorozata.
- Moravcsik: Moravcsik Gyula, *A papíruszok világából*. Bp. 1942. (Új kiadása: *Miről vallanak a papíruszok?* Bp. 1961.)
- OGIS: W. Dittenberger, *Orientis Graeci inscriptiones selectae*. I—II. Leipzig 1903—1905.

RE: Pauly—Wissowa—Kroll—Mittelhaus—Ziegler, Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. (1895-től.)

Rosenberg: A. Rosenberg, Einleitung und Quellenkunde zur römischen Geschichte. Berlin, 1921. (Ma is nélkülözhetetlen »bevezetés«, bár azóta — Bengtsonén kívül — több hasonló kiadvány jelent meg; pl. A. E. Breccia, Avviamento e guida allo studio della storia e delle antichità classiche. Pisa 1950; E. Manni, Introduzione allo studio della storia greca e romana. Palermo 1952; P. Petit, Guide de l'étudiant en histoire ancienne. Paris 1959.)

Stajerman: J. M. Stajerman, Izbrannije latinszkije nadpisi po szocialno-ekonomiceszkoj isztoriji rannej Rimszkoj imperiji. Vjesztnyik drevnej isztoriji 1955/1956. évf.

Tronszkij: I. M. Tronszkij, Az antik irodalom története. Bp. 1953.

VIA I.: Világirodalmi antológia, I. köt.: Az ókor. Szerk. Trencsényi—Waldapfel Imre és Szilágyi János György. Bp. 1952.

Warmington: E. H. Warmington, Remains of Old Latin. III—IV. (XII. Tables, Archaic Inscriptions.) London, 1938—1940.

Wilamowitz: Griechisches Lesebuch von U. v. Wilamowitz—Moellendorff, I—II.² Berlin 1902.

Itt hivatkozunk — friss bibliográfiai eligazításul — A. Heuss »Römische Geschichte«-jének (Braunschweig 1960) XII. fejezetére (499—600. l.): »Die römische Geschichte in der Forschung.«

[5] Két függőleges finom lénia között az eredeti felirat vagy papirusz sorszámozása (öt soronként).

1. Italia őslakossága

(Dionysios Hal., Arch. Rom. I. 26—30)

Dionysios, a halikarnassosi születésű rhétor, i. e. 30. táján költözött Rómába, és mint az előkelő körök pártfogoltja, itt írta meg római történetét (Róma kezdetétől az I. pun háborúig, vagyis Polybios művének kezdőpontjáig). Az »*Archaiologia*« évtizedekig készült; írója művészibb gonddal csiszolgathatta, mint kortársa, Livius a magáét; a görög és latin forrásokat egyaránt jól ismerte, csak éppen történetíró nem volt, úgyhogy a kritika joggal minősíthette a 20 könyvre terjedő művet (amelyből ránk csak az első fele maradt) egészben véve »a történeti ábrázolás ijesztő torzképének« (A. Rosenberg). Mint jövevény. — *Graeculus* — rhétor, nem mert a római arisztokraták évkönyvírói fikciójától elszakadni, pl. házigazdájának, Aelius Tuberónak a tekintélyével szembeállni; ezért bocsátkozott alkalomadtán heves vitákba a Róma-ellenes hellénisztikus történetírókkal: így érdemét a sok régi szerző anyagának megőrzésén kívül főleg irodalmi teljesítményében (az évkönyvek, a hadtörténeti monográfiák és az alkotmánytörténeti elmélkedések művészi igényű ötvözésében) kereshetjük. Az I. könyv Róma alapításának (*ktisis*) tudós ábrázolása.

Kiadta: C. Jacoby (Bibl. Teubn.), 1885—1905; megismeréséhez még ma is jó alap Ed. Schwartz RE-cikke; rövid, de találó jellemzése Rosenberg 155—160. l.

(26,2) Az etruszkokat egyesek Italia őslakóinak (*autochthones*) mondják, mások bevándoroltaknak. A nép bennszülött volta mellett állást foglalók szerint nevüket azokról az erősségekről kapták, amelyeket az itt lakozók közül az elsők építettek. Mert a falakkal körülvett és tetővel ellátott épületeket az etruszkok (görögül *Tyrrhénōi* vagy *Tyrsénoi*) ugyanúgy *tyrsis*-eknek (»tornyoknak«) nevezik, mint a hellének. Úgy vélik tehát, hogy erről kapták a nevüket, mint a kisázsiai mosynoikosok,¹ akik szintén toronyszerű, magas faépületekben élnek és ezeket (a lakásokat) *mosyné*-knek nevezik.

(27) Azok szerint viszont, akik ideköltözötteknek mondják őket, Tyrrhénos volt a telepes csoport (*apoikia*) vezetője, és az ő neve szállt át a népre. Ez (a Tyrrhénos) pedig a régebben Méioniának nevezett vidékről származó lyd volt, ... Zeus ötödizigleni leszármazottja... Atysnek és Kallitheának két fia született: Lydos és Tyrrhénos. Lydos ott maradt; ő kapta meg apjának az országát, és róla nevezték el a földet Lydiának; Tyrrhénos pedig, mint egy telepes csoport vezetője, Italia jókora részét megszerezte és a vele együtt hajózókat is magáról nevezte el.

Hérodotos előadása szerint² Atysnek, Manés fiának a fiaiból (került ki) Tyrrhénos (telepes) csoportja, és a méiónok átköltözése Italiába nem volt önkén-

¹ A Fekete-tenger délkeleti partszegélyén.

² Hérod. I. 94; vö. a Chrest. II. kötetének 56. lapján olvasható szemelvénnnyel.

tes. Azt írja ugyanis, hogy Atys uralkodása alatt szűk termés volt Méioniában, és az emberek — a szeretett földhöz ragaszkodva — egy darabig sok mindent kigondoltak, hogy a csapást elhárítsák, ti. csak egyik nap fogyasztottak valamennyi ételt, másnap (a nélkül) bírták ki. Mikor azonban a baj állandósult, sorsvetéssel az egész népet kettéosztották: az egyik félnek ki kellett vándorolnia, a másik maradt. Atys fiai közül is az egyik ide, a másik pedig oda került. Mivel Lydos csoportjának jutott a maradás sorsa, a másik (csoport) a holmik egy részével kivándorolt; Italia nyugati partjain kötött ki, ahol az ombrikosok laktak, és itt maradván alapította azokat a városokat, amelyek még az ő (Hérodotos) idejében is megvoltak.

(28) ... (Más írók szerint) Tyrrhénos Héraklésnek volt a lydiai Omphalétól született fia ..., megint mások Téléphos fiának mondják, aki Trója eleste után vándorolt Italiába. Viszont a lydiai Xanthos,³ az ősi történetnek minden más írónál avatottabb értője ..., művében nem is említ Tyrrhénos nevű lydiai uralkodót, és nincs tudomása Italiába vándorolt méioniai telepésekről... A lesbosi Hellanikos⁴ szerint meg a tyrrhéneket előbb pelasgoknak hívták, és Italiában történt megtelepedésük után kapták mostani nevüket... »A pelasgokat... a görögök kényszerítették távozásra (Thessaliából), és miután hajóikat az Ioniai öbölben, a Spinés folyó torkolatánál⁵ hagyták, a szárazföld belsejében Krotón⁶ városát foglalták el, majd innen kiindulva a most Tyrsénianak nevezett földet (azaz Etruriát) népesítették be.« Myrsilos viszont Hellanikossal ellentétben azt írja, hogy a tyrrhéneket eredeti hazájuk elhagyása után, bolyongásuk közben nevezték el pelargosoknak, a gólyamadarakhoz (*pelargoi*) hasonlítván őket, mivel rajokban keresték fel hol Görögországot, hol a barbár földet: és az athéni Akropolist is ők vették körül a *Pelargikon teichos*-nak nevezett fallal.

(29) Megítélésem szerint tévednek mindazok, akik a tyrrhén és pelasg népet ugyanannak gondolják. Abban, hogy egymás nevét használták, nem volt semmi csodálatos, hiszen ugyanez megesett már egyéb — akár hellén, akár barbár — népekkel is, mint például az egymáshoz közel lakó trójaiakkal és phrygekkel (legalábbis sokan egy népnek tartották ezt a kettőt, amely legfeljebb elnevezésben, de nem természettől fogva különbözött egymástól); és mint ahogy másutt összekeveredtek a népnevek, ez történt Italiában is. Mert valóban volt idő, amikor a hellének a latinokat, ombrikosokat (umberekét), ausonokat és még sok egyebet mind tyrrhénosoknak mondták, mivel a népek lakóhelyeinek egymástól való távolsága a messzebb élők előtt elhomályosította a pontos megkülönböztetést. Sok író Rómát is etruszk városnak vélte. Én azt hiszem, hogy e népek neve is, életmódja is változott (közben), de hogy mind a kettő közös eredetű volna, azt már nem hiszem. Ezt sok minden egyébbel, főleg azonban nyelvükkel bizonyíthatnám, amelyek teljességgel különbözők és semmiféle ha-

³ Hérodotos egyik logographoselődje a VI. sz. végén és az V. sz. elején.

⁴ V. századi logographos; történetírói teljesítményére és a mítoszhoz való viszonyára vonatkozólag l. Harmatta János, Egy mítikus nép Hellanikosnál. *Antiquitas Hung.* 2 (1948) 30. l.

⁵ Talán a Pó egyik torkolati ágánál?

⁶ Jelenlegi nevén: Cortona. Ez az azonosítás azonban nyelvészetileg megalapozatlan, sőt — Harmatta János szerint — a pelasgok vándorlásának hagyományos történeti-földrajzi magyarázata is elfogadhatatlan. (Az Adria északi része már Hérodotosnál is: Hadriés; a Spinés folyónév alapszavából. — Spina — bárhol másutt is lehetséges volt a névképzés; egyáltalán nem lehetetlen, hogy Dionysios nem az etruszai Krotón-Cortonára, hanem a bruttiumi Krotónra gondolt.)

sonlóságot nem őriztek meg. »A krotóniak ugyanis« — írja Hérodotos¹ — »a körülöttük lakó népek közül egyikkel sem azonos nyelven beszélnek, sem a plákiaiak, egymással viszont igen. Világos tehát, hogy máig őrzik nyelvük jellegét, amelyet magukkal hoztak, mikor ezekre a vidékekre költöztek.« Bár elcsodálkozhatna rajta az ember, hogy a krotóniak és a Helléspontos körül lakó plákiaiak nyelve hasonló — hiszen eredetileg mind a kettő pelaszg (nép) —, a közvetlen közelben lakó tyrrhénekétől viszont teljesen elütő...

(30) Ennek alapján tehát én azt hiszem, hogy a tyrrhének és a pelaszgok — két különböző nép, és nem hiszem, hogy a tyrrhének a lydek telepesei, mivel nem ugyanazt a nyelvet beszélik, sem azt nem mondhatjuk, hogy a nyelvük már nem hasonló ugyan, más dolgok azonban mindmáig őrzik a közös haza (*métropolis*) emlékeztető jeleit. Mert isteneik sem azok, akiket a lydek tisztelnek; törvényeik és szokásaik sem hasonlóak, hanem éppen ezek tekintetében a lydektől még inkább különböznek, mint a pelaszgoktól. Szerintem közelebb járnak az igazsághoz azok, akik azt állítják, hogy sehonnan sem vándoroltak be, hanem itteni őslakosok (*epichóron ethnos*), mivel megállapíthatólag nagyon régi, és akár nyelvében, akár életmódját tekintve egyetlen más nemzettel sem azonos nép. Az, hogy a hellének — akár toronyszerű lakóhelyeikről, akár valamely uralkodójukról — így nevezték el őket, semmit sem jelent. A rómaiak ugyanezt a népet más nevekkal jelölik, amennyiben egykori — Etruriának mondott — hazájukról etruszkoknak nevezik őket; az istentisztelettel kapcsolatos tennivalókban való jártasságukról, amelyben kiemelkednek mások közül, most — homályosabb névvel — tuszkoknak (*Tusci—Tuskoí*), régebben — nevüket pontosan, görögösen ejtve — *Thyoskooi*-nak (»áldozatnézőknek«) mondták őket. Ők Rasenna nevű vezérükről ugyanígy nevezik magukat... A pelaszg törzs (*phylon*), amennyiben nem morzsolódott fel és nem szakadt szét telepekre, az Aborigines-néppel együtt élve — bár (korábbi) nagyságához képest kicsinyként — megmaradt, mégpedig azon a helyen, ahol utódai másokkal együtt — idővel — Rómát alapították.

2. Róma alapításának mondája

(Dion. Hal. I. 72—73)

(72) Mivel a nézetek mind az alapítás idejére, mind a város alapítóinak kivoltára vonatkozólag sokban eltérnek egymástól, úgy gondoltam, nem szabad csak úgy futtában ismertetni a kérdést, mintha egybehangzóan megítélt dolgokról volna szó. A gergithoszi Kephálón,¹ ez az igen régi író úgy tudja, hogy a várost az ilioni (trójai) háború utáni második nemzedék idejében az Ilionból Aineiasszal együtt elmenekültek alapították, a város beépítőjének (*oikistés*) pedig Rhómost, a telepescsoport (*apoikia*) vezetőjét, Aineias egyik fiát tünteti fel. Szerinte Aineiasnak négy fia volt: Askanios, Euryleón, Rhómylos és Rhómos. Ugyanezt írja (a város alapításának) idejéről és a település vezetőjéről Démagoras,² Agathyllos³ és még sokan mások...

¹ Hérod. I. 57; ott azonban »krétóniak« szerepelnek.

² Az i. e. III—II. sz. fordulóján működő tróasi Hégésianax ezen a néven tette közzé »Trójai történetét«.

³ Samosi születésű hellénisztikus történetíró.

⁴ Arkadiai elegiaköltő.

A sigeioni Damastés, »a filozófus« Aristotelés, a syrakusai Kallias, Xenagoras, a chalkisi Dionysios és még néhány megnevezetlen szerző eltérő véleményeinek felsorolása után Dionysios így folytatja:

(73) Bár még sok más görög író is felvonultathatnék, akik mind különböző személyeket tüntetnek fel a város alapítója gyanánt — nehogy hosszadalmasnak ítéljenek, áttérek a római írókra.

A rómaiaknak nincs egyetlen régi írójuk vagy logographosuk sem. A szent táblákon fennmaradt régi hagyományokból veszi át és írja le mindenki (a magáét). Ezek közül egyesek szerint Aineias fiai: Rhómylos és Rhómos voltak Róma alapítói, mások szerint Aineias leányának a fiai — hogy az apjuk ki volt, nem mondják meg határozottan. Ezeket Aineias kezesekként adta Latinusnak, az Aborigines nép királyának, amikor az őslakosok és a jövevények baráti szerződést kötöttek egymással. Latinus kedvelte és gondoskodásának minden látható jelével körülvette őket, majd amikor férfiutód nélkül halt meg, országa egy részét rájuk hagyományozta. Mások úgy írják, hogy Aineias halála után Askanios nyerte el a latinok egész országát, de testvéreivel, Rhómylosszal és Rhómosszal háromfelé osztotta a latinok földjét és (hádi) erejét; ő maga Albát és más kisebb városokat alapított; Rhómos pedig Capuát dédapjáról, Kapysról, Anchisét nagyapjáról, Anchisésről, a később Ianiculumnak mondott Aineiát apjáról, Rómát pedig magáról nevezte el. Ez (Róma) egy ideig néptelen volt, de amikor az albaiaktól küldött Rhómylos és Rhómos vezetése alatt újabb telepések érkeztek, a régi telepet szállták meg. Ezek szerint Rómát kétszer alapították: először nem sokkal a trójai események után, majd tizenöt nemzedékkal az előbbi után. Ha azonban valaki még messzebbre akar visszatekinteni, egy harmadik, még ezeknél is ősibb Rómát fog találni, amely Aineiasnak és a trójaiaknak itáliai megérkezése előtt keletkezett. Ezt pedig nem akármilyen és nem is valami újabb író nyomozta ki, hanem a syrakusai Antiochos,⁴ akit már korábban is említettem. Szerinte Morgés itáliai királysága idején — Italia akkoriban a Tarentumtól Poseidóniáig (Paestumig) húzódó parti szegegyre korlátozódott — egy római menekült folyamodott hozzá. Szó szerint ezt írja: »Amikor Italos már öreg volt, Morgés vette át a királyságot. Ennek idejében Rómából egy Sikelos nevű ember menekült hozzá.« A syrakusai történetíró szerint tehát egy ősi, még a trójai események előtti Róma nyomozható ki. Hogy azután ez ugyanazon a helyen terült-e el, ahol a mai népes város van, vagy egy másik helységet hívtak történetesen ugyanígy, én sem tudom eldönteni, mivel ő is tisztázatlanul hagyta.

3. Livius

Róma alapítása

(I. 3—7)

A pataviumi (padovai) születésű Livius élete nagyjából egybeesik Augustuséval (i. e. 59. — i. sz. 17); 142 könyvre terjedő hatalmas műve is mintegy a régi rómaiság Augustus-kori újjászületésének a szimbóluma. Mai értelemben vett történetírónak ugyanúgy nem mondhatjuk, mint Sallustius vagy Tacitus: jó felkészültségű, filozófiában is járatos szónok volt, és — mint a legtöbb művelt római — a régi köztár-

⁴ Thukydides kortársa, Italia és Szicília történetének megírója.

saság híve, vagyis *Pompeianus* (Tac., Ann. IV. 34), aki azonban eszményeit jól össze tudta egyeztetni Augustus principatusának köztársasági külöségeivel. »A város alapításától« (*Ab urbe condita*) kezdett műve az augustusi kor ideáljainak múltbavitítése és lelkesült igazolása, persze korántsem önálló kutatások és forrástanulmányok, hanem a rendelkezésre álló régi annalisták, majd a II. pun háborútól kezdve mindinkább Polybios alapján. Hírét és közkedveltségét elsősorban cicerói írásművészetének és az előadását hevítő romantikus hazafiságnak köszönhetette. A mű nagy terjedelme azonban nem segítette elő fennmaradását: a 142 könyvből csak az első tíz, majd a XXI–XLV. maradt ránk, de tartalmi kivonataiból (*Periochae*) és későbbi felhasználóinak utalásaiból az egész mű menetét rekonstruálhatjuk — a mítikus kezdetektől Augustus uralkodásáig (közelebbről: az i. e. 9. évig). Decas-okra nem maga az író osztotta, a tízes beosztásban inkább kiadási szempontok érvényesültek; az ötös vagy tízes keret és bizonyos történelmi eseménycsoport egyezését csak a mű első harmadában (pl. a harmadik decasban, a II. pun háború megörökítésében: XXI–XXX. könyv) állapíthatjuk meg.

Legjobb magyarázatos kiadása: W. Weissenborn—H. J. Müller (több kiadásban), 1880-tól; a forráskérdéshez: H. Nissen, *Kritische Untersuchungen über die Quellen der 4. und 5. Dekade des Livius*, Berlin 1863. (még ma is alapvető); újabban: A. Klotz, *Livius und seine Vorgänger*, Berlin 1940–41; »kutatói« teljesítményéről: E. Burck, *Die Erzählungskunst des T. Livius*, Berlin 1934. Vö. Maskin, 16–17. l. és Tronszkij, 435–8. l.

Aeneas a római ősmonda szerint a trójai menekültek letelepítése és a latinokkal való egyesítése után egy csata alkalmával a latumi Numicus folyóba fulladt; halála után Iuppiter Indiges néven istenként tisztelték.

(3) Ascanius, Aeneas fia, ekkor még nem volt annyira érett, hogy a hatalmat átvehette volna; hatalma mégis felserdültéig csorbitatlanul megmaradt; addig a latin államot — a gyermek atyjának és nagyatyjának országát — aszszonyi gyám, a tehetséges Lavinia kormányozta... A népes, az akkori körülményekhez képest virágzó és gazdag várost (Ascanius) anyjának — vagy mostohájának — hagyta, ő maga pedig másik, új várost alapított az albai hegy tövében, amelyet a hegyvonulattal párhuzamosan húzódó fekvése miatt »Hosszú Albának« (*Alba Longa*) neveztek el. Lavinium alapítása és az alba longai település szervezése közt mintegy harminc esztendő telt el. Mindenestre — főleg az etruszkok legyőzése után — annyira megerősödött, hogy sem Mezentius,¹ sem az etruszkok vagy egyéb szomszédos népek nem merték megtámadni még Aeneas halálakor, majd az asszonyi gyámság és a fiatal uralkodó első éveit alatt sem. Békét kötöttek egymással, melynek értelmében a most Tiberisnek nevezett Albula folyó volt köztük a határ.

Ascanius után fia, a véletlenül az erdőben született Silvius uralkodott. Ennek a fia Aeneas Silvius, unokája pedig Latinus Silvius volt. Az utóbbi több új települést (*colonia*) alapított, melyeknek lakosait »régii latinoknak« nevezték. A Silvius nevet Alba későbbi uralkodói is megtartották. Latinust Alba követte, Albát Atys, Atyst Capys, Capyst Capetus, Capetust Tiberinus, aki az Albulán való átkelés közben belefullt, és így adott a folyónak az utódok előtt oly híres nevet. Ezután Agrippa, Tiberinus fia, majd Romulus Silvius volt a királya az apjuktól örökölt birodalomnak. Az utóbbi, miután villám sújtotta, maga adta át az országot Aventinusnak; ezt azon a dombon temették el, amely most Róma városának része; a dombnak ő adott nevet. Az ezután uralkodó Procának két fia volt: Numitor és Amulius; a Silvius-nemzetség ősi királysága az idősebb Numitorra maradt. Az erőszak azonban hathatósabbnak bizonyult, mint az atyai szándék, vagy az idősebbnek kijáró tisztelet: Amulius elűzte bátyját és maga

¹ Az etruszri Caere legendás királya.

uralkodott. A bűnt bűnnel tetézte: bátyjának fiú örököseit elemésztette, leányát pedig, Rea Silviát — megtisztelés címén — Vesta-papnővé tétette és szüzességi fogadalmával megfosztotta attól a reménytől, hogy gyermekei lehessenek.

(4) De azt hiszem, hogy a végzet gondoskodott ennek az ily nagy városnak a létrejöttéről és az istenek után leghatalmasabb birodalom kezdetéről. A szüzességétől erőszakkal megfosztott Vesta-papnő ikreknek adott életet és bizonytalan származású gyermekeinek apjaként — akár mert csakugyan azt hitte, akár pedig, mivel egy isten tisztesebb csábítónak tetszett — Marsot nevezte meg. De a király kegyetlenségétől sem az istenek, sem az emberek nem védték meg az anyát és gyermekeit: a papnőt megkötözve börtönbe vetették, a gyermekeket pedig a király az ott folyó vízbe dobatta. Isteni végzés folytán a Tiberis kilépett medréből, úgyhogy a valódi folyót a lassan hömpölygő vadvizek miatt sehol sem lehetett megközelíteni, ugyanakkor a parancs végrehajtói joggal gondolhatták, hogy a csecsemők az akármennyire lassú folyású vízbe belefulhatnak. Így tehát, mintha ezzel eleget is tettek volna a király parancsának, az árterület legszélén, ahol most a Ruminális-fügefű (*ficus Ruminalis*) van — a hagyomány szerint eredetileg *Romularis*-nak mondták —, kitették a gyermekeket. Akkoriban roppant pusztaságok terültek el ezen a vidéken. Azt beszélték, hogy mikor az ide-oda hányódó kád, amelyben a gyermekeket kítették, a sekély vízben fennakadt, a kisdetek sírására a környező hegyekből egy szomjas nöstényfarkas (*lupa*) vetődött arra; ez az állat oly szelíden kínálta lelógó emlőit a csecsemőknek, hogy Faustus, a királyi nyáj őrzője úgy találta, amint a nyelvvel nyalogatta őket. (Faustus) hazavitte és feleségének, Larentiának adta oda (a kisdeteket), hogy nevelje őket. Mások szerint Larentia egy feslett életű nőszemély (latinul ugyancsak *lupa*) volt, aki ott élt a pásztorok között; a csodálatos mesének ez volna az alapja.

Így születtek, így nevelkedtek, majd amikor felserdültek, nem maradtak tétlen a karámok és az állatok mellett, hanem vadászok módjára járták az erdőket. Testben és lélekben úgy megerősödtek, hogy már nem is érték be vadakkal, hanem a zsákmánnyal megrakodott rablókra is le-lecsaptak, a rablott holmit szétosztották a pásztorok között, azokkal voltak együtt komoly helyzetekben csak úgy, mint vidám órákban; a fiatalok csapata így gyarapodott napról napra.

(5) A hagyomány szerint a Lupercalnak nevezett játék már akkor megvolt a Palatium hegyén; ezt is — az arkadiai Pallanteum városáról — eleinte Pallantiumnak nevezték, csak később lett belőle Palatium. Az arkadiai eredetű Euandrus, aki több nemzedéssel előbb uralkodott a vidéken, itt is meghonosította azt az arkadiai ünnepséget, amelyen az ifjak a Lykaion-hegyi Pan tiszteletére — kicsapongó tréfálkozások közepette — meztelenül futkostak körül. Ezt (az istent) a rómaiak később Inuusnak nevezték. Az ünnep híre messze elterjedt; a zsákmány elvesztése miatt feldühödtek a rablók egy alkalommal meglesték a játék résztvevőit; Romulus meg tudta védeni magát, Remust azonban elfogták és mindenféle váddal illetve átadták Amulius királynak. Főleg azt rótták fel neki, hogy ők szoktak rajtaütni Numitor földjein és onnan fiatal társaival ellenség módjára ők hurcolnak el mindent. Remust így Numitornak adják át megbüntetés végett.

Faustus kezdettől fogva sejtette, hogy királyi gyermekeket nevel, hiszen tudott arról, hogy a csecsemőket a király parancsára kítették; ezzel pontosan egyezett az idő, amikor felszedte őket, de elhatározta, hogy az egyelőre kifor-

ratlan ügyet csak kellő alkalommal, vagy szükség esetén fogja feltárni. A szükség hamarabb jelentkezett; így aggodalmában mindent elmond Romulusnak. Történetesen Numitorban is felmerült unokáinak az emléke, amikor Remust őriztette és hallotta, hogy ketten vannak; egybevetette korukat, és feltűnt neki (Remus) egyáltalán nem szolgára valló jelleme. Tudakozódása során odáig jutott, hogy Remust már szinte biztosan felismerte. Így készítették elő a király elleni támadást egyszerre mindenfelől. Romulus, mivel a nyílt fellépéshez nem volt ereje, nem ifjú társainak csoportjával intézett támadást a királyi ház ellen, hanem úgy rendelkezett, hogy a pásztorok különböző utakon, de egyszerre érkezzenek oda, ugyanakkor Numitor házából Remus is támogatta egy másik felfegyverzett csapattal; így végeztek a királlyal.

(6) Numitor a zavaros helyzetben elejétől fogva azt a hírt terjesztette, hogy ellenség tört rá a városra és az támadta meg a királyi épületet, majd az albai fiatalságot a fellegvárba hívatta, hogy fegyverrel védelmezze; miután pedig látta, hogy az ifjak a király meggyilkolása után ujjongva közelednek feléje, habozás nélkül gyűlésbe szólíttatta a népet és ott feltárta öccsének fondorlatait, unokáinak származását, — születésüket, neveltetésüket, felismerésüket, — végül a zsarnok (Amulius) meggyilkolását, és bejelentette, hogy az utóbbit ő kezdeményezte. Amikor az ifjak zárt sorokban a gyűlés résztvevői közé vonultak és (az ikrek) nagyapját királyukként üdvözltek, a sokaság egybehangzó felkiáltása szentesítette a király nevét és hatalmát (*ratum nomen imperiumque regi efficit*).

Miután így Numitor kezébe került ismét Albában az uralom, Romulust és Remust elfogta a vágy, hogy kitételük és felnevelkedésük helyén várost alapítsanak. Tervükhöz a pásztorok is csatlakoztak, akik együttesen jogosnak mutathatták azt a reményt, hogy akár Alba, akár Lavinium kicsiny lesz az alapítandó városhoz képest. Később ezeket a megfontolásokat megzavarta az örökölt baj, az uralkodás vágya, majd a rút vetélkedés, amely meglehetősen ártatlanul kezdődött. Mivel ikertestvérek voltak, és így a kornak kijáró tisztelet nem lehetett döntő, Romulus a Palatiumra, Remus az Aventinusra ment fel az égi tájak megfigyelése végett (*ad inaugurandum templa*), hogy a hely védőistenei madárjóslat révén (*auguriis*) jelöljék ki az új város névadóját és a megalapított város uralkodóját.

(7) A hagyomány szerint először Remusnak jelentek meg madarak: hat keselyű. Már ki is hirdették a madárjóslat eredményét, amikor Romulus előtt kétszer annyi tűnt fel. Embereik mindkettőjüket királyként üdvözltek: egyik fél az időbeli elsőbbségre, a másik a madarak számára hivatkozva követelte magának a királyságot. A vita hevében gyilkosságra került sor; a kavarodásban Remus holtan rogyott össze. Közkeletűbb az a szóbeszéd, amely szerint Remus úgy üzött csúfot testvéréből, hogy átugrott az új falakon; erre a megdühödött Romulus átkozódva fenyegette meg: »Így fog járni más is, aki átugorja az én falamat«, és megölte. Így Romulus lett a hatalom egyedüli birtokosa, a város pedig alapítójának a nevét kapta.

4. A patríciusok és plebejusok osztályellentéteinek kialakulása

(Dion. Hal. II. 7—10)

A halikarnassosi Dionysiosnak a patríciusok és plebejusok rendi jellegű ellentétének, a korai római társadalom alapvető osztályainak kialakulásáról szóló előadása már korántsem elsődleges történeti forrás, mégis jól érzékeltetheti saját korának társadalmi ellentéteit és politikai eszméit, és megmutatja, hogy az Augustus-kori Róma uralkodó osztálya — a későköztársasági annálisztika történelem-konstruálásai alapján — hogyan képzelte az osztályokra való szakadás folyamatát.

Az előző fejezetekben a szerző a romulusi *tribus*- és *curia*felosztást ismerteti, majd a »Római régiségek« (*Archaiologia Rhómaiké*) II. 7. fejezetét a következőképpen zárja:

... Miután ily módon az egész népet tribusokba és curiákba osztotta, a földet is harminc egyenlő részre osztotta fel és sorsvetés útján minden egyes curiának megadta belőle a saját részét. Előzetesen azonban kivett annyi földet, amennyi az áldozatok ellátásához és a templomok fenntartásához szükséges volt, és valamennyi földet közös használatra is fenntartott. Ez volt hát az emberek és földek Romulus által történt első felosztása, amely a legnagyobb fokú egyenlőséget tartotta fenn.

(8) Az emberek második felosztása már rang szerint különböztette meg az emberbaráti kötelezettségeket és megiszteltetéseket, s ezt akarom most elmondani. Különválasztotta a származásuk és férfiúi erényük szerint tiszteletre méltó s az akkori körülményekhez képest vagyonuk szerint is jómódú és egyben gyermekkel is rendelkező férfiakat a nemtelenektől, hitványaktól és szegényektől. Ez utóbbi, kedvezőtlenebb helyzetben levőket plebejusoknak nevezte, ami ugyanazt jelenti, mintha görögül azt mondjuk: »a démoshoz tartozók«. Az előkelőbb helyzetben levőket »atyáknak« (*patres*) nevezte, talán azért, mert általában korosabbak voltak a többieknél, talán gyermekeik miatt, de lehet, hogy nemzetségük előkelő volta, vagy mindezen körülmények találkozása miatt. Úgy vélem, ebben is az athéni állam rendjét vette alapul — hiszen Athén akkor már virágkorában volt.¹ Ott ugyanis a lakosságot két részre osztották, s az előkelő származású vagyonos embereket eupatridáknak nevezték és rájuk bízta a város kormányzását. Az összes többi polgárokat agroikosoknak nevezték, s ezeknek semmi befolyást nem adtak a közügyekbe. Igaz, hogy idők múltán ez utóbbiakat is bevonták a tisztségek viselésébe. A római állam történetének leginkább megbízható krónikásai tehát ezeket az okokat említik meg, amelyek miatt az előbbieket »patresnek«, leszármazottaikat pedig patríciusoknak nevezik. Azok azonban, akik e kérdés tárgyalásába egyéni ellenszenvüket is beleviszik, és a római népnek alacsony származását vetik szemére, azt állítják, hogy nem a fenti okokból nevezték az előkelőket patríciusoknak, hanem azért, mert csupán ők tudtak saját atyjuk személyéről, a többi jött-mentek azonban nem tudtak szabadon született atyát megnevezni. Ennek bizonyosságául arra hivatkoznak, hogy valahányszor a királyok a patríciusokat tanácskozássra akarták összehívni, a hírnökök név szerint és atyjuk nevének hozzátételével szólították őket; a plebejusokat viszont a királyok szolgálóik hangjával együttesen szólították a népgyűlésre. De a patríciusoknak hírnökök által történő személyes meghívása nem előkelő származásuknak bizonyága, amint hogy a tülök hangja

¹ Ez természetesen tévedés, Athén virágkora jóval későbbi időre esik. A történetíró itt a Théseusnak tulajdonított legendás alkotmány intézkedéseire céloz.

sem bizonyítja a plebejusok névtelen származását. Az előbbi eljárás a tiszteletadás jele, az utóbbi pedig a gyorsaság kedvéért történt. Hiszen lehetetlen a nép tömegét rövid idő alatt név szerint a népgyűlésre meghívni!

(9) Miután Romulus így különválasztotta a hatalmasakat a hitványoktól, törvényekkel szabályozta mindegyik fél teendőit. A patriciusok az áldozati kultuszt látják el, viselik a tisztségeket, igazságot szolgáltatnak, s a város ügyein örködvén, vele együtt intézik a közügyeket. A plebejusok mentesek e közös feladatoktól, hiszen nem is értenek hozzájuk és szegénységük miatt nincs is idejük a közügyekkel foglalkozni, e helyett azonban művelik a földet, ellátják a nyájukat és végzik a jövedelemmel járó ipari teendőket. Így nem lesz idejük lázadozásra sem, ami más városokban gyakran előfordul, mivel ott a gazdagok a szegényeket megvetik, a hitványak és nyomorúságosak pedig irigylük a náluk különbeket. Romulus azonban a plebejusokat a patriciusok gondjára bízta s a plebs minden tagjának szabad választást adott arra, hogy ki-kí válasszon magának egy patronust. Ezt az ősi görög szokást, amely Thessaliában sokáig érvényben volt, s egy ideig Athénben is ismerték, helyes értelemben tőkéletesítette. A görögök ugyanis alattvalóikkal szemben fennhíjázóan viselkedtek és szabadokhoz méltatlan feladatokat hárítottak rájuk, amikor pedig parancsaikat nem teljesítették, veréssel és más, csak pénzen vásárolt rabszolgákat illető büntetéssel sújtották őket. E szolgálatuk miatt az athéniek ezeket az alattvalókat *thésekné* nevezték, a thessaliaiak pedig *penestésekné*, az elnevezéssel is gyalázkodó formában említvén hitvány helyzetüket.² Romulus azonban ezt a helyzetet szépen hangzó elnevezéssel tette elviselhetőbbé, amennyiben a szegények és hitványak feletti fennhatóságot *patronatus*nak nevezte, és mindkét félnek tisztas feladatot adott, egymás közötti kapcsolatukat pedig erkölcsi és polgári törvényekkel szentesítette.

(10) A *patronatus*nak akkor meghatározott és hosszú időn át érvényben maradt rendezése a következőkben állt.³ A patriciusok feladata volt clienseik számára a törvényeket magyarázni, hiszen azok nem is értették őket, továbbá jelenlétükben és távollétükben gyámkodniuk kellett felettük, mindazt teljesítvén, amit az apák tesznek fiaik érdekében pénzügyekben és anyagi vonatkozású szerződéseknél. Jogtalanságot szenvedő clienseik pereit — valahányszor egy-egy cliens anyagi károsodást szenvedett — ők vitték és vádakkal szemben a bíróság előtt képviselték őket. Egyszóval: a clienseket minden magán- és közjellegetű háborgatástól meg kellett óvniuk. Ezzel szemben a cliensek feladata volt patronusaikat segíteni lányuk kiházásában, ha a szülőknek nem volt elég pénzük. Ha patronusuk, vagy annak fia hadifogságba került, ki kellett váltaniuk. Ha patronusuk elvesztette saját perét, akkor a peres összeget és a köznek fizetendő büntetéspénzt gazdáik helyett sajátjukból kellett megadniuk; ezt a pénzt persze nem kölcsönbe adták, hanem hálából az irántuk tanúsított jótéteményekért. A tisztségek vállalásával, papi feladatokkal és más költséges megbízásokkal járó anyagi terhekben ők is részesedtek, mintha csak rokonok lennének. Mindkét felet egyaránt kötelezte az, hogy egymás ellen az

² A görög *thés* szót a hagyomány a *tithémi* — »helyezni, vetni« igével hozta kapcsolatba, tehát értelme: *alávetett*. — A *penestés* szót a *penés* — szegény, nyomorúságos szóból vezette le. A két terminus etimológiája máig sincs egyértelműen tisztázva.

³ Dionysios tévesen azonosítja a patricius—plebejus viszonyt a *patronus*—cliens viszonytal.

isteni és emberi törvények értelmében nem emelnek vádat, nem szabad egymás ellen tanúskodniuk, a másik fél akarata ellenére szavazniuk és egymást ellenségnek tekinteni. Akit ilyesmin rajtakaptak, hazaárulónak tekintették és Romulus erről szóló törvénye értelmében büntették. Az ilyen embert bárki megölhette, s a gyilkosságot ez esetben az alvilági isteneknek bemutatott áldozatnak tekintették. A rómaiak szokása volt ugyanis az, hogy akit büntetlenül akartak megölni, azt valamely istennek, leginkább persze az alvilági isteneknek áldozatként ajánlották fel.⁴ Ezt Romulus maga is megtette. Ily módon a cliens és patronus kapcsolata apákról fiúkra szállván, sok nemzedéken át maradt fenn és valósággal rokoni kapcsolat jellegét öltötte. Az előkelők legnagyobb dicsősége az volt, ha minél több cliens állt mögöttük. Nemcsak az örökölt cliensi kapcsolatokat kellett megőrizniük, hanem érdemükkel új clienseket is iparkodtak szerezni. Valóságos küzdelem volt közöttük, mert senki sem akart a másik mögött maradni a cliensek iránt tanúsított jótétemények dolgában. De maguk a cliensek is megtettek erejükhöz képest mindent patronusaik szolgálatában, viszonzásul pedig a patronusok a legkevésbé sem akarták clienseiket sanyargatni és indokolatlan pénzbeli ajándékot tőlük elfogadni. Ennyire lemondtak életmódjukban minden önkényességről, s a boldogságot az erényben, nem pedig a gazdagságban keresték.

5. Servius Tullius reformjai

(Dion. Hal. IV. 15—18)

(15,6) (Servius Tullius) ezek elrendezése után¹ megparancsolta, hogy minden római vegyenek jegyzékbe és vagyonát pénzértékben becsüljék fel, még pedig a szokásos esküt letévén, hogy a *census* a valóságnak megfelelően és a leggondosabban menjen végbe; (mindenkinek) be kellett jelentenie apja nevét, a korát, név szerint a feleségét és gyermekeit, továbbá, hogy ki-ki a városnak mely *tribus*-ában, vagy melyik vidéki *pagus*-ban lakik. Arra, aki kivonta magát a *census* alól, büntetésül azt szabta ki, hogy vagyonát elkobozzák, őt magát pedig megkorbácsolják és (rabszolgának) adják el. Ez a szokás a rómaiaknál sokáig fennmaradt.

(16) Amikor mindenkinek a vagyonát felbecsülték, vette a jegyzéket. és látván a (polgárok) sokaságát és a vagyonok nagyságát, valamennyi alkotmány közül a legbölcsebbet vezette be, amely a rómaiak számára — mint az eredmények mutatták — nagy áldások forrása lett. Ez az alkotmány ilyenféle volt: Valamennyi közül kiemelt egy részt, amelynek a vagyoni *census*a a legnagyobb volt, vagyis meghaladta a 100 *mna*-t.² Ezeket 80 *lochos*-ba (*centuria*) osztotta be és elrendelte, hogy a következő fegyvereket viseljék: argolisi paj-

⁴ A XII táblás törvény (VIII 21) is úgy intézkedik, hogy »aki megcsalja cliensét, átkozott legyen«. Ezt a későbbi értelmezés emberáldozatra magyarázta és Romulusra vezette vissza.

¹ Az előzményekben — Fabius Pictorra, a Gracchusok korában működő Venoniusra, a »mindkettejüknél hitelt érdemlőbb« id. Catóra és L. Pisóra való hivatkozással — a *phylé*-kre (azaz *tribus*-okra) és »görög megjelöléssel« *pagus*-okra való felosztásról és a lakosság számbavételéről olvashatunk.

² A *talanton* 1/60 része; általában megfelelő 100 drachmának, illetve 600 obolosnak; mint súlymérték: az euboeai vagy attikai *mna* megfelelő 437 grammnak, egy arany *mna* pedig tíz ezüstnek.

zsokat, lándzsákat, bronzsisakot, páncélt, lábvértet és kardot. Ezen belül is két csoportba osztotta őket: 40 centuriát szervezett a fiatalabbakból, akikre a tábori katonáskodást bízta, és negyvenet az idősebbekből, akiknek az lett a kötelességük, hogy az ifjúság hadbavonulása esetén a városban maradv a falakon belüli őrszolgálatot ellássák. Ez volt az első osztály (*syntaxis, classis*). Háborúban az egész phalanxon belül ez foglalta el a legelső helyet.

Ezután a fennmaradókból kiválogatta a második csoportot, akiknek a censusa nem érte el a 10 000 drachmát, de nem is volt kevesebb 75 mnánál (vagyis 7500 drachmánál). Ezeket húsz centuriába osztotta be azzal az utasítással, hogy egyébként olyan fegyvereket hordjanak, mint az előbbie, csak a páncéltól mentesítette őket, viszont a (könnyű, kerek argolisi) pajzsok helyett nehéz (négy-szögletes) pajzsokat adott nekik. Ezek közül is különválasztotta a negyvenöt éven felüli férfiakat és a tábori szolgálatra alkalmas korosztályt: az ifjabbakból szervezett tíz centuria harcolt a városon kívül, míg az idősebbek tíz centuriájára az őrszolgálat maradt. Ez volt a második osztály, amely a csatákban az első sorokban harcolók mögött állt fel.

A harmadik osztályt a fennmaradókból állította össze, akiknek a censusa nem érte el a 7500 drachmát, de nem is volt kevesebb 50 mnánál. Ezeknek a fegyverzetét nemcsak a páncéllal könnyítette, mint a második osztályba soroltakét, hanem a lábvérttel is. Ezeket ugyancsak húsz centuriába osztotta be, és hasonló módon kor szerint tagolta: tíz centuriát adott az ifjabbaknak és tízet az idősebbeknek. Ezeknek a centuriáknak a helye a csatákban az élharcosokat követők mögötti volt.

(17) A negyedik osztályt úgy szervezte meg, hogy a fennmaradókból újból kiválogatta azokat, akiknek a vagyona 5000 drachma és 25 mna között mozgott. Ezeket is húsz centuriára osztotta: tízet szervezett a fiatalságuk virágjában állókból és ugyancsak tízet — az előbbiekhöz hasonlóan — a korosabbakból. Fegyverül a hosszú pajzsot, kardot és dárdákat rendelte nekik, helyük gyanánt pedig a leghátsót jelölte ki a csatákban.

Az ötödik osztályt, amelybe a 25 mnától a 12½ mnáig terjedő vagyonúak tartoztak, harminc centuriára osztotta. Ezek is kor szerint tagolódtak: tizenöt centuria jutott az idősebbeknek, és tizenöt a fiatalabbaknak. Parancsa szerint ezek hajítógerellyel és parittyával felszerelve a hadrenden kívül harcoltak, négy centuria pedig fegyverek nélkül kísérte a felfegyverzetteket. E négy közül kettő fegyverkovácsokból, ácsokból és egyéb mesteremberekből állott, akik a hadviseléshez szükséges dolgokról gondoskodtak, a másik kettő pedig kürtösökből, trombitásokból és olyan emberekből, akik egyéb hangszerekkel harcra tüzelő dallamokat játszottak. A kézművesek kor szerint csoportosítva a második vagyonú censusba soroltak mellé voltak beosztva, egyik centuria az idősebbeket, másik a fiatalabbakat kísérte, a kürtösök és trombitások pedig a negyedik osztályhoz csatlakoztak. Ezek közül is az egyik centuria az idősebbeké, a másik a fiatalabbaké volt. A centuriák parancsnokaivá (*lochagoi, centuriones*) a hadban legderekabbakat jelölték ki, akik gondoskodtak arról, hogy centuriáik engedelmesen fogadják a parancsokat.

(18) A phalanx tagjaiból és a könnyű fegyverzetűekből álló gyalogsereg rendje tehát ez volt. A lovasok csoportját a legnagyobb censusszal rendelkezők és az előkelő származásúak közül válogatta ki. Ezeket 18 centuriába osztotta be, úgy sorolta őket a phalanxba rendelték első 80 centuriája mellé. Ezeknek a centuriái is a legelőkelőbbek közül kerültek ki.

Valamennyi többi polgárt, akiknek a censusa nem érte el a 12½ mnát, számra viszont többen voltak, mint az előbbieket, egyetlen centuriába osztotta be és mentesítette őket nemcsak a katonáskodástól, hanem minden adótehertől (*eisphora*) is. Így jött létre a hat osztály, amelyeket a rómaiak *classis*-nak mondanak... Ez a hat osztály 193 centuriát foglalt magába. Az első osztályba a lovasokkal együtt 98 centuria tartozott, a másodikba a kézművesekkel együtt 22, a harmadikba 20, a negyedikbe a kürtösökkel és trombitásokkal együtt megint 22, az ötödikbe 30, míg a valamennyi után sorolt (hatodikat) a szegények egyetlen centuriája tette ki.

6. A néptribunusi intézmény

(Liv. II. 23—33)

(23) Egyrészt ott fenyegetett a volscus háború, másrészt a polgárság is meghasonlott: magasra csapott az államon belül a gyűlölködés lángja az atyák (*patres*) és a nép (*plebs*) között, elsősorban az adósságuk folytán (szolgaságra) kötelezték miatt (*propter nexos ob aes alienum*). Zúgolódtak, hogy otthon saját polgártársaik tartják fogságban és elnyomás alatt őket, akik kint a szabadságért és hatalomért harcolnak; a nép szabadsága sokkal biztosabb háború, mint béke idején, (biztosabb) az ellenség (hadsorai) között, mint a polgári életben. Ennek a magától is terjedő gyűlölködésnek a lángját most egy ember szembeszökő nyomorúsága magasra szította. Egy idős férfi — minden bajának látható jeleivel (elértelenítve) — a forumra rontott. Még szennyes ruhájánál is ijesztőbb volt sápadt és az éhezéstől kiaszott teste; ráadásul lecsüngő szakálla és haja végképp vadnak mutatta arcát. De még ilyen éktelen állapotában is ráismertek; egyik ember a másiknak mondogatta, hogy hány egységet vezényelt, és szánakozva emlegették egyéb katonai érdemeit; ő maga pedig több helyen tisztességgel vívott csatáinak tanúit: a mellén levő sebhelyeket mutogatta. Amikor a tömeg — szinte népgyűlés módjára — körülfogta és tudakolta tőle, hogy jutott idáig, mi tette így tönkre, elmondta, hogy a sabin háborúban katonáskodott, de földjét feldúlták, nemcsak a termést nem takaríthatta be, de még a háza is leégett, mindenét elhurcolták, jószágait elhajtották, és ebben a hátrányos helyzetben még adót is róttak rá, így kénytelen volt kölcsönt felvenni. Ez a kamatokkal tetézve először apai és nagyapai birtokát emésztette fel, majd egyéb vagyonát; végül — mint valami pusztító kórság — a testét támadta meg; hitelezője nem szolgaságba, hanem kényszermunkára és a kínzókamrába (*in ergastulum et carnicinam*) hurcolta. Ezután a friss korbácsnyomoktól elégtelenített hátát mutatta meg. Mindennek láttára és hallatára (a lázongó tömeg) hangosan felzúg; most már nem marad meg a forumon, hanem végighömpölyög az egész városon. A megkötözött és a bilincseiktől megszabadított adósrabszolgák (*nexi*) mindenünnen kirohannak az utcákra és a polgárok védelméért esednek. A zendülés önkéntes társai seholsem maradnak el; az utakon szerte mindenütt hangos kiáltozás közepette tódulnak a forumra.

Azok a senatorok (*patres*), akik történetesen a forumon tartózkodtak, vesztükre kerültek bele ebbe a sokaságba; tettelegességre is került volna sor, ha a két consul, P. Servilius és Ap. Claudius gyorsan közbe nem lépett volna, hogy a zendülést elfojtsa. Erre a tömeg feléjük fordul, nekik mutogatja bilincseit és mindazt, ami testüket elrútítja. Hát ezt érdemelték, kiáltozzák, és ki-ki itt vagy

ott teljesített katonai szolgálatát veti a szemükre. Nem is annyira könyörögve, mint inkább fenyegető hangon követelték a senatus összehívását, és ugyanakkor — mint a nyilvános tanácskozás tanúi és irányítói — már körül is vették a tanácsházat. A consulok csak igen kevés senatort tudtak összehozni, akik véletlenül vetődtek arra; a többieket a félelem nemcsak a tanácsháztól, hanem még a fórumtól is távol tartotta, úgyhogy a senatus a megjelentek csekély száma miatt nem is intézkedhetett. Ekkor a sokaság valóban úgy gondolta, hogy kijátsszák és csak időt akarnak nyerni; hogy a távollevő senatorok nem véletlenül, nem is félelemből maradtak távol, hanem hogy a dolgot megakadályozzák; a consulok is húzzák-halasztják, és bizonyára csak mulatnak az ő nyomorúságukon. Már majdnem odáig fajult a helyzet, hogy még a consuli méltóság (*maiestas*) sem tudott gátat vetni az emberi indulatnak, amikor a senatorok — nem tudván, hogy távolmaradásukkal vagy megjelenésükkel idéznek elő nagyobb veszedelmet — végül is egybegyűltek. A népes gyülekezetben azonban nemcsak a senatorok, de még a két consul között sem volt meg a kellő egyetértés. Az erőszakos természetű Appius úgy vélte, hogy a dolgot a consuli hata'om igénybevételével kell elintézni: egy-két ember elfogása lecsendesítené a többit; Servilius viszont szelídebb orvosszerek felé hajlott: a felzaklatott kedélyek megnyugtatótását az erőszak alkalmazása helyett nemcsak biztonságosabbnak, hanem könnyebbnek is gondolta.

Serviliusnak valóban sikerült ígéreteivel rábírnia a *plebs*-et a volscusok elleni háború folytatására, de az ígérek bevéltásával az arisztokrácia mind ekkor, mind a következő (494.) évi hadjáratok befejeztével adós maradt.

(32) Ekkor a senatorok attól tartottak, hogy ha a sereget elbocsátják, megint titkos összejövetelekre és összeesküvésekre kerül sor, tehát azzal a meg-gondolással, hogy bár a sorozást a dictator (M. Valerius) tartotta, a katonákat mégis kötve tartja a consulok kezébe letett esküjük, azzal az ürüggyel, hogy az aequusok újból kezdtek az ellenségeskedést, kivezényelték a városból a legiókat. Ez az intézkedés csak siettetle a zendülést.¹ Eleinte állítólag a consulok meggyilkolásáról tárgyaltak, hogy mentesüljenek esküjüktől; mikor azután rájöttek, hogy büntett nem mentesíthet semmiféle vallásos kötelezettségtől (*religio*), egy bizonyos Sicinius kezdeményezésére — a consulok parancsa ellenére — kivonultak az Anio folyón túl, a várostól háromezer lépés távolságban emelkedő Szent hegyre; ez a közkeletűbb hagyomány, nem az, amelyet Piso örökített meg, és amely szerint a kivonulás az Aventinusra történt; itt az árokkal és sánccal megerősített táborban néhány napig vezér nélkül, nyugodtan maradtak; sem őket nem háborgatták, sem ők nem háborgattak mást, csak az élelmezésükhöz szükséges dolgokhoz nyúltak.

A városban nagy volt a rettegés; a kölcsönös félelem izgalomban tartott mindenkit. A (családfőktől) magárahagyott nép a senatorok erőszakoskodásától tartott, a senatorok viszont a városban maradt néptől, és nem tudták, mit kívánjanak: hogy maradjon-e, vagy inkább távozzék (a *plebs*). De a kivonult sokaság is meddig marad nyugton? És mi lesz akkor, ha közben valamilyen külső háború támad? A po'gárság most már csakis az egyetértésbe vetheti reményét, ezt kell bármí módon újból biztosítani. Úgy határoztak tehát, hogy szószólóként az ékes szavú és származása miatt a népnek kedves Menenius

¹ *seditio* szószerint a. m. »szétmenés«, »különválás« (*sed-itio*).

Agrippát küldik a néphez. Miután bebocsátották a táborba, abban a bizonyos régies, minden művészetet nélkülöző beszédmodorban állítólag mindössze a következő mesét mondotta el:

»Abban az időben, amikor az emberben még nem működött minden olyan egyetértőleg, mint most, hanem az egyes testrészek külön gondolkoztak, külön beszéltek, a többi rész amiatt méltatlankodott, hogy az ő fáradságos munkájuk és szolgálatuk eredményeképpen mindent a hasnak keresnek, a has pedig közepén nyugszik és semmi egyebet nem tesz, csak a készen kapott gyönyöröket élvezi; összeesküdtek tehát, hogy a kéz ne juttassa többé az ételt a szájhoz, a száj ne fogadja be, a fogak pedig ne rágják meg a nekik adott (táplálékot). Míg felindulásukban a gyomrot ki akarták éheztetni, ugyanakkor valamennyi tag és az egész test véggépp elgyengült. Így derült ki, hogy a gyomor szolgálatára egyáltalán nem hiábavaló: nemcsak őt táplálja a többi, hanem ő is táplálja a többi, amennyiben az étel megemésztése folytán felfrissülő vért, életünk és erőnk forrását, egyenletesen elosztva visszajuttatja az erekbe, illetőleg valamennyi testrészbe.« Az ebből adódó hasonlattal, hogy ti. a test belső lázadása mennyire azonos a népnek a senatorok ellen fellángolt haragjával, fordulatot idézett elő az emberek gondolkozásában.²

(33) Tárgyalni kezdtek tehát a megegyezésről és meg is állapodtak olyan feltételekben, hogy legyenek a népnek szent és sérihetetlen tisztviselői (*magistratus sacrosancti*), azok segítségére siethessenek a consulok ellenében, és ezt a magistratust ne tölthesse be senki a senatorok közül. Így választottak két néptribunust: C. Liciniust és L. Albinust; ezek további három társat vettek maguk mellé, köztük Siciniust, a kivonulás kezdeményezőjét. Ez bizonyos; a két másik személy kilétét illetően a hagyomány nem egyértelmű. Vannak, akik szerint a Szent hegyen csak két tribunust választottak és ott *lex sacra*-t³ hoztak...

7. A XII. táblás törvények töredékei

A XII. táblás törvények alábbi fordításának célja ennek a töredékes állapotában is rendkívül fontos történeti (nemcsak jogtörténeti!) forrásnak minél hívebb bemutatása. Lehet, hogy jogi szempontból túlzás volt az; amit Livius jegyzett meg az ősi törvényekről (III. 34, 6: *fons omnis publici privatique iuris*), de a helyenként bizony nehezen értelmezhető mondatok akkor is páratlanul érdekes dokumentumai a korai köztársaság társadalmi viszonyainak. Az a nagy vita, amely a XIX–XX. század fordulóján a törvények datálása és hitelessége körül zajlott (az olasz E. Pais és a francia Ed. Lambert vitte a főszerepet), lezártnak tekinthető: az V. századi törvényhozás történetiségét sem Appius Claudius és Verginia történetének regényes vonásai, sem egyéb, későbbinek felismert részletek nem tehetik kérdésessé.

² Menenius Agrippa álokoskodásának patrícius érdekeket szolgáló dicsőítése mellett a népet tápláló Anna Perenna mondjában a plebejus hagyomány is fennmaradt; I. VIA I. 674–5. l.

³ Így nevezték azokat az itáliai törzseknél sokáig az ősi szertartások közt hozott törvényeket, illetve intézkedéseket (pl. a hadsereg kiegészítésének és az igénybevettek tántoríthatatlanságát biztosító lekötelezésnek ünnepélyes esküvel szentesített módját, ebben az esetben a *plebs* osztályharcos szervezkedését), amelyeknek megszegőjét *capitis sacratio*-val, vagyis mindenestől valamely istennek való felajánlással (élet- és jószágvesztéssel) sújtották; vö. Liv. VII 41; Cicero, Pro Sest. 7, 16: *vinctam auspiciis, alligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis*; bővebb kifejtését és az intézmény itáliai hátterét l. Fr. Altheim »*Lex sacra*, die Anfänge der plebejischen Organisation« c. tanulmányában (Albae vigiliae I.) vagy »Italien und Rom« c. munkájának II. kötetében (182–190. l.).

A XII táblás törvények modern kiadványokban (R. Schoell, *Legis XII tabularum reliquiae*, 1866; Bruns⁷ p. 15—40; Riccobono, *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, 1909; Warmington, *Remains of old Latin*, III. p. 424—515; T. Frank, *Rome and Italy of the Republic*. ESAR. I. 13—19.) tanulmányozható szövegének helyreállítása olyan teljesítmény, amelyre az ókortudomány büszke lehet: a további kutatómunkának romokból szerkesztett szilárd alapja. További eligazításul hivatkozunk Kübler »Decemviri« és A. Berger »Tabulae duodecim«-cikkére a Pauly-Wissowa-féle reálenciklopédiában (a töredékek tartalmi ismertetése az utóbbiban az 1928—39. hasábon, irodalom az 1948—49-en); 1. még Fr. Altheim fejtegetéseit (*Italien und Rom*, II. 205—240. 1.) és Maskin megállapításait, 90—93. 1.

I.

1. Ha (a panaszos a vádlottat) törvénybe hívja, menjen (a vádlott). Ha nem megy, hívjon tanút (a panaszos), azután ragadja meg (a vádlottat).

2. Ha (a vádlott) kifogásokkal próbálkozik vagy meg akar szökni (más értelmezés szerint: késedelmeskedik), (a panaszos) vessen rá kezét (fogja el).

3. Ha betegség vagy öregség forog fent gátló körülmény gyanánt (*vitium escit*), (a panaszos) adjon ígásfogatot (a vádlottnak). Ha (a vádlott ezt) nem akarja, (a panaszos) fedett kocsit (*arceram*) ne készítsen.

4. Földdel bíró polgárnak (*assiduo*) a védője (*vindex*) földdel bíró legyen; *proletarius*¹ polgárnak viszont az legyen védője, aki akar.

5. Lekö(telezésre és birtokátruházásra) a jóknak és az engedelmességre térített szomszédoknak ugyanolyan joguk legyen, (mint a római népnek).²

6. Ha (a felek) megegyeznek, (a praetor) jelentse ki.

7. Ha nem egyeznek meg, a comitiumon vagy a forumon még dél előtt tárgyalják az ügyet. Amikor is mindketten személyesen szólaljanak fel.

8. Dél elmúltával (a praetor) a jelenlevőnek ítélje a pert.

9. Ha mindketten jelen vannak, napnyugta legyen a végső időpont (a tárgyalásra).

10. Gellius (*Noctes Atticae* XVI 10, 8):... mivel a gyermekekkel és földdel bíró polgárok (*proletarii et adsidui*), továbbá az engedelmességre térített szomszédok (*sanates*), a kezesek (*vades*) és alkezesek (*subvades*), a 25 as és a visszafizetések (*taliones*), valamint a tállal és ágyékkötővel előírt lopásfelderítési ügyek (*furtorumque quaestio cum lance et licio*)³ eltűntek, és a XII táblás törvények egész régiségára a *lex Aebutia* meghozatala (i. e. 150 k.) óta feledésbe merült...

II.

1. Gaius (*Inst.* IV 14): A *sacramenti actio* (*legis actio per sacramentum*)... 500 vagy 50 as büntetéssel járt együtt. Mert az 1000 vagy ennél több as értékű ügyekben 500, az ennél csekélyebb értékű ügyekben viszont 50 as-szal kellett

¹ A ma is használt társadalmi rétegterminus közkeletű értelmezését (»csak gyermekekkel bíró«) az antik szöveghelyek nem támogatják; inkább: »aki már gyermekekkel rendelkezik«.

² Töredékes mondat, értelmezése is vitatott; fordításunk Schoell kiegészítése szerint. A *fortes* vagy *fortus* szó jelentése Festus szerint *frugi et bonus, sive validus*, másutt: *boni, qui numquam defecerunt a populo Romano*, míg a *sanates* a Rómától elpártolt, majd újból meghódoló környékbeliekre vonatkozik.

³ Vö. Gaius, *Inst.* III 192: *qui furtum quaerere velit, nudus quaerat, linteo cinctus, lancem habens*.

perelni, így írta elő a XII táblás törvény. Ha azonban egy ember szabadságáról volt szó a perben, ugyanez a törvény azt írta elő, hogy még a legértékesebb ember esetében is 50 *as*-szal folyjék az eljárás. (Vö. Gaius IV 17a.)

2. Gellius (Noct. Att. XX 1, 27): Az ártalmasabb betegséget ama törvények szerkesztői nem egyszerűen *morbis*-nak, hanem *morbis sonticus*-nak mondták. — Cicero (De officiis I 27, 37): *Hostis*-nak őseink azt mondták, akit manapság *peregrinus*-nak mondunk...

Ártó betegség vagy idegennel megállapított nap... Ha ezek közül valamelyik gátló körülmény a bíró, döntőbíró vagy peres fél előtt felmerül, e miatt a (tárgyalás) napja későbbre teendő.

3. Akinek tanúbizonyság hiányzik, az minden harmadik nap (*tertiis diebus*)⁴ menjen a (tanú) kapuja elé hangosan panaszkodni (*obvagulatum*).

III.

1. Pénz(beli adósság) elismerése és az ügy törvényszéki eldöntése után harminc nap legyen (a teljesítési határidő).

2. Ezután (a hitelező) vesse kezét (az adósra: *manus iniectio esto*). Vezesse a törvényszék elé.

3. Ha (az adós) az ítélet(ben foglalt kötelezettségé)nek nem tesz eleget, vagy helyette a törvényszék előtt nem lép fel védőnek (*vindicat*),⁵ (a hitelező) vigye magával, kötözze meg akár kötéllel, akár tizenöt fontnál nem súlyosabb bilincsekkel, vagy ha (ügy) akarja: könnyebben kötözze meg.

4. Ha (a fogságban tartott adós) akarja, éljen a magából: Ha nem a magából él, (akkor az), aki megkötözve tartja, egy font lisztet adjon (neki) naponként. Ha akar, többet adjon.

5. Gellius (Noct. Att. XX 1, 46—47): Időközben is volt azonban mód az egyezkedésre, de ha nem egyeztek meg, (az adósokat) hatvan napig bilincsbe verve tartották. Ezen az időn belül három egymás után következő vásárnapon (*nundinis*) a praetorhoz vitték őket a comitiumra, és (ott) kihirdették, mennyi pénz(tartozás) miatt ítélték el (őket). A harmadik vásárnapon pedig a fejükkal lakoltak, vagy a Tiberis túlsó partján idegenbe (*peregre*) adták el őket.

6. A harmadik vásárnapon részeket vágjanak (*partis secanto*, ti. a hitelezők a kivégzett adós testéből; vö. Gellius XX 1, 52: Én ugyan senkiről sem olvastam vagy hallottam, akit hajdan részekre vágtak volna; Quintilianus, Inst. III. 6, 84: Ezt a törvényt a közösségi szokás — *mos publicus* — elvetette). Ha többet vagy kevesebbet vágtak (belőle), büntetlenül történjék (*se fraude esto*).

7. Idegen ellenében a kezdeményezés joga örökre fennmaradjon (*adversus hostem aeterna auctoritas esto*).⁶

IV.

1. Cicero (De leg. III. 8, 19): Gyorsan megölték, mint a XII tábla szerint a feltűnően idétlen gyermeket (*tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer*).

⁴ Más magyarázat szerint: »minden második nap« vagy »három vásárnapon«.

⁵ Más magyarázat szerint: »nem vállal kezességet«.

⁶ A Cicerónál (De off. I 12, 37) fennmaradt töredék értelmezése vitatott.

2. Ha az atya háromszor eladta fiát, a fiú szabaduljon fel atyja (hatalma) alól.

3. Cicero (Phil. II. 28, 69): Neki (ti. feleségének) megparancsolja a XII tábla értelmében, hogy dolgait vigye magával, a kulcsokat elvette (tőle), kikergette.⁷

4. Gellius (III. 16, 12): Hallottam, hogy a nő férje halála után a tizenegyedik hónapban szült, és így az a jogi helyzet adódott, mintha férje halála után esett volna teherbe, mivel a decemvirek fogalmazása szerint tíz hónapon belül születik az ember, nem a tizenegyedikben.

V.

1. Gaius (Inst. I 144—145): A régiek úgy rendelkeztek, hogy a nők még felnőtt korukban is gyámság alatt (*in tutela*) maradjanak, kivéve a Vesta-szűzeket, akiket mentesítettek (a gyámság alól): így intézkedett a XII táblás törvény is.

2. Gaius (Inst. II. 47): *Agnatusok*⁸ gyámsága alatt álló asszony *res mancipi*-jainak⁹ tulajdonjogát (mások) nem szerezhették meg, csak abban az esetben, ha gyámja közreműködésével ő maga adta át: így rendelkezett a XII táblás törvény.

3. Ahogyan (valaki) végrendekezett pénzére vagy a dolgai fölötti gyámságra vonatkozólag, úgy legyen jog(os).

4. Ha (valaki) végrendelet nélkül hal meg, és tőle származó örököse nincsen (*cui suus heres nec escit*), a legközelebbi *agnatus* örökölje családi vagyonát (*agnatus proximus familiam habeto*).

5. Ha *agnatus* rokona sincsen, a nemzetségéhez tartozók (*gentiles*) örököljék családi vagyonát.

6. Gaius (Inst. I. 155): Azoknak, akik számára a végrendelet nem ír elő gyámot, a XII táblás törvény értelmében *agnatusai* a gyámok.

7/a. Ha valaki nem épelméjű, személyére és pénzére vonatkozólag *agnatus*-ainak és nemzetségtársainak legyen hatalma.

7/b. ... de ha őrzője (*custos*) nincsen ...

7/c. Ulpianus ad Sabinum (Dig. XXVII 10, 1 prooem.): A XII táblás törvény tiltja, hogy tékozló ember javaival rendelkezhesen. — Ulpianus (Reg., 12, 2. frg.): A XII táblás törvény értelmében a javaival való rendelkezéstől eltiltott tékozló *agnatus* rokonainak gondnoksága alá vonandó.

8. Ulpianus (Reg., 29, 1. frg.): Római polgár joggal bíró felszabadított rab-szolga (*libertus*) örökségét a XII táblás törvény a *patronus*nak juttatja, ha (az illető) *libertus* végrendekezés és megfelelő örökös nélkül hunyt el. — Ulpianus (Ad ed., Dig. L 16, 195, 1): Amikor a törvény *patronusról* és *libertusról* beszél, így szól: »ebből a családból — ebbe a családba«.

9. Gordianus (Cod. Iust. III. 36, 6): A követelések (kategóriáiba tartozó tételek) ... a XII táblás törvény értelmében minden további nélkül a megfelelő örökrészekre osztódnak. — Diocletianus (Cod. Iust. II 3, 26): A XII

⁷ A kiutasítás formulája: *res tuas tibi habeto; bete (vagy vade) foras*.

⁸ Vagyis egy *pater familias* hatalma alá tartozó rokonok.

⁹ Vagyontárgyainak és szolgalmi jogainak.

táblás törvény értelmében az örökséget terhelő adósság minden további nélkül az örökrészek arányában oszlik meg.

10. Gaius (Dig. X 2, 1 prooem.): Ez az eljárás (ti. az *actio familiae erciscundae*, vagyis az örökség megosztása) a XII táblás törvényre vezethető vissza.

VI.

1. Ha valaki köteleettséget (*nexum*) vállal vagy adásvételi ügyletet (*mancipium*) köt, ahogyan nyelvével megnevezte (*uti lingua nuncupassit*), úgy legyen jog(os).

2. Cicero (De off. III 16, 65): Mivel a XII táblás törvény értelmében elegendő azt teljesíteni, amit (a felek) nyelvükkel megneveztek, és aki ezt letagadja, kétszeres kártérítésre kötelezendő, a jogtudósok büntetést szabtak ki az elhallgatásra is.

3. Cicero (Topica IV. 23): Egy telek birtoklásának hatályossága két évet, minden egyéb dologé egy évi birtoklást igényel.

4. Gaius (Inst. I. 111): A XII táblás törvény úgy rendelkezett, hogy ha valaki ily módon (ti. az egyéves folyamatos birtoklás — *usus* — révén) nem akar férjének hatalma alá (*in manum*) kerülni, az minden évben három éjszaka maradjon távol és ily módon az egy-egy éves (birtoklást) szakítsa meg.

5. Ha a felek a törvény előtt kölcsönösen ráteszik kezüket (*manum conserunt*)...¹⁰ — Paulus (Fragm. Vat. 50): Mind a *mancipatio*-t,¹¹ mind az *in iure cessio*-t¹² a XII táblás törvény hagyja jóvá.

6. Livius (III. 44, 11—12): (Verginia) védői (*advocati*) azt követelik, hogy (Appius Claudius) ... az éppen általa javasolt törvény értelmében ideiglenes hatállyal ismerje el (Verginia) szabad állapotát (*vindicias det secundum libertatem*).

7. Az épülethez vagy szőlőlugashoz kapcsolódó gerendát kibontani nem szabad.¹³

8. Ulpianus (Ad ed., Dig. XLVII 3, 1 prooem.): A XII táblás törvény az épülethez vagy szőlőlugashoz kapcsolódó, lopott gerendának sem kibontását, sem visszakövetelését (*vindicare*) nem engedi meg, ... viszont lehetővé teszi, hogy a beépítőtől (a gerenda értékének) kétszeresét követeljék.

9. ...miután megmetszik, amíg le nem szedik (ti. a szőlőt)...¹⁴

¹⁰ Ti. az ún. *legis actio sacramento* esetében a praetor előtt így juttatják kifejezésre, hogy igényt tartanak a vitatott tárgyra, vö. Gell. XX 10, 7—8.

¹¹ A tulajdonjog átruházását oly módon, hogy a vevő — tanúk jelenlétében — „kezébe fogta» a vétel tárgyát és jelképes ellenérték fejében egy rézdarabot dobott a *libripens* mérlegébe, az eladónak.

¹² A tulajdonjognak a praetor előtt — látszólagos kereset formájában — történő átruházását.

¹³ *et concapit*: romlott szöveg; *e compage*: Mommsen konjektúrája.

¹⁴ A nyelvi érdekessége miatt (Festus szójegyzéke szerint: *sarpiuntur vineae, id est putantur*) idézett töredék valószínűleg arra vonatkozik, hogy a karókat is csak a szőlő leszedése után lehetett visszakövetelni.

VII.

1. Varro (De lingua Lat. V 22): A XII tábla magyarázói az *ambitus* szót »a fal körüljárásának« (*parietis circumitum*) értelmezik. — Festus (De verborum sign. p. 5): *Ambitus*-nak az épületek körüli, két és fél láb széles szegélyt (*circuitus aedificiorum*) mondják. — Maecianus (De assis distrib. 46): A *sestertius* két as-t és egy fél as-t (ér), ... amint a XII táblás törvény bizonyítja, amely a két és fél lábat »harmadfél lábnak« (*sestertius pes*) mondja.

2. Gaius (Ad. leg. XII tab., Dig. X 1, 13): A határrendezési eljárás során köztudomásúlag arra kell ügyelni, ami (a XII táblás törvény szövegében) az athéni — úgynevezett Solón-féle — törvény mintájára olvasható. Ott ez áll: Ha valaki idegen telek mentén kerítést húzat, nem mehet túl a határ vonalán. Há falat emel, egy láb, ha pedig házat épít, két láb széles szegélyt kell hagynia. Ha árkot vagy gödröt ás, ezt csak az árok mélységének megfelelő távolságban teheti. Kútásás esetén ez a távolság egy öl (hat láb). Olaj- vagy fügefát a szomszédos telek határától kilenc lábnyi távolságra szabad ültetni, egyéb fát öt lábnyira.

3. Plinius (Nat. hist. XIX 4. 50): XII táblás törvényeinkben seholsem szerepel a *villa* (major) szó, ebben a jelentésben mindig *hortus* (kert), a *hortus* helyett pedig *heredium* (örökség) áll. — Festus (De verb. sign., p. 371): A parasztok nyomorúságos kunyhóit a *tectummal* rokon szóval¹⁵ *tugurium*-oknak mondják, amely szóval Messalla XII tábla-magyarázata szerint a...-t is jelölik.¹⁶

4. Cicero (De leg. I 21, 55): A XII táblás törvény öt lábon belül (vagyis két telek közös határszegélye mentén) nem tette lehetővé a (huzamos használatra hivatkozó) birtokbavételt (*usus capionem*).

5. Ha vitáznak (*si iurgant*)... — Cicero (De leg. I 21, 55): Nézeteltérés merült fel a határok dolgában, melynek során a XII táblás törvény értelmében döntőbírákként hárman fogjuk szabályozni a határvonalat.

6. Gaius (Ad edict. prov., Dig. VIII 3, 8): Az út szélessége a XII táblás törvény értelmében, ha egyenesen halad (*in porrectum*), nyolc láb, ahol viszont kanyarodik (*in anfractum, id est ubi flexum est*), tizenhat.

7. Az utat tartsák karban (*viam muniunto*); ha kövel nem rakták ki, (akkor a szolgálmi jog élvezője) ott hajthatja jószágait, ahol akarja.

8. Ha az esővíz kárt okoz... — Cicero (Topica 9, 39): A károkozó esővizet... döntőbíró közbejöttével kell szabályozni (*ab arbitro coerceri*). — Paulus (Ad Sab., Dig. XLIII 8, 5): Ha közterületen átmenő patak (vagy) vízvezeték magánosnak kárt okoz, a magános a XII táblás törvény értelmében keresetet indíthat, hogy tulajdonosi kára (*noxa*) megtéríthessék.

9. Ulpianus (Ad ed., Dig. XLIII 27, 1, 8): A XII táblás törvény azt célozta, hogy a tizenöt lábnál magasabbra felnyúló faágakat lenyessék. — Pomponius (Ad Sab., Dig. XLIII 27, 2): Ha a szél a szomszéd telkéről a te telkedre dönt egy fát, a XII táblás törvény értelmében jogosan indíthatsz keresetet (a fa eltávolítása végett).

10. Plinius (Nat. hist. XVI 5, 15): A XII táblás törvény úgy rendelkezett, hogy a más telkére hulló makkot fel szabad szedni.

¹⁵ Szó szerint: »befedett helyiség«, vö. *tegere, tegula, toga*.

¹⁶ Romlott, hiányos szöveg.

11. Iustinianus (Inst. II 1, 41): Eladott... és átadott (dolgok) csak akkor kerülnek a vevő tulajdonába, ha az eladónak a vételárat kifizette, vagy (az eladót) más módon kielégítette, például ha maga helyett más adóst (*promissor*) állított, vagy zálogot adott. Így rendeli a XII táblás törvény...

12. Ulpianus (Reg., 2, 4 frg.): Ha (az örökhagyó) ezzel a feltétellel bocsátja szabadon (rabszolgáját): »Ha tízezret fizet az örökösömnek«, (az illető rabszolga), még ha az örökös ismét eladja is, szabaddá válik, ha a vevőnek megfizeti a pénzt: így rendelkezik a XII táblás törvény.

VIII.

1. Aki ártó igéket énekel (valakire: *qui malum carmen incantassit*)...¹⁷ — Cicero (De re publ. IV 10, 12 apud Aug., De civ. dei II 9): A XII táblás törvények nagyon kevés dolgot sújtottak halálbüntetéssel, a következőre mindezenesetre azt vélték kiszabandónak: ha valaki gúnydalt énekelt (*occenaviset*), vagy olyan éneket szerzett, amely gyalázatot vagy szégyent zúdított a másikra (*quod infamiam faceret flagitiumve alteri*).

2. Ha valaki (másnak) valamely tagját eltöri (*membrum rupsit*), ha ki nem egyezik vele, ugyanazzal fizessen (*talio esto*).

3. Ha valaki kézzel vagy bottal szabad embernek csontját töri, 300, ha rabszolgának, akkor 150 *as*-t fizessen büntetésül.

4. Ha valaki (mást) könnyű testi sértéssel illet (*iniuriam faxsit*), 25 *as* legyen a büntetés.

5. ...kárt okozott (*rupsit*)... tegye jóvá (*sarcito*).

6. Ulpianus (Ad ed., Dig. IX 1, 1 prooem.): Ha egy négylábú állat a bejelentés szerint kárt (*pauperiem*)¹⁸ okozott, a XII táblás törvény rendelkezése szerint vagy ki kellett adni a kár okozóját, vagy fel kellett ajánlani a kár felbecsült összegét.

7. Ulpianus (Ad Sab., Dig. XIX 5, 14, 3): Ha a te fádról az én telkemre hulló makkot oda engedett állataimmal feletetem, ...a XII táblás törvény értelmében sem lelegeltetés címén — mivel nem a tieden legelnek —, sem károkozás címén (*de pauperie*) ...nem lehet keresetet indítani.

8. ... aki a termést elvarázsolta (*qui fruges excantassit*)...¹⁹ — sem másnak lábon álló termését el ne csalogasd (*neve alienam segetem pellereris*)...

9. Plinius (Nat. hist. XVIII 3, 12): Ekével megművelt föld... termését éjszaka lelegeltetni vagy levágni felnőtt ember számára a XII táblás törvények szerint főbenjáró vétség (*capital*) volt, és (az illetőt) Ceresnek szentelve (egy fára) akasztva kellett kivégezni;... kiskorú (tettet) a praetor döntése szerint megkorbácsoltak és az (okozott) kárnak, vagy kétszeresének megfizetésére kötelezték.

¹⁷ Nemcsak sértő gyalázkodásokra, hanem varázsserejűnek képzelt ráolvasásokra, bűbájoskodásra is vonatkozhatott (a francia *enchanter* ige ma is a hajdani »elbájoslásra« utal), de a néphit szerint ilyen ráolvasásokkal a termést is el lehet varázsolni más földjéről; vö. a Senecánál (Nat. quaest. IV 7, 2) és Pliniusnál (Nat. hist. XXVIII 2, 17) olvasható *excantassit* kifejezéssel (ugyancsak a XII táblás törvényekből, l. alább, 8. sz. alatt).

¹⁸ Festus szójegyzéke szerint a. m. *noxiam*.

¹⁹ Vö. a VIII 1. törvényhez írott (17. sz.) jegyzettel.

10. Gaius (Ad XII tab., Dig. XLVII 9, 9): (A XII táblás törvény) úgy rendelkezik, hogy aki a házat, vagy a ház mellett rakott gabonaasztagot felgyújtja, megkötözve és megkorbácsolva égettsék el (*igni necari*), ha tudva és szándékosan (*sciens prudensque*) követte el tettét, ha azonban véletlenül, azaz hanyagságból (*neglegentia*), akkor vagy a kár megtérítésére, vagy — ha erre képtelen — enyhébb fenyítésre ítélik.

11. Plinius (Nat. hist. XVII 1, 7): A XII táblás törvény úgy rendelkezik, hogy aki más fát jogtalanul kivágja, egy-egyért 25 *as* büntetést fizessen (*lueret*).

12. Ha éjszaka követ el (valaki) tolvajlást, ha (a tulajdonos) az illetőt megöli, tekintessék joggal megöltnek (*si nox furtum faxsit, si im occisit, iure caesus esto*).

13. Cicero (Pro Tullio 21,50): A tolvajt (*furem*), azaz fosztogatót és rablót (*praedonem et latronem*), nappal (*luci*) megölni tiltja a XII tábla, ha fegyverrel nem védekezik — mondja —, de ha fegyverrel jön is, ne öld meg, ha nem használja és (nem azzal) védekezik; ha pedig védekezik, fennhangon kiálts (*endoplorato, hoc est conclamato*), hogy meghallják és (segítségére) jöjjenek.

14. Gellius (Noct. Att. XI 18, 8): A többi nyilvánvaló (tetten ért) tolvaj közül (a decemvirek) úgy rendelkeztek, hogy a szabadokat meg kell korbácsolni és szolgáuk a megkárosítottaknak kell ítélni...; a rabszolgákat meg kell korbácsolni és a szikláról letaszítani; a még fel nem nőtt gyermekekre vonatkozólag azonban úgy határoztak, hogy a praetor közbejöttével korbácsolják meg és a kár jóvátételére kötelezzék őket.

15. Gaius (Inst. III 191): A *furtum conceptum* és a *furtum oblatum* büntetése a XII táblás törvény értelmében a háromszorosa.²⁰ — ... tállal és ágyékkötővel (*lance et licio*)...²¹

16. Ha (a károsult) nyilvánvalóvá nem vált tolvajlás miatt emel panaszt (*adorat a. m. agit*), ... (a vádlott) kétszeres kártérítést fizessen.

17. Gaius (Inst. II 45): Lopott (dolognak a huzamos használatra hivatkozó) birtokbavételét (*usu capi*) tiltja a XII táblás törvény.

18. Tacitus (Ann. VI 16, 2): A XII táblás törvény úgy rendelkezett, hogy 1/12-nyi kamatnál (a tőke 1/12 részénél) többet senki se hajthasson be. — Cato (De agri cult., praef.): Őseink törvénybe iktatták, hogy a tolvajt kétszeres, az uzsorást négyszeres büntetéssel kell sújtani.

19. Paulus (Sent. II 12, 11 = Coll. X 7, 11): Letéti ügyben a XII táblás törvény lehetővé teszi a kétszeres kártérítés iránti keresetet.

20. Ulpianus (Ad ed., Dig. XXVI 10, 1, 2): Tudnunk kell, hogy a gyanús (gyám) perbefogása a XII táblás törvényre megy vissza. — Tryphoninus (Disput., Dig. XXVI 7, 55, 1): Ha... a gyámok a gondjukra bízott gyermek vagyonát elsikkasztották, nézzük, hogy a XII táblás törvény alapján a gyámok ellen, kétszeres kártérítés iránt indítható kereset folytán mindegyik a teljes összeg erejéig igénybe vehető-e.

21. Ha a patronus megcsalja cliensét, átkozott legyen (*sacer esto*).

22. Aki hagyta, hogy tanúként szólítsák, vagy *libripens* volt,²² ha nem

²⁰ A kétfajta lopás közti különbséget Gaius (Inst. III 186—187) a következőképpen magyarázza: »*Furtum conceptum*-ről akkor beszélünk, ha a lopott dolgot valakinél tanúk jelenlétében keresik és meg is találják; *furtum oblatum*-ról pedig akkor, ha a lopott dolgot valaki felajánlja neked, és azt nálad kapják.«

²¹ Vö. I 10.

²² L. a 11. jegyzetet.

tesz tanúvallomást, legyen becsstelen és ne tanúskodhasson (*inprobus intestabilisque esto*).

23. Gellius (Noct. Att. XX 1, 53): A XII táblás törvények(re megy vissza az), hogy most is letaszítják a Tarpeius-szikláról azt, akire rábizonyul, hogy hamis tanúvallomást tett.

24. Ha a fegyver inkább (szándéktalanul) fut ki a (dobó) kezéből, mint (az illető) dobta, egy kost kell állítani (*aries subicitur*). — Plinius (Nat. hist. XVIII 3, 12): A termés... lopva történő lelegeltetésére a XII táblás törvény halálbüntetést szabott ki,²³ tehát súlyosabbat, mint gyilkosság esetében.

25. Gaius (Ad XII tab., Dig. L 16, 236 prooem.): Aki méregről beszél (*venenum dicit*), hozzá kell tennie, hogy kártékony vagy hasznos (*malum an bonum*), mert az orvosságok is mérgek.

26. Porcius Latro (Decl. in Catil. 19): Mint tudjuk, a XII táblás törvény intézkedett arra vonatkozólag, hogy a városban senki se idézzen elő éjszakai csődületeket (*ne, qui in urbe coetus nocturnos agitare*).

27. Gaius (Ad XII tab., Dig. XLVII 22, 4): Ezeknek (ti. a collegiumok tagjainak) lehetővé tette a XII táblás törvény, hogy olyan szabályzatot szerkesszenek maguknak (*pactionem sibi ferre*), amelyet akarnak, csak a közösségre vonatkozó törvényt ne sértsék; de ez a törvény szemmel láthatólag Solónéból van átvéve.

IX.

1. Cicero (De leg. III 4, 11): Kiváltságokat (*privilegia*) ne javasoljanak; polgár főbenjáró ügyében (*de capite civis*) csak a legfőbb népgyűlés útján (*per maximum comitium*, vagyis *per comitia centuriata*) döntsének.

2. Cicero (uo., III 19, 44): Két kiváló törvényt vettünk át a XII tábláról, melyek közül az egyik a kiváltságokat szünteti meg, a másik pedig úgy rendelkezik, hogy polgár főbenjáró ügyében csakis a legfőbb népgyűlés közbejöttével szabad határozni.

3. Gellius (Noct. Att. XX 1, 7): Keménynek találod azt a törvényt, amely halálbüntetéssel sújtja azt a jogszerűen kirendelt bírót vagy döntőbírót (*iudicem arbitrumve iure datum*), akire rábizonyul, hogy az elbírálandó ügyben pénzt fogadott el?

4. Pomponius (Enchiridion, Dig. I 2, 2, 23): A főbenjáró ügyekben intézkedő quaestorokat »rokongyilkosságban eljáró quaestoroknak« (*quaestores paricidii*) nevezték; így említi őket a XII táblás törvény is.

5. Marcianus (Inst., Dig. XLVIII 4, 3): A XII táblás törvény rendelkezése szerint halállal kell büntetni azt, aki az ellehséget támadásra ösztönzi (*concitaverit*), vagy polgárt az ellenségnek kiszolgáltatta (*civem hosti tradiderit*).

6. Salvianus (De gubern. dei VIII 5, 24): A XII táblás törvény rendelkezése szerint is tilos volt bárkit ítélet nélkül kivégeztetni.

²³ L. fentebb, 9. sz. a.

X.

1. Halott embert a városban sem eltemetni, sem elhamvasztani nem szabad. (»Azt hiszem, a tűzveszély miatt«, teszi hozzá Cicero, De leg. II 23, 58.)

2. ...Ennél többet nem szabad tenni: a máglya(hasábokat) fejszével nem szabad simára vagdosni.²⁴

3. Cicero (De leg. II 23, 59): Tudod, mi következik, hiszen gyermekkorunkban kötelező lecke (*carmen necessarium*) volt a XII tábla, amelyet ma már senki sem tanul. Tehát a költségek csökkentésével: a három lepellel, egy bíbor alsóruhával és tíz fuvalással (a törvény) megszünteti a halottsiratást (*lamentationem*) is.

4. Az asszonyok ne hasogassák meg arcukat és gyászolás címén ne tartsanak halottsiratást (*lessum*).

5. Ha egy ember meghal, senki se szedje össze a csontjait, hogy azután (még egy) temetést rendezzen. — Cicero (De leg. II 24, 60): (A törvény) akkor enged kivételt, ha a halál háborúban vagy idegenben következik be.

6. Cicero (uo.): A törvényekben még ez olvasható: »A szolgálkkal végzetett bekenés és mindenfajta ivás (*circumportatio*) tilos...²⁵ Semmiféle költséges behintés (*respersio*), sem hosszan lecsüngő koszorúk, sem tömjéntartók (*acerrae*)...« — Festus (p. 154, 22): Hogy a régiek használták a mirrhával (illatosított) italt (*murata potio*), a XII táblás törvény bizonyítja, amely tiltja, hogy a halott mellé (ilyet) tegyenek (*ne mortuo indatur*).

7. Aki koszorút szerzett, maga vagy jószága (*ipse pecuniave eius*; tehát az illető házanépéhez tartozó személy; a szöveg és értelmezése vitatott), megtiszteltetésül vagy kiválósága elismerésül (*honoris virtutisve ergo*) melléadható (*arduitor ei*).

8. ...aranyat sem szabad mellétenni. De ha valakinek arannyal vannak összekötve a fogai, és ezzel temetik vagy hamvasztják el, ne számítson vétésnek (*se fraude esto*).

9. Cicero (De leg. II 24, 61): (A törvény) nem engedi, hogy a máglyát vagy új sírhalmot más házához 60 lábnál közelebb vigyék, ha (az illető ház) tulajdonosa nem járul hozzá.

10. Cicero (uo.): (A törvény) a sír előterének (*forum*) vagy a sírhalomnak (*bustum*) (huzamos használatra hivatkozó) birtokbavételét tiltja.

XI.

1. Cicero (De re publ. II 36, 61 — 37, 63): (A decemvirek), miután a törvények lehető méltányosságára és bölcsességére ügyelve tíz táblát szerkesztettek, a következő évre másokat választattak meg decemvirekként, ... akik két további táblán méltánytalan törvényekkel egészítették ki (az eredeti tízet); embertelen módon úgy rendelkeztek, hogy a plebs ne köthessen házasságot a senatorok (családjaival: *conubia*... *ut ne plebi cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt*).

²⁴ Cicero (De leg. II 23, 59; vö. 25, 64) a gyászpompa korlátozásával kapcsolatban a solóni törvények átvételére utal.

²⁵ Egyes kéziratokban: *circumportatio* (körülhordozás).

2. Macrobius (Sat. I 13, 21): (C. Sempronius) Tuditanus (az i. e. 129. év consula) szerint... a tíz táblához további kettőt hozzáadó decemvirek a napok közbeiktatása ügyében (*de intercalando*) törvényjavaslatot terjesztettek a nép elé, Cassius²⁶ ugyanőket jelöli meg a törvényjavaslat kezdeményezői gyanánt:

3. Cicero (Ad Att. VI 1, 8): (Az államra vonatkozó könyvek) közül arról a történeti műről érdeklődöl, amely Cn. Flaviusszal, Annius fiával foglalkozik.²⁷ Ez azonban nem a decemvirek előtt élt... Mi jelentősége van hát akkor a törvénytörvényes tárgyalásra alkalmas napok közzétételének (*quod protulit fastos*)? Ez a tábla feltehetőleg el volt rejtve valamikor, hogy tárgyalási napok kitűzését csak kevesen kérjék (*ut dies agendi peterentur a paucis*).

XII.

1. Gaius (Inst. IV 28): A törvény bevezette a zálogolást (*pignoris capio*), amint a XII táblás törvény (is alkalmazta) azzal szemben, aki áldozati állatot vásárolt, de árát nem fizette meg; hasonlóképpen azzal szemben, aki a bért nem fizette meg az a végből bérbeadott igásállatért, hogy az érte járó pénzt áldozati lakomára, tehát istentiszteleti célokra fordítsák.

2. Ha rabszolga tolvajlást követett el vagy kárt okozott... — Gaius (Inst. IV 75—76): Atyai hatalom alatt álló fiúk és rabszolgák meg nem engedett cselekedetei miatt (*ex maleficiis filiorum familias servorumque*)... úgynevezett kártérítési eljárásokat lehetett indítani (*noxales actiones proditae sunt*), hogy a családtagja vagy tulajdonos vállalhassa a per (összegének) felbecsülését (*litis aestimationem*), vagy a kár okozóját kiszolgáltatthassa... (Ennek az eljárásnak a módozatai) részint törvényekben vannak rögzítve, részint praetori edictumban: törvényekben, mint például a XII táblának tolvajlásra vonatkozó törvényében...

3. Ha valaki jogtalanul jutott (valamely dolog) ideiglenes birtokába (*vindiciam falsam tulit*, ti. a praetor közbeeső intézkedése folytán), ha az (ellenérdektől) óhajtja, a praetor rendeljen ki három döntőbíró, és azok döntése alapján... a használt (dolog) kétszeresével tegye jóvá a kárt.²⁸

4. Gaius (Ad XII tab., Dig. XLIV 6, 3): A vitatott dolgot (a XII táblás törvények értelmében) nem szentelhetjük istentiszteleti célokra (*prohibemur in sacrum dedicare*): különben kétszeres büntetést kell fizetnünk; ...de arra vonatkozólag nincs utalás, hogy ezt a kétszeres (összeget) az államkincstárnak (*fisco*), vagy az ellenfélnek kell-e fizetnünk.

5. Livius (VII 17, 12): A XII táblás törvény rendelkezése szerint az jogos és érvényes, amit a nép utoljára hagyott jóvá.

²⁶ L. Cassius Hemina, i. e. II. századi annalista.

²⁷ Cn. Flavius, a »százkezű« Appius Claudius Caecus censor írta, majd i. e. 304-ben aedilis curulis, összeállította a *dies fasti* és *nefasti* jegyzékét, továbbá a róla *ius Flavianum*-nak nevezett gyűjteményben összefoglalta és a nép számára is hozzáférhetővé tette a peres formulákat.

²⁸ A töredéket Festus (p. 574, 16) annak szemléltetésére idézi, hogy a *vindiciae* szót a XII táblás törvények szerkesztői egyes számban (*vindicium*) használták; értelmezése vitatott.

1. Festus (p. 170, 24): *nancitor* a XII táblás törvényben *nactus erit* vagy *prenderit* helyett áll.

2. Festus (p. 344): A *quando* szó a XII táblás törvényekben a végén *c* betűvel (*quandoc*) van írva.

3. Festus (p. 444, 30): Amikor az imádságokban így mondjuk: »*sub vos placo*«, ez annyit jelent, mint »*supplico*« (ti. *vos*: »könyörgök hozzátok«), amint a törvényekben (is ez áll): »*transque dato*« vagy »*endoque plorato*«. ²⁹

4. Donatus (ad Ter. Eun. v. 515): »*dolo malo*« (»gonosz csalárdsággal«) — a »*malo*« hozzátétele archaizálás, mivel a XII táblás törvényben a régiek is így írták.

5. Cicero (De re publ. II 31, 54): A XII tábla több törvénye bizonyítja, hogy minden ítélet vagy büntetés esetében helye van a fellebbezésnek (ab omni iudicio poenaeque provocari licere).

6. Cicero (De off. III 31, 111): Őseink hite szerint a hűség megkötésére (ad adstringendam fidem) nincs szorosabb eszköz az eskünél (*iureirando*); a XII táblás törvények ezt bizonyítják.

7. Plinius (Nat. hist. VII 60, 212): A XII tábla a »napkelet« (*ortus*) és »napnyugat« (*occusus*) szót használja.

8. Gaius (Inst. I 122): Hajdan csak rézpénzeket használtak; voltak *as*-ok, kettős *as*-ok (*dupondii*), fél *as*-ok (*semissēs*), negyed *as*-ok (*quadrantes*), viszont nem használtak sem arany-, sem ezüstpénzt, amint a XII táblás törvényekből következtethetjük.

9. Gaius (Ad XII tab., Dig. L 16, 237): Két tagadó kifejezéssel a (XII táblás) törvény inkább megenged, semmint megtilt valamit: ezt Servius (Sulpicius Rufus) is megjegyzi. ³⁰

10. Gaius (Ad XII tab., Dig. L 16, 238, 1): A »*detestatum*« (»tanúsított«) kifejezés annyit tesz, mint »tanúk jelenlétében kijelentett« (*testatione denuntiatum*).

11. Sidonius Apollinaris (Epist. VIII 6, 7): Körülbelül ugyanebben az időben a harminc éves elévülésről szóló törvényt — hogy a decemvirek módjára szóljak — »a quírisek nyilvánossága elé tárták« (*proquiritata*).

8. A caudiumi vereség; Róma és Makedonia összehasonlítása

(Livius IX 1—11; 17—19)

(1) A következő (i. e. 321) évet — T. Veturius Calvinus és Sp. Postumius consulságának évét — a rómaiak veresége és a caudiumi békeszerződés tette emlékezetessé. A samnisok vezére ebben az esztendőben C. Pontius, a bölcs Herennius fia volt...

A II. samnis háború (327—304) során a samnisok 324-ben már fegyverszünetet eszközöltek ki, de ezt megszegték; 322-ben azután olyan súlyos vereséget szenvedtek, hogy hajlandók lettek volna Róma eredeti követeléseit teljesíteni, a római fennhatóság elismerését azonban visszautasították. A kihagyott részben — Livius írói gyakorlatának megfelelően: szónoklat formájában — Pontius azt fejti ki, hogy aján-

²⁹ Vö. a VIII 13. töredékkel.

³⁰ Híres római jogász, az i. e. 51. év consula.

latukkal mentesítették magukat a szerződésszegés vallási — azaz jogi — következményei alól; *jogos* — mivel elkerülhetetlen — háborújukat (*iustum bellum, pia arma*) a telhetetlen rómaiak ellenében most az eddig neheztelő istenek fogják diadalra segíteni.

(2) ... (Pontius) kivonult seregével és Caudium környékén a lehető legnagyobb titokban tábornokot ültetett. Mivel hallott róla, hogy a római consulok és seregeik Calatia mellett¹ tartózkodnak, tíz katonáját pásztor gúnyában szétküldözte, hogy a római őrszemektől nem messze legelessenek; ha pedig majd összehatalálkoznak a portyázó (római) katonákkal, mindnyájan azt mondják, hogy a samnis seregek Apúliában vannak, ott ostromolják minden erejükkel Luceriát, és már nem sok híja, hogy el is foglalják. Ez a szóbeszéd, amelyet szánt szándékkal már előbb is terjesztettek, különben is eljutott a rómaiakhoz, de most a folyók még hihetőbbé tették, főképpen mivel mind ugyanazt vallották.

Nem volt kétséges, hogy Róma segítésére fog sietni Luceriának, hiszen derék és hű szövetségese, egyszersmind azért is, nehogy erre az ijesztő hírre egész Apulia elpártoljon. Megvitatni csak azt kellett, hogy merre menjenek. Luceriát két úton lehetett megközelíteni: az egyik a Felső (Adriai)-tenger partja mentén, áttekinthető és nyílt terepen haladt, ez volt a biztonságosabb, de hosszabb; a másik — a caudiumi hegysorosokon keresztülvezető — pedig a rövidcbb.² A terep itt a következőképpen alakult: két mélyen bevágott, szűk és erdővel borított hegysoros van ott; a kettőt közben összefüggő hegyek kapcsolják össze; közül egy eléggé tág, füves és vízenyős rét terül el, melyet út szel át. Mielőtt azonban ide eljutunk, át kell haladnunk az első szoroson, visszafelé pedig vagy ugyanarra jöhetünk ki, amerre beférkőztünk, vagy ha tovább akarunk haladni (ti. Beneventum felé), a másik — még szűkebb és még könnyebben elzárható — szoroson kell kijutnunk.

A rómaiak, miután erre a rétre az előbbi úton, a (nyugati) sziklavevágáson keresztül behatoltak, majd a másik (keleti) szoros felé továbbvonultak, (az utóbbit) kidöntött fákból és roppant sziklákból szerkesztett akadállyal eltorlaszolva találták. Már nyilvánvaló volt előttük, hogy az ellenség csapdájába kerültek, amikor a hegyvonulat tetején elhelyezett őrszemeket is megpillantották. Erre gyors menetben megpróbáltak visszavonulni arrafelé, amerről jöttek, de ekkor már azt az utat is annak rendje és módja szerint eltorlaszolva és fegyveresektől megszállva találták. Mintha valamennyiük lelkét tompa kábultság, tagjaikat valamilyen zsibbadtság fogta volna el, minden parancsszó nélkül sokáig mozdulatlanul állottak...

Nemcsak a római, hanem a csata nélkül győztes samnis seregben is nagy a fejtelenség: egyik fél sem tudja, mihez kezdjen az adott helyzetben. Herennius Pontius, a samnis vezér idős apja, fia tanácskérő levelére először azt válaszolja, hogy mielőbb bocsássa szabadon, még pedig bántatlanul (*inviolatos*) a bezárt rómaiakat, majd — újabb kérdésre — azt, hogy egy szálig végeztesse ki őket. A talányos válaszokat az aggastyán a haditanács előtt sem módosítja, csak éppen megmagyarázza:

(3, 10—13) Most is előbbi tanácsát tartja a legjobbnak, hogy ti. ezzel a hatalmas néppel (a rómaiakkal) egy ilyen nagy szívesség (*beneficium*) révén szí-

¹ A campaniai síkságon, Capuától délkeletre.

² *Furculae Caudinae*: *furcula* (a *furca* kicsinyítője) egyesszámban a. m. »villa, tartófa«, többesszámban »hegysoros«. A közelebről meghatározhatatlan fekvésű Caudiumot a szorosok közt meghúzó és Campania szintjénél mintegy 200 méterrel magasabban elterülő fennsíkon kell keresnünk.

lárdsítsák meg örökre a baráti békét (*pacem amicitiamque*); másik tanácsával csak több nemzedékre halasztanák a háborút, amíg a két sereg elvesztésével meggyengült római állam nagy nehezen ismét meg nem erősödik; harmadik tanácsa nincs. Amikor fia és a többi vezér azt tudakolta, hogy mi lenne akkor, ha a két tanács közti középutat választanák, vagyis hogy (a rómaiakat) sértetlenül elbocsátanák ugyan, de a hadijog alapján (*iure belli*) elismertetnék velük vereségüket, (az aggastyán) így válaszolt: »Ez az a megoldás, amely sem barátokat nem szerez, sem az ellenséget meg nem semmisíti. Kíméljétek csak meg azokat, akiket gyalázatos eljárásokkal felbőszítettetek. Olyan a római nép, hogy legyőzve nem nyughatik (*ea est Romana gens; quae victa quiescere nesciat*). Élni fog mindig a szívükben, amit ez a mostani kényszerhelyzet oda-beégetett, és nem fogja őket nyugton hagyni mindaddig, amíg sokszorosan bosszút nem állnak érte rajtatok.«

(4) Herennius, miután egyik javaslatát sem fogadták el, hazatért a táborból. A táborba zárkózott rómaiak ugyanakkor több ízben megkísérelték a kitörést, és már szükségét is látták mindenben, úgyhogy végül is kénytelenek voltak követeket küldeni. (Megbízásuk az volt, hogy) először méltányos békét kérjenek; ha azonban nem sikerülne békét kieszközölniük, hívják ki (az ellenséget) harcra.

Pontius azt válaszolta nekik, hogy a háborúnak vége, de mivel legyőzött és fogoly állapotukban sem képesek helyzetüket elismerni, fegyvertelenül, egy szál alsóruhában fogja őket (szégyen)iga alá küldeni. Egyébként a békefeltételek a legyőzöttekre és a győzőkre nézve (egyaránt) méltányosak lesznek: ha a samnisok földjéről kivonulnak; és (itt szervezett) coloniáikat³ kiűritik, a római és a samnis nép a szövetségből adódó azonos előnyök élvezetében (*aequo foedere*), kiki a maga törvényei szerint élhet; ilyen feltételekkel hajlandó békét kötni a consulokkal. Ha azonban (feltételei) közül valamit nem fogadnának el, a követek ne térjenek hozzá vissza....

(5) A tárgyalás végett Pontiushoz érkező consulok a békeszerződést sürgető győztesnek kijelentették, hogy ilyen szerződés (*foedus*) a (római) nép jóváhagyása, továbbá a fetialisok közreműködése és az egyéb (előírt) ünnepi szertartás végrehajtása nélkül nem jöhet létre. Tehát a caudiumi békét nem — amint általában hiszik, és ahogy Q. Claudius⁴ is írja: — szabályszerű szerződés, hanem csak kezesek adásával megerősített ígéret formájában kötötték (*non... foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est*). (Az előbbi esetben) ugyanis mi szükség lett volna kezesekre vagy túszokra, amikor az ügyet egyetlen imaformula (*precatio*) elmondásával elintézik, hogy ti. azt a népet, amelynek hibájából a megállapított feltételeket nem tartják meg, úgy sújtsa Iuppiter, mint ahogy a fetialisok az (áldozati) disznót levágják? Itt azonban csak ígéretet tettek a consulok, a legatusok, a quaestorok, a katonai tribunusok, és valamennyi ígérettevő neve máig ismételtes, míg ha szerződést kötöttek volna, a két fetialis nevén kívül a többiét nem ismernők. Ugyancsak a szerződéskötés kényszerű elhalasztása (mellett szól az a körülmény, hogy) hatszáz lovaszt kellett adni kezesek gyanánt, akik fejükkal feleltek a megállapodás megtartásáért. Ezután kitűzték a túszok átadásának és a fegyvertelen hadsereg elvonulásának az időpontját....

³ Fregellaet és Calest.

⁴ Q. Claudius Quadrigarius, annalista (az i. e. I. sz. elején).

... Eljött a végzet rendelte gyalázat órája, amely azonban az elszenvedéssel mindent még szomorúbbá tett, mint ahogy eleve gondolták. Legelőször azt a parancsot kapták, hogy mindenki egy szál alsóruhában, fegyvertelenül vonuljon ki a (tábor) sáncai mögül; elsőeknek a túszoikat vették át és vezették biztos helyre. Azután a consulok mellől parancsolták el a lictorokat és lerángatták róluk tábori köpenyüket (*paludamenta*)...

(6) Először az úgyszólván félmeztelen consulokat bocsátották az iga alá; ezután a rangban közvetlenül utánuk következőknek kellett sorban a gyalázatot elszenvedniük, majd végül a legióknak egymás után. Az ellenség fegyveresen állott (a szégyeniga) körül, úgy úzott belőlük csúfot, zúdíttotta rájuk gyalázkodásait; sokat kardjukkal fenyegettek, de voltak, akiket megsebesítettek, sőt még meg is öltek, ha a méltatlan bánásmód miatt ijesztőre torzult arcuk a győzöt sérteni találta. Így hajtották őket iga alá, de talán még szörnyűbb volt az, hogy miután az ellenség szeme láttára kivergődtek a szorosból, bár az lehetett az érzésük, hogy szinte az alvilágból felmerülve pillantják meg a nap világát, ha erre az éktelen menetre néztek, még a nap világát is minden halálnál gyászosabbnak látták...

A válságos helyzetben ideiglenesen dictator veszi át a hatalmat, majd az akkori idők két leghíresebb vezérét: Q. Publilius Philót és L. Papirius Cursort választják consullá. A 320. év első senatusi ülésén Spurius Postumius azt javasolja, hogy a maga és a szégyenért felelős társai kiszolgáltatásával mentesítsék a római népet a *sponsio* jogi hatálya és következményei alól: »a mi hitvány fejünket áldozzuk fel a vállalt kezesség kiengesztelésére, és a minket sújtó ítélettel tegyük szabaddá Róma fegyvereit« (9, 19). Postumius önfeláldozását P. Decius legendás *devotio*-jának megismétléseként fogadják és az újonnan szervezett sereggel Caudium alá vonulnak.

(10, 7) Mikor az előreküldött fetialisok (Caudium) kapujához érkeztek, a béke kezeseiről (Postumiusról és társairól) letépték a ruhát, kezüket pedig hátra köttették. A hivatalszolga (*apparitor*) Postumius méltóságát tisztelve (*verecundia maiestatis*) csak lazán kötözte meg, ő azonban rászólt: »Nem húzod mindjárt szorosabbra azt a szíjat, hogy kiszolgáltatásunk előírásos legyen« (*iusta fiat deditio*)? Ezután, mikor odaértek a samnisok gyülekezete és Pontius vezéri emelvénye elé, A. Cornelius Arvina fetialis így szólt: »Mivel ezek az emberek a quirisek (polgárok) római népének felhatalmazása nélkül vállaltak kezességet a szerződés megkötéséért és ezáltal vétket vétettek, ezért, hogy a római nép az istentelen vétség alól feloldoztassék, ezeket az embereket kiszolgáltatatom nektek.« Miközben a fetialis ezeket mondotta, Postumius a térdével teljes erejéből belerúgott az oldalába és hangos szóval kijelentette, hogy ő — mint samnis polgár — a követként eljáró fetialist a nemzetközi jog ellenére megsértette; (a rómaiak most már) ennyivel is inkább jogos háborút fognak viselni.

Pontius — a rómaiak jogi érvelésének körmondfonságára és efféle eljárásuk jólismert korábbi példáira hivatkozva — visszautasítja a rómaiak akcióképességének visszaszerzésére kiagyalt *deditio*-t, és a »gyermekhez is alig méltó esküszegő ravaszkodásokra« válaszul levéteti a kötelekeket a »kiszolgáltatott« kezeseikről.

(11, 13) ... Azok pedig — talán népüket is, magukat mindenesetre mentesítvén az adott szó (következményei) alól (*forsitan et publica, sua certe liberata fide*), — Caudiumból bántatlanul tértek vissza a római táborba.

Igy sikerült a rómaiaknak kiküszörölniük a csorbát; az annalisták múltszé-
pítő ügyeskedése azonban még Livius előadásának zavarosságából is kiderül: »egy-
évkönyvekben azt találta, hogy Pontius samnis fővezért, Herennius fiát, a consulo-
kon esett gyalázat kiengeszteléséül társaival együtt a szegényiga alá küldték« (15, 8).
Ezzel a nyilvánvaló fikcióval kapcsolatban olvashatunk a 319. évi sikeres hadműve-
letek hősről, a gyorsaságáról elnevezett L. Papirius Cursorról, mint »akire ebben a
korban — *qua nulla (sc. aetas) virtutum feracior fuit* — Róma elsősorban támasz-
kodhatott«, sőt akit az írók »tehetség dolgában a nagy Alexandros méltó párjaként
emlegetnek, ha az Ázsia leigázása után Európa ellen fordította volna fegyvereit«
(16, 19). Ezután következik a 300 évvel későbbi Livius elmékedése arról a helyzet-
ről, amelyet a samnis háborúk korában — Róma akkori viszonylagos jelentéktelen-
ségét tekintve — görög (makedón) részről nyilván nem így mértek volna fel: Nagy
Sándor és a korabeli Róma erőviszonyairól, egy esetleges nyugati hadjárat eshe-
tőségeiről.

(17) Művem kezdetétől fogva semmit sem kerültem annyira, mint azt, hogy
az események rendjétől a megengedettnél nagyobb mértékben elkalandozzam,
és változatos kitérések közbeiktatásával olvasóimnak mintegy kellemes pihenő-
ket, magamnak is felüdülést szerezzek. Mégis egy ilyen nagy király és hadvezér
említése felidézti velem azokat a gondolatokat, amelyek csendes magányom-
ban annyiszor foglalkoztattak: annak kutatására indít, hogy miként alakult
volna a római állam sorsa, ha Alexandrosszal háborúra került volna sor?

Megítélésem szerint háborúban legfontosabb a csapatok száma és vitézsége,
a vezéri tehetség, végül pedig a minden emberi dologban, de a hadügyben
kiváltképpen sokat jelentő szerencse. Ha most ezeket akár külön-külön,
akár összességükben vizsgáljuk, mind csak szilárdabbá teszi abbeli meggyő-
ződésemet, hogy a római hatalmat — mint a többi király és nép — ez sem
törte volna meg.

Először is — hogy a vezérek összehasonlításával kezdjem — én egy szóval
sem vitatom el Alexandros hadvezéri kiválóságát, mindenesetre csak öregbíti-
hírnevét az, hogy egyedül volt és hogy ifjan, hatalmának növekedése közben, a
szerencse másik oldalát még ki nem tapasztalva hunyt el. Hogy más nagyírú
királyokat és vezéreket, az emberi sors eshetőségeinek példáit ne említsem,
Kyrost, akit a görögök leginkább magasztalnak, vagy akár nemrégiben a nagy
Pompeiust is, ugyan mi vetette oda a szerencse forgandóságának, ha nem életük
hosszúsága? Felsoroljam a római vezéreket, nem is minden kor valamennyi
(katonai kiválóságát), csak éppen azokat, akikkel — mint consulokkal vagy
dictatorokkal — Alexandrosnak mérkőznie kellett volna: M. Valerius Corvust,
C. Marcius Rutilust, C. Sulpiciust, T. Manlius Torquatust, Qu. Publilius Philót,
L. Papirius Cursort, Qu. Fabius Maximust, a két Deciust, L. Volumniust, M.
Curiust? De ezután következnek csak az igazán nagy férfiak, ha a Róma elleni
háború előtt a punok ellen hadakozott volna és Italiába csak idősebb korában
kelt volna át! Ezek közül bármelyikben nemcsak azt a bátorságot és tehetséget
(csodálhatjuk), amely Alexandrosban is megvolt, hanem azt a katonai tudást
is, amely a város kezdeteitől fogva egyik kézből a másikba továbbadott hagyó-
mányként, összefüggő szabályok szerint elrendezett tudománnyá fejlődött. Így
viselték háborúikat már a királyok is, majd a királyok kiűzői, a Iuniusok és
Valeriusok, így azután a Fabiusok, Quinctiusok, Corneliussok, és így Furius
Camillus, akit idős korában, maguk fiatalon, még láthattak azok, akiknek Alex-
androsszal kellett volna harcolniuk. Ha Alexandrosszal, aki a fegyverforga-
tásban is megállta a helyét — ez is nagyban hozzájárul hírességéhez —, a harc-
téren küzdőfélként Manlius Torquatus vagy Valerius Corvus, tehát olyan vezér

került volna szembe, aki előbb közönséges katonaként szerzett magának nevet, aligha tért volna ki előle; de ugyanígy nem hátráltak volna meg a Deciusok sem. akik testüket feláldozva (*devotis corporibus*) rontottak volna ellenfelükre; és aligha tért volna ki előle a közismerten rendkívüli testi és lelki erővel megáldott Papirius Cursor sem. Vagy talán bizony egyetlen ifjú bölcsesége felülmúlta volna — hogy ne is egyes személyeket említsek — azét a senatusét, amelynek igazi arculatát egyedül az tudta felismerni (és méltatni), aki királyok gyülekezetének mondotta?⁵ Vagy attól lehetett volna tartani, hogy az imént megnevezettek közül bármelyiknél jobban értett volna a táborok helyének kitűzéséhez, az utak biztosításához, a cselvetések elhárításához, a csata időpontjának megválasztásához, a hadsorok felállításához, háttérrel való megerősítéséhez? Elmondhatta volna, hogy nem Dareiosszal van dolga, akit asszonyainak és herélteinek társaságában, a sok bíbor és arany közepette, királyságának kincseivel megrakottan, vérontás nélkül győzött, le. Zsákmány is volt az inkább, nem ellenfél, és (a győztes) merészsége csak addig terjedt, hogy semmibe sem vette a hiábavalóságokat! Egészen más kép tárult volna elé Italiában, mint Indiában, ahova megrészegült hadserege élén mámoros menetben vonult be, ha Apulia hágóit, a lucaniai hegyeket és a családját sújtó csapás friss nyomait látta volna, ahol nagybátyját, Alexandros épeirosi királyt⁶ a halál nemrégiben utolérte.

(18) Már pedig mi arról az Alexandrosról beszélünk, aki még nem merült el mindenkinél gyengébben viselt szerencséjében. Ha azonban későbbi szerencséjének és győztesként felöltött — hogy úgy mondjuk: — új magatartásának szemszögéből nézzük, inkább Dareioshoz, semmint Alexandroszhoz hasonlóan jött volna Italiába, és serege is Makedoniáról megfélemlítve, már rég a perzsa erkölcsök majmolásáig züllött volna. Ily nagy királyról lévén szó, csak szégyenkezve említjük dölyfös ruhaváltását, a földön kúszó alattvalóitól megkövetelt hízlegéseket, amelyeket a makedónok még legyőzve is nehezen viseltek, hát még ha győztesek lettek volna; a borzalmas kivégzéseket, a dőzsölések és lakomák közepette barátainak legyilkolását, vagy az apai származás kitalálásában megmutatkozó hiúságát. És ha részegessége, ha kegyetlensége és hirtelen haragja napról napra csak fokozódott — csak olyasmit említek, amiben forrásaim nem térnek el egymástól —, hát mindezek nem voltak volna le semmit hadvezéri kiválóságaiból? Vagy persze attól kellett volna tartani, amit a Rómával szemben még a parthusok dicsőségét is inkább melengető üresfejű görögök szoktak fecsegni, hogy a római nép nem tudta volna elviselni Alexandros nevének nagyságát (*maiestatem nominis Alexandri*), akiről pedig szerintem (az akkori rómaiak) még hírből sem hallottak; és az ellen, aki ellen Athénben, tehát a makedón fegyverektől leverett államban, az emberek — bár éppen akkor szemlélhették Thébai városának a közelben füstölő romjait — szabad szájjal mertek szónokolni, amint a ránkmaradt szónoklatokból nyilván láthatjuk —, az ellen annyi római vezető közül senki sem merészelt volna egy szabad szót ejteni!

Ha egy ember nagyságát bármekkora képzeljük is el, mégis csak egyetlen ember nagysága marad az, amelyet tizenegynéhány esztendő szerencséjére alapozott. Akik ezt azzal akarják még nagyobbnak feltüntetni, hogy a római

⁵ Plutarchos (Pyrrh. 19) szerint Kineas, Pyrrhos követe.

⁶ Az épeirosi Alexandros (Olympias testvére) i. e. 336-ban a makedón Alexandros nővérét vette feleségül. (Ezen az esküvőn gyilkolták meg Philipposzt!) Később a tarentumiak hívására Dél-Itáliában háborúskodott és itt is esett el 331-ben.

nép háborúban ugyan soha, de számos ütközetben mégis csak vereséget szenvedett. Alexandros mellől viszont egyetlen csatája alkalmával sem pártolt el a szerencse, — arra nem gondolnak, hogy egy ember — még pedig ifjú ember — viselt dolgait egy immár nyolcszáz esztendeje háborúskodó nép viszontagságai-
val vetik egybe. Csodálkozunk, mikor egyik részről több emberöltőt számolhatunk össze, mint a másíkról évet, hogy ilyen hosszú idő alatt a szerencse többet változott, mint egy tizenhárom éves szakaszon belül? Egy ember, egy vezér szerencsáját (az illetők) miért nem egy másik emberével, egy másik vezérével hasonlítják össze? Hány római vezért neveztek meg, akikhez sohasem volt hűtlen a hadiszerencse? Az évkönyvekben és a hivatalos feljegyzésekben bárki végigfuthatja azoknak a consuloknak és dictatoroknak a felsorolásait, akiknek a vitézségével, vagy szerencsésével a római nép mindig csak elégedett lehet. És (még valami), ami Alexandrosnál és bármilyen királynál méltóbbnak mutatja őket a csodálatra: egyesek tíz-húsz napig dictatorkodtak, egy évnél tovább senki sem volt consul; a néptribunusok akadályozhatták a sorozásokat; megkésve vonulhattak ki a hadszíntérre, időnek előtte visszahívták őket a választásokra; a vállalkozások előkészületei során már le is telt az év; hivatali társuknak is hol a meggondolatlansága, hol a becsstelensége hátráltatta őket, vagy okozott nekik kárt; olyankor kellett helyt állaniuk, amikor valaki más már elrontotta a dolgokat; gyakorlatlan vagy fegyelmezetlen hadsereget kellett átvenniük. Bezzeg a királyok nemcsak mentesek minden ilyen gátló körülménytől, hanem mint a dolgokkal és időpontokkal rendelkező urak, terveik szerint irányítanak mindent, és nem alkalmazkodnak másokhoz. Így tehát a legyőzhetetlen Alexandros legyőzetlen vezérekkel háborúskodott volna, és a szerencséének azonos zálogait kellett volna kockáztatnia. Sőt még annyival is nagyobb veszélynek lett volna kitéve, mivel a makedónoknak csak egy Alexandrosuk volt, aki sok sorsfordulatnak nemcsak kiszolgáltatta, hanem szinte még oda is vetette magát; római részről viszont sokan akadtak volna Alexandrosnak akár dicsőségben, akár tetteik nagyságában méltó ellenfelei, akik mind egyéni sorsuk rendelkezése szerint, népük kockáztatása nélkül élhettek vagy halhattak volna.

(19) Hátra van még, hogy a két fél erőit összehasonlítsam, még pedig létszám, fegyvernemek, továbbá az (idegen) segédcapatok sokasága tekintetében. Az akkori *lustrum*-ok alkalmával általában kétszázötvenezer fő került becslésre (*censebantur*). Így még minden latin szövetséges elpártolása esetén is, szinte csak a városra kiterjedő sorozás eredményeképpen, tíz legiót lehetett szervezni. Ezekben az években nem egyszer négy-öt hadsereg harcolt Etruriában, az ellenséges gallokkal egyesült Umbriában, Samniumban, Lucaniában. Ezek után Alexandros egész Latiumot — a szabinokkal, volscusokkal, aequisokkal, egész Campaniával, továbbá Umbria és Etruria egy részével, a picenumiakkal, marsusokkal, paelignusokkal, vestinusokkal és apuliaikkal együtt, hozzájuk értve az Alsó (Tyrrhén)-tenger görögök lakta partvidékét is Bruttium lakosaitól fel egészen Neapolisig, Cumaeig, majd még feljebb Antiumig és Ostiáig — vagy a rómaiak erős szövetségeseinek, vagy háborúban megtört ellenségeinek találta volna. Ő maga legfeljebb harmincezer főnyi makedón veteránseregével és négyezer főnyi, legnagyobbbrészt thessaliai lovasságával kelt volna át a tengeren; mert ez volt seregének a magva. Ha perzsákat, indusokat és egyéb népeket is csatolt volna magához, inkább terhet, semmint segítséget hozott volna magával. Gondoljunk arra is, hogy a rómaiak saját hazájukban mindig kiegé-

szíthették volna csapataikat, míg Alexandros úgy járt volna, mint később Hannibal: serege az idegen földön folytatott háború során kiöregedett volna.

Ami a fegyverzetet illeti, azok (ti. a makedónok) kerek fémpajzzsal (*clipeus*) és hosszú dárddal (*sarissae*) voltak felszerelve, a rómaiak az egész testet jobban védő *scutum*-mal és *pilum*-mal, ezzel a (régebben szokásos) *hasta*-nál még hatásosabb, szúrásra és dobásra egyaránt használható lándzsával. Mindkét részről nehéz fegyverzetű gyalogság (*statarius miles*) állott, szigorú rendben; de ott a *phalanx* nehezen mozgott és csak egyféle fegyverrel volt ellátva, míg a római arcvonal változatosabb, többféle egységből állott, amelyet a helyzet kívánalmainak megfelelően könnyen lehetett akár megosztani, akár csatlakoztatni. Hát a munkák végzésében ki vehette volna fel a római katonával a versenyt, ki tűrte volna jobban a fáradalmakat? Alexandros, ha egyetlen csatában vereséget szenved, a háborút is elvesztette volna; ugyanakkor a római (seféget), amelyet sem Caudium, sem Cannae nem tört meg, ugyan miféle had törte volna meg?

Annyi bizonyos, hogy ha vállalkozása eleinte sikerrel járt is volna, nem egyszer hiányolta volna a perzsákat, indusokat és a harciatlan Ázsiát, és kijelentette volna, hogy (addig csak) asszonyok ellen háborúzott — amit állítólag Alexandros, a halálosan megsebesített épeirosi király mondott, mikor *ennek* az ifjúnak a sorsát, ázsiai hadviselését a *magáéval* összehasonlította. Én, ha arra gondolok, hogy az első pun háború során negyvenkét esztendeig folyt a karthágói hajóhad ellen a harc, alig hiszem, hogy (a makedón) Alexandros élete akár csak *egy* háborúra is elegendő lett volna. Mivel pedig a pun állam ősi szerződéseknél fogva szövetségese volt a rómainak, és az egyforma félelem e két, felfegyverzettsége és férfias vitézsége folytán oly hatalmas várost fegyverfogaásra készítette volna a közös ellenség ellen, a történetesen egyszerre rázúduló pun és római háború földre terítette volna. Mert a rómaiak — ha nem is Alexandros fővezérsege és a töretlen makedón hatalom idejében — kitapasztalták a makedón ellenséget, amikor Antiochos, Philippos és Perseus ellen nemcsak hogy vereség, de még veszélyeztetettség nélkül is harcoltak.⁷ Távol legyen szavaimtól az irigység, és a polgárháborúkat se említsük, (de) az ellenségnek sem lovasságával, sem gyalogságával, sem nyílt csatában, sem egyforma, még kevésbé ránk nézve kedvező terepen sohasem gyűlt meg a bajunk. A lovasság, a nyílzápor, járhatatlan hágók, megközelíthetetlen helyek aggodalmat kelthetnek ugyan a fegyverekkel megrakott (római) katonában; de ezer, a makedónokénál és Alexandrosénál félelmetesebb hadsereget elhárított már, és el is fog hárítani, csak tartson örökké az a békeszeretet (*pacis amor*), amelyben most élünk, és a polgári egyetértés gondja (*civilis cura concordiae*)!

9. Karthágó alapítása

(Iustinus, Epitome hist. Phil. Pomp. Trogi XVIII 4—5)

A római köztársaság történetének megismeréséhez nélkülözhetetlen források a hellénisztikus görög világtörténetek (a szicíliai Timaiostól kezdve Polybiosig, Poseidóniosig, Strabónig és Diodórosig).¹ Szinte kizárólag görög szerzők anyagát aknázták

⁷ A »Nagy« Antiochos maga nem volt ugyan »makedón«, de a 192-től 188-ig húzódó háborúban Róma ellen harcoló csapatai makedón módra voltak felfegyverezve.

¹ Eligazításul I. a Chrestomathia II. kötetének 186. és 193. lapjain olvasható bevezetőket, Strabónra vonatkozólag pedig a Földy József Strabón-fordítása elé iktatott méltatást az Antik Tanulmányok 1957. évfolyamának 335—6. lapján.

ki Augustus korában egy romanizált kelta: Pompeius Trogus is »*Historiae Philippicae*« című világtörténetében. A 44 könyvre terjedő mű, melynek címe a IV. századi Theopompos »*Philippika*«-jának (II. Philippos makedón királyt a történekek középpontjába állító szerkesztményének, vö. Chrest. II. 185. l.) felhasználására utal, és amely Rómát inkább csak közvetve (a hellénisztikus államok és Parthia tárgyalása révén) érintette és a XLIII. könyvben is csak Róma kezdeteire tért ki, sőt előadásán helyenként még forrásainak Róma-ellenessége is érződik, ránk csak a III. századi Iustinus száraz kivonatában és a még szegényesebb »*prologus*«-okban maradt. A római történelem szempontjából különösen fontosak a pyrrhosi és a mithridatesi háborúkra vonatkozó, valamint a parthusok történetét i. e. 20-ig tárgyaló részek. Erdemét messze meghaladó méltánylásban lett része Iustinusnak később, főleg az V. századi Orosiusnak az augustinusi történelemfelfogást évszázadokra kanonizáló (a császári Rómát a »világmonarchiák« keresztény teleológiai rendszerébe beillesztő) konstrukciója révén. Kiadásai: Fr. Ruehl (1886) és O. Seel (1933); Pompeius Trogus fragmentumait ugyancsak O. Seel adta ki (1956).

(4) A tyrosiak..., mivel nemcsak a gazdagságnak, hanem a lakosságnak is bővében voltak, Afrikába küldött fiatalságukkal megalapították Uticát. Amikor közben Mutto tyrosi király meghalt, Pygmalion nevű fiát és gyönyörű leányát, Elissát rendelte örököseiül, de a nép a még gyermek Pygmalionra ruházta a királyságot, Elissa pedig nagybátyjához, Acherbashoz, Hercules (azaz a föniciai Melkart) papjához ment feleségül; ez a méltóság közvetlenül a királyi után következett. (Acherbas) eltitkolta nagy gazdagságát, és a sok aranyat — a királytól tartva — nem házában őrizte, hanem a földbe rejtette. Minderről az emberek nem tudtak ugyan, a hír mégis kibeszélte. A kincsekre áhító és az emberiességről megfélemlő Pygmalion — istennel és emberekkel szemben fennálló kötelességeivel nem törődve (*sine respectu pietatis*) — megölette nagybátyját, aki egyben sógora is volt. Elissa a gátlott miatt sokáig neheztelt fivérére, majd gyűlöletét elleplezván, megenyhült arccal titokban szökésen jártatta az esztét és több főembert is megnyert tervének, akiről úgy gondolta, hogy a királyt hasonlóképpen gyűlölik és ugyanúgy menekülni szeretnének tőle... Csatlakozott hozzá a (megbeszélt) éjszakára a senatorok csoportja is; és miután Hercules szent tárgyait... magukhoz vették, idegenben kerestek maguknak (új) hazát.

(5) Földet először Cyprus szigetén érintettek, ahol Iuppiter papja az istenek intésére feleségével és gyermekeivel együtt csatlakozott Elissához, hogy megossza vele sorsát, miután kikötötte magának és utódainak az örökös papi méltóságot. Cyprusban az volt a szokás, hogy a házasulandó szüzeket bizonyos napokon a tengerpartra küldték, keressék meg maguknak a kiházásításhoz szükséges pénzt és későbbi megközelíthetlenségük váltságául ezzel adózzanak Venusnak. Ezek közül Elissa mintegy nyolcvanát elraboltatott és feltételt a hajókra, hogy az ifiak megházasodhassanak, a városnak pedig friss sarjai legyenek... Amikor Elissa partra ért az afrikai öbölben, az idegenek érkezésén és a cserekereskedés lehetőségén örvendő benszülöttekkel barátságot kötött, majd (tőlük) akkora helyet vásárolt, amekkorát egy ökör bőrével le lehet takarni, hogy a hosszú hajózástól kimerült társait továbbindulásukig megpihentethesse. Csakhogy az ökörbőrt egészen vékony csíkokra hasították és így a kialakultnál nagyobb térséget foglalt el: ezért lett később a hely neve Byrsa.² Amikor azután a környékről (sokan) tódultak oda, akik a nyereség reményében a jövevényeknek rengeteg árut kínáltak és lakásukat is ott rendezték be, a so-

² Byrsa görögül a. m. »lényűzött bőr«.

kaság hovatovább polgárok közösségévé (*velut instar civitatis*) alakult. Mint rokonaikat, az utcaiak is elhalmozták őket ajándékaikkal és azt tanácsolták nekik, hogy alapítsanak várost ott, ahol lakóhelyre találtak. De az afrikaiak is szívesen látták és tartóztatták a jövevényeket. Így került sor Karthago alapítására mindenkinek a helyeslésével, miután a város területének fejében évi adó fizetésében állapodtak meg. Az első alapfalak ásása közben egy ökörfejre bukkantak, amit gyümölcsökben gazdag, de örökös munkában és szolgálatban fáradozó város előjelének magyaráztak. Amikor emiatt máshova telepítették a várost, itt meg egy löfejet találtak. Ez a nép harciasságára és hatalmára mutató jóslat jelölte ki a város szerencsét ígérő helyét. Mivel az új város hírére egyre több nép özönlött oda, hamarosan a nép is, a város is naggyá fejlődött.

10. Róma és Karthago szerződésai

(Polybios, III. 22—28.).

Polybios (I. Chrest. II. 186. 1.), hogy Rómát mentesítse a Karthago ellen elkövetett agresszió vádjá alól, történeti művébe beiktatta és Róma-barát célzatú megjegyzésekkel egészítette ki azokat az egyezményeket, amelyek Róma és Karthago régebbi kapcsolatait megvilágítják. A görög fordításban közölt szövegek hitelességéhez aligha férhet kétség. Vitatottabb főként az első, Polybiostól i. e. 508/507-re keltezett egyezmény megkötésének időpontja. Míg a kutatók egy része (pl. Fr. Altheim: *Epochen der römischen Geschichte*. I. [Frankfurt a. M. 1934] 99— és 188. l.; irodalom a 99. 17. jegyzetben) hitelesnek fogadja el Polybios keltezését, mások (pl. A. Piganiol vagy J. Vögt) azon az alapon, hogy Diodóros (XVI. 69, 1) és Livius (VII. 27, 2) nem tesz említést i. e. 348 előtt kötött szerződésről, a Polybiostól idézett első szerződést i. e. 348-ra, a másodikat — amelyet Polybios keltezés nélkül közöl — i. e. 306-ra helyezik. A kérdés végleges tisztázására nincs döntő bizonyíték, bár a modern kutatás inkább Polybios keltezésének elfogadása felé hajlik, vö. CAH VIII. 859. l. és T. Frank, *Rome and Italy of the Republic*. ESAR I. 35—37. l. A szerződések anagrájának mindmáig nélkülözhetetlen feldolgozása: F. Schachermeyr, *Rhein. Mus.* 79 (1930) 350—1.; friss tájékoztatásul: Fr. Hampl, *Das Problem der Datierung der ersten Verträge zwischen Rom und Karthago*. *Rhein. Mus.* 101 (1958) 58—1.

(22) Rómaiak és karthagóiak között szerződés először Lucius Iunius Brutus és Marcus Horatius alatt jött létre. Ők voltak a királyok elűzése után az első consulok, és ő alattuk avatták fel Iuppiter Capitolinus szentélyét. Mindez huszonnyolc évvel azelőtt történt, hogy Xerxész átkelt Görögországba.¹ A szerződést a lehető legpontosabb fordításban alább adjuk: Mert olyan nagy a rómaiaknál a mai és a régi nyelv között a különbség, hogy egyes kifejezéseket a legjobb szakértők is csak nehezen, az értelem alapján tudtak megfejteni. A szerződés tehát körülbelül a következőképpen hangzott: »Az alábbi feltételekkel legyen barátság egyfelől a rómaiak és szövetségeseik, másfelől a karthagóiak és szövetségeseik között. Sem a rómaiak, sem szövetségeseik nem hajózhatnak az úgynevezett *Kalon akrotérion*-on (Szép hegyfokon) túl, csak ha vihar vagy ellenség kényszeríti őket. De ha valaki így kényszerítette odavetődik is, nem szabad semmit sem vásárolnia, sem (vásárlás nélkül) elvennie, csupán annyit, amennyi a hajó helyreállításához és áldozatok bemutatásához szükséges. Az idevetődött személyek öt napon belül kötelesek eltávozni. A kereskedés céljá-

¹ Az első consulokra vonatkozó hagyományok ellentmondóak. (Brutus consulága köztudomásúlag fikció.) Polybios azonban egyértelműen az i. e. 508/507. évre teszi az egyezményt.

ből érkezőknek nem kell illetéket (*telos*) fizetniük, csak ha hivatalos kikiáltó és írnok jelenlétében kötnek üzletet. Ami viszont e személyek jelenlétében kerül eladásra, annak vételára erejéig az állam vállal szavatosságot. Mindez egyaránt vonatkozik a Libyában és Szardínia szigetén történő eladásra. Ha valamely római személy Szicíliának karthágói uralom alatt álló területén tartózkodik, itt a rómaiak minden tekintetben egyenjogúak legyenek. A karthágóiak semmiben se ártsanak Ardea, Antium, Laurentum, Circeii, Tarracina népének, sem Latium egyetlen olyan községének sem, amely Róma alattvalója. De tartózkodjanak azoktól a városoktól is, amelyek Rómának nem alattvalói. Ha ilyet elfoglálnak, azt sértetlenül szolgáltatassák ki a rómaiaknak. Latium területén nem építhetnek erődöt. Ha hadi állapotban lépnének Latium földjére, itteni területen ne éjszakázzanak.»

(23) »Szép hegyfoknak« azt nevezik, amely Karthagótól északra fekszik.² A karthágóiak tehát nem tartották megengedhetőnek, hogy a rómaiak ezen túl déli irányban hajózzanak. Nyilván nem akarták azt, hogy az ő földjüket, továbbá Byzaciumot, s a kis Syrtis-öblön túl fekvő területét, az ún. Emporeiát, s e földek termékenyséjét megismerjék. Ha egy római vihar vagy ellenség üldözése miatt partra vetődve áldozat bemutatása és a hajók helyreállítása végett valamire rászorul, ezt — de ezen kívül semmit! — úgy vélték, megvásárolhatja, de a partot érő személyek öt napon belül távozni kötelesek. Karthagóba azonban és Libyának az ún. Szép hegyfokon inneni részére, Szardínia szigetére és Szicíliának karthágói uralom alatt álló részeire a rómaiak mehettek kereskedni, sőt ezekkel szemben a karthágóiak az állam hűségével szavatolták a méltányosság megőrzését. A szerződés értelmében Szardíniáról és Libyáról kifejezetten saját területeikként tesznek említést, Szicíliáról azonban kifejezetten éppen ellentétes módon rendelkeznek, mert a szigetnek csupán arra a részére vonatkozólag kötöttek szerződést, amely a karthágóiak uralma alatt állott. Hasonlóképpen a rómaiak is csak Latiumra vonatkozólag kötöttek szerződést, Italia többi részét azonban meg sem említették, mert nem állt fennhatóságuk alatt.

(24) Ezek után később újabb szövetséget kötöttek, amelybe a karthágóiak bevonták Tyros és Utica népét is. A »Szép hegyfok« mellé belefoglalták Mastiát és Tarseiont is,³ mint olyan helyeket, amelyeken túl a rómaiaknak sem rablóhadjáratot folytatni, sem várost alapítani nem szabad. A szerződés a következőképpen hangzik: »Az alábbi feltételek mellett legyen barátság egyfelől a rómaiak és szövetségeseik, másfelől a karthágóiak, tyrosiak, uticaiak és ezek szövetségesei között. A Szép hegyfokon, Mastián és Tarseionon túl a rómaiaknak nem szabad sem rablóhadjáratot folytatniuk, sem kereskedniük, sem várost alapítaniuk. Ha a karthágóiak Latiumban a rómaiak fennhatósága alatt nem álló várost foglalnak el, a zsákmányt és az embereket megtarthatják, a várost azonban adják át. Ha egyes karthágói személyek olyan személyeket fognak el, akik Rómával szerződéses viszonyban levő városban élnek, de mégsem alattvalói Rómának, ezeket nem szállíthatják római kikötőbe. Ha mégis így tesznek, s egy római rájuk helyezi kezét, szabadon kell bocsátaniuk. Hasonló eljárástól a rómaiak is tartózkodjanak. Ha valamely római személy karthágói fennhatóság alatt álló területről vizet vagy útravaló élelmet vesz fel, ezáltal egyetlen olyan személyt se károsítson meg, aki Karthagóval békében és ba-

² Kb. a mai Cap Bone helyén.

³ Mastia valószínűleg a későbbi Carthago Nova (Cartagena) helyén keresendő.

rátságban levő városban él. Hasonló cselekményektől karthagói személyek is tartózkodjanak. Ha ez mégis megtörténne, vele szemben ne járjanak el egyéni úton: mert ha valaki így cselekszik, az államközi bűncselekménynek számít. Szardínia és Libya területén római ember nem folytathat kereskedelmet, nem alapíthat várost...⁴, csak ha élelmet vesz fel, vagy hajóját állítja helyre. Ha a vihar kényszeríti kikötésre, öt napon belül hagyja el a partot. Sziciliának karthagói uralom alatt álló területén s magában Karthagóban a római ember mindent úgy tehet, és úgy is kereskedhetik, amint arra az ottani polgárnak joga van. Hasonlóképpen járhatnak el a karthagóiak Rómában.« — Ebben a szerződésben a karthagóiak tehát ismét és hangsúlyozottan Libyát és Szardíniát tekintik a maguk területének, és itt meg is tiltják a rómaiak mindenféle partraszállását. Ezzel szemben Sziciliára vonatkozólag különbséget tettek a fennhatóságuk alatt álló területeket illetően. Hasonlóképpen jártak el a rómaiak Latium kérdésében. Ebben a szerződésben ugyanis szintén gondoskodtak arról, hogy a karthagóiak ne kövessenek el sérelmet Ardea, Antium, Circeii és Tarracina rovására. Ezek ugyanis Latiumnak azok a tengerparti városai, amelyekre vonatkozólag a megegyezés létrejött.

(25) Ezek után még egy utolsó szerződést is kötöttek a rómaiak Pyrrhos partraszállása idején, mielőtt Szicília birtokáért kitört volna a Karthago elleni háború. Ebben a szerződésben fenntartják az összes addigi megegyezéseket, de az alábbiakat fűzik hozzá: »Amennyiben a szerződő felek egyike Pyrrhossal írásos szövetségi szerződést akarna kötni, ezt csak a másik szerződő féllel együtt teheti, hogy egymásnak a megtámadottak területén segítséget tudjanak nyújtani. Bármelyik fél szorul rá a segítségnyújtásra, minden esetben a karthagóiak szolgáltatják a hajókat mind az oda és vissza útra, mind pedig a támadásra, az ellátást pedig mindkét fél a saját (csapatának). A karthagóiak szükség esetén tengeri úton is segítsék a rómaiakat. A (hajók) legénységét azonban egyik fél sem kényszerítheti akaratauk elleni partraszállásra.«

A szerződésekre a következő esküt mondták ki. Az első szerződésnél a karthagóiak »ősi isteneikre«, a rómaiak pedig ősi szokás szerint Iuppiter Lapisra tettek esküt. A későbbiekben Marsra és Enyaliosra⁵ esküdtek. Iuppiter Lapisra a következőképpen esküdnek: a szerződéssel megbízott pap (*fetialis*) követ ragad a kezébe és miután az állam nevében esküt mondott, a következőképpen szól: »Ha eskümet megtartom, az isten tegyen velem jót. Ha azonban az eskü megszegésére gondolnék, vagy úgy cselekedném, akkor polgártársaim maradjanak épségben hazájukban, törvényeik, életmódjuk, szentségeik és ősi sírjaik mellett, és én magam hulljak el úgy, amiként ezt a követ eldobom« — így szólván, kezéből elveti a követ.

(26) Ha tehát így áll a helyzet, s a szerződések még ma is megvannak bronztablába vésve Iuppiter Capitolinus templomában, az aedilisék kincstárában, ki ne csodálkoznék Philinos⁶ történetírón, nem azért, mert minderről nem tudott — ez önmagában nem lenne különös, hiszen napjainkban a rómaiak és karthagóiak vénei, olyan emberek, akikről feltehető, hogy értenek a közügyekhez, ezekről szintén nem bírtak tudomással —, hanem azért, hogy milyen

⁴ Itt szöveghiány van, az eredeti szöveg a partraszállást is megtilthatta.

⁵ Enyalios, a Marsszal azonosított Arés mellékneve, itt önálló istenként van megemlítve.

⁶ Philinos (i. e. II. sz.) szicíliai görög történetíró, aki az I. pun háború történetét Karthago-barát célzattal írta meg. Műve csak töredékekben maradt ránk.

alapon és miként merészelt mindezzel ellentétes dolgokat állítani: hogy ti. a rómaiaknak a karthagóiakkal olyan érvényes szerződéseik vannak, amelyek értelmében a rómaiaknak egész Szicíliától, a karthagóiaknak pedig Italiától kell tartózkodniuk; hogy tehát a rómaiak a szicíliai első partraszálláskor megszegték az esküvel szentelt szerződéseket, holott sohasem volt és most sincs érvényben ilyenfajta szerződésre vonatkozó írás. És mégis, műve második könyvében mindezt világosan állítja. Bár e kérdésről munkánk bevezetésében megemlékeztünk, részletes tárgyalását ez alkalomra hagytuk, mert éppen ebben a kérdésben többen is, éppen Philinos írásművére hivatkozva, elvették az igazságot. Mert ha valaki azon a címen nehezményezi a rómaiak szicíliai partraszállását, hogy a rómaiak egyáltalán barátságukba fogadták a mamertinusokat, és kérésükre később meg is segítették őket, holott azok nemcsak Messana városával, hanem Rhégionnal szemben is esküszegést követtek el, — az ilyen ember bizonyos joggal helytelenítheti Róma eljárását. Ha azonban azt állítja, hogy a fennálló, esküvel megerősített szerződés ellenére történt a partraszállás, nyilvánvalóan téved.

(27) Amikor a Szicíliáért vívott háború befejeződött, újabb szerződést kötöttek a következő értelemben: »A karthagóiak hagyják el Szicíliát, és az Italia meg Szicília között fekvő szigeteket. Mindkét szerződő fél szövetségesei legyenek biztonságban a másik szerződő fél részéről. Egyik fél sem hozhat rendelkezést a másik fél fennhatósági területére vonatkozóan, ott középületet nem emelhet, onnan zsoldosokat nem gyűjthet, s a másik fél szövetségeseit nem fogadhatja barátságába. A karthagóiak kötelesek azonnal 1000 talentum, további tíz év alatt pedig összesen még 2200 talentum összeget fizetni. A karthagóiak váltságdíj nélkül kötelesek visszaszolgáltatni a római hadifoglyokat.« Ezt követően a libyai (zsoldos-) háború befejeztével, amelyben a rómaiak szembeszálltak Karthagóval, az eddigi megállapodáshoz a következő pótszerződést függesztették: »A karthagóiak távozzanak Szardínia szigetéről, és fizessenek további 1200 talentumot« —, mint ahogy fent már erről szó volt. Mindezeket a szerződéseket legvégül egy Hasdruballal Ibériában kötött megállapodás követte, amelynek értelmében »a karthagóiak háborús célból nem kelhetnek át az Iberus folyón«. Ezek a Róma és Karthago között kötött érvényes szerződések, kezdettől fogva egészen a Hannibal elleni háborúig.

(28) Míg tehát azt találtuk, hogy a rómaiak szicíliai partraszállása nem történt a meglevő szerződések ellenére, addig annak a második háborúnak, amelynek eredményeként a Szardíniára vonatkozó szerződés megszületett, semkát, de még csak valamire való ürügyét sem találja senki. Ellenkezőleg, nyilvánvaló, hogy a karthagóiak minden méltányosság ellenére kényszerítve, szorult helyzetükben hagyták el Szardíniát, és fizették azt a roppant pénzüsszeget, amelyet említettünk. Mert az a vád, amit a rómaiak ellenük akkor emeltek, hogy ti. a libyai háború idején több, ott hajózó kereskedőjüket bántalmazták, elesett már akkor, amikor a rómaiak visszakapták a karthagóiaktól az összes ott partravetődött személyt, sőt, halából még vissza is adták nekik — váltságdíj nélkül — a náluk levő karthagói hadifoglyokat. Minderről részletesen beszámoltunk műünknek erről szóló könyvében.

11. Az első pun háború okai (264)

(Polybios I 10—11)

Agathoklész (Syrakusai tyrannosa, 361—289) campaniai zsoldosai, a mamertinusok (*Mars fiai*) a 280-as évek végén befészkeltek magukat a szicíliai Messana várába és onnan zaklatták a vidék lakosságát. Amikor a syrakusai II. Hierón végül is ostrom alá fogta Messanát, a mamertinusok egy része Karthagóhoz, más részük pedig Rómához fordult segítségért. — Rhégion: a Messanával szemben (a tengerszoros másik partján) fekvő város (Reggio di Calabria).

(10) A mamertinusok részint a karthagóiakhoz folyamodtak segítségért, azoknak ajánlották fel sajátmaguk és a fellegrvár kiszolgáltatását, részint pedig a rómaiakhoz küldtek követséget, azzal a kéréssel, hogy a város átadása fejében segítsenek rajtuk, vérrokonaikon. A rómaiak sokáig határozatlankodtak, mivel a segítségnyújtás következtelensége nyilvánvaló volt előttük. Nemrég történt ugyanis, hogy tulajdon polgáraikat a legsúlyosabb büntetéssel sújtották, amiért a rhégioniakkal kötött szerződést megszegtek. Ha most egyszerre a mamertinusok segítségére sietnek, akik hasonlóképpen jártak el nemcsak a messanaiak, hanem a rhégioniak városával szemben is, ezt megindokolhatatlan vétségnek kellett minősíteniük. Mindezt világosan látták, de ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy a karthagóiak nemcsak Líbya-szerte, hanem Ibériában (Hispaniában) is számos tartományt fennhatóságuk alá kényszerítettek; mivel pedig a Szardíniai- és a Tyrrhén-tenger valamennyi szigetét is meghódították, (a rómaiak méltán) aggódtak, hogy ha még Sziciliának is ők lesznek az urai, túlságosan nyomasztó és félelmetes szomszédokká válnak, amennyiben teljesen körülveszik őket és Italiát mindenfelől fenyegetik. Már pedig nyilvánvaló volt, hogy hamarosan hatalmuk alá gyűrik Sziciliát, ha a mamertinusok nem kapnak támogatást. Mert ha a kiszolgáltatott Messana birtokába jutnak, rövid időn belül Syrakusait is ártalmatlanná teszik, hiszen majdnem egész Sziciliának máris ők az urai. A rómaiak mindezt előre látták és mivel megengedhetetlennek találták Messana feladását, nem különben annak eltűrését, hogy a karthagóiak mintegy hídfőállást készítsenek elő itáliai átkelésük számára, hosszasan tárgyalták az ügyet.

(11) Az imént említett okok miatt a senatus végül sem tudott határozni, mivel úgy látta, hogy a mamertinusok megsegítéséből adódható bonyodalmak körülbelül annyit nyomnak a latban, mint a segítségből remélhető előnyök. A nép azonban, amelyet az előző háborúk kimerítettek, és amely kapott minden alkalmon, csak hogy javíthasson a helyzetén, a segítségnyújtás mellett foglalt állást, amikor a consulok az imént említett és a háborút a közösségre nézve előnyösnek feltüntető (meggondolásokon) kívül az egyes polgároknak jutó nyilvánvaló és jelentős előnyökre is rámutattak. Miután a nép az ilyen értelemű előterjesztést emelte törvényerőre, Appius Claudius (Caudex)-et, az egyik consul neveztek ki főparancsnokká és azzal a megbízással küldték ki, hogy siessen (a mamertinusok) segítségére és keljen át Messanába. A mamertinusok a karthagói vezért, aki máris megszállta a fellegrvárat, részint fenyegetéssel, részint csel alkalmazásával távozásra kényszerítették, Appiust pedig behívták és átadták neki a várost. A karthagóiak pedig keresztre feszítették a vezérüket, mert úgy találták, hogy meggondolatlanul, sőt férfiatlanul engedte ki a kezéből a fellegrvárat; ők maguk hadihajóikkal Pelóriás¹ körül horgonyoztak le, száraz-

¹ Pelóriás vagy Pelóris ma Punta del Faro (Szicília északkeleti csücskén).

földi erőikkel pedig az úgynevezett Syneis (Suneis) környékén szálltak táborba és erősen szorongatták Messanát. Ebben a helyzetben Hierón, aki megfelelőnek vélte a pillanatot arra, hogy Messana barbár megszállóit végképp kiűzze Sziciliából, szövetséget kötött a karthagóiakkal. Ezek után felkerekedett Syrakusából és a fentebb említett város (Messana) ellen vonult. A túlsó oldalon, az úgynevezett chalkidikéi hegyen ütötte fel táborát és ezzel a városban tartózkodóknak ezt a kijárását is elzárta: Appius, a római vezér vakmerően éjszaka kelt át a tengerszoroson és be is jutott Messanába. Mikor látta, hogy az ellenség minden felől szorongatja (a várost), és úgy gondolta, hogy ez az ostrom nemcsak megalázó, hanem veszélyes is lehet számára, amennyiben az ellenség mind a szárazföldön, mind a tengeren fölényben volt, előbb követeket küldött mindkét (ellenfeléhez) és a mamertinusokat mentesíteni akarta a háborútól. De mikor egyik fél sem méltatta figyelemre ajánlatát, végül is elhatározta, hogy kényszerhelyzetében vállalja a (csata) kockázatát és először a syrakusaiakat támadja meg. Kivonult tehát és harcrendbe állította seregét, ugyanakkor Syrakusai uralkodója is harcra elszántan szállt vele szembe. Hosszú küzdelem után (Appius) bizonyult erősebbnek és ellenfelét egészen a tábor sáncáig üldözte. Appius az elesettek fegyvereinek összeszedése után visszatért Messana városába, Hierón pedig, akit az egész háború kimenetelére nézve rossz sejtelmek leptek meg, az éjszaka beálltával nagy sietve visszavonult Syrakusai felé.

12. Az első pun háború befejezése (241)

(Polybios I 62—63)

A rómaiakra nézve kedvezően induló háború a továbbiakban meglehetősen szerencsétlenül folytatódott (M. Atilius Regulus consul seregének pusztulása Afrikában 256-ban, a római flotta veszteségei ugyanekkor, majd 249-ben), főleg pedig annyira elhúzódott, hogy a 240-es évek vége felé a római állam nem volt messze a katonai és gazdasági csődtől. Ekkor építették Róma leggazdagabb kereskedői azt a 200 gyorsjáratú hadihajóból álló flottát, melynek élén C. Lutatius Catulus consul 241-ben az Aigussai (lat.: *Aegates*) szigetcsoport előtt döntő módon megverte a drepanoni és lilybaioni erődök tementésére siető karthagói hajóhadat. Ennek folytán Karthago szicíliai támaszpontjait is gyorsan fel lehetett számolni. Mindkét fél annyira ki volt merülve, hogy Hamilkar Barkas karthagói fővezér kezdeményezésére megindultak a békétárgyalások, majd — Karthagóra nézve súlyos, de mégis elfogadható feltételekkel — békét is kötöttek.

(62) Amikor a karthagóiak váratlanul ilyen súlyos vereséget szenvedtek, harci kedvük és becsvágyuk még mindig képessé tette volna őket a háború folytatására, de józan számítással nem találtak kivezető utat, hiszen már a Sziciliában levő csapataikat sem tudták felmenteni, amióta az ellenség szerezte meg a tengeri uralmat. Ha meg azokat sorsukra hagyják, vagyis elárulják őket, nem lett volna sem katonaságuk, sem vezéreik, akikkel (tovább) háborúskodhattak volna. Ezért gyorsan érintkezésbe léptek Barkasszal¹ és mindenre kiterjedő intézkedési joggal ruházták fel. Az pedig mindenben úgy járt el, ahogyan egy kiváló és józan hadvezérnek el kell járnia. Mert ameddig a helyzet meg-

¹ Hamilkar Barkas — a »Villám«, Hannibal apja — 247 óta volt Karthago szicíliai erőinek főparancsnoka: a békekötés után ő verte le a karthagói zsoldosok zendülését (l. a következő szemelvényt), majd megalapozta Karthago hispaniai hatalmát.

ítélése alapján még mutatkozott némi remény, vállalt minden kockázatot és nem riadt vissza semmi veszedelemtől, hanem — inkább, mint bárki más vezér — a háborút győzelmes befejezésének minden lehetőségét megkísérelte. De amikor fordulat következett be, és többé nem állott módjában, hogy alárendeltjeit megmenthesse, józanul és kellő gyakorlati érzékkel alkalmazkodott a helyzethez és követeket küldött (a római consulhoz) a békeszerződés ügyében. Mert véleményünk szerint egy hadvezértől el kell várni, hogy meg tudja állapítani nemcsak győzelmének, hanem alulmaradásának pillanatát is. Lutatius pedig készségesen fogadta az ajánlatot, mivel tudta, hogy a háború már az ő népét is megviselte és kimerítette. Így zárták le az ellenségeskedéseket ilyenféle szövөгű békeszerződéssel:

»A következő feltételekkel legyen barátság a karthagóiak és a rómaiak között, ha a római nép is így határoz: A karthagóiak kivonulnak egész Szicíliából és nem viselnek háborút Hierón ellen, nem támadnak fegyverrel sem Syrakusai lakosai, sem Syrakusai szövetségesei ellen. A karthagóiak váltságdíj nélkül kiadják a rómaiaknak valamennyi hadifoglyukat. Ezüstben fizetnek a karthagóiak a rómaiaknak húsz éven belül 2200 euboiái talentumot.«

(63) Amikor ezeket (a feltételeket) Rómába továbbították, a nép nem hagyta jóvá a szerződést, hanem egy tíz tagból álló bizottságot küldött ki a helyzet megvizsgálására. A bizottság a helyszínen a szerződést egészben véve nem változtatta meg, kisebb dolgokkal azonban még megterhelte a karthagóiakat: a hadisarc megfizetésének idejét a felére csökkentette, hozzátett még ezer talentumot, továbbá arra kötelezte a karthagóiakat, hogy ürítsék ki az Italia és Szicília közt levő szigeteket.

13. A karthagói zsoldosok zendülése

(Polyb. I 65—88, kihagyásokkal)

Az első pun háború során felvonultatott erők, valamint az elszenvedett veszteségek számbavétele jó alkalom Polybiosnak arra, hogy szemléltesse vele történetírói koncepciójának alapvető tételét, »melyet kezdettől fogva vallott: hogy a rómaiak nem véletlenül (*tychéi*), mint néhány görög (író) gondolja, nem is csak úgy magától (*automatós*), hanem ilyen nehéz és ilyen nagyarányú vállalkozásokban kellő gyakorlatot szerezvén, igazán természetes módon (*lian eikotós*) tűzték ki merészen célul a világuralom megszerzését és érték is el kitűzött céljukat« (63, 9).

A békekötés után mindkét félnek otthon gyűlt meg a baja, a rómaiaknak a faliscusokkal, a karthagóiaknak pedig zsoldosaikkal (65, 1—2).

(65, 3) ... A karthagóiakat ugyanakkor nem jelentéktelen és nem is megvethető háború várta zsoldosaik, a numidák és a velük együtt elpártoló libyaiak ellen, melynek során sok komoly veszedelmet kellett kiállniuk, olyannyira, hogy végül nemcsak földjükért, hanem pusztá életükért és hazájuk fennmaradásáért is kellett küzdeniük. Erre a háborúra több oknál fogva érdemes kitérni, én azonban eredeti tervemnek megfelelően csak főbb vonásaiban és rövidre fogva tárgyalom...

(66) Barkas, mihelyt a fentebb említett békekötés megtörtént, az Eryx-környéki erőket Lilybaionba irányította, ő maga pedig azonnal lemondott a főparancsnokságról, úgyhogy a katonák átszállítása Libyába Geskónra, az ottani városparancsnokra hárult. Ez előre látta, hogy mi fog történni, ezért okosan csak kisebb csoportokat tett hajóra és az egyes szállítmányokat is bizonyos időközök-

ben indította útnak. Így akarta időhöz juttatni a karthagóiakat, hogy a megérkezőknek ki tudják fizetni zsoldjárandóságait és még a következő szállítmány befutása előtt hazaküldjék őket Karthagóból. Geskón tehát ilyen megfontolással irányította a csapatok visszaszállítását, a karthagóiak viszont előbbi kiadásai miatt pénzzavarban voltak, ugyanakkor úgy gondolták, hogy a zsoldosokat járandóságai egy részéről való lemondásra kényszeríthetik, ha valamennyiüket befogadják és Karthagóban gyűjtik össze. Ebben reménykedve nem bocsátották el az oda érkezőket, hanem együtt tartották őket a városban. Mikor azonban éjszaka és nappal egyre több bűneset történt, először csak gyanús szemmel nézték a nagy tömeget és az elharapózó fegyelméletlenséget, majd megkérték vezéreiket, hogy amíg előteremtik az ellátásukra szolgáló összeget és befogadják a még hátralevőket, vonuljanak el mind egy Sicca nevű helységbe; minden (zsoldos a továbbiakig) egy aranyat kap a legszükségesebb kiadások fedezésére. (A katonák) készséggel beleegyeztek az elvonulásba, csupán a poggyászuakat akarták ott hagyni, mint ahogy először is tették, abban a hiszemben, hogy úgylis hamarosan visszatérnek zsoldfizetésre. A karthagóiak azonban attól tartottak, hogy a hosszú idő elteltével hazatértek, akik közül egyesek gyermekeik, mások feleségük után vágyakoztak, most majd vagy egyáltalán nem lesznek hajlandók távozni, vagy ha távoznak is, csak visszatérnek családjukhoz, és így a garázdálkodások városszerte nem fognak megszűnni. Mivel pedig mindent előre látták, a parancs teljesítésére nem hajlandó embereket gyűlöletet keltő módon holmijaik magukkal vitelére kényszerítették. A zsoldosok, miután Sicca-ba vezényelték őket, és ott huzamosabb ideig lazább fegyelemben pihentek..., kicsapongó életet folytattak...

(67) Alig gyűltek össze valamennyien Siccában, megjelent köztük Hanno, Karthago akkori libyai parancsnoka. De mivel ő sem tudta (a zsoldosok) reményeit megvalósítani és az (előbbi) ígéreteket beváltani, hiszen épp ellenkezőleg csak az adóterhekről és általában a város szűkös anyagi helyzetéről beszélt, és így próbálta őket rávenni arra, hogy a megállapodás szerint nekik járó illetmények egy részéről mondanak le, tüstént nézeteltérésre, sőt nyílt zendülésre került sor. (A zsoldosok) folyton csoportokba verődtek, hol nemzetségek szerint, hol egyszerre mindnyájan. Mivel pedig nem egy néphez tartoztak és nem is egy nyelvet beszéltek, az egész tábor felkavarodott, lármázott és zavargott. Mert a karthagóiak mindig sokféle zsoldos alakulatot vesznek igénybe, és annyiban helyes is a számításuk, hogy több népből szervezett hadseregük csakugyan nem egyhamar hajlamos összeesküvésre, zendülésre, a tisztek parancsainak megtagadására, viszont teljességgel hibás a számításuk annyiban, hogy felindulás, meghasonlás vagy zendülés esetén képtelenek az értetlen (zsoldosokat) felvilágosítani, lecsendesíteni és hangulatukat megváltoztatni... Voltak köztük ibérek, kelták, akadtak ligurok és baleariak is, és sokan voltak félvér görögök (*mixhellénes*), azok között is a legtöbben szökevények és rabszolgák. Legnagyobb részük mégis libyaikból került ki...

A zsoldossereg soknyelvűsége miatt Hanno sem tudott értelmesen tárgyalni a zendülőkkel.

Végül is Hannót visszautasítottak, csapatparancsnokaikban pedig nem bíztak, úgyhogy a karthagóiak ellen támadt haragjukban a város ellen indultak. Húszezernél is többen voltak, mikor Karthagótól mintegy százhusz sta-

dionnyi távolságban, egy Tunesnek nevezett helység közelében tábornok ült...

(68, 4) ... (A karthagóiak úgy) megrémültek ettől a tábornoktól, hogy most már mindenre hajlandók voltak. (A zendülő katonák) haragját azzal igyekeztek enyhíteni, hogy bőségesen ellátták élelmiszerekkel a piacukat és úgy árulták azokat, ahogy a megszállók akarták és amilyen árakat szabtak. A vének taniácsából is egyik követet a másik után küldték hozzájuk és ígérték, hogy mindent megtesznek; amit csak kérnek tőlük, ha tehetik. A zsoldosok azonban mindennap újabb és újabb követelésekkel álltak elő, bátorságot merítettek abból, hogy nyilván látták a karthagóiak ijedtségét és aggodalmát, ugyanakkor büszkeségük is feltámadt, és a Szicíliában a római seregekkel vívott nehéz harcokra gondolva meg voltak róla győződve, hogy sem a karthagóiak, sem más egykönnyen nem mer fegyveresen szembeszállni velük. Ezért, mihelyt a karthagóiak a zsoldkérdésben engedtek, még többet akartak és elhullott lovaik árát is követelték. Amikor ezt is megkapták, újból elkezdték, hogy a már régtől fogva esedékes gabona fejében a háború alatti legmagasabb árat kell kapniuk. Egyáltalán mindig kitaláltak valami még újabb követelést...

68, 11—87, 6: Geskón közvetítési kísérlete is kudarcba fullad; a libyai Mathós és a campaniai Spendius vezetésével félelmetes had szerveződik a gyűlölt kizsákmányolók ellen. Polybios éles szeme észreveszi a felkelés osztályjellegét (I. I 72.), de a maga hovatartozásáról sem feledkezik meg, amikor több ízben (pl. I 67, 6 és 70, 1.) a felkelők »elállatiasodásáról« ír, mint ahogy Karthago nemrégii ellenfelei — a syrakusai Hierón és a római kormányzat — is jónak látták az adott körülmények között segíteni a végveszélybe sodródott karthagói államot: I 83. A felkelőkkel Hanno, a karthagói oligarchia mindenható vezetője sem boldogult, csak Hamilkar Barkas tudta megbontani egységüket és külön-külön leverni Spendius, majd Mathós csapatait.

(87, 7) ... Mathós emberei a Leptis és más városok mellett elszenvedett kudarcok miatt végül is úgy határoztak, hogy a fegyverekre bízzák a döntést; erre a karthagóiak is szívesen hajlottak. Mivel mind a két félnek ez volt a szándéka, valamennyi szövetségesüket hadba hívták és a városi őrségeket is összevonták, mivel most minden kockán forgott. Mikor mindkét részről felkészültek az ütközetre, harci rendbe sorakoztak és egy akarattal egymásra rontottak. A győzelem a karthagóiaknak jutott; a legtöbb libyai a harc során vesztette életét, a többiek egy városba menekültek és nem sokkal később ott adták meg magukat; Mathós élve került az ellenség kezébe.

(88) Libya többi része mindjárt a csata után meghódolt a karthagóiaknak. Csak Hippu Akra (Hippo Diarrhytos) és az uticaiak városa tartott ki: egyik sem kérhetett békét, mivel elpártolásuk folytán eleve megfosztották magukat minden részvételtől és bocsánattól... Az egyiket Hanno, a másikat Hamilkar Barkas vette ostrom alá, és csakhamar megadásra, illetőleg a karthagóiaknak tetsző feltételek elfogadására kényszerítették őket.

Ez lett a vége a libyai háborúnak, amely oly nagy veszedelembbe sodorta a karthagóiakat, hogy Karthago nemcsak megint ura lett Libyának, hanem azokat is méltó büntetéssel sújtotta, akik az elpártolásban bűnösök voltak. Mert az ifjak, akik diadalmenetben vonultak keresztül a városon, minden (elképzelt) csúfsággal illették Mathóst és társait. Három esztendeig és mintegy

négy hónapig (i. e. 241—238) folytatták a zsoldosok Karthago ellen ezt a háborút, amely tudomásunk szerint kegyetlenségben és törvénytelenységben minden addigit messze felülmúlt.

Róma közben arra használja fel Karthago kiszolgáltatottságát, hogy megszállja Szardínia szigetét, sőt még további 1200 talentumot is fizettet Karthagóval, amiért az addig karthagói érdekszférába tartozó sziget megszállása miatti tiltakozást nem háborúval torolja meg.

14. Hannibal hadereje

(Pol. III. 33—35, kihagyásokkal)

Karthago az első pun háború veszteségeit hamarosan kiheverte, az ibér félsziget déli felének Hamilkar kezdeményezte meghódítása azonban eleve a Rómával való újabb összeütközés eshetőségét rejtette magában. A Hiberus (Iberus, Ebro) nem lehetett tartós határ a két terjeszkedő hatalom között. Saguntum elfoglalása 219-ben a mindkét részről elkerülhetetlennek tartott háború tulajdonképeni megkezdését jelentette, úgyhogy a római követség karthagói útja és emlékezetes gesztusa — a felemelt toga öbléből a háború vagy béke felajánlása — már szinte fölösleges volt. A Liviusból (XXI. 18.) ismeretes jelenet forrása Polybios (III. 33, 1—4). A görög író ezt követőleg Hannibal diplomáciai és katonai intézkedéseit, majd a pun hadsereg összetételét és erőviszonyait ismerteti.

(33, 8)... Megfelelő tapasztalatok birtokában és bölcs számíttással Libyából Ibériába, Ibériából pedig Libyába szállított át katonákat; ezzel az eljárással megszilárdította a két ország közti kölcsönös bizalmat. Így kerültek át Libyába (a dél-hispaniai) Tarseion és Mastia lakosai, valamint az ibér orések és olkasok törzsei, összesen mindezekből a törzsekből 1200 lovas és 13 850 gyalogos, továbbá 870 baleari. Nevük tulajdonképpen »(parittyá)hajítók«¹; ennek a fegyvernek a használatáról nevezték el mind a szigetet, mind lakosait. Az imént említett (ibériai csapategységekből Hannibal) a nagyobb részt a libyai Metagóniába vezényelte, egyeseket pedig közvetlenül Karthago városába. A metagóniai partszakasz városaiból további 4000 gyalogost is rendelt Karthagóba, részint kezesekül, részint megerősítésül. Öccse, Hasdrubal számára Ibériában ötven *pentérést* (öt evezősoros hadihajót), két *tetrérést* (négy evezősorost) és öt *triérést* (három evezősorost) hagyott hátra; ezek közül harminckét *pentérés* és öt *triérés* legénységgel is el volt látva. (Ugyancsak itt hagyott a hajókon kívül) 450 libyphoinikiai és libyai, 300 *lergés* (északafrikai), Numidiából 1800 *masyl* és *masaisyl*, *makkoios* és *maurusiai* (maurus, marokkói) lovast a tengerpart mellől, a gyalogságból 11 850 libyait, 300 liguriait és 500 balearit, valamint huszonegy elefántot.

Olvasóim ne csodálkozzanak, hogy Hannibal ibériai ténykedéséről ilyen pontos felsorolást iktattunk közbe, amelynél különbet az sem adhatna, aki ezeket a dolgokat részleteiben intézte; és ne is ítéljenek el bennünket előre, hogy úgy jártunk el, mint azok az írók, akik valótlan adataikat el szeretnék hitetni. Mi ezt a felsorolást a lakinioni sziklafok (Héra-templomában) találtuk,² úgy amint Hannibal bronzba vésette, amikor Itáliának ezeken a vidékein

¹ Polybios a tudálékos népetimológiát követve a *Balearides* szigetcsoport nevét a görög *ballein* »hajít«¹ igével hozza összefüggésbe.

² Lakinion (Lacinium): kiugró sziklafok Krotóntól délre. A helység mai neve (Capo delle Colonne) az egykori Héra-templom oszloprendjeinek emlékét őrzi. Itáliából való távozása előtt itt helyeztette el Hannibal azt a bronz feliratos táblát, amely pun és görög nyelven ismertette a nagy hadjárat történetét.

időzött. Ugy gondoltuk, hogy ez mindenképpen hitelt érdemlő (dokumentum) a szóban forgó dolgokra nézve; ezért is döntöttünk úgy, hogy vezetőnkül választjuk...

A tél folyamán Hannibal gondosan előkészített mindent, hogy Róma ellen a siker reményében indíthassa meg hadait.

(35, 7—8) A hadseregnek (az ibériai hátország biztosítására rendelt egységein kívül) fennmaradó, jól felszerelt részével, azaz 50 000 gyalogossal és mintegy 9000 lovassal megindult az úgynevezett Piréneusokon keresztül a Rhodanusnak nevezett folyó felé, hogy átkeljen rajta. (Ez a sereg) nem annyira létszámát tekintve volt nagy, mint inkább használható, és Ibériában a szünet nélküli csatározásokban, kellő harci gyakorlatot szerzett.

15. Agelaos beszéde a naupaktosi értekezleten

(Polybios V. 104.)

A II. pun háború kitörésekor a hellén városok háborúban álltak egymással. Ez az ún. »szövetséges háború« (i. e. 220—217), amelyet Makedonia és szövetségesei indítottak az aitoliai szövetség ellen. A háború befejezését meggyorsították a nyugatról, Italiából érkező hírek. A háborút befejező naupaktosi békeértekezleten hangzott el az aitolok küldöttének itt következő beszéde, amely első ízben hívta fel Hellas figyelmét a nyugatról fenyegető veszélyre.

(Agelaos) így szólt: »A helléneknek legfőképpen attól kell most óvakodniuk, hogy egymás ellen háborút viseljenek. Sőt nagy hálával tartozhatnak az isteneknek, ha egymással mindenben egyetértve és kezét kézbe öltve, ahogy a nagy gázlókon keresztülmenők teszik, képesek lesznek a barbárok támadásait visszaverve megmenteni önmagukat és városaikat. De — folytatta — ha ez teljességgel nem volna keresztülvihető, legalábbis a jelen helyzetben együttes erővel kell óvakodniuk, ha a nyugaton kiobbant háborúra s az abban résztvevő seregek tömegére tekintenek. Mert már most is nyilvánvaló kell, hogy legyen mindenki előtt, aki csak egy kevéssé ért a közügyekhez, hogy akár a karthágóiak győzik le a rómaiakat, akár a rómaiak maradnak felül a karthágóiakkal szemben ebben a háborúban,¹ semmiképpen sem valószínű, hogy a győztes majd megelégszik Italia és Szicília birtokával, hanem terveit és erő kifejtését nyilván a kíváncsatos mértékben túl fogja feszíteni. Ezért ezt a veszélyes helyzetet mindenkinek szem előtt kell tartania, leginkább azonban Philipposnak. Ez az óvakodás elsősorban abban áll, hogy tartózkodjék a hellének megkárosításától és meggyengítésétől egy esetleges támadással szemben. Ellenkezőleg, úgy kell rájuk tekintenie, mint hozzátartozóira, és Hellas minden részében fel kell ismernie rokonait és barátait, és így is törődnie velük. Mert ha így intézi az ügyeket, a hellének rokonszenvvvel lesznek iránta, és szilárd szövetségesei maradnak bármilyen támadással szemben. Kívülállók pedig, rettegve a hellének iránta való hűségétől, kevésbé mernek uralma ellen terveket szőni. Ha pedig nagy tettekre törekszik, akkor — azt java-

¹ A beszéd a trasimenusi csata évében hangzott el, amikor még korántsem dőlt el a háború kimenetele.

solta — nézzén Nyugat felé, s az Italiában pusztító háborúkra figyeljen. Bölcs megfigyelőként ezen a területen keresse az alkalmat a legfőbb hatalom megszerzésére, az ilyen lehetőség reménye ugyanis egyáltalán nincs kizárva. A görögökkel felmerülő vitákat és háborúkat azonban halassza nyugalmasabb időkre. Legfőbb törekvése az legyen, hogy a jövőben egyáltalán meglegyen a lehetősége arra, hogy akkor visel ellenük háborút és akkor hagyja abba, amikor ő akarja. Mert ha egyszer ez a Nyugat felől fenyegető felhő Hellas fölé ürti ki terhét, akkor — így mondta — nagyon is félni kell attól, hogy az ilyesfajta béketárgyalásoknak, háborúknak és mindennek az apró viszálynak, amellyel most játszodozunk, örökre elmúlik a lehetősége. Egykor még imádkozni fogunk az istenekhez, bár adatnék nekünk annyi szabadság, hogy akkor viseljünk háborút és akkor kössünk egymással szövetséget, amikor mi akarjuk, és egyáltalán mi magunk legyünk urai egymás közötti vitás ügyeinknek.»

16. V. Philippos makedón király és Hannibal tárgyalásai

(Liv. XXIII. 33—39)

(33) A világ két leghatalmasabb népének ezt a mérkőzését minden uralkodó, minden nép feszült figyelemmel kísérte, Philippos makedón király anynyival is inkább, mivel (országa) közel volt Italiához, csak az Ión-tenger választotta el tőle. Amikor értesült Hannibal alpesi átkeléséről, örült, hogy Róma és Karthago közt kitört a háború, ugyanakkor azonban kétségek közt hányódott, hogy melyik nép győzelmét kívánja, mivel az erőviszonyokat még nem lehetett biztosan lemérni. Miután már a harmadik csata is pun győzelemmel végződött,¹ a szerencsésebb fél felé fordult és követeket küldött Hannibalhoz. Ezek a római hajóhad ellenőrzése alatt tartott brundisiumi és tarentumi kikötőt elkerülve a laciniumi Iuno temploma közelében² szállottak partra. Innen, miközben Apulián keresztül igyekeztek Capua felé, római járőrök közé keveredtek, akik a Luceria környékén táborozó Valerius Laevinus praetorhoz kísérték őket. Itt Xenophanes, a követség vezetője, arcrándulás nélkül azt mondta, hogy Philippos király küldetésében baráti szövetséget akarnak kötni a római néppel; megbízásuk van arra, hogy a consulokkal és a római senatusszal és néppel tárgyaljanak. A praetor a régi szövetségesek sorozatos elpártolásai közepette örült a nagy hírű király új szövetségének, ezért a veszedelmes ellenséget vendégbarátokként, szívélyesen fogadta; kísérőket adott melléjük; gondosan elmagyarázta nekik az utakat, valamint azt, hogy mely helységek és mely magaslatok vannak római, illetőleg ellenséges kézben. Xenophanes a római őrszemek között így jutott el Campaniába, majd a legrövidebb úton Hannibal táborába, és meg is kötötte vele a barátsági szerződést a következő feltételekkel: Philippos király minél nagyobb hajóhaddal indul Italia felé (kétszáz hajó mozgósítását remélték tőle), és pusztítja a tengerparti vidéket; tőle telhetőleg kiveszi részét a szárazföldi és tengeri hadviselésből; a háború befejeztével egész Italia Róma városával együtt a karthagoiaké és Hannibalé lesz, minden zsákmány Hannibalt illeti; Italia meghó-

¹ Az író valószínűleg a trebiai (218), trasumenusi (217) és cannaei (216) csatavesztésre céloz.

² Krotóntól délre; l. a 49. 2. jegyzetet.

dítása után Görögországba hajóznak és háborút viselnek mindazok ellen, akikkel a király óhajtja; a Makedóniával határos szárazföldi országok és szigetek Philippos birodalmához fognak tartozni.

(34) A pun vezér és a makedón követek között körülbelül ilyen feltételekkel jött létre a szövetség, és a király szavának megerősítése végett (pun) követek mentek velük vissza: Gisgo, Bostar és Mago. (A két fél megbízottai) a Iaciniumi Iuno-templom mellett találkoztak, ahol titokban egy hajó várt rájuk. Mikor azonban kihajóztak a nyílt tengerre, a calabriai partok előtt cirkáló őrnaszádok körzetébe kerültek, és Valerius Flaccus gyors *cercurus*-okat küldött a hajó üldözésére és visszahozására. A király emberei először menekülni próbáltak, majd amikor tapasztalták, hogy gyorsaságban alulmaradnak, megadták magukat. Mikor a római flottaparancsnok elé vezették őket, és az kilétüket, valamint utazásuk kiindulási és tervezett végpontját kérdezte, Xenophanes először a már egyszer bevált hazugsághoz folyamodott: (azt mondta, hogy) Philippostól a rómaiakhoz küldetve M. Valeriusig jutott, de az út csak odáig volt biztonságos, és az ellenséges őrségekkel teletűzdelt Campanián már nem tudtak áthatolni. Ezután, mikor Hannibal követeit a pun ruha és egész külső megjelenésük gyanússá tette, majd a kérdésekre adott válaszuk nyilván el is árulta őket, kísérőik eltávolítása és megfélemlítése után előke-rült az a levél is; amelyet Hannibal Philipposnak küldött, továbbá a makedón király és a pun vezér közt kötött szerződés. A tényállás kellő felderítése után úgy határoztak, hogy a foglyokat és kísérőiket minél sürgősebben Rómába, a senatus elé, vagy az akárhol tartózkodó consulokhoz viszik. Erre a célra kiválasztották az öt leggyorsabb hajót, a különítmény parancsnokának, L. Valerius Antiasnak pedig lelkére kötötték, hogy a követeket a hajókon elosztva külön-külön őriztesse és nagyon ügyeljen, nehogy egymással tárgyalhassanak és közös tervet találhassanak ki...

(38) ... Az öt hajó, amely a fogoly makedón és pun követeket Róma felé hozta, a Felső-tengerről az Alsó vizeire kanyarodva úgyszólván végighaladt Italia partjai előtt. Amikor Cumae mellett akartak elvitorlázni, és (a partról) nem lehetett megállapítani, hogy ellenséges, vagy szövetséges hajók-e, Gracchus a maga különítményének egységeivel sietett elébük. A kölcsönös tájékozódás során kiderült, hogy a consul Cumaeban tartózkodik, éppen ezért a hajók itt kötöttek ki, a foglyokat és a leveleket pedig átadták a consulnak. Az az írományok áttanulmányozása után mindent lepecsételt és szárazföldi úton a senatus-hoz küldött, a követeket pedig a hajókon vitette tovább. Amikor az iratok és a követek körülbelül ugyanakkorra Rómába érkeztek, és a kihallgatás azzal az eredménnyel járt, hogy a vallomások megegyeznek az okmányokkal, a senatorokat először súlyos gond szállotta meg, mert látták, hogy milyen terhet jelentene a Makedonia elleni hadviselés akkor, amikor a pun háború súlyát is alig tudják elviselni. Mégsem csüggedtek el, olyannyira, hogy tüstént azt kezdték tárgyalni, hogyan lehetne egy megelőző jellegű háborúval távoltartani az ellenséget Italia földjétől...

(39) Közben a Rómába küldött hajók közül az egyik — a zsákmányolt hajó — visszaszökött Philipposhoz; a király innen értesült arról, hogy követeit a levéllel együtt elfogták. Mivel pedig most nem tudhatta, miben állapódtak meg követei Hanniballal, és viszont a (pun) követek milyen szándékkal jöttek, egy másik követséget is útnak indított ugyanazzal a megbízással. Elküldte tehát Hannibalhoz a melléknevén »Skoteinos«-nak (»homályos«) emlegetett Hérakleis-

tost, a boiótiai Kritónt és a magnésiai Sósitheóst, akik azután szerencsésen vissza is érkeztek. De a király még a nyár végére sem igen tudott mit kezdeni: egyetlen hajónak a követekkel együtt való elfogása ennyire késleltette a rómaiak ellen elhatározott hadműveletek megindítását.

17. V. Philippos és Hannibal szövetsége

(Polybios VII 9.)

Hannibal és V. Philippos szövetsége, amelynek Polybios lényegében hiteles szövegét adja, i. e. 215-ben jött létre. Legközvetlenebb célja Rómának Illyricum területéről való kiszorítása volt. — Az eskü bevezetésében Polybios a karthagói isteneket hellénizált formájukban szerepelteti.

»Ez az az esküvel szentelt szövetség, amelyet egyfelől Hannibal hadvezér, Magón, Myrkanos, Barmokaros, a jelenlevő karthagói vének, s a vele együtt harcoló karthagóiak, másfelől pedig az athéni Xenophanés, Kleomachos fia, Philipposnak, Démétrios fiának követe a makedónok s azok szövetségesei nevében kötött, Zeusnak, Hérának és Apollónnak; a karthagóiak isteneinek, Héraklésnek és Iolaosnak, Árésnek, Tritónnak és Poseidónnak s a velük együtt harcoló isteneknek: Héliosnak, Selénének, Génak, a folyamok, rétek és folyók szellemeinek, és mindazoknak az isteneknek színe előtt kötötett, akik egyfelől Karthagónak, másfelől Makedoniának és Hellas többi részének urai. A hadak isteneinek jelenlétében kötöttük a szerződést: ők őrkdjenek a most létesített, esküvel szentelt szerződés fölött!«

Igy szólt Hannibal hadvezér, a körülötte levő karthagói vének és mind a vele harcoló karthagóiak: »A ti akaratotokból s a mi akaratunkból kötéssé a barátságnak és jó egyetértésnek ez a szövetsége, hogy barátok, szövetségesek és testvérek legyünk. Ennek értelmében Philippos király, a makedónok s a velük szövetséges hellének segítsék meg Karthago urait, Hannibal hadvezért, társait, Karthagónak egyazon törvény alá tartozó alattvalóit; Utica lakóit, s mindazokat a városokat és népeket, melyek Karthagónak engedelmeskednek, harcosaikat és szövetségeseiket; mindazokat a városokat és népeket, amelyekkel barátságban vagyunk Itáliában, a kelta és ligur törzsek területén, s akikkel ezen a területen a jövőben kötünk majd barátsági és fegyvertársi szövetséget. És nyerjen segítséget és védelmet Philippos király, a makedónok, és hellén szövetségesei a velük együtt harcoló karthagóiak és uticaiak részéről, és mindazon városok és népek részéről, amelyek Karthago alattvalói, szövetségeseik és katonáik, és mindazon népek és városok részéről, amelyek Itáliában, a kelta és ligur törzsek területén vannak, vagy akik Itáliának e területein a jövőben fognak velük szövetséget kötni. Nem szövünk terveket egymás ellen és nem élünk egymással szemben ármánnyal. Ellenkezőleg, csel és hátsó gondolat nélkül, tiszta szándékkal és jóindulattal közös ellenségei leszünk Karthago minden ellenségének — kivéve azon királyokat, városokat és kikötőket, amelyekkel jelenleg fennálló, esküvel szentelt barátsági szerződésünk van. Másfelől mi is ellenségei leszünk Philippos király minden ellenségének — kivéve ama királyokat, városokat és népeket, amelyekkel nekünk esküvel szentelt barátsági szerződésünk van. Ti együtt lesztek velünk a rómaiak ellen vívott háborúnkban, mindaddig, amíg az istenek nekünk és nektek a kedvező végkimenetelt nem adják. Segítséget nyújtotok nekünk a mindenkori szükséghez és közös meg-

egyeztünkhez képest. Ha az istenek megsegítenek titeket és bennünket a rómaiak és szövetségeseik ellen vívott háborúnkban, s a rómaiak békét és barátságot akarnak kötni, a békét azzal a feltétellel kötjük, hogy veletek is hasonló béke és barátság legyen, hogy a rómaiak a jövőben se indíthassanak ellenetek háborút, és le kell mondaniuk a Kerkyra, Apollónia, Epidamnios, Pharos, Dimallé, a parthinosok és Atintania feletti hatalomról. Vissza kell adniok a pharosi Démétriosnak mindazokat az alattvalóit, akik jelenleg a rómaiak közösségéhez tartoznak. Ha a jövőben a rómaiak ellenetek vagy ellenünk háborút indítanak, e háborúban a szükséghez képest kölcsönös segítséget nyújtunk egymásnak. Ugyanez vonatkozik bármilyen más ellenségre is — kivéve azon királyokat, városokat és népeket, amelyekkel nekünk esküvel szentelt barátsági szerződésünk van. Ha ehhez a szerződéshez hozzátenni vagy belőle elvenni óhajtanánk, erre csak mindkét fél egyetértésével kerülhet sor.»

18. Róma és az aitoliai föderáció szövetsége (i. e. 212.)

(Lívius XXVI 24)

Cannae után a karthagói flotta már-már felvette az érintkezést V. Philippos makedón királlyal. Philippos aktív beavatkozása a végveszélyt jelentette volna Róma számára. A római diplomáciának azonban sikerült a makedón erőket a Balkánon lekötötnie. M. Valerius Laevinus titkos tárgyalásokat folytatott az aitoliaiakkal, Philippos esküdt ellenségeivel, és Róma szövetségét ajánlotta fel nekik. A tárgyalásokról Lívius a következőképpen számol be:

Ugyanebben az időben M. Valerius Laevinus, miután titkos megbeszéléseken már előbb kitapasztalta (az aitoliai föderáció) vezetőinek szándékait, gyors járatú hajóival megjelent¹ az eleve e végből összehívott aitoliai (szövetségi) tanácsülésen. Itt Syracuseae és Capua elfoglalásának bejelentésével elhitette, hogy mind Italiában, mind Sziciliában kedvező fordulat állott be, majd hozzáfűzte, hogy a rómaiak ősi hagyományaiknak megfelelően mennyire megbecsülik szövetségeseiket: egyeseket (római) polgárjogra, azaz a magukéval azonos jogállásra érdemesítenek, másokat olyan előnyös helyzetbe juttatnak, hogy azok inkább választják a szövetséges viszonyt, mint a polgárjogot; az aitoliaiakat annál külön megisztetés érne, mivel a tengeren túli népek közül elsőeknek nyernék el (a római nép) barátságát; nyomasztó teherként nehezedik rájuk Philippos és a makedónok szomszédsága, akiknek dühödt erejét (*vim ac spiritus*) azonban már úgyszólván megtörte, másrészt odáig fogja silányítani, hogy nemcsak az aitoliaiaktól erőszakkal elragadott helységekből vonulnak majd ki, hanem még magát Makedoniát is veszélyeztetettnek fogják érezni; az akarnanokat pedig, akiknek elszakadását az aitoliaiak oly fájdalmasan viselik, visszaállítja régi, szerződés szabályozta helyzetükbe, amelyben mind (Aitolia) joga, mind (Akarnania) függősége rögzítve volt (*restituturum se in antiquam formulam iurisque ac dicionis eorum*). A római vezérnek ezeket a kijelentéseit és ígéreteit Skopas, a szövetség akkori stratégosa (*praetor gentis*) és Dorimachos, az aitoliaiak főembere (*princeps*), a maguk egyéni súlyával (*auctoritate sua*) támogatták, amennyiben (a rómaiakénál) kisebb tartózkodással, viszont nagyobb hitellel magasztalták a római nép erejét és nagyságát. A leghathatósabb indok mégis Akarnania megkaparintásának a reménye volt.

¹ Valószínűleg Naupaktosban.

Írásba foglalták tehát a feltételeket, amelyek a rómaiakkal kötött baráti szövetséget szabályozták, azzal a kiegészítéssel, hogy ha (az érdekelteknek) úgy tetszik, és úgy akarják, ugyanolyan feltételekkel csatlakozhassanak a baráti szerződéshez az élisiek, a lakedaimóniak, Attalos, Pleuratus és Scerdilaedus, vagyis Asia² királya, illetőleg a thrákok és az illyrek fejedelmek is. (A szerződés értelmében) az aitoliaiaknak azonnal meg kellett indítaniuk a szárazföldi hadműveleteket Philippos ellen; a római nép legalább 25 öt evező-soros hajóval segít; az Aitoliatól kezdve egészen Corcyraig³ található városoknak telkei, épületei és falai a földekkel együtt az aitoliaiaké, minden egyéb zsákmány a római népé legyen, és a rómaiak azon igyekezzenek, hogy Akarnania Aitoliaé legyen. Ha az aitoliaiak békét kötnének Philipposzal, a szerződésbe bele kell venniük, hogy a béke csak akkor érvényes, ha Philippos nem támad fegyverrel a rómaiak, szövetségeseik és az (utóbbiak) fennhatósága alatt élők ellen. Ugyanígy, ha a római nép lépne szövetségre a királlyal, ki kell kötni, hogy (Philippos) nem támadhatja meg az aitoliaiakat és szövetségeseiket.

Ezek voltak a szerződés pontjai, amelyeket azonban csak két évvel később helyeztek el az aitoliaiak Olympiában, a rómaiak a Capitoliumon, hogy (egyezségüket) megszentelt okmányok tanúsítsák. A késedelem oka az volt, hogy az aitoliai követeket hosszasan tartóztatták Rómában, ez azonban a hadműveleteket nem akadályozta: az aitoliaiak azonnal Philippos ellen vonultak, Laevinus pedig elfoglalta az akarnanoktól Zakynthost, ezt a kis szigetet Aitolia szomszédságában, ugyanígy hatalmába kerítette a rajta levő hasonló nevű várost is a fellegvár kivételével, tovább Oiniadait és Nassost, és (mindezeket) az aitoliaiaknak juttatta. És mivel megítélése szerint Philippos eléggé belebonyolódott a szomszédsággal való háborúskodásba, hogysem Italiára, a punokra és a Hannibállal kötött szerződés végrehajtására gondolhatott volna, Corcyra szigetére vonult vissza (téli szállásba).

1949-ben Akarnania Hagios Vasilios nevű falujában egy 24 soros feliratos stélé-törödékre bukkantak, amely a fentebbi szerződés eredeti görög szövegét őrizte meg számunkra. Kiadta: G. Klaffenbach, Der römisch-ätolische Bündnisvertrag vom Jahre 212 v. Chr. Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wiss. zu Berlin, 1954/1, 9 l.:

... (9 betű) ... Mindezek⁴ ellenében az aitoliaiak vezetői (*archontes*) azonnal folytassanak hadműveleteket, úgy, amint azok folytatását (a római nép?) óhajtja. Ha pedig egyes⁵ 5 városait ezeknek a népeknek a rómaiak erővel beveszik, a római nép felől (*heneken*) az aitoliai népnek legyen szabad birtokolnia ezeket a városokat és helységeket (*chóras*). Amit azonban a városon és helységen kívül a rómaiak elfoglalnak, a rómaiak bírják. Ha pedig egyeseket ezek közül a városok közül a rómaiak és az aitoliaiak közösen foglalnak el, ezeket a városokat és hely[sége]ket a római nép felől az aitoliaiaknak legyen szabad bir[tokol]niuk. Amit azonban a városon kívül foglalnak el, közösen 15 [mind]két [fél] legyen. Ha pedig egyesek⁶ ezek közül a [vá]rosok közül (kényszerűségből) a rómaiakhoz vagy az aitoliaiakhoz állnak át (*pothistantai*, vagyis

² Pergamon.

³ Kerkyra, a modern Korfu.

⁴ Vagyis feltehetően a letörött részben felsorolt népek és városok, Philippos szövetségesei.

⁵ Tines tévesen *tinas* helyett.

⁶ Itt meg *tinas* áll tévesen *tines* helyett.

prohistontai, *coni. praes.*) vagy csatlakoznak (*potichórésonti*, vagyis *proschórésosin*, *coni. aor.*), akkor ezeket az [emb]lereket és városokat és helységeket a római né[p felől] az aitoliaiaknak 20 [legyen szabad a maguk áll]lami községebe (*politeuma*) bekebelezniük (*potilambanein*).¹ ... [Ez]ekét a rómaiak... a béké[t]...

Klaffenbach szerint Livius »egészen sommásan, ki nem elégtő módon« kivonatolta a szerződés hiteles szövegét, úgyhogy a két szöveg összehasonlításából kiderülő következetlenségek is a római történetíró »bűnlajstromát« gyarapítának. További ellentmondásokat fedez fel azután nemcsak Livius és a felirat, hanem Polybios egy helye (XVIII 38: Flamininus és a szerződés alapján az aitoliaiak igényelt érvényesíteni óhajtó Phaineas vitája) között is.

Ujabban Ruth Stiehl (Der Aitolervertrag vom 212 v. Chr., Fr. Altheim »Untersuchungen zur römischen Geschichte, I.« [Frankfurt a. M. 1961] c. kötetében, 155–170. l.) kimutatta, hogy a két történetíró (Livius és Polybios), valamint a feliratos dokumentum szövege közt nem áll fent »áthidalhatatlan eltérés«: Livius rövidített, de eljárásával csak Polybios gyakorlatát folytatta; *interpretált*, nem ragaszkodott szorosan a szerződés szövegéhez, de értelmezésével is a diplomácia nyelvén fogalmazott okmány klauzuláit érzékeltette. A tüzetes vizsgálat kiderítette, hogy Livius pontjai voltaképpen sorrendjükben is megfelelnek a feliratos kő határozványainak.

Ujabb tanulságos példa ez az eredeti dokumentumok közlésének az antik történetíróknál megfigyelhető gyakorlatára, vö. a Chrest. II. köt. 20. 2. jegyzetével és alább a 83. szemelvénnel.

19. Fabius Maximus (»Cunctator«) taktikája¹

(Liv. XXII 8–29)

I. e. 217-ben, a Trasumenus-tó mellett elszenvedett vereség után Rómában Qu. Fabius Maximust *dictatorrá*, M. Minucius Rufust *magister equitum*-má választják azzal a feladattal, hogy a rendkívüli helyzetben »erősítsék meg a város falait és tornyait, a szükséges helyekre állítsanak őrséget, a folyók hídjait romboltassák le; a városért és a házi istenekért kell harcolni, ha egyszer Italiát már nem tudták megvédelmezni« (Liv. XXII 8, 7). Az új főparancsnok, mint igazi római, az »elhanyagolt« istenek kiengesztelésével kezdi: *per sacrum*-ot, Venus Erycinának templomát, *lectisternium*-öt, Iuppiter tiszteletére játékokat stb. fogad, és csak azután lát hozzá katonai feladatainak megoldásához, a római hadsereg átszervezéséhez.

(11, 4) Elrendelte, hogy akiknek a lakóhelyei nincsenek megerősítve, költözzenek biztonságos helyekre; a földekről is költözzenek el mindnyájan annak a vidéknek a lakosai, amerre Hannibal vonulni szándékozik, de házaikat előbb gyűjtsák fel; terményeiket semmisítsék meg, hogy semmi se maradjon. Ő maga a Via Flaminian indult (Cn. Servilius) consul és serege felé. Mikor a Tiberisnél, Oriculum táján megpillantotta a hadat és a consult, aki lovasok kíséretében közeledett feléje, hírnök útján adta tudtára a consulnak, hogy lictorok nélkül járuljon a dictator elé... Rómában rengeteg embert besoroztak; a katonaköteles korban levő és gyermekes felszabadított rabszolgákat is feleskették...

(12) A dictator a consuli sereggel... a szabin földön keresztül Tiburba vonult, ahol az újoncoknak jelentkezniük kellett. Innen Praenestébe, majd mellékutakon a Via Latinára kanyarodott ki és az utak gondos felderítése után az ellenség felé vezette (a sereget), azzal az elhatározással, hogy seholsem bízza magát a szerencsére, csak aménnyire a szükség kényszeríti. Mihelyt Arpi

¹ Klaffenbach kiegészítése szerint: *eontón de pantón autonómón*: »úgy, hogy mindezek megőrzik önállóságukat.«

² A II. pun háborúval kapcsolatban néhány fontos szemelvény van a VIA I. kötetében is (685–697. l.: Hannibal jellemzése; az alpesi átkelés, a zamai csata).

közelében az ellenség látó távolságán belül ütötte fel táborát, a pun (vezér: Hannibal) azonnal kivonult a síkságra és összezsapásra készült. De mikor látta, hogy az ellenséges (római) táborban minden csendes, és senki sem mozdul, hangoskodott ugyan, hogy letiporta végre a rómaiak hírhedt harciasságát, vége a háborúnak, nyilvánvalóan lemondtak vitézi hírukról, dicsőségükről, és visszatért táborába; de titokban gond fészkelődött meg a szívében, hogy ezentúl egyáltalán nem Flaminiushoz és Semproniushoz hasonló vezérrel lesz dolga, és hogy a rómaiak — veréseiken okulva — végül Hannibalhoz méltó vezért találtak. Mindjárt tartott az új dictátor körültekintésétől, de mivel állhatatosságát még nem tapasztalta ki, ingerelni és kísérteni próbálta azzal, hogy sűrűn változtatta táborhelyét és szeme láttára pusztította a szövetségesek földjeit; hol erőltetett menetben igyekezett eltűnni előle, hol meg valamely útkanyarodásnál vesztegelt titokban, hátha még tudná lepni a síkságra letérő (ellenfélét). Fabius a magaslatokon vezette mindig seregét, csekély távolságban az ellenségtől, hogy szem elől ne veszítse, de útközetre se kényszerüljön. Katonáit, ha a szükség mást nem parancsolt, a táboron belül tartotta; takarmányért és fáért csak csoportosan mehettek, de akkor sem össze-vissza; a lovásokból és könnyű fegyverzetűekből szervezett külső őrség (*statio*), amelyet a váratlan kavarodások megelőzésére küldött ki, saját katonaságát kellőképpen biztosította, ugyanakkor az ellenség köbor portyázó egységeit veszélyeztette. A döntést sohasem bízta egész seregét kockáztató alkalmakra, és a biztonságos helyzetből, közeli támaszpontról kezdeményezett kisebb összezsapások szerény eredményei hozzászoktatták a korábbi verésegektől megrémített katonákat, hogy végre megint kevésbé tartásák elégtelennek akár vitézségüket, akár szerencséjüket.

Fabius hadvezéri elgondolását Minucius Rufus, a *magister equitum*, nem találta helyesnek.

(14) Miután (Hannibal) a Volturnus folyó mellett (Campaniában) ütött tábort és Italia legszebb vidékét dúlta, és miközben Fabius a Massicus-hegy gerincén vezette csapatait, lent a síkságon mindenfelé füstölögtek a gazdaságok, akkor (az elégedetlenektől szítt) meghasonlás is majdnem megint fellángolt. Előzőleg nyugton voltak néhány napig, mivel a megszokottnál gyorsabb menetből arra következtettek, hogy Campaniának a pusztításoktól való megvédésére sietnek. De mikor a hegyvonulat végére értek és tulajdon szemükkel láthatták az ellenséget, amint a falernusi földeket és a sinuessai colonusok házait gyűjtogatták, csatáról pedig szó sem esett, Minucius így méltatlankodott:

»Hát azért jöttünk ide, hogy — mint valami szívgyönyörködtető látványt — szövetségeseink öldöklését és otthonaik felégetését nézzük? És ha már senki más miatt, még ezek miatt a polgárok miatt sem szégyenkezünk, akiket apáink azért küldtek ki Sinuessába telepéseknek (*colonos*), hogy a samnis ellenségtől biztonságban legyen ez a vidék, amelyet most nem a szomszédban lakozó samnis, hanem a jövevény pun borít lángba, (tehát az az ellenség, aki) a világ végéről éppen a mi habozásunk és tehetetlenségünk folytán (*cunctatione et socordia*) már idáig hatolt? Ó jaj, annyira elfajzottunk atyáinktól, hogy most numida és maurus ellenségtől elárastva szemléljük azt a partot, amely mellett azok a pun hajók felbukkanását is hatalmuk szégyenletes csorbításának tartották! Mi, akik nemrég Saguntum ostroma miatt méltatlankodva nemcsak

az emberekhez folyamodtunk, hanem a szerződésekre ügyelő istenekhez is, most nyugodtan elnézzük, hogy Hannibal egy római colonia falaira hág fel. Az égő házak és földek füstje arcunkba csap, szemünket marja; fülünk csak úgy zúg, síró szövetségeseink jajveszékelésétől, miközben sűrűbben kéri a mi segítségünket, mint az istenekét: mi pedig, mint a barmok, a nyári legelőkön és félreeső csapásokon, felhők vagy erdők közé rejtvezve kószalunk seregünkkel. Ha annak idején M. Furius így, a hegycsúcsokon és erdei legelőkön bolyongva akarta volna a várost a galloktól visszafoglalni, mint ahogy ez az új Camillus, akit a válságos helyzetben intézkedésre egyedül illetékes dictatorunknak (*dictator unicus*) szemeltünk ki, Italiát Hannibaltól visszaszerezni kényszerítődik, a galloké lett volna Róma, amelyet — félek tőle — őseink annyi áldozat árán Hannibálnak és a punoknak mentettek meg, ha mi így tehetetlenkedünk (*sic cunctantibus nobis*). De az (ti. Camillus), mint igazi római, amikor hírül vitték neki Veibe, hogy a senatus kezdeményezésére és a nép felhatalmazása alapján (*ex auctoritate patrum iussuque populi*) dictatorrá választották, bár a Ianiculus elég magas volt, ahonnan kényelmesen ülve nézhetett volna az ellenséget, még aznap leszállt a síkságra, és a városban azon a helyen, ahol most a gall sírok vannak, még aznap délben, majd másnap Gabii előtt halomra kaszabolta a gall seregeket. Folytassam? Sok év elteltével, amikor a samnis ellenség a caudiumi szorosban a szégyeniga alá kergetett bennünket, L. Papirius Cursor hogyan tette a dölyfös samnis nyakába a rómaiakéból levetett igát? Úgy-e, hogy a samniumi hegyeket kerülgette, vagy úgy, hogy Luceriát (i. e. 320) kíméletlen ostrom alá fogta és a győztes ellenségnek nem hagyott békét? Vagy nemrégiben (i. e. 241) C. Lutatius mi másnak, ha nem gyorsaságának köszönhetette győzelmét, hogy ti. az ellenség megpillantását követő napon a készletekkel megrakott, tulajdon terhétől akadályozott (karthagói) hajóhadon rajtaütött? Oktalanság azt hinni, hogy egy háborúnak vesztégléssel vagy fogadalmakkal a végére lehet járni. Igenis az kell, hogy fegyvert ragadjunk, sikraszálljunk és szembenézzünk az ellenséggel! Rómát a merészség és tettvágy tette naggyá, nem az ilyen lagymatag elgondolások, amelyeket a gyávák óvatosságnak hívnak.»

Valahányszor Minucius ilyenféle szónoklatokat tartott, valósággal körülözönlötték a tribunusok és a római lovagok, de merész kijelentései a katonák fülébe is eljutottak, és nem volt vitás: ha a katonák szavazatától függött volna, Fabius helyett Minuciust választották volna vezérüknek.

(15) Fabius, aki saját embereit legalább olyan gondosan figyelte, mint az ellenséget, rendíthetetlen elszántságát előbb nekik mutatta meg. Bár nagyon jól tudta, hogy halogató hadvezetését (*cunctatio*) nemcsak saját táborában, hanem már Rómában is kikezdte a szóbeszéd, elvei mellett a nyár hátralevő részében is oly szilárdan kitartott, hogy Hannibal letett arról a reményről, amelyet pedig minden eszközzel szeretett volna megvalósítani, ti. a döntő csatáról, és már téli szálláshely után nézett, mivel ez a vidék bőven kínálta ugyan kincseit, de csak pillanatnyilag, nem állandóan: csupa gyümölcs és szőlő, de minden ültetvény inkább az élvezetet, semmint a mindennapi szükségletek kielégítését szolgálta. Mindezt a felderítők jelentették Fabiusnak. Mivel biztos tudomása volt arról, hogy (Hannibal) ugyanazokon a szorosokon keresztül fog visszatérni, amelyeken át a falernusi földekre betört, a Callicola nevű hegyet és Casilinumot csekély létszámú őrséggel biztosította — ez a Volturnus két partján épült város választja el a falernusi földet Campaniától —, ő maga pedig a hadsereg

zómével ugyanazokon a hegygerinceken vonult vissza. Felderítő osztag gyanánt négyszáz szövetséges lovast küldött előre L. Hostilius Mancinus parancsnoksága alatt.

Mancinus azok közé az ifjak közé tartozott, akik nem egyszer hallgatták a meggondolatlanul hangoskodó lovassági parancsnokot. Most eleinte felderítő módjára haladt előre, hogy biztonságos helyről fürkéssze az ellenséget. De mikor a falvakban a szanaszét kószáló numidákat látta és egy alkalommal néhányat még el is ejtett, egyszerre csak elfogta a harcolás vágya, és megfelleledkezett a dictator parancsáról, amely szerint csak addig haladhatott volna előre, ameddig ezt biztonságban teheti, és még az ellenség látótávolságába való jutás előtt vissza kellett volna vonulnia. Most a numidák hol innen, hol onnan bukkantak elő és majdnem egészen a táborukig húzódtak vissza, amivel kifárasztották az üldözésükre eredő rómaiakat és lovaikat. Ezek után ütött rajtuk gyors vágásban Carthalo, a (pun) lovassági főparancsnok. Még lőtávolon kívül volt, amikor ellenfelei megfutamodtak. Mancinus, mikor mintegy öt mérföldnyi, megállás nélküli rohanás után látta, hogy az ellenség nem marad el mögöttük, és nincs remény a menekülésre, embereivel úgy fordult vissza harcolni, hogy mindenképpen hátrányosabb helyzetben volt. Őt magát és válogatott lovasait körülfogták és levagdalták; a többiek fejvesztett vágásban először Calesbe, majd onnan úttalan ösvényeken a dictatorhoz menekültek...

Fabius hadvezéri művészete jobbra megbénítja Hannibal seregét, de döntés még nem érlelődik, a háború tovább folyik.

(18, 5) Fabius is kimozdult táborából, átkelt a hegyen és a (samniumi) Allifae fölötti megerősített magaslaton állapodott meg. Hannibal ekkor úgy tett, mintha Samniumon át Rómá ellen akarna vonulni és egészen a paelignusok földjéig vonult ismét vissza, közben pusztította a vidéket; Fabius az ellenséges had és Róma városa közti hegyeken vezette seregét, úgy, hogy sem el nem maradt, sem meg nem ütközött. A pun vezér a paelignusok földjéről Apulia felé kanyarodott vissza és Gereoniumig hatolt. Ezt a várost lakosai félelmükben elhagyták, mivel a bástyafalak egy része ledőlt. A dictator Larinum határában vonult megerősített táborba. Amikor a szent szertartások elvégzésére Rómába hívták, nem csupán parancsnoki jogaival élve, hanem a józanságra hivatkozva, sőt majdnem könyörögve kötötte lelkére a lovassági parancsnoknak, hogy inkább józan belátására, semmint a szerencsére hagyatkozzék, és inkább őt, semmint Sempronius vagy Flaminius utánozza vezéri minőségében; korántse gondolja, hogy semmit sem értek el, hiszen az ellenség kijátszása közben már majdnem eltelt a nyár; az orvosok is akárhányszor többre mennek a beteg pihentetésével, mintha állandóan mozgatnák; nem csekély dolog az, hogy az annyszor győztes ellenség most már nem győzi le őket, ki tudják fűjni magukat a folytonos vereségek után. Csak akkor ment vissza Rómába, miután mindezekre felhívta a lovassági parancsnok figyelmét, de hiába.

19—22: A hispaniai hadszíntér eseményei; P. Scipio első sikerei.

(23) ... A pun háború második nyarán Italiában Fabius bölcs halogatása révén a római vereségek sorozata átmenetileg megszakadt. Ez (a harcmodor) nem csekély aggodalommal töltötte el Hannibalt, amikor látta, hogy a rómaiak olyan katonai főparancsnokot választottak, aki a háborút átgondolt terv szerint irányítja és nem a véletlenre hagyja. Bezzeg nem becsülték sem a katonai

polgárlátot teljesítő, sem a togát viselő (*togati*) polgárok, kiváltképpen mikor távollétében a vakmerő lovassági parancsnok nem annyira szerencsésen, mint inkább általános felbuzdulás közepette folytatta a hadműveleteket. A dictator népszerűtlenségét még további két körülmény is fokozta. Az egyiket Hannibal csalárd eszének köszönhetjük: amikor bizonyos szökevények megmutatták neki a dictator földjét, köröskörül mindent letiportatott, csak az övét kímélte meg a feldúlástól, gyújtogatástól és egyáltalán minden ellenséges erőszakoskodástól, hogy úgy lássék, mintha ez volna a jutalom holmi titkos megállapodásért. A másikat saját maga eljárása idézte elő, amely eleinte talán vitathatónak látszott, mivel nem várta meg a senatus döntését, de végül is kétségtelenül dicsőséget öregbítette. A foglyok kicserélése dolgában — mint már az első pun háborúban — olyan megállapodás jött létre a római és a pun vezér között, hogy az a fél, amely több (foglyot) kap vissza, mint amennyit ad, fejenként két és fél fontnyi ezüstöt fizessen. Mivel pedig a rómaiak kétszáznegyvenhéttel többet kaptak vissza, mint a punok, és az ezért járó pénz kifizetése késett (a senatus ismételten foglalkozott az ügygel, mivel Fabius előzőleg nem kérte ki a senatus véleményét), (a dictator) Rómába küldte Quintus nevű fiát és eladatta vele az ellenségtől megkímélt földjét: a közösség nevében adott szavát (*fidem publicam*) így váltotta be magánvagyonának feláldozásával.

Hannibal Gereonium falai előtt vonult állandó táborba. Amikor ezt a várost elfoglalta és felégette, néhány házat raktárak céljára meghagyott. Innen küldözte ki seregének kétharmad részét élelemszerzésre, míg a fennmaradó harmadik harmaddal ő maga állott készenlétben, hogy a tábort őrizze, egyúttal arra is ügyeljen, hogy az élelemszerzőket valahonnan támadás ne érje.

24—28: Minucius a dictator távollétét egyéni becsvágyának kielégítésére használja fel és Fabius egyenjogú helyetteseként majdnem végzetessé váló kalandba bonyolódik, amelyből csak a visszaérkező dictator menti meg.

(29) Amikor Fabius a rémülten menekülők kiáltozását meghallotta, majd messziről a (római) hadsorok összekuszálódását látta, így szólt: »Így van ez! A végzet még hamarabb lecsapott a meggondolatlanúságra, mint gondoltam. Az, akit parancsnoki hatáskörben Fabius társává tettek (Minucius); most magán tapasztalhatja Hannibal fölényét mind vitézség, mind szerencse dolgában. De a korholásra és indulatoskodásra ráérünk máskor is; most hozzátok ki a jelvényeket a sánc elé: most ragadjuk ki a győzelmet az ellenség kezéből, polgártársainkat pedig kényszerítsük tévedésük megvallására!« Már sokan elhullottak, mások meg azt nézegették, hova menekülhetnének, amikor Fabius felmentő csapatai váratlanul — mintegy égi ajándék gyanánt — feltűntek. Így (a dictator) még a lándzsák kihajítása és a közelharc bekövetkezése előtt megakadályozta egyrészt katonáinak fejvesztett menekülését, másrészt az ellenség harcának túlzott elvadulását. (Minucius katonái), akik a hadsorok felbomlása után szanaszét szóródtak, mindenünnen az érintetlen egységekhez menekültek; akik pedig nagyobb csoportokban futamodtak meg, most újból szembeszálltak az ellenséggel és kör alakjában tömörülve vagy lépésről lépésre hátráltak, vagy egymásnak vetve a hátukat ellenálltak. És a megvert, valamint az érintetlen csapatok már majdnem egységes hadrendben egyesültek, és (az egész római sereg) már-már támadásra indult az ellenség ellen, amikor a pun vezér visszavonulót fúvatott és ezzel nyíltan elismerte, hogy Minuciust legyőzte ugyan, de ő is alulmaradt Fabiusszal szemben.

20. A cannaei csata

(Liv. XXII 40—51)

Fabius Maximus dictatori felhatalmazásának lejártával a néppárt jelöltjét, a heves fejű M. Terentius Varrót és az arisztokrata L. Aenilius Paulust választották consullá. A vezetők közti egyenetlenkedés tehát továbbra is megmaradt; a senatus pedig engedett a nép óhajának és azt az utasítást adta a consuloknak, hogy döntésre kell vinni a dolgot (i. e. 216-ban).

(40, 5) Amint megérkeztek a táborba, egyesült a régi és az újonnan toborzott sereg. A tábor úgy osztották meg, hogy az új — kisebb — legyen Hannibalhoz közelebb, míg a régiben maradjon a hadsereg zöme. Az előző év consulai közül a korára hivatkozó M. Atiliust hazaküldték Rómába, Geminus Serviliust pedig a kisebb táborban elhelyezett római legio, valamint kétezer főnyi szövetséges lovasság és gyalogság parancsnokává tették meg. Hannibal, bár láthatta, hogy az ellenséges sereg a másfélszeresére duzzadt, a consulok megérkezésének mégis nagyon örült, mert nemcsak a napról napra összehordott élelmiszerkészletei merültek ki, hanem már nem is maradt, amit elhordathatott volna, ti. a környék biztonságának megszűntével minden élelmiszert a megerősített városokba szállítottak be, úgyhogy (Hannibalnak) — mint később kiderült — alig tíz napra elegendő gabonája volt, és a hispaniaiak az élelemhiány miatt készen állottak a szökésre, ha (római részről) vártak volna, amíg a helyzet megérlik.

(43, 8) ... Miután mindkét consulnak változatlanul az volt a véleménye, mint azelőtt is mindig, egyébként pedig majdnem mindenki Varro mellett foglalt állást, Paulus mellett viszont csak Servilius, az előző évi consul, a többség döntése alapján kivonultak, hogy Cannaet a végzet sürgetése folytán (*urgente fato*) a rómaiak vereségével tegyék emlékezetessé. Hannibal e hely közelében vert még korábban tábort, háttál a Volturnus nevű szélnek, amely az aszályverte síkságról valóságos porfelhőket hordoz. Ez a körülmény már a tábor szempontjából is igen előnyös volt, de különösen akkor bizonyult üdvösnek, amikor csatára sorakoztak fel: nekik csak a hátukat fújta a szél, és a poráradattal elvakult ellenséggel harcolhattak.

(44) A consulok..., amint megérkeztek Canna mezejére és szemtől-szembe láthatták a pun (vezért), két tábort rendeztek be, egymástól körülbelül olyan távolságra, mint Gereoniumban, és a csapatokat is ugyanúgy osztották el. Az Aufidushoz, amely mindkét tábor közelében folyt el, a vízfordók kényelmesen lejárhattak, bár nem minden kockázat nélkül; az Aufiduson túl berendezett kisebb táborból mindenesetre nyugodtabban járhattak le a vízért, mivel a túlsó parton nem volt ellenséges őrség. Hannibal, aki most remélhette, hogy a consulok lovasscátára alkalmas terepen — vagyis ahol ő győzhetetlen volt — fognak vele megütközni, felállította seregét és előreküldött numida lovasaival nyugtalanította az ellenséget. A római tábor ugyanakkor ismét csupa idegesség volt a katonaság mozgolódása és a consulok meghasonlása folytán. Paulus Sempronius és Flaminius meggondolatlanságát vetette Varro szemére, Varro pedig Fabius Maximust, mint a gyáva és tehetetlen vezérek ragyogó példaképét. — Paulusnak; egyikük (Varro) égre-földre fogadkozott, hogy végképp nem az ő bűne, hogy Hannibal máris mintegy birtokba vette Italiát; őt tétlenségre kárhoztatja hivatali társa, aki harci lázban égő katonáinak a kezéből kivesszi a fegyvert; másikuk (Paulus) pedig azt hajtogatta, hogy ha meg-

gondolatlanul és óvatlanul harcba bocsátkoznak; és az odavetett, kiszolgáltatott legiókkal valami történik, a bűnnek nem lesz ugyan részese, annál inkább a csata bármiféle kimenetelének: a nagyszájúaknak és hősködőknek csak majd a harctéren is legyen erős a karjuk.

(45) Miközben (a római táborban) inkább veszekedéssel, sémminth tanácskozással töltötték az időt, Hannibal sokáig harci rendben felállítva tartotta seregét, majd egyéb csapatait visszarendelte a táborba, a numidákat pedig átküldte a folyó túlsó partjára, hogy lepjék meg a kisebb táborból vízholdásra kimerészkedő rómaiakat. (A numidák) alig jutottak át a túlsó partra, pusztá lármájukkal úgy megfutamították a rendetlen tömeget, hogy nemcsak a sáncon kívül elhelyezett őrségig, hanem majdnem egészen a tábor bejáratáig hatoltak. Ezt, hogy egy összeverődött alkalmi alakulat már a római tábor is rettegésbe ejti, olyan felháborítónak találták, hogy a folyón való átkeléstől és az azonnali felsorakozástól csak egy körülmény tartotta vissza őket: az, hogy a főparancsnokság sora aznap Pauluson volt. Így aztán másnap Varro, mint éppen illetékes főparancsnok, társának megkérdezése nélkül jelt adott a csatára és a csapatokat harci rendben vezette át a folyón. Paulus is vele ment, mivel (társának) elhatározását helyteleníthette ugyan, de segítségét meg nem tagadhatta tőle. A folyón átkelve egyesültek a kisebb táborban elhelyezett csapatokkal, majd a hadrendet a következőképpen állították fel: a folyóhoz közelebb eső jobb szárnyon helyezték el a római lovasokat, utánuk a gyalogságot; a bal szárnyat kapták szélről a szövetséges lovasok, beljebb a gyalogosok; ezek az utóbbiak érintkeztek közepütt a római legiókkal. A dárdahajítókból és a könnyű fegyverzetű segédcapatokból került ki a hadrend első sora. A consulok a két szárny vezetését vették át: Terentius Varro a balét, Aemilius Paulus a jobbét; Servilius Geminusnak a hadrend középső részének irányítása jutott.

(46) Hannibal kora hajnalban — a baleáriak és egyéb könnyű fegyverzetű egységek előreküldése után — átkelt a folyón. Csapatait olyan rendben állította fel, mint ahogy átvezette őket: galliai és hispaniai lovasságát a parthoz közel, a római lovassággal szemben felsorakozó bal szárnyra; a jobb szárnyat a numida lovasoknak adta, a hadrend közepét pedig úgy erősítette meg gyalogságával, hogy két oldalt az afrikaiak, tőlük közrefogva pedig a galliai és hispaniai gyalogosok helyezkedtek el. Az afrikaiakat római csapatoknak hihette volna az ember, úgy voltak felszerelve a Trebiánál, főképp azonban a Trasumenus-tónál zsákmányolt fegyverekkel. A gallok és hispaniaiak pajzsai nagyjából hasonlóak voltak, kardjaik viszont teljesen különböztek egymástól: míg a hosszú gall kardok nem hegyben végződtek, az ellenségre inkább döféssel, mint vágással törő hispanok könnyen forgatható, rövid fegyvere annál hegyesebb volt. E népek megjelenése mind tagbaszakadt termetük, mind viseletük folytán rendkívül ijesztő volt: a gallok köldökön felül csupaszon jártak, a hispanok pedig bíborral szegélyezett, ragyogóan fehér lenvászon köntösben villogtak. A hadrendben felsorakozott gyalogság teljes létszáma negyvenezer, a lovasság tízezer volt. A bal szárny parancsnokságát Hasdrubal, a jobbét Maharbal látta el; a derékhad irányítását Hannibal magának és testvérének, Magónak tartotta fent. A nap, akár szándékosan, akár véletlenül álltak fel így, mind a két fél számára kedvezően, oldalról sütött, ti. a rómaiak délnek, a punok északnak fordultak; a szél viszont, amelyet az ottani lakosság Volturnusnak nevez, a rómaiak ellenében támadt fel és olyan porfelhőket sodort az arcukba, hogy alig láttak.

(47) Harci kiáltások közben a segédcsapatok kezdték a csatát, még pedig először a könnyű fegyverzetűek. Ezután a gall és hispaniai lovasokból álló bal szárny csapott össze a római jobb szárnyal, egyáltalán nem lovas csata módjára: teljes frontszélességen kellett megütközniük, mivel körülöttük nem maradt tér az oldalmozdulatokhoz, ti. a hadsorokat egyik oldalról a folyó, másik oldalról pedig a gyalogság zárta le, tehát mindkét felől csak előre törhettek. Végül is, amikor a lovak megálltak és a kavarodásban összetömörültek, az emberek átkarolták ellenfelüket, úgy próbálták a lóról lerángatni. Az ütközet hovatovább nagyrészt gyalogosok küzdelmévé fejlődött, de nem annyira sokáig tartott, mint amennyire heves volt, és a megvert római lovasok futásnak eredtek. A lovasscata vége felé kezdődött a gyalogosok harca, amely eleinte mind erő, mind elszántság tekintetében egyenlőnek mutatkozott, amíg a sorok helyt állottak a gallok és hispanok ellenében. Végül azonban a rómaiak, többször megismételt, hosszas küzdelem eredményeképpen, ferdén tagolt, sűrű zömökkel behorpasztották az ellenségnek túlságosan vékony, éppen ezért kevésbé erős, és a hadrend többi pontjához képest előreugró ekét. A betörés megtörténtével, amikor (karthagói részről) megrémülve hátrálni kezdtek, (a rómaiak) a nyomukban maradtak, és az ijedtségtől hanyatt-homlok menekülő ellenségen keresztül egyetlen lökéssel először a hadrend közepébe nyomultak be, majd amikor semmi ellenállást nem tapasztaltak, egészen az afrikai tartalékcsoportokig hatoltak előre, amelyek a két oldalt hátrakanyarodó szárnyakon voltak felállítva, amennyiben a hadrend közepe, ahol a gallok és hispaniaiak eredetileg állottak, valamennyire előreugrott. Ez az ek most megverve először egyenessé tette az arcvonalat, majd még tovább hátrált és középen be is öblösödött. Ugyanakkor az afrikaiak már kétfelől bekanyarították szárnyaikat, majd mikor a rómaiak közepén óvatlanul tovább nyomultak, egyre jobban körülfogták őket, végül szárnyaik kiterjesztésével hátulról is elzárták az ellenség útját. Ekkor a rómaiak, miután hiába vívtak meg egy ütközetet, hiszen futni kellett hagyniuk a gallokat és a hispaniaiakat, akiknek csak a hátsó sorait vagdalhatták, most az afrikaiakkal új csatára kényszerültek. Ez viszont már nemcsak azért volt egyenlőtlen, mivel körülzártan harcoltak az őket körülözlők ellen, hanem azért is, mert kifáradtan kellett küzdeniük friss és erős ellenfelekkel.

(48) Közben a rómaiak bal szárnyán is, ahol a szövetséges lovasok álltak szemben a numidákkal, fellángolt a harc, de eleinte csak lányhán, pun csalárd-sággal. Mintegy ötszáz numida a szokott védő- és támadófegyvereken kívül még töröket is rejtett páncélzata alá, és magát szökevénynek tettetve — a pajzsot a hátára vetve — (a rómaiak vonaláig) lovagolt. Itt hirtelen leugráltak lovaikról, pajzsukat és dárdáikat az ellenség lába elé hajigálták, mire a hadsorok közé fogadták, majd az arcvonal mögé vezették őket és meghagyták nekik, hogy ott hátul üljenek. Amíg a csata mindenütt el nem kezdődött, nyugton is maradtak; de mikor mindenkinek a figyelmét a harc kötötte le, akkor egyszerre csak felkapkodták a halomszámra elhullottak körül szanaszét heverő pajzsokat, és hátulról támadtak a római sorokra. Azáltal, hogy hátulról intézték csapásaikat és a küzdők inait vagdoszták el, roppant öldöklést végeztek, de még nagyobb félelmet és zűrzavart keltettek. Miközben egyes helyeken riadtan menekültek (az emberek), másutt viszont a már reménytelennek látszó helyzetben annál makacsabban folyt a harc, Hasdrubal, ennek a szakasznak a parancsnoka, a numidákat kivonta az arcvonal közepéről, mivel csak lányhán harcoltak az ellenséggel, és a szerte menekülők üldözésére küldte ki őket,

hispaniai és galliai lovasait pedig az afrikaiakkal egyesítette, akiket az öldöklés szinte már jobban kimerített, mint maga a harc.

(49) A csatátér másik részén Paulus, bár mindjárt az ütközet elején súlyos parittyatalálata érte, tömör hadsoraival mégis több ízben szembeszállt Hanniballal és nem egy helyen új erőt öntött a küzdőkbe. Védelméről római lovasok gondoskodtak, akik végül lovaikat is ott hagyták, mivel a consulnak már nem volt elég ereje lova kormányzásához. Arra a hírré, hogy a consul lóról szállította lovasait, Hannibal állítólag így szólt: »Ha megkötözve adná át nekem őket, még jobb lenne.« A lovasok gyalogos harca olyan volt, amilyen (az adott körülmények között) lehetett, amikor az ellenség győzelméhez már nem fért kétség, amikor a legyőzöttek inkább állító helyükben meghaltak, de meg nem futamodtak, a győzők pedig a győzelmet késleltetőkre haragudva lekaszabolták azokat, akiket megfutamtítani nem tudtak. Amikor mégis futásra kényszerítették őket, már csak kevesen voltak, azokat is kimerítették a fáradalmak és sebesüléseik. Ekkor az egész hadsereg szétszéledt, és aki csak tehette, megpróbált lovához jutni, hogy elmenekülhessen. Cnaeus Lentulus katonai tribunus, mikor lován vágatva megpillantotta a consult — ott ült egy sziklán vérrel borítva —, így szólt hozzá: »Lucius Aemilius, akire úgy kell nézni, mint aki egyedül ártatlan a mai vereség bűnében, fogd ezt a lovat, amíg van valami erőd, én pedig kísérőként fel tudlak emelni és meg tudlak védelmezni. Ne tedd ezt a csatát a consul halálával még gyászosabbá! E nélkül is elég okunk van a könnyhullatásra és a gyászolásra.« Erre a consul így válaszolt: »Dicsérlek, Cnaeus Cornelius, érdemedért, de hiábavaló szánakozásoddal nehogy elfecsérelj az időt, amely alatt az ellenség kezéből kimenekülhetsz! Siess, vidd hírrül hivatalos megbízatásként (*publice*) az atyáknak, hogy erősítsék meg és még a győztes ellenség megérkezése előtt vegyék körül őrségekkel Róma városát; magánemberként (*privatim*) pedig mondd meg Q. Fabiusnak, hogy Lucius Aemilius úgy élt mindeddig és úgy is hal meg, hogy nem feledkezett meg parancsairól. Hadd lehelljem ki lelkemet itt, elesett katonáim között, nehogy consulságom leteltével ismét vadlont legyek, vagy társamat kelljen bevádolnom, hogy más bűnével védelmezzem ártatlanságomat.«

Eközben előbb a menekülő rómaiak, majd az ellenség áradatának sodrába kerültek; a consult, mivel nem ismerték fel, elborították lövedékeikkel, Lentulust a nagy kavarodásban elragadta a lova. Ekkor már mindenki fejvesztetten próbálta menteni az életét. Hétezer ember menekült a kisebb táborba, tízezer a nagyba, mintegy kétezer magába Cannae falujába; a teljesen védtelen helységet Carthalo és lovassága tüstént körül is fogta. A másik consulnak, aki akár véletlenül, akár szánt szándékkal a menekülők egyik csoportjához sem csatlakozott, mintegy ötven lovas kíséretében sikerült Venusiába¹ eljutnia. A hagyomány szerint 45 500 gyalogos és 2700 lovas, körülbelül ugyanannyi római polgár, mint ahány szövetséges lelte halálát; köztük a két consuli quaestor, L. Atilius és L. Furius Bibaculus, tovább huszonkilenc katonai tribunus, jó néhány volt consul, praetor és aedilis — ezek közt tartják számon Cn. Servilius Geminust és M. Minuciust, aki az előző évben lovassági parancsnok, néhány évvel ezelőtt pedig consul volt —, azonkívül nyolcvan senator vagy olyan hivatal viselői, melynek alapján a senatusba kellett volna kerülniük,

¹ Apuliai város, közel Lucania határához, Horatius szülőhelye.

de önként jelentkeztek a legiókba katonai szolgálatra. A csata folyamán állítólag 3000 gyalogos és 1500 lovas esett fogságba.

(50) Így zajlott le a cannaei csata, nevezetességben az alliai vereség párja, egyébként a csata következményeit tekintve annál enyhébb, viszont a sereg pusztulása tekintetében súlyosabb és szörnyűbb. Mert az alliai csatavesztést követő menekülés a várost kiszolgáltatatta ugyan, de a hadsereget megmentette; Cannaenál a menekülő consul alig ötvenen követték, és a másikkal úgyszólván az egész sereg együtt ment a halálba...

(51) A győztes Hannibálnak, mikor a többiek körülfogták és szerencsét kívántak neki, azt tanácsolták, hogy ily nagy háború befejeztével a nap hátralevő részét és a következő éjszakát engedélyezze magának is, kimerült katonáinak is pihenő gyanánt. Maharbal, a lovasság főparancsnoka, kifejtette, hogy egy pillanatot sem szabad elszalasztani, majd ezt mondotta: »Hogy tisztában légy ennek a csatának az eredményeivel, (hát tudd meg, hogy) öt napon belül győztesen a Capitoliumon fogsz lakomázni. Kövess: én a lovassággal előre vágtatok, hadd tudják úgy, hogy hamarabb értél oda, mint ahogy valójában oda fogsz érni.« Hannibal túlságosan örvendetesnek, egyúttal azonban nagyobb jelentőségűnek is ítélte a dolgot, semhogy azonnal fel tudta volna fogni. Dicséretesnek jelentette ki Maharbal buzgóságát, de azt mondta, hogy a terv mérlegeléséhez idő kell. Erre válaszolta Maharbal azt, hogy »valóban nem adhattak az istenek mindent egy embernek; győzni tudsz, Hannibal, de győzelmed kiaknázásához már nem értesz.« Általános vélekedés szerint ez az egy napi késedelem elegendő volt ahhoz, hogy a város és a birodalom megmeneküljön...

(61; 10) Hogy azonban ez a csatavesztés a korábbi vereségeknél mennyivel súlyosabb volt, akár az a tény is szemléltetheti, hogy a szövetségesek hűsége, amely addig a napig rendíthetetlennek mutatkozott, ekkor megingott, még pedig csakis annál az oknál fogva, hogy reménytelennek látták a birodalom ügyét. A punokhoz pártoltak a következő népek (*populi*): Campania,² Atella és Calatia lakosai, a hirpinusok, Apulia egy része, a samnisok a Pentri-törzs kivételével, a bruttiusok mind, a lucanusok, továbbá az uzentumiak (Calabria déli csücskében) és úgyszólván az egész görögök lakta tengerpart: a tarentumiak, metapontumiak, crotoniak és locrisiak, végül az Alpokon innen az egész gallság (*Cisalpini Galli*). De még ezek a veszteségek, a szövetségeseknek ilyen arányú elpártolásai sem idézték elő azt, hogy Rómában a béke szóba jöhessen, sem a consul Rómába való érkezése előtt, sem miután visszatért és felelevenítette az elszenvedett csapás emlékét. A polgárság éppen ebben az időben olyan emelkedett lélekről tett bizonyosságot, hogy amikor a consul ebből a borzalmas pusztulásból, melynek elsősorban ő volt az okozója, hazatért, valamennyi rend tömegesen járult elébe és köszönetet mondott neki, amiért az állam ügyét nem látta reménytelennek. Ha a karthagóiak vezére lett volna, a legsúlyosabb büntetés ellen sem lett volna módjában tiltakoznia.

² A hiányzó *Campani*-t Weissenborn a XXIII. könyv periochájának első mondata alapján iktatta a szövegbe: *Campani ad Hannibalem defecerunt*.

21. Capua elpártolása Cannae után

(Liv. XXIII 5—10)

Hannibal cannaei győzelme cselekvésre készítette Dél-Italia Róma-ellenes erőt. Capuában pl. a néppárti Pacuvius Calavius, akit azonban rokoni kapcsolatok fűztek Róma arisztokráta családjaihoz, úgy irányította a dolgokat, hogy előbb a még Venu-siában időző consul keressék fel, de tulajdonképpen az elszakadást készítsék elő. A consulnak a nehéz helyzetben is öntudatos és a pun veszély közös voltára utaló válasza (5) után:

(6) ... a hazatérő követek közül az egyik, Vibius Virrius, kijelentette: eljött az ideje, hogy a campaniaiak nemcsak az egykor jogtalanul elragadott földeket szerezhetik vissza a rómaiaktól, hanem az Italia fölötti hatalmat is megkaparinthatják, hiszen Hanniballal tetszésük szerinti feltételekkel köthetnek szerződést, és az csak nem lehet vitás, hogy ha a győztes Hannibal a háború befejeztével Afrikába távozik és seregét magával viszi, Italia vezetése a campaniaiakra marad. Mivel pedig Virriusnak ezekkel a szavaival mindnyájan egyetértettek, a követségi beszámolót is úgy szerkesztették meg, hogy mindenki azt hihette, a római állam megsemmisült. A nép és a senatus nagyobb része rögtön az elszakadás mellett foglalt állást; az idősebbek tekintélye azonban néhány napig még elodázta a dolgot. Végül is a többség véleménye győzött, amely szerint ugyanazok a követek, akik a római consulnál jártak, most Hannibalt keressék fel. Egyes évkönyvekben azt találom, hogy a campaniaiak a követek távozása és az elszakadási terv bizonyossá válása előtt követeket küldtek Rómába, azzal a követeléssel, hogy ha a római állam megsegítésére igényt tartanak, akkor az egyik consul campaniai legyen. Ennek hallatára a curiából nagy felháborodás közepette kiharangsolták, majd egy lictorral a város területéről is kivezettették őket, hogy még az nap túl legyenek Róma határain. Mivel mindez fölöttébb emlékeztet a latinok hajdani követelésére, továbbá mivel Coelius és a többi író nyilván nem ok nélkül mellőzte, én sem óhajtottam bizonyosnak venni.

(7) A követek tehát elmentek Hannibalhoz és a következő feltételekkel kötötték vele békét: Egyetlen pun hadvezérnek vagy hatóságnak sincs joga campaniai polgárral szemben; campaniai polgár nem köteles akarata ellenére sem katonáskodni, sem bármilyen szolgáltatást teljesíteni; Capuának külön törvényei, külön hatóságai lehetnek; a pun vezér a római foglyok közül háromszázat a campaniaiak rendelkezésére bocsát, ezeket ők maguk válogathatják ki, hogy a Szicíliában katonáskodó campaniai lovasokkal kicserélhessék. A megállapodás ennyi volt; ami gáztett ezen túlmenőleg történt, azt a campaniaiak követték el: ti. a tömeg a szövetségesek előljáróit (*praefectos socium*) és más római polgárokat, amint azok részint katonai kötelességüket teljesítették, részint magánügyeik intézésével voltak elfoglalva, egyszerre mind összefogdosta és mintegy őrizet gyanánt egy fürdőbe zárta, ahol a hőség és levegőhiány folytán gyalázatos körülmények közt pusztultak.

Decius Magius, az a capuai férfi, aki csak azért nem játszhatott kezdeményező és irányító szerepet, mivel polgártársaiból hiányzott a józanság, mindent megtett, hogy ezekre (a szörnyűségekre) ne kerüljön sor, és követséget se küldjenek a pun (vezérhez). De amikor hallotta, hogy Hannibal őrséget küld (Capuába), példák gyanánt Pyrrhos görög zsarnokságára és a tarentumiak gyászos szolgaságára hivatkozva eleinte azt hangoztatta nyíltan, hogy ne fogadják

be a (karthagói) őrseget, majd — mikor ez már megtörtént —, hogy üzzék ki, vagy ha azt a hitványságot, hogy régi szövetségeseiktől és verrokonaitól elpártoltak, bátor és emlékezetes tettel jóvá akarják tenni, kaszabolják le a pun helyőrséget és csatlakozzanak ismét a rómaiakhoz.

Amikor ezt jelentették Hannibálnak, — mindez nem titokban történt, — (a pun vezér) először magához hívatta Magiust a táborába; majd amikor (Magius) határozottan kijelentette, hogy nem megy, mivel Hannibálnak nincsen joga campaniai polgárral szemben eljárni, haragra gerjedve megparancsolta, hogy fogják el és megkötözve hurcolják elébe. Ezután mégis arra gondolt, hogy erőszak alkalmazása esetén zavargásra és a kedélyek felizgatása miatt meggondolatlan csatározásra kerülhetne sor, ezért Marius Blossius campaniai praetornak megüzente, hogy másnap ellátogat Capuába. Nem túl népes kíséret élén valóban el is ment a táborból. Marius népgyűlést hívatott össze és ott elrendelte, hogy ki-ki feleségével és gyermekeivel együtt vonuljon ki Hannibal fogadására. Ennek a felhívásnak a város lakossága nemcsak, hogy engedelmeskedett, hanem túláradó buzgósággal felelt meg. Ezt tette a népszerűség, meg a kíváncsiság, hogy az oly sok győzelme folytán híres hadvezért láthassák. Decius Magius sem ki nem vonult, sem otthon nem maradt, nehogy az legyen a látszat, mintha rossz lelkiismerete aggasztaná: fiával és néhány hívével a forumon sétált nagy kényelmesen, miközben az egész város a pun (vezér) fogadásának és látásának lázában égett. Hannibal, mihelyt bevonult a városba, rögtön összehívatta a senatust, de amikor a campaniai főemberek arra kérték, hogy ezen a napon semmi komolyat ne intézzon, hanem a jövőtele miatt ünnepi napot ő maga is szíves-örömet ünnepelje, bármennyire hajlamos volt is a haragra, mégis — nehogy látogatását elutasítással kezdje, — a nap nagy részét a város megtekintésére fordította...

(10) Másnap Hannibal megjelent a népes senatusi ülésen. Itteni beszéde fölöttébb nyájasan és jóságosan kezdődött: köszönetet mondott a campaniaiaknak, amiért a római szövetség helyett inkább az ő barátságát választották, és egyéb nagyszerű ígéretek között kijelentette, hogy rövidesen Capua lesz egész Italia fővárosa, és a többi néppel együtt a római is innen kapja majd törvényeit. Csak egy ember nem részese a pun barátságnak és a vele kötött szövetségnek, aki azonban nem campaniai, nem is szabad annak mondani: Decius Magius. Követeli tehát, hogy szolgáltassák ki neki; még az ő jelenlétében tárgyalják meg az ügyét és hozzanak határozatot. Mindenki hozzájárult a javaslathoz, bár sokan voltak, akik (Deciust) nem tartották méltónak ilyen meghurcolásra, és úgy gondolták, hogy ez az egyáltalán nem jelentéktelen kezdeményezés csökkenti szabadságjogukat.

(Hannibal), miután a tanácsházat elhagyta, a hatóságoknak fenntartott helyen ült le, majd úgy rendelkezett, hogy az elfogott Decius Magius széke lábánál adja elő védekezését. Amikor ez változatlan elszántsággal kijelentette, hogy a szövetségi szerződés alapján őt ilyenre nem kényszeríthetik, bilincsekbe verték és lictori kísérettel (Hannibal) táborába hajtották. Amíg a fejét szabadon hagyták, menet közben hangos szóval így beszélt a mindenünnen oda tóduló sokasághoz: »Ha ilyen szabadságot akartatok, campaniaiak, hát most megkaptátok! A nyílt utca során, fényes nappal, szemetek láttára hurcolnak megbilincselve a halálba engem, Campania első emberét! Történhetett volna-e külön erőszak, ha Capuát úgy foglalják el? De vonuljatok csak Hannibal fogadására, díszítsétek fel a várost, jövetelének napját nyilvánítsátok ünnepé, hogy lát-

hassátok ezt a polgártársatok elhurcolásának alkalmából tartott diadalmenetet. (*triumphum de cive vestro*)! Amikor úgy látszott, hogy szavai megmozgatják a tömeget, zsákot húztak a fejére és még gyorsabban a város kapuján kívülre hurcolták...

Hannibal a kellemetlen capuait azonnal Karthagóba küldette, de a hajót a vihar Kyréné partjaira sodorta. Magius itt élt a felajánlott menedéjjel, és a Róma-barát IV. Ptolemaios védelme alá húzódott.

22. A római köztársaság államszervezete az i. e. III. században

(Polybios VI 11—18)

Polybios az itt következő fejezetekben Aristotelés államelméletéből kiindulva azt igyekszik bizonyítani, hogy a római alkotmány a három alapvető államforma: a monarchia, arisztokrácia és demokrácia szerencsés, mondhatni: eszményi ötvözete.

Szemelvényünk előzményét (az államformák változásának ciklikus elméletét: VI 5—9) l. a Chrest. II. kötetében (190—192. l.).

(11) Az államok életében az a három tényező érvényesült, amelyekről az előbbiekben beszéltem. Ezek azonban (a római államban) oly arányosan és megfelelően ötvöződtek egybe, hogy még a római állam polgárai közül sem tudná valaki biztosan megmondani, vajon arisztokratikus-e államszervezetük, vagy demokratikus, vagy éppenséggel monarchikus-e. Ez a helyzet teljesen érthető. Ha valaki ugyanis csak a consulok hatalmára tekint, azt teljességgel monarchikus, sőt: királyi jellegűnek fogja tekinteni. Ha a senatus hatalmára gondol, az államot arisztokratikusnak fogja tartani. Ha pedig arra gondol, mennyi hatalom van a nép többségének kezében, nyilván azt fogja mondani, hogy Róma demokratikus állam. Hogy ez a három államhatalmi tényező miként érvényesült ebben az időben¹ — de még most is, néhány apróságtól eltekintve —, a következőkben foglalható össze.

(12) A consulok mindaddig, amíg Rómában tartózkodnak, és nem veszik át a hadrakelt sereg parancsnokságát, az összes közügyek élén állnak. Valamennyi többi magistratus — a néptribunusok kivételével — alájuk van rendelve és nekik engedelmeskedik. A senatus ülésére ők vezetik be a követségeket. A fenti jogokon kívül ők terjesztik elő a szükségesnek látszó javaslatokat, s a senatus határozatait ők hajtják végre. Továbbá az ő feladatuk mindarról gondoskodni, ami, mint közügy, a népgyűlés elé tartozik: ők hívják össze a népgyűléseket, terjesztik ott elő a javaslatokat, és hajtják végre a többségi határozatokat. A háborúra való felkészülés és a hadvezetés kérdésében szinte korlátlan joguk van. Ők rendelik el, mekkora segítséget nyújtsanak a szövetségesek, ők nevezik ki a katonai tribunusokat, írják össze a katonákat, és sorozzák be az arra alkalmasakat. Háború idején belátásuk szerint büntethetik az alájuk rendelteket. A közpénzekből annyit költhetnek, amennyit szükségesnek tartanak. E célból egy-egy quaestor áll rendelkezésükre, aki minden utasításukat végrehajtja. Ha tehát valaki csak a consuli hatalomra tekint, joggal fogja azt mondani, hogy ez az állam: monarchia; sőt: valóságos királyság...

¹ Polybios a római államszervezetet az i. e. III. sz.-i állapotnak megfelelően mutatja be — bizonyos fokig idealizált formában —, de műve megírása idején az akkori viszonyok már némiképpen megváltoztak. Ez a változás jut kifejezésre Polybios ábrázolásának bizonyos következetlenségeiben is, pl. az igazságszolgáltatás és államgazdaság ábrázolásában.

(13) Ami a senatust illeti, ez a testület elsősorban az államkincstár gazdája. Minden bevétellel ő rendelkezik és hasonlóképpen dönt a kiadásokról. A quaestorok az egyes közszükségletekre csakis a senatus utasítása alapján költhetnek — kivéve a consulok rendelkezésére bocsátott összegeket. A legfontosabb ésösszegszerűségében is legnagyobb kiadása, ti. a középületek 5 évenkénti karbantartása és új épületek emelése felett — ami szintén a quaestorok hatásköréhez tartozik — ugyancsak a senatus rendelkezik, erre ő adhat engedélyt a quaestoroknak. Az Italiában elkövetett és hivatalból üldözendőnek tekintett bűntények: árulás, összeesküvés, méregkeverés, orgyilkosság felett szintén a senatus dönt. Mindezen felül, amennyiben Italia területén valamely egyénnek vagy városnak egy vitás ügy elintézésére van szüksége, ha büntetés, segítségnyújtás vagy őrizetbevétel látszik szükségesnek — minderről a senatus gondoskodik. Amennyiben Itálián kívüli területre kell követséget küldeni, akár egy vitás ügy elintézésére, javaslatételre, valamilyen utasítás kiadása céljából, szerződéskötésre vagy hadüzenetre — minderről ugyancsak a senatus gondoskodik. Ha idegen követség jön Rómába, a senatus dönt arról, miként kell fogadni és milyen választ kell neki adni. Mindezekben az ügyekben a népnek, röviden szólva egyáltalán semmi szava nincs. Ha történetesen valaki akkor látogat Rómába, amikor egyik consul sincs jelen, az állam rendje teljesen arisztokratikusnak fog tűnni. Sok hellén, és egyes királyok is, erről vannak meggyőződve, hiszen ügyeiket szinte kizárólag a senatus intézi.

(14) Mindezek után joggal kérdezheti valaki, hogy ebben az államrendben mi marad meg a nép hatáskörében: hiszen a senatus dönt mindama kérdésekben, amelyeket felsoroltunk, s ami a legfőbb: ő a gazdája az állam bevételeinek és kiadásainak. A consuloknak, mint hadvezéreknek, pedig korlátlan hatalmuk van mind a háború előkészítésében, mind pedig a hadrakelt seregek-nél. És mégis: az államügyek egy része, és pedig a legfontosabb része a népre marad. Mert kizárólag a népnek van joga kitüntetés és büntetés osztogatni, márpedig ez tartja össze a királyságokat, a köztársaságokat, egyszóval: az egész emberi társadalmat... Tehát a nép mond ítéletet számos ügyben, pl. amikor az elkövetett bűnnel arányban levő pénzbüntetést kell kiszabni, különösen akkor, ha a magasabb tisztségek viselői ellen indul eljárás. Halálbüntetés kiszabása kizárólag a nép joga. Az ilyen ügyekben azonban elismerésre és figyelem-re méltó eljárást követnek. Főbenjáró ügyek vádlottjainak; ameddig ügyük tárgyalás alatt áll, a szokásjog megadja azt a lehetőséget, hogy törvényes úton önkéntes száműzetésbe vonuljanak mindaddig, amíg akárcsak egyetlen tribus is van, amely még nem mondta ki az ítéletet. Az önkéntes száműzetésbe távo-zók biztonságban élhetnek Nápolyban, Praenestében, Tiburban és mindazok-ban a városokban, amelyeknek Rómával kötött szerződésük erre jogot ad. Ugyancsak a nép adja a tisztségeket az erre méltó férfiaknak, márpedig egy ál-lamban ez az erény legszebb jutalma. A törvények megerősítésének joga is a népgyűlés kezében van. Legfontosabb jogköre azonban a béke és háború kér-désében való döntés. Szövetségekötés, szövetség felbontása és szerződés ügyében is a népgyűlés mondja ki a végső szót: ezeket megerősítheti vagy érvénytele-nítheti. Ha tehát valaki ezekre a tényekre van figyelemmel, joggal állíthatja, hogy az államhatalom legnagyobb része a nép kezében van, s a római állam-szervezet demokratikus jellegű.

(15) Eddig arról volt szó, hogy az államhatalmi jogkörök miként oszla-nak meg a három tényező [consulok, senatus és népgyűlés] között. Most arról

kell szólnunk, hogy ezek hogyan kerülhetnek szembe egymással, és miként működnek együtt. A consul, attól fogva, hogy az imperium birtokában a sereggel útrakél, úgy látszik, korlátlan joggal intézi az ügyeket. Valójában azonban mind a népgyűlés, mind a senatus támogatására rá van szorulva, mert enélkül a rábízott feladatot nem tudná sikerrel elvégezni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a seregek állandóan utánpótlást is kell küldeni. Márpedig a senatus jóváhagyása nélkül sem gabonát, sem ruházatot, sem a szükséges pénzt nem kaphatja meg serege részére. Így tehát a vezérek minden elgondolása megghiúsul, ha a senatus szándékosan akadályozza munkájukat és ártani akar nekik. Továbbá a hadvezérek terveinek és elgondolásainak sikere vagy balsikere is a senatustól függhet. Egyéves hivatali idejük lejártával ugyanis a senatusnak joga van más hadvezért kiküldeni, vagy a meglevő hadvezér megbízását meghosszabbítani. Ugyanennek a testületnek módja van arra is, hogy a vezérek sikereit ünnepelje és nagyobbítsa, vagy — ha úgy tetszik neki — kisebbítse és homályba borítsa. A rómaiaknál szokásos triumphust ugyanis, amely a polgárok előtt szembetűnő módon mutatja be a hadvezérek viselt dolgait, méltóképpen csak akkor tudják megünnepelni a hadvezérek, ha a senatus ehhez hozzájárul és az ehhez szükséges pénzösszeget rendelkezésre bocsátja. És bármilyen távol legyenek is otthonról, a népgyűléstől is függenek, mert az dönt a háború folytatásáról, vagy befejezéséről. Fentebb elmondtuk már, hogy a népgyűlés erősítheti meg vagy érvénytelenítheti a fegyverszüneti egyezményeket, és szerződéseket. És ami a legfőbb: hivataluk letétele után a népgyűlés előtt számot kell adniuk viselt dolgaikról. Így tehát a hadvezérek számára egyáltalán nem biztonságos dolog semmibe venni akár a senatus, akár a tömegek jóindulatát.

(16) Ami viszont a senatust illeti, ez — bármily hatalommal rendelkezik is — a közügyek intézésében mindenekelőtt a többség véleményéhez kénytelen igazodni, és figyelembe kell vennie a népgyűlés akaratát. A leg súlyosabb, s az egész államot érintő főbenjáró bűnügyekben a vizsgálatot és döntést mindaddig nem hajthatja végre, amíg javaslatait a népgyűlés meg nem erősíti. De hasonló hatalma van a népgyűlésnek a senatusszal szemben is. Ha ugyanis valaki törvényjavaslatot terjesztene elő, amelyben a senatus meglevő jogait a hagyományokkal szemben kisebbíti, vezető szerepét vagy az őt megillető tiszteletet csökkenti, vagy éppenséggel a senatorok vagyonát veszélyeztetné: végső soron a népgyűlés dönt arról, hogy ezek a javaslatok életbe lépjenek-e vagy sem. De a legfontosabb a következő körülmény: ha valamelyik néptribunus az intercessio jogával él, akkor a senatus nemcsak hogy elgondolásait és javaslatait nem képes érvényre juttatni, de még ülésezni, vagy akárcsak összejönni sincs joga. Márpedig a néptribunusok mindig a nép tetszése szerint kötelesek eljárni, annak akaratát kell szem előtt tartani. Így tehát az imént felsorolt körülményekre való tekintettel a senatus mindig tart a tömegektől, s a nép akaratát nem tévesztheti szem elől.

(17) De a nép is függ a senatustól, és mind a maga tömegében, mind pedig egyénileg, kénytelen rá is tekintettel lenni. Mivel ugyanis a censorok egész Italia területén sok közmunkát adnak ki: középületek helyreállítását vagy építését és sok mást, amit aligha lehetne felsorolni; mivel az ő kezükben vannak a folyami átkelőhelyek, kikötők, erdőségek, bányák és földbirtokok jövedelmei, röviden szólva: a római állam minden jövedelme: mind-

ezt a felsorolt jövedelmi forrást ők osztják szét a nép között, és így szinte mindenkinek keresete és munkalehetősége többé-kevésbé a censoroktól függ. Egyesek ugyanis maguk veszik bérbe a censoroktól az állami jövedelmeket, mások ezekkel társulnak, vannak olyanok, akik kezességet vállalnak a bér-
lőkért, egyesek pedig azzal foglalkoznak, hogy ezek nevében saját vagy-
nukat helyezik letétbe az állami kincstárnál. Márpedig mindezekben a dol-
gokban a senatus mondja ki a végső szót. Neki van joga a határidő meg-
hosszabbítására, baj esetén a feltételek megkönnyítésére, ha pedig valaki
teljességgel képtelen kötelezettségének teljesítésére, fel is oldozhatja a bér-
leti szerződés alól. Sok dolog van tehát, amelyben a senatus az állami jö-
vedelmek kezelőinek súlyos károkat okozhat, vagy hasznot biztosíthat: mert
mindezekről az ügyekről be kell számolni a senatus előtt. A legfontosabb
azonban az, hogy ez a testület adja a bírákat a legtöbb állami vagy magán-
jellegű peres ügyben, ha a vitás összeg egy bizonyos nagyságot elér. Így
tehát mindenki kötelezve érzi magát a senatus iránti hűségre, és attól tart-
va, hogy valamikor rászorulhat a segítségére, óvakodik attól, hogy a senatus
akaratával szembeszálljon, vagy annak ellenére cselekedjék. Ugyanígy, csak
viszolyogva mernek szembeszállni a consulok szándékával, hiszen háború esetén
mindenki, egyénileg és együttesen az ő fennhatóságuk alá kerül.

(18) Mivel tehát az államhatalom alkotórészeinek hatalmi viszonyai úgy
alakulnak, hogy kölcsönösen megvan az ártás és az együttműködés lehető-
sége, mindegyik szükségszerűen törekszik a többivel való együttműködésre.
Lehetetlen ennél jobb alkotmányt elképzelni. Ha valamely kívülről fenye-
gető közös veszély egyetértésre és együttműködésre kényszeríti őket, min-
dig kiderül ennek az államszervezetnek nagy ereje; a szükséges intézkedé-
sek egyikét sem mellőzik, mert mindnyájan, egymással versengve az előt-
tük álló feladatra fordítják figyelmüket, a határozatok végrehajtását nem
halogatják, és közös erővel, de mindenki egyénileg is, együttműködik a ha-
tározatok végrehajtásában. Ezért legyőzhetetlen és ezért képes minden ne-
hézséget legyűrni ez a sajátos államszervezet. Ha pedig a külső vesze-
delemtől felszabadulva az ellenség felett aratott győzelem után békén élvezik a
kivívott boldogságot, s önelégültségükben és nyugalmaiban már-már gőg és
elbizakodottság lenne úrrá felettük — ami gyakran előfordul —, akkor is azt
tapasztaljuk, hogy az államszervezet maga gondoskodik a bajok orvoslásá-
ról. Mert mihelyt az állam egyik alkotórésze túlburjánozván, a kellőnél na-
gyobb hatalomra törekednék, akkor, mivel egyiküknek hatalma sem teljes
önmagában, hanem — miként kimutattuk — mindegyiknek szándékát ellen-
felei meghiúsíthatják: végső soron az állam egyik alkotórésze sem emelked-
het a többi fölé, nem szerezhet túlzott hatalmat, és nem válhat önteltté. Így
tehát mindegyik megmarad a maga kereteiben, mert előretörése vagy kudar-
cot vall, vagy pedig már eleve tart a többi hatalmi tényező fékező erejé-
től.

23. A II. makedón háború lezárása (197)

(Liv. XXXIII 30—32)

(30)... A római követek... közölték Philipposzal a békefeltételeket:
Minden görög város, akár Európában, akár Kisázsiaiban, szabad lesz és sa-
ját törvényei szerint élhet; azokból, amelyek Philippos fennhatósága alá
tartoznak, Philippos köteles a helyőrségeket eltávolítani és kiűrités után (az

illető városokat) még az isthmosi játékokat megelőzőleg (vagyis 196-ig) a rómaiaknak átadni; köteles kivonulni a következő kisázsiai városokból is: (a kariai) Eurómosból, Pédasából, Bargyliából, Iasóból, Myrinából (Kýmétől északkeletre); (a helléspontoszi) Abydosból, Thasos szigetéről és Perinthosból (a Propontis északi partján), mert úgy határoztak, hogy ezek is szabadok lesznek; a kiosiak (a Propontis keleti partján) szabadságát illetőleg T. Quinctius Flaminius írja meg Prusias bithyniai királynak a senatus és a tíztagú küldöttség állásfoglalását; Philippos köteles a foglyokat és szökevényeket a rómaiaknak kiszolgáltatni, ugyanígy öt kivételével minden fedélzettel ellátott hajót; (megtarthatta) a nagysága miatt úgyszólván használhatatlan, hiszen evezősoros királyi hajót is; nem szabad ötezernél több katonát fegyverben tartania, elefántja pedig egy sem lehet; a senatus jóváhagyása nélkül nem viselhet háborút Makedonia határain kívül; végül köteles ezer talentum (jóvátételt) fizetni a római népnek, a felét azonnal, a felét tíz évre elosztott részletekben. Valerius Antias szerint a királyra tíz évig négy-négyezer font ezüst adót róttak ki, Claudius (Quadrigarius, egy másik annalista) szerint pedig harminc évig minden évben 4200 fontot, továbbá azonnal húszezret. Ugyancsak az utóbbi szerint név szerint fel volt tüntetve (a szerződésként). hogy (Philipposnak) nem szabad háborút viselnie Eumenésszel, Attalos fiával, aki akkor került a (pergamoni) trónra. Mindennek biztosítékaul (a rómaiak) kezesekeket követeltek, Démétrioszt, Philippos fiát, Valerius Antias még azt is hozzáfűzi, hogy Attalos, aki nem volt jelen, Aigina szigetét és (Philippos) elefántjait kapta ajándékul, a rhodosiak Stratonikeiát és Karia egyéb városait, amelyeket Philippos tartott megszállva; az athéniek pedig Lémnos, Imbros, Délos és Skyros szigetét.

(31) Míg Görögország minden más városa helyesléssel fogadta a békepon-
tokat, egyedül az aitoliaiak kifogásolták titokban a követek határozatát: a
semmítmondó írás csak bizonytalan körvonalakban vázolja a szabadság csa-
lóka képét; miért kell egyes városokat külön megnevezés nélkül is átadni a
rómaiaknak, míg mások, amelyek viszont meg vannak nevezve, az átadás
kikötése nélkül nyerik el a szabadságot? Nyilván azért, hogy a Kisáziában le-
vők, amelyek már távolságuknál fogva is nagyobb biztonságban élnek, fel-
szabaduljanak, míg a meg nem nevezett görögországiak. — Korinthos, (az
euboiai) Chalkis, Óreos, Eretriával és (a magnésiai) Démétriosszal együtt —
hallgatólagosan (római) kézbe kerüljenek! A gyanúsítás nem is volt egészen
alaptalan: Korinthost, Chalkist és Démétrioszt illetőleg valóban kétségek me-
rültek fel, mivel a senatusi határozat, amellyel a tíz követet Rómából elbo-
csátották, Görögország és Kisázsia egyéb városait minden kétséget kizáróan
szabaddá nyilvánította, az említett három városra vonatkozólag viszont a
követek azt az utasítást kapták, hogy a helyzet alakulásának megfelelően,
az állam érdekeit szem előtt tartva, legjobb belátásuk szerint járjanak el.
Ott volt Antiochos király, akiről mindenki tudta, hogy mihelyt elég erős-
nek érzi magát, át fog kelni Európába; nem akarták tehát, hogy ezek a leroha-
nára szinte csábító városok ki legyenek neki szolgáltatva.

Quinctius a tíz követtel (a phókisi) Elateiából (a korinthosi öböl melletti)
Antikyrába ment, majd onnan átkelt Korinthosba. Itt a tíz követ jelenlé-
tében napok hosszat tárgyalták a Görögország felszabadítására vonatkozó ter-
veket. Quinctius ismételtelen előadta, hogy egész Görögországot fel kell sza-
badítaniuk, ha azt akarják, hogy az aitoliaiak elhallgassanak, hogy a római

népet mindenki valóban szeresse és becsülje, és ha el akarják hitetni, hogy Görögország felszabadítása végett, nem pedig azért keltak át a tengeren, hogy a hatalmat Philipposról magukra ruházzák. A városok szabadságával kapcsolatban a többieknek nem volt semmi ellenvetésük; egyébként azonban maguk is biztonságosabbnak találták, hogy egy darabig római helyőrségek védelme alatt maradnak, semminthogy Philippos helyett Antiochos uraságát kelljen vállalniuk. Végül is úgy határoztak, hogy Korinthos kerüljön vissza az achaiak fennhatósága alá, Akrokorinthosban (Korinthos fellegvárában) mindenesetre római helyőrség állomásozzon; Chalkist és Démétriaszt pedig tartásuk továbbra is megszállyva, amíg Antiochostól kell félni.

(32) Közben eljött az isthmosi játékok megszabott ideje... Ez alkalommal nem csupán a megszokott látványosságok kedvéért gyülekezett össze mindenki a sokaság, hanem azt is feszült figyelemmel várta, hogy milyen lesz Görögország állapota, hogy alakul sorsa. Egyesek így, mások úgy képzelték a rómaiak várható eljárását, és mindezt nemcsak magukban hánytorgatták, hanem nyíltan is tárgyalták; de olyan alig akadt, aki elhitte volna, hogy (a rómaiak) egész Görögországból ki fognak vonulni. Amikor a játékok főzőközsége helyet foglalt, a kikiáltó egy kürtös kíséretében — amint szokás, — a küzdőtér közepére ment, ahonnan a játékok kezdetét ünnepélyesen be szokták jelenteni, és miután a kürtszóra mindenki elhallgatott, a következőket hirdette ki:¹

»A római senatus és T. Quinctius imperator Philippos király és a makedónok legyőzése után úgy rendelkezik, hogy a korinthosiaiak, a phókisiak, lokrisiak mind, továbbá Euboia szigetének, Magnésiának és Thessaliának, Perhaibiának és Achaia Phthiótisnak a lakosai legyenek szabadok, minden szolgáltatástól mentesek, és éljenek saját törvényeik szerint.« (A kikiáltó) felsorolta mindazokat a törzseket, amelyek addig Philippos király fennhatósága alá tartoztak. E szavak hallatára oly nagy volt az öröm, hogy az emberek nem is tudták egészen felfogni. Mindenki azt hitte, hogy nem jól hallotta; egyik ember oly csodálkozva bámult a másikra, mintha valami hiú álomképet szemlélne; senki sem akart hinni a fülének, ki-ki a szomszédjaitól kérdezgette, ami éppen őrá vonatkozott. Visszahívták a kikiáltót is, mivel szabadságuk hírüldőjét mindenki nemcsak hallani, hanem látni is akarta, mire az megegyeszer kihirdette ugyanazt. Ekkor, mikor most már biztos okuk volt az örömezésre, hangos örömkialtások közepette olyan tapsvihar tört ki, és ez annyiszor megismétlődött, hogy mindenki láthatta: a sokaságnak minden jó közül is a szabadság a legkedvesebb. A játékokat ezután oly futtában bonnyolították le, hogy senki sem nézte, senki sem figyelte a látványosságot, ez az egy öröm annyira lefoglalta (gondolataikat), hogy a többi gyönyörűség már nem is érdekelte őket.

24. Görög városok feliratai rómaiak részére

Az alábbi feliratok római magistratusok, illetve uralkodók tiszteletére állított szobrok talapzatába voltak bevésvé. A számok a Dittenberger-féle gyűjtemény (Sylloge inscriptionum Graecarum, nunc tertium edita, Vol. I—IV. Lipsiae 1915—1924) sorszámaikat jelölik.

¹ Vö. Polybios előadásával: XVIII 46, 5; I. J. A. O. Larsen, Roman Greece. (ESAR IV.) 274. 1.

592. (I. e. 195)

A gytheioniai népe (állíttatta) Titus Quinctius (Flamininus), Titus fia, római consul, megmentője (*ton autu sôtéra*) (tiszteletére).

A felirat görög szövegében olvasható *stratēgos hypatos* Mommsen szerint a consul eredeti, teljesebb megjelölésének (*praetor maximus*) a fordítása, ebből lett a később általános *hypatos*. Megjegyzendő, hogy Flamininus 195-ben, amikor a lakóniai Gytheiont elfoglalta (Liv. XXXIV 29, 13), proconsul volt, de a görögök az *imperium prorogatum* birtokában levőket is az eredeti magistratus nevével jelölték. *Sôtér* azért lehetett, mivel a gytheioni vezetőket »megmentette« Nabis tyranniásától.

607. (I. e. 191/190)

Delphoi városa (állíttatta) Manius Acilius, Gaius fia, római consul (lovasszobrát), kiválóságáért, valamint a várossal és a szentéllyel tett jótéteményeiért, Apollón (tiszteletére).

677. (I. e. 146)

Publius Cornelius Scipio Africanus, Publius fia, consul, Karthagóból visszahozta és Himera, valamint Thermai lakóinak (átadta) az egykor Himerából elrablott szobrokat.

A római hadvezér Karthago elpusztítása után visszaadta a szicíliai görögöknek az i. e. 409. évi himeraí csata után (a 480. évi vereség megbosszulásául) Karthagóba hurcolt műkincseket. (Vö. Cicero, Verr. II 35, 86–87.)

749. (I. e. 67)

Athén népe és a délosi Pompeius-tisztelők (*Pompeiaistai*) közössége (állíttatta) Apollón tiszteletére Gnaeus Pompeius Magnus, Gnaeus fia, imperator (szobrát).

Samos népe (állíttatta) Gnaeus Pompeius Magnus, Gnaeus fia, imperator, jötevője és megváltója (*euergetés kai sôtér*). (szobrát).

750. (I. e. 67)

Kyréné lakosai (állíttatták) Gnaeus Cornelius Lentulus Marcellinus, Publius fia, *legatus pro praetore*, patronusuk és megváltójuk (*sôtér*) szobrát.

751. (I. e. 63, Mytiléné)

A nép (állíttatta) megváltója és (újja)alapítója (*ktistēs, conditor*), Gnaeus Pompeius Magnus, Gnaeus fia, háromszoros imperator (szobrát), aki a lakott világot (*oikēmenan*) háborúkkal háborgatókat szárazföldön és tengeren legyőzte.

757. (I. e. 49/48, Pergamon)

A nép (állíttatta) Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio, Quintus fia, imperator, megváltója és jötevője (szobrát).

758. (I. e. 49/48, Pergamon)

A nép megtisztelti Corneliát, Quintus Metellus Pius Scipio imperator leányát, Gnaeus Pompeius Magnus, Gnaeus fia, consul feleségét, erényessége és a nép iránti jóindulata miatt.

759. (I. e. 47, Athén)

A nép (állíttatta) Gaius Iulius Caesar, *pontifex maximus (archiereus)* és dictátor, megváltója és jötevője (szobrát).

760. (I. e. 48, Ephesos)

Asia városai, népei (*dēmoi*) és törzsei (*ethné*) (állították) Gaius Iulius Caesar, Gaius fia; *pontifex maximus*, imperator, másodízbeni consul, az Aréstól és Aphroditétől (származó), földön megjelent isten (*theos epiphánés*), az egész emberi nem közös megváltója (*sótér*) (szobrát).

778. (I. e. 17, Hypata)

Hypata városa (állította) Imperator Caesar Augustus (*Sebastos*), az isten és istennek fia, a jótévő, valamint fiai: Gaius Iulius Caesar és Lucius Iulius Caesar (szobrai).

Augustus i. e. 17-ben fogadta fiaivá Iuliának Agrippától született két első gyermekét, császári hatalmának várományosait.

791. (I. sz. 15 után, Delphoi)

Delphoi városa (állította) Tiberius Caesar Augustus, az isten fia, a megváltó és jótévő (szobrát) Apollón Pythios (tiszteletére).

25. Flamininus consul levele Chyretiai lakosaihoz (i. e. 198)

(Dittenberger, Syll.³ 593.)

T. Quinctius Flamininus felirata a várostól a római hódítás idején elkobzott földek részleges visszaadásáról rendelkezik. Hátterében a III. Antiochos részéről már kitöréssel fenyegető háború áll, amely miatt a rómaiak a helyi lakosság jóindulatát igyekeztek megnyerni. A felirat utolsó mondata olyan személyekre céloz, akiktől a római hatóságok annak idején indokolatlanul kobozták el földjeiket. Ezeket a városnak visszaadott földekből kell kárpótolni.

Titus Quinctius, a rómaiak consula (*stratégos hypatos*), Chyretiai vezetőinek (*tagoi*) és a városnak üdvözlét! Mivel irányotokban minden más dologban is a magunk és a római nép teljes jóindulatát mutattuk meg, a továbbiakra vonatkozólag is 5 úgy határozotunk, hogy a derekasság oldalán állunk mindenben, nehogy rágalomra lehessen alkalmuk velünk szemben azoknak, akik le szoktak térni a jó (útról). Amely földbirtokok (*ktéseis engeioi*) és épületek tehát még rendelkezésre állanak a római kincstárt illető ingatlanokból, 10 azokat mind átengedjük városotoknak, hogy ebből is megismerjétek erőnyes voltunkat (*kalokagathia*), és azt, hogy semmiféle dologban nincs nyerészkedési szándékunk, mivel a jótettet és jó hírnevet mindennél többre tartjuk. Azok pedig, akik az őket illető földeket eddig nem nyerték vissza, — 15 ha ezt nektek bejelentik, és szavaik igazsága kiderül, — (eddig) írásban adott engedélyeim alapján hozandó határozatokkal megítélésem szerint méltán helyezhetők vissza (birtokaikba). Jó egészséget!

26. Marcus Valerius levele Teós lakosaihoz (i. e. 193)

(Dittenberger, Syll.³ 601)

Feliratunk közvetlenül a szíriai háború előtt kelt és Teós, a Dionysos-szentélyéről híres ión város régi kiváltságait erősíti meg. A rendeletet a senatus megbízásából M. Valerius Messalla *praetor peregrinus* adta ki. Ezen a levélen (a város asylum-jogának a rómaiak részéről történt diplomáciai elismerésén) kívül a szentélyben a hasonló diplomáciai nyilatkozatok egész sorát őrizték, azért szerepel az élén »a rómaiaké« felírás.

Marcus Valerius, Marcus fia, praetor, a néptribunusok (*démarchoi*) és a senatus (*synklétos*) — Teós város tanácsának és népének üdvözlétüket! Menippos, Antiochos királynak [5] hozzánk küldött követe, akit ti is a város képviselőjéül választottatok, átadta nekünk a néphatározatot (*pséphisma*) és maga is teljes nyíltsággal annak értelmében nyilatkozott. Mi jóindulattal fogadtuk e férfiút és az őt megelőző [10] jó hírnevére és jóindulatunkra való tekintettel jóakarattal hallgattuk meg kéréseit. Azt, hogy általában a legnagyobb jelentőséget tulajdonítjuk az istenek iránti kegyességnek (*eusebeia*), bárki felismerheti 15 az istenség (*daimonion*) felől ennek viszonzásaként felénk áradó jó hajlandóságból. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy sok egyéb jelből is nyilvánvalóvá válik az istenség iránti buzgalmunk. Ezért a fenti okokból, továbbá irántatok és nagyrabecsült követetek iránti jóindulatból elhatároztuk, hogy a város és a hozzá tartozó vidék (*chóra*) [20] a római néppel való vonatkozásaiban — mint eddig is — szent, sérthetetlen (*asylos*) és adómentes legyen. A jövőben is arra törekszünk, hogy gyarapítsuk az istenség iránti tiszteletünk és irántatok való emberbarátságunk (*ta philanthrópa*) jeleit, amennyiben irántunk való jó hajlandóságokat ti is megtartjátok. Jó egészséget!

27. L. Aemilius proconsuli decretuma (i. e. 189)

(CIL II 5041; Dessau 15; Bruns⁷ p. 240)

Ezt a kis (15×22 cm) érclemezt Hispania déli részén, Gadestől keletre találták. Az itt keresendő Lascutát Plinius (Nat. hist. III 1, 15) Baetica adófizető községei közt említi. Hasta Regia Gadestől északra terült el. — L. Aemilius (Perseus későbbi legyőzője) i. e. 191-től 189-ig helytartóskodott Hispaniában. A lascutaiak (Mommsen szerint: Ges. Schriften, IV 56—62) olyanféle alárendeltségi viszonyban voltak a hastaiakkal szemben, mint a heilóták Spartában. — L. Szádeczky-Kardoss Samu közleményét is: Ant. Tan. 7 (1960) 227. l.

L. Aemilius, Lucius fia, imperator úgy határozott, hogy akik a hasta (regia)-iak szolgálaként (*servei*) a lascutai toronyban (*in turri Lascutana*) laknak, szabadok legyenek; úgy rendelkezett (*iouxit*) továbbá, hogy azt a földet és falut, amelyet ebben az időben birtokoltak, birtokolják és bírják (*possidere habereque*), amíg a római nép és a senatus akarja. Kelt a táborban, január 21-én.

28. Vizsgálat a meggyilkolt delphoi-i követek ügyében

(Dittenberger, Syll.³ 611)

A Delphoiból Rómába küldött követeket i. e. 190/189-ben — a III. Antiochos ellen folytatott háború idején — meggyilkolták. A M. Acilius lovasszobrának talapzatába vésett felirat a római hatóságoknak a delphoi-iak ezzel kapcsolatos írására adott válaszát tartalmazza.

Gaius Livius,¹ Marcus fia, Róma consula, a néptribunusok és a senatus — Delphoi vezetőinek és az egész városnak üdvözlétüket!

¹ A feliratban említett személyek: C. Livius Salinator, consul i. e. 188; M. Fulvius Nobilior, consul i. e. 189.

Hérýs, Eudóros fia, és Damosthenés, Archelaos fia, az álatatok küldött követek, átadták leveleteket és maguk is az abban foglaltaknak megfelelően 5 nyilatkoztak teljes buzgalommal és hiánytalan őszinteséggel. Közölték, hogy megrendezték a tiszteletünkre (alapított) versenyjátékokat és áldozatokat. A senatus is figyelmet szentelt (kérdéseknek) és úgy határozott, hogy a korábban hozzánk küldött követek: Bulón, Thrasyklés és Orestas ügyében, akik hozzánk még eljutottak, de [10] a hazafelé vezető úton elhunytak, levelet ír proconsulunkhoz, Marcus Fulviushoz, legyen gondja arra, hogy mihelyt Samé körüli ügyeink befejeződtek, felkutassa a gonosztevőket és gondoskodjék illő megbüntetésükről, a követek tulajdonában volt (tárgyakat) pedig szolgáltatassa vissza hozzátartozóiknak. Elhatározta továbbá, hogy 15 a benneteket ért sérelmek ügyében írásban szólítja fel az áitolokat a töletek eltulajdonított értékek felkutatására, visszaszolgáltatására és a jövőben hasonló (tettektől való) tartózkodásra. A senatus megengedte, hogy a Delphoiban élő idegeneket tetszések szerint eltávolítsátok és birtokaikon a delphoi-ak közösségének tetsző személyeket [20] telepítsetek le. A korábban hozzánk érkezett követeknek adott válaszókat is átadtuk nekik óhajotok szerint. A továbbiakban is azon leszünk, hogy mindenkor hasznára legyünk Delphoinak istenetek és a magatok kedvéért, mivel ősi (törvényünk) félni (*sebesthai*) az isteneket és tisztelethen tartani őket, minden jó kútforrásait.

29. Róma vádirata Perseus makedón király ellen (i. e. 171)

(Dittenberger, Syll.³ 643)

A felirat első része, amely nyilván Rómának a delphoi-i amphiktyonia elé terjesztett és a Perseus elleni közös fellépésre vonatkozó javaslatait tartalmazta, csak egészen töredékesen maradt fent. Épségben csak a felirat középső, a Perseus elleni vádakat tartalmazó része maradt. Hasonlítsuk ezekkel össze Eumenés pergamoni királynak a senatus előtt tartott beszédét (Livius XLII 13) és Q. Marcius vádjait Perseus ellen (Livius XLII 40).

... (Állítjuk, hogy) Perseus a szokásjog ellenére lépett seregével Delphoi területére a Pythia-ünnep miatt elrendelt fegyverszünet idején. Nem is volt méltányos, hogy egyáltalán megengedték neki az átvonulást, a jóshelyen, az áldozatokon és versenyeken való részvételt, s a hellének közösségének (*to koinon tón Hellénón*) amphiktyoniai összejövetelén való megjelenést. Hiszen 10 a maga oldalára vonta az Istroson túl lakó barbárokat, akik már korábban sem jó szándékkal, hanem valamennyi hellén leigázására gyülekezvén össze, betörték Hellasba és Apollón Pythiosnak Delphoiban levő szentélye ellen hadakoztak, azt ki akarták rabolni és elpusztítani, de az isten részéről az őket megillető bosszút szenvedték el úgy, hogy nagyrészüket ott vesztett. Megszegte az általunk atyjával kötött és esküvel szentelt szövetséget, valamint azt a szerződést, amelyet ő maga újított fel. [15] A thrákokat, barátainkat és szövetségeseinket harcban legyőzte és földjükről elűzte. Abrupolist, akit mint barátunkat és szövetségésünket befoglaltunk a vele kötött szerződésbe, elűzte királyságából. A hellének és egyes királyok részéről szövetségkötés céljából Rómába küldött követek közül a thébaiakat vízbefojtotta, a többieket pedig más módon készült láb alól eltenni. Ezenkívül esztelenségében odáig vetemedett, hogy senatusunk méreggel való meggyilkolására is terveket szőtt. A dolopsok [20]

az ő betörései következtében veszítették el szabadságukat. Aitóliában háborút és öldökléseket készített elő s az egész nép körében zavargásokat (*tarachai*) és zendüléseket (*staseis*) szított. Egész Hellas területén szüntelenül a legrosszabbat cselekedte, több más gonosz terve közepette azzal is, hogy befogadta az egyes városokból száműzött elemeket. Az előkelők (*proestékotes*) romlására tört, a tömegnek hízvelegvén adósságelengedést (*chreókopiai*) hirdetett meg és egyéb forradalmi lépéseket (*neóterismos*) is tett, ezzel is kinyilvánítván a hellénekkal és rómaiakkal szemben való szándékait. [25] Mindennek eredményeként a perhaibosok, thessaliaiak és aitolosok orvosolhatatlan bajokba jutottak, a barbárok pedig még veszélyesebbekké váltak a hellénekre nézve. Ellenünk már hosszú ideje háborút tervezett, hogy előbb bennünket szigeteljen el, majd — immár vetélytárs nélkül — minden hellén várost leigázzon. Ezért vesztegetett meg pénzzel és uszította ellenünk Genthios illyr királyt, Eumenés királyt, barátunkat és szövetségésünket pedig Euandrosszal akarta orvul [30] meggyilkoltatni, amikor az fogadalmát beváltva Delphoiba utazott. Nem törődött azzal, hogy a sérthetlenséget maga az isten adta meg a színe előtt megjelenőknek, sem azzal, hogy Delphoi városának szent és sérthetetlen voltát az egész emberiség tiszteletben tartja, és hogy mind hellének, mind barbárok minden idők óta...

(A felirat olvasható része itt megszakad).

30. Senatusi határozat Thisbai lakosainak kéréseiről (i. e. 170)

(Dittenberger, Syll.³ 646)

A III. makedón háború idején Thisbai és Koróneia boiótiai városok lakói eleinte Róma oldalán álltak, később a makedón párt kerekedett felül, és Róma párthíveit száműzték, a C. Lucretius praetor vezetése alatt közeledő római sereg előtt azonban i. e. 170-ben megadták magukat. A ránkmaradt (most az athéni múzeumban őrzött) felirat kőbe vésett formában tartotta fent számunkra azokat a senatusi döntéseket, amelyek a meghódolt város új, Róma-barát urai által előterjesztett kérésekben intézkedtek. A feliraton szereplő római személyek: Q. Maenius, praetor i. e. 170-ben, A. Hostilius Mancinus consul ugyancsak i. e. 170-ben. — A többször ismétlődő formula latinul: *qui (quod) ei e re publica et e fide sua videbuntur (videbitur)*. — Vö. Rosenberg, 25. l.

Quintus Maenius, Titus fia, praetor tanácskozott a senatusszal a comitiumon, október 9-én. A jegyzőkönyv felvételénél jelen volt Manius Acilius, Manius fia, a Voltinia tribus tagja, és Titus Numisius, Titus fia.

[5] Thisbai ama lakóinak kérelmei ügyében, akik hívek maradtak a velünk való barátsághoz, (és azt kérik), hogy adassék nekik vissza az, amit ügyeik megkívánnak. Ebben [10] az ügyben a következő határozat hozatott: Quintus Maenius praetor rendeljen ki a senatus tagjaiból öttagú bizottságot, úgy, ahogy a közérdek és a saját hitele szempontjából jónak tartja. Határozattá emeltetett.

Október 14-én; a jegyzőkönyv felvételénél jelen [15] volt Publius Mucius, Quintus fia, Marcus Claudius, Marcus fia, és Manius Sergius, Manius fia. Hasonlóképpen kérelmet terjesztettek elő a (városi) földek, kikötők, kikötői várnok és (a helikóni) hegyi (legelők) ügyében: ami eddig is az övék volt, azzal felőlünk továbbra is rendelkezhetnek. Határozattá emeltetett. — [20] Abban a kérdésben, hogy kik álljanak a közhivatalok, templomok és templomi birtokok élén, a következő határozat hozatott: legalább tíz évig azok intézzék az ügyeket,

akik a mi oldalunkra álltak, még mielőtt Gaius Lucretius seregével Thisbai városa elé vonult. Határozattá emeltetett. — [25] A (magántulajdonban levő) földekről, épületekről és felszerelésükről: az eddigi tulajdonosok megtarthatják azt, ami az övék. Határozattá emeltetett. — Továbbá annak a kérésnek ügyében, hogy azok a személyek, akik (a harc idején) átálltak (a rómaiakhoz) és ezért (akkor a makedón párt részéről) számkivetést szenvedtek, megerősíthessék a fellegvárat és már korábban kinyilvánított kérésük szerint ott élhessenek, a következő [30] határozat született: ott lakhatnak és meg is erősíthetik. Határozattá emeltetett. — A város megerősítése nem engedélyeztetett. — Továbbá ama kérés ügyében, hogy azt az aranyat, amelyet annak idején a Capitoliumon elhelyezendő aranykoszorú céljára gyűjtöttek, visszakapják és abból aranykoszorút helyezhessenek el a [35] Capitoliumon; határozattá emeltetett, hogy kapják vissza. Hasonlóképpen ama kérés ügyében, hogy azokat a személyeket, akik ellenségei népünk érdekeinek és az ő érdekeiknek is, fogságban tarthassák: határozattá emeltetett, hogy ebben az ügyben cselekedjenek úgy, amiként Quintus Manius praetor a közérdek és a saját megítélése [40] szempontjából jónak látja. — Akik más városokba távoztak és nem jelentkeztek az általunk kiküldött praetornál, ne legyenek kötelesek számbavétel (*taris*) céljából visszatérni: ebben az ügyben nyújtsanak be kérelmet Aulus Hostilius consulhoz, hogy ő döntsön ebben a kérdésben úgy, amint a közérdek [45] és a saját megítélése szerint jónak látja. ... Továbbá a thisbailiak ama kinyilvánított kérése ügyében, hogy a gabona és olaj értékesítésében társulni akarnak a (bruttiumi) Pandosiából való Gnaeusszal: ha ebben [55] az ügyletben döntőbírákat akarnak igénybevenni, bírákat bocsátunk rendelkezésükre. Továbbá ama kérésük ügyében, hogy Thisbai és Koróneia lakói ajánlólevelet kaphassanak Aitóliába és Phókisba: e kérelem ügyében határozattá emeltetett, hogy Thisbai és Koróneia lakói jóindulatú ajánló leveleket kaphassanak akár Aitóliába, akár Phókisba, vagy bármely más városba.

31. Popillius követsége Antiochosnál

(Polybios, XXIX 11.)

A III. makedón háború körülményeit felhasználva, IV. Antiochos Epiphanés, Seleukida király (i. e. 175–163) megtámadta VI. Ptolemaios Philométort (i. e. 181–145). Célja Alexandreia elfoglalása volt. A Ptolemaiosok hatalmát Róma pydnai győzelme (i. e. 168 jún. 22) mentette meg. Alig egy-két nappal a győzelem után Róma hatalmi szóval parancsolta ki IV. Antiochost Egyiptom területéről.

Amikor Antiochos Ptolemaios király földjére ért, Pélusion birtoklása kedvéért, Popillius római hadvezér az őt már messziről hangos szóval köszöntő és jobbát feléje nyújtó királynak csupán azt a kezében tartott jegyzőkönyvet nyújtotta át, amely a senatus határozatát tartalmazta. Egyben felszólította Antiochost, hogy mindenekelőtt ezt olvassa el. Úgy vélem, nem akarta a barátságnak semmilyen jelét adni, mindaddig, amíg nem ismeri meg az általa köszöntött személy szándékát, vajon az baráti-e avagy ellenséges. Amikor a király elolvasta az írást, azt mondta, hogy azt előbb társainak¹ kell átadnia, hogy az ennek nyomán kialakult helyzetről tanácskozzanak. Ennek hallatára

¹ A király »társai« (*philoí, hetairoi*): a királyi tanács tagjai.

Popillius olyasmit tett, ami szemlátomást kemény, sőt valósággal öntelt eljárásra vallott. Kezeügyében volt ugyanis egy szőlővessző, ezzel kört vont Antiochos köré s kijelentette, hogy a király addig nem távozhat a körből, amíg az írásra választ nem ad. A király megdöbben ettől a parancsoló hangtól, majd rövid gondolkodás után azt válaszolta: mindent megtesz, amit a rómaiak parancsolnak neki. Ezután Popillius kísérői megragadták a király jobbját és immár barátilag üdvözölték. A levélben pedig az foglaltatott, hogy tüstént abba kell hagynia a Ptolemaios elleni háborút. Így tehát a rómaiak által engedélyezett néhány napon belül seregeit visszavonta Szíriába, sok panaszkodás és nyögés közepette, de mégis engedvén a helyzet parancsának. Miután Popillius társai Alexandreiaiban is elrendezték az ügyeket, s az uralomért harcoló trónkövetelőket² egyetértésre szólították fel, egyben utasították őket, hogy Polyaratost küldjék Rómába követségbe. Ezután Kyprosba hajóztak, hogy az ott állomásozó szíriai sereget is a lehető leggyorsabban eltávolítsák a szigetről. Ideérkezve találkoztak Ptolemaiosnak a harcban már vereséget szenvedett vezéreivel. Látva Kypros teljes kiraboltatását, a szíriai sereget gyorsan kiutasították a szigetről, és mindaddig ott maradtak, amíg Antiochos haderői Szíriába nem távoztak. A rómaiak tehát ily módon mentették meg Ptolemaiosnak már-már bukófélben levő királyságát.

Különös játékot űzött hát a sors Perseusszal és a makedónokkal: a már végső veszélybe jutott Alexandria városát és egész Egyiptomot az a véletlen mentette meg, hogy Perseusszal szemben a döntés már korábban megtörtént. Mert ha ez nem történt volna meg, és Antiochos erről akkor még nem értesül, aligha hiszem, hogy a rómaiak pusztá parancsának engedett volna.

32. Az első szicíliai rabszolgafelkelés (138—132) és kisázsiai visszhangja

(Diodóros, Bibl. hist. XXXIV 2, 1—26)

Diodórosra vonatkozólag I. a Chrestomathia II. kötetének 193. lapját. A Bibliotheca Teubnerianában megjelent újabb kiadása (Vogel—Fischer, 1888—1906) nem teljes; a XXI—XL. könyvnek bizánci írók kivonatai közt olvasható töredékeit I. a régebbi L. Dindorf-kiadás IV—V. kötetében (1867—68).

... A szicíliaiaknak a karthágóiak leverése után¹ hatvan évig mindenben jól ment a dolguk; akkor tört ki náluk a rabszolgaháború (*dulikos polemos*), még pedig a következő okból: Mivel nagy jómódjukban hatalmas vagyonokat halmoztak fel, rengeteg rabszolgát vásároltak össze. Mihelyt ezeket a nevelésükre szolgáló intézményekből (*sómatotropheion*) csoportonként elhajtották, tüstént ismertető jelet sütöttek rájuk. A fiatalabbakat pásztoroknak alkalmazták, míg a többi mindenki arra használta, amire éppen szüksége volt. Szolgai munkájuk végzése közben durván bántak velük, azzal viszont egyáltalán nem törődtek, hogy mit esznek, vagy mivel ruházkodnak. Nagyobb részük ezért rablással gondoskodott a fenntartásáról, úgyhogy elszaporodtak a gyilkosságok, mivel a rablók szinte katonai alakulatokként mindent megszállva tartottak. A praetorok próbáltak ennek gátat vetni, de a rablókkal rendelkező urak befo-

² Alexandria lakói VI. Ptolemaiosszal szemben öccsét és később utódját, VIII. Ptolemaios (II. Euergetés) Physikónt léptették fel.

¹ A II. pun háború befejezéséről van szó: tehát i. e. 201 után.

lyása és súlya miatt megbüntetni nem merték őket és így kénytelenek voltak tehetetlenül nézni a provincia dúlását. A birtokosok közül legtöbben ugyanis római lovagok voltak, és mivel a provinciák részéről bevádolt praetorok fölött ők bíraskodtak, félelmesek voltak a tisztviselők előtt.² A sok nyomorúságtól és ütlegetéstől elkínzott, akárhányszor értelmetlenül megalázott rabszolgák végül nem tűrték tovább. Alkalomadtán csoportokba verődve kezdtek tárgyalni egymással a felkelésről, míg végül tervüket meg is valósították.

Az ennai Antigenésnek volt egy Apameiából való szír rabszolgája, egy mágiához értő, csodákat művelő ember (*magos kai teraturgos*). Ez azt mondta magáról, hogy az istenek rendelkezéséből álmában meglátja a jövőt, és ilyen irányú tehetségével sok embert becsapott. De tovább ment és most már nemcsak álmokból jövendölt, hanem úgy tett, mintha éber állapotában is látná az isteneket és tőlük hallaná, hogy mi fog történni. Sok fecsegéséből véletlenül egy és más igaznak bizonyult. Mivel pedig azt, ami nem következett be, senki sem olvasta reá, a bekövetkező jóslatok viszont tetszésre találtak, a tekintélye is egyre öregbedett. Végül valamilyen ügyeskedés eredményeképpen, mintegy ihletett állapotban tüzet és lángot okádott a szájából, és így jóslta meg a jövőt. Mert egy kétfelől kifúrt dióhéjba vagy ilyenfélébe dugta a tüzet és a tűz elevenen tartására alkalmas anyagot, azután a szájába tette és lehelletével felélesztve hol szikrákat, hol tüzet bocsátott ki magából. Nos tehát ez az ember a felkelés előtt azt mondogatta, hogy a szíriai istennő (Atargatis) jelent meg és királyságot jövendölt neki. Ezt hajtogatta folyvást nemcsak a többi társa, hanem még a gazdája előtt is. Amikor a dolog így nevetségbe fulladt, Antigenés, aki jót mulatott a bűvészmutatványokon, lakomáira is odahívatta Eunust — ez volt a neve a varázslónak —, és ott faggatta a királysága, meg a jelenlevőkkel tanúsítandó bánásmódja felől. Amikor pedig ez nyugodtan elmondott mindent: hogy szelíden fog bánni a gazdáival, és egyáltalán mindent össze-vissza komédiázott, a meghívott vendégek csak hahotáztak, sőt egyikük-másikuk még jókora falatokat is felkapott az asztalról, odaadták neki és azt mondták, hogy király korában majd jusson eszébe ez a szívésség. Csakhogy a komédiázásból igazi királyság lett, ő pedig buzgón hozzálátott, hogy viszonozza azoknak a szívésségét, akik annak idején nevetségből vendégelték meg.

Az egész felkelés pedig a következőképpen kezdődött: Élt Ennában egy Damophilos nevű, a vagyonára büszke és gőgösködő ember, aki hihetetlenül gyalázatosan bánt a szolgálival. Felesége, Megallis, vetekedett a férjével a rabszolgák fenyítésében és egyéb embertelenségekben. A bántalmazottak végül is állati haragra gerjedve (*apothérióthentes*) összebeszéltek egymással, hogy felázadnak és megölik gazdáikat. Elmentek Eunushoz és megkérdezték, hogy az istenek jóváhagyják-e elhatározásukat. Az pedig a szokásos hókuszpókusz után közölte velük az isteni jóváhagyást, sőt rávette őket, hogy azonnal fogjanak is hozzá tervük végrehajtásához. Szolgatársaik közül azon nvomban összetoboroztak négyszázat, mihelyt alkalmuk nyílt, felfegyverkeztek és a lángot lehellő Eunus vezetése alatt megrohanták Enna városát. Behatoltak a házakba, öltek-gyilkoltak, még a csecsemőknek sem kegyelmeztek: az anyjuk öléből tépték ki és vagdosták őket a földhöz; az asszonyokon pedig férjeik szeme láttára műveltek elmondhatatlan becstelenségeket, miután a városi rabszolgák népes tömege csatlakozott hozzájuk. Ezek először uraikkal bántak el

² Diodóros tévedett: az esküdtbírátságot csak C. Gracchus ruházta át a lovagokra.

gyalázatos módon, majd a többiek legyilkolásához láttak. Eunus emberei, amikor megtudták, hogy Damophilos a város közelében levő kertjében tartózkodik feleségével együtt, értük küldtek és elhurcolták őket. Az embernek csak úgy, mint az asszonynak hátra kötötték a kezét, és már útközben is sok gyalázatot kellett elszenvedniük. A leányuk volt az egyedüli, akit szemmel láthatólag mindentől megkíméltek, mert emberszerető volt és együtt érzett a rabszolgákkal, sőt még segített is rajtuk, amennyire tehetette. Ebből látszott, hogy amit másokkal műveltek, nem szolgai természetükből adódó kegyetlenség volt, hanem a velük előbb elkövetett jogtalanságok megtorlása. Azok, akik Damophilosért és Megallisért mentek, amint mondtuk, behurcolták, majd a színházba taszigálták őket, ahol időközben a felkelő tömeg összegyűlt. Amikor Damophilos valami ravaszsággal próbálkozott, hogy mentse a bőrét, és a sokaságból többeket meg akart nyerni szavaival, Hermeias és Zeuxis, akik rettenetesen haragudtak rá, csavargónak nevezték, majd meg sem várván a nép félreérthetetlen ítéletét, egyikük a kardját döfte az oldalába, másikuk pedig egy szekercével a nyakára sújtott.

Ezek után Eunust választották meg királlyá, nem bátorsága, nem is hadvezéri képessége, hanem kizárólag bűvésztudománya miatt, és mivel ő kezdte a felkelést, egyben tekintettel voltak kedvező jelként magyarázható nevére is, hogy majd *jóindulattal* lesz alattvalói iránt.³ Amikor tehát a felkelők korlátlan ura lett, összehívatta a népgyűlést (*ekklésia*) és kivégeztette: ezeket láncra verve do'goztatta. Megallist átadta a rabszolga-asszonyoknak: csináljanak vele, amit akarnak. Ezek pedig gyalázatosan elbántak vele, majd egy szikláról letaszították. Eunus is saját kezével ölte meg volt urait, Antigenést és Pythont; a fejét diadémával övezte, egész környezetét királyi módon rendezte el, a vele együttélő, ugyancsak szír származású asszonyt pedig királynénak tette meg. Tanácsának tagjait azokból válogatta ki, akiket a legokosabbaknak tartottak; ezek között volt egy Achaios nevű, achaiai származású, bölcs és vitézségben is kiváló ember, aki három nap leforgása alatt több mint 6000 főt fegyverzett fel, ahogy lehetett, de még ennél is nagyobb sokaságot vitt magával szekercékkel, bárdokkal, parittyákkal, sarlókkal vagy tűzben megedzett karókkal, sőt konyhai nyársokkal felszerelve, úgy járta végig zsákmányolva a vidéket. Mivel megszámlálhatatlanul sok rabszolga csatlakozott hozzá, olyan merész lett, hogy még a római praetorokkal is szembeszállt, és katonáinak tömegénél fogva az ütközetekben nem egyszer győzött is, de ekkor már 10 000-nél is több fegyverese volt.

Közben egy Kleón nevű ki'ikiai másutt kezdett rabszolgafelkelést. Amikor mindenki azzal a reménnyel áltatta magát, hogy a felkelő seregek egymás ellen fognak támadni, megsemmisítik egymást, és majd így megszabadítják Szicíliát a felkeléstől, (a két sereg) váratlanul egyesült: Kleón alávetette magát Eunus parancsainak és mintegy az ő királyi fősege alatt a hadvezéri tisztet látta el, bár neki magának is 5000 főnyi serege volt. A felkelés ekkor már majdnem harminc napja tartott. Nem sokkal később, amikor Lucius Hypsaeus praetor 8000 főnyi szicíliai katonaság élén megérkezett Rómából, a 20 000 főnyi felkelő sereg szembeszállt vele és győzött. Haderejük, amely rövid időn belül 200 000 főre duzzadt, a rómaiak ellenében sok csatában becsülettel küzdött és

³ Az Eunus név szószerinti jelentése: »jóindulatú«.

csak csekély veszteséget szenvedett. Amikor ennek híre járt, Rómában is felkelt százötven összeesküvő rabszolga, Attikában ezernél is több, Délos (szigetén) és más helyeken ugyanígy. Ezeket a helyileg illetékes hatóságok gyors közbelépésükkel és erőyes megtorló intézkedéseikkel hamarosan felszámolták és ezzel azokat is a józanság útjára térítették, akik (hasonló) felkelésben reménykedtek. Szicíliában azonban a baj egyelőre csak fokozódott: a felkelők egész városokat foglaltak el, lakosaikkal együtt, és több sereget semmisítettek meg, amíg csak (P.) Rupilius római consul Tauromeniont vissza nem foglalta a rómaiaknak.⁴ (Rupilius a várost előzőleg) kíméletlenül ostrom alá fogta, a körülférrással elmondhatatlan nyomort és éhínséget zúdított a felkelőkre, úgy-hogy először a gyermekeket, azután a nőket falták fel, de a végén még egymás megevéésétől sem riadtak vissza. Foglyul ejtette Komanost, Kleón testvérét is, aki megpróbált kiszökni az ostromlott városból. Amikor végül egy Sarapión nevű szír (rabszolga) árulásával kiszolgáltatta a fellegvárat, a városba szorult szökevény rabszolgákat a consul, mint aki korlátlan hatalommal rendelkezett mindnyájuk fölött, először megkínóztatta, majd egy szikláról letaszította. Innen Enna ellen vonult és azt is ostromzárral vette körül, úgyhogy a felkelőket teljesen reménytelen helyzetbe kényszerítette. Amikor vezérük, Kleón, kitört a városból és hősiiesen szembeszállt (az ostromlókkal), és több sebből vérezve nemsokára (elesett, Rupilius) közszemlére tette ki a holttestet, de azért ezt a várost is csak árulás révén tudta elfoglalni, mivel úgy meg volt erősítve, hogy fegyverrel nem lehetett volna bevenni. Eunus fogta 600 főnyi testőrségét és gyáván valami megközelíthetetlen sziklás vidékre menekült. Amikor kísérői észrevették, hogy veszélyes helyzetükből nincs számukra menekvés, mert közben már Rupilius consul is a közelükbe érkezett, maguk végeztek magukkal, úgy, hogy a kardjukkal lenyakazták egymást. Eunust, a királlyá lett komédiást, aki hitványságában egy barlangba húzódott, onnan rángatták elő negyedmagával: egy szakáccsal, egy pékkel, és egy fürdőszolgával és negyediknek azzal a hívével együtt, aki ivás közben mindig szórakoztatta. Innen került a börtönbe, majd amikor testét a tetvek sokasága teljesen megemésztette; gonoszságaihoz méltó módon fejezte be életét Morgantínában.⁵ Ezek után Rupilius csekély létszámú csapatainak élén végigjárta Szicíliát és minden várározásnál gyorsabban tisztogatta meg az egész (szigetet) a rabló népségtől.

...Eunus, a felkelők királya, magát Antiochosnak, a felkelők sokaságát pedig szíreknek nevezte.

...Soha még ily nagyarányú rabszolgafelkelés nem volt, mint amekkora Szicíliában fellángolt, melynek folytán sok város szörnyű inségbe sodródott, megszámlálhatatlan férfi és asszony gyermekestől a legnagyobb megpróbáltatásokat szenvedte végig, és már úgy látszott, hogy az egész sziget a szökevény rabszolgák uralma alá kerül, akik uralmuk céljával a szerencsétlenségek tetőfokát tűzték ki. Mindez a legtöbb ember számára váratlanul jött és hihetetlennek látszott, viszont azok megítélése szerint, akik a jelenségek gyakorlati és politikai vonatkozásaival tisztában voltak, egyáltalán nem véletlenül történt. Mert az áldott sziget gyümölcsseit élvezőknek elképzelhetetlen jómódja következtében majdnem minden dúsgazdag ember először csak fényűzésre (*tryphe*)

⁴ I. e. 132-ben.

⁵ Szicíliai város Ennától keletre.

adta a fejét, majd fennhéjázó és gőgös lett. Mindezek folyományaképpen, miközben nemcsak a szolgálkkal való bánásmód lett folyton kíméletlenebb, hanem azok is egyre inkább elidegenedtek gazdáiktól, egy bizonyos pillanatban kirobbant a gyűlölet. Ezért volt az, hogy a rabszolgák tízezrei verődtek össze, minden külön felszólítás nélkül, gazdáik elpusztítására. Hasonló eseményekre került sor ugyanezekben az időkben Kisázsiaiban is, ahol Aristonikos magának követelte a nem őt illető királyságot,⁶ a rabszolgák pedig az uraik részéről elszenvedett bántalmak miatt csatlakoztak hozzá, és sok várost nagy szerencsétlenségbe döntöttek.

33. A kilikiai kalózkodás és a rabszolgakereskedelem

(Strabón, Geogr. XIV c. 5, 2 p. 668)

Strabón földrajz- és történetírói munkásságáról l. a Földy József-féle fordításrészlet elé iktatott bevezető tanulmányt: Ant. Tan. 4 (1957) 335. l.

Kilikia első megerősített városa a meredek sziklán épült Korakésion. Ezt a várat foglalta el Diodotos Tryphón,¹ amikor Szíriát jogos uralkodótól elragadta, és annak birtokaért változó szerencsésű háborút viselt. Végül Antiochos, Démétrios fia elfogta, bezárta és öngyilkosságra kényszerítette. Tryphón tevékenysége volt az oka a kilikiai kalózkodás elharapódzásának, s ehhez hozzájárult a Szíria és Kilikia felett akkor, az örökség jogán uralkodó királyok semmi-rekellő volta. Mert Tryphónnal a többiek is együttműködtek, s a trónért harcoló testvérek viszálya ezt a területet minden külső támadó előtt megnyitotta. De a különféle gonoszítottak elkövetésére leginkább a rendkívül jövedelmező rabszolgakivitel csábított. Könnyű volt az emberrablás, és innen nem messze volt a legnagyobb és legforgalmasabb kereskedelmi kikötő, Délos szigete, amely egyetlen napon képes volt tízezer rabszolgát befogadni, s ugyanannyit továbbítani. Ekkor született az a szólásmondás: »Kereskedő, itt horgonyozz, itt rakodj ki — máris eladtál mindent.« Ennek oka az volt, hogy a rómaiak Karthago és Korinthos feldúlása után meggazdagodtak és rengeteg rabszolgára volt szükségük. A rablók felismerték a kedvező alkalmat, lázas tevékenységbe fogtak, ők maguk rabolták és adták is el áldozataikat. Mindebben támogatták őket ypros és Egyiptom uralkodói, mert ellenségei voltak a szíreknek. A rhodósiak sem voltak Szíria barátai és nem segítették a kalózok ellen. A kalózok emberkereskedelme miatt így senki sem akadályozta egyéb gaztetteiket sem. A rómaiak pedig nem törődtek azzal, ami a Taurus hegységen túl történik. Elküldték ugyan Scipio Aemilianust² a népek és városok megfigyelésére, — később másokat is, hasonló megbízással, — rá is jöttek arra, hogy mindez a helytartók hitványsága miatt történik, de Seleukos Nikatör utódait, akiknek uralmát elismerték, restellték volna hatalmuktól megfosztani. Így történt, hogy ez a terület később az Eufráteszen túl uralkodó parthusok uralma alá került, utánuk pedig a Tauruson túl egészen Föniciáig elterülő armeniai királyok tartozéka lett, akik

⁶ L. a 35. sz. szemelvényt.

¹ Diodotos Tryphón kapcsolatairól a kalózokkal l.: Maróti E., Diodotos Tryphón et la piraterie. Acta Antiqua Hung., 1962, 181—187. l.

² Scipio Aemilianust i. e. 141-ben küldték ki a Rómával határos keleti területek meglátogatására, s ennek keretében a kalózkodás elleni küzdelem megszervezésére is.

ennek a területnek uralkodóit tőlük telhetően gyengítették, s a tenger feletti uralmat átengedték a kilikiaiaknak. Végül a rómaiak kényszerültek háborúban és katonai erővel megsemmisíteni azoknak a kalózoznak túlságosan is megnövekedett hatalmát, akiknek fokozódó arcátlanságát nem fékezték meg idejében. Persze, helytelen lenne őket emiatt könnyelműséggel vádolni, hiszen annyi, hozzájuk közelebb eső terület gondjai hárultak rájuk, hogy képtelenek voltak a távolabb végbemenő eseményeket szemmel tartani. Ezt tartottam szükségesnek e rövid kitérésben elmondani.

34. Tiberius Gracchus reformmozgalma

(Appianos, Emph. I 7—17)

Az alexandriai születésű, görög anyanyelvű, de csak római nevén (*cognomen*) ismeretes Appianos, mint Hadrianus és Antoninus Pius Rómájának csodálója, nagy érdeklődéssel tanulmányozta a világbirodalom történetét, és a szétágazó eseményeket földrajzi egységek, illetve hadszínterek szerint próbálta csoportosítani. Így írta meg 160 körül római történetét (*Rhómaika*), melynek 24 könyvéből az *Ibériké*, *Annibaiké* (az Italiában lezajlott hannibali háború), *Karchédoniaké* (főleg a III. pun. háború), *Illyriké*, *Syriaké*, *Mithridateios* és az *Emphyilia* (öt könyvben, a polgárháborúk története Ti. Gracchustól Sex. Pompeius haláláig) teljesen, a *Basiliké* (a királyok kora), *Italiké* (Italia meghódítása), *Saunitiké* (a samnis háborúk), *Keltiké*, *Sikeliké*, *Nomadiké* (a Iugurtha elleni háború), *Makedoniké* a bizánci Konstantinos Porphyrogennétos kivonataiban maradt ránk, nyolc pedig elveszett. Annak ellenére, hogy Appianos inkább csak műkedvelő módjára foglalkozott történetírással, nem véletlen, hogy a marxizmus klasszikusai szívesen tanulmányozták, mivel helyenként valóban igyekezett »leásni a polgárháborúk anyagi alapjait», és világosan megírta, hogy miért is folyt a háborúskodás: a föld birtokáért. Az *ager publicus*-ról szóló híres fejezetek (Emph. I 7—8) forrása Ti. Gracchus valamelyik kortársa és politikai híve, talán C. Fannius, a 122. év consula. (Rosenberg, 170. l.) — L. a Világirodalmi antológia I. kötetében (402—5. l.) olvasható Plutarchos-szemelvényeket is.

Kiadása: L. Mendelssohn—P. Viereck—A. G. Roos (Bibl. Teubn.), 1905—39; a forráskérdésben még ma is Ed. Schwartz RE-cikke igazíthat el bennünket legjobban. (Dionysios Hal.- és Cassius Dio-cikkeivel együtt most külön gyűjteményes kötetben is olvasható: »Griechische Geschichtsschreiber«, Leipzig 1957.) Újszerűen, a tudomány köztudatban (Ed. Schwartz nyomán) élő képnél jóval kedvezőbbben értékeli Appianos történetírói teljesítményét Hahn István rövidesen megjelenendő »*Emphyilia*«-fordításának kísérő tanulmányában.

(7) A rómaiak, amikor Italiát háborúban lépésről lépésre elfoglalták, a föld egy részét kisajátították, s azon városokat alapítottak, vagy pedig a meglévő városokba maguk közül telepeseket küldtek. Ezeket a városokat őrhelyeknek szánták, és valahányszor egy-egy területet fegyverrel elfoglaltak, a megművelt földeket azonnal szétosztották, eladták vagy bérbeadták az ott letelepülőeknek, míg azt a földet, amely a háború következtében megműveletlen volt — s ennek mennyisége egyre növekedett —, nem óhajtották szétosztani, hanem nyilvános árverés útján értékesítették azzal a feltétellel, hogy akik művelés alá óhajtják venni, ezt az évenkénti termés egy részének, éspedig a gabonafélék egytizedének, s a vetemények egyötödének beszolgáltatása fejében megtehetik. Hasonlóképpen az állattenyésztők számára is, mind a szarvasmarhafélék, mind az aprómarha után járulékot határoztak meg. Mindezt az általuk különösen munkabírónak tekintett itáliai lakosság szaporodása kedvéért tették, abban a re-

ményben, hogy bennük vérrökon szövetéseket szereznek. A dolog azonban éppen fordítva ütött ki. Ennek a megműveletlen földnek nagy részét ugyanis a gazdagok szereztek meg, s abban bíztak, hogy az idő múlásával ezeket már senki sem fogja tőlük elvenni. Sőt a szegényeknek környékükben levő kisbirtokait is részben rábeszéléssel megvásárolták, részben erőszakkal elrabolták, s így eddigi birtokaik helyett immár hatalmas földeket műveltek meg. Ehhez azonban rabszolga-földműveseket és pásztorokat vettek igénybe, nehogy a földeken dolgozó szabad napszámosokat a földmunkából katonai szolgálatra hívják be. A rabszolgák birtoklása abból a szempontból is nagy hasznot jelentett, hogy ezek a katonai szolgálat alóli mentességük következtében sok gyermekkel rendelkeztek, s akadálytalanul szaporodhattak. Ebből eredően a hatalmasak egyre gazdagodtak, a rabszolgánép betöltötte az egész országot, az itálikusok viszont a csekély gyermekáldás és elnéptelenedés, szegénység, adózás és katonakötelezettség alatt szenvedtek. De ha mindezek után maradt volna is munkára idejük, téltenségre voltak kárhoztatva, hiszen a föld már a gazdagok kezébe került át, s ezek a szabadok helyett rabszolgákat alkalmaztak a földmunkákra.¹

(8) A nép emiatt mindinkább méltatlankodott. Látta, hogy egyre kevesebb lesz itáliai szövetségeseinek a száma, és meglevő hatalmát is veszélyezteti a rabszolgák ekkora tömege. És mindebből kivezető utat sem látott, hiszen nem könnyű feladat és nem is teljességgel méltányos dolog ily nagyszámú embert oly hosszú ideje birtokolt földjétől megfosztani akkor, amikor már saját költségükön létesítettek ültetvényeket, emeltek épületeket és szereztek be a felszerelést. Végre nagynehezen a néptribunusok javaslatára törvényt hoztak, amelynek értelmében az ilyenfajta földön senkinek sem lehet 500 iugerumnál nagyobb birtoka, 100-nál több szarvasmarhája és 500-nál több aprómarhája.² Ezen felül mindegyik földre meghatározott számú szabad embert is rendeltek, hogy ezek tartsák szemmel a fejleményeket, és szükség esetén tegyenek jelentést. Miután mindezt törvényi úton rendezték, a törvény megtartására esküt tettek és megszegésére büntetést mondtak ki. Úgy vélték, hogy az ezen felüli földet most már azonnal kiárusítják apró parcellákban a szegények között. A valóságban azonban senki sem törődött sem a törvénnyel, sem az esküvel, s akiknek hivatásuk lett volna erre gondot viselni, azok is látszatra szétosztották földjüket rokonaik között, a többség azonban egyáltalán nem törődött a törvénnyel.³

(9) Végül Tiberius Sempronius Gracchus lépett fel, tekintélyes, nagynevű, dicsőségre vágyó és ékesszóló férfiú, aki ily módon mindenki előtt ismertté vált. Ez néptribunusként nagy beszédeket tartott az itálikus népről. Elmondta, hogy ez a harcias s a rómaiakkal rokon nép egyre fogyatkozik a szegénység s a csekély szaporodás miatt, és reménye sincs sorsa jobbrafordulására. A rabszolgákat azonban szidalmazta, mint olyanokat, akik harcra sem alkalmasak és nincsenek hűséggel gazdáik iránt. Hivatkozott arra, hogy az imént is Szicíliában mennyit szenvedtek az ott hatalmas tömeget alkotó földművelő rabszolgáktól gazdáik, olyannyira, hogy a leverésükre indított háború sem volt könnyű vagy gyors vállalkozás, sőt hosszú időn át változó veszedelmek közepette folyt.

¹ Appianus adatai az i. e. II. sz.-i nagybirtok kialakulására vonatkozólag részben már későbbi, császárkori viszonyokat tükröznek.

² Ez a nem keltezett, első földtörvény valószínűleg a lex Licinia-Sextia (i. e. 367).

³ Licinius Stólót, az első földtörvény szerzőjét, i. e. 357-ben a saját maga által kezdeményezett törvény kijátszásáért pénzbüntetésre ítélték (Livius VII 16, 9).

Miután mindezeket elmondta, felújította azt a törvényt, hogy senki sem birtokolhat 500 iugerumnál több földet. A régi törvényhez azonban hozzátette, hogy ennek a földmennyiségnek felét többletként megkaphatják a gyermekek,⁴ s hozzátette, hogy a jövőben három, választott és évenként cserélődő személy osztja szét a földeket a szegények között.

(10) Ez volt az, ami leginkább felháborította a gazdagokat, hiszen most már a földosztó bizottság miatt nem vehették annyira semmibe a törvényt, mint ahogy eddig tették, s a colonusoktól sem vásárolhattak újabb földeket. Gracchus ugyanis erre is gondolt, s megtiltotta a földek eladását. A gazdagok összeverődtek, sírángoztak, a szegényeknek felhánytorgatták saját egykori nagy tetteiket, az általuk létesített ültetvényeket és épületeket, egyesek felhozták, hogy a földet pénzen vették meg szomszédaiktól, s most a földdel együtt a pénzt is elvesztik, mások atyáik sírjára hivatkozva akarták e földeket ősi birtokuknak feltüntetni. Egyesek azt emlegették, hogy feleségük hozományát költötték a földre, vagy hogy a földet leányaiknak hozományként adták, a hitelezők a földekre kiadott adósságleveleket mutogatták. Mindenfelől gyászos jajveszékelés és méltatlankodás hallatszott. Velük szemben a szegények is panaszkodni kezdtek. Egykori jómódjukból — így mondták — a végső szegénységbe, ebből pedig teljes nyomorba jutottak, már nem képesek gyermekeiket felnevelni és létfenntartásukat biztosítani. Felsorolták, hogy hány háborúban vettek részt, míg ezt a földet meghódították, s méltatlannak tartják, hogy ezek után továbbra is kizárják őket a közös földek birtoklásából. Gyalázták a gazdagokat azért is, hogy szabadok, polgárok és katonák helyett rabszolgákkal műveltetik meg földjüket, ezzel a megbízhatatlan népséggel, amely mindig ellenséges érzületű s ezért harcba sem alkalmas. Így mindkét fél háborgott s egymást szidalmazták. Eközben a lakosság egy másik része, amely a coloniák vagy municipiumok lakóiként vagy más jogcímen részesült a közföldekből, földjéért aggódva szintén hallatta hangját és vagy az egyik, vagy a másik párt-hoz csatlakozott. A tömegek, sokaságukban bízva egyre nagyobb bátorságra kaptak, és súlyos lázongások közepette várták a törvényjavaslat feletti szavazást. Az egyik fél azt hajtogatta, hogy semmiképpen sem engedi meg a törvény életbelépését, a többiek pedig azt, hogy mindenáron keresztülviszik. Az érdeken felül a harci vágy is tüzelte a szemben áll feleket. Így készülődtek egymás ellen, várva a döntő napot.

(11) Gracchus törvényjavaslatával nem annyira a lakosság jólétére, mint a népszaporulat biztosítására gondolt. Művének hasznosságán olyannyira fellelkesült, hogy úgy gondolta, ennél nagyobb és dicsőségesebb tettet Italia érdekében nem is lehet végrehajtani, s észre sem vette a benne rejlő nehézségeket. A szavazást közvetlenül megelőzően számos csábító és nagy hatású beszédet mondott. Azt kérdezte hallgatóitól, nem méltányos-e, hogy a közös földeket közösen használják, nem áll-e közelebb hozzánk a rabszolgánál a polgár, nem hasznosabb-e a katonáskodó elem annál, aki alka'matlan a harcba, s nem törődik-e jobban a közügyekkel az, aki maga is részesül bennük. De ezt az összehasonlítást, mint önmagában méltatlan dolgot, csak futólag érintette, majd a haza reményeinek és aggoda'mainak fejtegetésére tért rá. Biroda'muk nagy részét — úgy mondta — háborúban, erőszakkal szerezték, és reményük van a földkerekség többi részének meghódítására is. De most minden kockán

⁴ Appianus nem egészen pontosan idézi a törvényt; csupán a legidősebb két fiúgyermek részére engedélyezett 250—250 iugerum többletet.

forog, mert férfiak nagy számával, vagy meghódítják a többi országot is, vagy pedig gyengeségük és vizsályaik miatt ellenségeik zsákmányaivá válnak. Az előbbi lehetőség dicsőségét s az abból fakadó gazdagságot, az utóbbinak pedig veszélyét és félelmetes voltát erőteljesen hangsúlyozva, arra szólította fel a gazdagokat, hogy ha kell, maguktól és önszántukból adják át ezeket a földeket a jövő reményében a sokgyermekes családoknak, és kicsinyes érdekeikhez ragaszkodva ne veszítsék szem elől a legfontosabbat. Arra is hivatkozott, hogy földjük eddigi megműveléséért megfelelő ellenérték az, ha 500 iugerumot minden további fizetés nélkül örökbirtokként, szilárdan megtarthatnak, s azok, akiknek gyermekeik is vannak, minden gyermekük után ennek a területnek további felerészét is megtarthatják. Gracchus számos ilyesfajta beszéddel fellelkesítette a szegényeket és mindazokat, akiknek értelmes gondolkodása erősebb volt birtokvágyuknál. Ezután utasítást adott az írnoknak: olvassa fel a törvényjavaslatot.

(12) De egy másik néptribunust, Marcus Octaviust a vagyonosak felbérelték a törvényjavaslat megakadályozására. Márpedig a rómaiaknál ilyen esetben az akadályozónak vétőjoga dönt. Ez tehát utasította az írnokot, hogy hallgasson el. Gracchus súlyos szidalmazások közepette a gyűlést másnapra halasztotta...⁵ (A másnapi gyűlésen) megfelelő őrséggel vette magát körül, hogy ezzel Octaviust akarata ellenére is kényszeríteni tudja. Az írnoknak fenyegetőzések közepette utasítást adott, ismertesse a néptömeg előtt a törvényjavaslatot. Ez megkezdte a felolvasást, de Octavius tiltakozására ismét elhallgatott. Miközben a néptribunusok szidalmakkal támadtak egymásra, s a nép a végsőkéig felháborodott, az optimáták felszólították a néptribunusokat, terjesszék vitájukat a senatus elé. Gracchus sietve elfogadta a javaslatot, és abban a hitben, hogy a törvény minden jószándékú ember tetszését elnyeri, a senatus üléstermébe sietett. Itt azonban a csekély számú, jelenlevő gazdagok sértegetni kezdtek. Erre ismét kirohant a népgyűlésre és kijelentette, hogy a következő napra szavazást tűz ki a saját törvényjavaslatáról és Octavius néptribunusi hivataláról: mert megtarthatja-e néptribunusi hatalmát az, aki a nép akarata ellen cselekszik. (A másnapi gyűlésen) Octavius minden félelem nélkül ismét vétőt emelt, Gracchus pedig elsőnek az Octavius hivatalban maradásáról szóló javaslatot terjesztette a szavazók elé. Az első tribus Octavius letételére szavazott: Gracchus erre feléje fordulva arra kérte, vonja vissza tiltakozását. Mikor az nem engedelmeskedett, a többi tribus is sorra megszavaztatta. Akkor 35 tribusból állt a népgyűlés. Az első 17 tribus nagy indulattal csatlakozott Gracchus javaslatához. A 18-ik tribusnak kellett a döntő szót kimondania. Ekkor Gracchus az egész nép szemeláttára ismét könyörgő és ékesszóló szavakkal fordult a már nagyon is veszélyeztetett Octaviushoz: ne akadályozza meg ennek a szent és egész Itáliára nézve hasznos műnek a végrehajtását, ne forduljon szembe a nép ekkora lelkesedésével, hiszen néptribunusként inkább ennek támogatására lenne hivatva; tiltakozásával ne kényszerítse ki hivatalából való eltávolítását. E szavak után az isteneket hívta fel tanúként arra, hogy akarata ellenére kell megszegyenítenie hivatalbeli társát. Amikor ezzel sem győzte meg, befejezte a szavazást. Ezzel Octavius egycsapásra magánemberré lett, és szökve menekült a gyűlésről. Helyébe Quintus Mummiust választották néptribunusnak, s a földtörvényt elfogadták.

⁵ Itt szöveghiány van.

(13) A földosztó bizottságba elsőnek magát Gracchust, a törvény szerzőjét, azonos nevű testvérét (Gaius Gracchus) s a törvény szerzőjének apósát, Appius Claudius választották meg. A nép ugyanis még mindig attól tartott, hogy a törvény gyakorlati alkalmazása meghiúsul, ha azt nem maga Gracchus vezeti egész családjával együtt. Gracchus roppant büszke is volt a törvényre, s a tömeg diadalmenetben kísérte házáig, mintha nem is egy városnak, vagy egy törzsnek, hanem Italia minden népének újjáalapítója lenne. A győztes párt tagjai ezután visszatértek földjeikre, ahonnan elindultak, a vesztes párt tagjai azonban méltatlankodva ottmaradtak, s azt emlegették, hogy mihelyt Gracchus ismét magánemberré válik, még nagyon meg fogja bántani, hogy meggyalázta a szent és sérthetetlen hivatalt és ily heves háborgások magvát ültette el egész Italiában.

(14) Már itt volt a nyár, és közeledtek a néptribunus-választások. Mennél inkább közeledett a választás napja, annál világosabb volt a gazdagoknak az a törekvése, hogy Gracchus legvadabb ellenségeit ültessék a tisztségbe. Ő e fenyegető bajok közepette attól félt, hogy mi lesz, ha nem választják meg a jövő évre is tribunusnak. A falusi lakosságot tehát a választásokra ismét a fővárosba hívta. Azok azonban a nyári munkák miatt nem értek rá, s ezért a választásig még hátralevő rövid határidőtől hajtva a városi néphez menekült, és mindenkit egyenként kérelt, válasszák meg jövő évre is néptribunusnak, hiszen az ő kedvükért juttatta magát veszélyes helyzetbe. Amikor a népgyűlés megkezdődött, az első két tribus sietve Gracchus mellett szavazott. Erre a gazdagok tiltakozni kezdtek, hogy törvénytelen dolog, ha ugyanaz a személy kétszer egymásután visel egy hivatalt. Rubrius néptribunus, aki sorsvetés alapján a népgyűlés elnöke volt, ebben a kérdésben bizonytalankodott. Erre Mummius, akit annak idején Octavius helyébe választottak néptribunusnak, arra szólította fel, hogy adja át neki a népgyűlés vezetését. Az már hajlott volna erre, a többi néptribunus azonban azt követelte, hogy újabb sorsvetést tartsanak az elnöklésről. Ha ugyanis a kisorsolt elnök, Rubrius, visszalép, az egész sorsolást újra kell kezdeni. Emiatt újra nagy vita támadt, s ebben Gracchus maradt alul. A szavazást másnapra halasztotta, de magában immár mindenről lemondva gyászt öltött — bár e pillanatban még hivatalban volt — s a nap hátralevő részében, még fiát is elhozva a népgyűlés színterére, mindenkit személyesen felkeresett, és fiát védelmükbe ajánlotta, mert — úgy mondta — vele úgyis végeznek most ellenfelei.

(15) A szegényeket nagy számalom fogta el, s elgondolkoztak a saját sorsukon is. Attól tartottak, hogy nem lesznek többé egyenjogú polgárok, hanem a gazdagok erőszaka alatt rabszolgasorban kell élniük. Gracchust is siratták, aki ily félelmet áll ki és ennyit szenved értük. Jajveszékélés közepette estefelé mindnyájan lakására kísérték, s arra biztatták, legyen bátorsággal a következő napra. Gracchus ebből bizalmat merítve, még az éjszaka folyamán összegyűjtötte párhíveit, és megbeszélve a jelt, ha harcra kerülne a sor, elfoglalta a Capitolium templomát, amely előtt a szavazásnak végbe kellett mennie, s a népgyűlés számára kijelölt térség közepén helyezkedett el. Itt a többi néptribunus és a gazdagok által szorongatva — ezek ugyanis nem akarták megengedni a rá való szavazást —, végül megadta a harci jelt. A beavatottak kiáltozni kezdtek, mindenfelől kezek emelkedtek a magasba; Gracchus hívei közül egyesek szinte testőrökként őt őrizték, mások nekigyűrűzködtek, a lictorok kezéből kiragadták a botokat és vesszőnyalábokat, azokat széttörték, a gazdagokat

kiűzték a népgyűlésről, s mindezt oly nagy zűrzavarban, sebeket is osztogatva tették, hogy a néptribunusok félelmükben elmenekültek, a papok bezárták a szentélyt, rendezetlen futás és menekülés kezdődött, és máris alaptalan rémhírek szállongtak. Egyesek azt híresztelték, hogy Gracchus az összes főbb néptribunust megfosztotta hivataluktól — mivel ugyanis nem látták őket, azért képzelődtek így —, mások azt mondták, hogy népszavazás nélkül önhatalmúlag nyilvánította magát a következő évre néptribunusszá.

(16) Miközben mindez történt, a senatus összeült Fides szentélyében. Csoháldozom azon, hogy bár hasonló veszélyes helyzetben gyakran mentette meg az államot egy személy uralma, akkor eszükbe sem jutott dictatort választani, hanem ezt az intézményt, amely az ősök idején a leghasznosabbnak tűnt, sem ekkor, sem a későbbi zavarok idején szóba sem hozták. Ehelyett határozathozatal után a Capitoliumra siettek. Cornelius Scipio Nasica, a pontifex maximus vezette őket, s nagyhangon azt kiáltozta, hogy aki a hazát megmenteni akarja, kövesse őt. Köpenyének szegélyét fejére borította, talán abban a reményben, hogy ez a szokatlan látvány mellé állítja az embereket, talán azért, hogy ezzel, mintegy sisakot téve fejére, a kezdődő harcra adjon jelt, — vagy talán azért, hogy tetteit az istenek előtt elrejtse. Mikor a szentélyhez érkezett és nekirontott Gracchus híveinek, azok utat engedtek neki, mint nagytekintélyű arisztokrata férfiúnak, — már csak azért is, mert látták az őt követő senatust. A senatorok Gracchus híveinek kezeiből kiragadták a husángokat, a népgyűlés helyén talált padokat és más bútortárgyat kezükbe ragadták, s ezekkel ütlegelve őket, elűzték a népgyűlés helyéről, s a meredek lejtőn letaszították őket. Ebben a zűrzavarban Gracchus számos párthívét és magát Gracchust is a szentély falához szorították, s a szentély kapuinál, a királyszobrok tövében megölték. Holttesteiket még azon az éjszakán a folyó habjaiba vetették.

(17) Így halt meg Gracchus, fia a kétszeres consulságot viselt (idősebb) Gracchusnak és Corneliának, aki viszont Karthago legyőzőjének, Scipiónak volt a lánya. Azért szenvedett halált, mert kiváló elgondolását erőszakkal akarta keresztülvinni: mint néptribunus, a Capitoliumon lelte halálát. Elsőízben következett el ekkor a népgyűlésen ilyen gaztettet — de nem ez volt az utolsó, s azóta mindig támadt valami hasonló ok. A város pedig Gracchus halálának hírére a gyászolók és ujjongók táborára szakadt. Az előbbiek önmagukat is, őt is siratták, s elítélték a jelen helyzetet, amely már nem az alkotmánynak, hanem önkénynek és erőszaknak az uralma, a másik tábor pedig úgy érezte, hogy most már minden szándékukat végrehajtották.

35. Aristonikos felkelése

(Strabón, Geogr. XIV c. 1, 38 p. 646)

III. Attalos hírhedt végrendeleté, amely a virágzó pergamoni királyságot 133-ban a rómaiakra hagyományozta, természetes lezárása volt az Attalidák uralkodásának, akik az I. makedón háború óta hű vazallusokként segítették elő Róma keleti térhódítását. A részleteket nem ismerjük; annyi bizonyos, hogy az »örökség« át vételét váratlan bonyodalmak akadályozták: a forrongás szikrája Kiszáziára is átcsapott (132) és csakhamar az egész nyugati partszegélyt lángba borította. Az elégedetlenekből Aristonikos — állítólag II. Eumenés törvénytelen fia — »napállamot« akart szervezni. (Iambulos utopiájáról I. Szepessy Tibor forrásközlését, Antik Tanulmányok 3 [1956] 235—40. 1.) A felkelők ellenállását a rómaiak csak három esztendeig tartó

háborúskodás után tudták megtörni, így lett Kisázsia nyugati partjának egy részéből »Asia« néven provincia.

Az Aristonikos-felkelés teljes forrásanyagát l. M. Rostovtzeff, *A social and economic history of the Hellenistic World* (Oxford 1941), II. 807— és III. 1522— l.; T. R. S. Broughton, *Roman Asia Minor* (ESAR IV.) 505—6. l.; V. Vavřínek, *La révolte d'Aristonikos*. Prague 1957.

... Smyrna után a kis Leukai következnek, amelyet Aristonikos (III.) Attalos Philométor halála után elpártolásra bírt. (Ez az Aristonikos) abban a meggyőződésben, hogy a királyi nemzetségből való, a maga kezébe akarta kaparintani az országot. Innen azonban távoznia kellett, amikor a kyméi partok előtt vívott tengeri csatában az ephesosiaktól vereséget szenvedett. Ekkor a (fél-sziget) belsejébe vonult vissza és itt nincstelen emberekből, valamint rabszolgákból sebtében nagy sokaságot gyűjtött össze; a szabadság (ígéretével) összehívott embereit *Héliopolitai*-nak (a napállam polgárainak) nevezte. Először Thyateira városán ütött rajta, azután Apollónist vette ostrom alá,¹ majd más megerősített helyeket akart elfoglalni. De nem sokáig tudta tartani magát, mert a városok hamarosan népes sereget küldtek ellene, amelyhez a bithyniai Nikomédész és a kappadokiai királyok is csatlakoztak. Ezek után érkezett meg őt római követ, majd a sereg Publius Crassus consul (vezérlete alatt), később pedig Marcus Perperna, aki véget is vetett a háborúnak azzal, hogy Aristonikost élve elfogatta és Rómába küldte. (Aristonikos) tehát a börtönben fejezte be életét, Perpernát betegség vitte sírba, Crassus pedig Leukai mellett harcban esett el, amikor lesből megtámadták. Utánuk jött Manius Aquilius consul, aki tíz legatusszal a provinciát (*eparchia*) ma is fennálló formájában megszervezte.

36. Róma szövetsége Méthymnai városával

(Dittenberger, Syll.³ 693.)

A Róma és Méthymnai (Lesbos szigetén levő város) közötti szerződés valószínűleg i. e. 129.-ben kelt. A két fél kötelezettségeit szabályozó pontok szó szerinti egyezése a szerződés egyenlőjogú voltát (*foedus aequum*) van hivatva kifejezni.

(A felirat első része megsemmisült, csupán a második felé maradt fenn).

... (Méthymnai lakói Róma ellenségeit) sem fegyverrel, sem pénzzel, sem hajókkal ne támogassák közhatározat alapján és rosszhiszeműen. Róma népe Méthymnai népének ellenségeit és ellenfeleit (ne engedje át) saját földjükon vagy római [5] uralom alatt álló területen közhatározat alapján és rosszhiszeműen, abból a célból, hogy azok Méthymnai népe vagy annak uralma alatt álló terület ellen hadat viseljenek. Ellenségeit nem támogathatják sem fegyverrel, sem pénzzel, sem hajókkal közhatározat alapján és rosszhiszeműen. 10 Ha valamely ellenség háborút indít Méthymnai népe ellen, akkor Róma népe nyújtson Méthymnai népének a legalkalmasabb módon segítséget. Ha valamely ellenség háborút indít Róma népe ellen, akkor Méthymnai népe nyújtson segítséget Rómának [15], alkalmas módon a Róma és Méthymnai népei között fennálló, esküvel megszentelt szerződések értelmében. Ha (a szerződő felek) ehhez a szerződéshez közös elhatározással valamit hozzá akarnak tenni, vagy belőle el akarnak venni, ez (csupán) a két fél közhatározata (*démosia bulé*) alapján történik. Amit a szerződéshez hozzátesznek vagy belőle elvesznek, [20] azt a szerződés példányaira kívülről írják hozzá.

¹ Mindkét város Lydiában volt.

37. P. Popillius Laenes felirata

(CIL I² p. 509—10, 638. sz.; Dessau I p. 7—8, 23. sz.)

P. Popillius Laenas, az i. e. 132. év consula (annak a C. Popillius Laenasnak a fia; akinek IV. Antiochossal való kíméletlen eljárásáról a 31. sz. szemelvényben olvastunk; nem tévesztendő össze Cicero hasonló nevű libertus-gyilkosával!) az alábbi feliraton örökítette meg legnagyobbnak ítélt érdemeit. A feliratos kő egy lucaniai faluban (Pollában, az ókori Fórum Popillii helyén) került elő.

Utat építtettem R(h)egiumtól Capuáig; és ezen az úton én gondoskodtam minden hídról, mérföldkövekről és postaállomásokról (*tabelariosque poseivi*).¹

Innen (a távolságok):

Nuceriáig	— — — — —	51 mérföld ²
Capuáig	— — — — —	84 mérföld
Muranumig	— — — — —	64 mérföld
Cosentiáig	— — — — —	123 mérföld
Valentiáig	— — — — —	180 mérföld
A tengerszorosig, az. (ottani) szoborig ³	— — — — —	231 mérföld
R(h)egiumig	— — — — —	237 mérföld
Összesen Capuától R(h)egiumig	— — — — —	321 mérföld

Es ugyancsak én, mint praetor⁴ Sziciliában felkutattam az italikusok szökött rabszolgáit és visszaadtam (ti. volt gazdáiknak) 917 embert. Ugyancsak én tettem elsőnek (*primus feci*), hogy a (nagybirtokosok nyájait legeltető) pásztorok a közföldről (*de agro poplico*) helyet adjanak a szántóvetőknek.⁵ Itt vásárhelyet (*forum*) és középületeket (*aedis poplicas*) emeltettem.

38. Gaius Gracchus

(Appianos, Emph. I 21—27.)

(21) A földek szétoztását a nagybirtokosok tehát a legkülönbélebb ürügyekkel hosszú időre halogatták. Egyesek azt javasolták, hogy az (italikus) szövetségeseket, akik a legtöbb ellenvetést tették a földkérdés elintézetlensége miatt, ruházzák fel római polgárjoggal, hogy e nagyobb előny birtokában a földkérdést ne bolygassák. Ezt a megoldást az italikusok is szívesen fogadták, mert a polgárjogot többre becsülték a földhözjuttatásnál. Ebben a törekvésükben leginkább Fulvius Flaccus¹ támogatta őket, aki ekkor egyszemélyben volt consul és a földosztó bizottság tagja. A senatus azonban ellenkezett, mondván, hogy alattvalói így egyenjogú polgárokká lennének. Ez a törekvés tehát szintén megghiúsult, a nép pedig, amelyet mindeddig a földhözjuttatás reménye éltetett, elcsüggedt. Ily körülmények között a földosztást követelők szemében

¹ T. Frank értelmezése szerint: ESAR I. 239. l. Ugyanitt (232—247. l.) a Gracchusokra vonatkozó forrásanyag.

² Egy mérföld: 1481,5 m.

³ Toronyszerű oszlop Rhegiumtól északra.

⁴ I. e. 135-ben.

⁵ Az utalás Tiberius Gracchus előző évi földtörvényének végrehajtására vonatkozik. Arra érthetőleg nem tért ki, hogy az idősebb Gracchus ellen utólag folytatott vizsgálata miatt C. Gracchus 123-ban száműzette, és csak 121-ben térhetett haza.

¹ M. Fulvius Flaccus, consul, i. e. 125-ben a Gracchusok híve.

kíváncsi jelöltként lépett fel a néptribunusi méltóságra Gaius Gracchus, a törvényhozó Gracchus öccse. Ő bátyja bukása után hosszú időn át csendben félrehúzódott, de a senatus számos tagjának megvetését érezve, most mégis jelentkezett a néptribunusi tisztségre. Alighogy a választáson fényes sikert aratott, azonnal megkezdte harcát a senatus ellen. Javaslatára a római nép minden tagjának közköltésen havi gabonaadagot juttattak, amire eddig még nem volt példa. Ezzel egycsapásra, egyetlen politikai lépésével megnyerte magának a népet, s élvezte Fulvius Flaccus támogatását is. Röviddel ezután a következő évre is megválasztották néptribunusnak. Közben ugyanis életbe lépett egy törvény, amelynek értelmében, ha a választások idején nincs kellő számú pályázó a néptribunusi tisztségre, a nép bárkit megválaszthat.²

(22) Gaius Gracchus így másodízben is néptribunusszá lett. Mivel a népet már megvásárolta magának, most az ún. lovagokat akarta megnyerni, akik méltóság tekintetében a senatorok és a nép között állanak. Ezt egy másik politikai fogással, éspedig a következő módon érte el: A bíróságokat, amelyek megvesztegethetőségük miatt rossz hírben álltak, a senatoroktól átutalta a lovagok hatáskörébe. Főleg azokat a legutóbbi eseteket hozta fel, hogy a bírák Aurelius Cottát,³ Salinatort⁴ és harmadikként Manius Aquiliust,⁵ Ázsia meghódítóját, nyilvánvaló megvesztegetés hatása alatt felmentették. Az őket vádoló küldöttek azonban a városban maradtak, és sérelmüket, mindenfelé felháborodást keltve, széles körben terjesztették. A senatus annyira restellte ezt az ügyet, hogy hozzájárult a törvényjavaslathoz, a népgyűlés pedig törvényerőre emelte. Így tehát a senatori bíróságok illetékessége a lovagokra szállott át. A törvény elfogadásakor Gracchus állítólag kijelentette, hogy ezzel egycsapásra megtörte a senatus hatalmát. A tapasztalat azonban Gracchus szavainak a vártnál is nagyobb igazságát bizonyította. Az a tény ugyanis, hogy a lovagok immár valamennyi római polgár és italicus, sőt még maguk a senatorok felett is elnyerték az ítélkezés és büntetés jogát, korlátlanul, pénzbüntetésre, polgárjogtól való megfosztásra és száműzésre is kiterjedően, őket mindenki urává tette, a senatorokat pedig valóságos alattvalóikká. A lovagok a szavazások alkalmával most összefogtak a néptribunusokkal, és velük együtt minden szándékukat keresztülvitték. Ez egyre nagyobb félelmet keltett a senatorok körében. Hamarosan odáig fajult a helyzet, hogy az állam erőviszonyai teljesen megfordultak. A senatusnak csak rangja maradt meg, a hatalom azonban a lovagok kezében volt. Ők pedig mind többre törtek. Már nemcsak uralkodtak, hanem tudatosan és törvénytelenül is háttérbe szorították a senatorokat. Közben átvették tőlük a megvesztegethetőséget, és megkóstolván a gyors vagyonosodás lehetőségét, azzal még rútabbul és még mértéktelenebbül éltek vissza. Felbérelt vádlókat úszítottak a gazdagokra, a megvesztegetési pereket pedig egymással összejátszva, vagy akár erőszakos úton is, teljesen abbahagyatták. Ilyenfajta panaszok többé nem is merültek fel. Az igazságszolgáltatás hosszú időre az eddigieknél nem kevésbé súlyos zavargásokra adott hát alkalmat.

(23) Gracchus eközben egész Italia területén hatalmas utakat építtetett, s ezzel a vállalkozók és kézművesek nagy tömegét tette készsége kiszolgálóivá.

² A más forrásokból nem ismert törvény értelmezése vitatott.

³ L. Aurelius Cotta, néptribunus i. e. 154-ben, consul i. e. 144-ben.

⁴ Közelebbről nem ismert politikus.

⁵ Manius Aquilius, consul 129-ben. Aristonikos felkelésének leverése után Ázsiában súlyos visszaéléseket követett el.

Több coloniát is alapított. A latinokat arra biztatta, követeljék a teljes római polgárjogot, hiszen a senatus jóhiszeműleg nem szállhat szembe a vérrokonok e követelésével. A többi (italikus) szövetségesnek, akik a római népgyűléseken nem rendelkeztek szavazati joggal, ezt a jogot meg akarta adni, abban a reményben, hogy a szavazások alkalmával ezek is az ő javaslatait fogják támogatni. A senatus ezen, felháborodva a consulokat az alábbi hirdetmény közzétételére utasította: »Szavazásra nem jogosult személy nem tartózkodhatik sem a városban, sem e törvények feletti szavazás színhelyétől 40 stadionon belül«. Livius Drusust, egy másik néptribunust pedig arra beszélt rá, hogy éljen vétőjoggal Gracchus javaslataival szemben, anélkül, hogy ennek okát a néppel közölné. Intercessiót ugyanis az ok megjelölése nélkül is lehet gyakorolni. Még azt is megengedték neki, hogy a népnek tizenkét colonia alapításával kedveskedjék.⁶ A népnek ez a javaslat nagyon tetszett, Gracchus törvényjavaslatainak pedig már kisebb jelentőséget tulajdonítottak.

(24) Gracchus azonban népszerűségéből vesztvén, Fulvius Flaccusszal — akit consulsága utáni éppen e célból választottak néptribunusnak — Afrikába hajózott. Afrika területén ugyanis, annak termékenysége miatt, colonia alapítását szavazták meg, s a colonusok letelepítésével kettejüket csak azért bízták meg, hogy a városból egy időre távol legyenek, s a senatus fellélegezzen demagóg tevékenységük alól. A létesítendő colonia helyéül az egykori Karthago romjait jelölték ki, nem gondolva azzal, hogy Scipio a várost lerombolása után elátkozta és örök időkre legelővé nyilvánította. Ők itt a törvényben előírt csekély számú telepes helyett hatezer colonust akartak letelepíteni. Ezzel is a nép kedvében akartak járni. Rómába visszatérve egész Italiában toborozni kezdték a hatezer colonust. Közben azonban a colonia megszervezésével megbízott, még mindig Libyában (Afrikában) tartózkodó tisztviselők levelet küldtek arról, hogy a Gracchus és Fulvius által állított határköveket farkasok dúlták fel, az augurok pedig a colonia alapítását vallási tilalom alá helyezték. Erre a senatus népgyűlést hívott össze, hogy az érvénytelenítse a colonia alapításáról szóló határozatot. Gracchus és Fulvius tehát ebben a tervükben is kudarcot vallottak. Szinte örvengők módjára kiáltozták, hogy a senatus hazudik, amikor a farkasokról szóló híreket terjeszti. A nép legelszántabb fiait is velük tartották. Ruhájuk alá rejtett törrel indultak a Capitolium felé, ahol a coloniák ügyében a népgyűlésnek össze kellett ülnie.

(25) A nép már összegyülekezett, és Fulvius már hozzáfogott szónoklatához, amikor Gracchus összeesküvő társainak, mintegy testőrségének kíséretében a Capitoliumra ért. Őt magát is aggodalommal töltötte el rendkívüli, titkos terveinek tudata. Ezért nem is ment a népgyűlés színhelyére, hanem a mellette levő oszlopcsarnokban kezdett fel-alá járkálni, várva a történendőket. Közben ilyen háborgó lelkiállapotban volt, meglátta őt egy, a népből származó ember, Antyllus, aki éppen áldozatot mutatott be az oszlopcsarnokban. Kezével megragadta őt — talán azért, mert sejtett vagy gyanított valamit, vagy talán valami más körülmény bírta szóra —, és arra kérte, könyörüljön a hazán. Gracchus ettől méginkább megzavarodott, és attól való félelmében, hogy tervei kitudódtak, mogorván ránézett. A jelenlevők egyike, bár senkisémm adott erre jelt, és ilyen parancs sem hangzott el, csupán Gracchusnak Antyllusra vetett mogorva tekintetéből arra következett, hogy itt van a várt alkalom. Abban

⁶ A 12 colonia alapítására vonatkozó törvényt nem valósították meg.

a hiszemben, hogy Gracchus kívánságát teljesíti, ha ő kezdi meg e művet, kiragadta törét, és leszúrta vele Antyllust. Amint a nyilvánosan ott heverő holttestet megpillantották, általános zaj keletkezett, és további véstől tartva, az emberek rettegéssel telve elhagyták a szentély környékét. Gracchus csak ekkor lépett a népgyűlés színhelyére, s a nép előtt mentegetőzni próbált a történetek miatt. De már senkisémm ügyelt rá, hanem, mint valami elátkozottól, mind elfordultak tőle. Gracchus és Flaccus rémülten látták, hogy elhamarkodottságukban elszalasztották tervük végrehajtásának kedvező alkalmát, és otthonaikba siettek. Összeesküvő társaik velük mentek, a nép nagy többsége azonban egész éjszakán át megszállva tartotta a népgyűlés helyét, mint ahogy ez nagy veszélyek idején szokásos. Opimius, aki a két consul közül egyedül tartózkodott a városban, hajnalra fegyvereseket rendelt a Capitoliumra, és hírnökök útján összehívatta a senatust. Ő maga közben Castor és Pollux templomában várta a történendőket.

(26) Ez volt a helyzet másnap reggel is, amikor a senatus Gracchust és Flaccust lakásukból maga elé rendelte, hogy tetteikről számot adjanak. Azok azonban fegyveresen az Aventinus dombra siettek, abban a reményben, hogy ha ezt elfoglalják, a senatust is engedményekre kényszerítik. Egyidejűleg szerte a városban a rabszolgákat is szabadság ígéretével fegyverbe szólították. De már senkisémm hallgatott rájuk. Ők maguk a körülöttük levő csapattal elfoglalták és megerősítették Diana templomát. Ezután Quintust, Flaccus fiát a senatusba küldték azzal a kéréssel, hogy kössenek fegyverszünetet s a jövőben éljenek egymással egyetértésben. Azok azonban visszaüzenték, hogy fegyvereiket letéve maguk jöjjenek a senatus elé, és ott adják elő óhajukat, és többé más személyt ne küldjenek maguk helyett. Még egyszer elküldték Quintust, s erre Opimius consul, előző kijelentése alapján Quintust — akit már nem tekintett követnek — letartóztatta, Gracchus elfogására pedig fegyveres osztagot rendelt ki. Gracchus a cölöphídon át a Tiberis túlra partjára menekült, s itt egyetlen rabszolgájától kísérve, egy ligetben rejtőzött el. Mikor üldözői elérték, maga nyújtotta torkát rabszolgájának, hogy vágja át. Flaccus egy ismerősenek műhelyébe rejtőzködött el. Üldözői nyomában voltak, de rejtékhelyét nem ismervén, azzal fenyegetőztek, hogy az egész utcát felgyújtják. Az, aki befogadta, resztelt volna kiszolgáltatni a hozzá könyörgőt, de egy ismerőst utasította, hogy az jelentse fel. Így Flaccust is elfogták és megölték. Gracchus és Flaccus levágott fejét gyilkosaik Opimius consul elé vitték, az pedig juttatva annyi aranyat adott nekik, amennyi a két fej súlya volt. A csöcselék közben kirabolta házaikat, párthíveiket pedig Opimius összefogdosta, börtönbe vetette, és itt megfojtatta. Quintusnak, Flaccus fiának csak annyit engedett meg, hogy maga válassza ki halálnemét. Ezután a vérontás után az egész városban tisztító áldozatot rendelt el, a senatus pedig elhatározta, hogy a népgyűlés helyén templomot emel Concordia (az egyetértés) tiszteletére.

(27) Így végződött hát az ifjabbik Gracchus felkelése. Röviddel később törvényt léptettek életbe, amely szerint azokat a földeket, amelyekről eddig vita folyt, birtokosaik eladhatják. A gazdagok ettől fogva felvásárolták a szegények földjeit, vagy valamilyen ürüggyel erőszakosan vették el. De még rosszabb sors is várt a szegényekre. Végül Spurius Thorius⁷ néptribunus javas-

⁷ A Spurius Thorius-féle földtörvényhez fűződő kérdésekről l. a következő szemelvény bevezetését.

latára törvénné vált, hogy a közföldet nem szabad többé felosztani, hanem minden föld a jelenlegi birtokos kezén maradjon; a földekért járó adót a kincstárba kell beszedeltetni, s az így befolyó jövedelmet a nép között szétosztani. Ez az intézkedés a pénzosztások miatt még némi vigaszt is nyújtott a szegényeknek, a lakosság szaporodása szempontjából azonban semmi hasznot nem hozott. Miután azonban ezekkel az ügyeskedésekkel Gracchus törvényét semmissé tették, pedig, ha megvalósul, kiváló és igen hasznos eredményt hozott volna, — egy másik néptribunus a földek után fizetendő járulékot is megszüntette. A nép tehát minden addigi eredményét elvesztette. Egyre kevesebb lett a polgár és a katona, s a nép Gracchus halála után tizenöt évvel elvesztette a föld utáni jövedelmét s a földosztás reményét. A bírói eljárások szünetelése miatt pedig érvényüket veszítették a törvények is.

39. A Gracchusok földosztásának felszámolása

(Az i. e. 111. évi *lex agraria*)

(CIL I 2² 585; p. 458; Bruns⁷ 11. sz.; T. Frank, ESAR I. p. 247—253)

Az előző szemelvény (App., Emph. I 27) végén olvasható rendelkezések a Gracchus-mozgalom eredményeinek felszámolását jelentik: a nép széles rétegeinek földhözjuttatása helyett az *ager publicus* felvásárlását, illetve magánkézben történő megtartását, a latifundiumok megszilárdulását és további térhódítását, tették lehetővé. Vitatott kérdés, hogy az alábbi felirat az Appianosnál említett törvények közül Spurius Thorius néptribunus 119. évi földtörvényének, vagy inkább a földkérdés 111. évi újabb (harmadik) szabályozásának a töredéke-e, de a *vectigal*-t megszüntető 19—20. bekezdés alapján (Mommisen útmutatása szerint) inkább a harmadikra kell gondolnunk. A törvényt a 95. bekezdésben említett consulok (P. Cornelius és L. Calpurnius) révén datálhatjuk i. e. 111-re. Figyelmet érdemel a törvény demokratikus terminológiája mögött meghúzódó demagógia.

A nem egykönnyen értelmezhető törvénynek a magánföldekre vonatkozó rendelkezéseit (T. Frank i. m. 248. l. alapján) a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. Az 500 *iugerum*-nyi birtokok, amelyeket a *lex Sempronia* nem érintett, magánbirtoknak tekintendők és mentesek a 119-ben rájuk rótt *vectigal* alól (vö. Cicero, Brut. 136: *Sp. Thorius... agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit*; a »hibás és haszontalan« törvény, amelytől Sp. Thorius a *vectigal* bevezetésével a közföldeket »mentesítette«, természetesen a Gracchus-féle földtörvény),

2. ugyanígy a Gracchus-féle bizottságtól a coloniák területén, valamint

3. kisbérletek formájában juttatott földek, továbbá

4. azok a földek, amelyeket a hatóságok magánföldek helyett adtak cserébe.

A szöveg értelmezésével kapcsolatban l. még Fr. Altheim megjegyzéseit is (Röm. Geschichte II² [Berlin 1956, Slg. Göschen 677.] 32, 61. j., az újabb irodalom bírálataival); A. Piganiol, Histoire de Rome.⁴ (Paris 1954) 153. skk. 1.

A Gracchusok mozgalmára vonatkozólag l. még Ed. Meyer tanulmányát: Untersuchungen zur Geschichte der Gracchen. Kleine Schriften I² (Halle 1924) 363—421. l.

(1) ... A néptribunusok a népet a jog előírásai szerint kérdezték meg, és a nép a jog előírásai szerint határozott (*scivit*) ... A ... tribus kezdte a szavazást, a tribus nevében elsőnek Q. Fabius, Quintus fia szavazott.

Amely közföldje (*ager poplicus*) a római népnek Italia területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében (i. e. 133-ban) volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében (*ex lege plebeive scito*) a felosztás alól kivétellett, (2) ... amely földet és telket (*agrum locum*) a törvény vagy néphatározat értelmében bármely régi birtokos a maga számára vett igénybe vagy tartott meg, amennyiben nem nagyobb, mint amekkorát egy embernek a törvény vagy

néphatározat értelmében a maga számára igénybe vennie vagy megtartania szabad volt;

amely közföldje a római népnek Italia területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében a felosztás alól kivételgett... (3) amely földet és telket ebből a földből és telekből a törvény vagy néphatározat értelmében egy triumvir bármely kisorsolt római polgárnak adott (és) kijelölt, amennyiben ezen a földön és telken nincsen valami túl a...;

(4) amely közföldje a római népnek Italia területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében a felosztás alól kivételgett, ebből a földből amely földet egy triumvir olyan (valakinek), aki magánföldet közföldre cserélt, ezért a földért adott, cserélt vagy visszaadott;

amely közföldje a római népnek Italia területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében a felosztás alól kivételgett... (5) amit ebből a közföldből vagy telekből Róma városának területén kívül, (valamely) város, község vagy falu területén egy triumvir adott (és) kijelölt, és amit ebből... (6) ...e törvény előterjesztésének időpontjában bárki birtokolni fog...;

amely közföldje a római népnek Italia területén, P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében a felosztás alól kivételgett, amit ebből a földből bárkinek földet, telket, épületet... akiknek... (7) Italia területén egy triumvir adott, kijelölt, meghagyott, vagy térképekre és táblákra felvett vagy felvételgett:

mindéz a fentebb írott föld, telek, épület... — a fentebb kivett földön és telken kívül — legyen magánföldtulajdon (*privatus esto*)... (8)..., és ezt a földet, telket, épületet adni-venni lehessen (*eiusque... emptio venditio... esto*), amiképpen egyéb, magántulajdonban levő telkeket, földeket, épületeket lehet; és aki censor lesz, gondoskodjék arról, hogy az a föld, telek, épület, amely e törvény értelmében magántulajdon lett, ugyanúgy a census-jegyzékbe vétessék, mint egyéb magántulajdonban levő földek, telkek, épületek..., és erről a földről, telekről, épületről azzal, akié az illető föld, telek, épület lesz, ugyanolyan bevallást készíttessen, mint amilyet egyéb földekről, (9) telkekről, épületekről azok mindenkori tulajdonosával készített...; és senki olyat ne tegyen, ami által az illető földnek, teleknek, épületnek, birtoknak e törvény értelmében szükségképpen tulajdonosa az illető földet, telket, épületet, birtokot kevésbé használhatná, élvezhetné, bírhatná és birtokolhatná... Senki ebben az ügyben a senatushoz előterjesztéssel ne forduljon... (10) ...sem volt magistratusi minőségében vagy felhatalmazás birtokában (*pro magistratu imperiove*) olyan ítéletet ne hozzon, meg sem engedjen, amely által valaki az illető földnek, teleknek, épületnek, birtoknak e törvény vagy néphatározat értelmében szükségképpen tulajdonosa... az illető földet, telket, épületet, birtokot kevésbé használhatná, élvezhetné, bírhatná és birtokolhatná, vagy amely által a birtokot az illetőtől akarata ellenére, vagy halála esetén örököseitől akarata ellenére elvehetnék.

Amely közföldje a római népnek Itália területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, ... (11) ... amit abból a földek osztására és kijelölésére kiküldött háromtagú bizottság Italia területén élő falusi útmelletti gazdáknak (? *viasieis vicaneis*)¹ adtak, jelöltek ki (vagy) hagytak meg: senki olyat ne tegyen, ami folytán az illetők kevésbé használhassák, élvezhessék, bírják és birtokolják, amit a tulajdonosa ... földet, telket, épületet el nem idegenít, azon a földön kívül ... (12) ... és azon a földön kívül, amelyet a törvény értelmében el kell adni, elajándékozni vagy visszaadni.

Amely föld, telek (vagy) épület annak, aki senatusi határozat értelmében a falusi útmelletti gazdák közé sorolandó, azzal a feltétellel adatott, jelöltetett ki vagy hagyatott meg ..., hogy az illető föld, telek (vagy) épület magántulajdon legyen, vagy hogy a censor, akárki lesz is, ezt a földet, telket a census-jegyzékbe vegye ... (13) ... vagy hogy az illető föld vagy telek másképpen legyen (azaz más célra szolgáljon), mint most, e törvény alapján ne következék (*ex h. l. n[on]ihilum r[ati]o[n]ato[r]*).

Amely közföldje a római népnek Italia területén P. Mucius és L. Calpurnius consulságának évében volt, azon a földön kívül, amely a C. Sempronius, Tiberius fia, néptribunus által hozott törvény vagy néphatározat értelmében a felosztás alól kivétellett ... és azon a földön kívül, amelyet a régi birtokos törvény vagy néphatározat alapján vett igénybe vagy tartott meg, amennyiben kiterjedése nem nagyobb, mint amennyit egy embernek igénybe vennie vagy megtartania szabad volt, ha valaki akkor, amikor ezt a törvényt előterjesztik, (14) a föld megművelése végett az illető földön harminc iugerumnál nem többet bír vagy birtokol, akkor az illető föld magánföldtulajdon legyen ...

40. Az i. e. II. sz. második felének eseményei

(Velleius Paterculus, Hist. Rom. II 1—6)

Velleius Paterculusnak, Tiberius császár tisztjének »*Historia Romana*«-ja frői szempontból nem mérhető Sallustius, Livius vagy Tacitus teljesítményéhez. Mint az uralkodói ház közvetlen környezetének (Tiberius vezérkarának) tagja és a császár odaadó híve, nem »oknyomozó« történetet írt, hanem a korábbi időkre vonatkozólag az arisztokrata családokban közkeletű hagyományt próbálta összefoglalni, az egykorú események megörökítése címén pedig főparancsnokának, majd császári urának hódolt, — persze nem egy esetben a tényeket (részrehajlása ellenére is) tárgyilagossággal örökítette meg, mint majd Tiberius nagy *détracteur*-je (befekettítője): Tacitus. Ebben a szemelvényünkben a III. pun háborút követő válságperiódus rajzát olvashatjuk.

(II 1) A rómaiak hatalmának az idősebb Scipio volt az úttörője, a fényűzésnek (*luxuria*) pedig az ifjabb nyitott utat, mert miután megszűnt a Karthagótól való félelem, és letűnt a színről a nagyhatalmi vetélytárs, nem fokonként, hanem rohanvást pártoltak el az erénytől és álltak a bűnökhez (*a virtute descitum, ad vitia transcursum*); hátat fordítottak a hajdani fegyelemnek (*disciplina*) és újat vezettek be; az állam az éberség helyett alvásba, fegyverforgatás helyett érzéki élvezetekbe, az ügyek intézése helyett tétlenségbe merült (*a negotiis in otium conversa*). Ekkor építtette Scipio Nasica a Capitoliumon a csarnokokat, Metellus is a már említetteket, továbbá Cn. Octavius a circusbán

¹ Talán az országút melletti parcellák megműveléséről van szó, akik egyben az úfat is kötelesek voltak karban tartani. A kifejezés csak itt fordul elő.

a mindnél még szebbet, és a középületekben megnyilvánuló nagyzást a magán-élet fényűzése követte. Majd Viriathus, a rablóvezér ellen Hispaniában folytatótt szomorú és gyalázatos háború következett, még pedig annyira változó szerencsével, hogy több ízben a rómaiak vereségével járt. Mikor végül Viriathust Servilius Caepio nem annyira vitézséggel, mint inkább ravaszsággal elemész-tette, fellángolt a még súlyosabb numantiai háború. Ez a város sohasem fegy-verzett fel tízeznél több katonát ifjúságából, mégis akár vakmerősége, akár vezéreink járatlansága, vagy a sors kedvezése folytán más vezéreket is, így többek között a nagy nevű Pompeiust — a családból az első consult — is megalázó békekötésre vette rá; nem kevésbé megalázó és elvetendő szerződésre kényszerítették Mancinus Hostilius consult is. Pompeiust közkedveltsége büntetlenül hagyta; Mancinust azonban a szégyenérzet, amiért nem utasította vissza, odáig vitte, hogy a fetá'lisok meztelenül, hátrakötött kézzel szolgáltatták ki az ellenségnek. Átvételét mindenestre megtagadták, mint annak idején a caudiumiak, és kijelentették, hogy egy nép esküszegését nem lehet egyetlen ember vérével jóvátenni.¹

(2) Mancinus kiszolgáltatása igen nagy meghasonlást keltett Rómában. Tiberius Gracchus, a hasonló nevű, nagy hírű és kiváló Tiberius Gracchus fia, anyai ágon P. Africanus unokája, akinek quaestori közreműködésével, sőt kezdeményezésére az illető szerződést kötötték, most nagy sértésnek vette, hogy egy általa kötött szerződést hatálytalanítanak, ugyanakkor hasonló ítélet vagy büntetés veszedelmétől is tartván, néptribunus'vá választatta magát. Egyébként feddhetetlen életű, kiváló tehetségű és csakugyan jó szándékú ember volt, és olyan erények ékesítették, amilyenekkel a természet kedvezéséből és önszorgalma árán egy tökéletes férfi rendelkezhetik. (Ez a Tiberius Gracchus) P. Mucius Scaevola és L. Calpurnius consulságának évében, most százhatvankét éve (i. e. 133) elpártolt a derék polgároktól (*descivit a bonis*): egész Italiának polgárjogot ígért, egyúttal földosztásra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett elő, amelyek az egész államot megrendítették (*promulgatis agrariis legibus, omnium statum concutientibus*), vagyis fenekestől felforgatott mindent és az államot veszedelmes, sőt válságos helyzetbe sodorta; hivatali társát, a közjó érdekében kiálló Octaviust megfosztotta hatalmától; a földek felosztására és telepesek kiküldésére egy háromtagú bizottságot választatott: saját magát, apósát, a consularis rangú Appiust, és még egész fiatal öccsét, Gaiust.

(3) Ekkor P. Scipio Nasica — unokája annak, kit a senatus a legderekabbnak ítélt, a capitoliumi csarnokokat építtető censornak a fia, dedunokája Cn. Scipiónak, a kiváló P. Africanus nagybátyjának — bár togát viselő magánember volt és Tiberius Gracchusszal közeli rokonságban állott, a haza ügyét többre tartotta a rokonságnál, és amit a köz szempontjából nem gondolt üdvösnek, a maga szempontjából is hátrányosnak ítélte — ezek miatt az erényei miatt választották elsőnek távollétében pontifex maximusszá —, togája sarkát bal karjára vetette és a Capitolium legfelső lépcsőire felhágva buzdító szótatot intézett (hallgatóságához), hogy akik az államot meg akarják menteni, kövessék. Erre az optimáták, valamint a senatusnak és a lovagrendnek jobb és nagyobb része, továbbá a veszedelmes tervektől meg nem fertőzött nép Gracchusra rontott, amint csapatai kíséretében a téren állott és a majdnem egész Italiából összecsdített sokadalom előtt lázító beszédet tartott. (Tiberius)

¹ Vö. a 8. sz. szemelvénnel.

futásnak eredt, és mikor a Capitolium lejtőjén lefele igyekezett, egy széklábtól találva korai halállal fejezte be életét, amelyet még nagy dicsőséggel folytatott volna. Ez volt a kezdete Róma városában annak, hogy egy polgár véret bűntetlenül onthatták ki; ettől kezdve a jogot erőszak nyomta el, és azt tekintették előbbrevalónak, akinek nagyobb hatalom volt a kezében; a polgárok vitáit, melyeket azelőtt egyezkedés útján rendeztek, most fegyverrel döntötték el, és a háborúk okainak mérlegelése helyett csak a várható haszonra voltak fektetve. De ezen nem is csodálkozhatunk: mert a példák nem állanak meg ott, ahonnan származtak, hanem bármily keskeny ösvényen egyszer teret kapván, utat törnek és korlátot nem tűrve terjednek tova, és ahol az emberek egyszer a helyes útról letértek, lejtőre sodródnak, és már senki sem tartja hitványságnak azt, amit más gyümölcsöztetni tudott.

(4) Közben, míg Italiában ezek történtek, meghalt Attalus király, aki Asiát a római népre hagyományozta, — mint később Nicomedes Bithyniát. Attalus halála után az állítólag királyi vérből származó Aristonicus fegyveres erővel szállta meg (az országot). M. Perperna győzte le, de Manius Aquilius vonultatta fel diadalmenetében; később fővesztésre ítélték, mivel a háború kezdetén Crassus Mucianust proconsult, a kiváló jogtudóst, Asiából távoztában megölette. P. Scipio Africanus Aemilianust, Karthago lerombolóját, Numantia körül annyi sok vereség és szenvedése után ismét consullá választották és Hispaniába küldték. Afrikában kitapasztalt szerencséje és kiválósága itt sem maradt el mellőle: odaérkezése után egy éven és három hónapon belül Numantiát ostromzárral vette körül és földig rombolta. Előtte soha senki híresebb várostrommal nem tette nevét emlékezetessé, amennyiben Karthago elpusztításával a rettegettől, Numantiával pedig a gyaláztól szabadított meg bennünket. Amikor Carbo tribunus azt kérdezte tőle, mi a véleménye Tiberius Gracchus megöléséről, azt felelte, hogy ha az államhatalom megkaparintása volt a szándéka, akkor jogosan ölték meg. Amikor meg az egész népgyűlés kiáltozni kezdett, így szólt: »A fegyveres ellenség kiáltozását annyiszor hallottam, mégsem ijedtem meg tőle; hogyan ijeszthetne meg a tietek, akiknek Italia csak mostohaanyja?« Viszszatérve a városba, rövid időn belül, Manius Aquilius és C. Sempronius consulságának évében (i. e. 129), most százötvenhét éve, miután két ízben volt consul, kétszer vonult be diadalmenetben és kétszer szabadította meg a rettegettől az államot — egy reggel holtan feküdt az ágyában, úgy, hogy nyakán a fojtogatásnak némi jelei látszottak. E nagy ember halála miatt semmiféle nyomozást nem tartottak...

(6) Tíz évvel később Gaius Gracchust ugyanaz az örültség (*idem furor*) szállta meg, mint annak idején bátyját, Tiberiust. (A testvérek) mind érenyeikben, mind eltévelyedésükben hasonlítottak egymásra, de (Gaius) tehetőségben és ékesszólásban még felül is múlta (bátyját). A legnagyobb lelki nyugalommal lehetett volna az állam első polgára (*civitatis princeps*), de vagy testvére halálának megbosszulása végett, vagy a királyi hatalom megszerzése kedvéért ugyanazt a példát követve, a tribunusi hatalomra pályázott és követeléseiben még féktelenebb szenvedélyességet áruolt el. Italia minden lakosát polgárjoggal akarta felruházni, és (a polgárjogot) egészen az Alpok vonaláig akarta kiterjeszteni; a földek felosztásával kapcsolatban meg akarta akadályozni, hogy bármely polgárnak ötszáz iugerumnál többje lehessen, amint erre vonatkozólag a Licinius-féle törvény intézkedett; új vámjövodelemeket rendszerezített; a tartományokat új telepes-községekkel rakta meg; a bíróságokat

a senatus hatásköréből a lovagokéba akarta áttenni; intézményesítette a népnek szánt gabonajuttatásokat; semmit változtatlanul, nyugodt, békés állapotában nem hagyott; még tribunusi hivatalát is meghosszabbította egy évvel. L. Opimius consul — praetor korában Fregellae lerombolója — fegyveres erővel indult üldözésére és meg is ölette Fulvius Flaccusszal együtt, aki — bár consul is volt és diadalmenetben vonult be a városba — szintén csatlakozott ezekhez a felforgató törekvésekhez (*aeque prava cupientem*); és akit C. Gracchus név szerint a hármass bizottság tagjaként, valójában királyi hatalmának társaként bátyjának, Tiberiusnak a helyére, maga mellé emelt. Opimius eljárásában csak az kifogásolható, hogy — nem mondom: Gracchusnak, de — egy római polgárnak a fejére díjat tűzött ki, és közhírré tette, hogy a díjat aranyban fizeti meg. Flaccust, amikor az Aventinuson felfegyverkezve próbált harcolni, nagyobbik fiával együtt megfojtották. Gracchus futásnak eredt, és mikor Opimius emberei már majdnem utolérték, Euporus nevű rabszolgájának nyújtotta a nyakát, aki megtette ugyan urának ezt a szolgálatot, de utána mindjárt magával is végzett. Ezen a napon Pomponius római lovag egyedülálló bizonyítékát adta Gracchus iránti hűségének: mint annak idején (Horatius) Cocles, a hídon feltartóztatta ellenségeit, majd kardjával átdöfte magát. Mint egykor Tiberius Gracchus holttestét, most Gaiusét is a győztesek szörnyű kegyetlenséggel a Tiberisbe vetették. Ez lett a vége Tiberius Gracchus fiainak, P. Scipio Africanus unokáinak, amikor anyjuk, Cornelia — Africanus leánya — még élt. Kiváló tehetségüket rosszra használták; ha békés polgárokként pályáztak volna az (elnyerhető) méltóságokra, úgy ajánlotta volna fel nekik az állam, amit ők felforgató tevékenységgel (*tumultuando*) akartak elérni.

41. Az italikusok helyzete az i. e. II. században

(Gellius, Noct. Att. X 3)

Aulus Gellius (i. sz. II. sz.) az »ezüstkori« római irodalom egyik jellegzetes képviselője; a »régiek« nagy tisztelője volt, aki athéni tanulmányútjának — éjszakai olvasmány-kivonatolásainak — eredményét »*Noctes Atticae*« c. kompilációjában egyécsítette. Ez a gyűjtemény rengeteg becses részletet őrzött meg számunkra a korábbi római történelem forrásaiból is. Abban a fejezetben, amelyből szemelvényünk való, Cicero tökéletes szónoki művészetének védelmében hasonlít össze hasonló tárgyú részleteket C. Gracchus, a mindennek fölött tisztelt Cicero és az id. Cato szónoklataiból.

(1) Gaius Gracchust erőteljes és magával ragadó szónoknak tartják; ezt senki sem tagadja. De az már tűrhetetlen, hogy egyesek M. Tulliusnál is komolyabbnak, hatásosabbnak és magasztosabbnak gondolják. (2) A minap Gracchusnak a törvényjavaslatok közzétételéről (*de legibus promulgatis*) írott beszédét olvassuk, amelyben a lehető legtúlzóból gyűlölködés hangján panaszkolja el, hogy M. Mariust és az itáliai municipiumok néhány köztisztviselőt álló férfit a római nép magistratusai jogtalanul vesszőztették meg.

(3) Az ügyre vonatkozó szavait pontosan idézem: »A consul nemrégiben Teanum Sidicinumban¹ érkezett. A felesége kijelentette, hogy a férfiaknak fenn tartott fürdőben akar megfürödni. M. Marius a sidicinumi quaestorra bízta, hogy a fürdőből távolítsák el az ott tartózkodókat. Az asszony ismét szól az

¹ Észak-Campaniában, a Massicus-hegy északkeleti lejtőjén.

urának, hogy a fürdőt nem elég gyorsan adták át neki, és nem elég tiszta. Ezért a főtéren egy karót állítottak fel és oda hurcolták M. Mariust, a város legtiszteltebb polgárát. Ruháit leráncigálták, úgy vesszőzték meg. A (szomszédos) calesiek ennek hallatára közhirré tették, hogy senkinek se jusson eszébe fürdőbe menni, ha római magistratus tartózkodik ott. Ferentinumban² a római praetor hasonló okból kifolyólag adott ki letartóztatási parancsot a quaestorok ellen, mire az egyik a ház tetejéről vetette le magát, a másikat azonban elfogták és megvesszőzték.«...

(5) Ugyancsak Gracchus egy másik helyen a következőket mondja: »Hogy ifjainkban micsoda féktelen önkényeskedés buzog, egyetlen példával fogom szemléltetni. Néhány évvel ezelőtt egy olyan fiatalembert küldtek ki Asiába hivatalos küldetésben (*pro legato*), aki addig még nem viselt közhivatalt. Gyaloghintón vitték. Ennek a venusiai községből egy egyszerű marhapásztor került az útjába, aki — mivel nem tudta, kit visznek (a hintóban) — tréfából megkérdezte, hogy csak nem halottat visznek. Amikor (az ifjú római) ezt hallotta, letétette a gyaloghintót, és a hordszék felerősítésére szolgáló szíjakkal addig korbácsoltatta (a szerencsétlent), amíg ki nem lehelte a párját.«

Az írói kedvtelésének élő Gelliust persze az egészből csak az érdekelte, hogy C. Gracchus erről a »szörnyű kegyetlenségről« milyen köznapi kifejezésekkel számolt be — nem olyan választékosan, szárnyalóan, érzékletesen, mint Cicero a Verres elleni vádbeszédében.³

42. Létai város határozata M. Annius kitüntetéséről (i. e. 118/117)

(Dittenberger, Syll.³ 700)

A feliratot Létai (Thessalonikétől északra fekvő) makedoniai város lakói, Macedonia provincia megszerzésének (i. e. 146/145) 29. évében, tehát i. e. 118/117-ben állították. Erre az a győzelem adott alkalmat, amelyet M. Annius quaestor i. e. 118-ban, Sextus Pompeius Strabo praetor (Cn. Pompeius Magnus nagyapja) veresége után, egy Makedoniába betörő »barbár« nép — alighanem a scordiscusok — fölött aratott. A felirat azonfelül, hogy egy — egyébként nem túlságosan nagy jelentőségű — történelmi eseményre is fényt vet, tanúbizonysága a szolgaságába immár beletört makedón felsőréteg megalázkodásának a római magistratusok előtt. — A maidosok: thrák törzs, itt megnevezett királyuk egyébként ismeretlen. — Panémós: a Makedoniában is használt dór naptár őszi (a mi szeptemberünknek megfelelő) hónapja; Daisios az attikai Thargéliónnak (máj.—jún.) felel meg.

A 29. évben, Panémós hó 20-án Létai város vezetői (*politarchai*), tanácskozásként a tanács tagjaival, a következő határozatot hozták:

Mivel Marcus Annius, Publius fia, e derék és kiváló (*kalos kai agathos*) férfiú, akit 5 a római nép Makedonia ügyeinek intézésére quaestorként kiküldött, az egész korábbi időben is oly módon töltötte be hivatalát, hogy minden, a makedónok közösségét szolgáló ügynek élén állt, de különös gondot fordított éppen a mi városunk érdekére, nem mulasztván el semmit, ami buzgalmát (bizonyíthatta) és tiszteletét [10] (növelhette); a jelen helyzetben azonban, amikor a kelták népe összegyűlt és túlerő birtokában Argos területe ellen tört;

² Latiumi hernicus város.

³ Gellius újszerű (pozitív) értékelése: K. I. Novickaja »Антические ночи« Авла Геллия как исторический памятник II. века. VDI 1960/3. sz. 145—154. 1.

Sextus Pompeius praetor ellenük is indult saját seregével, de a csatában elesett, 15 és ez okból katonái nehéz helyzetbe kerültek: ekkor Marcus quaestor az alája rendelt katonákkal megfutamította az ellenséget, birtokába vette az elesetteket, és sok ellenséget megölt, számos lovat és fegyvert zsákmányolt, és gondoskodván a fent nevezett területen állomásozó helyőrségek 20 felmentéséről is, azokat csatasorba rendezte; majd midőn néhány nap múlva még nagyobb számú kelta lovasság gyülekezett össze, és Tipa, a maidos törzs fejedelme is nagyobb tömeggel csatlakozott hozzájuk, a barbárok száguldó rohamát feltartóztatta. Ennek ellenére úgy döntött, hogy a makedónoktól nem kér kiegészítő katonaságot, 25 nehogy a sereg ellátásával megterhelje a városokat, jobbnak tartván, ha a lakosság tömegei (*ochloi*) megmaradnak munkájuk mellett, — így hát a táborban (*parembolē*) rendelkezésére álló katonasággal indult meg, és nem riadva vissza semmi veszélytől és viszontagságtól, szembeszállt az ellenséggel s azt — az istenek segítségével — csatában megverte, nagyrésztüket kézitusában 30 megsemmisítette, másokat pedig élve fogott el, számos lovat és fegyvert zsákmányolt. Ily módon sikerrel végezvén el feladatát, jó lélekkel adhatta át provinciáját (*eparcheia*) utódainak, hiszen az ország minden lakóját bántatlanul őrizvén meg, békében és a legjobb állapotban adhatta át őket. Ezek a tettei méltók voltak hazájához és [35] őseihez, méltók saját hírnevéhez és vitézségéhez, valamint a beléhelyezett bizalomhoz. Ezért Létaí város tanácsa és népe úgy határozott, hogy köszönetet mond Marcus Anniusnak, Publius fiának, Róma quaestorának, és cselekedeteit meghálálva friss olajággal koszorúzza meg; tiszteletére minden év Daisios havában — amikor a többi jótévő 40 tiszteletére is versenyjátékokat rendeznek — lovasversenyt tart; követeket választ, hogy azok keressék őt fel, hódoljanak szülővárosa előtt és fejezzék ki örömüket az ő, valamint serege jóléte felett; adják át neki ezt a néphatározatot és kéri meg, hogy fogadja jó szívvel a város népe ragaszkodásának e jeleit és tartsa városunkat most és mindenkor jóindulatában. 45 Jegyeztessék fel ez a határozat és a koszorú (adományozása) kötáblára, az pedig helyeztessék el a város főterének legszembetűnőbb pontján; a néphatározat írásba foglalásáról és a kötábla (*stélē*) elhelyezéséről a város vezető tisztviselői (*politarchai*) és a város kincstárnoka (*tamias*) kötelesek gondoskodni. Megszavaztatott a 29. évben, Panémios hó 20-án. Követekül választattak Adaios, Adaios fia, Lysón, Philótas fia, és Amyntas, Diés fia.

43. A második szicíliai rabszolga felkelés (104—101)

(Diodóros, Bibl. Hist. XXXVI. könyvéből.)

Abban az időben, amikor Marius Bocchust és Iugurthát, Libya királyait hatalmas háborúban legyőzte¹, a libyiak tízezreit ölte meg és végül magát Iugurthát is — akit előzetesen Bocchus letartóztatott, hogy ezáltal nyerjen megbocsátást Róma ellen indított hadjáratáért — hadifogolyként hurcolta el; és miközben a Galliát háborúval pusztító cimberektől elszenvedett vereségek az egész római nép lelkét megrázták — ugyanabban az időben jött Sziciliából a

¹ Iugurtha, numidiai és Bocchus, mauretaniai király legyőzése i. e. 105-re esik. Diodóros pontatlanul mindkettőt Libya, azaz Afrika királyának mondja.

híre annak, hogy a rabszolgák tízezrei fellázadtak.² Ez a hír Rómában a leg-súlyosabb aggodalmat keltette, hiszen már 60 000 válogatott katona vesztette életét Galliában a cimberек elleni háború során, és nem állt megfelelő számú katonaság az új hadjárat rendelkezésére. Szicíliában már ezt megelőzően is több rabszolgafelkelés tört ki, s Italiában is akadtak rövid életű és kisebb méretű zendülések. De mintha az istenség ezekkel akarta volna jelezni a Szicíliában majdan kitörő felkelés hatalmas arányait. Az első zendülés Nuceriában történt,³ ahol harminc rabszolga esküdött össze urai ellen, de hamarosan megbűnhődtek. A második Capuában tört ki, amikor itt kétszáz rabszolga lázadt fel, de mindnyájukat elpusztították.⁴ A harmadik lázadás különös módon robbant ki. Volt egy bizonyos Titus Vettius nevű római lovag, dúsgazdag apának gyermeke. Ez beleszeretett egy más tulajdonában levő rabszorgalányba. Bár ezzel a csodálatosan szép lánnyal kielégíthette szerelmét, sajátos módon egyre nagyobb szenvedélyre lobbant iránta. Őrült szerelme arra készítette, hogy a lányt megvásárolja, s annak gazdája is nagynehezen ráállt az üzletre. Hét attikai talentumot ígért érte,⁵ és megállapodtak az adósság kifizetésének idejében is. Zálogul egész apai örökségét lekötötte. Közeledett a fizetés napja, ő azonban adósságát nem tudta rendezni, és további harminc nap haladékot kért. Elérkezett az új határidő, a hitelezők követelődtek, ő azonban még mindig nem akart fizetni, mivel pedig szerelme teljesen urrá lett rajta, a legesztele-nebb tettet hajtotta végre. Hitelezői ellen a rabszolgákkal összeesküvést szőtt és magának királyi hatalmat akart szerezni. Hitelre 500 ember számára elégséges fegyverzetet vásárolt és ezt titokban saját birtokára szállította. Ezután saját rabszorgáit, számszerint 400 embert felkelésre bírt rá, diadalmát és bíborpalástot öltött s a királyi hatalom többi jelvényét is felvette. Majd rabszorgái segítségével királlyá kiáltatta ki magát. Mindenekelőtt a lány vételárát követelő hitelezőket fogatta el és előbb megkorbácsolván őket, fejüket vétette. Ezután felfegyverzett rabszorgáival sorra megtámadta a szomszéd birtokokat. Akik hozzácsatlakoztak, felfegyverezte, az ellenállókat elpusztította. Hamarosan 700 rabszorgát gyűjtött maga köré s ezeket centuriákba osztotta. Táborát sánccal erősítette meg és minden, gazdájától megszökött rabszorgát magához fogadott. Amikor lázadásának híre Rómába érkezett, a senatus okos tervvel fordult ellene s a fenyegető bajt ügyes módon háritotta el. A szökevény rabszorgák megbüntetésével megbízott Lucius Lucullus Rómában 600 katonát sorozott, még aznap Capuában termelt, s itt további 4000 gyalogosból és 400 lovasból álló sereget szervezett. Vettius, értesülvén Lucullus ellene induló hadjárataról, 3500 emberével egy megerősített dombot foglalt el. Az első ütközetben a magaslatokat megszállva tartó szökevény rabszorgák győztek. Lucullusnak azonban sikerült Apolloniust, Vettius alvezérét ajándékokkal megvesztegetnie, büntetlenség ígéréssel magának megnyernie és ezzel felkelő társainak elárulására csábítania. A rómaiakat segítve kezét emelt Vettiusra, az pedig félve

² A II. szicíliai rabszolgafelkelés tehát i. e. 104-ben tört ki, mivel a szerző már megtörtént eseményként hivatkozik az Arausio mellett (i. e. 105-ben) elszenvedett római vereségre.

³ Campaniai város. A rabszolgafelkelésről nincsenek részletesebb adataink, de megemlíthető, hogy a Spartacus-felkelés idején a rabszorgák Nuceriát is elfoglalták.

⁴ Erről, és a következőkben megemlített felkelésről nincsenek részletesebb adataink.

⁵ 1 talentum = 26,2 kg ezüst. 7 talentum tehát egy rabszorgáért egészen rendkívüli, mesészerű összeg.

az elfogatástól és büntetéstől, öngyilkosságot követett el. Vele együtt pusztultak felkelőtársai is, kivéve az áruló Apolloniust. Mindez mintegy előjátéka volt a szicíliai nagy felkelésnek, amely a következőképpen tört ki.

A cimberек elleni hadjárat idején a senatus Mariusnak felhatalmazást adott arra, hogy a tengerentúli népek közül is toborozzon segédcsapatokat. Ennek értelmében Marius Nikomédész^{5/a} bithyniai királytól is segítséget kért. Ez azonban azt válaszolta, hogy alattvalóinak többségét a római adószedők rabolták el, s azok szerte a provinciákban rabszolgasorban sínylődnek. A senatus erré azt a határozatot hozta, hogy a római néppel szövetséges államhoz tartozó szabad ember nem lehet rabszolga, s a praetorok kötelessége az ilyen személyek szabadon bocsátásáról gondoskodni. Ekkor történt, hogy Licinius Nerva, Szicília properaetora a határozat értelmében számos rabszolgát bírói eljárás alapján felszabadított. Néhány napon belül több mint 800-an szereztek így vissza szabadságukat, s a sziget minden rabszolgája feszülten várta felszabadulását. De a gazdag polgárok is összeröffenek, felkeresték a properaetort és felszólították, hogy álljon el akciója folytatásától. Lehet, hogy pénzzel vesztették meg, lehet, hogy csak jóindulatukat ígérték meg neki, ő mindenesetre abbahagyta addigi buzgó tevékenységét, s a szabadság reményében elébe járuló rabszolgákat goromba szavakkal visszaküldte gazdájukhoz. A rabszolgák erre összebeszéltek, tömegesen elszöktek Syrakusaiból és a Palikoi istenpár ligetébe menekültek.⁶ Itt állapodtak meg a fegyveres felkelésben. A rabszolgák merészségének mindenfelé híre ment. A többiek közül először két dúsgazdag ancyliai földbirtokos testvérnek harminc rabszolgája lázadt fel egy bizonyos Varius vezetésével. Ezek egy éjszaka gazdáikat alvás közben lemészárolták, majd a szomszédos birtokok rabszolgáit biztatták fel a szabadság megszerzésére. Még azon az éjszakán több mint százhuszan szöktek át hozzájuk. Egy sziklás helyet foglaltak el, s azt maguk még jobban megerősítették. Itt további nyolcvan felfegyverzett rabszolga csatlakozott hozzájuk. A provincia helytartója, Licinius Nerva, bár azonnal megtámadta őket, az ostrommal mit sem ért el. Mikor látta, hogy saíát erejéből az erődöt nem tudja elfoglalni, az árulás eszközához folyamodott. Tervét segítette és végre is hajtotta egy bizonyos Gaius Titinius, akit Gadaiosnak is neveztek. Ezt az embert két évvel azelőtt halálra ítélték, a büntetés elől azonban megszökött, s azóta több szabad embert gyilkolt meg ezen a vidéken, a rabszolgák közül azonban egyet sem bántalmazott. Ez egy hozzá hű rabszolgacsapattal csatlakozott az erődben levőkhöz, azzal, hogy együtt akar velük harcolni a rómaiak ellen. Bizalommal és szívesen fogadták, sőt vakmerősége miatt hadvezérnek is megválasztották. Ő árulta el az erődöt. A felkelők egy része a harc közben elesett, egy másik része pedig, akik féltek az elfogottakra váró kínhaláltól, maguk vetették le magukat a szikláról. Így sikerült végezni a szökött rabszolgák első felkelésével.

Mikor a katonák már hazatértek, híre érkezett annak, hogy mintegy nyolcvan rabszolga meggyilkolta gazdáját, a lovagrendű Publius Cloniust, s a gyilk-

^{5/a} II. Nikomédész Epiphánész király (i. e. 149–95) válasza nem felelt meg a valóságnak, hiszen ugyanakkor ő is háborút viselt Paphlagonia birtokáért. Az, hogy a senatus kérésének gúnyos elutasítását komolyan vette, a római hatalom ideiglenes gyengülésének jele.

⁶ A Palikoi nevű mítikus isteni testvérpár kultuszának központja a róluk elnevezett liget, a mai Palagonia volt Catania közelében. Az itteni szent ligetben jóshely is volt, amely az i. e. 5. sz. óta a helyi törzsek politikai központjaként is szerepet játszott. A hely megválasztása a rabszolgák részéről tehát egyáltalán nem volt önkényes.

kosok máris további rabszolgákat gyűjtenek maguk köré. A hadvezér azonban — környezetének helytelen tanácsára — katonáit már elbocsátotta, s ezzel a halogatással időt adott a felkelőknek állásaik megerősítésére. A vele maradt katonákkal mégis megtámadta őket, átkelt az Alba folyón,⁷ elkerülte a Kapriános hegyen állomásozó felkelőket és Hérakleiaiba vonult. Híre ment a hadvezér gyávaságának, hogy nem merte a rabszolgákat megtámadni, s ez egyre több rabszolgát bátorított a felkelésre. Az összesereglett tömeg minden rendelkezésre álló fegyverrel csatára készült. Egy hét leforgása alatt 800-nál is többen ragadtak fegyvert, és számuk egyre duzzadt, nemsokára elérte a kétezret. Amikor a helytartó Hérakleiaiban értesült a felkelés egyre növekvő méreteiről, Marcus Titinius⁸ bizta meg a sereg vezetésével és 600, Hennában állomásozó katonával a rabszolgák ellen küldte. Ez azonban — mivel a seregek létszáma és a terep is a felkelőknek kedvezett — a csatában vereséget szenvedett. Sok római katona elesett, a többiek fegyvereiket eldobálva nagy nehezen menekültek el. A felkelők a győzelem által rengeteg fegyverhez is jutottak. Egyre elszántabban küzdöttek s a rabszolgák további jelentős részét bírták rá a csatlakozásra. Naponta jöttek hozzájuk az új felkelők, s a rabszolgasereg egészen hihetetlen ütemben gyarapodott. Néhány napon belül számuk a hatezret is meghaladta. Ekkor gyűlést tartottak s az eléjük terjesztett javaslat alapján először is királyt választottak egy Salviusnak nevezett rabszolga személyében, aki varázsló hírében állt és régebben a nők misztériumainak fuvolása volt.⁹ Király korában a városokat mint a tétlenség és tékozlás székhelyeit elkerülte. A felkelőket három seregbe osztotta és mindegyik élére külön vezért nevezett ki. Ezeknek meghagyta, hogy az egész terület átfésülése után meghatározott időben és helyen találkozzanak. Ennek a portyázásnak eredményeként rengeteg nyájat és számos lovat szereztek. Így rövid idő alatt több mint 2000 főből álló lovas sereget és legalább 20 000 főnyi gyalogságot szerveztek olyan rabszolgákból, akiknek már volt némi katonai tapasztalatuk. Megtámadták a jól megerősített Morgantina városát, s ellene egyre megújuló heves rohamokat indítottak. A helytartó erre éjjel-nappali menetben a város felmentésére sietett. Mintegy tízezer főnyi, Italiából és Szicíliából toborzott seregével rajtaütött az ostrommal elfoglalt felkelőkön. Sikerült táborukba benyomulnia, itt a csekélyszámú őrcsapatokat megvernie, és számos foglyot és bőséges zsákmányt szereznie. A tábor könnyűszerrel történt elfoglalása és kirablása után seregét Morgantina felé vezette. A felkelők azonban váratlanul megfordultak, rátámadtak, és mivel támadásukat a magaslatról indították el és nagy hevességgel hajtották végre, kedvező hadiszerencsével küzdöttek. A római vezér seregei futva menekültek. A rabszolgakirály megparancsolta katonáinak, hogy a fegyvereiket eldobáló rómaiak életét kíméljék meg. Így a római sereg nagy része, fegyvereit is otthagyva, menekült. Ennek a hadicselnek alkalmazásával legyőzve az ellenséget. Salvius visszafoglalta saját táborát is és messze földön híres győzelmével hatalmas zsákmányra, rengeteg fegyverre tett szert. Igaz, hogy a

⁷ Alba vagy Allava Szicília délnyugati részén levő folyócska. Ehhez közel kellett lennie a közelebről nem ismert hegynek is. Az itt említett Hérakleia szicíliai város Hennától nyugatra fekszik.

⁸ Ez a Titinius nem azonos az előbb említett Titinius Gadaios-szal.

⁹ A rabszolgamozgalmak ideológiai megalapozásában a jóslatokkal kapcsolatos babonáknak nagy szerepük volt: I. Maróti E., A jóskra vonatkozó tilalom Catónál. *Antik Tanulmányok* 1956, 83—91. 1.

csatában az itáliai és szicíliai (római) katonákból nem estek el többen 600-nál, ennek oka azonban a király könyörületes parancsa volt; ezzel szemben 4000-en estek fogságba. Salvius seregéhez most már, a nagy siker után, tömegesen szöktek a rabszolgák, serege kétszeresére növekedett, úgyhogy ura'ma alatt tartotta az egész nyílt vidéket. Most kettőzött erővel vetette magát Morgantina ostromára. Kihirdette, hogy a városban levő rabszolgákat szabadsággal fogja megajándékozni. A városban levő gazdáik ugyanezt ígérték nekik, ha a harcban hűségesek maradnak hozzájuk. A rabszolgák jobban bíztak gazdáik ígéréiben és olyan elszántsággal harcoltak, hogy az ostromot megghiúsították. A praetor (az ostromló sereg távozása után) a felszabadításra tett ígéretet érvénytelenítette, s emiatt aztán a rabszolgák legnagyobb része átszökött a felkelőkhöz.

Ugyanekkor Egesta és Lilybaeum városok területén s az ezzel szomszédos földeken is felütötte fejét a rabszolga felkelés kórsága. Itt a vezér a kilikiai származású, vitézségéről nevezetes Athénión volt. Ez két dúsgazdag testvér birtokán tisztartóskodott, de kiváló csillagjós hírében is állt. Először a kezelése alatt álló birtok mintegy 200 rabszolgáját, majd a szomszédos birtokok rabszolgáit gyűjtötte maga köré, úgy, hogy öt nap alatt 1000-nél többen gyűlekeztek köréje. Őt is királlyá választották, felvette a diadémát, de a felkelést egészen másként vezette, mint többi vezér-társai. Nem fogadta ugyanis táborába válogatás nélkül az összes szökevényeket, hanem csak a legjobb testi erőben levőket, még a többieket arra készítette, hogy régebbi gazdájuknál megmaradván, titokban teljesítsék minden utasítását. Így biztosította seregének bőséges ellátását. Azt is állította, hogy az istenek a csillagok által megjósolták neki az egész Szicília feletti ura'mat; ezért kímélniük kell a vidék állatállományát és terményeit, hiszen mindez majd az övéké lesz. Mikor serege a 20 000 főt is elérte, Lilybaeumnak, ennek a bevehetetlen városnak ostromát is vállalni merté. Ez a kísérlete eredménytelennek bizonyult, mire — ismét csak az istenek utasítására hivatkozva — felhagyott tervével. Azon a napon, amelyen a visszavonulást megkezdte, néhány hajó tartott a város kikötőjébe, válogatott mauretaniai katonasággal. Ez volt a Lilybaeumnak küldött felmentő sereg egy bizonyos Comón vezetésével. Ez még ugyanazon az éjszakán váratlanul megtámadta Athénión visszavonuló csapatait, egy részüket megölte, többeket megsebesített, és végül sikerült a városba benyomulnia. Így — a felkelők csodálkozására — megvalósult királyuknak a csillagokból merített jóslata, hogy ha az ostromot folytatják, súlyos veszélynek teszik ki magukat.

Teljes zűrzavar és a csapásoknak valóságos Iliásza lett urrá Szicilián. Nemcsak a rabszolgák, hanem a szegénysorsú szabadok is mindenféle rablást és törvényteleniséget követtek el és az útjukba kerülő rabszolgákat és más szabadokat sorra öldösték, hogy ne maradjon tanúja gaztetteiknek. A városok lakói csak a falakon belül levő tulajdonukat mondhatták valahogy a magukénak, mert ami a város falain kívül volt, ki volt téve a garázdálkodásoknak. Sok más gonosztettet is hajtottak végre egész Sziciliában.

Időközben Salvius Morgantina sikertelen ostroma után Leontinói vidékét tette szüntelen rablásaival bizonytalanná. Ekkorra már 30 000 főt elérő seregét ezen a vidéken gyűjtötte össze... a királyi cím felvétele óta egyébként Tryphónnak nevezte magát a felkelőkkel. Elhatározta, hogy Triokala várost foglalja el és itt rendezi be királyi székhelyét. Követet küldött Athéniónhoz, hogy az ismerje őt el'királyának, ő pedig kinevezi hadvezérének. Mindenki arra

gondolt, hogy Athénión magának követeli majd a legfőbb méltóságot, s a felkelők között támadó ellentétek folytán a rabszolgaháborút könnyen el lehet majd nyomni. De a sors úgy akarta, hogy a rabszolgák vezérei egymással egyetértse-
nek. Tryphón seregével gyors menetben Triokala alá érkezett és itt találkozott Athéniónnal, aki 3000 katonája élén megelégedett a hadvezéri jogkörrel. Többi seregét ugyanis a földek kirablására s a rabszolgák fellázítására küldte ki. Tryphón mégis arra gyanakodott, hogy Athénión adandó alkalommal fegyvereit ellene fogja fordítani; ezért jóelőre őrizet alá helyezte... Azt mondják, hogy Triokala onnan kapta ezt a nevét, hogy háromfajta szépséggel rendelkezik. Először is bőven vannak édesvízű forrásai, másodszor: a körülötte fekvő földek bővelkednek szőlő- és olajfaültetvényekben és kitűnően művelhető szántóföldekben, harmadszor pedig: a várost bevehetetlenné teszi a fölötte emelkedő, és természetes erődöt alkotó sziklatömeg. A várost elfoglalván, nyolc stadion körzetben erődítményekkel, sánccal és mély árokkal vette körül, s ezt a minden tekintetben gazdag várost jelölte ki királyi székhelyvé. Itt építette fel királyi palotáját, és mellette a hatalmas tömeg befogadására alkalmas teret. Segítőtársai közül kiválasztotta a legbölcsebbeket és legalkalmasabbakat, s ezeket nevezte ki tanácsosaivá. Az ő közreműködésükkel végezte az ítélezést és igazgatást. Ha bírói széken ült, széles bíborszegélyű togába és ugyancsak bíborszegélyes tunicába öltözött. Előtte vesszőnyalábbal és bárdal felfegyverzett lictorok jártak. Gondoskodott tehát arról, hogy mindene meglegyen, ami a királyi méltósághoz szükséges!

Végül is a senatus L. Licinius Lucullust¹⁰ választotta a felkelők ellen hadvezérnek. 14 000 főnyi római és itáliai katonákból álló sereget adtak neki, melléjük 800 főnyi segítőcsapatot bithyniai, thessaliai és akarnaniai katonákból, 600 főnyi lucaniai sereget — ezeknek parancsnoka Cleptius volt, kiemelkedő katonai tudású és vitézségű vezér —, végül 600 főnyi szoldos katonája egészítette ki seregének létszámát összesen 16 000 főre. Ezzel a sereggel egész Szicíliát megszállta. Tryphón ijedelmében Athéniónt felmentette a vádak alól és befogadta tanácsába. Neki az volt a véleménye, hogy Triokalában kell maradniuk, és itt kell megszervezni az ellenállást. Athénión azt javasolta, ne engedjék magukat ostromzár alá venni, inkább a nyílt mezőn ütközzenek meg az ellenséggel. Ezt a véleményt tartották jobbnak, így táborukat Skirthaia mellett üttették fel 12 stadion távolságra a római tábortól. Előbb a könnyű fegyverzetűek csatároztak, majd a főerők csaptak össze. A hadiszerencse hol ide, hol oda pártolt, mindkét seregből sokan estek el, Athénión pedig 200 válogatott lovas élén holttestekkel borította a harcmező körülötte fekvő részét. Mindkét lábán megsebesült, majd harmadik sérülés is érte, úgy, hogy harc képtelenné lett. Ennek láttán a rabszolgák reményüket veszítve megfutamodtak. Athénión is halottként feküdt a földön, de éjszaka magához tért, és sikerült elmenekülnie. A rómaiak így nagyszerű győzelmet értek el. Tryphón és serege is menekülni volt kénytelen, de legalább 20 000 rabszolga vesztette életét. A többiek az éj leple alatt Triokalába vonultak vissza, bár a római hadvezér — ha akarta volna — most már könnyen elfoglalhatta volna a várost. Annyira elcsüggedtek, hogy már-már arra gondoltak, nem kellene-e visszatérniük gazdáikhoz és azok uralmának alávetniük magukat. Mégis az a véle-

¹⁰ Az azonos nevű nagy hadvezérnek, Mithridatés ellenfelének atyja, i. e. 103-ban Szicília propraetora.

mény diadalmaskodott, hogy a végsőkig álljanak ellent és ne adják olcsón életüket. A római vezér csak kilencednapra ért Triokala alá, de véres harcban vereséget szenvedett. A lázadók bátorsága újra fellángolt. A római vezér — talán tehetetlensége miatt, de lehet, hogy megvesztegetés hatására — hivatala lejártáig már semmit sem tett, később emiatt vád alá is helyezték. Utóda, Gaius Servilius szintén nem tett semmi említésre méltót. Ezért Lucullushoz hasonlóan őt is bíróság elé állították és száműzetéssel sújtották. Időközben Tryphón is meghalt, és királyságát Athénión örökölte. Ez, hol egyes városok megostromlásával, hol pedig a vidéket dúlva, nagy zsákmányt szerzett, anélkül, hogy Servilius ezt meg tudta volna akadályozni.

Az év végén Gaius Mariust ötödízben, vele együtt pedig Marcus Aquiliust választották consulnak.¹¹ Aquiliust küldték a felkelők ellen, s ő vitézségével dicsőséges csatában megverte őket. A csata hevében magával a felkelők királyával, Athéniónnal került szembe, s az egykori hērőszokhoz hasonlóan, párviadalt vívott vele. Ellenfelét megölte, de ő maga is súlyosan megsérült a fején. A harcot tovább folytatta a 10 000 főre zsugorodott felkelők serege ellen. Támadása elől a megerősített helyekre vonultak vissza, Aquilius azonban a megvert sereget szilárd állhatatossággal teljesen meg akarta törni. Eljött az idő, amikor már csak ezren maradtak. Satyrus vezette őket, s a római vezér eleinte fegyverrel akarta ezt a maradékot megsemmisíteni. Mivel azonban követek útján megadták magukat, egyelőre eltekintett a büntetéstől; Rómába szállította őket, ott pedig valamennyit a vadállatok elé dobatta. Azt mondják, hogy egyesek dicsőséges módon vetettek véget életüknek. Nem szálltak szembe a vadállatokkal, hanem a közönség szeme láttára inkább egymást ölték meg. Mikor pedig már csak Satyrus maradt életben, hősies lélekkel maga emelt kezét önmaga ellen és így halt meg. A négy évig tartó szicíliai rabszolgaháború ilyen tragikus katasztrófával fejeződött be.

44. A szövetséges háború (90—88)

(Appianos, Emph. I 35—53, kihagyásokkal)

(35) Ezek után Livius Drusus néptribunus, igen előkelő származású férfiú, az italikusok kérésére ígéretet tett arra, hogy újabb törvényjavaslatot nyújt be polgárjoguk érdekében. Erre vágyakoztak leginkább, abban a tudatban, hogy ezzel az egy lépéssel alattvalókból azonnal urakká lesznek. Terve számára előbb a népet akarta megnyerni, és több coloniát alapított Italiában és Szicíliában; ezek megalapítását már régen megszavazták, de mindeddig nem jöttek létre.¹ A senatust és a lovagokat, akik ekkor főként a bíróságok kérdésében voltak egymással ellentétben, kielégítő törvénnyel akarta összebékíteni. Az ítélkezés jogát egyértelműen a senatusnak visszaadni nem lehetett volna, ezért mindkettejük érdekében a következőket eszelte ki: mivel a lázongások következtében a senatorok száma alig érte el a 300-at, azt javasolta, hogy a lovagok legkiválóbbjai közül még ugyanennyit válasszanak hozzájuk, és az így megnövelt senatusból kerüljenek ki a jövőben a bírák. Hozzátette, hogy ezek a bíróságok döntsenek a megvesztegetési ügyekben is. Amióta ugyanis a meg-

¹¹ Mariust és Aquiliust 102 decemberében választották az i. e. 101. év consuljaivá.

¹ Lásd a 38. szemelvény 6. jegyzetét.

vesztegetés mindennapos szokássá vált, az ilyesfajta perek szinte ismeretlenek voltak. Elgondolásával mindkét felet akarta szolgálni, de terve éppen ellenkezőleg ütött ki. A senatus ugyanis nehezen viselte el, hogy egyszerre ilyen sok új tagot válasszanak, s a lovagok közül egyesek immár a legnagyobb tekintély birtokába jussanak. Azt sem tartották lehetetlennek, hogy a senatusba bekerülő lovagok egymás között összetartva, még erőteljesebben küzdenek majd a régi senatorok ellen. A lovagok pedig amiatt gyanakodtak, hogy ennek az állítólagos jótétmenynek a révén a jövőben az ítélkezés joga kizárólag a senatusra száll; mivel pedig már megízlelték a nagy vagyonok és jövedelmek édességét, ez a gyanú keserves volt számukra. Többségük egymással szemben is gyanakodott. Amiatt is nyugtalankodtak, hogy voltaképpen kiket tartanak majd méltóknak arra, hogy a háromszáz kiválasztott közé kerüljenek. A lovagok többsége máris féltékenykedett a befolyásosabbakra. Mindenek felett az aggasztotta őket, hogy újjáélednek majd a megvesztegetés címén emelhető vádak, amelyekről pedig azt hitték, hogy saját érdekükben már gyökeresen végeztek velük.

(36) Így tehát a lovagok és a senatus, bár egymásnak is ellenségei voltak, egyesültek a Drusus elleni gyűlésben. Csupán a nép örült a coloniák miatt. Az italikusok nyugtalankodtak a coloniákról szóló törvény miatt, pedig Drusus ezt is főként az ő érdekükben találta ki. Attól tartottak, hogy a római közföldeket, amelyeket mint megműveletlen területet egyesek már régebben, akár erőszakkal, akár lopva megműveltek, azonnal elveszik tőlük, sőt a saját tulajdonukban levő földjeiket is féltették. Az etruszkok és umberek, akiket a többi italikusokkal egyazon aggodalom töltött el, a consulok hívására a városba özlöltek: állítólag azért, hogy vádat emeljenek Drusus ellen, valóságban azért, hogy meggyilkolják. Ezek fennhangon szidalmazták a törvényt, és közben várták a szavazás napját. Drusus mindezt megsejtette. Csak ritkán hagyta el házáat; inkább palotájának gyengén megvilágított csarnokában intézte ügyeit. Egy este, amikor látogatóit elbocsátotta, egyszerre csak felkiáltott: »Megsebesültem!«. Ezt mondva, holtan esett össze. Kiderült, hogy egy cipész-árral szúrták oldalba.

(37) Így Drusus néptribunus is gyilkosság áldozata lett. A lovagok Drusus terveit arra használták fel, hogy ellenségeik ellen sorra vádatokat emeljenek. Quintus Varius néptribunusszal javaslatot nyújtattak be arról, hogy mindenkit bíróság elé kell állítani, aki az italikusokkal politikai jogaik érdekében nyíltan vagy titokban összejátszik. Azt remélték, hogy az optimátákat ezzel sorra gyűlöletes vád alá tudják helyeztetni, és maguk ítélkeznek felettük; ha pedig ezekről megszabadultak, még korlátlanabb uralmat gyakorolhatnak a város felett. Bár a többi néptribunus ellenezte e javaslatot, a lovagok kivont karddal rontottak rájuk, és keresztülhajszolták a törvény megszavazását. Mihelyt a törvény életbelépett, sorra indultak meg a vádak a legtekintélyesebb senatorok ellen. (Calpurnius) Bestia meg sem hallgatta a vádat, hanem önként száműzésbe ment, hogy ne jusson ellenségei kezére. Utána (Aurelius) Cotta elment ugyan a bíróságra, de miután ott nagy beszédben védelmezte saját politikáját és nyíltan szidalmazta a lovagokat, a szavazás előtt ő is elhagyta a várost. Mummiust, Achaia meghódítóját, a lovagok rútul rászédtek. Megígérték, hogy fel fogják menteni, mégis száműzésre ítélték, úgyhogy Délos szigetén fejezte be életét.

(38) Amint ez a vész a legkülönb polgárok egyre nagyobb sorát ragadta el, a nép méltatlankodott azon, hogy így kiváló és így érdemes férfiakat kell egy-

szerre elveszítenie. Az italicusok, értesülvén Drusus sorsáról s a többiek száműzetésének okáról, immár tűrhetetlennek tartották, hogy a polgárjoguk érdekében harcoló férfiakkal ennyit kelljen elszenvedniük. Nem látván többé reményt a polgárjog elnyerésére, elhatározták, hogy nyíltan elszakadnak a rómaiaktól és minden erejükkel harcot indítanak ellenük. E cél érdekében követek útján titkos összeesküvést szőttek, s az egymás iránti hűség biztosítékául kezeseket cseréltek. Minderről Rómában az ott dühöngő bírói eljárások és lázongások miatt hosszú időn át nem szereztek tudomást. Mikor mégis megtudták, a senatus a saját köréből minden városba megfelelő ismerettséggel rendelkező személyeket küldött, hogy észrevétlenül figyeljék meg a fejleményeket. Ezek egyike észrevette, hogy Asculum városából egy fiatalkorú kezeset visznek egy másik városba, s erről Servilius proconsulnak² jelentést tett... Servilius nagy indulatban Asculumba sietett, s a város lakóit egy népünnepeley során súlyosan megfenyegette. Azok látván, hogy tervük lelepleződött, legatusával, Fonteiuszal egyetemben megölték. Ha már kettejükkel végeztek, a többi ott élő római sem kímélték, hanem egyetlen rohammal mindnyájukat felkoncolták, javaikat pedig széthurcolták.

(39). Ezzel kirobbant a nyílt felkelés. Az asculumiakhoz nyíltan csatlakoztak a velük szomszédos törzsek: a marsusok, paelignusok, vestinusok és marucinusok. Picenum és Ferentinum lakói, továbbá a hirpinusok, Pompeii és Venusia lakói, az iapyxek, lucanusok és samnisok, amely törzsek már régóta ellenségei voltak Rómának. Egyszóval mindazok a törzsek, amelyek a Liris — a mostani Liternus — folyótól az Ióniai öböl a félsziget belsejében vagy a tenger partján laknak. Követeket küldtek Rómába, akik panaszt emeltek azért, hogy őket, bár Rómának segítettek birodalma meghódításában, az általuk megsegített polgárok nem méltatják őket polgárjogra. A senatus kemény választ adott nekik: ha megbánták eddig elkövetett tetteiket, küldjenek követtséget, ellenkező esetben azonban ne. Ők tehát minden jó reményüket elvesztvén, megindították a háborút. Az egyes városokban állomásozó csapatokon kívül lovasokból és gyalogosokból 100 ezer főnyi közös sereget állítottak ki. A rómaiak ugyanekkor sereget küldtek ellenük saját polgáraikból, és Itáliának hozzájuk még hűséges törzseiből.

(40) A rómaiak vezérei Sextus^{2/a} Iulius Caesar és Publius Rutilius Lupus consulok voltak. Erre a hatalmas belső háborúra ugyanis mindkét consult kiküldték. A város kapuit és falait a többi magistratus tartotta fegyveres csapatokkal megszállva, gondolva arra, hogy a harc honi, sőt szomszédos területen folyik. Gondolván a háború váltakozó szerencséjére és kiterjedt voltára, az akkori legkiválóbb hadvezéreket küldték a consulok mellé. Rutilius mellé kiküldték Gnaeus Pompeiust, Pompeius Magnus apját, Quintus Caepiót, Gaius Perpennát, Gaius Mariust és Valerius Messallát, Sextus Caesar mellé pedig Publius Lentulust, továbbá Caesar testvérét, Titus Didíust, Licinius Crassust, Cornelius Sullát és (Marcus) Marcellust. Ezek a consulok főparancsnoksága alatt az egyes területeken alvezérekként tevékenykedtek. A consulok személyesen járták be az egész területet. De a nagy veszélyre való tekintettel a

² Gaius Servilius, proconsuli felhatalmazással rendelkező praetor, i. e. 91. (A pontokkal jelölt, kihagyott részben Appianos a császárkori viszonyok alapján téves megállapítást közöl a proconsulok hatalmáról a köztársaság idején).

^{2/a} Valójában: Lucius. (Sex. Julius Caesar — Marcius Philippusszal együtt — az előző: 91. évben volt consul.)

senatus az alvezérek mellé további segítőtársakat is rendelt. Az italikusok minden egyes városban külön-külön vezért választottak, a közös hadsereg főparancsnokai s az egész szövetség vezetői pedig Titus Lafrenius,³ Gaius Pontidius, Marius Egnatius, Quintus Pompeidius, Gaius Papius, Marcus Lamponius, Gaius Iudacilius, Herius Asinius és Vettius Cato voltak. Ezek seregüket a rómaiakhoz hasonló részekre bontották és azokkal szembeszálltak: sok nagy haditettet hajtottak végre, de nem egy vereséget is szenvedtek...

(49) Ezek történtek Italiának az Ión-tenger felé eső részén. Italia északi részén az etruszkok és umberek és több más velük szomszédos nép, erről tudomást szerezve maguk is felkelésre bátorodtak. A senatus attól tartott, hogy a köröskörül fellobbant háborúban védtelenek maradnak, s ezért Cumaetól Rómaig az egész tengerpartot felszabadított rabszolgákból álló őrséggel szállta meg; szabad emberek híján ekkor először soroztak a seregbe felszabadított rabszolgákat. A senatus kezdeményezésére a Róma szövetségéhez még hűséges italikusok megkapták a polgárjogot, amire mindenek felett vágyakoztak mindannyian.⁴ Az erről szóló értesítést az etruszkoknak is elküldték. Azok boldogan fogadták el a polgárjogot. Ezzel a számukra kedvező határozattal a senatus a Rómához hűségeket még hűségesebbekké tette, a habozókat pedig megerősítette Rómába vetett hitükben. A harcolóknak viszont bátorságát törte meg azzal, hogy hasonló reményeket keltett bennük. A rómaiak azonban ezeket az új polgárokat nem a már meglevő harmincöt tribusba osztották be. Mivel ugyanis többen voltak a régi polgároknál, a szavazásoknál ők alkották volna a többséget. Ezért tíz új tribust szerveztek, amelyben az új polgárok a régi tribusok után, utolsókként szavazhattak. Legtöbbször nem is élhettek a szavazati joggal, hiszen a harmincöt régi tribust előbb szólították szavazásra, s ezek többségben voltak. Ezt a körülményt eleinte nem vették észre az italikusok, vagy talán pillanatnyilag még ezzel a megoldással is megelégedtek. Mikor később jelentőségére ráébredtek, felismerésük új vizsályok kezdetévé lett.

(50.) Az Ión-tenger partján harcolók még nem szereztek tudomást az etruszkok elpártolásáról, és 15 000 főnyi sereget küldtek hosszú és nehezen járható úton az etruszkok megsegítésére. Gnaeus Pompeius, ekkor már mint consul,⁵ megtámadta őket, és mintegy ötezret ejtett el. A többiek úttalan területen, keserves tél közepette menekültek, éhségüket csak erdei makkal csillapíthatták, és felerészüket az úton elpusztult. Ugyanezen a télen viszont Porcius Cato, Pompeius consultársa, a marsusok elleni harcban életét vesztette. Lucius Cluentius,⁶ Sullával szemben, aki a pompeii hegyek körül táborozott, ellenségét lebecsülve három stadion távolságra ültetett tábor. Sulla nem tűrte ezt a fennhéíázó magatartást, és anélkül, hogy portyázásra kiküldött csapatainak visszatérését megvárta volna, megtámadta Cluentiust. Ebben a csatában vereséget szenvedvén, meghátrált. Miután azonban a portyázó csapatokkal egyesült, megfutamította Cluentiust, s az már csak távolabbra mert tábort ütni. Amikor azonban kelta csapatok csatlakoztak hozzá, ismét közeledett Sulla táborához. A két sereg már szembenállt egymással, amikor egy óriás terméző kelta katona a csatasor elé lépve párviadalra szólította a rómaiakat. Egy apróterméző maurusiai⁷ katona

³ Más források szerint neve: T. Arranius (elesett i. e. 90-ben).

⁴ Ez a *Lex Iulia*, amelyet L. Iulius Caesar consul i. e. 90-ben terjesztett elő.

⁵ Gn. Pompeius Strabo, consul i. e. 89-ben.

⁶ L. Cluentius a samnisok egyik vezetője.

⁷ Maurusia = Mauretania.

szállt vele szembe és meg is ölte. Erre a kelták rémülten elmenekültek. Csatasorának megbomlása után a sereg többi része sem maradt Cluentius mellett, hanem rendezetlen futásban Nolába menekült. Sulla követte őket, s menekülés közben még 30 000-et ölt meg közülük. Mivel pedig Nola lakói csak egyetlen kapun fogadták őket be, nehogy a nyílt kapukon az ellenség is benyomuljon, a falak tövében még további 20 000-et ejtett el, köztük a vitézül harcoló Cluentiust is...

(53) Így folyt le egész Italiában a szövetséges háború. Teljes erővel vívták mindaddig, míg egész Italia meg nem kapta a római polgárjogot a luca-nusok és samanisok kivételével. De tudomásom szerint röviddel később ezeknek a vágya is teljesült.⁸ Az előbbiekhöz hasonlóan a később meghódítottakat is ugyan-azokba a tribusokba osztották, nehogy a régi polgárok tribusaival elvegyülven, és azokban többséghez jutván, a szavazásokban diadalmaskodjanak.

45. A szövetséges háború

(Florus II 6)

L. Annaeus Florus (Hadrianus uralkodása alatt) Livius alapján kivonatolta Róma háborúinak történetét — a város alapításától kezdve Augustusig. *Epitome*-ja nem igazi történetírói teljesítmény sem koncepció, sem szerkesztés vagy előadás szempontjából, de olyan korszakokat is tárgyal, amelyekről egyéb forrásaink hallgatnak, másrészt — rövidsége és olvashatósága miatt — későbbi korokban gyakran forgatták, és így a közkeletű Róma-kép sok tekintetben Florus hatása alatt alakult ki. Szónokias előadása sem feledtetheti velünk elfogultságát és értetlenségét az itáliai népek jogos követeléseivel szemben.

»Szövetséges háborúnak« (*sociale bellum*) is mondhatjuk, hogy a gyűlö-séget enyhítsük, de ha való nevén akarjuk nevezni, polgárháború volt az. Hiszen a római nép, amennyiben az etruszkokkal, latinokkal és szabinokkal egybevegyült, és valamennyinek az ereiben ugyanaz a vér csörgedezik, a tagok-ból testet formált és a sokból egy lett: így a szövetségesek nem csekélyebb vétséget követtek el felkelésükkel Italiában, mint a polgárok egy városon belül. Tehát amikor annak a városnak a polgárjogát, amelyet saját erejükkel tettek nagygyá, teljes joggal követelték — (elnyerésének) a reményét az uralomra vágyó (Livius) Drusus ébresztette fel bennük —, miután az (ti: Drusus) saját házában esett bűnös merényletnek áldozatául, az őt elhamvasztó fáklya az (italiai) szövetségeseket is fegyverfogásra és a város (Róma) megostromlására tüzelte. Érhetett-e bennünket ennél a csapásnál szörnyűbb baj, nagyobb kár? Amikor egész Latium és Picenum, egész Etrúria és Campania sőt végül (egész) Italia feltámadt anyja és szülővárosa ellen; amikor a legderekabb és leghűségebb szövetségesek színe-javát a municipiumoknak azok a szörnyalakjai egye-sítették hadijelvényeik alatt: Poppaediust a marsusokat és paelignusokat, Afra-nius a latinokat, Plotius az umbereket, Egnatius az etruszkokat, (Pontius) Tele-sinus Samniumot és Lucaniát;¹ amikor az a nép, amely királyok és nemzetek

⁸ A M. Plautius Silvanus és G. Papirius Carbo néptribunusok javaslatára hozott *Lex Plautia Papiria* értelmében (i. e. 89).

¹ Egyéb forrásainkból csak annyit tudunk, hogy Aulus Plotius mint római legatus verte le az umbereket, tehát Florus valószínűleg tévedett; Egnatius szerepe is kétes.

sorsát intézte, önmaga sorsát nem tudta kormányozni, és Rómát, Ázsia és Európa győzelmes urát Corfinium merészelte támadni.²

Az első haditerv az volt, hogy a két consult: (Sex.) Iulius Caesart és (L.) Marcus Philippust az albai hegyen, a latin ünnepségek alkalmából az oltárok mellett, az áldozat bemutatása közben legyilkolják. Miután ezt a gaztettet árulás folytán sikerült elhárítani, (a felkelők) felgyülemlett indulata Asculumban robbant ki, ahol is a város kiküldötteit az ünnepi játékok résztvevőinek sokasága előtt mészárolták le. Ez volt mintegy a jeladás az istentelen háborúra. Ettől kezdve most már Italia minden részében felharsantak a népenként és városonként különböző kürtjelek, miközben Poppaedi, a háború okozója és vezére, mindenfelé száguldozott. Sem Hannibal, sem Pyrrhos (hadjárata) nem járt ennyi pusztítással. Egymás után hányták kardélre Oriculum és Grumentum, Faesulae és Carsioli, Aesernia, Nuceria és Picentia lakosait, égették fel házaikat. Egymás után szenvedtek vereséget (P.) Rutilius (Lupus consul), majd (Qu. Servilius) Caepio csapatai. Iulius Caesart is, miután serege elveszett, őt magát pedig véresen vitték vissza gyászos menetben a városba, útközben — a város közepén — érte utól a halál.³ De a római nép szerencséje, amely a bajokban mindig csak nagyobb lett, most ismét feltámadt, erőre kapott és egymás után fordult a különféle népek ellen: így verte le (L. Porcius) Cato⁴ az etruszkokat, (Aulus) Gabinius (legatus) a marsusokat, Carbo a lucanusokat, Sulla a sámnisokat, Pompeius Strabo⁵ pedig tűzzel-vassal mindent végigpusztított és nem hagyta abba addig az öldöklést, amíg Asculum feldúlásával annyi hadsereg, a consulok halotti szellemeinek és a kifosztott városok isteneinek — úgy, ahogy lehetett — az engesztelő áldozatot be nem mutatta.

46. Egy Róma-barát polgár viszontagságai a mithridatési háború idején (i. e. 88 után)

(Dittenberger, Syll.³ 741; Wilamowitz I 394)

Chairémón nysai (kariai) polgár feliratban örököztette meg a rómaiak győzelme után elvert kútúntatásainak és korábbi üldöztetésének dokumentumait. Chairémón annak idején sem lehetett közönséges polgár: egyik leszármazottja, Pythodóros Antonius (a triumvir) egyik leányát, Antoniát vette feleségül, és ebből a házasságból született az a Pythodóris, akit Augustus — Pontus királynőjeként — Mithridatés trónjára ültetett.

I. Nysa népe és tanácsa tisztelettel adózik Chairémónnak, Pythodóros fiának.

II. Gaius Cassius Nysa vezetőinek üdvözlését!

Chairémón, Pythodóros fia, városotok polgára 5 felkeresett Apameiában és arra kért, hogy fogadjam a (proconsuli) tanács jelenlétében. En ezt a kérését teljesítettem, ő pedig a tanács jelenlétében kijelentette, hogy a római senatus és a nép iránti tisztelete jeléül a hadseregnek 10 60 000 modius lisztet ad aján-

² Corfinium: paelignus város, a felkelők központja és »Italica« néven kiszemelt fővárosa, a római senatus mintájára szervezett tanács székhelye.

³ Florus valószínűleg Rutiliusszal tévesztette össze Caesart, akit Marius emberei gyilkoltak meg 87-ben.

⁴ 90-ben praetor volt.

⁵ A »nagy« Pompeius apja, dúsgazdag picenumi nagybirtokos, 89-ben consul.

dékba. En e tette alapján úgy ítéltém, hogy szép és rendbenlevő dolgot cselekedett, és magam is azon leszek, hogy tettének számunkra kedves voltát tapasztalja. Mindezt jelentjük a római senatusnak és 15 népnek.

III. Mithradatés király Leónippos kariai satrapának üdvözlétét!

Mivel Chairémón, Pythodóros fia, a leggonoszabb és legellenségesebb módon viseltetvén ügyeinkkel 20 szemben, már kezdettől fogva összejátszott legádázabb ellenségeinkkel, most pedig, érkezésünkről tudomást szerezvén, fiait, Pythodórost és Pythiónt megszöktette és ő maga is elmenekült, közhírré tette, hogy aki élve szolgáltatta ki Chairémónt, Pythodórost vagy Pythiónt, 40 talentumot 25 kap, aki pedig fejüket szolgáltatja be, 20 talentum jutalomban részesül.

IV. Mithradatés király Leónipposnak üdvözlétét!

Chairémón, Pythodóros fia, előbb a római szökevényeket juttatta el, saját fiaival együtt Rhodos szigetére 30, most pedig érkezésünket megtudván, Artemis ephesosi szentélyébe menekült és innen küldözget leveleket a rómaiakhoz, közös ellenségünkhöz. Elkövetett gazságai óta is élvezett bántatlansága buzdítja ellenünk való tetteire. Legyen hát gondod arra, hogy a lehető leghamarabb eljuttasd hozzám, vagy pedig maradjon őrizetben és letartóztatásban mindaddig, amíg túl nem vagyok a háborúskodáson.

47. Marius és Sulla polgárháborúja. Sulla diktatúrája

(Appianos, Emph. I 55—102, kihagyásokkal)

(55) Az eddigi öldöklések és pártviszályok csupán egyes személyek közötti belső háborúskodásra korlátozódtak. Ezután azonban a pártok vezetői nagy seregekkel, szabályszerű háborúban ütköztek össze, s a küzdelem tárgya maga a haza volt. Ennek a fejlődésnek kezdete és kiindulása közvetlenül a szövetséges háború után a következőképpen történt: Miután Mithridatés, Pontosnak és más törzseknek uralkodója Bithyniába, Phrygiába és Ázsiának ezzel szomszédos területeire tört be — amint ezt előző könyvemben megírtam — Sulla mint consul Asia provincia helytartóságát kapta, mégpedig a Mithridatés elleni háború folytatásának feladatával. Ekkor még Rómában tartózkodott. Marius azonban úgy vélte, hogy ez a háború gyors lefolyású lesz és sok arannyal kecsegtet, ezért maga is a hadvezérségre tört és sok ígérettel elnyerte Publius Sulpicius néptribunus támogatását is. Az italikus eredetű újpolgárokat, akik a szavazásban még mindig hátrányban voltak, azzal biztatta, hogy őket valamennyi tribusba fogja besoroltatni. Persze nem közölte velük, hogy mindez saját érdekében történik, s őket mindenben csupán jóindulatú segítőtársakként akarja kihasználni. Az erre vonatkozó törvényt Sulpicius hamarosan be is terjesztette. Ha ez törvényerőre emelkedik, Marius és Sulpicius minden kívánsága teljesült volna, hiszen az újpolgárok többen voltak a régieknél. A régi polgárok, mindezen átlátva, erőteljesen szembeszálltak az új polgárok törekvéseivel. Már husángokkal és kövekkel támadtak egymásra, és mivel a veszély egyre növekedett, a consulok tartottak a törvény megszavazásának közelgő napjától, s ezért több napi törvénykezési szünetet rendeltek el, amilyen az ünnepeken szokásos. Azt remélték, hogy ezzel a népszavazással járó bajt egy kevésbé elhalasztják.

(56) Sulpicius azonban nem várva be a törvénykezési szünet végét, párt-
híveit, köpenyük alá rejtett kardokkal a forumra rendelte, azzal, hogy ott
tegyenek meg mindent, ami csak szükséges, s ha arra sor kerül, a consulokat
se kíméljék. Mikor mindent előkészített, óvást emelt a törvénykezési szünet,
mint törvénytelen intézkedés ellen, és felszólította Cornelius Sulla és Quintus
Pompeius consulokat, hogy azt azonnal érvénytelenítsék, a törvényjavaslatok
feletti szavazást pedig tűzzék napirendre. Zavar támadt, a készenlétben álló
emberek kirántották kardjaikat, s a velük szembeszálló consulokat megöléssel
fenyegették. Pompeiusnak végül sikerült megszöknie, Sulla pedig visszavonult
azon a címen, hogy tanácskoznia kell. Eközben Pompeius fiát, Sulla vejét, aki
a gyűlésen valami merész kijelentést tett, Sulpicius pártbívei megölték. Sulla
visszatérve, a törvénykezési szünetet visszavonta, és tüstént elindult Capuába,
az ott állomásozó sereghez, amelynek Ázsiába kellett indulnia a Mithridatés
elleni háborúra. Ekkor még nem sejtette, hogy mi készül ellene, Sulpicius
pedig, mielőtt a törvénykezési szünet végetért, és Sulla a várost elhagyta,
javaslatát törvényerőre emeltette, egyben — aminek kedvéért voltaképpen
mindezt tette — Mariust Sulla helyett a Mithridatés elleni háború vezérévé
választatta.

(57) Sulla mindezt megtudva, úgy ítélte meg a helyzetét, hogy ebben a
fegyvereknek kell döntenüök. Seregét gyűlésre hívta össze. Számolt azzal, hogy
a sereg óhajtja a Mithridatés elleni háborút, mint haszonnal járó vállalkozást,
Mariusról pedig feltételezik, hogy helyettük más sereget fog toborozni. A gyű-
lésen Sulla elmondta Sulpicius és Marius ellene elkövetett sérelmes tettét, és
ané'kül, hogy terveiről világosan beszélt volna — az általa elgondolt polgár-
háborút ugyanis nem merete emlegetni —, arra buzdította őket, legyenek készek
parancsainak teljesítésére. Katonái azonban megértették, hogy mire gondol, és
félve saját érdeküket, ha netán elesnek a hadjárattól, maguk mondták ki,
amit Sulla óhajtott, s azt kiáltották: vezesse őket Róma ellen. Sulla csak
örült ennek, és hat legiót azonnal útnak indított. A sereg tisztjei egyetlen
quaestor kivételével elhagyták és Rómába szöktek, mert hazájuk ellen nem
akartak sereget vezetni. Útközben több követ kereste fel és megkérdezték, mit
akar fegyveres kézzel hazájával szemben. Ő azt válaszolta: megszabadítani
zsarnokaitól. Két vagy három további küldöttségnek is ugyanígy válaszolt, s
egyben hozzátette: ha hajlandók őt, Mariust és Sulpiciust s a senatust a Mars-
mezőn összehívni, ő is kész az ott hozandó határozatnak eleget tenni. Amikor
már közeledett a városhoz, consultársa, Pompeius elismerését és helyeslését
fejezve ki tettei iránt, hozzá csatlakozott azzal, hogy mindenben támogatja.
Marius és Sulpicius azonban, akiknek készülődéseikhez még némi haladékra
volt szükségük, újabb követeket küldtek, mintha ezeket is a senatus rendelte
volna ki. Ezek arra kérték, hogy negyven stadionon belül ne közelítse meg
Rómát mindaddig, amíg a senatus a helyzetet meg nem vizsgálja. Sulla és
Pompeius átláttak a szitán, s ezért megígérték, hogy így tesznek. De alighogy
a követek eltávoztak, folytatták útjukat.

(58) Sulla a Porta Esquilinát és a városfalnak azzal szomszédos részeit
egy legio katonasággal elfoglalta, Pompeius pedig egy másik legióval a Porta
Collinát szállta meg. Egy harmadik legio a cölöphidat vette ellenőrzés alá,
míg egy negyedik a falak tövében tartalékban maradt. A többi két legióval
Sulla benyomult a városba, ellenséges szándékkal és tettekkel. Az útvonala
mentén lakó polgárok a házak tetejéről hajigáltak rá köveket, mindaddig, míg

a házak felgyújtásával nem fenyegetődözött. Ekkor abbahagyták ellenállásukat. Marius és Sulpicius rögtönzött felfegyverzett katonáikkal a Forum Esquilinumon ütköztek meg vele. Ez volt Róma területén az első olyan ellenséges hadművelet, amely már nem pártharc képében, hanem leplezetlen háborús formában, kürtökkel és hadijelvényekkel folyt. Ennyire elfajult a pártviszályoknak korlátokat nem ismerő indulata. Sulla katonái már-már meghátráltak. Erre Sulla kezébe ragadva a hadijelvényt, maga vetette magát a veszély közepébe, és ezzel — vagy a hadvezér iránti tiszteletet, vagy a hadijelvény elhagyása feletti szégyenérzetet felhasználva — megfordította menekülő katonáit. Közben Sulla a sereg újoncokból képezett tartalékát is harcra szólította, s egy csapatot a Subura városrészén keresztülvezető úton át irányított az ellenséges csapatok hátába. Marius katonái az újonnan támadó pihent csapatokkal szemben már fáradtan küzdöttek, és mivel körülkerítéstől is tartottak, harcra szólították a lakásaikból még mindig harcoló polgárokat. A rabszolgáknak is szabadságot ígérték, ha részt vesznek küzdelmükben. Mivel azonban senki sem jött segítségükre, mindenről lemondtak, s a hozzájuk csatlakozott előkelőkkel együtt azonnal elhagyták a várost.

(59) Sulla az úgynevezett Szent úton vonult be a városba. Azokat a katonákat, akik az útjukba eső holmikból valamit elraboltak, a polgárok szemeláttára fenyítette meg. Ezután a város minden kerületében őrséget helyezett el, ő maga pedig Pompeiusszal együtt átvirrasztotta az éjszakát. Személyesen járták be az őrhelyeket, nehogy akár a rettegésben levő polgárok, akár a győztes katonák részéről valami erőszakos tett történjék. Másnap a népet népgyűlésre hívták össze. Itt sajnálkozásukat fejezték ki az állam helyzete felett, amely hosszú ideje demagógoknak volt kiszolgáltatva. Ez a körülmény — mondták — kényszerítette őket is cselekedeteikre. A gyűlésen azt javasolták, hogy a jövőben előzetes senatusi jóváhagyás nélkül ne terjesszenek javaslatot a népgyűlés elé, ezt az ősi jószokást ugyanis már hosszú ideje semmibe vették.¹ Javasolták továbbá, hogy a szavazások ne tribusonként történjenek, hanem a (Servius) Tullius-féle alkotmány értelmében centuriánként. Azt gondolták, hogy e két intézkedés által ezentúl a senatus akarata ellenére nem kerülhet javaslat a nép tömege elé, s a népgyűlési szavazásokban a jobbmódú és meggondolt elemek érvényesülnek a szegények és elszántak helyett, s így nem lesz több alkalom a lázongásra. Több más intézkedés során megnyírbálták a néptribunusoknak már nagyon is zsarnokivá fajult hatalmát. A senatusba, amelynek létszáma igen csekély volt, és már csak azért sem lehetett tekintélye, az arisztokrácia köréből 300 új tagot választott. Végül törvényteleniség címén érvénytelenítette Sulpicius mindazon törvényeit, amelyeket a consulok által kimondott törvénykezési szünet után szavaztak meg.

(60.) A pártviszályok így fajultak el gyűlölködésből és belső ellentétekből öldökléssé, öldöklésből pedig szabályszerű háborúkká. Ekkor tört be az első, római polgárokból álló sereg ellenséges szándékkal saját hazájába. Ezóta nem szűnt meg az az állapot, hogy a pártharcokat fegyveres küzdelemben döntötték el. Egymást követték a Rómába való betörések, a falak ostromai, és mindenféle más harci művelet. Az erőszakosságokat nem fékezte immár semmilyen erkölcsi meggondolás, sem a törvények, sem az alkotmány, sem a haza. Sulpiciust pedig

¹ A népgyűlési határozatok előzetes, kötelező senatusi jóváhagyását az i. e. 287-évi *Lex Hortensia* törölte el.

— bár ekkor még néptribunus volt —, vele együtt Mariust, a hatszoros consult, Marius fiát, továbbá Publius Cethegust, Iunius Brutust, Gnaeus és Quintus Graniust, Publius Albinovanust, Marcus Laetoriust és velük együtt még mintegy tizenkét, Rómából elmenekült férfiút, mint pártütőket, a consulok ellenségeit és olyanokat, akik a rabszolgáknak elpártolásuk fejében szabadságot ígértek, Róma ellenségeinek nyilvánították, és felhatalmaztak mindenkit, aki rájuk talál, hogy büntetlenül megölheti, vagy a consulok elé hurcolhatja őket. Javaikat elkobozták és felkutatásukra pribékeket küldtek szét. Sulpiciust elfogták, és ki is végezték...

Ellenségeinek megsemmisítése után Sulla visszatért seregéhez, a városban azonban újabb ellenállás tört ki, melynek során Q. Pompeius consult katonái megölték.

(64) Amikor a városban híre ment Pompeius megölésének, Sulla önmagát is féltve, barátaival vétette magát körül, még éjszaka sem bocsátotta őket el. Röviddel később Capuába távozott seregéhez és innen indult Ázsiába. A száműzöttek barátai, bízva Cinnában,² aki a consuli tisztségben Sulla utóda volt, az új polgárokat arra biztatták, támogassák Mariust abban a tervében, hogy őket a többi tribusba sorolják be, nehogy utolsókként szavazván, minden politikai befolyásuktól meg legyenek fosztva. Ez volt a kiindulópontja annak, hogy Marius és segítőtársai visszatérhessenek. A régi polgárok erejüktől telhetően, ellenálltak, Cinna azonban az új polgárokat támogatta; az a hír járta, hogy háromszáz talentummal megvesztegették. Octavius, a másik consul azonban a régi polgárokkal tartott. Cinna párthívei köpenyük alá rejtve fegyvereiket, megszállták a Forumot, és fennhangon követelték, hogy valamennyi tribusban osszák el őket. A lakosság jobbjézelmű része, ugyancsak fegyverrel kezében, Octavius körül tömörült. Ő maga lakásán várta a fejleményeket. Közben hírül hozták, hogy a néptribunusok többsége vétőjoggal él Cinna javaslatával szemben, ez nagy zavart kelt az újpolgárok körében, s ezek már kardot rántva zavarják le az ellenkező néptribunusokat a szónoki emelvényről. Amikor Octavius ezt hallotta, sűrű tömeg kíséretében a Szent úton át a Forumra sietett. Vágtató hegyipatakként rohant a népgyűlésre, s a legsűrűbb tömegen erőszakkal törve magának utat, különválasztotta az egymással harcolókat. De mert maga is félt ellenségeitől, Cinna elől Castor és Pollux templomába menekült. Párthívei anélkül, hogy erre parancsot kaptak volna, rátámadtak az újpolgárookra, többeket megöltek, másokat pedig a városkapun kívülre űztek.

(65) Cinna eddig bízott az új polgárok tömegében és saját erőszakosságának sikerében. Most minden várákozása ellenére látta, hogy a kisebbség vakmerő vállalkozása aratott diadalt. Erre a városba sietett és itt a rabszolgákat szabadság ígéretével fegyverbe szólította. Ők azonban nem hallgattak rá. Ezután elhagyta Rómát, és azokban a szomszédos városokban keresett híveket, melyek röviddel azelőtt kapták meg a római polgárjogot. Tibur és Praeneste polgárait s a többi város lakosságát, egészen Noláig, elpártolásra buzdította, s a háború céljára pénzt gyűjtött össze. E tevékenysége közepette a pártján álló senatorok közül Gaius Milonius, Quintus Sertorius és az ifjabb Gaius Marius hozzá menekültek. A senatus ugyanis Cinnát azon a címen, hogy a várost consul létére veszélyes helyzetében magára hagyta, s a rabszolgák felszabadí-

² L. Cornelius Cinna, consul egyfolytában i. e. 87-től 84-ig.

tását hirdette, megfosztotta consulságától és polgárjogától, helyébe pedig Lucius Merulát, Iuppiter papját (*flamen Dialis*) választották meg.

Cinna pedig Capuába érven, ahol egy másik római sereg állomásozott, a város előkelőit és tanácsának jelenlevő tagjait igyekezett magának megnyerni. Consulként lépett a gyűlésre, itt nyilvánosan letétette a vesszőnyalábokat — mutatván, hogy már csak magánember — és könnyek között így szólt: »Töletek kaptam, polgártársaim, ezt a tisztséget. A nép választott meg rá, de a senatus a nép megkérdezése nélkül megfosztott tőle. Ezt a sérelmemét mégsem magam miatt, hanem miattatok sajnálom. Mert mi tisztelete lesz a választásoknál ezentúl a tribunusnak? Érdemes-e töletek valamit is kérni? Ezekután urai vagytok-e még a népgyűléseknek, a szavazásoknak, s a magistratusoknak? Hiszen nincs módotok megerősíteni azt, amit adtatok, s ezzel magatok nyilváníthatok érvénytelennek saját döntéseketek.«

(66) Ezeket mondta a népgyűlés fellázítására, és szavaival sajnálatot ébresztett maga iránt. Végül ruháját megszaggatva, s a szónoki emelvényről lerohanva a nép közé vetette magát, s ott a földre borult. A jelenlevők könynyekre fakadtak, felsegítették, visszaültették elefántcsontdíszes székére, és visszaadva a vesszőnyalábot, bátorságra intették: érezze magát consulnak — biztatták —, és vezesse őket, bárhová akarja. E kedvező hangulatban a vezető személyek azonnal hozzáléptek és Cinna nevére letették a katonai esküt; velük együtt esküdött az egész jelenlevő sokaság. Miután Cinna a hatalmat immár szilárdan kezében tartotta, a szövetséges városokat is bejárta, s azokat is fellázította; arra hivatkozott, hogy voltaképpen ők okozták a romlását. Azok fegyvert és pénzt szavaztak meg számára. Közben Rómából is több befolyásos személy érkezett hozzá, akik az állam ottani rendjével nem értettek egyet. Mi közben Cinna ezzel foglalkozott, Octavius és Merula consulok a várost árokkal és a falak helyreállításával erősítették meg, és köröskörül harci gépeket sorakoztattak fel. A hozzájuk még hűséges városokban és Galliának Italiával szomszédos területein katonákat toboroztak. Gnaeus Pompeius proconsul pedig, aki az Ión-tenger partján állomásozó seregek parancsnoka volt, felszólították, hogy siessen a haza segítségére.

(67) Pompeius meg is érkezett s a Porta Collina előtt vonult állásba, Cinna pedig seregével mellette ütött táborn. E hírek hallatára Gaius Marius a vele együtt száműzött polgárokkal és mintegy ötszáz, Rómából hozzámenekült rabszolgával Etruriában partraszállt. Azon mocskosan és borotvátlanul járta be Etruria városait, szánalmas látványt nyújtva. Felemlegette háborúit, a cimbe-
rek felett aratott győzelmeit és hatszoros consulságát. Beszélt a népszavazás kérdéséről is — ezt különösen szívesen hallgatták —, és megígérte, hogy hűséges segítők lesz törekvéseikben. Így az etruszkok közül hatezer főnyi sereget gyűjtött, és Cinnához csatlakozott, aki az adott helyzetben örömet fogadta társként való csatlakozását. Miután a két sereg egyesült, három harci csoportra oszolva, a Tiberis partján ütöttek táborn. Cinna és Carbo szemben a várossal, Sertorius a város felett, Marius pedig a tengerpart felé eső részen táborozott. A folyón hidat vertek, hogy ezúton is akadályozzák a város élelemmel való ellátását. Marius elfoglalta és kirabolta Ostiát, Cinna pedig egy kiküldött csapattal Ariminumot foglalta el, hogy ily módon a római fennhatóság alatt álló Gallia kapcsolását zárja el a várossal.

(68) A consulok rettegésben voltak, és újabb seregre lett volna szükségük. Sullát, aki időközben már átkelt Ázsiába, nem hívhatták vissza, s ezért Caeci-

lius Metellust, aki a samnisok elleni fronton a szövetséges háború utolsó küzdelmeit vívta, utasították arra, hogy a lehető leggyorsabban kössön fegyverszünetet, és siessen az ostromlott haza segítségére. A samnisok azonban Metellusnál nem érték el követeléseik teljesítését. Marius erről értesülvén, a samnisoknak megígérte mindama követeléseik teljesítését, melyeket Metellusszal szemben vetettek fel. Így tehát a samnisok is Mariushoz csatlakoztak. Claudius Appius katonai tribunust, a Róma felett emelkedő Janiculus domb helyőrségének parancsnokát, aki annak idején sok jót tapasztalt Marius részéről, ez utóbbi most emlékeztette egykori jótetteire. Ez hajnaltájban megnyitotta a város kapuját, és befogadta Mariust is, Cinnát is; Octavius és Pompeius azonnali ellentámadása azonban hamarosan kiszorította őket a városból. Közben zivatar támadt, sok villámcsapás érte Pompeius táborát, és maga Pompeius is, több előkelő személy kíséretében egy villámcsapástól életét veszítette.

(69) Marius, miután mind a tenger, mind pedig a folyó felől a városba vezető utakat, s ezzel a beszerzési lehetőséget is elzárta, sorra elfoglalta azokat a Róma környéki városokat, amelyekben a Róma ellátását biztosító gabonakészleteket tárolták. Hirtelen támadással megszállta Antiumot, Ariciát, Lanuviumot és több más várost. Egyes esetekben árulás is kezére játszott. Miután a szárazföldi útvonalak birtokába jutott, erejében bízva a Via Appián egyenesen Róma felé tartott, sietve, nehogy közben a város másfelől élelemhez jusson. A várostól száz stadion távolságra táborozott Cinna és alvezérei, Carbo meg Sertorius. Octavius, Crassus és Metellus a Mons Albanus körül vert tábort, és itt várták a fejleményeket. Úgy érezték, hogy katonáik harci készsége és létszáma tekintetében fölényben vannak, de mégsem merték egyetlen csatában az egész haza létét veszélyeztetni. Amikor azonban Cinna szerte a városba követeket küldött, s ezek által a hozzácsatlakozó rabszolgáknak szabadságot ígért, s azok most már tömegesen szökdöstek át hozzá, a senatus is megrémült. Tartottak attól, hogy ha az élelemellátás továbbra is késlekedik, a nép szörnyű tettekre lesz képes. Ezért addigi véleményüket megváltoztatva, fegyverszünet céljából követeket küldtek Cinnához. Ő elsősorban megkérdezte őket, vajon consuli vagy magánemberi minőségében keresték-e fel. Azok nem mertek válaszolni, hanem visszatértek a városba. Ekkor már a szabadok is tömegestül szökdöstek át Cinnához: egyesek azért, mert féltek az éhségtől, mások pedig azért, mert már régebben az ő pártján álltak, de ki akarták várni az események kimenetelét.

A polgárháborúban Cinna és a popularisok maradnak felül. A fordulatot Sulla megérkezése hozza meg. Mithridatész legyőzése után Sulla visszatér Italiába és seregével immár másodszer indul Róma elfoglalására.

(93) Sulla féltve a várost, lovas seregét előreküldte, hogy azok a város felmentésére siető seregnek gyorsan útjába álljanak. Ő maga teljes seregével sietve a Porta Collina elé vonult és déltájban Venus templománál tábort ütött, miközben ellenségei is már a város mellett táboroztak. Még aznap délután megindult a csata. A jobbszárnyon Sulla győzött, balszárnya azonban vereséget szenvedett, s a kapuk felé menekült... Ebben a csatában a két fél együtt 50 000 embert veszített. Sulla mintegy 8000 foglyot ejtett, és mivel ezek többségükben samnisok voltak, halálra nyilaztatta őket. Másnap Marciust és Carrinast² is bilincsbe verve hurcolták elébe. Ezeket sem kímélte, hanem azon a

² Carrinas: Papirius Carbo consul közelebből nem ismert alvezére.

címen, hogy rómaiak, mindkettejüket megölette, és fejüket Praenestébe küldte Lucretiushoz,⁴ hogy hordozzák körül a város falain.

(94) Praeneste lakói ennek a látványnak hatására, és mivel értesültek Carbo seregének megsemmisüléséről, Norbanus meneküléséről, és tudták, hogy már egész Italia és Róma szilárdan Sulla kezében van, városukat átadták Lucretiusnak. Az ifjabb Marius⁵ egy csatornába bújt el, és ott végzett önmagával. Levágott fejét Lucretius küldte el Sullának. Sulla a levágott fejet a Forum közepén a szónoki emelvény előtt tette ki közszemlére és még gúnyolódott is e consul fiatal korán. »Mielőtt valaki a kormányrúdhhoz nyúl — mondta —, előbb tanuljon meg evezni.« Lucretius pedig Praeneste elfoglalása után a Mariushoz csatlakozott városi tanácstagokat részben azonnal megölte, részben börtönbe vetette. Ezeket Sulla ölette meg, amikor maga is a városba ért. Praeneste lakóit fegyvertelenül a város melletti síkságra terelte, itt kiválasztott néhány olyan embert, akikről feltételezte, hogy még hasznára lehetnek. A többieket három csoportra osztotta, aszerint hogy rómaiak, samnisok vagy praenesteiek-e. Miután külön-külön csoportosultak, a rómaiaknak kihirdette, hogy bár főbenjáró bűnt követtek el, mégis megkegyelmez nekik. A többieket azonban mind lenyilaztatta. Az asszonyokat és gyermekeket bántatlanul bocsátotta el. Azután ezt a rendkívül gazdag várost teljesen kirabolta: így esett el Praeneste városa. Norba, a másik város, még szilárdan ellenállt, míg végül Aemilius Lepidus éjszaka árulás útján be nem hatolt a városba. Lakói az árulás feletti elkeseredésükben részben maguk vetettek véget életüknek, részben egymást kölcsönösen ölték meg. Egyesek felakasztották magukat, mások a házat magukra zárták és felgyújtották. Éppen heves szélvihar tombolt, s ez a tűzvészt annyira elterjesztette, hogy a városból semmi zsákmányolnivaló nem maradt. Ily hősi lélekkel haltak meg a város lakói.

(95) Miközben háború, tűzvész és sok öldöklés közepette Italiában a harc végső kifejtése felé hajolt, Sulla egyes hadvezérei bejárták Italia városait, a gyanús helyeken őrségeket helyeztek el, Pompeius pedig Afrikába és Sziciliába indult Carbo és ottani szövetségesei ellen. Sulla közben Róma népét gyűlésre hívta össze. Itt nagy beszédben magasztalta önmagát, és sok mindent mondott ellenfelei megrémítésére. Beszédét azzal fejezte be, hogy ha a nép engedelmeskedik neki, kedvező változást fog sorsában előidézni. Ellenségei közül azonban senkit sem fog kímélni, hanem erejéhez mérten bosszút áll a hadvezéreken, a quaestorokon, a katonai tribunusokon és mindazokon, akik ellenségeivel együttműködtek, attól a naptól kezdve, hogy Scipio consul⁶ nem tartotta meg neki tett ígéretét. A népgyűlés után azonnal nyilvánosságra hozta mintegy 40 senator és 1600 ún. lovag nevét. Alighanem ő volt az első, aki így nyilvános kiírás (*proscriptio*) útján adta halálra ellenségeit; ajándékot is ígért azoknak, akik megölik őket, vérdíjat azoknak, akik feljelentik, de büntetést az illetők rejtegetőinek. Röviddel később a senatorok egy másik csoportját is proskribálta. Az így proskribált személyek egy részét rajtaütésszerűen, elfogatásuk helyén, lakásukban, az utcán vagy akár a templomokban ölték meg. Másokat élve hurcoltak Sulla elé, és lábai előtt végeztek velük. Egyeseket végighurcoltak a váro-

⁴ Q. Lucretius Ofella, a polgárháborúban Sulla alvezére.

⁵ C. Marius fia, consul i. e. 82-ben.

⁶ L. Cornelius Scipio Asiaticus, consul i. e. 83-ban. A polgárháború kezdetén Sullával fegyverszünetet akart kötni, a tárgyalások azonban megszakadtak. Sulla a consult szőszegéssel vádolta és később proskribáltatta.

son és úgy tápostak halálra. És ily szörnyű eseményekkel szemben a jelenlevők sem merték szót emelni, vagy megdöbbenésüket kifejezni. Sokakat száműztek, és vagyonukat elkobozták. A városból menekülők után poroszlokat küldtek, akik mindent felkutattak utánuk, s akiket csak megtaláltak, megölték.

(96) Nem kisebb volt az italikusokat sújtó pusztítás, száműzés és vagyon-elkobzás, azokkal szemben, akik Carbóhoz, Nomanushoz, Mariushoz vagy azok egyik hadvezéréhez csatlakoztak. Mindezekkel szemben egész Italiában kemény ítéleteket hoztak. A legkülönbélebb címen emeltek vádat; ha valaki hadvezér vagy közönséges katona volt, pénzt adott, vagy más szolgálatot tett nekik, vagy egyáltalán terveket szőtt Sulla ellen. Vád tárgyává tették azt is, ha valaki ilyen embernek vendége vagy barátja volt, kölcsönt adott neki, vagy kapott tőle. Volt olyan, akit csupán azért tartóztattak le, mert ilyen személy iránt rokonszenvvel volt, vagy egyszer együtt utazott vele. Különösen a jobbmódúak elleni eljárások burjánzottak el. Mikor az egyes személyek elleni vádak kifogytak, Sulla egész városok ellen kezdett eljárni. Ezeket vagy fellegrárukat vagy falaik lerombolásával, vagy egyetemleges pénzbüntetéssel sújtotta, vagy pedig különlegesen súlyos adókkal büntette. A legtöbb városban saját veteránjait telepítette le, s ezzel egyúttal őrségeket is helyezett el egész Italiában. A lakosok földjét és házait a veteránok közt osztotta szét. Ezzel elnyerte mindhalálig szóló támogatásukat, hiszen tudták, hogy birtokaik csak addig vannak szilárdan kezükben, amíg Sulla is kemény kézzel uralkodik. Ezért még halála után is harcoltak rendszereért. Ez történt tehát Italiában. Carbo számos előkelő társával együtt Afrikából Szicíliába, innen pedig Cossyra⁷ szigetére menekült. Itt estek Pompeius fogságába. Legtöbbjüket úgy ölette meg, hogy nem is kerültek szemé elé. Carbót azonban, e háromszoros consult megkötözött állapotban maga elé hurcoltatta, megölette és fejét Sullanak küldte el.

(97) Miután ellenségeivel szemben minden tervét végrehajtotta, és közülük az egy Sertorius kivételével — aki azonban messze tartózkodott — már egy sem volt életben, Metellust Hispaniába küldte Sertorius ellen, a Rómában elvégzendő feladatokat pedig teljesen a saját tetszése szerint maga intézte. Szó sem volt többé törvényről, népszavazásról vagy bírák kisorsolásáról, hiszen mindenki rettegett: vagy rejtőzködött, vagy hallgatott. A senatus Sullanak minden intézkedését, akár consu⁸i, akár proconsuli minőségben hozta őket, érvényesnek és megváltoztathatatlannak nyilvánította. A Forumon a szónoki emelvény előtt felállították aranyozott lovasszobrát, ezzel a felirattal: »*Cornelius Sulla imperator felix*«. Ezt a melléknevet kapta ugyanis barátaitól, ellenségeivel szemben elért sikereiért. A hízlegés ezt az elnevezést állandó melléknevévé tette...

Sulla győzelme után diktatórikus alapon újjárendezi a római alkotmányt.

(100) Hogy az ősi alkotmánynak legalább látszata megmaradjon, megengedte a népnek, hogy consulokat válasszon. Consulok lettek Marcus Tullius⁸ és Cornelius Dolabella. Ő maga szinte királyi hatalmával diktátorként állt a consulok felett. Diktátori hatalmánál fogva huszonnégy vesszőnyalábot vittek előtte, ugyanannyit, mint az egykori királyok előtt. Hatalmas testőrgárdával vette magát körül. Törvényeket szüntethetett meg, és új törvényeket hozhatott. Meg-

⁷ Kicsiny sziget Afrika és Szicília között.

⁸ M. Tullius Decula és Ca. Cornelius Dolabella, consulok i. e. 81-ben.

tiltotta azt, hogy bárki praetor legyen, mielőtt quaestor volt, és consul legyen a praetura előzetes betöltése nélkül.⁹ Megtiltotta ugyanazon hivatalnak tíz éven belül kétszeri viselését. A néptribunusok hatalmát csaknem teljesen megszüntette azzal, hogy őket minden befolyásuktól megfosztotta, és törvényben tiltotta meg, hogy aki néptribunus volt, valaha is más hivatalt viselhessen. Így tehát mindenki, aki csak hírnevével vagy származásával kitűnt, elkerülte a jövőben ezt a hivatalt... A senatusba, mivel a lázongások és polgárháborúk közepette egészen elnéptelenedett, a legkiválóbb lovagok közül mintegy háromszázat választatott a *comitia tributa* által. Az általa kivégzett személyek fiatal és erőteljes rabszolgáit, több mint tízezer embert, felszabadította, és római polgárjoggal ajándékozta meg. Ezeket a saját nevével Corneliusoknak nevezte. Így elérte, hogy a nép körében is legyen tízezer mindenre elszánt híve. Ugyanígy célból szerte Italiában az egyes városok körzetéhez tartozó meg nem művelt vagy büntetésként elkobzott földeket — amint már elmondottam, — a vele harcoló huszonhárom legió veteránusai között osztotta szét.

(101) Mindenben annyira féltelmes és hirtelen haragú volt, hogy Brutus Lucretius Ofellát, aki elfoglalta számára Praenestét és Marius consult megverte, s ezzel győzelmét teljessé tette, a nyílt forumon megölte, csupán azért, mert lovag létére quaestura és praetura viselése előtt, a régi szokásokra és nagy tetteire hivatkozva consulságra törekedett s a polgárokat megválasztására kérte, holott Sulla ezt ellenezte. Ekkor a népet gyűlésre hívta össze és így szólt: »Tudjátok meg, polgártársak, és halljátok meg tőlem magamtól, hogy én öltem meg Lucretiust, mert engedetlen volt velem szemben.« Elmondott egy történetet is. »Egyszer egy szántó-vető parasztot nagyon csíptek a tetvek. Kétszer is letette az ekét és kirázta köpenyét. Mikor még mindig csípték, annyira, hogy a munkát újból abba kellett hagynia, egész köpenyét tűzre vetette. Hát én is figyelmeztetem azokat, akiket már kétszer legyőztem, vigyázzanak, hogy harmadizben ne kerüljön sor tűzre!« Sulla tetteivel mindenkit rémületben tartott, s úgy uralkodott, ahogy csak akart: Amikor Mithridatés felett triumphust tartott, egyesek gúnyolódva »letagadott királyságnak« nevezték uralmát, hiszen csak a királyi cím viselését tagadta. Mások viszont tetteiből ellenkező következtetésre jutottak, és uralmát leplezetlen zsarnokságnak minősítették.

(102) Ennyi bajt hozott Rómának s az összes italikusoknak ez a polgárháború. De hatása Italián túl valamennyi népre kiterjedt. Egyeseket a kalózok, Mithridatés és Sulla háborúja tett tönkre, másoknak keserves adókkal kellett megtölteniük a polgárháborúkban kiürült kincstárt. Minden nép, a Rómával szövetséges királyok, az adófizetésre kötelezett, vagy Rómával önként vállalt szövetségben álló városok, még azok is, melyek az egykori szövetség vagy más érdemek révén önállóak és adófizetésre nem kötelezettek voltak, mindannyian fizetni és engedelmeskedni voltak kénytelenek. Egyeseket megfosztottak a szerződés által számukra biztosított földektől és kikötőktől. Sulla Alexandrost,¹⁰ Ptolemaios Alexandrosnak, Egyiptom királyának a fiát, aki Kós szigetén nevelkedett, s akit a sziget lakói Mithridatésnek szolgáltattak ki, innen azonban

⁹ Ez nem teljesen új intézkedés, hanem régi hagyományok (az ún. *cursus honorum*) rendszerbe foglalása. Egyidejű vele a hivatalviselés korhatárait megállapító *lex Villia annalis* (i. e. 80).

¹⁰ XI. Ptolemaios II. Alexandros, i. e. 80-ban rövid időre egyiptomi király, X. Ptolemaios I. Alexandros (i. e. 107—88) fia.

Sullához menekült és barátjává lett, az alexandriaiak királyává nevezte ki. Itt ugyanis a királyi család férfiága kihalt, s a királyi család nőtagjainak férfi uralkodóra volt szükségük. Azt is remélte, hogy ebből a gazdag királyságból, nagy pénzüsszegekre tesz szert. Alexandria lakói azonban tizenkilenc napi uralom után a királyi palotából a gymnasionba hurcolták és itt megölték a Sullában bizakodó zsarnok uralkodót. Ily kevéssé félték még külső hatalomtól, mert bíztak saját királyságuk nagyságában, és nem próbálták ki az idegen támadás veszedelmeit.

48. Részletek Sertorius életrajzából

(Plutarchos)

Plutarchos (i. sz. 45–125 körül) életrajzaiból már a Chrestomathia II. kötetében is közöltünk hosszabb-rövidebb részeket (224–272. l.); időközben Máthé Elektől is jelent meg két kis válogatás, és készül az elavult (1894–1900-ban is régies) Kacs Kovács Kálmán-féle fordítások teljes felújítása: így ebben a kötetben nyugodtan eltekinthetünk terjedelmesebb Plutarchos-részletek közlésétől. Különbön is tisztában kell lennünk azzal, hogy a misztikus hajlandóságú Plutarchos munkásságában az etikai írások (közkeletű latin címmel: *Moralia*) a maguk nemében jelentősebbek, mint életrajzai. Az antik életrajz-irodalom mind elméletben, mind a gyakorlatban élesen elvált a történetírástól: a biográfusok nem hőseik tetteit (*praxeis, res gestae*), hanem *ethos*-ukat, testi-lelki habitusukat akarták megörökíteni. Ezt Plutarchos is világosan kifejti pl. Alexandros- vagy Timoleón-vitájának bevezetésében (Chrest. II. 254. l.: »...nem történelmet, hanem életrajzokat írok«; vö. uo. a 215. és 272. lappal), a modern kutató mégsem mellőzheti a »Párhuzamos életrajzok« hosszadalmas moralizálásait sem, mert szerzőjük a számunkra egyébként elveszett antik történeti irodalomból annyi forrásértékű adatot is belezsúfolt előadásába. Sertorius- és Lucillus-vitájának történeti anyagát legnagyobbreszt Sallustiusból (*Historiae*) merítette.

Az antik életrajzírás kérdéseit alapvető módon Fr. Leo tisztázta. »Die griechisch-römische Biographie« c. munkájában (Leipzig 1901; Plutarchosról a 154. skk. lapokon), l. még W. Uxkull-Gyllenband fejtegetéseit: Plutarch und die griechische Biographie, Stuttgart 1927; Rosenberg, 213–219. l.

(6) Marius halála és Cinna nem sokkal később történt megöletése után¹ az ifjabbik Marius² — (Sertorius) akarata ellenére — törvénytelen módon kezébe ragadta a consulságot, a két Carbo, a Norbanusok és Scipiók³ sikertelenül harcoltak a közeledő Sulla ellen, s a köztársaság ügye részben a vezérek férfiatlán és gyáva magatartása miatt, részben árulás következtében rosszul állt; Sertoriusra már nem volt szükség, hiszen az ügyek a nála befolyásosabb személyek helytelen gondolkodása következtében egyre rosszabbul mentek. Végül Sulla Scipio közelében ütött tábornok, és annak seregét a jóindulat látszatával — azt mondogatva, hogy hamarosan ügyis béke lesz — megnyerte magának. Sertorius mindezt előre megmondta és kifejtette Scipiónak, de nem tudta meggyőzni. Ezért annyira reménytelenül ítélte meg a város sorsát, hogy Hispaniába távozott, abban a gondolatban, hogy ha ott hamarosan megszerzi a hatalmat, legalább menedéket nyújthat a bukás előtt álló barátainak. Súlyos viharok közepette hegyes vidéken kellett áttörnie. A barbár törzsek adót vetettek ki rá,

¹ Gaius Marius megh. i. e. 87. jan. 13-án, L. Cornelius Cinna, consul i. e. 87–84-ben, megh. i. e. 84. elején.

² Az ifjabb Gaius Marius, a »nagy« Marius fia, i. e. 82-ben, kb. 20 éves korában volt consul. Praeneste ostroma idején esett el.

³ G. Papirius Carbo, néptribunus i. e. 89-ben, Gn. Papirius Carbo, consul i. e. 85, 84 és 82-ben, mindketten Marius hívei. — C. Norbanus, consul i. e. 83-ban, Lucius Cornelius Scipio, consul i. e. 83-ban, mindketten Sulla ellenfelei.

s a szabad átvonulásért díjat követeltek. Környezetének tagjai méltatlankodtak ezen és szörnyűséges dolognak tartották, hogy Róma proconsula a hitvány barbárok adófizetőjévé legyen. Ő azonban ezt a szégyenletének vélt dolgot nem sokra becsülte, s azt mondta, csak az időt vásárolja meg, amelynél értékesebb dolog a nagyokra törő ember számára nincs. Így a barbárokat megfelelő pénzüsszeggel lekenyerezte, és igen gyorsan elért Hispaniába. Itt a maga oldalára állította a nagyszámú és erős törzseket, amelyeket eddig a fölējük rendelt római helytartók kapzsisága és gögös magatartása az egész birodalommal szembe fordított. Ezeket azzal nyerte meg, hogy arisztokratáikat társaságába fogadta, a tömegnek pedig elengedte az adóit. Legnépszerűbb intézkedése a katonai beszállásolások megszüntetése volt. Hadseregének tagjait a városon kívül kényszerítette téli tábor verésére. Ő volt az első római hadvezér, aki ily módon táboroztatta katonáit. De nem mindent bízott rá a barbár lakosság jóindulatára. Felfegyverezte az ideköltözött és erőteljes életkorban levő rómaiakat is, különféle hadigépeket és három évezősoros hajókat szerkesztett, kezébe ragadta a városokat; békés körülmények között szelíd volt, de félelmetesnek mutatkozott ellenségeinek minden készülődésével szemben.

(7) Amikor megtudta, hogy Sulla elfoglalta Rómát, Marius és Carbo pártja pedig összeomlott, sejtette, hogy hamarosan vezért és sereget küldenek ellene. Ezért Iulius Salinator vezetésével 6000 főnyi nehézfegyverzetű sereget küldött a Pireneusok hegyvonulatának eltorlaszolására. Hamarosan meg is érkezett a Sulla által kiküldött Gaius Annius. Ez azonban látta, hogy Iulius ellen nem tud harcolni, s a hegyység lábánál tétlenül tábort ütött. Calpurnius Lanarius azonban orvul meggyilkolta Iulium, s a katonák elhagyták a Pireneusok ormait. Ekkor Annius nagy sereggel átkelt a hegységen, hogy az itt élő lakosságot fellázza. Sertorius, akinek csak 3000 főnyi serege maradt, nem érezte magát harcra képesnek, Karthago Novába menekült, itt hajóra szállt, s a Földközi-tengeren átkelve Libyában, Maurusia⁴ területén szállt partra. Itt a barbárok megtámadták katonáit, miközben azok kellő őrizet nélkül vízért mentek. Az így keletkezett emberveszteség miatt visszatért Hispaniába, de mikor innen is visszaverték, a hozzácsatlakozott kilikiai kalózokkal partraszállt Pityusa szigetén, s ezt — Annius helyőrségének elűzése után — elfoglalta. De hamarosan megjelent maga Annius is, számos hajójával és 5000 főnyi nehézfegyverzetű katonájával. Bár Sertorius hajói könnyűek voltak és inkább a gyorsaság, mint az erő igényeinek megfelelően épültek, mégis elhatározta a harc felvételét. De heves nyugati szél támadt, a tenger háborogni kezdett, és Sertorius számos hajója, éppen könnyű volta miatt, a sziklákhöz verődött. Míg a vihar ereje a nyílt tengertől, az ellenséges had pedig a szárazföldtől tartotta távol, kevés számú hajójával tíz napon át sok nehézség közepette tartott ki a háborgó tenger s a kedvezőtlen szél ellenében.

(8) Mikor a vihar lassanként lecsendesedett, néhány szétszórt, vízben szülőlködő szigethez ért. Innen útrakelve a Gadeirai-öblön⁵ kelt át, és Ibéria külső (atlanti), jobbkéz felől eső partján, valamivel a Baetis torkolatán túl szállt partra. Ez a folyó az Atlanti-óceánba ömlik, és Hispaniának egész környező része róla kapta nevét (Baetica). Itt találkozott vele néhány hajós, akik éppen az Atlanti-óceán szigetei felől tértek vissza. Itt, az afrikai parttól 10 000 stadion

⁴ Maurusia a későbbi Mauretania görög neve, ekkor még római csatlósállam, csak i. sz. 42 óta provincia.

⁵ A mai Cadizi öböl.

távolságra két, egymástól keskeny tengerszoros által elválasztott sziget fekszik, az úgynevezett Boldogok szigetei. Záporeső csak ritkán és nem túlságosan hevesen veri őket, szelíd és harmathozó szelek látogatják, és földje nemcsak a szántás-vetés számára jó és gazdag, hanem magától is olyan gyümölcsöt terem, amely mennyiségével és édes ízével munka és kereskedés nélkül is elegendő a nyugalmas életet kedvelő lakosság ellátására. Éghajlata kedvező, mivel az évszakok egymástól csak kevésbé különböznek...

(9) Amikor Sertorius ezt hallotta, csodálatos vágy fogta el, hogy ezeken a szigeteken éljen békességben, megszabadulva a zsarnoki uralom és szüntelen háborúk kényszerétől. Amikor azonban ezt megtudták a kilikiai kalózok, akik nem a békét és nyugalmat kedvelik, hanem a gazdagságot és zsákmányt, visszahajóztak Libyába, hogy itt Askalist, Iphthas fiát segítsék Maurusia trónjára.⁶ Sertoriust ez sem kedvetlenítette el, elhatározta, hogy Askalis érdekében végigvivja a háborút, hogy katonái új reményre kapva és új tettek végrehajtásának lehetőségét nyervén, vele maradjanak, s a bizonytalan sors elől szét ne széledjenek...

(10) Ekkor gondolkozni kezdett, merre forduljon most. Ilyen helyzetben érték a lusitánok követői, akik felajánlották neki a népük feletti uralmat. A rómaiak részéről fenyegető háború veszélyében ugyanis nagy tekintéllyel és tapasztalattal rendelkező vezért kerestek és csupán őrá akarták magukat bízni, akinek erkölcsi felfogását is megismerték társai révén. Sertoriusról tudták, hogy sem élvezetvágy, sem félelem nem lesz felette urrá, természeténél fogva minden veszéllyel szemben hajthatatlan, de sikereit mérséklettel fogadja. Az akkori hadvezérek közül senki sem volt, aki inkább kerülte volna a nyílt harcot, de annál ötletesebb volt a hadicselekedben, a természettől megerősített helyek ügyes elfoglalásában, folyókon való átkelésben, és minden olyan hadvezéri ténykedésben, amelyben cselre, ravaszságra és gyorsaságra volt szükség. Az erények jutalmazásában bőkezűnek mutatkozott, a bűnök megtorlásában mértéktartó volt...

(11) Ekkor tehát a lusitánok hívására útrakelt Libyából. Azonnal teljes hatalmú hadvezérré választották, megszervezte a lusitánok seregét, és Hispaniának vele szomszédos területeit saját fennhatósága alá vonta. A legtöbben önként csatlakoztak hozzá, szelíd, de ugyanakkor tettekre kész természetének hatása alatt. Egyeseket ügyes módon ravaszsággal és csel alkalmazásával nyert meg magának...

(14) Mindez a barbárok bámuló szeretetét keltette fel Sertorius irányában. Hozzájárult ehhez, hogy a római fegyverzet, hadirend és katonai fegyelem bevezetésével erejüknek vad és állati jellegét megszelídítette, és katonáit hatalmas rablócsapatból rendezett sereg tagjaivá tette. Az ezüsttel és arannyal nem takarékoskodott, sisakjaikat és pajzsukat színes díszítéssel látta el, megtanította őket a tarka köpenyek és togák használatára, s mindennek maga fizette a költségét. E módszerekkel általános népszerűsége tett szert. Leginkább azonban a barbárok gyermekeivel való bánásmódja keltette fel rokonszenvüket. A törzsek legelőkelőbb tagjainak gyermekeit egy nagyvárosba, Oscába gyűjtötte össze, és itt a görög és római ismereteket oktató tanítók kezére bízta őket. E tanulmányok által nemcsak tűszokat nyert bennük, de szóval is arra nevelte őket, hogy ha majd férfiakká serdülnek, polgárjogot és tisztségeket

⁶ Ezeket az eseményeket részletesebben nem ismerjük.

ad nekik. Az atyák roppantul örültek, amikor látták, hogy bíborszegélyű togába öltöztetett gyermekeik szép rendben az iskolákba mennek, és oktatásuk díját is Sertorius fizette, gyakran kockázatot is vállalt értük, az arra méltóknak jutalmakat adott, és a rómaiak által bullának nevezett arany nyakdiszkeket ajándékozott nekik. A hispaniaiak szokása, hogy vezérük környezetének tagjai annak halálakor vele együtt mennek a halálba. Ezt a szokást az ottani barbárok »önmaguk felajánlásának« nevezik (lat.: *devotio*). A legtöbb vezérnek kevés számú ilyen testőre és társa van, Sertoriust azonban sok tízezer, önként felajánlkozó fegyveres követte. Azt is mondják, hogy egy város ostroma idején, amikor az ellenség nagyon szorongatta, az ibérek önmagukkal nem törődve, csak Sertoriust akarták megmenteni és vállukon emelték fel a város falának tetejéig. Csak akkor iparkodtak saját életüket akár futás árán is menteni, amikor vezérük biztonságban volt. De nemcsak az ibér katonák, hanem itáliai származású katonái is ugyanígy szerették.

(23) ... Mithridatésszal való kapcsolata is lelkének nagyságáról tanúskodik. Amikor Sullától szenvedett veresége után Mithridatés mintegy második küzdelembe bocsátkozván ismét hozzáfogott Ázsia meghódításához,⁷ Sertorius hírneve már mindenhová eljutott, s a nyugat felől érkező hajósok, mint valami értékes idegen áruval, úgy töltötték meg egész Pontust a róla szóló történetekkel. Mithridatés elhatározta hát, hogy követek útján érintkezésbe lép vele. Ebben a hízelgők túlzásai is közrejátszottak, akik Sertoriust Hanniballal, Mithridatést pedig Pyrrhossal hasonlították össze, s azt mondogatták, hogy a rómaiak két, együtt támadó ilyen hadvezérnek és seregnek, ha azok egyszerre két oldalról indulnak ellenük, nem fognak tudni ellentállni: hiszen a legfélelmetesebb hadvezér a királyok legnagyobbikával társul most. Mithridatés tehát követek útján levelet és üzenetet küldött Sertoriusnak, azzal az ígérettel, hogy háborújához pénzt és hajókat bocsát rendelkezésére, s tőle csak azt kérte, ismerje el Ázsia ama területét fölött is az uralmát, amelyeket annak idején a Sullával kötött béke értelmében a rómaiaknak engedett át. Sertorius összehívta tanácsát, amelyet egyébként senatusnak nevezett, és bár a többiek azt javasolták, hogy fogadja el örömmel ezt a felszólítást — hiszen Mithridatés csak pusztá szölamokat és üres szavakat kért tőlük, olyan területekre vonatkozóan, amelyek nincsenek is birtokukban, ő maga pedig azt ajánlja fel nekik, amire a legnagyobb szükségük van —, Sertorius a javaslatot mégsem fogadta el. Kijelentette, hogy ha Mithridatés Bithyniát és Kappadokiát foglalja el, ezt nem veszi rossz néven, mert ezek a népek mindenkor királyok uralma alatt álltak, és nem tartoztak Róma fennhatósága alá. Ha azonban azt a tartományt ragadja el, amelyet a rómaiak a legjogszerűbb módon tartottak birtokukban, s amelyet ő elfoglalt, de Fimbriától szenvedett katonai veresége és Sullával kötött szerződése értelmében visszaadott — ennek visszafoglalását már nem nézné tétlenül. Ő ugyanis saját győzelmei által gyarapítani akarja hazáját, nem pedig annak veresége árán önmaga gyarapodni. A nemes embernek sajátja az, hogy győzni is csupán az erény útján akar, bűn árán még a pusztá menekülést is elveti.

(24) Mithridatés erre a válaszra elnémult a döbbenettől, majd állítólag így szólt barátaihoz: »Micsoda parancsokat oszt majd Sertorius a Palatinus

⁷ II. mithridatési háború, i. e. 75/74. Ugyanekkor jött létre Mithridatés és Sertorius szövetsége.

dombjáról, ha most, számkivetve, az Atlanti-óceán partjáról is megsabja birodalmunk határait, és Ázsia feletti uralmi törekvéseink miatt háborúval fenyegetőzik?» Ennek ellenére esküvel szentelt szerződés jött köztük létre, amelynek értelmében Mithridatész megkapta Kappadokiát és Bithyniát, Sertorius e célból vezért és sereget küldött neki, Sertorius viszont Mithridatéstól 30 000 talentumot és negyven hajót kapott. Sertorius Marcus Mariust, a hozzá menekülő senatorok egyikét küldte hadvezérként Ázsiába. Segítségével Mithridatész több ázsiai várost elfoglalt, s azokba (Marius) vesszőnyalábokkal és bárdokkal díszesen vonult be. A király mögötte haladt a második sorban, s ezzel önként nyilvánította magát mintegy az ő alattvalójának. Marcus Marius egyes városokat felszabadított, másoknak pedig adómentességet nyújtott, és közölte velük, hogy mindezt Sertorius jóindulatának köszönhetik. Így történt, hogy Ázsia, amelyet az adószedők már ismét nyomorgattak, s amely a katonák zsarolásainak és gőgös cselékedeteinek súlya alatt szenvedett, ismét új reménységet nyert és várva-várta a felette való uralom változását.

49. Spartacus rabszolga felkelése

(Appianos, *Emph.* I. 116—121.)

Eligazításul I. F. Münzer rövid, de szolid »Spartacus«-cikkét a RE-ben, továbbá A. V. Misulin »Szpartak«-ját (Moszkva, 1947).

(116) Ebben az időben az itáliai Capuában tartott cirkuszi gladiátorok közül a thrák származású Spartacus, aki egykor római katona volt, de (szökése és) fogságbaesése után eladás révén a gladiátorok közé került, mintegy hetven társát arra beszélte rá, hogy inkább vállaljanak minden veszélyt a szabadságért, semhogy az előadásokon látványként szolgáljanak. Őreiket erőszakkal elűzték, és elmenekültek. Útközben egyes járókelőktől husángokat és kardokat raboltak, s ezekkel felfegyverkezve a Vesuvius-hegyre menekültek. Itt számos szökött rabszolgát és egyes, a földeken dolgozó szabadokat is magához fogadott, és ezekből Oinomaos és Krixos gladiátorok segítségével rablósereget szervezett. Zsákmányukat egyenlő arányban osztották szét, és így hamarosan nagy tömeg csatlakozott hozzájuk. Először Varinius Glabert küldték ellene, utána pedig Publius Valerius.¹ Ezek nem szabályos hadsereggel, hanem hevenyészetten összehozott emberekkel támadtak rá. A rómaiak ugyanis Spartacus mozgalmát még nem tartották háborúnak, hanem csak valamilyen rablótámadásnak. Így az ellene küldött csapatok vereséget szenvedtek, Spartacus Variniusnak még harci ménjét is elfogta, sőt a római hadvezér is kicsiny híján a gladiátor hadifoglya lett. Győzelme után Spartacushoz még többen csatlakoztak. Serege immár 70 000 főre duzzadt. Most már maga készítette fegyvereit, és ezekből nagy készletet gyűjtött össze.

(117) Végül a rómaiak a két consult² két legióval küldték ellene. Ezek egyike Krixost 30 000 katonájával a Garganus-hegy tövében megverte, úgy, hogy seregének kétharmad része is vele együtt pusztult. Spartacust, aki az

¹ A Spartacus ellen harcoló első vezérek neveit forrásaink (Appianos, Plutarchos és Florus) nem teljesen egyöntetűen adják (pl. Varinius Glaber helyett Plutarchos Clodius — talán: Clodius Glaber — nevet közöl stb.).

² L. Gellius Publicola és Cn. Cornelius Lentulus: az i. e. 72. év consulai.

Appenníneken keresztül az Alpok vidékére sietett s az Alpokon át kelta területre akart áttörni, a másik consul útközben megállította, és — miközben consultársa hátulról szorongatta a rabszolgasereget — megakadályozta menekülésében. Spartacus azonban külön-külön szállt szembe velük és mindkettejüket legyőzte. Így azok teljesen megzavarodva hátrálni voltak kénytelenek. Spartacus ekkor háromszáz római hadifoglyot Krixos halotti árnyainak tiszteletére áldozatul mutatott be. Serege ekkor már 120 000 főre emelkedett. Most Róma ellen indult. Minden fölösleges poggyászt elégetett, s az összes foglyokat, még az ígás állatokat is levágta, hogy serege könnyebben mozogjon. Újabb szökevényeket sem volt már hajlandó befogadni. A két consul Picenum földjén szállt vele szembe. Ismét nagy csatát vívtak, amelyben a rómaiak újabb vereséget szenvedtek. Spartacus mégis megváltoztatta azt a tervét, hogy Róma ellen indul. Nem érezte még ugyanis magát harcra késznek, és serege sem volt eléggé kiképezve. Nem is támogatta őket egyetlen város sem, hiszen mindnyájan szökött rabszolgák, gyűlevész elemek voltak. Vonulása során elfoglalta a Thurii város körüli hegyeket és magát a várost. Katonáinak megtiltotta, hogy a kereskedőktől aranyat és ezüstöt fogadjanak el, és ilyesmit tulajdonukban tartsanak. Csupán vasat és bronzot vásároltak nagy áron, s az azt szállító kereskedőket nem is bántalmazták. Így egycsapásra rengeteg nyersanyagot szereztek, jól felszerelték magukat, és közben kisebb rablótámadásokra indultak. A római sereggel még egy alkalommal összecsaptak, ismét győztek és zsákmánnyal bőven megrakodva tértek vissza.

(118) Már három éve tartott és félelmetessé vált ez a háború, amelyet eleinte, mint afféle gladiatori vállalkozást, nevetve semmibe vettek. Az új praetorok választása idején akkora aggodalom töltött el mindenkit, hogy senki sem jelentkezett pályázónak. Végül Licinius Crassus, származásával és vagyonával egyaránt valamennyi római közül kiemelkedő férfiú, vállalta a praeturát és hat újabb legióval Spartacus ellen indult. Megérkezésekor a két consuli legiót is magához csatolta. Mivel azonban ezek már több ízben szenvedtek vereséget, sorsvetés útján minden tizedik katonát kiválasztott és ezeket kivégezte. Mások nem így tudják, hanem úgy mondják el, hogy előbb az egész sereget vitte csatába, és csak újabb vereség után tizedelte meg őket. Ilymódon, nem törődve a kivégzettek tömegével, négyezer katonát öletett meg. De akár így, akár úgy járt el, ettől fogva katonái vereség esetén jobban féltek tőle, mint az ellenségtől. Így hamarosan Spartacus tízezer, hozzá közel táborozó katonáját legyőzte és kétharmad részüket lemészárolta. Bátorságra kapván magát Spartacust támadta meg. Fölötte is fényes győzelmet aratott, és üldözőbe vette. Az ugyanis Szicíliába akart átkelni, s ezért a tenger felé menekült. Crassus utólérte Spartacus seregét, és fallal meg sáncárokkal elrekesztelte további útját.

(119) Ezután Spartacus a samnis földre akart áttörni. Crassus egy hajnali csatában hatezer emberét ejtette el, és még ugyanazon nap délután további hatezret. A római seregből csupán hárman estek el, és heten sebesültek meg. Az egyszeri büntetés ilyen kedvező változást idézett elő serege harckészségében. Spartacus egy felmentő lovas sereg érkezését várta, s mindaddig nem akart egész seregével csatába bocsátkozni, hanem az őt támadó seregen hol itt, hol ott ütött rajta. Ismétlődő, hirtelen támadásokkal a sánckészítéshez szükséges karókat az árokba vetette és meggyújtotta, s ezzel addigi fáradságukat hiábavalóvá tette. Egy római hadifoglyot a nyílt színen keresztre feszített, hogy ezzel saját katonáinak megmutassa, mit várhatnak vereség esetén. Róma

város lakói is értesültek erről az ostromról, és attól tartva, hogy a gladiátorháború még sokáig elhúzódhatik, Crassus hadvezértársává választották a Hispaniából csak az imént megérkezett Pompeiust: ennyire meg voltak győződve a Spartacus elleni háború nehéz voltáról és nagy méreteiről.

(120) E választás után Crassus minden erejével azon volt, hogy Spartacusszal szemben felülkerekedjék, nem akarta ugyanis, hogy a győzelem dicsősége Pompeiusnak jusson. Spartacus pedig, meg akarván előzni Pompeius támadását, Crassusnak kiegyezést ajánlott fel. Mivel ajánlata megvető elutasításba ütközött, döntő csatára szánta el magát. Közben a lovass csapatok is megérkeztek, így egész seregével áttört az ostromgyűrűn és Crassus üldözése elől Brundisium irányába hátrált. Közben arról értesült, hogy Lucullus³ a Mithridatés fölött aratott győzelme után éppen partraszállt Brundisiumban. Teljes kétségbeesésében még meglevő nagyszámú seregével Crassus elleni kézitusába bocsátkozott. Hosszú ideig tartott és hevesen dúlt a harc, hiszen több tízezer halálra szánt ember vívta. Spartacus egy lándzsától a combján megsérült, ekkor térdre esett és pajzsát maga előtt tartva harcolt az ellene törőkkel. Végül őt is, harcostársait is bekerítették és megölték. Seregének többi része a fejletlen harcban vereséget szenvedett. A megölt ellenséget meg sem lehetett számolni, míg a rómaiak csak mintegy ezer embert veszítettek. Spartacus holtteste nem került elő. Nagy sokaság menekült a csata után a hegyek közé. Crassus ezeket is megtámadta, azok négy részre oszlottak, s úgy harcoltak ellene, míg hatezer ember híján mind el nem pusztultak. Az élve elfogottakat a Capuából Rómába vezető út teljes hosszában keresztre feszítették.

(121) Mindezt hat hónap alatt hajtotta végre Crassus — de máris megindult közte és Pompeius között a dicsőség miatti féltékenykedés. Mivel Pompeius nem bocsátotta el seregét, ő is magánál tartotta. Mindketten pályáztak a következő év consulságára: Crassus Sulla törvénye értelmében a betöltött praetori hivatal után, Pompeius azonban mindössze 34 éves korában, amikor még sem quaesturát, sem praeturát nem viselt. A néptribunusoknak azonban megígérte, hogy politikai hatalmukat a régi állapotnak megfelelően több dologban helyreállítja. Még consullá való megválasztásuk után sem bocsátották el seregüket, hanem azt a város közelében tartották. Pompeius arra hivatkozott, hogy a Hispania feletti győzelem triumphusa végett meg kell várnia Metellus érkezését,⁴ Crassus pedig azt mondta, hogy előbb Pompeius bocsássa el seregét. A nép már újabb vizsály kezdetét látta, és tartott a két megszálló hadseregtől is. Arra kérték a népgyűlésen éppen elnöklő consulokat, béküljenek ki egymással. Először mindkettő elutasította a kérést. Ekkor azonban egyesek isteni sugallatra rettenetes dolgokat jósoltak arra az esetre, ha a két consul nem békül ki, a nép pedig fennhangon és jajveszékelve, Sulla és Marius háborújának bajait felidézve, könyörgött hozzájuk. Előbb Crassus engedett. Leszállt hivatali székéről és a kibékülés jeléül kezét nyújtva közeledett Pompeiushoz. Pompeius is felállt székéről, és elébe ment. Kézfogásukat a tömeg üdvözlő kiáltásai kísérték. A nép pedig addig nem távozott a népgyűlésről, míg a

³ Appianos itt összetéveszti L. Licinius Lucullust, a Mithridatés elleni III. háború római hadvezérét — aki azonban nem jutott el a döntő győzelemig — testvérével, M. Licinius Lucullusszal, aki i. e. 73-ban consul, i. e. 72-ben pedig Macedonia proconsula volt és a thrák törzsek elleni sikeres hadjárata után szállt partra Brundisiumban.

⁴ Q. Caecilius Metellus Pius consul volt i. e. 80-ban, majd a Sertorius elleni hadjárat vezetője.

két consul írásban el nem rendelte a seregek felosztását. Így hát ez a viszály, amely már nagy bonyodalmakkal fenyegetett, békésen megoldódott. Ez történt a polgárháborúknak Tiberius Gracchus halálától számított mintegy 60. évében.

50. Spartacus rabszolga felkelése

(Plutarchos, Crassus 8—11.)

(8) A gladiátorok felkelése és Italia kirablása, amelyet általában Spartacus háborújának neveznek, a következő okból indult ki. Egy bizonyos Lentulus Batiatius Capuában gladiátorokat nevelt; ezek nagyrészt kelták és thrákok voltak és nem szégyenletes okból, hanem az őket megvásárló (rabszolgatartó) gazsága miatt kerültek abba a helyzetbe, hogy kaszárnnyába zárták és gladiátori küzdelmekre kényszerítették őket. Mintegy kétszázan közülük szökést terveztek, mivel azonban tervüket felfedték, hetvennyolcan, akik elsőként szöktek meg, az egyik konyhahelyiségből késeket és nyársakat emeltek el, és címenekültek. Útközben szekerekre akadtak, amelyek gladiátori fegyvereket szállítottak egy másik városba; ezeket kirabolták és a zsákmánnyal felfegyverkeztek, majd egy megerősített helyet foglaltak el és három vezért választottak. Ezek egyike volt Spartacus, a nomád thrák törzsek egyikéből származó férfiú, aki nemcsak nagy szellemi és testi erővel rendelkezett, hanem bölcsességénél és szelid lelkületénél fogva is különb volt rabszolgasorsánál és inkább hellén volt, semmint származásánál fogva fel lehetett volna tételezni. Beszélnek róla, hogy amikor első ízben vitték eladás céljából Rómába, alvás közben sárkány tekerődött a feje köré, és felesége — ki Spartacusszal azonos törzsből származott, jóstehetőséggel rendelkezett és be volt avatva Dionysos misztériumaiba, — már akkor megmondta, hogy ez hatalmas, félelmetes és végül őt magát is balsorsba döntő erőnek a jele. Felesége akkor is vele volt és vele együtt szökött meg.

(9) Először a Capuából üldözésükre indult (katonákat) szorították vissza, és sok harci fegyvert zsákmányolva, boldogan vették ezeket magukhoz, szégyenletesnek és barbárnak tartott gladiátori felszerelésüket pedig eldobálták. Erre Clodius praetort küldték ellenük Rómából háromezer katonával. Előle egy hegyre menekültek, amelyre egyetlen nehezen járható, meredek ösvény vezetett fel. Clodius ezt az utat megszállta, míg a hegyet minden más irányból meredek sziklák övezték. Köröskörül buján nőtt a vadszőlő, s a gladiátorok a használható indákat lenyesték, ezekből hosszú és szívós köteleket sodortak, s azokat felülről lebecsátva a meredek felett, biztonságban — egy ember híján — valamennyien lekúsztak. Az egy fennmaradt társuk a többiek leszállása után felülről ledobálta a fegyvereket, és amikor ezeket is biztonságba helyezték, utolsónak ő maga is megmenekült. A rómaiak mindezt nem vették észre. A gladiátorok megkerülték őket, hirtelen támadásukkal rémületet keltettek, majd a katonaság menekülése után táborukat is elfoglalták. Ezután már sok marhahajcsár és pásztor csatlakozott hozzájuk, csupa merész és gyors lábú ember. Ezek egy részét felfegyverezték, a többieket pedig futárökként és könnyű fegyverzetű katonákként használták fel. Másodikként Publius Varinius praetort küldték ellene. Először ennek legatusát, Furiust futamították meg csatában, kétezer katonájával együtt. Ezután segítőtársát, Cossiniust, a másik praetort, akit ugyancsak nagy sereggel küldtek ki, kis híján elfogták, miközben Salinaenál éppen fürdött. Nagynehezen sikerült ugyan elmenekülnie, de Spar-

tacus elfogta egész felszerelését, és nyomon követve nagy öldöklés közepette egész táborát elfoglalta. Maga Cossinius is elesett. További nagy csatákban magát a római hadvezért is legyőzte, elfogta lictorait, sőt harci ménjét is, s immár nagy és félelmetes nevet szerzett. Mégis higgadtan gondolkozott, és nem gondolta, hogy a rómaiak egész harci erejét meg tudná dönteni. Ezért seregét az Alpok felé vezette, abban a gondolatban, hogy azon átkelve, seregeinek tagjai hazatérhetnek, ki Thrakiába, ki pedig Galliába. Katonái azonban bízva tömegükben és elbizakodva az eddigi sikerek miatt, nem hallgattak rá, hanem végigportyázva Italiát, az egész országot el akarták pusztítani. A senatust már nemcsak a dolog méltatlan és rút volta háborította fel, hanem félelem is szállta meg. Most már mindkét consul kiküldték ellene, mint ahogy ez a legveszélyesebb és legsúlyosabb háborúkban szokásos. Gellius, az egyik consul a Spartacustól elbizakodottságában különvált germán harci egységet hirtelen támadásával teljesen megsemmisítette, Spartacus viszont a nagy sereggel őt bekeríteni akaró Lentulus consult támadta meg, legatusait megszalasztotta, és egész felszerelését elfogta. Ezután tovább folytatta útját az Alpok felé. Itt Cassius, Gallia Cispadana propraetora tízezer főnyi sereggel támadta meg. A csatában ő is vereséget szenvedett és számos katonájának elvesztése után csak nehezen tudott menekülni.

(10) A senatus erről értesülvén, haragiában megvonta a consuloktól megbízatásukat, és Crassust választotta hadvezérnek. Hírneve és széles baráti köre révén számos optimata is belépett seregébe. Crassus Picenum területén várta be az arra haladó Spartacust, legatusát, Mummiust pedig két legióval az ellenség üldözésére küldte, azzal az utasítással, hogy ne bocsátkozzék vele közvetlen esatába: Mummius azonban a győzelem reményében azonnal támadást indított Spartacus ellen, de vereséget szenvedett tőle. Sok katonája elesett, a többiek pedig fegyverüket eldobálva tudtak csak menekülni. Crassus kemény szavakkal fogadta Mummiust. Amikor katonáinak újabb fegyvereket adott, kezeseket követelt tőlük arra, hogy megőrzik fegyvereiket. Ötszáz, az első sorba állított katonát, akik elsőeknek futottak el a harcból, ötven, egyenként tíz főből álló csoportra osztott. Ezek közül sorsvetéssel kiválasztott egyet-egyet, s azokat kivégeztette: ez ősi fegyelmezési eljárás volt a katonákkal szemben, amelyet Crassus most feltámasztott. Ez a büntetés annál szégyenletesebb, hogy a többi katona szemeláttára, borzalmat keltő külsőségek közepette hajtják végre. Ilyen fegyelmezés után vezette seregét az ellenség ellen. Spartacus Lucanián keresztül haladt a tenger felé. Itt kilikiai kalózok hajóira bukkant, s azokon Szicíliaba akart átkelni, hogy kétezer emberét a szigetre irányítva, itt új lángra lobbantsa a nem régen elfojtott és még mindig parázsló rabszolga-felkelést. A kilikiai kalózok azonban az ajándék elfogadása és ígéretük ellenére is becsapták Spartacust, s titokan elhajóztak. Spartacus így kénytelen volt visszavonulni a tengertől, és seregeit a rhégioni félsziget irányába vezette. Crassus üldözőbe vette és további terveit a hadszíntér terepviszonyainak megfelelően alakította ki. A földszorost tötéssel akarta elzárni, hogy ezáltal saját katonáit a tétlen nyugalomtól, ellenségét pedig az élelmezéstől elzárja. Ezt a nagy és nehéz munkát minden várakozás ellenére rövid idő alatt hajtotta végre, és háromszáz stadion hosszúságú, tizenöt láb mélységű és szélességű árkot ásott tengertől-tengerig. Az árok mentén bámulatos magasságú és erejű falat épített. Spartacus ezzel eleinte nem is törődött. Lassanként azonban jelentkezett az élelemhiány. Így tudomást kellett vennie az útját elrekesztő falról, és mivel a

félszigeten már nem akadt több zsákmányolni való, egy viharos téli éjszakán földdel, egyéb anyagokkal és faágakkal az árok egy részét betemetttette, és seregének harmadrészét sikerült keresztülvezetnie.

(11) Crassus még mindig tartott attól, hogy Spartacus Róma ellen indul, de bátorságot merített abból, hogy Spartacus seregének nagyrésze elpártolt tőle, s a Lucanus-tó partján külön tábort ütött. Erről a tóról azt mondják, hogy az időjárás változásának megfelelően hol édes, hol pedig ihatatlanul sós a vize. Crassus a tó felől támadást indított ellenük és viasszaszorította őket, mivel azonban Spartacus gyorsan közbelépett, és megállította övének menekülését, az üldözésre és öldöklésre már nem volt módja. Már ezt megelőzően levélben kérte a senatust, hogy Thrákiából Lucullust, Hispaniából pedig Pompeiust hívják segítségül vissza. Mégis megváltoztatta szándékát, mert jól tudta, hogy a győzelem dicsőségét nem neki, hanem segitőtársának tulajdonítanák. Most már arra törekedett, hogy megérkezésük előtt vessen véget a háborúnak. Először arra gondolt, hogy azokat támadja meg, akik Spartacustól különváltak és önállóan táboroztak. Ezek ellen hatezer katonával C. Canniciust és Castust küldte azzal, hogy szálljanak meg egy magaslatot, de maradjanak rejtve. Bár az ellenség megtévesztésére még sisakjaikat is befedték, két, az ellenséges tábor előtt éppen áldozatot bemutató asszony észrevette őket. A legnagyobb veszélybe jutottak volna, ha Crassus sürgősen meg nem jelenik, és meg nem kezdi a hadjárat egyik leghevesebb csatáját. Ebben Crassus 12 300 ellenséget ejtett el, de csupán kettőnek holtestén talált hátukon ejtett sebet, a többiek mind a csatasorban állva harcoltak és ott is estek el. Spartacus a vereség hallatára a peteliai magaslat¹ felé hátrált, Quinctiusnak, Crassus legatusának és Scrofa quaestornak üldözése közepette. Váratlan ellentámadása következtében a rómaiak futásnak eredtek és menekülésük közben megsebesült quaestorukat is nagy nehezen tudták csak megmenteni. Ez a győzelem okozta Spartacus vesztét. A szökött rabszolgák bátorsága megnőtt, nem kerülték többé a nyílt csatát és vezéreiknek sem voltak hajlandók engedelmesskedni, hanem fegyveresen vették körül őket, és — bár már úton voltak — arra kényszerítették, vezessék őket ellenkező irányban Lucaniába, a rómaiak ellen. Ezzel voltaképpen Crassus terveinek sikerét siettették. Közben ugyanis híre jött Pompeius közeledésének. Rómában nem kevés hangoskodó akadt, aki azt hajtogatta, hogy Pompeiust illeti a győzelem dicsősége, mert ő, mihelyt megérkezik, egyetlen csatával véget vet a háborúnak. Crassus ezért maga is nyílt csatát kívánt, s az ellenséggel szemben újabb árkot ásott. A rabszolgák váratlan rajtaütésekkel zavarták a munkát. Mivel azonban mindkét irányban újabb segédcsatatok jöttek, Spartacus látva a kényszerhelyzetet, egész seregét a döntő csatára rendezte. Amikor elébe vezették lovát, kardot rántva azt mondta, hogy ha győz, számos szép lovat zsákmányol az ellenségtől, ha pedig legyőzik, úgysem lesz rá többé szüksége. Ezzel leszúrta harci ménjét. A csatában a fegyvereseken áttörve s a sebekkel sem törődve csak Crassust kereste, de nem érte el, és csupán két, vele szembeszálló centuriót tudott megölni. Mikor társai mind menekültek, ő maga szilárdan megvetve lábát harcolt az őt körülözönlők ellen, míg végül a túlerő nem végzett vele. Bár Crassus jószerencsével és derekasan harcolt, és önmagát is kitette a veszélynek, dicsőségében mégis osztoznia kellett Pompeiusszal.

¹ Petelia: a bruttiumi Neaethus torkolatától (a laciniumi hegyfoktól északra) néhány kilométerrel beljebb emelkedő magaslati (341 m) település.

A csatából menekülő rabszolgák ugyanis az ő seregébe ütköztek, és úgy pusztultak el. Pompeius olyan jelentést írt erről a senatushoz, hogy bár Crassus győzte le nyílt csatában a szökött rabszolgákat, a háborút gyökeresen mégis ő maga irtotta ki. Pompeius a Sertorius és Hispania felett aratott győzelme alapján fényes triumphusban vonulhatott be; Crassus azonban még csak kérelmezni sem merte a maga számára a valóságos triumphust — hiszen az volt a közvélemény, hogy az *ovatio*-nak nevezett gyalogos triumphus megadása is méltatlan dolog a rabszolgaháborúban szerzett győzelemért.

51. Az óróposi Amphiaraios-szentély adómentessége (i. e. 73)

(Dittenberger, Syll.³ 747)

Amikor Sulla a Mithridatéstól visszahódított Görögországra általában adót vetett ki (i. e. 88-ban), az egyes istenek kultuszára rendelt templomi földeknek adómentességet engedélyezett. Az Attika és Boiótia határán elterülő Órópos város Amphiaraios-szentélyének jogállásáról azonban vita támadt: felmerült a kérdés, hogy Amphiaraios — a görög hőskor legendás jósa — »istennek« tekinthető-e. Az adószedők és az óróposiak közt támadt vitában a senatusnak kellett döntenie i. e. 73-ban. A döntést és annak mellékleteként a vitáról készült jegyzőkönyvet tartalmazza az alábbi felirat, amely — történeti érdekességén kívül — a köztársasági Róma senatusának ügyvitelére, a senatusi jegyzőkönyvek készítésének technikájába is betekintést nyújt.

I. Marcus Terentius Varro Lucullus, Marcus fia, és Caius Cassius Longinus, Lucius fia, consulok Órópos vezetőinek, tanácsának és népének üdvözlétüket! Ha jól vagytok, magunk is örülünk. Tudatjuk veletek, hogy a senatus még Lucius Licinius és Marcus Aurelius (Cotta) consulsága alatt (i. e. 74) hozott határozata értelmében megvizsgálta az Amphiaraios isten (papjai) 5 és az adószedők közt támadt nézeteltéréseket.

II. Október 14-én a Basilica Porcia helyiségében tanácskozára jelentek meg...¹ ama kérdésben, amelyet Hermodóros, Olympichos fia, Amphiaraios papja, aki a senatustól annak idején² a »szövetséges« (*symmachos*, lat. *socius*) címet kapta, valamint Alexidémos, Theodóros fia, és Démainetos, Theotelés fia, mint az óróposiak követei terjesztettek elő:

»Mivel az adóbérleti törvény 20 hatálya nem terjed ki ama földekre, amelyeket Lucius Sulla a halhatatlan istenek szentélyeinek és szent körzeteinek (*temenos*) fenntartása érdekében átengedett, a vita tárgyává tett jövedelmeket Lucius Sulla Amphiaraios istennek ítélte oda, hogy ezek után a földek után ne kelljen az adót (*prosodos*) az adószedőnek megfizetniük.«

Az adószedők nevében viszont Lucius Domitius Aenobarbus (consul 54-ben) a következőket adta elő:

25 »Mivel az adóbérleti törvény szerint csak azok a földek vétetnek ki, amelyek a halhatatlan istenek szentélyeinek és szent körzeteinek fenntartására szolgálnak, már pedig Amphiaraios, akinek ezek a földek állítólag át vannak engedve, nem volt isten, legyen szabad az adószedőknek az e földek után járó jövedelmeket beszedniük.«

¹ A kihagyott részben a jelen volt senatorok névsora olvasható, többek között »Marcus Tullius Cicero, Marcus fia, a Cornelia-tribusból«, aki később (*De natura deorum* III 49) hivatkozik is erre a vitára.

² Nyilván a mithridatési háborúk során.

A tanácskozás alapján véleményt nyilvánítottunk. 30 Határozatunkat a senatus elé terjesztjük úgy, amint ez a jegyzőkönyv (*hypomnēmata*) tábláira (*delton*) feljegyeztetett:

»Órópos földje, amelyről vita támadt az adószedőkkel, az adóbérleti törvény értelmében az alól kivételik, így tehát az adószedő nem szedhet utána adót«.

Indokolás:

A) Az adóbérleti törvény hatálya — mint kiderült 33' — (a vitás földre) nem terjed ki az alábbi § értelmében: »Kivételt képez, ha valamely senatusi határozat vagy valamely imperatorunk, ill. több imperator a halhatatlan istenek iránti tiszteletből a szentélyeknek vagy szent körzeteknek (valamely föld) jövedelmeit átengedte vagy meghagyta; kivételt képez továbbá mindaz, amit Lucius Cornelius Sulla imperator a senatus határozatából [44] a halhatatlan istenek szentélyeinek és szent körzeteinek fenntartására átengedett, amely határozatát a senatus megerősítette, és azt későbbi senatusi határozat sem hatálytalanította.«

B) Lucius Cornelius Sulla a senatus véleményével egybehangzóan — mint kiderült — a következő döntést hozta: »Fogadalmam teljesítése végett Amphiaraios szentélyének minden irányban további 45 ezer-ezer láb kiterjedésű földet adományozok, azzal, hogy ez a föld is mentesnek (*asylos*) számítszon«. Ugyancsak Amphiaraios istennek szentelte Órópos városának, territóriumának (*chóra*) és kikötőinek jövedelmeit olyan versenyek és áldozatok céljára, amelyeket Órópos lakói Amphiaraios isten tiszteletére rendeznek, valamint azok céljára, amelyeket a római nép győzelme és uralma tiszteletére a jövőben fognak tartani. [50] Ez alól csak Hermodórosnak, Olympichos fiának, Amphiaraios papjának földjei vétetnek ki, mivel hogy ő mindvégig megmaradt a római nép iránti hűségében.

Kiderült továbbá, hogy ugyanebben az ügyben született egy, Lucius Sulla Epaphroditus és Quintus Metellus Pius consulok idején (i. e. 80). megerősített senatusi határozat, amelyet az alábbi szövegben emelt a senatus határozattá:

»Amely földeket 55 Lucius Cornelius Sulla senatusi határozat alapján Amphiaraios istennek és szentélyének juttatott, illetve átengedett, azokról a senatus is úgy tartja, hogy ugyanazon istennek juttatandók, illetve átengedendők.«

A tanácskozáson jelen voltak mindazok, akiknek neve a megvitatott ügyről készült első táblaköteg 14. viasztábláján (található).

III. A senatus ezen határozatot [60] október 16-án, a comitiumon (levő curiában) tartott ülésén hozta. A jegyzőkönyv felvételénél jelen voltak Titus Maenius, Titus fia, a Lemonia tribusból, Quintus Rancius, Quintus fia, a Claudia tribusból, Gaius Usellius Varro, Gaius fia, a Quirina tribusból. Mindezek alapján Marcus Lucullus és Gaius Cassius consulok kihirdették tudomásul vétel végett az Órópos körüli földekre és az adószedőkre vonatkozó ezen határozatot, miszerint: az óróposi földek az adóbérleti törvény alól ki vannak véve, az adószedők tehát onnan nem szedhetnek adót. Az előterjesztett hivatalos iratok és a saját lelkiismeretünk szerint így kellett határozni.

GICERO-SZEMELVÉNYEK

52. A római tőke a provinciákban

(Cicero, Pro Sulla 20)

P. Cornelius Sullát — a hajdani diktátor unokaöccsét — azzal vádolták (nem is alaptalanul), hogy részese volt a Catilina-féle összeesküvésnek. (A Catilina-ügyről I. Sallustius szemelvényünk bevezetését a 149. lapon.) A vádlott csak Cicero szónoki művészetének köszönhetette, hogy mégis felmentették (i. e. 62-ben). Szemelvényünk a római arisztokrácia pénzügyeit dokumentálhatja.

...»De P. Sittius¹ ez (ti. Sulla) küldte a túlsó Hispaniába, hogy ott a provinciát felkavarja« (— hangzik a vád). Bírák! Sittius először is L. Iulius és C. Figulus consulságának évében², tehát bizonyos idővel a Catilina-féle őrjöngés (*furor*) és ennek az összeesküvésnek a gyanúja előtt utazott el; azután pedig nem akkor utazott el először, hanem néhány évvel azelőtt már járt ugyanott, ugyanabban az ügyben: továbbá nem (akármilyen) ügyben, hanem nagyon is sürgető ügyben utazott oda, amennyiben Mauretania királyával nagy összegű pénzügyi megállapodást kötött. Távollétében Sulla képviselte, ő intézte a dolgait: ő adta el P. Sittiusnak több szép jószágát, hogy adósságait kifizethesse. Ezek szerint Sittius esetében nem forgott fent az az ok, amely a többieket bűnre készítette, ti. birtokaik megtartásának a vágya, mert ő már eladott belőlük. Teljesen hihetetlen, valószínűtlen dolog, hogy az, aki Rómában vérfürdőt készül rendezni, aki városunkat lángba akarja borítani, legbizalmasabb barátját elbocsássa és a világ végére küldje maga mellől. Vagy talán (azért járt volna el így), hogy Rómában könnyebben valósíthassa meg terveit, ha Hispaniában felfordul a rend?... Maga Sittius pedig — mert nem szabad cserben hagynom régi vendégbarátomat — talán olyan ember, olyan családból származott és olyan nevelésben részesült, hogy el lehetne róla hinni: fegyverrel akart volna a római nép ellen törni? Az, akinek az apja, mikor többi rokonsága és környezete cserben hagyott bennünket, olyan egyedülálló példáját mutatta az államunk iránti hűségnek és kötelességtudásnak, most istentelen háborúra szánta volna magát a haza ellen? Láthatjuk, bírák, hogy adóssága sem kicsapongó életmódja következtében halmozódott fel, hanem ügybuzgalma folytán. Rómában volt ugyan fizetési kötelezettsége, viszont a provinciákban és a (Rómától függő) fejedelemségekben annál jelentősebb követelései, és amikor eze-

¹ A vádlott Sulla nuceriai barátját, Catilina emberét.

² I. e. 64-ben.

ket be akarta hajtani, nem nézte el, hogy ügyintézői az ő távollétében bármiféle terhet vállaljanak: inkább eladatta minden birtokát, megfosztatta magát apai örökségének legszebb részétől, csak egyetlen hitelezőjének se kelljen reá várnia.

53. Asia provincia kormányzásáról

(Cicero, Epist. ad Quint. fratrem I 1)

A nagy szónok öccse — Quintus Tullius Cicero (102—43) — i. e. 61—59-ig volt Asia provincia praetor. Szemelvényünk nemcsak Cicero politikai nézeteit (és hiúságát), hanem a római birodalom akárhány egyéb problémáját is megvilágítja. A levél i. e. 59-ből (Iulius Caesar első consulágának évéből) való.

(1,6) Provinciád lakossága először azokból a szövetségeseinkből tevődik össze, akik az egész emberi nemből a legműveltebbek (*humanissimum*, azaz görögök), másodsorban pedig olyan (római) polgárokból, akiket akár mint adóbérlőket (*publicani*), szoros kapcsolatok szála fűznek hozzánk, akár kereskedés révén vagyonosodtak meg és így meg vannak róla győződve, hogy a mi consulágunk jóvoltából élvezik csorbitatlanul gazdagságukat.

(2, 7) »De éppen ezek között merülnek fel súlyos ellentétek, fordulnak elő komoly jogsértések, kerül sor heves összetűzésekre.« — Mintha bizony én azt hinném, hogy neked nincs elég dolgod. Nagyon jól tudom, hogy még sok is van, ami rendkívüli megfontoltságot igényel, de gondold arra, hogy megítélésem szerint munkádban jóval nagyobb szerepe van a megfontolásnak, mint a szerencsének. Mert nem is olyan nagy dolog az alárendeltet kordában tartanod, ha magadat kordában tartod. De ha ez mások számára nagy és nehéz dolog is — mint ahogy valóban nagyon nehéz —, neked viszont mindig nagyon könnyű volt, annak is kellett lennie, mert olyan a természeted, hogy alkalmasint tanultság (*doctrina*) nélkül is mindig meg tudta volna tartani a mértéket; ehhez járult azonban még oly fokú tanultságod is, amely még a rosszra leghajlamosabb természetet is kiművelte volna. Te valóban ellen tudsz állni a pénznek, az érzéki élvezeteknek, mindenféle vágyakozásnak, de talán éppen ezért tarthatnánk attól, hogy esetleg majd egyik-másik erőszakos kereskedővel, túlságosan kapzsi adóbérlővel (*publicanus*) nem boldogulsz. Mert a görögök — ha valóban ilyen elvek szerint élsz — úgy fognak rád nézni, mint évkönyveik legendás alakjaira, vagy mintha egyenesen az égből csöppentél volna a provinciába.

(8) Mindezt most nem azért írom, hogy így járj el, hanem hogy jogos örömmel szemlélj mostani és eddigi eljárásodat. Mert valóban gyönyörű dolog három esztendőt a hivatali hatalom birtokában (*summo cum imperio*) úgy töltened Kisázsiaiban, hogy egyetlen szobor, egyetlen festmény, bronzedény, ruhadarab, rabszolga, semmiféle szépség, semmiféle pénzbeli ajánlat — pedig mily gazdag ez a tartomány mindebben! — nem tántorított el erkölcsi érintetlenségedtől és önzetlenségedtől. (9) Találhatnánk-e még ily magasra tűzött, elérésre csábító célt, mint azt, hogy az ilyen erény, önuralom, mértéktartás ne rejtőzék homályba burkolva, hanem ott tündököljön Ázsia fényében, e híres tartomány szeme láttára, valamennyi nép és nemzet füle hallatára? (Nyugodtan állhatod tekintetüket, mert) utazásaid nem ejtik kétségbe az embereket, költségeid nem méritik ki, megérkezésed nem tölti el nyugtalansággal őket; amerre csak jársz, a köznek és a magánosoknak csak örömet szerzesz, hiszen mindenki

láthatja: városuk oltalmazót, nem zsarnokot, házuk vendégbarátot, nem fosztogatót fogad be.

(3, 10) Az adott körülmények közt azonban a tapasztalat már nyilván meg-tanított arra, hogy nem elég, ha mindezek az erények csak benned vannak meg. Körültekintően kell arra is ügyelned, hogy a provinciát oltalmazó szerepedben ne csak téged lássanak szövetségeseink, polgártársaink és az egész állam segít-ségének, hanem valamennyi hivatali beosztottadat is...

(4, 13) Legyen az a híred, hogy füled csak az hallja meg, amit maga hall, nem pedig azt, amit hazugul, önös anyagi érdekből belesuttognak. Pecsétgyűrűd ne holmi közhasználatú tárgy legyen, hanem mintegy te magad, nem más aka-ratának eszköze, hanem a magadénak tanúbizonysága. Hivatalsegéded (*accen-sus*) olyan legyen, amilyenek őseink rendszerezítették, akik ezt az állást nem jótéteménynek, hanem fáradságos munkával járó kötelességnek szánták és meg-fontoltan csak felszabadított rabszolgáikra bízták; azokkal pedig majdnem úgy rendelkeztek, mint rabszolgáikkal. Lictorod ne a maga, hanem a te kegyessége-det képviselje; a vesszőnyalábok és bárdok inkább méltóságodnak, semmint hatalmadnak legyenek jelvényei. Végezetül lehessen egész tartományod meg-győződve arról, hogy neked az alárendeltek boldogulása, családja, jó híre és vagyonosodása a legkedvesebb. Arról is legyen tudomásuk, hogy — ha rájössz — kérlelhetetlen ellensége leszel nemcsak a lepénzelteknek, hanem a megvesz-tegetőknek is. Nem is fog senki ehhez az eszközhöz folyamodni, ha köztudo-másúvá válik, hogy akik állítólagos nagy befolyásukkal kérkednek, semmit sem szoktak nálad elérni.

(14) Jótanácsaim persze nem arra irányulnak, hogy most már légy túllontúl kíméletlen vagy gyanakvó embereiddel szemben. Mert ha van köztük, aki két esztendő leforgása alatt nem került a kapzsiság gyanújába — mint ahogy Caesiusról, Chaerippusról és Labeórol nemcsak hallom, hanem emberismeretem alapján eleve fel is tételeztem —, azokra és más hasonló embereidre méltán gondolom, hogy akármit rábízatsz. De ha olyan is akadna, akiben már csalód-nod kellett, akinek viselkedésében már észrevettél valamit, arra ne hagyat-kozzál, ne bizzál rá semmit, ami jó hírednek árthatna.

(5, 15) Ha azután a provinciában olyan valakire akadtál, aki teljes bizal-madat élvezi, akit azonban előzőleg nem ismertünk: jól vigyázz, hogy mennyit bízol rá; nem, mintha a tartományban is nem lehetne sok derék ember, de ebben legfeljebb reménykedhetünk, határozott véleményt nyilvánítani már koc-kázatos. Mert az emberi természetet az áltatásnak sok rétege takarja, mintha függönyök volnának elébe feszítve; a homlok, a szem, az arc bizony gyakran csal, de a nyelv leggyakrabban. Éppen ezért azok közül az emberek közül, akik nagy pénzségükben mindarról le tudnak mondani, ami nélkül mi nem lehe-tünk meg, ugyan hogy találhatnál olyanokat, akik téged, az idegent, őszintén szeretnék és ezt nemcsak a maguk előnyeinek reményében színelnék? Én ezt nehéz dolognak látom, kiváltképpen mikor ugyanezek a személyek jófor-mán sohasem forgolódnak magánemberek körül, annál inkább a helytartók társaságában. Ha ebből a csoportból történetesen megismertél valakit — hiszen nem lehetetlen —, aki jobban ragaszkodik személyedhez, mint ideiglenes állá-sodhoz, akkor az illetőt nyugodtan számláld barátaid közé; ha azonban ezt nem tudod megállapítani, leginkább az ilyenek bizalmas társaságától óvakodjál, mert egyrészt a pénzszerzés minden lehetőségét ismerik és mindent csak a

pénz kedvéért tesznek; másrésről mit sem törődnek annak jó hírével, akivel később úgysem élnek együtt.

(16) De a görögökkel szemben is gondosan óvakodni kell a bizalmasabb kapcsolatoktól, nagyon kevés személy kivételével, akik történetesen méltók a hajdani Görögországhoz. Mostanában bizony a legtöbben szavahihetetlenek, köpönyegforgatók és a hosszú szolgaság folytán a hízélgés mesterei. Véleményem szerint valamennyiükkel szívélyesen kell érintkezni, a legkülönbeket pedig vendégbaráti viszonyra is méltathatjuk. Túlzott bizalmaskodásuk nem éppen az igaz érzések megnyilatkozása — mert a mi akaratunkkal nem mernek szembeszállni —, másrésről nemcsak a mieinkre, hanem még a maguk embereire is féltékenyek.

(6, 17) Ezek után, ha ilyen dolgokban is ennyire óvatos és körültekintő, sőt — félek — a kelletténél szigorúbb vagyok, mi lehet a véleményem a rabszolgákat illetőleg? Azokat bárhol egyebütt is, de kiváltképpen a provinciákban erős kézzel kell féken tartanunk (*regere*). Ezzel kapcsolatban számos tanácsot lehetne adni, de a legrövidebb és legkönnyebben megvalósítható az, hogy kisázsiai utazásaid során viselkedjenek úgy, mintha a Via Appián utaznál; legyenek meggyőződve arról, hogy egészen mindegy, akár (a kariai) Tralleisbe, akár (a latiumi) Formiaebe érkeznek. Ha valamelyik rabszolgád kimagaslóan megbízhatónak látszik, (ezt az erényét) házi és magánügyeid intézésében (mutassa meg), a hivatali hatalmaddal és az állammal kapcsolatos ügyektől azonban tartsa távol magát. Sok dolog van, amit nyugodtan rábízhatnánk hűséges szolgálainkra, de a szóbeszéd és gáncsoskodás elkerülése végett mégsem bizzuk rájuk.

(18) ... Méltóságod alapjai a következők legyenek: először is saját feddhetetlenséged és önuralmad (*integritas et continentia*), azután környezeted valamennyi tagjának tisztessége (*pudor*); akár a tartományi lakossághoz, akár a görögökhöz fűződő kapcsolataidban a körültekintő és óvatos személyválogatás (*delectus percautus et diligens*), környezetedben a szigorú és állandó fegyelem (*disciplina*). ... (8, 24) Meggyőződésem szerint mások előljáróinak mindent úgy kell intézniük, hogy az alájuk rendelték (*qui erunt in eorum imperio*) minél boldogabbak legyenek. Hogy neked ez a legfontosabb, és kezdettől fogva, mihelyt Kisázsia földjére léptél, ez is volt, állandó jó híred és a közbeszéd bizonyítja. Mert nemcsak szövetségestársak és római polgárok, hanem rabszolgák, vagy akár beszélni nem tudó állatok vezetőjének is kötelessége, hogy az alája rendelték érdekeit és előnyét szolgálja.

(25) Ebben a dologban, úgy látom, mindenki elismeri, hogy rendkívül lelkiismeretesen jársz el: a községek (*civitates*) nem halmoznak adósságot adósságra, sőt jóvoltodból több helyen meg is szabadultak régi, nyomasztó terhüktől; több rombadőlt és majdnem elhagyott várost — közülük csak Iónia és Karia legnevesebb helyeit: Samost és Halikarnassost említem — te újjáteremtettél; megszűnt a széthúzás, nincs ellenségeskedés; gondoskodtál róla, hogy a városokat optimata tanácsok igazgassák; Mysiában véget vetettél a rablásoknak; a sok helyen elharapózott gyilkosságokat megfékezted; béke uralkodik az egész tartományban; a tolvajlások és rablások nemcsak az országutakon és a falvakban, hanem — ahol még nagyobb méretekben folytak — a városokban és szentélyekben is megszűntek; a vagyonosoknak nem kell félteniük jóhíruket, pénzüket és nyugalmukat a helytartói kapzsiság legdühödtébb kiszolgálójától, a rágalmazástól; a községi adókat és hozzájárulásokat az illető helységek lakosai egyenlően elosztva viselik; bárki könnyen eléd járulhat, füled nyitva van bárki pana-

szai számára; szegénysége és elhagyatottsága miatt senki sincs kizárva a bárki számára elérhető kihallgatásról és bírósági tárgyakásról, sem házadból és dolgozószobádból; egyszerűen ameddig hivatali hatalmad terjed, nem hallani kegyetlenkedésről, sanyargatásról, mindenben megnyilatkozik kegyesség, szelídség, emberség (*omnia plena clementiae, mansuetudinis, humanitatis*)...

(9, 27) ... Azokat, akiket a senatus és a római nép a te hűségedre és hatalmadra (*fidei potestatique*) bízott, szeresd és minden módon védelmezd és minél tökéletesebb boldogságukat szorgalmazd. Ha téged a sors afrikaiak, hispaniaiak vagy gallok, tehát vad és barbár népek élére állított volna, emberségedből kifolyólag mégis gondoskodnál érdekeikről és boldogulásukat szolgálnád. De most, hogy olyan emberek élére kerültünk, akikben nemcsak magukban van meg, hanem akiktől köztudomásúlag másokhoz is átszármazott a *humanitas*, minden bizonnyal legfőképpen nekik kell megadnunk, akiktől mi magunk is kaptuk. (28) Nem szégyenlem azt sem kimondani, kiváltképpen mikor életünkhöz és viselt dolgainkhoz nem tapadhat sem a tehetetlenségnek, sem a könnyelműségnek a gyanúja, hogy minden eredményünket azoknak a tanulmányoknak és művészeteknek köszönhetjük, amelyekkel Görögország műemlékeinek és iskoláinak révén ismerkedtünk meg. Ezért a mindenkinek kijáró, közös hűségben (*communis fides*) kívül mi — meggyőződéseim szerint — kiváltképpen tartozunk ennek a nemzetnek azzal, hogy náluk, mestereinknél, megmutassuk, amit tőlük tanultunk...

(11, 32) Jóakarated és lelkiismeretességed útjába azonban komoly akadályokat gördítenek az adóbérlők. Ha szembeszállunk velük, azt a rendet fogjuk elidegeníteni mind magunktól, mind az államtól, amely sok jót tett velünk, és amely rajtunk keresztül került oly szoros kapcsolatba az állammal; ha viszont mindenben kedvére járunk, azoknak teljes pusztulását kell eltűrnünk, akiknek nemcsak pusztá léteéről, hanem jólétükről is kötelességünk gondoskodni. Ha a dolgokat helyesen szemléljük, egész hivatalodban ez az egyetlen nehézség. Mert az önzetlenség, vágyaink megfékezése, embereink kézbentartása, a személyválogatás nélküli igazságszolgáltatás, a vizsgálatok, kihallgatások és fogadások során tanúsítandó emberségesség több hírnévvel jár, semmint nehézséggel; mert hiszen nem kerül holmi erőfeszítésbe, csupán elhatározásunkon és jóakaratusunkon múlik.

(33) Hogy az adószedők dolga mennyi keserűséget okoz szövetséges társainknak, azoktól a polgároktól tudhattuk meg, akik nemrégiben¹ az itáliai kikötői vámok eltörlésével kapcsolatban nem annyira a vám, mint a vámszedők bizonyos jogtalankodásai miatt panaszkodtak. Éppen ezért nem ismeretlen előttem, hogy mi történhetik szövetségestársainkkal a világ végén, ha Itáliában polgáraink panaszait hallok. Ilyen helyzetben úgy eljárni, hogy az adóbérlőket is kielégítsd, különösen ha előnytelen bérleti szerződést kötöttek, ugyanakkor azonban szövetségeseinket se hagyd tönkremenni, — szerintem isteni erény — vagyis a tied — kell hozzá. Először is a legkeservesebbet — ti. azt, hogy adókötelesek — görög emberek számára nem kell olyan keservesnek gondolni, mivel a római nép fennhatósága nélkül, saját alkotmányuk értelmében, maguktól is azok voltak. Az »adóbérlők« (*publicani*) néven sem akadhatnak fent, hiszen a maguk erejéből, adóbérlő nélkül nem tudták megfizetni azt az

¹ I. e. 60-ban, Q. Caecilius Metellus Nepos praetor törvényjavaslatának tárgyalása során.

adót, amelyet Sulla² egyenlően elosztva vetett ki rájuk. De az adók behajtásában a görögök semmivel sem kíméletesebbek, mint a mi publicanusaink; erre abból következtethetünk, hogy a kaunosiak³ és mindazoknak a szigeteknek a lakosai, amelyeket Sulla a rhodosiakhoz csatolt,⁴ a minap azzal a kéréssel fordultak a senatushoz, hogy adójukat inkább nekünk, semmint a rhodosiaknak fizessék. Ezért az »adóbérlő« névtől sem azoknak nem kell rettegniük, akik mindig adókötelesek voltak, sem azoknak nem kell húzódozniuk, akik az adót a maguk erejéből előteremteni nem tudták, sem azoknak vonakodniuk, akik maguk kérték.

(34) Asia provincia egyszersmind azon is elgondolkodhatik, hogy sem a külső háború, sem a belső viszálykodások szerencsétlenségétől nem lenne mentes, ha nem (római) fennhatóság alatt volna. Mivel azonban ezt a fennhatóságot adók nélkül semmiképpen sem lehetne fenntartani, (a provincia) nyugodt lélekkel vásárolja meg jövedelmeinek bizonyos hányadáért az örökös békét és nyugalmat.

(12, 35) Ha pedig magát az (adóbérlő) intézményét és az »adóbérlő« elnevezést különösebb ellenségeskedés nélkül viselik, bölcs körültekintéssel el lehet érni, hogy a többi dolgot is enyhébbnek lássák. Akkor a bérleti szerződések megkötése során (megengedheted nekik, hogy az adók összegét és befizetési módozatait szabályozó) censori rendelkezést (*legem censoriam*) ne betű szerint vegyék, hanem inkább az ügylet lebonyolításának előnyeire és a kellemetlenségektől való mentesülésre legyenek tekintettel. Te is megteheted, amit igen helyesen tettél eddig is, most is, hogy ti. felhívod a figyelmüket arra: milyen fontos az adóbérlők intézménye, mennyit köszönhetünk ennek a rendnek, és így — hivatali hatalmadnak, befolyásodnak és a vesszőnyalábok (ban kifejezésre jutó tekintélyednek) éreztetése nélkül, közkedveltséged és személyi súlyod révén — jó viszonyt létesítesz az adóbérlők és a görögök között. Ugyanakkor azoktól, akikkel annyi jót tettél, és akik neked köszönhetnek mindent, követeld meg, hogy előzékenységgükkel járuljanak hozzá annak a jó viszonynak a fennmaradásához és megőrzéséhez, amely köztünk és az adóbérlők között fennáll.

(36) De minek is buzdítalak én téged olyan dolgokra, amelyeket te nemcsak önként és bárkinek jótanácsai nélkül végre tudsz hajtani, hanem nagyrészt már végre is hajtottál? Hiszen nem múlik el nap a nélkül, hogy nagy tekintélyű és hatalmas bérleti társaságok köszönetüket ne fejeznék ki nekem; ez pedig annál kellemesebben érint, mivel a görögök is ugyanezt teszik...

54. A provinciák kizsákmányolása

(Cicero, In Verrem I 4, 12—5, 15)

C. Verres i. e. 74-ben volt praetor, majd 73—71-ig Szicília helytartója. Hivatali hatalmával visszaélve óriási vagyont harácsolts össze — mint a legtöbb római tisztviselő, aki Itálián kívüli megbízatásait csak zilált pénzügyeinek rendezésére, vagyongyűjtésre használta fel. A törvények értelmében hivatalviselésének ideje alatt nem kellett félnie felelősségrevonástól, de utána a kárvallott lakosság perbefogta és a szicíliai quaestorsága (i. e. 75) óta igen jó hírnek örvendő Cicerót — akkoriban már

² I. e. 84-ben, 20 000 talentumot.

³ Karia déli partján.

⁴ A mithridatési háborúban tanúsított hűségük jutalmául.

Róma ünnepelt szónokát — kérte meg a vád képviselőt. Cicero első beszédének tényállítása még akkor is elképesztőek, ha az ügyvédi túlzásokat leszámítjuk belőlük. (Az esetet semmi esetre sem általánosíthatjuk.) Mint ismeretes, Cicerónak a további beszédek már nem kellett elmondania (Verres a bizonyítékok súlya alatt megtörve önkéntes száműzetésbe vonult), de a gyűjtött anyagot beszédek formájában írásba foglalta. A szemelvényünket megelőző mondatokban Cicero azt fejtette ki, hogy Verres már addigi szégyenteljes múltja alapján is bőségesen rászolgált az elmarasztalásra; városi praetorsága sem volt egyéb, mint »a szentélyek és középületek kifosztása« stb.

... De bűnös garázdálkodásának legszámosabb és legsúlyosabb emlékeztető jelét Szicília provinciában hagyta maga után, amelyet három esztendőn át úgy meggyötört és tönkretett, hogy az hajdani állapotába semmiképpen vissza nem emelkedhetik, legfeljebb majd hosszú évek múltán, tiszta kezű praetorok kormányzásának eredményeképpen térhet magához bizonyos mértékben.

(13) Amíg ő volt a praetor, Szicília lakosai nem érvényesíthették sem saját törvényeiket, sem a mi senatusi határozatainkat, sem a közös emberi jogokat: Szicíliában mindenkinek annyija van, amennyi ennek a beteges szenvedélytől üzött rablónak a figyelmét elkerülte vagy még az ő telhetetlen étvágát is meghaladta. Ez alatt a három esztendő alatt minden ügyet csakis az ő szeszélyének megfelelően intéztek; senkinek sem volt olyan apai vagy nagyatyai vagyona, amelyből ez hivatali hatalmával (*imperio*) ki nem forgatta volna. Új, istentelen rendelkezése alapján megszámlálhatatlan pénzeket harácsolt össze a parasztok javaiból; leghűségesebb szövetségeseinket (*socii*) ellenséggé minősítette; római polgárokat gyötörtetett halálra a keresztfán, mintha rabszolgák lettek volna; pénzért viszont a legveszedelmesebb gonosztevőket is mentesítette a törvény következményei alól; feddhetetlen, becsületes embereket pedig távollétükben vádolt be, meghallgatásuk nélkül ítélte el és taszított romlásba; jól megerősített kikötőket, biztonságban élő nagy városokat szolgáltatót ki a kalózoknak, martalóc hordáknak; a sziget tengerészeit és katonáit, tehát barátainkat és szövetségeseinket az éhhalálnak tette ki; kitűnően felszerelt hajóegységeinket vesztette el és juttatta tönkre a római nép nagy gyalázatára.

(14) Ugyanez a személy praetori minőségében kifosztotta és elhurcolta mindazokat az ősi műkincseket, amelyekkel részint a dűsgazdag uralkodók ékesítették a városokat, vagy amelyeket a mi győztes hadvezéreink adományoztak vagy juttattak vissza a szicíliai helységeknek. És ezt nemcsak a községek szobraival és egyéb ékességeivel művelte, hanem a templomokat, a legszentebb kultuszhelyeket is végigszákmányolta: végeredményben egyetlen olyan istenképet nem hagyott meg a szicíliaiaknak, amelyet csak egy kissé is művésziesebbnek, régi mester kezemunkájának ítél. Szégyenérzetem tart vissza attól, hogy kicsapongásait, bűnös bujálkodásait felemlégessem, de mindennek megemlékezésével azoknak a baját sem szeretném tetézni, akiknek gyermekeiket és hitvestársukat az ő buja vágyától érintetlenül megőrizni nem sikerült.

(15) De (vethetné most közbe valaki) ezeket a (szörnyűségeket) bizonyára úgy követte el, hogy nem szerzett róluk mindenki tudomást. Nos hát meg vagyok róla győződve, hogy aki egyszer a Verres-nevet hallotta, elkövetett gyalátságairól is be tudna számolni. Így inkább attól kell tartanom, hogy az Iesz a látszat, mintha akárhány bűnét elhallgatnám, nem pedig az, hogy hozzáköltök egyet s más. Hiszen a szavaim meghallgatására összegyűlt sokaság sem tőlem óhajtja megismerni viselt dolgait, hanem velem együtt feleleveníteni azt, amit úgysí tud.

55. Q. Tullius Cicero: De petitione consulatus

(Ad M. Tullium fratrem)

Cicero öccsének »jótanácsai« csak a tájékozatlan olvasóban kelthetik azt a téves benyomást, mintha a vezető római tisztviselők megválasztása csupán egyéni ügyeskedés eredménye lehetett volna. A szemelvény olvasása közben nem szabad figyelmen kívül hagynunk bizonyos objektív társadalmi tényezőket, amelyek Quintus ömlengéseiben teljesen háttérbe szorulnak.

(1, 1) Bár mindened megvan, amihez az emberek tehetségük vagy gyakorlati készségük révén (*ingenio aut usu*) hozzájuthatnak, testvéri szeretetünkéből folyólag mégsem találtam helytelennek papírra vetni számodra azt, ami pályázással kapcsolatban éjjel-nappali tűnődéseim közepette eszembe jutott. Ezt nem azért tettem, hogy te abból valami újat tanulj, hanem hogy azt, ami előttem a tárggyal kapcsolatban össze-vissza, határozatlanul felmerült, ésszerű rendben, egyetlen szempont szerint csoportosítva adjam elő. Bár a természet a legnagyobb erő, egy ilyen néhány hónapnyi dologban az alkalmazkodás (*simulatio*) szerintem mégis felülkerekedhetik a természetben.

(2) Arra gondolj, milyen államban élsz; mire pályázol és ki vagy. Amikor majdnem minden nap leszállsz a forumra, ezen elmélkedjél: »Új ember (*novus*) vagyok; a consulságra pályázom; Rómában élek.« Neved új voltát szónoki hírneveddel igen nagy mértékben tudod ellensúlyozni. Ez mindig nagy tekintéllyel (*dignitas*) járt együtt. Akit méltónak tartanak volt consulok jogi képviseletére (*patronus consularium*), azt a consulságra sem tarthatják méltatlannak. Eppen ezért, mivel ebből a hírnévből indulsz ki, és bármi vagy, ebből kifolyólag vagy az, úgy felkészülve lépj mindig a szószerkekre, mintha minden egyes esetben egész tehetséged megítélése forogna kockán.

(3) Legyen gondod rá, hogy ennek az adománynak a segítségével, amely fölött — tudom — rendelkezel, mindig készenlétben álljon, és gyakorta jusson eszedbe, amit Démosthenész tanulmányairól és gyakorlásáról Démétrios¹ írt; azután mutasd meg, mennyi és milyen barátod van. Mert annyi van, amennyivel eddig (kevés) új ember dicsekedhetett: barátod minden adóbérló, úgyszólván az egész lovagrend, azonkívül igen sok municipium; igen sok, mindenféle rendű és rangú embert védtél; számos testületnek (*collegium*) vagy tagja; azonkívül igen sok ifjú csatlakozott melléd, hogy az ékesszólást elajátítsa, és minden nap rengeteg barátod sereglik köréd. (4) Legyen rá gondod, hogy ezeket megtartsd; figyelmeztess, kérd őket, minden eszközzel értesd meg velük, akik csak adósaidd, hogy soha ilyen alkalom nem lesz hálájuk megbizonyítására, a te lekötöztetésedre, ha ők is akarják. Szerintem még valami segíthet sokat új emberen: a hivatali nemesség (*nobiles*) jóindulata, főképp a volt consuloké. Előnyös, ha azok is méltónak tartanak arra a bizonyos helyre és testületre, akiknek a helyére és testületébe be akarsz jutni. (5) Ezeket kell kitartóan kérned közvetítők útján is, ezeket kell meggyőznöd arról, hogy politikai kérdésekben mindig az optimatákkal éreztünk (*nos semper cum optimatibus de re publica sensisse*) és egyáltalán nem rokonszenveztünk a néppárttal (*minime populares fuisse*). Ha történetesen az lett volna a látszat, mintha a nép szájaíze szerint beszéltünk volna, ezt csak azért tettük, hogy Cn. Pompeiust magunkhoz

¹ A phaléroni Démétrios 317-től 307-ig Athén vezető államférfia volt.

csatoljuk;² hogy a legnagyobb hatalmasság saját pályázásunk esetén barátunk, vagy legalább is ne ellenségünk legyen. (6) Ezenkívül ne felejtkezzél meg a fiatal arisztokraták megnyeréséről vagy azok megtartásáról, akik máris híveid: nagyban hozzá fognak járulni tekintélyedhez. Igen sokan állnak melletted; tégy róla, hogy tisztában legyenek vele, mennyire értékeled őket. Ha odáig jutsz, hogy azok, akiknek nincs kifogásuk ellened, érdeklődnek irántad, nagyon sokat fognak használni.

(2, 7) Új ember voltodon sokat lendít az a körülmény is, hogy olyan arisztokraták pályáznak veled együtt, akik közül egy sem meri állítani, hogy többet kell nyomnia az ő nemességüknek, mint a te kiválóságodnak (*virtus*). P. Galba³ és L. Cassius csakugyan előkelő családból származott, mégis ugyan ki tartaná most esélyes pályázóknak őket? Láthatod, hogy a legtekintélyesebb családok sarjai — képesség híján — nem mérkőzhetnek veled.

(8) »Annál kellemetlenebb ellenfél Catilina és Antonius!«⁴ Épp ellenkezőleg! Derék, igyekvő, feddhetetlen, ékesszóló, a döntésre hivatott személyek előtt kedves ember nem is kívánhatna jobb vetélytársakat, mint őket: mindketten gyermekkoruktól fogva orgyilkosoknak, kéjelgőknek, éhenkórászoknak vannak elkönyelve. Láttuk, mint árverezték el nyilvánosan egyiküknek a vagyonát; esküszavát is hallottuk, hogy Rómában még egy göröggel sem merne perbe szállni; tudjuk, hogy a censorok teljes mértékben jogos döntése alapján kitaszították a senatusból. Ellenfelünk volt praetorra választásakor, Sabidius és Panthera⁵ közreműködésével; nem volt senkije, akit a szavazati táblához ültethetett volna. Ennek a hivatali méltóságnak a birtokában a rábszolgapiacról vett egy barátnőt, akit azután otthonában mutogatott. De mikor a consuli pályázatra került sor, nem jelent meg, nem kérte a római néptől (ezt a méltóságot), hanem inkább egész Kappadokiát fosztotta ki gyalázatos követjárásával.

(9) Hát a másik, a jóságos istenekre, hát az meg mivel büszkélkedhetik? Először is ugyanolyan előkelő származással. Nem különbbel? Nem. De derék-nak — még derekabb. Ugyan miért? Mert míg Antonius a tulajdon árnyékától is rettegett, ez még a törvényektől sem félt; amikor született, apja már tönkrement; neveltetése vérfertőző viszonyban folyt a nővérével; férfivá úgy érett, hogy résztvett polgártársainak legyilkolásában;⁶ első közszereplése az volt, hogy római lovagokat tett el láb alól. Mert, amint emlékszünk, a Titiniusoknak, Nanniusoknak és Tanusiusoknak a fejét levágó gallok élére Sulla egyedül Catilinát állította; ebben a helyzetben tulajdon kezével ölte meg a kiváló Qu. Caeciliust, nővérének a férjét, ezt az egyik párthoz sem tartozó római lovagot, aki természeténél, akkoriban pedig már koránál fogva is a nyugalmat választotta ...

(4, 14) Hogy aztán a nép között mily sok irigyed van, az elmúlt évek folyamán mily sokan elidegenedtek az új emberektől — biztos vagyok benne, hogy tudod. Természetes, hogy akad néhány haragosod azokból a perekből kifolyólag is, amelyeket te vezettél.

² Célzás a Manilius-féle törvényjavaslatra, amely az akkor arisztokrata-ellenes Pompeiust teljhatalommal ruházta fel a Mithridatés elleni háborúban, és amelyet Cicerónak a néphangulat szításával sikerült elfogadtatnia i. e. 66-ban.

³ Cicero aedilis-társa 69-ben; L. Cassius: 66-ban praetor, majd Catilina társa.

⁴ C. Antonius — a későbbi triumvir nagybátyja — változatos politikai pályafutás után Ciceróval együtt consul, majd Caesar halála után (42-ben) censor volt.

⁵ Ismeretlen személyek.

⁶ Sulla proskripcióiban.

(5, 16) Ha az ember hivatalokra pályázik, figyelmét két dologra kell irányítani: először is baráti kapcsolatainak használhatóságára, másodsor pedig a nép jóindulatjára. Baráti kapcsolatokra szívességekkel, köteles szolgálatokkal, hosszas érintkezés eredményeképpen, természetünkben rejlő könnyedségünkkel és előzékenységünkkel tehetünk szert. De ha pályázatról van szó, a baráti név is tágabban értelmezendő, mint egyébként az életben. Mert aki csak valami jóindulatot tanúsít irányodban, aki tisztel, aki házadba jár, mind barátaid közé sorolandó. Mégis az a legelőnyösebb, ha olyanok kedvelnek, szeretnek bennünket, akik méltányosabb oknál — vérrokonság, sógorság, azonos testülethez való tartozás vagy egyéb kapcsolat okánál — fogva barátaink.

(17) Továbbá arra kell nagyon ügyelned, hogy legközelebbi és házáddal a legszorosabb kapcsolatot tartó barátaid szeressenek és minél tekintélyesebbnek óhajtsanak; azután tribus-társaid, szomszédjaid, clienseid, nem különben szabadon bocsátott rabszolgáid, sőt végezetül még rabszolgáid is: mert jóformán minden szóbeszéd, amely forumi hírnevünket táplálhatja, a házunkban forgolódo személyektől indul ki.

(18) Végül mindenféle rendű barátokat kell szereznünk: a látszat kedvéért köztiszteltetben álló, jónevű embereket, akik, ha a szavazatok elnyerésében közvetlenül nem segédkeznek is, a pályázónak mégis bizonyos tekintélyt adnak; jogaink biztosításához magistratusokat, még pedig elsősorban consulokat, másodsorban néptribunusokat; a választókörizetek meggyűrásához (*ad conficiendas centurias*) kiváltképpen kedvelt egyéneket. Azokat, akik általad nyerték el — vagy remélik elérni — valamely tribusba, vagy választókörizetbe való felvételüket, vagy bármilyen szívességet, különös buzgalommal ápolj és fűzd magadhoz. Mert az elmúlt évek során becsvágyó emberek minden képességüket latba vetették és azon fáradoztak, hogy tribus-társaiktól mindazt el is ériék, amire törekedtek. Legyen rá gondod, hogy ezeket az embereket minden lehetséges eszközzel magadhoz láncold, hogy őszinte, csakugyan odaadó híveiddé váljanak...

(6, 21) ... Az embereket három dolog indítja leginkább jóakaratra és arra, hogy szavazatával mellénk álljon: ha valami jót tettünk velük, ha remélnék tőlünk valamit, végül ha belső vonzalmat éreznek irányunkban; csak arra kell ügyelnünk, hogyan járjunk kedvében mindhárom csoportnak...

(8, 29) ... Valamennyi szavazókörizetet szőjék át baráti kapcsolataid sűrű szálai. Legelőször is, ami mindenkinek szemébe ötlük: a senatorokat és római lovagokat, azután a többi rend derék és közkedvelt személyeit csatold magadhoz. A forumon sok ügybuzgó városi ember, sok kedvelt és derék felszabadított rabszolga fordul meg; ezeket akár közvetlenül, akár közös barátaid révén mindenképpen igyekezzél megnyerni, hogy téged kívánjanak; add értésükre, mily nagy jótéteménynek érzed ezt te részükről. (30) Figyelmed terjedjen ki azután az egész városra, a collegiumokra, pagusokra, a szomszédos községekre. Ha innen a vezetőket barátaidnak sikerül megnyerned, rajtuk keresztül már könnyen kézbe kaparinthatod a tömeget. Legyen emlékezetedbe pontosan bevéssve egész Italia tribus-beosztása; ne legyen olyan municipium, colonia, praefectura, és egyáltalán egyetlen olyan itáliai helység sem, amelyben nem volna elég erős támaszkod. (31) Kutass fel embereket minden vidékről, keresd fel, ismerd meg, nyerd meg és vedd rá őket, hogy környékükön neked gyűjtsék a szavazatokat... A municipiumi és falusi emberek, ha csak a nevüket tudjuk, máris barátainknak képzelik magukat. Ha pedig úgy vélik, hogy még valami támaszra

is találunk, nem mulasztják el az érdemszerzés lehetőségét. Ezeket a többiek egyáltalán nem ismerik, legkevesbé vetélytársaid; te viszont ismered, vagy könnyen meg fogod ismerni őket; e nélkül pedig nincsen barátság...

(9, 34—38: Külön fejezet foglalkozik a római közéleti szereplők kíséretének három kategóriájával: a reggelenként a házba sereglő *salutator*-okkal, a forumra »lekísérő» *deductor*-okkal és az állandó *assectator*-okkal.)

(11, 41) Mivel a baráti kapcsolatok létesítésének módjairól már eleget beszéltünk, most még a pályázás másik oldaláról, a néppel szemben követendő magatartásról (*de populari ratione*) kell szólnunk. Ez megköveteli, hogy az embereket nevükön tudd szólítani, kedvükben járj, legyen benned kitartás, adományaiddban bőkezűség, legyen jó híred, és politikai szempontból reményekre jogosítsd (választóidat).

(42) Először is azt tedd, amit különben is teszel, hogy ti. ismerd az embereket, és ezt szembetűnően mutasd is. Ezt a készségedet napról-napra fejleszd, hogy mindig jobban menjen. Megítélésem szerint ez a legkedveltebb módja a népszerűsítésnek. Azután szánd rá magadat természetből fogva meg nem levő tulajdonságaidnak olyan színlelésére, hogy mindaz természetesnek lássék. Mert például nem hiányzik belőled a szívélyesség, amely méltó a jó és kellemes emberhez. De nagy mértékben szükség van a hízeltetésre is, amely az életben egyébként nem helyes, sőt rút, de ha hivatalra pályázunk, elkerülhetetlen. Valóban, ha valakit a nagy helyesléssel hitványabbá tesz, akkor helytelenítendő; ha viszont még jobb barátunkká, akkor nem kifogásolható annyira. A pályázónak pedig szüksége van rá, hiszen arcvonásait, kifejezését, beszédét mindig azoknak a gondolkodásához és kívánságaihoz kell alkalmaznia, változtatnia, akikkel összetalálkozik.

(43) Ami a kitartást illeti, főleg a jótanács: maga a szó (*assiduitas*) megmondja, mi van a dolog lényege. Természetesen fölöttébb hasznos, ha ilyenkor sehova sem utazunk; a kitartás gyümölcse mégis az, hogy nemcsak Rómában, a forumon vagyunk, hanem állandóan (*assidue*) megismételhetjük kérésünket, ugyanazokkal gyakorta beszédbe elegyedhetünk...

(44) Annál tágabb tér nyílik a bőkezűségnek (*benignitas*). Megnyilatkozhatik ez a családi életben; ami a tömegek közé nem jut ugyan el, barátaink mégis dicsérik, és a tömeg is helyesléssel vesz róla tudomást. Megnyilatkozhatik lakomák alkalmával, amelyeket akár te magad rendezel, akár barátaiddal rendeztetsz, még pedig vagy mindenkire, vagy csak egyes tribusokra kiterjedőleg. Megnyilatkozhatik azután a segítségnyújtásban; ennek engedj minél tágabb teret, tedd általánossá; gondoskodjál róla, hogy éjjel-nappal megközelíthesse nek, még pedig nemcsak háznak kapuján, hanem tekinteteden és arckifejezéseden — lelkednek ajtaján — keresztül is. Ha arcod azt mutatja, hogy gondolataid és szándékaid megközelíthetetlenek, nem sok értelme van kapuid nyitvatartásának. Mert az emberek nemcsak azt kívánják meg, hogy ígérjenek nekik — kiváltképpen ha jelölttől kérnek valamit —, hanem azt is, hogy bőkezűen és tisztességükön csorbát nem ejtve ígérjenek.

(45) Ezért az egyik tanácsot könnyű megfogadni: ti. amit teljesíteni akarsz, mutasd, hogy készségesen, szívesen teszed meg; a másik már nehezebb, és inkább körülményeinkhez, semmint jellemedhez van szabva: ti. hogy amit nem tudsz teljesíteni, kedvesen utasítsd el, vagy...⁷ Az előbbi esetben azt mutat-

⁷ A romlott szövegből hiányzik valami.

hatjuk meg, hogy jó emberek, az utóbbiban pedig, hogy jó jelöltek vagyunk. Mert ha olyasmit kérnek tőlünk, amit tisztességünk csorbulása vagy károsodásunk nélkül nem ígérhetünk meg — ha például valaki azt kérné, hogy barátunk ellen vállaljunk el egy ügyet —, finoman kell megtagadnunk: fel kell tárnunk baráti kapcsolatainkat, hangoztatnunk kell, hogy milyen kellemetlenül érint bennünket az ügy; meggyőzően ki kell fejtenünk, hogy máskor majd helyreütjük a dolgot...

(13, 53) Mostani pályázásoddal kapcsolatban arra is nagyon vigyázni kell, hogy az állam jókat remélhessen tőled és megtisztelő véleménnyel legyen felőled; de neked, amíg pályázó vagy, sem a senatusban, sem a népgyűlés előtt nem szabad állami ügyeket érintened. A következőket kell szem előtt tartanod: a senatus eddigi ténykedésed alapján legyen meggyőződve arról, hogy védelmezője leszel tekintélyének (*auctoritas*); a római lovagok, a jó (*viri boni*) és tehetős (*locupletes*) emberek ugyancsak eddigi életedből (arra következtethetesenek), hogy a nyugalomnak, a közbékességnek vagy a híve; a nép pedig abból, hogy szónoklataidban akár a népgyűléseken, akár a törvényszék előtt az ő szájaize szerint beszéltél (arra a véleményre jusson, hogy) érdekeit a jövőben is képviselni fogod...

56. Pompeius diadalmenete Mithridatés fölött (i. e. 61)

(Appianos, De bello Mithridatico 116—118.)

(116) Tél végén Pompeius jutalmat osztott szét hadseregének, mégpedig fejkenként 1500 attikai drachmát, a tisztéknek pedig megfelelően nagyobb összeget. Állítólag összesen 16 ezer talentumot osztott szét. Ezután Ephesosban hajóra szállva átkelt Itáliába, és Brundisiumban elbocsátván seregét, Rómába sietett. Ezzel a rendkívül népszerű tetteivel minden római bámulatba ejtett. Érkezésekor tömegesen elébe vonultak: legnagyobb távolságra a fiatalok, de az idősebbek is a szerint, hogy koruktól mennyire bírták. Felvonult a senatus is. csodálva tetteinek nagyságát. Soha nem történt még meg, hogy valaki ily hatalmas ellenséget legyőzvé, ily számos és hatalmas népet hódítson meg s a római birodalom határát az Eufráteszig kiterjessze. Minden addigi mértéket felülmúló fényes triumphust is tartott két egymást követő napon, 35 éves korában, számos nép felett: Pontos, Arménia, Kappadokia, Kilikia, egész Szíria felett, az albanok, heniochosok,¹ achaiosok, szkíták és Ibéria keleti felének lakói felett. 700 elfogott hajót vitt a kikötőkbe. A diadalmenetben rengeteg díszkocsit és aranyozott meg, egyéb díszítéssel ellátott hintót vonultatott fel, többek között Dareios Hystaspés trónszékét, Mithridatés Eupatór trónját és jogarát, tömör aranyból készült nyolc rőf nagyságú képmását és 17 510 drachma értékű vert ezüstöt. A harci szekerek és hajódíszek számát még sem lehetne mondani. Mögöttük vonult a rengeteg hadifogoly és elfogott kalóz. Egyik sem volt megkötözve, hanem mindegyiket népi öltözkéiben vonultatta fel.

(117) Magának Pompeiusnak díszkocsija előtt vonultak a legyőzött királyok, vezérek, családtagjaik és hadvezérek, akiket részben foglyul ejtett tús-

¹ *Heniochi* (gör. *Héniochoi*, szószerint »kocsihajtók») — a Fekete-tenger északi partján élő nomád törzs. — Iberia és Albania nem tévesztendő össze Hispaniával, illetve a balkán-félszigeti Albániával: a Kaukázustól északra fekvő országok.

ként vitt magával. Ezeknek száma 324 volt. Köztük volt Tigranés király, azonos nevű fia, Mithridatés öt fia és két leánya... Magával hozta Olthakést, Kolchis királyát, és Aristobulost, a zsidók királyát; Kilikia tyrannosait, s a szkíták királyait; az ibérek három, s az albanok két vezérét, valamint a laodikeiai Menandrost; Mithridatés egykori lovasparancsnokát. A harcban legyőzött, de megszökött királyoknak, Tigranésnek és Mithridatésnek képmását hozták el. Képen ábrázolták Mithridatés éjszakai, mély csöndben történt menekülését az ostromból. A menet végén hordozták a halálát ábrázoló képet. Ez bemutatta a vele együtt megölt hajadonokat, királyfiakat és királylányokat is. Felvonultatták ősi diszükben a barbár istenek képmásait is. Végül a következő felirattal ellátott táblát vitték a menetben: »800 páncélos hajót fogtam el, Cappadociában 8, Ciliciában és Coelesyriában 20, s a most Seleucisnak nevezett Palesztinában is több várost alapítottam. Legyőztem Tigranest, Armenia királyát, Artocest, Iberiának, Oroizest, Albaniának, Dariust, Mediának, Aretast, a nabataeusoknak és Antiochost, Commagenének a királyát.«

Maga Pompeius gyöngyökkel ékesített kocsin, Nagy Sándor állítólagos köpenyébe burkolya vonult fel. Ezt a diszköpenyt állítólag Mithridatés kincstárában találta, az pedig Kós sziget lakóitól Kleopatra kincseivel együtt kapta ajándékba. Pompeius díszhintáját követték a vele együtt hadakozott vezérek, részben lovon, részben gyalogosan. A Capitoliumra érkezvén, foglyai közül egyet sem ölt meg — mint ahogy más triumpháló hadvezérek tették —, hanem állami költségen visszaküldte őket hazájukba. Csak a királyi személyeket tartotta vissza, s ezek közül is csupán Aristobulost ölette meg azonnal, Tigranést pedig valamivel később. Így folyt le Pompeius diadalmenete.²

(118) Ily módon csatolták tehát a rómaiak Bithyniát, Kappadokiát és a Fekete-tengerrel határos más területeket, Mithridatés királynak uralkodása 42. évében történt legyőzése után, saját birodalmukhoz. Ugyanebben a háborúban Kilikiának eddig hatalmuk alá még nem tartozó részeit, továbbá Föniciát, Palesztinát, Koilésyriát, s az Eufrátesztől délre eső területeket: egyszóval mindazt, amit »Syria« néven foglalunk egybe, birodalmukhoz csatolták. Bár ezek eddig nem álltak Mithridatés uralma alatt; de egyetlen lendülettel ezek felett is győzelmet arattak. Egy részükre azonnal, más részükre később vetettek ki adót. Paphlagoniát, Galatiát, Phrygiát, s az azzal határos Mysiát, ezen felül Lydiát, Kariát, és Ióniát, tehát Ázsiának egykor pergamoni uralom alatt álló

² A szemelvény személyné, hely- és népneveinek sokaságában azt a helyesírási elvet követtük, hogy (a közkeletű magyar formájukban használatos neven kívül) a görög neveket a szokásos módon írtuk át, míg a triumphusi menetben hordozott feliratos tábla neveit latinizáltuk. Az összehasonlítás kedvéért idézzük itt az id. Pliniusnál (Nat. hist. VII 97—98) olvasható győzelmi feliratokat: »Cn. Pompeius Magnus imperator bello XXX annorum confecto fuis fugatis occisis in deditionem acceptis hominum centiens viciens semel LXXXIII depressis aut captis navibus DCCCXLVI oppidis castellis MDXXXVIII in fidem receptis terris a Maeotis ad Rubrum mare subactis votum merito Minervae« (ezt a feliratot mondja Plinius a győztes hadvezér »keleti brevium-ának«, míg a következő a 61. szeptemberében tartott diadalmenet praefatio-ja volt): »Cum oram maritimam praedonibus liberasset et imperium maris populo Romano restituisset, ex Asia Ponto Armenia Paphlagonia Cappadocia Cilicia Syria Scythia Iudaea Albania Hiberia insula Creta Basternis et super haec de rege Mithridate atque Tigrae triumphavit«. — Az »előzmények« megvilágításául utalunk itt a hódító jellegű háborúban zsákmányolt és a triumphusokon bemutatott értékek felsorolására az i. e. 201—150 közti félszázadból: T. Frank, Rome and Italy of the Republic. ESAR I. 126—138, 1.

összes területeit, az ősi Hellaszt, és Makedoniát pedig Mithridatéstől foglalták el. Mindezekre a területekre, amelyek eddig nem voltak adófizetők, adót vetettek ki. Úgy gondolom, ez okokból nevezték ezt a háborút »nagy« háborúnak, az abban aratott győzelmet »nagy« győzelemnek, és hadvezérét, Pompeiust *Magnus*-nak.³ ezen a néven emlegetik ma is. Joggal is tettek így, tekintettel a visszahódított vagy meghódított népek nagyságára, a negyven éves háború hosszára, valamint Mithridatésnak, e mindenképpen hatalmas királynak a vakmerőségére és szívós kitartására.

57. Catilina összeesküvése

(Sallustius: De coniuratione Catilinae)

Catilina-féle összeesküvés tulajdonképpen sohasem volt. Hírhedségét egyrésről a »honmentő« Cicero fontoskodásának, másrésről Sallustius (86—35) különleges írásművének (történeti-monográfia formájába öltöztetett *popularis* propagandairatának) köszönheti. Catilina valójában az optimáták (Pompeius) ellen küzdő néppártnak Caesartól és Crassustól mozgatott mellékszereplője volt. Cicero mint a *nobilitas* érdekeit képviselő consul ismert szónoklataiban csak a »felforgató« Catilinát és züllött társaságát támadhatta nyíltan, de »De consiliis« című (halála után, 42-ben közzétett) iratában őszintén rávilágított az ügy hátterére és igazi mozgatóira. Ennek a leleplezésnek a hatását kellett a caesarianus tábornak ellensúlyoznia. Sallustius, Caesar kipróbált híve, Cicerót saját közismert érveivel cáfolja: a Catilina-beszédek beállításának megfelelően Catilinát veszedelmes kalandornak tünteti fel, akihez azonban Caesar-nak semmi köze sem volt, és az is csak mellékesen derül ki, hogy Crassus »állítólag« tudott az összeesküvés előkészületeiről. Nem kevésbé hatásos Cicero erkölcsi motívumainak kiforgatása sem: Catilina züllöttsége a korabeli *nobilitas* általános romlottságából fakadt, vagyis üzelmeiért egyesegyedül a *nobilitas*-t, az optimátákat terheli az erkölcsi felelősség! Cicero az egész iratban jelentéktelenségre van kárhóztatva; legfeljebb az ügy felderítésében van szerepe, de a tulajdonképpeni döntést Cato nagy beszéde váltja ki. Az ügyes beállítás azonban még a feddhetetlen, csak éppen merev, doktrinér Catónál is pozitívabbnak mutatja a nagy halottat, Caesart. A »*Coniuratio Catilinae*« így nem tekinthető éppen kristálytisztá történeti forrásnak, de az i. e. I. század politikai küzdelmeinek annál tanulságosabb dokumentuma.

A való tényállást már Mommsen tisztán látta (Röm. Gesch. III.); kifejtését I. Rosenberg, 175. l.; a legújabb — nélkülözhetetlen — monografikus feldolgozás: K. Büchner, Sallust. 1960.

A mű filozófikus (Poseidóniosra utaló) bevezetésének fordítását I. a Világ-irodalmi antológia I. kötetében (536—7. l.); ugyanitt (539—550. l.) több szemelvény van a Iugurtha-háborúból és a »*Historiae*« töredékeiből is.

(5) Az előkelő nemzetségből származó L. Catilina nagy testi erővel és kiváló szellemi képességekkel rendelkezett, de jelleme hitvány és gonosz volt. Ifjú éveitől kezdve polgárháborúban, öldöklésekben, fosztogatásban, belső villongásokban találta örömet és ezekkel edzette fiatalságát. Teste a hihetlent is meghaladó mértékben tűrte az éhséget, hideget és álmatlanságot. Lelke merész volt, család és állhatatlan, bárminek a színlelésére vagy eltitkolására hajlamos; a máséra áhitozott, a magát két kézzel szórta; olthatatlan szenvedély lobogott benne; ékesszólás elég szorult beléje, bölcsesség annál kevesebb. Telhetlenségében a szertelent, hihetlent, a túlságosan magasra tűzött célokat próbálta elérni mindig. L. Sulla diktatúrája (*dominatio*) óta ellenállhatatlan vágy ösztönözte az államhatalom megkaparintására; egyáltalán nem volt neki

³ Appianus itt téved: Pompeius a »*Magnus*« melléknevet még Sullától, a polgárháborúban szerzett »érdemeiért« kapta (i. e. 80-ban vagy 79-ben).

fontos, hogy ezt milyen módon éri el, csak hatalomra juthasson (*dum sibi regnum pararet*). Elvadult szenvedélyét napról napra jobban fűtötte vagyoni helyzete és bűnös lelkiismerete: mind a kettőt fentebb említett tulajdonságaival tette elviselhetetlenné. Erre ösztönözte azonban a közösség erkölcsi romlottsága is, amely a két legvéresebb és teljesen különböző baj: a fényűzés és a telhetetlenség közt hányódott.

Róma erkölcsi állapotának vigasztalansága annak vizsgálatára indítja az író, hogy a polgári és hadi intézmények alakulásával párhuzamosan »miképp vált lassanként ez a szép és jó erkölcsű állam ennyire romlottá és elvetemültté?« A történeti visszapillantás során a végzetes fordulópontot Sallustius is a nagy vetélytárs — Karthago — kidőlésében látja meg:

(10) De mikor államunk a kitartó munka és igazságszeretet révén már nagyra nőtt, hatalmas királyok hódoltak meg előttünk, vad népek és erős nemzetek vették nyakukba igánkat, Karthago, a római hatalom vetélytársa, végképp megsemmisült, és nyitva állt előttünk minden tenger és szárazföld: akkor a szerencse (*fortuna*) dühöngeni kezdett és mindent felforgatott. Azok számára, akik addig könnyen túrták a fáradalmakat, veszélyt, a válságos és nehéz helyzeteket, most terhes nyűgnek, sőt csapásnak bizonyult az egyébként kíváncsok nyugalom (*otium*) és gazdagság. Tehát előbb a hatalom, majd a pénz vágya burjánzott el; e kettőt tekinthetjük mintegy minden baj forrásának. Mert a kapzsiság aláasta a hűséget, becsületességet és a többi szép erényt; helyettük fennhéjázásra, kegyetlenségre, az istenek semmibe vételére és mindennek áruba bocsátására tanította meg az embereket. A nagyravágyás sokakat hamisságra készítetett: más volt a szívükbe zárva és más a nyelvükön; a barátságot és az ellenségeskedést nem valódi értékük, hanem érdekeik szerint mérlegelték, és csak arcuk volt jószágos, nem a szívük. Mindez eleinte lassan terjedt, olykor még büntették is; de mikor később a ragályos betegség már pusztító dögvész-ként rohant meg bennünket, az egész állam megváltozott, és a legigazságosabban és legjobban kormányzott közösség kegyetlenné, türhetlenné fajult...

(14) Ebben a nagy és romlott államban mi sem volt könnyebb Catilinának, mint hogy mintegy testőrcsapatot gyűjtsön maga köré mindenféle hitvány gonosztevből. Mert ahány szemérmetlen, házasságtörő és korhely csak eljárt-szotta, felette vagy nőkre költötte apai vagyonát, és aki csak nagy adósságokba verte magát, hogy gyalázatos vagy bűnös tetteit így hozza rendbe, azután minden testvérgyilkos, szentségtörő, a törvényszéken már elmarasztalt vagy tetteinek bírói megtorlásától rettegő ember, továbbá akit csak a keze vagy a nyelve esküszegésből vagy polgártársainak véréből tartott fent, végül mindenki, akit bűnös életmódja, a nélkülözés vagy rossz lelkiismerete sanyargatott, az mind Catilina bizalmas társaságához tartozott. És ha a bűntől történetesen még tiszta ember került környezetébe, a mindennapi együttlét csábításai folytán az is hamarosan a többihez hasonult. De leginkább fiatal emberek barátságát kereste, akiknek kialakulatlan és még formálható jellemét nem volt nehéz ravaszul megkörnyékeznie. Korának megfelelően, ki mire áhítozott, egyeseknek szeretőről gondoskodott, másoknak kuttyákat és lovakat vett; egyszóval sem pénzt, sem tisztességét nem kímélte, csakhogy lekötölezzett híveivé tehesse őket. Tudom, voltak olyanok is, akik szerint a Catilina házában forgolódo ifjak erkölcsi érmertelenségükkel sem igen törődtek, de ezt a híresztelést inkább egyéb dolgok táplálták, semmint hogy bárki is biztos tudomással bírt volna minderről.

(15) Catilina már fiatal korában többször folytatott bűnös viszonyt, hol egy előkelő leánnyal, majd egy Vesta-papnővel, és egyéb ilyen istentelen dolgokat követett el. Végül beleszeretett Aurelia Orestillába, akiben tisztességes ember a szépségen kívül nem találhatott volna dicsérni valót. Mivel azonban ez tartott (Catilina) felserdült fiától és ezért nem akart hozzá menni feleségül, (Catilina) biztos híresztelések szerint megölte fiát és úgy tette szabaddá házát bűnös menyegzője számára. Megítélésem szerint elsősorban éppen ez a dolog készítette alávaló tervének megvalósítására. Mert istenektől és emberektől elrugaszkodott, tisztátalan lelkét sem éber állapotban, sem éjszakai alvással nem tudta megnyugtatóni: izgatottságában ennyire mardosta a rossz lelkiismeret. Színe sápadtra vált, tekintete merevvé, járása is hol gyors, hol meg vánszorgó; arca, egész külseje a benne lakozó háborodottságot tükrözte.

(16) Az ifjakat, akiket — mint fentebb említettem — magához csábított, többféle módon oktatta a rosszra. Közülük szerzett hamis tanúkat és végrendelet-hamisítókát; hozzászoktatta őket, hogy adott szóval, vagyonnal, veszedelmekkel mit se törődjenek, majd mikor jó híruket és szégyenérzetüket már alaposan kikezdte, még súlyosabb dolgokat követelt tőlük. Ha pillanatnyilag nem volt is oka, hogy rosszat műveljen, csak úgy behálózta, elemésztette az útjában állókat, de azokat is, akik nem ártottak neki — persze, csak hogy tétlenségben el ne ernyedjen a kar és lélek, inkább még érdektelenül is gonosz és kegyetlen volt.

Ilyen barátokra és cinkostársakra támaszkodva, egyszersmind, mivel az eladósodás országszerte roppant arányokat öltött, továbbá, mivel Sulla volt katonái legtöbbszörre eltékozolták a magukét, éppen ezért mindig a hajdani győzelemmel együttjáró rablások jártak az eszükben, és polgárháborúra áhítoztak, Catilina elhatározta, hogy kezébe kaparintja az államhatalmat. Italiában nem volt hadsereg; Cn. Pompeius távoli országokban hadakozott;¹ ha (ilyen körülmények közt) pályázik a consulságra, komoly reményei lehettek, mivel a senatus még egyáltalán nem figyelt fel rá: mindenki biztonságban érezte magát, általános volt a nyugalom, de mindez éppen kapóra jött Catilinának.

(17) Tehát L. Caesar és C. Figulus consulságának évében (i. e. 64), június elseje körül először csak külön-külön keresett fel egyeseket; volt, akit felbízott, másokkal csak próbálkozott; vázolta előttük anyagi lehetőségeit, az állam felkészületlenségét, az összeesküvéstől várható nagy előnyöket. Miután eléggé kipuhította, amit akart, egybehívta mindazokat, akik leginkább meg voltak szorulva, és akikben a legtöbb vakmerőség lakozott. Össze is jöttek a senatori rendből P. Lentulus Sura, P. Autronius,² L. Cassius Longinus,³ C. Cethegus, Publius és Servius Sulla, Servius fiai,⁴ L. Vargunteius, Qu. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Qu. Curius; azután a lovagrendből M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito és C. Cornelius; azonkívül a coloniákból és municipiumokból számos, ott előkelőnek számító ember. Voltak azután a nemesek

¹ Ebben az időben folyt a Mithridatés elleni utolsó háború, amelyet — a Cicero szorgoskodására elfogadott *lex Manilia* alapján, korlátlan felhatalmazás (*imperium infinitum*) birtokában — Pompeius irányított.

² 75-ben Cicero társa a quaestorságban, majd 66-ban *consul designatus*; bukása miatti elkeseredésében csatlakozott Catilinához.

³ A 66. év praetora, majd 63-ban Cicero vetélytársa a consulságért folytatott küzdelemben.

⁴ P. Cornelius Sullar a diktátor unokaöccse, aki 66-ban szintén eredménytelenül jelöltette magát consulnak. 62-ben Cicero védte (sikerrel) a törvényszék előtt.

közül sokan, kissé tartózkodóbb részesei ennek a tervnek, akiket inkább az uralom reménye kecsegtetett, semmint a szegénység vagy más kényszerűség. Egyébként a fiatalság — főleg az arisztokrata fiatalság — nagy része jó szemmel nézte Catilina kezdeményezését: akik békében fényűzően vagy kényelemben élhettek volna, a bizonyosság helyett inkább a bizonytalanságot, a béke helyett inkább a háborút választották. Voltak ebben az időben olyanok is, akik szerint M. Licinius Crassus is tudott a tervről; mivel gyűlölt ellenfele, Cn. Pompeius, nagy hadseregnek volt a vezére, hatalmas ellenében bárkinek gyarapodását szívesen látta volna, egyszersmind abban is bizakodott, hogy ha az összeesküvés sikerül, könnyen ő lehet köztük a vezér...

(20) Catilina, bár külön-külön már előzőleg is sokat tárgyalt, mégis mikor együtt látta a fentebb említetteket, célirányosnak vélte, hogy most együttesen szóljon és buzdító szavakat intézzen hozzájuk. Ezért elvonult házának egy félreeső helyiségébe és minden illetéktelen feltűnést eltávolítása után ilyenféle beszédet tartott:

»Ha nem ismerném derék voltotokat és hűségeteket, hiába jött volna kedvező alkalom, hasztalan volna nagy reménykedésünk, vagy éppen a már kezünk közt levő hatalom. Gyáva vagy megbízhatatlan elemekkel én sem törekedném bizonytalan dolgokra a bizonyos helyett. De mivel sok nehéz helyzetben megismertem bátorságotokat és hűségeteket, azért merem belevágni ilyen nagy horderejű és szép vállalkozásba, egyszersmind azért, mert tisztában vagyok érdekeink azonosságával. Már pedig az a szilárd barátság, ha a felek ugyanazt akarják, illetőleg ugyanazt nem akarják.

De hogy milyen tervekkel foglalkoztam, külön-külön már előbb is hallottátok mindnyájan. Egyébként napról napra jobban lángol a lelkem, ha meggondolom, milyen élet vár ránk, ha szabadságunkat magunk ki nem vívjuk. Mert mióta az állam néhány hatalmas ember fennhatósága alá került, a királyok, fejedelmek csak nekik tartoznak szolgáltatásokkal, a népek és nemzetek nekik adóznak. Mi, a többiek, serény és jó emberek, nemesek vagy nem nemesek, mind csak csöcselék lettünk, befolyás és jelentőség nélküli alárendeltjei azoknak, akik félnének tőlünk, ha a *res publica* valóságos tényező volna. Tehát minden befolyás, hatalom, tisztség és gazdagság az ő kezükben van, vagy a nekik tetszőkében; nekünk csak a veszedelmeket, visszautasításokat, elítéltetéseket és a nélkülözést hagyták. Mindezt meddig fogjátok még tűrni, derék hűeim? Nem jobb-e tisztességben meghalni, mint gyalázatosan elvesztegetni ezt a nyomorult és becsstelen életet, amelyben mások fennhéjázásának vagyunk kiszolgáltatva? Pedig — ha még hihetünk az istenekben és az emberekben — a győzelem itt van a markunkban! Életerőnk töretlen, lelkünk szilárd; nekik meg mindenük megrokkant már az évek és a gazdagság terhe alatt. Csak el kell kezdenünk, a többi már magától fog menni. Mert akiben férfias lélek lakozik, ugyan ki tűrhetné el, hogy ők a tenger beépítésére és hegyek elterelésére fecsérlik fölcs gazdagságukat, a mi vagyónunk viszont még a szükséges dolgokra sem elég? Ők két vagy még több házat tornyoznak egymás mellé, nekünk meg még csak házi tűzhelyünk sincs sehol! Ők nyakra-főre vásárolják a festményeket, szobrokat, ötvösmunkákat, lerombolják új épületeiket, hogy másokat építsenek: egyszóval minden elképzelhető módon fecsérlik, szórják a pénzüket, de még ilyen féktelen pazarlással sem tudják vagyónukat elverni. Ránk pedig otthon nélkülözés vár, kint adósság; gyalázatos mostani helyzetünk, de jövőnk még sokkal rosszabb. Egyszóval: mi egyébünk is van nyomorult életünknel? Fel

akartok hát ébredni? Itt van előttetek az oly gyakran óhajtott szabadság, azután gazdagság, megbecsültetés, dicsőség; ezt kínálja jutalmul a szerencse a győzteseknek. A helyzet, az alkalom, a veszedelmek, nyomor, fényes hadizsákmány — hathatósabb buzdítás szavaimnál. Fogadjatok vezérekké, vagy katonátokká: szívvel-lélekkel ott állok mellettetek. Remélem, hogy mindezeket veletek együtt fogom megvalósítani, mint consul, — ha nem ítélem meg rosszul a helyzetet, és ti nem akartok a párancsolás helyett inkább szolgálni.»

(21) Ezek hallatára azok az emberek, akik legfeljebb mindenféle bajban bővelkedtek, de jót sem akkor, sem a jövőtől nem igen várhattak, bár a béke felforgatásából is nagy előnyöket remélhettek, mégis többnyire azt követelték, hogy ismertesse a háború feltételeit, hogy fegyveresen milyen jutalmakra számíthatnak, hol milyen segítséget kapnak, miben reménykedhetnek. Catilina ekkor megígérte nekik adósságaik eltörlését, a vagyonosok proskribálását, hivatalokat, papi állásokat, szabad rablást és minden egyebet, ami együtt jár a háborúval és a győztesek kényével-kedvével. Elmondta azután, hogy az innenső Hispaniában Piso, Mauretaniában P. Sittius Nucerinus seregestől részese tervének; hogy C. Antonius, aki remélhetőleg tisztvársa lesz a consulságban, bizalmas híve, csak tele van mindenféle bajjal; vele együtt lép majd a cselekvés színterére, ha consul lesz. Ráadásul becsméréssel említette a derék embereket mind, míg a maguk embereit sorra dicsérte: az egyiket szűkös helyzetére figyelmeztette, a másikat vágyainak kielégítésére; többeket a várható veszedelemre vagy szegénységre, sokukat Sulla győzelmére, amely annak idején zsákmányt jelentett nekik. Miután meggyőződött valamennyiük elszántságáról, még egyszer felszólította őket, hogy legyen gondjuk pályázására, és feloszlatta a gyűlést.

(22) Voltak annak idején, akik azt rebesgették, hogy Catilina, mikor befejezte mondanivalóját és bűntársait esküre kényszerítette, csészekben borral vegyített emberi vért hordozott körül; majd mikor az ünnepélyes eskü elmondása után — amint ez áldozati szertartások alkalmával szokás — mindannyian ittak belőle, csak akkor tárta fel előttük tervét. Mindezt azért tette, hogy ily szörnyű bűn tudatában még hívebbek legyenek egymáshoz. Mások viszont úgy gondolták, hogy ezt is, de még sok egyebet is azok agyalták ki, akik arra számítottak, hogy a Cicero ellen később támadt gyűlöletet majd enyhíti a halálra ítélték bűnének szörnyűsége. Ezt a dolgot fontosságához képest nem sikerült kellőképpen tisztáznom.

(23) Részt vett ebben az összeesküvésben egy nem alacsony származású, de hitvány gaztettekkel bemocskolt ember, Qu. Curius, akit a censorok erkölcs-telen élete miatt kizártak a senatusból. Ebben az emberben legalább annyi állhatatlanság, mint amennyi vakmerőség lakozott: nem is tartotta fontosnak, hogy elhallgassa, amiket hallott, vagy rejtegetse, ami gyalázatosat művelt, és egyáltalán amit csak mondott vagy tett. Ennek (a Curiusnak) huzamosabb idő óta viszonya volt egy Fulvia nevű előkelő asszonnyal. Mikor azután kevésbé élvezhette a kegyeit, mivel szorult helyzetében kevesebb pénzt költhetett rá, egyszer csak hányiveti módon eget-földet kezdett neki ígérni, néha meg megöléssel fenyegette, ha nem mutat iránta hajlandóságot: egyszóval durvábban bánt vele, mint egyébként. Fulvia pedig, mikor megtudta az okát Curius szokatlan viselkedésének, nem tartotta titokban az államra leselkedő nagy veszedelmet, hanem a forrás megnevezése nélkül többeknek elmondta, amit csak a Catilina-féle összeesküvésről hallott. Elsősorban ez a körülmény indította az embereket arra, hogy a consulságot M. Tullius Ciceróra bizzák. Mert addig a

nemesség kicsinyes indulatában nagyrészt azt hitte, hogy mocsokfolt éktelenítene el a consulságot, ha egyébként bármily kiváló, de mégis csak új ember (*homo novus*) nyerne el. A veszély közeledtével azonban háttérbe szorult a féltékenységg és az (arisztokrata) gőg.

(24) Így tehát a választások eredményeképpen M. Tullius és C. Antonius nyilvánították consuloknak.⁵ Ez az esemény volt az első csapás az összeesküvés részeseire. Catilina örült vágyakozását azonban ez sem lohasztotta le, sőt napról napra még hevesebb izgatást fejtett ki: alkalmas helyeken egész Italiában fegyvereket halmoztatott fel; saját nevében vagy barátai terhére kölcsönöket vett fel és Faesulaeba,⁶ egy bizonyos C. Manliushoz küldette, aki később az ellenségeskedéseket megkezdte. (Catilina) az ekkoriban szállongó hírek szerint sok mindenféle embert csábított magához, még néhány nőt is, akik testük árubocsátásával eleinte még győzték a roppant költekezést, de mikor öregeedésük csakis a könnyű keresetnek vetett véget, a pénzszerzésnek nem, óriási adósságokba verték magukat. Catilina ezek révén szándékozott a városi rabzolgákat fellázítani, a várost felgyújtani, férjeiket pedig vagy magához láncolni, vagy elemészteni.

(25) Ezek között volt Sempronia is, aki már előzőleg is nem egyszer követett el férfias bátorságra valló tettet...

(26) Ilyen előkészületek után Catilina lankadatlanul fáradozott a következő évi consulság elnyerésén, abban a reményben, hogy ha egyszer sikerül megválasztatnia magát, akkor már tetszése szerint, könnyen el tud bánni Antoniuszal. De közben sem nyugodott, hanem mindenképpen törbe akarta ejteni Cicerót. De ami az elővigyázatosságot illeti, őbenne is volt elég ármány és ravaszság: Fulvia közreműködésével nagy ígéretekkel consulsága kezdetétől fogva sikerült rávennie a fentebb említett Qu. Curiust arra, hogy közölje vele Catilina terveit; tisztársát, Antonius pedig provinciája (Macedonia) átengedésével bírta rá arra, hogy tartózkodjék minden államellenes vállalkozástól; végezetül titokban barátaiból és clienseiből szervezett őrséggel vette körül magát. Amikor eljött a választások napja és Catilinának mind pályázása, mind a consulok ellen a (Mars-)mezőn tervezett merénylete kudarcba fulladt, elhatározta, hogy most már nyílt háború útján kísérli meg a végsőket, miután titkos próbálkozásai ilyen dicstelen eredményre vezettek.

(27) Szétküldte hát embereit: C. Manlius Faesulaeba és Etruria szomszédos részébe, a camerinumi Septimius Picenumba, C. Iulius Apuliába, a többieket meg kit ide, kit oda, kit hol gondolt megfelelőnek. Közben ő maga Rómában sok mindent mozgatott egyszerre: merényletet tervezett a consulok ellen, előkészületeket tett a város felgyújtására, fegyverekkel szállta meg a katonailag fontos pontokat; ő maga sohasem járt fegyvertelenül, ezt hagyta meg embereinek is; buzdította őket, hogy legyenek állandó készenlétben. Éjjel-nappal tevékenykedett, le sem hunyta a szemét, és sem az álmatlanság, sem a munka ki nem fárasztotta. Végül, mikor minden buzgólkodása ellenére sem látott eredményt, késő éjjel ismét összehívja az összeesküvés fejeit M. Porcius Laecához; itt hosszasan panaszkodik tehetetlenségük miatt, majd bejelenti, hogy Manlius előreküldte a felfegyverzésre már előbb összetoborzott sokasághoz, ugyanígy mindenkit a megfelelő helyre, hogy megkezdjék a háborút; ő is

⁵ Az i. e. 63. évre.

⁶ Etruriai város, a mai Fiesole.

szeretné a sereghez sietni, ha sikerülne Cicerót elhallgattatnia; terveinek megvalósítását főleg az akadályozza.

(28) Tehát míg a többiek rémüldöztek és határozatlanlankodtak, C. Cornelius, római lovag és vele együtt L. Vargunteius szenátor felajánlotta segítségét: meg is állapodtak abban, hogy még az éjszaka, valamivel később, üdvözlés címén fegyveres kísérettel behatolnak Cicero házába és a váratlan látogatásra nem számító (consult) tulajdon otthonában szúrják le. Amikor Curius megtudta, mily nagy veszedelem fenyegeti a consult, Fulvia útján sietve tájékoztatta Cicerót az ellene tervezett merényletről. Így az illetők hiába kopogtattak az ajtón, bűnös tervük kudarccal végződött.

Közben Manlius Etruriában felizgatta a népet, amely nemcsak nyomorúságában óhajtott a felfordulást, hanem a rajta esett jogtalanság miatt is bánkódva, hogy ti. Sulla diktatúrája alatt elvesztette földjeit és minden vagyonát. (Felbujtotta) azután az e vidéken nagy számban található mindenféle rablókat (latrones), valamint a Sulla-féle telepések közül is egyeseket, akiknek élvezet-hajhászása és tékozlása a sok zsákmányt már rég semmivé foszlatta.

(29) Cicero, mikor mindezt jelentették neki, a kettős veszedelem kényszere alatt — mivel sem a várost nem védhette tovább saját felelősségére (*privato consilio*) a merényletek ellen, sem pedig Manlius seregének létszámát és szándékát nem tudta megállapítani — a dolgot a sok mendemondától már előbb felkavart senatus elé terjesztette. Ilyen körülmények közt, mint az már súlyos helyzetben történni szokott, a senatus úgy határozott, hogy vigyázzanak a consulok, nehogy az állam valamiben kárt szenvedjen (*darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet*). Ezt a rendkívüli felhatalmazást (*potestas maxima*) a senatus — római szokás szerint — azért adja meg a hivatalban levő kormányzatnak (*magistratui*), hogy sereget szervezzen, háborút viseljen, minden eszközzel gondoskodjék a szövetségesek és a polgárok nyugalmaról, végül hogy akár otthon, akár a hadszíntéren a katonai és bírói jogok teljességével rendelkezék; különben a consulnak a nép utasítása nélkül az említett intézkedések közül egyiknek a megtételére sincs joga.

(30) Néhány nap múlva L. Saenius szenátor a senatusban egy levelet olvasott fel, amelyet kijelentése szerint Faesulaeból kapott. Ebben a levélben az állott, hogy C. Manlius október 27-én nagy sokasággal fegyvert fogott. Ugyanakkor, amint az már ilyenkor szokás, egyesek csodás jeleket és látomásokat jelentettek, mások összejövetelekről, fegyverszállításokról, Capuában és Apuliában rabszolgafelkelés kitöréséről tudtak. Ezért senatusi határozattal Faesulaeba küldték Q. Marcius Rexet, Apuliába és környékére Q. Metellus Creticust, — ezek ketten imperatorokként ott tartózkodtak a város közelében, mivel a triumphus megtartásában akadályozta őket egyesek ármánykodása, akik megszokták, hogy mindent: becsületet vagy gyalázatot egyformán áruba bocsássanak, a praetorok közül pedig Q. Pompeius Rufust Capuába, Q. Metellus Celert Picenumba, azzal a felhatalmazással, hogy a veszélyes helyzet alakulásához képest sereget toborozzanak. Azonkívül az államellenes összeesküvéssel kapcsolatos feljelentések jutalmazására rabszolgának szabadságot és százezer

¹ Q. Marcius Rex i. e. 68-ban viselt consulsága után három legióval Kilikiában helytartóskodott, de 66-ban — a *lex Manilia* alapján — csapatait át kellett engednie Pompeiusnak. Q. Caecilius Metellus, a 69. év consula, a kalózoctól megszállott Kréta szigetét kényszerítette római fennhatóság alá (ezért: Creticus), diadalmenetét azonban — ugyancsak Pompeius miatt — csak 62-ben tarthatta meg.

sestertiust, szabadnak ebben az ügyben bántatlanságot és kétszázezer sestertiust tűztek ki, továbbá elrendelték, hogy a gladiatori iskolák tagjait Capuába és a többi municipiumba osszák szét a helységek nagyságának megfelelően, Rómában pedig városszerte éjszakai őrsegeket állítsanak az alacsonyabb magistratusok vezetése alatt...

(31, 4) ... L. Paulus a *lex Plautia* alapján vádat emelt (Catilina) ellen. Végül is, hogy céljait leplezze, vagy hogy a rá szórt vádaktól magát tisztázza, elment a senatusi ülésre. Ekkor M. Tullius (Cicero) consul, vagy mert félt tőle, vagy mert haragra gerjedt, tetszetős és az államra nézve üdvös beszédet tartott, amelyet később írásban is kiadott. Mikor azután leült, Catilina, szokásos tettetésével; szemét lesütve, könnyörgő hangon, kezdte kérlelni a senatorokat, ne higgyenek róla semmit csak úgy vaktában; olyan családból származik és fiatal korától olyan életet élt, hogy minden jót remélhet. Ne gondolják, hogy neki, mint patriciusnak aki a maga személyében is, ősei révén is annyi jót tett a római néppel, érdeke fűződnék az állam tönkretételéhez, éppen amikor M. Tullius, Róma beköltözött polgára (*inquilinus civis*) örködik a város fölött. Amikor ezt még egyéb rágalmakkal is megtoldotta, az egész senatus felzúdult ellene és a háza ellenségének, rókongyilkosnak (*hostem atque parricidam*) nevezte. Erre Catilina felbőszülve így szólt: »Ha az ellenséges hajsza romlásba dönt, a támadó tűzvészt romokkal fogom eloltani.«...

(36). (A Rómából távozásra kényszerült Catilina) néhány napig C. Flaminiusnál maradt Arretium határában, közben fegyverrel látta el a már előbb fellázított környékbelieket, majd a vesszőnyalábokkal és a hatalom egyéb jelvényeivel Manlius táborába vonult. Amikor erről Rómában tudomást szereztek, a senatus Catilinát és Manliust az állam ellenségeinek nyilvánította, híveik sokaságának határidőt szabott, ameddig bántatlanul letehetik a fegyvert; ez azonban a főbenjáró ügyekben elítéltekre nem vonatkozott. Határozat született arra vonatkozólag is, hogy a consulok tartsanak sorozást, Antonius a sereg élén siessen Catilina üldözésére, Cicero pedig a várost védelmezze.

Meggyőződése, hogy a római birodalom helyzete ebben az időben volt a legszármasabb, mert bár Kelettől Nyugatig minden nép meghódolt fegyverei előtt, otthon pedig teljes volt a nyugalom (*otium*), és áradt a bőség, az emberek két legfőbb boldogsága, mégis voltak olyan polgárai, akik makacsul eltökélték, hogy önmagukkal együtt az egész államot romlásba döntik. Hiába volt két senatusi határozat, akkora sokaságból egy sem akadt, aki a jutalom reményében elárulta volna az összeesküvést, vagy elhagyta volna Catilina táborát. Ilyen súlyos betegség, szinte valami vészes sorvadás hatalmasodott el a legtöbb polgár lelkén.

(37). Nemcsak azok gondolkodtak ilyen fonák módon, akik részesek voltak az összeesküvésben, hanem egyáltalán az egész köznép kívánta a forradalmat és helyeselte Catilina terveit. És ezt szemlátomást szíve szerint tette. Mert a polgárok között a vagyontalanok mindig irigykednek a derekakra (*bonis*), magasztalják a hitványakat (*malos*), gyűlölik a régit, óhajtják az újat, saját helyzetükkel való elégedetlenségükben mindent szeretnének felforgatni, gondtalanul élnek a zűrzavarból és lázongásokból, és mivel úgysem veszhetnek semmit, könnyen viselik a nélkülözést. De a városi köznép — az rohant csak vakon a vesztébe, még pedig több okból kifolyólag. Először is azok, akik gyalázatos és könnyelmű életük miatt bárhol is a legrosszabb hírből állottak, ugyanígy azok, akik szégyenletes módon elvesztegették apai örökségüket, végül mindazok,

akiknek becsstelenségük vagy bűneik miatt el kellett hagyniuk otthonukat — mindezek úgy özönlöttek Rómába, mintha szennyvízlevezető csatorna lett volna. Azután sokan emlékeztek még Sulla győzelmére, és mivel látták, hogy katonából egyesek senatorok lettek, mások pedig úgy meggazdagodtak, hogy fejedelmi jólétben és pompában tölthették életüket, abban reménykedtek, hogy győzelem esetén ők is úgy járnak, ha egyszer fegyvert kapnak a kezükbe. Az ifjúság is, amely azelőtt kint a földeken, két keze munkájával tengette életét, most magánszemélyek és az állam bőkezűségétől fellovalva, inkább választotta a városi henyélést, semmint a háládatlan munkát. Ezek csak úgy az állam nyavalyájából élőködtek, mint mindenki más. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a nélkülöző emberek az általános romlottságban és feneketlen reménykedésben az állammal sem törődtek jobban, mint saját magukkal. Azok is csak ilyen érzelmekkel várták a háború kimenetelét, akiknek szüleit Sulla győzelme után proskribálták, vagyonukat elkobozták, százhadságjogaikat korlátozták. Végül a nem a senatusi párthoz tartozók inkább választották volna az általános felfordulást, semminthogy a maguk befolyása csökkenjen. Így sok év után ismét a régi baj tört rá az államra...⁸

(43) Rómában ezalatt Lentulus és az összeesküvés többi feje, amikor úgy ítélték meg, hogy elég jelentős erővel rendelkeznek, elhatározták, hogy ha Catilina Faesulae közelébe érkezik seregével,⁹ L. Bestia néptribunus majd népgyűlést hív egybe, panaszt emel Cicero eljárása ellen és a háborúval járó súlyos felelősséget a kiváló consulra hárítja. Ez lesz a jel, amire következő éjszaka majd a sok többi összeesküvő is elvégzi kiszabott dolgát. Mindezek a szerepek állítólag a következőképpen voltak felosztva: Statiliusnak és Gabiniusnak, számos segítővel, egyszerre tizenkét alkalmas ponton kellett volna lángba borítania a várost, hogy az így támadó zúrzavarban könnyebben hozzáférközhessenek a consulhoz és a merényletek többi kiszemelt áldozatához; Cethegusnak az lett volna a feladata, hogy szállja meg Cicero kapuját és erőszakkal törjön be hozzá; ki ezt, ki azt ölje meg, a szülőket mindenesetre fiaik (*filii familiarum*), akiknek nagy része a nemességből való volt; majd a gyilkolás és tűzvész okozta általános ijedelemben törjenek ki Catilinához. Miközben mindezt kitervelték és a feladatokban megállapodtak, Cethegus folyton társainak tehetlensége miatt panaszkodott, hogy határozatlanlankodásukkal és halogatásukkal elszalasztják a kiváló alkalmakat; ilyen válságos helyzetben tette, nem pedig tanakodásra van szükség; ő, ha csak kevesen támogatnák is, a többiek tunyasága ellenére is kész megrohamozni a senatusi tanácsházat. Mint természeténél fogva erőszakos, vad és mindenre kész ember, mindig a gyors cselekvéstől várta a sikert.

(44) Az allobroxok pedig¹⁰ Cicero utasítása szerint... a többiekkel is érintkezésbe léptek. Lentulustól, Cethegustól, Statiliustól és Cassiustól pecséttel ellátott nyilatkozatot kértek, hogy hazavihessék polgártársaiknak, azzal, hogy máskülönben aligha bírnák rá őket ilyen súlyos dolgok vállalására. A többiek

⁸ Sulla arisztokratikus reakciójának tombolása óta tulajdonképpen még csak tizenegynéhány év telt el.

⁹ Romlott hely; egyes kiadók Faesulae helyett az umbriai Carsulaet, vagy a Praenestétől északra, a hegyek közt fekvő Aefulaet tennék a szövegbe.

¹⁰ A kihagyott 40—41. fejezetben arról olvashatunk, hogy Catilina ezt a (már i. e. 121-ben meghódított) galliai törzset is megkísérelte rábírní mozgalmának támogatására, de Rómában tartózkodó követek Q. Fabius Sanga révén mindent közöltek Ciceróval, aki minél több bizonyíték szerzésével bírta meg őket.

gyanútlanul meg is adták. (a kívánt nyilatkozatot), Cassius pedig megígérte, hogy rövidesen maga látogat el hozzájuk, és kevéssel a követek előtt el is távozott a városból. Lentulus egy T. Volturcius nevű crotoni embert küldött az allobroxokkal, hogy Catilinával még hazautazásuk előtt kölcsönös biztosítékokkal erősítsék meg szövetségüket. Ő maga egy Catilinának szóló levelet adott át Volturciusnak, melynek szövege ez volt: »Kilétemet ettől az embertől fogod megtudni, akit hozzád küldtem. Gondold meg, milyen veszélyben forogsz, és jusson eszedbe, hogy férfi vagy. Azt nézd, mit kívánnak érdekeid. Támogatást mindenkitől kérhetsz, még a legalacsonyabb rendűektől is.« Szóbeli üzenetében arra adott választ, hogy milyen meggondolással nem vonja be a rabszolgákat, noha a senatus ellenségnek nyilvánította. A városban minden kész, amit csak elrendelt; haladéktalanul vonuljon tehát ő is közelebb.

(45) Mindennek elintézése után, amikor már az indulás éjszakájában is megállapodtak, a követek révén mindenről tájékoztatott Cicero parancsot adott L. Valerius Flaccus és C. Pomptinus praetornak, hogy a Mulvius-hídon lesbeállva tartóztassák le az allobroxok kíséretét; feltárta előttük kiküldetésük egész hátterét; minden egyebet rájuk bízott, intézzék úgy, amint a helyzet kívánja. (A praetorok), mint tapasztalt katonák, feltűnés nélkül kiállították őrszemeiket, majd a kapott parancs értelmében észrevétlenül megszállták a hidat. Mikor a követek Volturciusszal odaértek, és egyszerre támadt láрма mindenfelől, a gallok mindjárt megértették a tervet és haladéktalanul megadták magukat a praetornak. Volturcius először buzdította a többieket és kardjával védekezett a sokasággal szemben; majd mikor a követek cserben hagyták, előbb sokat könyörgött az ismerős Pomptinusnak, hogy ne bántsa, végül azonban elcsüggedve és életéről is lemondva megadta magát a praetoroknak, mint ellenségeinek.

(46) Mindezek elyégeztével a történetekről hírvivők útján gyorsan jelentést tettek a consulnak. (Cicerót) azonban az örömmel együtt nagy gond is fogta el. Örült, mert látta, hogy az összeesküvés leleplezésével az állam milyen veszélytől szabadult meg; de mindjárt aggódni is kezdett, mert nem tudta, mit kell tennie, amikor ilyen befolyásos polgárokat kapott rajta a legsúlyosabb bűncselekményen. Úgy gondolta, hogy megbüntetésüket neki fogják felróni, büntetlenségük viszont az állam pusztulását idézné elő. Végül is elszánta magát és maga elé idéztette Lentulust, Cethegust, Statiliust, Gabiniust, valamint a taracinaei Caepariust, aki éppen az apuliai rabszolgák fellázítására készült. A többiek haladéktalanul meg is jelentek, csak Caeparius ment el valamivel korábban hazulról, és miután tudomást szerzett a leleplezésről, megszökött a városból. A consul Lentulust, mivel az praetor volt, kezénél fogva maga vezette a senatus elé, a többit pedig őrséggel kísértette Concordia templomába. Ide hívatta össze a senatust és a nagy számban összegyűlt tanács elé vezettette Volturciust a követekkel együtt; Flaccus praetorral ugyanoda vitette azt a tokot is, amelyben a követektől kapott írásokat tartotta...

47—55: A senatus a bizonyítékok súlya alatt megtörő vádlottakat először egyes polgárok őrizetére bízta, majd miután Crassus és Caesar neve is felmerült, a városban pedig sokan — a letartóztatottak cliensei és felszabadított rabszolgái, mesteremberek és felbérelhető bandavezérek — fegyveres rajtaütésre készülődtek, őrség védelme alatt kezdte tárgyalni a hazaárulásnak minősített ügyet. Az író az ellentétes állásfoglalásokat Caesar és az ifj. Cato beszédeinek közbeiktatásával, majd kettejük párhuzamos jellemzése révén mutatja be. Cato javaslata győz: a fő vádlottakat sürgősen kivégzik.

(56) Míg Rómában ezek történtek, Catilina a részint magával vitt, részint Manliustól gyűjtött csapatokból két legiót szervezett, a cohorsokat azonban egyelőre csak a legénység létszámának megfelelően töltötte fel. Később, amint egyre újabb önkéntesek és összeesküvő társak érkeztek a táborba, egyenletesen osztotta el őket és rövidesen teljesre egészítette ki legióit, bár eleinte nem volt több katonája kétezernél. De az egész seregnek csak mintegy a negyedrésze volt felszerelve katonai fegyverekkel, míg a többiek, kinek mit adott kezébe a véletlen, vadászgerelyt vagy lándzsát, sőt egyesek csak meghegyezett karókat hordoztak magukkal. Miután pedig Antonius közeledett a hadsereggel, Catilina a hegyek közt végzett hadmozdulatokat: táborával hol Róma, hol Gallia felé vonult, az ellenségnek mindenestre nem adott alkalmat az ütközetre. Abban reménykedett, hogy hamarosan fel fog duzzadni serege, ha társai Rómában végrehajtják a megbeszélt terveket. Közben vissza is utasította a rabszolgákat, akik eleinte tömegestől csődültek hozzá, mert egyrészt bízott az összeesküvés rendelkezésére álló erőkhöz, másrészt hátrányosnak vélte ügyére nézve azt a látszatot, mintha szökevény rabszolgákat vont volna bele a polgárookra tartozó dologba.

(57) Mikor azonban táborába is eljutott az összeesküvés leleplezésének, valamint Lentulus, Cethegus és a fentebb említettek kivégzésének a híre, igen sokan, akiket csak a zsákmány reménye és a felfordulás vágya csábított a fegyverfogásra, szétszéledtek; a többieket Catilina zord hegyi vidékeken át, erőltetett menetben, Pistoria határába vezette azzal a szándékkal, hogy mellékösvényeken majd titokban az Alpeseiken túli Galliába menekül. De Qu. Metellus Celer három legióval ott őrködött Picenum területén, mert a nehéz helyzetből Catilinának pontosan az imént említett szándékára következett. Tehát mikor a szökevényektől megtudta, hogy merre vonul, sietve felkerekedett és éppen azoknak a hegyeknek a tövében foglalt állást, amerre Catilinának le kellett szállnia, ha Galliába igyekezett. De nem volt messze Antonius sem, mint-hogy a simább terepen nagyobb létszámú seregével is könnyebben haladt, mint az akadályokkal küzdő menekülők. Mikor pedig Catilina látta, hogy a hegyek és az ellenséges csapategységek közé szorult, úgy Rómában elveszett, és sem a menekülésre, sem segítségre nincsen reménye, az adott helyzetben a hadi szerencse megkísértését gondolta legüdvösebbnek. Elhatározta tehát, hogy Antoniuszal mielőbb csatába bocsátkozik. Ezért összehívta seregét és ilyenféle beszédet tartott:

(58) »Bajtársaim! Jól tudom, hogy a szavak senkibe sem töltenek vitézséget, és hogy a vezér szózata a tehetetlen sereget nem teszi harcra késszé, sem a félénket bátorrá. Kiben mekkora bátorság lakozik természeténél vagy jelleménél fogva, akkora szokott megnyilatkozni a háborúban. Hiába buzdítaná az ember azt, akit sem a dicsőség, sem a veszedelem nem tüzel: annak a rettenetes eldugaszolja a fülét.

Én azonban ide szólítottalak benneteket, hogy figyelmeteket egyes dolgokra feliívjam, egyszersmind elhatározásom indítékait feltárjam. Bizonyára tudjátok, hogy Lentulus tehetetlensége és gyávasága mekkora bajt zúdított saját magára és ránk, és hogy történt, hogy míg segélycsapatokra vártam Rómából, végül is nem tudtam Galliába átjutni. Ügyünk jelenlegi állását azonban mindannyian ugyanúgy láthatjátok, mint én. Két ellenséges sereg állja el utunkat, egyik a város, másik Gallia felől. Tovább itt nem maradhatunk, ha még annyira szeretnénk is, mert az élelmiszer és egyebek hiánya nem engedi.

Bármerre akarunk is menni, fegyverrel kell utat vágnunk. Éppen ezért figyelmeztettek benneteket, szedjétek össze bátorságotokat, legyetek elszántak, és ha megkezdődik a csata, arra gondoljatok, hogy minden a ti karotokon fordul: boldogulásotok, becsületetek, dicsőségetek, de még a szabadság és hazátok ügye is. Ha győzünk, minden biztosítva lesz számunkra, lesz eleségünk bőven, a municipiumok és coloniák megnyílnak előttünk; ha viszont ijedtünkben meghátrálunk, mindezek ellenünk fordulnak, és sem hely, sem barát nem fogja védeni azt, akit fegyverei meg nem védelmeztek.

De azonkívül is, katonáim, nekünk nem ugyanaz a kényszerhelyzet parancsol, mint nekik. Mi hazánkért, a szabadságért, életünkért harcolunk, míg nekik főlősleges néhány ember hatalmáért csatáznunk. Így hát annál bátrabban támadjatok rájuk, és meg ne feledkezzetek régi dicsőségekről! Megtehettétek volna, hogy gyalázatos módon számkivetésben éljétek le életeteket; sokan javaitok elvesztése után is várhattátok volna Rómában mások segítségét; de mivel ezt is, azt is rútnak és férfiak számára elviselhetetlennek találtátok, ezt az utat választottátok. Ahhoz, hogy erről letérjétek, bátorság kell; a háborút csakis a győztes cserélheti fel békére. Merő esztelenség volna, ha a meneküléstől várnók boldogulásunkat és ha testünk védelmére szolgáló fegyvereinkkel hátat fordítanánk az ellenségnek. Csatában mindig azokat fenyegeti leginkább a veszély, akik leginkább félnek; a bátorság viszont valódi védőfal.

Ha elnézlek benneteket, bajtársaim, és ha mérlegelem tetteiteket, bizton remélem, hogy győzni fogunk. Biztatást merítek lelkesedésetekből, korotokból, vitézségeitekből, azonkívül kényszerű helyzeteteiből, amely még a gyávát is bátorrá teszi, mert a szűk hely nem engedi, hogy az ellenséges sokaság körülkerítsen bennünket. Ha azonban a szerencse irigyelné vitézségeitektől a győzelmet, bosszulatlanul ne hagyjátok veszni életeteket, nehogy elfogjanak és barmok módjára lemészároljanak benneteket; inkább férfiak módjára harcolva tegyétek a győzelmet véressé és gyászossá az ellenség számára!»

(59) Beszéde végeztével várt egy keveset, majd riadót fúvatott és seregét harci rendben a síkságra vezette. Eltávolította mindenkiné a lovát, hogy a veszély kiegyenlítésével is növelje katonáinak bátorságát, és a sereget maga is gyalogosan sorakoztatta fel, úgy, amint a terep és csapatainak létszáma megkövetelte...

(60) Petreius¹¹ alapos felderítés után megfűvatta a trombitákat és cohorsainak parancsot adott a lassú előnyomulásra; az ellenség hasonlóképpen. Mikor odáig jutottak, ahonnan a könnyű fegyverzetűek megkezdheték a csatát, hangozó kiáltozás közepette rohamozták meg egymást; hajítódárdáik mellőzésével mindjárt közelharcot kezdtek. Az öreg katonák nem feledve régi vitézségüket, minden erejük latbavetésével küzdöttek, a többiek ugyancsak rettenthetetlenül állták a helyüket: mindkét fél elszántan harcolt. Közben Catilina könnyű fegyverzetű katonáival az első sorban forgolódott, segített a lankadókknak, friss erőket vezényelt a sebesültek helyébe; mindenre gondolt, ő maga is derekasan harcolt, nem egy ellenséget sújtott le: a derék katona és a jó hadvezér tisztjét látta el egy személyben. Amikor Petreius látta, hogy Catilina — várakozása ellenére — erejének végső megfeszítésével küzd, praetori cohorsát vetette be az ellenség derékhada ellen. Így sikerült megbontania hadsoraikat; ezután már

¹¹ C. Antonius consul legatusa, a Pistoria melletti csatában a consuli sereg parancsnoka.

csak az elszórt ellenállást kellett felszámolnia; majd a két szárny felől intézett rohamot a többiek ellen. Manlius és az a faesulaei, (akire Catilina a balszárny parancsnokságát bízta), az első sorokban küzdve esett el. Catilina, miután látta seregének szétszűllését és hogy csak kevesedmagával maradt a harctéren, nem felejtve származását és korábban viselt méltóságát, az ellenség legsűrűbb sorai közé vetette magát és ott harcolva lelte halálát.

(61) Csak az ütközet végeztével láthatta volna igazán az ember, hogy micsoda bátorság és mekkora lelkierő lakozott Catilina katonáiban, mert majdnem mindegyik azt a helyet borította el holttestével, ahova élve állították, hogy harcoljon. Az a néhány is, akit a praetori cohors a középről elsodort, kissé távolabb, de mind elől kapott sebektől találva rogyott össze. Catilinát messze övéitől, az ellenséges hullák közt találták meg, amint kissé még lélegzett és életében tanúsított elszántságát arcán még akkor is megőrizte. Végül is az egész seregből akár harc, akár futás közben egyetlen szabad polgárt (*civis ingenuus*) sem fogtak el: ennyire egyformán kímélték mindannyian a maguk és ellenségeik életét. De azért a római nép hadserege sem aratott örvendetes vagy véráldozat nélküli győzelmet, mert a legderekabbak vagy ott estek el a csatában, vagy súlyosan sebesülve kerültek ki belőle. Sokan, akik azért mentek ki a táborból, hogy nézelődjenek, vagy zsákmányoljanak, amint az ellenséges hullákat forgatták, ott találták hol barátaikat, hol vendégeiket vagy rokonait. Így az egész seregben a vígság és az öröm mindenfelé szomorúsággal és gyásszal váltakozott.

58. Az első triumviratus

(Cassius Dio, Hist. Rom. XXXVII 55—58)

A kisázsiai (nikaiai) születésű, de a senatori arisztokrácia tagjai közé emelkedő Cassius Dio Cocceianus (kb. 155—235) életéről, eredetileg 80 könyvre (a 229. év eseményéig) terjedő történeti művéről (*Rhómaiké historia*) és történetírói teljesítményéről l. Maskin méltatását. Az ókori Róma története, 24. l. Politikai eseményeit leghívebben az a beszéd tükrözi, amelyet a principatus kialakulásának ismertetése során Maecenas szájába adott; l. alább a 65. sz. szemelvényt. A történetírói részre-hajlás érdekes dokumentumát tanulmányozhatjuk a pannoniai viszonyok rajzában (XLIX 36): Cassius Dio mint Pannonia superior helytartója nemcsak a pannoniai csapatok, hanem az akkoriban jórészt pannoniaiakból álló praetorianus-gárda előtt is oly gyűlöletessé tette magát, hogy második consuli beiktatásán — a praetorianusok fenyegetése miatt — nem mert megjelenni. Ennek megfelelően örökölte meg Pannoniát »nyomorúságosnak«, »hidegnek, terméketlennek«, lakosait bátraknak, de vérszomjasoknak (*phonikótatoi*), akiknek harci kiválósága »emberhez nem méltó« viszonyaikból adódik (*hoia méden axion tu kalós zéin echontes*).

A töredékesen (a XXXVI—LX. könyvön kívül csak bizánci kivonatolók fogalmazásában) ránkmaradt mű U. Ph. Boissevain-féle kiadása (Berlin 1895—1931) az ókori szövegeket gondozó filológia egyik csúcsteljesítménye.

(55) (Caesar nem azért békítette ki Crassust és Pompeiust), mintha azt akarta volna, hogy egyetértésben éljenek, hanem mert látta nagy befolyásukat és tisztában volt azzal, hogy mindkettőjük, vagy legalább egyikük pártfogása nélkül nem juthat hatalomhoz, és ha akármelyiküket (csak külön) nyeri meg barátjának, ezzel ellenfelévé teszi a másikat, és ettől több kárt szenvedne el, mint amennyi hasznot az elsővel való együttműködésből várhatna. Egyrésztől meg volt győződve arról, hogy az emberek mind szívesebben gáncsolják el ellenségeiket, semhogy barátaiknak segítsenek, még pedig nemcsak azért, mivel a harag és a gyűlölet minden barátságnál hevesebb erőt mozgósít, hanem

azért is, mivel sohasem egyforma az az öröm és az a fájdalom, amelyet siker, illetőleg kudarc esetén az önmaga, illetőleg a más dolgában eljáró ember érez; másrésről úgy gondolta, hogy könnyebb másokat akadályozni és előmenetelükben gátolni, mint felemelkedésükben közreműködni, egyebeken kívül azért, mert aki nem enged valakit gyarapodni, ezzel mind másoknak, mind magának szívességet tesz, míg az, aki mást előbbre visz, ezzel csak gyűlöletessé teszi magát mind az illető, mind mások előtt.

(56) Ezért volt tehát az, hogy Căesar közeledett hozzájuk, majd kibékítette őket egymással. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy nélkülük sohasem juthatna befolyáshoz, ugyanakkor (közeledésével) egyiket sem fogja megbántani, de a felől sem volt kétsége, hogy ha amazok (ketten) összefognának, nála erősebbek lennének. Nagyon is világosan látta, hogy barátságuk révén csakhamar mindenki más fölé emelkedhetik, majd rajtuk keresztül — egyiket a másik ellen kijátszva — nemsokára őket is legyűrheti. És így is történt; épp ezért békítette ki őket és csatlakozott hozzájuk. Mert miután Pompeius és Crassus — ki-ki a maga egyéni meggondolása alapján — egyszer elindult ezen az úton, vagyis mielőtt megbékéltek egymással, őt is bevonták a közös ügyek intézésébe. Pompeius ugyanis nem volt olyan erős, mint ahogy gondolta, ugyanakkor viszont szemmel látható Crassus meglevő és Căesar növekvő hatalmát: egyrésztől félt, hogy a másik kettő teljesen kirekeszti, másrésztől abban reménykedett, hogy ha az adott helyzetben közösséget vállal velük, általuk majd visszanyerheti hajdani befolyását. Crassus viszont származására és vagyonára való tekintettel igényelte magának az elsőséget. De mivel Pompeiusnál sokkal gyengébb volt, viszont szilárdan hitte, hogy Căesar magasra fog emelkedni, mintegy egyensúlyi helyzetet óhajtott volna teremteni kettejük között, hogy egyikük se legyen túlerős. Arra is számított, hogy a két egyenlő erővel bíró ellenfél között ő majd mindkettő barátságának a gyümölcseit élvezi és mindkettőnél nagyobb tekintélyhez jut. Politikája valójában nem szolgálta sem a nép, sem a senatus érdekeit; hanem mindent csak a maga egyéni hatalmának megszilárdítása végett tett; ezért egyformán kereste mindkettejük barátságát és minden ellenségeskedés elől kitért. Közben a maga részéről annyira igyekezett a másik kettőnek kedvében járni, amennyire szeretne volna, ha a látszat őt mutatja minden óhajuk teljesítőjének, ugyanakkor nehézségeikben neki semmi része nem volna.

(57) Így és ilyen meggondolásoktól vezettetve kötöttek hát hárman barátságot és azt esküvel is megpecsételték, majd az állam ügyeit (*ta koina*) mind maguk intézték. Ettől fogva azt adták egymásnak és azt vették egymástól kölcsönösen, amire kedvük volt, és amit a pillanatnyi helyzetben jónak láttak. Mivel pedig ők maguk egyetértettek, megértették egymást baráti környezetük tagjai is, és félelem nélkül tették ezek is, amit akartak, hiszen mindenben csak az ő példájukat követték. Így csak Catóban és azokban maradt egy kevés tisztesség, akik történetesen elszánták magukat arra, hogy ők is úgy gondolkozzanak. Mert tisztán és minden egyéni haszonleséstől mentesen az akkori politikusok közül csak Cato intézte az állam dolgait. Akadtak ugyan, akik szegyenkeztek az ügyek menete miatt, mások meg próbálták (Catót) utánózni, úgy nyúltak hozzá az államügyekhez és egyben-másban hasonlóknak is mutatkoztak hozzája, de nem volt kellő kitartásuk, mivel cselekedeteiket nem a velük születtet érely, hanem csak egy bizonyos célra való törekvés irányította.

(58) Ide juttatták ekkor a római államot ezek az emberek, közben pedig igyekeztek összeesküvésüket (*synómosia*) lehetőleg titkolni. Mert mindenben

azt tették, ami nekik tetszett, de ennek szöges ellentétét tűzték zászlajukra, hogy minél tovább rejtve maradjanak szándékaik, amíg csak kellőképpen fel nem készültek. De az istenség (*daimonion*) előtt nem maradtak rejtve üzelmeik, mert az az ilyenekhez értőknek azonnal megvilágította, mit várhatnak tőlük a jövőben. Mert váratlanul olyan vihar dúlt végig az egész városon és az egész országon, hogy rengeteg fát gyökerestől kitépett, sok ház összedőlt, a hajók pedig a Tiberisen — mind a városban, mind a folyó torkolata előtt horgonyozók — elsüllyedtek, és a cölöphíd leszakadt. Egy színház is összedőlt, amelyet egy ünnepély alkalmával fából ácsoltak, és mindezek közben igen sok ember pusztult el.

Mindez mintegy a szárazon és vizen velük történendők képét tükrözte előre.

59. Caesar első consulsága

(Appianos, Emph. II. 10—14.)

Caesar »monarchiájának« történeti forrásairól l. Ed. Meyer áttekintését a *Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius* c. monográfia (2. kiad., Stuttgart—Berlin 1919) 606—622. lapján.

(10) Hamarosan akkora viszály kezdődött a két consul¹ között, hogy mindketten egyénileg is fegyveresen készülődtek a másik ellen. Caesar, aki félelmetes képességű tettető volt, a senatusban Bibulushoz beszédet intézett az egyetértésről, mondván, hogy ha viszálykodnak, ezzel a közérdeket sértik. Társa, bízva abban, hogy így is gondolkodik, nem vigyázott magára, és semmi támadásra nem készült fel. Miközben Bibulus mit sem sejtett a készülődésről, Caesar észrevétlenül fegyveres csapatot gyűjtött, s a senatusban a szegények érdekében több törvényt terjesztett elő. Földosztást javasolt, s azt is előterjesztette, hogy a Capua környéki, rendkívül termékeny állami földeket adják bérbe a három gyermekes szülőknek. Ezzel a jótéteményével ezt a nagy tömeget akarta magának lekötölni. Jelentkezett is azonnal húszezer, legalább három gyermekes családapa. A senatusban többen szembeszálltak javaslatával. Erre Caesar méltatlankodást mutatva igazságtalan eljárásukkal szemben, kirohant az ülésteremből. Ebben az évben többé nem is hívta össze a senatust, hanem a Forum szónoki emelvényéről csak a néphez szólt. A népgyűlésen Pompeius és Crassus véleményét is kikérte törvényjavaslatairól. Ők ezeket helyeselték, a nép pedig ruha alá rejtett fegyverekkel járult a szavazásra.

(11) A senatust senki sem hívta össze; az egyik consulnak önmagában, a másik hozzájárulása nélkül, erre nem is volt joga. Így tehát Bibulus lakásán ültek össze. Caesar befolyásával és készülődésével szemben nem találtak méltó ellenrendszabályt. Csak abban maradtak, hogy Bibulus szálljon szembe Caesar javaslatával és inkább vállalja a vereséget, mint a közömbösség látszatát. Bibulus a rábeszélés hatására a Forumra sietett, ahol még Caesar szónokolt. Rendezetlen vita támadt, verekedésre is sor került, s ekközben a fegyverek eltörték Bibulus fascését és hatalmi jelvényeit és megsebesítettek több néptribunust, akik az ő pártjára álltak. Bibulus nem rémült meg: nyakát szabaddá tette, és Caesar híveit fennhangon felszólította, vigyék végbe tervezett tettüket: »Ha nem tudom Caesart méltányos cselekvésre bírni — kiáltotta —, leg-

¹ C. Iulius Caesar és M. Calpurnius Bibulus, i. e. 59.

alább halálommal hárfítom rá tettének átkozott és gyűlöletes voltát». Barátainak erőszakkal kellett elhurcolniuk Iuppiter Stator közeli templomába. Cato² közben utána sietett. Erőtéljes ifjú lévén, a tömegben utat tört magának, és beszédbe kezdett, Caesar hívei azonban felkapták és kivitték. Egy másik úton észrevétlenül ismét a szónoki emelvény közelébe jutott. De mivel senkisémm hallgatott rá, beszédet nem tudott tartani, csak Caesarra rivalt rá gorombán — de újra felkapták és kidobták.

(12) Caesar tehát keresztülvitte törvényeit, és miután ezekre a népet megeskette, hasonló esküt követelt a senatustól is. Mivel ez ellen többen tiltakoztak, köztük Cato is, Caesar halálbüntetést javasolt azokkal szemben, akik az esküt megtagadják. A népgyűlés ezt is jóváhagyta. Most már rettegésében mindenki letette az esküt, még a néptribunusok is. Nem volt ugyanis tanácsos ellentmondani, ha a többség megerősítette a törvényt. Eközben egy bizonyos Vettius, a népből származó ember kivont karddal az ülésterem közepére rohant és bejelentette, hogy Bibulus, Cicéro és Cato bérelték fel Caesar és Pompeius meggyilkolására; ezt a kardot is Postumius, Bibulus egyik lictora adta neki. A bejelentést mindkét párt gyanúval fogadta, Caesar azonban ezt is felhasználta a nép felháborodásának fokozására. Vettius kihallgatását másnapra halasztották, és közben őrizet alá helyezték — a börtönben azonban még azon az éjszakán meggyilkolták. A történeteket különféle módon értelmezték; Caesar azonban nem engedett, s azt állította, hogy ezt a gaztettet is a leleplezéstől rettegő személyek hajtották végre. A népgyűlés hozzájárult ahhoz, hogy az ellene szőtt tervekkel szemben segítséget nyújt nekik. Bibulus most már teljesen kiejtette kezéből az ügyek intézését, és consulsága hátralevő idejében — mintha csak magánember lenne — lakását sem hagyta el.

(13) Caesar, mióta az államhatalom birtokába jutott, nem bolygatta többé Vettius ügyét. Népszerűsége fokozására további törvényeket vezetett be, és Pompeiusnak tett ígérete értelmében törvényerőre emelte annak minden intézkedését. Az ún. lovagok, akik tekintély szempontjából a nép és a minden között állanak, de vagyonuk és a provinciák adóbérletéből eredő jövedelmeik, és marokos rabszolgáik sokasága révén minden tekintetben a legbefolyásosabbak, már régóta kérték a senatustól az adóbérleti díjak részleges elengedését. Caesar ebben az ügyben meg sem kérdezte a senatust, hanem közvetlenül a népgyűlésen keresztül elengedte az adóbérleti díjak harmadrészét. A lovagok, akik minden várakozáson felüli kedvezményt nyertek, ettől fogva valósággal istenítték. Ezáltal a nép egy további, erős csoportja csatlakozott Caesarhoz, egyetlen ügyes politikai lépése révén. Ünnepi játékokat és állatviadalokat is rendezett és minderre erején felül költekezett, úgy hogy a játékok előkészítése, lefolytatása, s az azzal kapcsolatos bőséges megajándékozások minden addigi mértéket felülmúltak. Mindezért megválasztották öt évre az Alpokon inneni és az Alpokon túli Gallia helytartójául, és helytartósága idejére, négy legiót bocsátottak rendelkezésére.

(14) Caesar számított arra, hogy távolléte tartós lesz, és a nép érdekében végrehajtandó tetteit hasonló gyűlölet is kíséri. Ezért lányát, bár az Caepio jegyese volt, Pompeiushoz adta feleségül. Attól tartott ugyanis, hogy nagy sikerei miatt egyébként még barátja is féltékenykedne rá. Legelszántabb párthíveit a

² M. Porcius Cato Uticensis (az »ifjabb« Cato), Caesar egyik legkövetkezetesebb arisztokrata ellenfele; I. 57. sz. szemelvényünk bevezetését is.

következő évre különféle tisztségekhez juttatta. Egyik barátját, Aulus Gabiniust, consullá tette, ennek consultársa, Lucius Piso leányát, Calpurniát pedig maga vette feleségül. Kiáltozott is Cato, hogy hatalma kedvéért áruba bocsátja a házasságot is! Néptribunusszá Vatiniust és Clodius Pulchert választotta. Ez utóbbi egyszer már egy női ünnep alkalmából rút gyanúba keveredett magának Caesarnek feleségével. Caesar mégsem állította bíróság elé, mert figyelemmel volt népszerűségére, feleségétől azonban elvált. Mások az ünnepi áldozáson elkövetett istentelenség címén vádat emeltek ellene, s ezek szószólója Cicero lett. Caesar, akit tanúként hallgattak meg, nem vallott ellene, most pedig néptribunusszá tette, főleg Cicero elleni burkolt támadásként, mert a »három ember uralmát« monarchiának minősítette. Ennyire alá tudta rendelni gyűlöletét érdekeinek, hogy jót tett egyik ellenségével, másik ellensége rovására. Clodius azonnal viszonzta is Caesar tettét, amennyiben támogatta Gallia helytartóságának elnyerésében.

60. Pompeius hadereje

(Caesar, De bello civ. III 4)

C. Iulius Caesar (i. e. 100—44) politikai és hadvezéri működésének szerves tartozéka írói tevékenysége is. A »Galliai háborúról« (*De bello Gallico*) írott »kommentárjaiban« nemcsak Gallia meghódítását, a gall törzsek Róma elleni harcát örököltette meg harmadik személyben, tehát a tárgyilagosság igényének hangsúlyozásával, hanem a hadvezéri és diplomáciai sikerek kellő ábrázolásával elsősorban a maga politikai érvényesülését is szolgálta. A másik történeti munka (*Commentarii de bello civili*) a Pompeius elleni polgárháború megírásával hasonló célokat tűzött maga elé: politikai lépéseit indokolta és a polgárháború odiumát teljes egészében ellenfelére, Pompeiusra és híveire igyekezett hárítani. Caesar írásai — nyilvánvaló elfogultságuk ellenére — rendkívül fontosak a történeti kutatás számára, mivel olyan személytől származnak, aki az egykorú eseményeknek nemcsak szemlélője és szuverén ismerője, hanem cselekvő szereplője és formálója is volt. »A polgárháború történetéből« néhány szemelvény olvasható a Világirodalmi antológia I. kötetében (578—580. l.) is. L. még M. M. Pokrovszkij Caesar-kiadványát (Zapiszki Julija Cezarja, M.—L. 1948), valamint az N. P. Gracianszkij—Sz. D. Szkazkin-féle »Középkori történeti chrestomathia« (I. köt., Bp. 1952) Caesar-szemelvényeit.

(III 4) Római polgárokból (Pompeius) kilenc legiót szervezett: ötöt Italiából, ezeket magával is vitte; egy veterán-legiót Ciliciából, amelyet iker-legiónak nevezett, mivel kettőből volt összevonva; egyet Cretából és Macedoniából, ugyancsak kiszolgált katonákból, akik még korábbi vezérektől nyerték elbocsátásukat és ezekben a tartományokban telepedtek le; végül kettőt Asiából, amelyeket Lentulus consul toborzott. Ezenkívül pótlás címén (*supplementi nomine*) igen sok embert osztott be a legiókba Thessaliából, Boeotiából, Achaiából és Epirusból; ezek közé osztotta be (C.) Antonius¹ katonáit is. Ezen felül várt még Syriából, Scipio vezérlete alatt két legiót; íjászaik voltak Cretából, Lacedaemonból, Pontusból, Syriából és egyéb államokból, szám szerint háromezren; két parittyás-cohorsa, egyenként 600 fő; végül lovassága hétezer fő. Ezek közül 600 gallust Deiotarus vezetett hozzá, ötszázat Ariobarzanes Cappadociából; körülbelül ugyanennyit bocsátott rendelkezésére a thraciai Cotus is, fiának, Sada-lának a parancsnoksága alatt; a kétszáz macedoniai lovas vezetője a kiválóan vitéz Rhascyporis volt; ötszáz gallust és germánt Alexandriából, (Aulus) Gabi-

A későbbi triumvir fivére.

nus egységeiből, amelyeket Aulus Gabinius annak idején² őrség címén hagyott Ptolemaeus (Auletes) király mellett, az ifjabb Pompeius hozott magával a hajóhaddal együtt; nyolcszázát (maga Pompeius) szedett össze rabszolgáiból és pásztorai közül; háromszázát Tarcondarius Castor és Domnilaus adott Gallograeciából;³ — ezek közül az egyik maga is velük jött, a másik a fiát küldte el, — kétszázát Syriából a kommagénéi Antiochos küldött, akit Pompeius nagy jutalomban részesített;⁴ az utóbbiak közül a legtöbben lovásíjászok (*hippotoxotae*) voltak. Ezekhez vette még (Pompeius) a dardánokat, bessusokat — részint zsoldosokként, részint kényszerorozással vagy önkéntesekként —, azonkívül macedónokat, thessaliaiakat és egyéb törzsek és államok fiait, és így érte el azt a létszámot, amelyet fentebb megadtunk.

61. Cicero levelezéséből (Caesar halála után)¹

Decimus Brutus — Marcus Brutusnak és Cassiusnak

(Cic., *Ad fam.* XI 1; 44. márc. 17)

(1) A helyzetre vonatkozólag a következőket közölhetem: Tegnap este nálam járt Hirtius,² beszámolt Antonius magatartásáról: az természetesen a lehető leghitványabb és legmegbízhatatlanabb. Mert kijelentette, hogy a (kijelölt) provinciát nem adhatja nekem,³ sőt azt hiszi, hogy egyikünk sincs biztonságban a városban, a katonaság és a nép annyira fel van háborodva. Valószínűleg észreveszitek, hogy mindkét állítása hazugság, és az az igaz, amit Hirtius mondott: (Antonius) attól fél, hogy ha politikai helyzetünket csak annyira amennyire is sikerül megszilárdítanunk (*si mediocre auxilium dignitatis nostrae habuissimus*), neki nem jutna szerep az állami életben.

(2) Nehéz helyzetemben úgy döntöttem, hogy mind magam, mind egyéb híveink számára szabad kiküldetést⁴ kérek, hogy így tisztességgel elvonulhassunk. Ezt megígérte, de én nem bízom benne, hogy valóban el fogja intézni, oly nagy a (Caesar-párti) emberek fennhéjázása és velünk szemben a gyűlölet (*insolentia et nostri insectatio*). De még ha megadnák is, amit kérünk, meg vagyok róla győződve, hogy rövidesen ellenségnek nyilvánítanak, vagy a víztől és tűztől eltíltanak bennünket.⁵

(3) »Hát akkor mi a terved?« — kérdezed. A sorsra kell hagyatkoznunk; véleményem szerint el kell hagynunk Italiát és Rhodos szigetére vagy más valahova kell húzódnunk. Ha javul a helyzet, majd visszatérünk Rómába; ha

² I. e. 55-ben.

³ Vagyis a kisázsiai Galatiából.

⁴ Ti. még 64-ben országához csatolta az Eufrátesz melletti Seleukeia városát.

¹ Cicero teljes levelezését Fábian Gábor fordította magyarra (hét kötetben, 1861–64); néhány szemelvény a Világirodalmi antológia I. kötetében (575–578. l.).

² Aulus Hirtius, Caesar híve és a galliai hadjáratról szóló »*Commentarii*« VIII. könyvének szerzője. A diktátor halála után Antoniushoz csatlakozott, de nem sokára visszavonult, majd 43-ban — Pansával együtt — consuli minőségében Antonius ellen küzdött; serege a mutinai csatában győzött, de ő maga elesett.

³ Dec. Brutus, mint Caesar bizalmas embere, 42-re consulnak volt kijelölve, sőt Caesar még az ezután esedékes helytartóságáról is gondoskodott (Gallia Cisalpinában).

⁴ *Legatio libera*: hivatalos megbízatás nélküli követség.

⁵ *Aqua et igni interdicere*: régies jogi kifejezés valakinek polgári jogaitól való megfosztására, kiközösítésére.

nem változik, száműzetésben fogunk élni; ha pedig még rosszabbra fordul, a végső eszközökhöz folyamodunk.

(4) Most esetleg felöltik valamelyikötökben a gondolat: miért várjuk meg a végsőket, miért nem most vágunk neki valaminek? Mivel nincs szilárd támaszunk Sextus Pompeiuson és Caecilius Bassuson kívül, akiket Caesar (meggyilkolásának) a híre feltehetőleg fel fog bátorítani.⁶ Még a kellő időben csatlakozunk hozzájuk, mielőtt erőviszonyaikról tájékozódunk. Cassiusnak és neked, ha ígéretre igényt tartotok, mindenestre ígéretet tehetek. Hirtius ragaszkodik hozzá, hogy ezt tegyem.

(5) Kérlek benneteket, mielőbb válaszoljatok, mert nem kétlem, hogy Hirtius még ma délelőtt⁷ tájékoztatni fog a fejleményekről. Azt is írjátok meg, hol találkozhatunk, hova menjek.

(6) Hirtiuszal folytatott legutóbbi tárgyalásom óta elhatároztam, követelni fogom, hogy az állam védelme alatt (*publico praesidio*) Rómában maradhassak. Ezt persze azok (a Caesar-pártiak) nem fogják megengedni, mert (jelenlétünkkel) nagy gyűlölséget támasztanánk ellenük. De úgy gondoltam, hogy mindent követelnem kell, ami szerintem méltányos (*aequum*).

Cicero — Atticusnak

(Ad Att. XIV 13; 44. ápr. 26)

(1) Végre megkaptam leveledet, amelyet április 20-án küldtél el és amelyben azt kérdezed — és azt hiszed, magam sem tudom —, hogy vajon az (arpi-numi) dombokról nyíló kilátásban, vagy inkább a tengerparti sétákban (Puteo-liban) lelem-e a kedvem. Herculesre, úgy van, ahogy mondod: mindkét vidék oly kellemes, hogy nem tudnám megmondani, melyik a különb.

... De bizony nem az étkek gondja gyötör most:
inkább szörnyű baj, Zeus-táplált; arra figyelve
félünk, kétségben, vajjon...
megmaradunk vagy sem...⁸

(2) Mert bár fontos és nekem kellemes híreket közölsz arról, hogy Decimus Brutus megérkezett legióihoz,⁹ beléje nyugodtan vehetjük reményünket; de ha polgárháborúra kerül a sor — már pedig bizonyosan sor kerül rá —, és ha Sextus (Pompeius) felfegyverkezve marad — már pedig bizonyosan úgy marad —, akkor nem tudom, mit tegyünk. Mert arra nem lesz mód, amire Caesar háborúja alatt volt, hogy ti. sem az egyik, sem a másik félhez (ne álljunk). Mert az elvetemült személyeknek¹⁰ ez a pártja ellenségként fog számon tartani mindenkit, akiről csak gondolja, hogy örömmel fogadta Caesar halálát — mi pedig nyíltan kifejezésre juttattuk örömünket mindnyájan. Ebből bizony tömegmészárlás lesz. Nincs más hátra, mint az, hogy Sextus Pompeius, vagy esetleg

⁶ Sex. Pompeius — a »nagy« Pompeius második fia — a mundai csatavesztés (i. e. 45) után is fent tudta magát tartani, sőt későbbi hatalmi helyzetét a politikai menekültek tömörítésével ekkortájt alapozta meg. — Q. Caecilius Bassus Pompeius-párti lovag volt, aki Szíriában (a parthusok támogatásával) mindvégig nem hódolt be Caesarnak, politikai szerepe azonban 44-ben megszűnt.

⁷ Ante horam quartam: tíz óra előtt.

⁸ Ilias IX 228—230, Devecseri Gábor ford.

⁹ Gallia Cisalpinába.

¹⁰ Antonius híveinek.

Brutus táborába vonuljunk. Utálatos dolog, korunkhoz sem illik, a háború kimenetelét sem tudhatjuk; talán ezt mondhatnók egymásnak:

Látod-e, gyermek, a harci ügyek nem neked adattak; intézd csak te a szólásnak vággyal-teli dolgát.¹¹

(3) De ez már a szerencse dolga, amely ilyen helyzetekben nagyobb hatalom az értelemnél. Mi pedig azzal törődjünk, aminek bennünk kell lennie, hogy bármi történik is, bátran és bölcs emberhez méltóan viseljük, és arra gondoljunk, hogy emberek vagyunk, (mindez) emberekkel történt; keressünk vigasztalást részint az írásban, főképpen pedig március Idusában.

(4) Most pedig törjük a fejünket közösen valamin, ami nyugtalanít; oly sok érv és ellenérv kavargog bennem. Menjek-e, amint elhatároztam, (szabad) kiküldötként (*legatus*) Görögországba? Úgy gondolom, hogy ezzel a fenyegető gyilkolás veszélyét talán elkerülném, viszont bizonyos szempontból kifogásolhatnák, hogy az államot épp ilyen nehéz időkben hagyom cserben. Ha megmaradok, világosan látom, hogy válságos helyzetbe kerülök, viszont esetleg az is megtörténhetik, hogy hasznára lehetek az államnak. Az már a magánember meggondolása, hogy (az ifj.) Cicero megszilárdulása szempontjából fölöttébb hasznos lenne, ha oda (Athénba) utaznám; annak idején nem is volt más oka utazásomnak, amikor elhatároztam, hogy Caesarral (*legatus*ként) kiküldetem magamat. Gondolkozzál hát el szokásod szerint ezen az egész dolgon, ha úgy véled, hogy érdemes vele foglalkoznom...

(6) ... Még egyszer visszatérek a mi szerencsétlen, vagy inkább: már nem is létező köztársaságunkra. M. Antonius levelet intézett hozzám Sextus Clodius visszahívása ügyében¹² — hogy milyen megtisztelő hangnemben — már ami engem illet — megláthatód a levélből, melynek másolatát elküldtem neked; hogy milyen gátlástalanul, közönségesen és vészdelmesen, hogy néha már szinte Caesart kívánnám vissza: könnyen megítélheted. Mert most olyan dolgokat rángatnak elő meghamisított irományaiból, amelyeket Caesar sohasem tett, de még csak el sem tűrt volna. Én mindenesetre a legnagyobb előzékenységgel állottam Antonius rendelkezésére, mert — ha egyszer a fejébe vette, hogy neki szabad, amit csak akar, — hiába szegülök ellen, úgy is megtette volna. Ezért a hozzá intézett levelem másolatát is elküldtem neked.

Cicero — Cassiusnak

(Ad fam. XII 1; 44. máj. 3.)

(1) Hidd el, Cassius, állandóan csak rád és Brutusunkra, vagyis egész köztársaságunkra gondolok, amely minden reményét csak belétek és Decimus Brutusba veti. Amióta (vöm), Dolabella olyan kiválóan látta el az államvezetés feladatait, én is több okkal reménykedhetem.¹³ Mert az a nyavalya úgy elter-

¹¹ Ilias V 428—429; Cicero azonban Zeusnak Aphroditéhez intézett szavait — magára vonatkoztatva — nem pontosan idézi: a *nász (gamos)* helyett *beszédet (logos)* ír.

¹² Sex. Clodius 52-ben száműzték.

¹³ P. Cornelius Dolabella, a 44. év *consul suffectus*-a, Pompeiustól pártolt át Caesarhoz; 47-ben mint néptribunus az adósságok eltörlését tervezte; Caesar halála után része volt az Al-Marius mozgalmanak elfojtásában (Cicero erre céloz); Antonius Szíria átengedésével nyerte meg, Cassius azonban fegyverrel fogadta és öngyilkosságra készítette provinciájának elvitatóját. Dolabelláról l. N. A. Maskin, *Augustus principatusa*. Bp. 1953, 166. l.

jedt a városban és napról-napra úgy elhatalmasodott, hogy legalább is én már nem bíztam Rómában és a békében. De a dolgot sikerült úgy elfojtani, hogy megítélésem szerint most már egyszersmindenkorra mentesek leszünk ettől az undorító veszedelemtől. Még sok komoly feladat van hátra, de minden rajtatok fordul. De fejtsünk ki mindent szép sorban! Mert — legalább is eddig — úgy látszik, hogy nem a királyságtól (*regno*), csak a királytól (*rege*) szabadultunk meg; mert a király felszámolása után is mindnyájan csak a királyi parancsokat lessük. De még ez sem elég; hanem még azt is jóváhagyjuk, mintha az ő gondolatai volnának, amit ő — ha élne — nem tenne. És még csak a végét sem látom ennek a dolognak. Törvényeket szegeznek ki; adómentességet (*immunitates*) osztogatnak; óriási összegeket rónak ki; száműzötteket hívnak vissza; hamis senatusi határozatokkal hozakodnak elő, úgy, hogy a jelek szerint csak ama tisztátalan ember gyűlöletét és a szolgaság fájdalmát sikerült kiküszöbölni, de az állam továbbra is abban a zűrzavarban hánykolódik, amelybe az taszította.

(2) Mindennek rendbehozatala rátok vár, és nem szabad azt gondolnotok, hogy ti már megtettétek a magatokét az állam érdekében. Ti annyit tettetek meg, amennyit kívánni sohasem jutott az eszembe; de ezzel az állam nincs kielégítve, és nagyszerű elgondolásokra, nagy érdemeitekre való tekintettel még nagy dolgokat vár tőletek. Eddig — általatok, a zsarnok pusztulásával — bosszút állott az elszenvedett jogtalanságokért; ennél több nem történt. De díszei, kiváltságai (*ornamenta*) közül melyeket szerezte vissza? Talán azt, hogy halálában szót fogad annak, akit életében nem tudott elviselni? (Vagy azt, hogy) akinek érc táblák (ra vésett törvényeit) le kellett volna szaggatnunk, annak most a kézírásos feljegyzéseit védelmezzük? »De így határoztunk.«¹⁴ Igen, ezt tettük a helyzetnek engedve, amelynek döntő súlya van a politikában; de (ellenfeleink) mértéket és hálát nem ismerve visszaélnék a mi engedékenysé-
günkkel. De minderről és még sok egyébről majd mielőbb élő szóban. Egyelőre légy róla meggyőződve, hogy nemcsak az államra — vonzódásomnak minden-
kor legfőbb tárgyára — való tekintettel, hanem irántad érzett szeretetemből kifolyólag is nagyon szívemen viselem (politikai súlyodat és) tekintélyedet. Vigyázz magadra! Légy jó egészségben!

Cicero — Atticusnak

(Ad Att. XIV 21; 44. május 11)

(1) Alig adtam át Cassius kézbesítőjének (*tabellarius*) hozzád intézett leve-
lemet, amikor 11-én megérkezett a mienk, még pedig — szörnyűség! — tőled
származó levél nélkül. De mindjárt gondoltam, hogy Lanúviumban vagy. Eros
pedig sietett, hogy Dolabella levelét megkapjam, bár nem az én dolgomról volt
benne szó — hiszen az én írásomat még nem kapta meg —, hanem arra vála-
szolt csakugyan kielégítő módon, amelynek a másolatát annak idején elküld-
tem neked.

¹⁴ Utalás a márc. 17-i senatusi ülésre, amikor éppen Cicero javaslatára úgy
döntöttek, hogy Caesar gyilkosai mentesülnek minden törvényes következménytől,
viszont a volt diktátor rendeletei is érvényben maradnak.

(2) Éppen végeztem Cassius kézbesítőjével, amikor betoppant hozzám Balbus.¹⁵ Jóságos istének, rögtön észre lehetett rajta venni, mennyire fél, hogy nyugton hagyják (*timere otium*)! Ismered, milyen zárkózott természet, mégis előhozakodott Antonius terveivel: körüljárja (Caesar) kiszolgált katonáit, hogy Caesar intézkedéseit szentesítsék és esküvel kötelezzék magukat mindannak végrehajtására, és ezt a duumvirek minden hónapban ellenőrizték.¹⁶ Panaszkodott, hogy mennyire gyűlölik; egyáltalán arra akart kilyukadni, hogy ő milyen nagyon szereti Antoniust. Hát ehhez mit szólsz? Egy szava sem őszinte.

(3) Én a magam részéről nem kétlem, hogy háború lesz. Mert azt a dolgot (ti. Caesar meggyilkolását) férfias elszántsággal, de gyermekes meggondolatlansággal hajtották végre. Ki nem látja, hogy a királyság nem maradt örökös nélkül? És van-e lehetetlenebb dolog, mint:

Félni ezt, a másiktól¹⁷ nem tartani?

De még mostanában is sok mindenen elgondolkozhatunk. Hogy lehetséges például az, hogy Pontius neapolisi jószágá ma is a *tyrannoktonos*¹⁸ anyjáié?¹⁹ — Többször elő kell vennem a »Cato maior«-t,²⁰ amelyet neked is elküldtem, mert engem az öregség egyre keserűbbé tesz. Mindenem felbosszankodom. De én már végeztem az élettel. A többi — a fiatalok gondja. Te viszont gondold rám, mint ahogyan szoktad.

(4) Levelemet Vestoriusnál, az utóételek fogyasztása közben írtam, illetőleg mondtam tollba. Arra gondoltam, hogy holnap felkeresem Hirtiust, az egyedülit, aki az öt közül maradt.²¹ Így próbálom áthozni az optimáták táborába. Csupa fecsegés! Nincs azok közt egy sem, aki ne rettegne, hogy nyugton (*otium*) marad. Eppen ezért jó lesz a bokánkra illeszthető szárnyakról²² gondoskodnunk! Akármit inkább, mint újabb táborozást! — Caecilia Atticának²³ add át szívélyes üdvözlétemet. Várom Octaviusnak a népgyűlés előtt mondott beszédét, és ha egyéb újságot tudsz; legfőképpen pedig azt, hogy Dolabella hajlandó-e (tartozását) lepengetni elém az asztalra, vagy mihelyt visszakövetelem tőle a pénzemet, megint az adósságok törlését fogja javasolni.²⁴

Cicero — Atticusnak

(Ad Att. XIV 22; 44. máj. 14)

(1) Mihelyt Piliától²⁵ megtudtam, hogy 15-én indulnak hozzád a kézbesítők, rögtön nekiültem a levélírásnak. Először is azt szeretném veled tudatni, hogy 17-én innen Arpinumba megyek. Oda küldd tehát, ha valami akad, bár

¹⁵ L. Cornelius Balbus, a 40. év consula, Caesar halála után Octavianus embere.

¹⁶ A szöveg romlottnak látszik.

¹⁷ Ti. Antoniustól.

¹⁸ A »zsarnokölő«: M. Brutus.

¹⁹ Servilia neapolisi villájáról van szó, amely azelőtt Pontius Aquiláié, az egyik összeesküvőé volt. Servilia és Caesar állítólagos kapcsolatairól sokat fecsegték Rómában.

²⁰ Azaz »Az öregségről« írott traktátusát.

²¹ Homályos hely.

²² *Talaria*; Mercurius attributuma. A célzás értelme: »hogy kellő időben kereket oldhassunk«.

²³ A címzett leánya.

²⁴ Mint 47-ben; l. fentebb a 13. jegyzetet.

²⁵ Atticus felesége.

mielőbb úgyis ott leszek nálad. Rómába való érkezésem előtt ugyanis szeretnék alaposan körülszaglálódni a jövőt illetőleg, bár tartok tőle, hogy sejtésem egyáltalán nem fog csalni. A legkevésbé sem titok, hogy azok mit terveznek; — tanítványom (Hirtius), aki ma nálam ebédel, fölöttébb kedveli azt, akit Brutusunk halálra sebzett — és ha meg kell mondanom, amit világosan látok: attól félnek, hogy nyugton maradnak. Állandó témájuk (*hypothesis*) az, hogy meggyilkolták a legnagyobb embert, annak halála felkavarta az egész államot; minden intézkedése hatástalanná válik, ha egyszer megszűnünk félni; kegyessége (*clementia*) lett a végzete; ha nem lett volna olyan, ez sohasem történnéhetett volna meg vele.

(2) Én meg csak arra gondolok, hogy ha (Sextus) Pompeius erős sereggel vonul fel — és erre okkal gondolhatunk —, akkor biztos a háború. Ez a kép, ez a gondolat egészen felkavar. Mert akkor nekünk már nem lesz módunk arra, amire neked annak idején módod volt.²⁶ Mi nyíltan örvendeztünk. Azután meg azt hajtogatják, hogy hálátlanok vagyunk. Semmiképpen nem lesz mód arra, amit annak idején te is, sokan mások is megtehettek. Tehát színt kell vallanunk és a zászlók alatt kell sorakoznunk? Meghalni ezerszer inkább, különösen ebben a korban. Így hát március Idusa sem vigasztal annyira, mint eddig. Csúnya folt ékteleníti, bár e nap ifjú hősei (Brutus és Cassius)

e szégyent máskor is lemoshatják dicsőn.²⁷

Ha azonban neked külön reményekre van okod, hiszen többet is hallasz, meg a tanácskozáson is részt veszel, szeretném, ha megírnád, egyszersmind azon is gondolkoznál, hogy a megbízatás nélküli kiküldetés²⁸ dolgában milyen álláspontot foglaljak el. Itteni környezetem több tagja azt ajánlja, hogy Kalendae napján (jún. 1-én) ne menjek el a senatusba. Azt rebesgetik, hogy titokban katonaságot tartanak készenlétben erre a napra, még pedig ezek²⁹ ellen — akik bizony szerintem is bárhol biztonságosabb helyen lesznek, mint a senatusban.

M. Brutus és Cassius praetorok — M. Antonius consulnak

(Cic., Ad fam. XI 2; 44. május végéről)

(1) Ha irántunk érzett őszinte jóindulatodról nem volnánk meggyőződve, nem írtuk volna hozzád ezt a levelet, amelyet te — éppen mivel így érzel irányunkban — bizonyára nagyon szívesen fogadsz. Azt írják nekünk, hogy máris rengeteg veterán özönlött Rómába, és június elsejére még sokkal többen lesznek. Ha veled kapcsolatban kétségeink vagy aggodalmaink volnának, önmagunkhoz válnánk hűtlenné. Mivel azonban mi is a te hivatali hatalmad alá tartoztunk (*in tua potestate fuerimus*) és híveinket a te tanácsodra küldtük haza a municipiumokból, még pedig nemcsak hivatalos rendelkezéssel (*edicto*), hanem magánlevelek útján (*litteris*) is, méltók vagyunk arra, hogy terveidről tájékozódhassunk, kiváltképpen ilyen ügyben, amely közvetlenül érint bennünket.

²⁶ Ti. a polgárháborúban semlegesnek maradni.

²⁷ Ismeretlen görög költő verse.

²⁸ *Legatio votiva* vagy *libera*: 1. fentebb a 4. jegyzetet.

²⁹ Caesar gyilkosai.

(2) Ezért arra kérünk, tájékoztass bennünket velünk kapcsolatos szándékaidról: úgy véled-e, hogy biztonságban lennénk a veterán katonák ekkora sokadalmában, akik — mint hírlík — még azt a gondolatot is forgatják a fejükben, hogy visszaállítják (Caesarnak Dolabellától ledöntött) oltárát. Ezt pedig alig akárhatja, alig hagyhatja jóvá bárki, akinek fontos, hogy életünk és becsületünk épségben maradjon. Hogy mi kezdettől fogva a közbékét (*otium*) akaruk és a közszabadságnál egyébire nem törekedtünk, az eredmény bizonyítja. Meg nem téveszthet bennünket senki, csak te; ez azonban a te férfiasságodtól és becsületedtől (*virtute et fide*) nyilván távol áll. Másnak viszont nincs is módja arra, hogy megtévesszen bennünket, mivel csakis hozzád fordultunk bizalommal és a jövőben is csak hozzád fogunk fordulni.

(3) Barátaink nagyon aggódnak miattunk. A te érzelmeidnek őszinteségét kitapasztalhatták ugyan, mégis arra gondolnak, hogy a veterán tömeget mások könnyebben rávehetik akármire, sem minthogy te visszatartatnád. Arra, kérünk, válaszolj minden kérdésünkre. Mert az teljesen súlytalan és semmitmondó állítás, amely szerint ez az egész dolog arra való, hogy a veteránok tudomást szerezzenek az ő érdekeiket szolgáló és júniusban előterjesztendő törvényjavaslatodról. Mert ugyan ki akadályozhatna ebben, ha egyszer felőlünk biztos lehetsz, hogy mi csendben maradunk? Senki sem gondolhatja rólunk, hogy túlságosan ragaszkodunk az élethez, amikor az egész mindenség pusztulása és felkavarodása nélkül (*sine perniciē et confusione omnium rerum*) úgysem történhetik velünk semmi.

Cicero — Atticusnak

(Cic., Ad Att. XV 11; 44. jun. 8)

(1) Antiumba június 8-án érkeztem meg. Brutus örült, hogy megjöttem. Ezután Servilia, Tertulla és Porcia — sokak hallatára — kérdezte véleményemet. Favonius is jelen volt.³⁰ Én azt tanácsoltam, amit út közben kigondoltam, hogy vállalja el a kisázsiai gabonafelvásárlásra szóló megbízást; most már csakis azzal törődhetünk, hogy biztonságban maradjon; a köztársaság ügyét is csak így védelmezhetjük.³¹ Alig kezdtem el mondanivalómat, megérkezett Cassius. Erre megismételtem az elmondottakat. Amikor idáig jutottam, Cassius elszántan — mintha Mars lénye áradt volna belőle — kijelentette, hogy ő ugyan nem fog elmenni Szicíliába. »Hát még hogy jótéteményként fogadjam a gyalázatot?« »Mi akkor a szándékod?« — kérdeztem. »Achaiába megyek.« »Hát neked, Brutus?« — kérdeztem. »Én meg Rómába, ha te is jónak látod.« »Egyáltalán nem látom jónak, mert ott nem leszel biztonságban.« »És ha mégis biztonságban lennék, akkor jóváhagynád?« »Feltétlenül, de azzal, hogy (magánemberként) provinciába sem most, sem praetorságod leteltével ne menj; de nem tanácsolom, hogy Rómára bízod magadat.« Azután sorra elmondtam mind-

³⁰ Servilia — M. Brutus anyja; Tertulla — M. Brutus mostohanővére, Cassius felesége; Porcia — M. Cato leánya, Brutus felesége; Favonius — Brutus barátja, Cato követője; Philippi után Octavianus parancsára kivégezték.

³¹ A senatus június 5-i ülésén úgy határozott, hogy M. Brutus Kréta szigetén, Cassius pedig Kyrénében gondoskodjék Róma gabonaellátásáról. Ezzel Caesar gyilkosainak adva volt a legális távozás lehetősége. Arról is beszéltek azonban, hogy Brutus Kisásziába, Cassius pedig Szicíliába megy.

azt, ami nyilván neked is rögtön eszedbe jut, hogy (Rómában) miért nem lenne biztonságban.

(2) Ezek után hosszasan kezdtek panaszkodni, főleg Cassius, hogy milyen alkalmakat szalasztottak el; Decimus (Brütust) is súlyos vádakkal illették. Én azt mondtam, hogy fölösleges előhozakodni azzal, ami egyszer elmúlt; de azért igazat adtam nekik. Amikor aztán én kezdtem el fejtegetni, hogy mi kellett volna — persze semmi újat nem mondtam, csak azt, amit állandóan mindenki hajtogat —, de azt a bizonyos kényes pontot nem érintettem, hogy még valakihez kellett volna nyúlni; csak annyit, hogy össze kellett volna hívni a senatust, a felizgatott népet szándékosan még jobban fel kellett volna tüzelni és az egész államapparátust magunkhoz kellett volna ragadni — ekkor barátvéd (Servilia) közbekiált: »Hát ezt még senkitől sem hallottam!« Elhallgattattam, de úgy éreztem, hogy Cassius hajlandó lesz (Szicíliába) menni — ti. Servilia azt ígérgette, hogy a senatusi határozatból törölteti a gabonavásárlásra vonatkozó pontot — és (Brutus) barátunk is hamar letett arról a meggondolatlan beszédéről. Előzőleg ugyanis azt mondotta, hogy (Rómába) akar menni. Most úgy határozott, hogy (az Apollo tiszteletére rendezendő) játékokat tartsák meg az ő nevében, de ő nem lesz ott.³² Úgy láttam, hogy Antiumból egyenesen Asiába szándékozott indulni.

(3) Egy szóval: ebből az egész utazásból nekem csak lelkiismeretem megnyugvása szerzett örömet. Semmiképpen sem engedhettem volna meg, hogy (Brutus) Italiából a velem való találkozás előtt távozzék. Ha ennek a baráti szeretetből adódó kötelességnek a teljesítésére nem került volna sor, mindjárt elmondhattam volna magamnak:

Ide jönnöd, jóslatot ki kérsz, mit ér?³³

A hajót teljesen rozszantnak, vagy inkább darabokra hullónak találtam. A meggondolásnak, ésszerűségnek, rendszernek nyoma sincs. Tehát — bár előzőleg sem voltak kétségeim — most még kevésbé (habozom) repülni innen, még pedig mielőbb, ahol

Pelops-utódok tetteit s hírét nem hallani.³⁴

(4) De hallod-e, nehogy még elfelejtsem: Dolabella június 3-án legatusává tett.³⁵ Tegnap este értesültem az újságról. A fogadalmi kiküldetés (*legatio votiva*) terve neked sem tetszett. Ízetlenség is lett volna a köztársaság fennállása esetére vállalt fogadalmamat most, a köztársaság felfordultával, érvénytelennek nyilvánítani. Azonkívül, azt hiszem, a szabad kiküldetések a Iulius-féle törvény értelmében meghatározott időre szólnak, és megtoldásuk nem könnyű dolog. Szerettem az ilyen fajta legatuskodást, amely lehetővé teszi, hogy tetszésünk szerint jöhessünk-mehessünk; és most én ilyenhez jutottam. Remek dolog, hogy öt esztendeig élvezhetem ezt a jogot. Bár mit töröm én a fejemet öt éven? Azt hiszem, rövidebb lesz a dolog. De inkább tartózkodjunk a káromló szavaktól.

³² Brutus mint *praetor urbanus* az illetékeségébe tartozó *ludi Apollinares* megrendezését hivatali társának, C. Antoniusnak engedte át.

³³ Ismeretlen görög költő verse.

³⁴ A görög mitológia istentelen nemzetségének említésével Cicero Antonius környezetének tagjaira céloz.

³⁵ Dolabella ebben az időben Szíria proconsula volt; Cicero — volt veje megbízása folytán — tetszése szerint választhatta meg tartózkodási helyét.

62. A második triumviratus megalakulása

(Appianos, Emph. IV 2—14)

(2) (Octavianus) Caesar Antoniusszal, ellenségeskedésük után barátság kötésére Mutina város közelében, a-Lavinius folyó egy kicsiny és lapos szigetén találkoztak. Mindkettejükkel öt-öt légio katonaság volt, ezeket egymással szemben állították fel, majd mindketten háromszáz-háromszáz kísérvél a folyó hídjára léptek. Elsőnek Lepidus lépett a szigetre, az egészet átvizsgálta, majd köpenye lengetésével adott jelt kettejüknek, hogy jöhetnek. Azok háromszáz-háromszáz főnyi kíséretüket és barátaikat a hídfőnél hagyták s a sziget közepének egy kiemelkedő helyére mentek. Itt tanácskoztak hárman, oly módon, hogy Caesar consuli tisztségére való tekintettel középütt ült. Két napi, hajnal-tól estig való tanácskozás után a következőket határozták: Caesar tegye le a consuli tisztséget s az év hátralevő részében Ventidius (Bassus) legyen az utóda. A polgárháború okozta zavar rendezésére Lepidus, Antonius és Caesar részvételével új hivatalt kell öt évre választani, amely consuli jogkörrel rendelkezék. Ezt a megoldást választották. »dictatori jogkör« megnevezése helyett, talán azért, mert éppen Antonius javasolta a dictatori hivatal örök időkre való megszüntetését. E hivatal viselői öt éven át kinevezhetik a város évenkénti magistrátusait. Szétosztották a provinciák helytartóságait is. Antonius kapta a galliai provinciákat, kivéve a Pireneusokkal határos, ún. Galliát (Gallia Narbonensis). Ennek, valamint Hispaniának helytartóságát Lepidus kapta; Caesar-nak jutott Africa, Sardinia és Sicilia s a közöttük elterülő szigetek.

(3) A három férfiú ily módon osztotta fel egymás között a római birodalmat. Csupán az Ión-tengeren túl fekvő területeket mellőzték az osztzkodásnál, mert ott még Brutus és Cassius volt hatalmon. Cassius és Brutus elleni háborúra Antonius és Caesar vállalkozott. Lepidusnak a következő év consulsága, s a fővárosi ügyek intézése maradt, azzal a kikötéssel, hogy Hispaniát legatusok útján kormányozza. Lepidus hadseregéből három legio maradjon vele Róma biztosítására, a többi hét legiót Caesar és Antonius ossza fel egymás közt, úgy hogy Caesarnak három, Antoniusnak pedig négy jusson. Így mindketten húsz-húsz legióval indulnak háborúra. A katonák győzelmi reménységeinek fokozására több más juttatáson kívül tizennyolc itáliai várost osztottak fel közöttük. Ezeket a hozzájuk tartozó földbirtok, valamint a bennük levő épületek tekintetében kiemelkedő városokat az egész birtokállománnyal és házakkal együtt felosztották a katonák között, mint ahogy háborúban elfoglalt városokkal teszik. Ezek közül a városok közül a legismertebbek Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum és Vibona. Így tehát Italia legszebb részét osztották szét a sereg között. Elhatározták azt is, hogy mindenek előtt egyéni ellenségeikkel végeznek, nehogy az ügyek újjárendezésében és a távoli szintéren folyó harc folytatásában akadályozzák őket. Ebben egyeztek tehát meg s a megegyezést írásba foglalták. A határozatokat hármuk közül Caesar, mint consul ismertette a hadsereggel, csupán a halálra szántak ügyéről nem tett említést. Szavai hallatára a katonák üdvözlő kiáltásokban törtek ki s a kibékülés alkalmából összeölelkeztek egymással...

(5) A három férfi magára maradvra megkezdte a halálra szánt személyek összeírását. Először egyes, gyanúban álló előkelők neveit jegyezték fel, majd személyes ellenségeiket vették elő. Ekkor is, s a későbbi listák összeállításánál is kölcsönösen kiszolgáltatták egymásnak rokonaikat és barátaikat. Sorra új ne-

vek kerültek a lajstromra. Egyesek állandó ellenségeskedésük miatt, mások azért, mert egyszer megsértették valamelyiküket, vagy azért, mert ellenségeik barátai, avagy barátaik ellenségei voltak, vagy csupán nagy vagyonuk miatt. A háborúhoz ugyanis sok pénzre volt szükségük, Ázsia adójövedelmei pedig Brutusnak és Cassiusnak jutottak, s a királyok és satrapák ajándékai is hozzájuk özönlöttek, ők maguk viszont Európa, leginkább pedig a háborúktól és adófizetésektől sanyargatott Italia szűkös jövedelmeire szorultak. Ezért a köznép tagjaira, végül még az asszonyokra is igen súlyos adókat vetettek ki, s az adásvételeket is külön illetékekkel sújtották. Akadt olyan is, akit csinos tanyája vagy háza kedvéért proskribáltak. A halálra és vagyonelkobzásra ítélték száma a senatorok közül a háromszázat, az ún. lovagok közül a kétezret is elérte. Akadtak köztük a lajstrom összeállítóinak testvérei és nagybátyjai, és egyes olyan hadvezérei, akik megbántották a bizottság egy másik tagját vagy annak alvezérét.

(6) A lajstrom nagyrészenek nyilvánosságra hozatalát arra az időre halasztották, amikor tanácskozásukból Rómába érnek. Tizenkét vagy más források szerint tizenhét befolyásos személyt azonban, köztük Cicerót, jónak látták sürgősen kiküldött príbekék által azonnal megölni. Ezek közül négyet vendégség vagy véletlen találkozás alkalmával ölték meg. A többiek után felkutatták még a templomokat és magánházakat is, s azon az egész éjszakán láрма, kiáltozás, futkosás és jajveszékelés hangja hallatszott, mintha csak ellenség szállta volna meg a várost. Mikor megtudták, hogy sorra fogdossák össze az embereket, anélkül, hogy ezek közül bárkit is proskribáltak vagy halálra ítélték volna, mindenki attól tartott, hogy a városszerte futkosó ügynökök őket keresik. Sokan lemondtak sorsukról, egyesek saját házukat, mások még középületeket is felakartak gyűjtani, esztelen módon haláluk előtt még valami szörnyűséges tettet akarván végrehajtani. Alighanem végre is hajtják tervüket, ha Pedius¹ consul kikiáltóival együtt be nem járta volna a várost, és nem buzdította volna az embereket arra, hogy várjanak hajnalig, amikor majd pontosabb értesítéseket kapnak. Hajnalban a triumviratus tagjainak akarata ellenére Pedius nyilvánosságra hozta a tizenhét személyt tartalmazó lajstromot abban a hitben, hogy kizárólag ők a belső bajok okozói, és csupán ők ítéltettek halálra. Nem ismerve a határozatokat, a többiek épségben maradására hivatalos ígéretet tett. Következő éjszaka azonban kimerültsége következtében meghalt.

(7) A triumviratus tagjai három egymást követő napon, külön-külön vonultak be a városba. Caesar, Antonius és Lepidus egyaránt egy-egy praetori cohorsot és egy-egy legio fegyveres katonát hozott magával. Bevonulásuk által a város tüstént megtelt fegyverekkel s az alkalmas helyeken felállított hadijelvényekkel. Megérkezésük után azonnal népgyűlést hívtak össze, s azt fegyvereseikkel vették körül. Publius Titius néptribunus tette azt a javaslatot, hogy a jelenlegi helyzet orvoslására három férfiból, és pedig Lepidusból, Antoniusból és Caesarból álló bizottságot (triumviratus) válasszanak öt évre, consuli jogkörrel... Sem a törvényjavaslat megfontolására szükséges határidőt nem tartották meg, sem a szavazás napját előre nem tették közhírré, hanem a javaslatot azonnal törvényerőre emelték. A következő éjszaka az addig tizenhét személyen felül további 130 nevet tartalmazó proskripciók listákat helyeztek el a város több pontján. Néhány nappal később újabb 150 nevet foglaltak a lis-

¹ Q. Pedius consul suffectus i. e. 43-ban, A. Hirtius és Vibius Pansa eleste után.

tába. Azokat, akikkel már előbb végeztek, vagy akárcsak tévedésből öltek meg, utólag mindig felvették a listára, hogy haláluk törvényes voltának látszatát keltsék. Elrendelték azt is, hogy a proskribáltak fejét meghatározott jutalom ellenében a triumviratus tagjainak kell beszolgáltatni. Jutalomként a szabadok pénzt, a rabszolgák pedig szabadságot és pénzt kaptak. Mindenkit arra is köteleztek, hogy házáat házkutatás céljából rendelkezésre kell bocsátania. Aki valamely proskribált személyt házába befogad, rejteget, vagy akadályozza a házkutatást, hasonló büntetéssel lakol; aki ily bűnök elkövetőjét saját akaratából feljelenti, a többiekkel azonos jutalmat kap.

(8) A proskribáló rendelet szövege a következő volt: »Marcus Lepidus, Marcus Antonius, Octavius Caesar, a közügyek rendezésére és helyreállítására megválasztott bizottság tagjai a következőket rendelik el: Ha a gazemberek, akik könyörgésükre irgalmat nyertek, de azt elnyervén jötevőiknek ellenségeivé, majd orgyilkosaivá váltak, nem volnának oly esküszegők; ha Gaius Caesart nem azok ölték volna meg, akiket ő fegyverrel levervén, életükkel megajándékozott, barátaivá tett, hivatalokba, tisztségekre emelt, és bő ajándékokkal látott el — akkor mi sem kényszerülnénk ily erőlyesen eljárni azokkal szemben, akik bennünket megsértettek, s a haza ellenségeinek nyilvánítottak. Most azonban az ellenünk szőtt összeesküvésből csakúgy, mint Gaius Caesar sorsából felismertük, hogy a gonoszságot emberséggel nem lehet megszelídíteni, s ezért inkább megelőzni akarjuk ellenségeinket, mint tőlük hasonló sorsot elszenvedni. Aki Gaius Caesar sorsát és a mi sérelmeinket szem előtt tartja, ezt a tettünket ne tekintse igazságtalannak, vadnak vagy mértéktelennek. Gaius Caesar, aki egy személyben volt imperator és főpap, aki a rómaiak szemében legféltelmesebb népeket verte le és hódította meg, és elsőként hatolt Héraklés oszlopain túl az addig hajózhatatlannak tartott tengerre, aki a rómaiak előtt eddig ismeretlen földeket fedezett fel — a szentnek mondott senatus üléstermének kellős közepén, az istenek szemeláttára sebeztek meg huszonhárom dőfessel és mészárolták le azok, akiket háborúban legyőzött, de megkegyelmezett nekik, s közülük egyeseket még vagyonának örököseivé is tett. A többiek pedig, ahelyett, hogy megbüntették volna e gaztett átkozott elkövetőit, tisztségekre emelték őket és helytartókként a provinciákba küldték ki. Azok pedig ezt a lehetőséget arra használták, hogy kifosszák a közpénzeket, abból ellenünk sereget gyűjtsenek, és további sereget kérjenek a barbároktól, birodalmunk állandó ellenségeitől. Ama római városokat, amelyek nekik nem engedelmeskedtek, felgyújtották, lerombolták, s a földdel tették egyenlővé, a rémületükben nekik engedelmeskedőket pedig hazájuk ellen és mi ellenünk hajtják háborúra.

(9) Ellenségeink egy részén már bosszút álltunk, s ha az istenek megsegítenek, hamarosan meglátjátok a többiek bűnhődését is. Eddig is nagy tetteket hajtottunk végre, vagy állunk befejezésük előtt Hispaniában, Galliában és idehaza egyaránt. Egyetlen feladatunk van még hátra: hadat viselni Gaius Caesarnak a tengeren túl rejtőzködő gyilkosai ellen. Amidőn a ti érdeketekben messzi földön akarunk háborút vívni, mind a magunk, mind a ti biztonságtok érdekében valónak tartjuk, hogy ne hagyjuk épségben az állam többi ellenségét sem, akik távollétünk idején s a háború változó eseményei közepette újabb támadásra indulhatnának. E sürgető helyzetben nem óhajtunk többé késlekedni abban, hogy valamennyiükkel egycsapásra végezzünk. Ők kezdték

a háborút ellenünk, amikor minket és a vezetésünk alatt álló seregeket a haza ellenségeinek nyilvánították.

(10) Ellenségeinket sem az istenek bosszújától, sem az emberek gyűlöletétől való félelem nem riasztotta el attól, hogy a polgárok tízezreit akarják megölni. Mi azonban nem neheztelünk a tömegre, nem is soroljuk fel valamennyi ellenségünket, akik velünk szembehelyezkedtek, ellenünk ármányokat szőttek; nem soroljuk fel mindazokat, akik gazdagságukkal és tekintélyükkel kitűnnek. Nem proskribálunk annyi személyt, amennyit előttünk egy másik dictator ölt meg, aki hasonlóképpen polgárháborúk után állította helyre a hazát, s akit szerencséje miatt *Felix*-nek neveztetek. Pedig három embernek szükségszerűen több ellensége van, mint egynek! Csupán a leghitványabb és a minden tekintetben legbűnösebb személyeken fogunk bosszút állni. Ezt is inkább a ti érdekekben tesszük, mint a mienkben. Hiszen miközben mi háborút viselünk, nektek kell mindkét fél részéről bajokat szenvednetek. A hadsereg érdekében is kell egy és más áldozatot hozni, hiszen az sérelmei miatt felingerült állapotban van, mivel közös ellenségeink a haza ellenségeként bélyegezték meg. Bár meglenne a hatalmunk ahhoz, hogy akiket kézrekerítünk, azonnal megöljük, helyesebbnek tartottuk neveiket inkább proskripció útján közhírré tenni, semhogy rajtaütésszerűen végezzünk velük. Ezt is a ti érdekekben tesszük, nehogy a felingerült katonák túlzott mértékben járjanak* el ártatlanokkal szemben is, hanem — éppen ellenkezőleg — megszámlált és névszerint kijelölt személyek ellen járván el, a rendelet értelmében a többiekől tartózkodjanak.

(11) A jószerecsé jegyében (rendeljük tehát): az ezen listában felsorolt személyek közül senki ne fogadjon be egyet se, ne rejtegesse, ne szöktesse meg, és ne lássa el pénzzel. Akiról kiderül, hogy ilyen személyt megmentett, segítőtársa vagy cinkosa volt, azt mi a proskribáltak lajstromára helyezzük, nem törődve semmilyen kifogással és nem ismerve megbocsátást. Aki őket megöli, fejüket szolgáltatassa be nekünk. Amennyiben szabad ember, fejenként 25 000 attikai drachmát kap;² amennyiben pedig rabszolga, egyéni szabadságán és egykori urának polgárjogán kívül 10 000 attikai drachmát kap. Hasonló jutalom vár a följelentőkre. Azoknak a nevét, akik tőlünk pénzjutalmat kapnak, nem foglaljuk írásba, nehogy a nevek nyilvánosságra kerüljenek.« Így hangzik a triumvirek rendelete, amelyet latin nyelvből fordítottunk görögre.

(12) Az aláírók között elsőnek Lepidus neve szerepelt, s a proskribáltak között is első helyre az ő testvére, Paulus Lepidus került. Antonius volt a második aláíró, aminthogy a proskribáltak között is a második személy az ő nagybátyja, (Lucius) Antonius volt. Ők maguk nyilvánították ezeket elsősrban ellenségeknek. A harmadik és negyedik helyen a következő évre kijelölt consuloknak rokonai voltak, és pedig Munatius Plancus testvére, (Plotius) Plancus és Asinius (Pollio) apósa, Quinctius. Ezeket nem csupán kiemelkedő társadalmi helyzetük miatt írták a többiek elé, hanem azért, hogy rémületet és reménytelenséget keltsenek mindenkiben, aki látja, hogy összeköttetései sem mentenek meg senkit. A proskribáltak között volt Thoranius, akiről egyesek azt mondják, hogy annak idején Caesar gyámja volt. A proskripciók közzétételé-

² Appianos a vérdíjat görög pénzegységben adja meg. Egy attikai *drachma* ekkor kb. 1 római *denarius*-nak (vagyis 4 *sestertius*-nak) felelt meg. Ezüstértéke kb. egy gramm.

vel egyidejűleg megszállták a város kapuit, a kikötőket, mocsarakat és minden, menekülésre és rejtőzködésre alkalmas helyet. Centuriókat küldtek ki az egész országot átkutatására. Mindezeket az intézkedéseket egyszerre hozták.

(13) Egész Italiában és magában a városban azonnal megkezdődött az emberek gyors összefogdosása. Az áldozatokat különféle módon ölték meg, de a vérdíj kedvéért mindegyiküknek levágták fejét, hogy azt bemutathassák. Sok, régebben tekintélyes férfiú méltatlan módon, álruhába öltözve menekült. Egyesek kutakban rejtőzködtek, mások a mindenféle szennyel teli csatornába, vagy füstös padlásokba és cseréphalmok alá bújtak mély csendben. Nemcsak hóhéraiktól féltek, hanem feleségüktől és gyermeküktől is, ha nem voltak velük jóviszonyban; felszabadítottaitól és rabszolgáiktól, hitelezőiktől és a földjükre áhítozó szomszédaiktól is rettegetek. Minden addig rejtegetett erkölcsi szenny a napvilágra került, és senatorok, consulok, praetorok, néptribunusok — e hivataloknak akár várományosai, akár betöltői — sorsuk szánalmas változásában könnyörögve borultak saját rabszolgájuk lába elé és szolgájukat megmentőjüként, uruként tisztelték. A legszánalmasabb az volt, hogy sokan még ezen az áron sem nyertek irgalmat.

(14) Semmiféle csapás nem maradt el, s a helyzet súlyosabb volt, mint felkelések vagy ellenséges hódítás idején. Mert most nemcsak az ellenpárt tagjaitól s az ellenségtől kellett félni, hanem a hozzátartozókban sem lehetett megbízni. Ellenkezőleg, a családtagoktól még jobban rettegetek, mint a hóhéroktól. A háborús viszonyoktól eltérően ugyanis a családtagok nem voltak veszélyben, s így ők maguk fordulhattak hozzátartozóik ellen, akár titkos gyűlölet miatt, vagy a meghirdetett jutalom reményében, vagy akár a családi kincsre és vagyonra való áhítozásukban. Ezért senkisé sem bízott teljesen házanépében sem, hiszen feltételezhető volt, hogy a haszonlesés legyőzi együttérzésüket. De a hűséges és jóindulatú személyek sem mertek segíteni, rejtegetni, vagy akárcsak együtt érezni az elítéltekkel, a hasonló büntetéstől való félelmükben. A félelem most még súlyosabb volt, mint az első tizenhét személy megölése idején. Akkor ugyanis senkinek a nevét nem hozták nyilvánosságra, és mivel egyeseket hirtelen fogdostak össze, mindenki hasonló sorstól tartott és egymást kölcsönösen segítették. Amióta azonban a proskripciók lista megjelent, az abban foglalt személyek minden árulásnak ki voltak téve. A többiek biztonságuk tudatában csak a haszonra gondoltak, a proskribáltakat pénzért, vadászkutyák módjára hajszolták fel, és adták át gyilkosaiknak. A tömeg egy része kirabolta a megöltek lakásait, és pillanatnyi hasznuk elterelte figyelmüket attól, hogy a közösségre zúdult bajokat felfogják. Az érvelmesebb és erkölcsösebb személyek rémületükben szinte megbénultak. Méginkább megdöbbentek, amikor a következő különös dolgon gondolkodtak el: a többi államot a pártviszályok tönkre tették, de vezetőinek egyetértése megmentette. Rómát vezetőinek régebbi viszályai egykor tönkretették — egyetértésük pedig most, íme ezt művelte!

63. A polgárháború évei (43—30)

(Velleius Paterculus, Hist. Rom. II 62—91, kihagyásokkal)

Az események rajzához l. N. A. Maskin, Augustus principatusa. 138. skk. l.: Velleius Paterculusról l. fentebb a 40. szemelvény bevezetését, 98. l.

(II 62) Antonius megfutamítása előtt a senatus — elsősorban Cicero javaslatára — mindenben a lehető legmegtisztelőbb határozatokat hozta Caesar (Octavianus) és serege kitüntetésére, de a félelem elmúltával jelentkezett az önállóság igénye, és a Pompeius-pártban csakhamar felébredt a bátorság... A senatus (Brutusnak és Cassiusnak minden intézkedését) határozatba foglalta és jóváhagyta; Decimus Brutusnak is diadalmenetet szavazott meg...; Pansa és Hirtius holttestét díszesen, állami költségen temették el. Caesarral annyira nem törődtek, hogy a seregéhez küldött legatusok azt az utasítást kapták, hogy a katonákhoz az ő távollétében szóljanak (*adloqui*, vö. *adlocutio*). De a hadsereg nem volt olyan hálátlan, mint a senatus, mert míg Caesar úgy tett, mintha nem vette volna észre a sértést, a katonák kijelentették, hogy imperatoruk távollétében semmiféle parancsot nem fognak meghallgatni. Ekkor történt, hogy Cicero a Pompeius-párthoz való megrögzött ragaszkodásában, Caesar »megdicséréséről és felmagasztalásáról« beszélt (*Caesarem laudandum et tollendum censebat*), amikor is mást mondott, mint amire gondolt.¹

(63) Közben Antonius átmenekült az Alpokon túlra. M. Lepidus, akit C. (Iulius) Caesar helyébe lopva (*furto*) választottak *pontifex maximus*-szá, és aki a neki szavazott Hispania helyett még mindig Galliában tartózkodott, a tárgyalások során először visszautasította ugyan, de az gyakrabban mutatkozott a katonák előtt (mivel Lepidusnál csakugyan minden vezér derekabb volt, Antonius is, ha történetesen józan maradt, soknál), és végül is a katonák jóvoltából hátul, ahol egy helyen beomlott az árok, beférközött a táborba. Itt a főparancsnoki címet átengedte Lepidusnak, mivel a legfőbb hatalom őt illette... Erre (Munatius) Plancus a rá jellemző megbízhatatlansággal sokaig habozott, hogy melyik párthoz csatlakozzék, és a teljes következetlenség jegyében hol pártolta D. Brutust, a kijelölt consult, egyben hivatali társát, és leveleiben egyre kínál-gatta magát a senatusnak, hol pedig ugyanannak árulója lett. Vele szemben Asinius Pollio kitartott elvei mellett, és mint a Iulius-párt híve, nem egyezett a Pompeius-párttal; — most mindketten átadták seregeiket Antoniusnak.

(64) Decimus Brutus mellől, miután már Munatius Plancus is előbb cserőn hagyta, majd cselszövéseivel üldözte, lassanként serege is elmaradt. Menekülés közben egy bizonyos Camelus nevű előkelő embernek a házában ölték meg Antonius katonái. Így szolgáltatott méltó elégtételt jóltevőjének, C. Caesarnak, kinek bizalmas baráti köréhez tartozott és mégis gyilkosa lett; szerencséjét élvezte, szerencséjének forrására mégis gyűlölettel tekintett; Caesar ajándékainak megtartását és az ajándékozó Caesar pusztulását egyformán jogosnak gondolta. Ekkoriban bélyegezte meg M. Tullius (Cicero) egymás után tartott szónoklataival Antonius emléket örökre...

(65) Ezek után Lepidus, (Octavianus) Caesar és Antonius közt levélváltás került sor; közölték egymással feltételeiket..., majd megkötötték hatalmi

¹ Vö. Cic., Ad. fam. XI 20, 1. Cicero gonosz célzása azt jelentette, hogy mielőbb szeretné a »fiatalembert« »szép halottnak« látni, akit a ravatalon el lehet majd halmozni a hagyományos magasztalásokkal.

szövetségüket (*potentiae societas*). Seregeik buzdítására és kérésére rokoni kapcsolat is jött létre Antónius és Caesar között: Caesar eljegyezte (Clodiát), Antónius mostohaleányát. Caesar szeptember 22-én, egy nappal huszadik évének betöltése előtt, Qu. Pediuszal együtt átvette a consulságot, a város alapítása után a 709. évben (i. e. 43)...

(66) Ezután következett Antonius és Lepidus örjöngése. Mint említettük, (a *senatus*) mindkettőjüket a haza ellenségének nyilvánította, és most mindketten inkább azt emlegették, hogy mit kellett elszenvedniük, semmint azt, hogy miféle érdemeket szereztek. Caesar próbált ellenkezni, de kettőjükkel szemben hasztalanul. Így újult fel a sullai idők veszedelmes példaadása, a proskribálás. Semmi sem volt annyira méltatlan ehhez a korhoz, mint az, hogy Caesar is valakinek a proskribálására kényszerült, illetőleg az, hogy valaki Cicerót is proskribálta. Antonius bűne elnémitotta a közvélemény szavát: senki sem védelmezte meg annak életét, aki mind a közösség fennmaradását, mind egyes polgárok boldogulását annyi éven át megvédte. Mégsem értél el vele semmit, M. Antonius — mert a lelkem mélyéről előtörő méltatlankodás arra készítet, hogy tervezett művem formai korlátait áthágjam —, mondom, mit sem értél el azzal, hogy díjat tűztél ki ennek a mennyei ajaknak (az elnémitására) és a híres fő levágására, és azzal, hogy gyászos bér fizetésével csábítottad az embereket az állam hajdani megmentőjének, a nagy consulnak a meggyilkolására! Elraboltad ugyan Cicerótól zaklatott öregkorát és elaggott életét, amely nyomorúságosabb volt elsőséged láttára (*te principe*), mint triumvirságod alatt a halál; de tetteinek és szónoklatainak hírét és dicsőségét annyira nem rabolhattad el, hogy még inkább gyarapítottad. Él és élni fog (Cicero) mindörökké az utókor emlékezetében, és amíg fennmarad ez az akár véletlenül, akár a gondviselés folytán, vagy akár mint is kialakult világmindenség, amelyet a rómaiak közül talán ő egyedül tekintett át elméjével, fogott fel tehetségével és világitott meg ékesszólásával, Cicero hírneve kísérője lesz fennmaradásának; az utókor mindig csodálni fogja ellened intézett iratait és átkozza merényleteted, amelyet ellene követtél el, és előbb fog kihalni erről a világról az emberi nem, mint Cicero dicsősége az emberek emlékezetéből.

(67) Ennek az egész korszaknak a szerencsétlenségét senki méltóképpen el nem sirathatja, szavakkal még kevésbé fejezheti ki. Annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy a proskribáltak iránt legnagyobb volt a hűség a hitvesekben, kisebb a felszabadítottakban, alig valami a szolgákban, végképp semmi a gyermekekben: oly nehezen várja ki az ember a valamiképpen megfogant remény valóráválását. És hogy senkinek semmi szent ne maradjon, mintegy jutalmul, egyben csábításul a bűnre, Antonius a nagybátyjának, L. Caesarnak, Lepidus a testvérének, Paulusnak a nevét tétette fekete listára, de Plancus is eléggé kegyben állott annak eléréséhez, hogy testvérét, Plotius Plancust proskribálják. Ezért a Lepidus és Plancus diadalszekerét kísérő katonai gúnydalkok között, a polgárok rosszaló megjegyzései közepette a következő verset is énekelték:

»Testvéreim, nem gallokon triumfál két consulunk...«²

(69, 5) ... A *lex Pedia*, amelyet Caesar (Octavianus) consultársa, Pedius hozott, mindazokat törvényen kívül helyezte (*aqua ignique interdictum*), akik

² Az eredetiben: *Dē germanis, non de Gallis duo triumphant consules*. A »testvér« jelentésű *germanus* szót csak írásban tudjuk megkülönböztetni a »Germanus«-októl.

Caesar atyjának (Iulius Caesarnak) meggyilkolásában bűnösök voltak... Míg Italiában ezek történtek, Cassius heves, de szerencsés harcban elfoglalta Rhodost, Brutus pedig Lyciában győzedelmeskedett; majd innen seregeikkel Macedoniába keltek át... Nem találunk olyanokat, akiket a szerencse készségesebben követett, vagy mintegy kifáradva hamarabb cserbenhagyott volna, mint Brutust és Cassiust.

(70) Ekkor Caesar és Antonius is átvezényelte seregét Macedoniába; Philippi városa mellett ütköztek meg M. Brutusszal és Cassiusszal. A Brutus parancsnoksága alá rendelt szárny visszavonulásra kényszerítette az ellenséget és elfoglalta Caesar táborát (Caesar ugyanis, bár súlyos beteg volt, nem vonta ki magát vezéri kötelességének teljesítése alól, noha orvosa, a világos áomlástól megrémült Artorius is könyörgött neki, hogy ne maradjon a táborban); az a szárny viszont, amelynek Cassius volt a parancsnoka, megfutamodott és nagy veszteséget szenvedve vonult vissza magasabban fekvő helyekre. Ekkor Cassius a maga szerencséjéből következtetve társára, egy régi katonáját küldte ki annak felderítésére, hogy miféle tömeg tart feléjük, az pedig késett; mikor a futva közelgő csoport már majdnem odaért, de a portól az arcokat és a hadijelvényeket nem lehetett felismerni, (Cassius) ellenségnek vélvén a feléje igyekvőket, köpenyével betakarta fejét, úgy nyújtotta nyakát félelem nélkül szolgájának. Cassius feje már lehullott, mikor a katona megérkezett és jelentette, hogy Brutus győzött... Néhány nappal később Brutus újból megütközött és vereséget szenvedett. Éjszaka, menekülés közben, egy dombra húzódott... (és kardjába dőlt).

(71) Az ellenséges táborban Brutus és Cassius után Messalla, ez a ragyogó tehetségű ifjú ember bírt a legnagyobb tekintéllyel.³ Voltak, akik őt szerették volna vezérüknek; ő azonban inkább a Caesar kegyelméből való megmaradást, nem pedig a háború kétes lehetőségeinek kísértését választotta. Caesarnak is alig szereztek győzelmei nagyobb örömet Corvinus megnyerésénél; de az emberi hála és kötelességteljesítésre sincs külön példa, mint Corvinusé volt Caesar iránt. Egyetlen más háború sem járt ennyi híres ember pusztulásával...

(72, 4) Statius Murcus tengernagy, a hajóhad főparancsnoka, a hadsereg és a hajóhadnak rábizott egységeivel Sextus Pompeiushoz, a nagy Cnaeus fiához pártolt, aki Hispaniából visszatérőben Szicíliát szállotta meg. Hozzá özlöttek mind Brutus táborából, mind Italiából és más országrészekből a proskribáltak, akiknek sikerült a fenyegető veszélyt kikerülniük. Ezeknek — teljesen bizonytalan helyzetükben — bárki jó volt vezérnek, mivel sorsuk nem engedett választást, menedékhelyét viszont mutatott, és mikor a végveszély elől futottak, ott kötöttek ki, ahol megállhattak.

(73) Ez az ifjú (Sextus Pompeius) faragatlan, akadozó beszédű, annál indulatosabb, harcias, gyors észjárású ember volt; megbízhatóság tekintetében nagyon elütött apjától; felszabadítottjainak felszabadítottja és szolgáinak szolgája (*libertorum suorum libertus servorumque servus*), a közbecsülésben állóknak irigye volt, hogy a leghitványabbnak hajlongjon; az akkor még majdnem egészében Pompeius-pártiakból álló senatus Antonius mutinai megfutamodása után — a tengeren túli provinciáknak Brutusra és Cassiusra való ruházásával egyidejűleg — visszahívta Hispaniából, ahol Asinius Pollio volt praetor emlé-

³ M. Valerius Messalla Corvinust, a neves szónokot és irodalombarátot, az id. Seneca kevésbé finoman, de nyilván nem alaptalanul, *desultor bellorum civilium*-ként jellemezte. (*Desultor* a. m. »cirkuszi lovas, aki egyik lóról a másikra ugrál át«.)

kezetes háborút folytatott ellene, visszahelyezte apja javaiba és kinevezte a tengerparti övezet parancsnokává. Erre ő — mint említettük — elfoglalta Sziciliát, a seregébe fogadott sok rabszolgából és menekültből több legiót alakított; hajóhadának parancsnokaival, Menával és Menecratesszel — apjának két felszabadított rabszolgájával — dúlt és fosztogatott a tengeren, a zsákmányból tartotta fent magát és seregét, és az apja főparancsnoksága alatt megtisztított tengert pirulás nélkül tette újból kalózportyázások színhelyévé.

(74) Brutus és Cassius pártjának leverése után Antonius vállalkozott arra, hogy a tengerentúli provinciákba megy, Caesar pedig visszatért Italiába, de azt sokkal nagyobb kavarodásban találta, mint előzőleg gondolta. Tudniillik L. Antonius consul — aki csak hibáiban volt méltó párja fivérének, erényeiben, amelyek (M. Antoniusban) néha mégis megmutakoztak, annál kevésbé — részint Caesar (Octavianusnak) a veteránok előtt való megrágalmazásával, részint azoknak fegyverbe szőlítésével, akik a méltányos földosztás és coloniák szervezése folytán elvesztették birtokaikat, nagy sereget gyűjtött. Más részről Fulvia, Antonius felesége, akinek csakis a teste volt nőies, fegyveres zendülést lobbantott lángra: megszállta Praenestét (ez lett a háború gócpontja); L. Antonius, miután Caesar seregei mindenünnen kiűzték, Perusiába húzódott; (Munatius) Plancus, az Antonius-párt támogatója, inkább csak megcsillogtatta a reményt Antonius előtt, hogy majd segítségére siet, valójában nem segítette. Caesar szokott vitézségével és szerencsésével bevette Perusiát, de Antoniust bántatlanul hagyta; a perusiaiakkal való kegyetlenkedésre sem annyira a vezér szándéka, mint inkább a katonák felbőszültsége folytán került sor. A várost felgyújtották...

75—79: A campaniai zavargások elfojtása, Ti. Claudius Nero és Livia — Augustus jövődöbeli felesége — menekülése; a brundisiumi és misenumi egyezség Antoniusszal, illetve Sex. Pompeiusszal, majd az utóbbi leverése és szomorú vége.

(80) Caesar, miközben folyt a háború Pompeius ellen, Afrikából hazarendelte Lepidust tizenkét nem teljes létszámú legiójával együtt. Ez az üresfejű ember, aki igazán nem érdemei alapján élvezte a szerencse tartós kedvezését, parancsnoksága alá vonta Pompeius seregét, mivel ő közelebb volt hozzá, bár az nem az ő (Lepidus), hanem Caesar főségét ismerte el (*sequentem Caesaris auctoritatem ac fidem*), majd húsnál több legiójának számától megszedülve oly örütségre vetemedett, hogy — bár más győzelmének csak haszontalan társa volt, hiszen ottani tartózkodása alatt Caesar haditanácsában mindig különvéleményt képviselt és a többiek javaslatait gáncsolta — az egész győzelmet a magáénak nyilvánította, sőt volt merészsége azt üzeni Caesarnak, hogy távozzék Sziciliából. Sem a Scipiók, sem a régi Róma más vezérei nem merészeltek végrehajtani bátrabb dolgot, mint ekkor Caesar: fegyvertelenül, egy szál köpenyben, nevéen kívül senki mást nem víve magával ment be Lepidus táborába, és miután a hitvány ember (ti. Lepidus) parancsára feléje lőtt nyilakat kikerülte, csak köpenyét lyukasztotta keresztül egy dárda, volt bátorsága ahhoz, hogy a legio sasát elragadja. Ilyen esetből érthetjük meg a két vezér közti különbséget: a fegyveresek a fegyvertelen után indultak, Lepidus pedig tíz évvel azután, hogy az életével oly kevésbé összeegyeztethető hatalomhoz jutott, katonáitól és a szerencsétől elhagyatva, gyászruhát öltött és a Caesarhoz sereglő sokaság végén megbújva (Caesar) térde elé rogyott. Életét és a vagyona fölött való rendelkezés jogát megtarthatta, de méltóságát, melyet nem tudott megvédeni, elvesztette...

(82, 4) (Antoniushnak) mind Kleopatra iránti lángoló szerelme, mind az alkalmaktól, féktelen természetétől és a sok hízélgéstől táplált elvetemültsége egyre csak fokozódott. Végül is elhatározta, hogy háborút indít hazája ellen. De már előzőleg is »új *Liber pater*«-nek nevezte magát, és a fején repkénykoszorúval, aranykoronával, a kezében thyrsust tartva, a lábán cothurnusszal — mint Liber atya — vonult be diadalmenetben Alexandriába.

(83) A háborús készülődés közepette (Munatius) Plancus Caesarhoz pártolt. Ebben korántsem igazságvágya, hazaszeretete vagy Caesarhoz való ragaszkodása vezette, hiszen mindezekre folyvást rácsófol, hanem beteges szenvedélye, az árulás (*morbo proditor*). Előzőleg a királyné (Kleopatra) legaljasabb hízelgője, a rábszolgáknál is alábbvaló szolgája volt, Antoniushnak tollnoka (*librarius*), a legfajtalanabb dolgok kieszelője és megvalósítója, mindenkitől mindenre megvásárolható személy, aki egy dőzsölés alkalmával tengerszínre mázolván, meztelenül, fején nádkoszorúval, maga után farkat vonszolva, térdén állva mutatta be Glaucus (tengeri istent); nyilvánvaló pénzügyi visszaélései miatt azonban Antonius is elidegenedett tőle. Később ugyanő a győztes (Octavianus) kegyességét (*clementiam*) érdemeinek elismerése és annak helyeslése gyanánt értelmezte, amit (Octavianus) Caesar valójában csak elnézett neki. ... Találón jegyezte meg Coponius, a tekintélyes volt praetor, mikor Plancus — közvetlenül átpártolása után — a senatusban minden gazságot a távollevő Antonius nyakába akart varrni: »Csakugyan sok mindent elkövetett ez az Antonius, mielőtt otthagytad.«

(84) Ezután — Caesar és Messalla Corvinus consulságának évében (i. e. 31) — került sor az actiumi ütközetre, amikor is a Iulius-párt győzelme már sokkal az összecsapás előtt biztos volt... Az ellenséges hajóhad a döntő csata előtt kétszer is vereséget szenvedett.

(85) Eljött tehát a végső döntés napja, amikor a felyonultatott hajóhadak élén Caesar a világ fennmaradásáért, Antonius viszont a világ rombadöntéséért harcolt. A Iulius-párt hajóhadának jobbszárnyát M. Lurius, balszárnyát Arruntius vezette; Agrippa volt az egész tengeri ütközet fő irányítója; a tervek szerint Caesar ott jelent meg, ahol a hadi helyzet alakulása ezt szükségessé tette, vagyis mindenütt jelen volt. Antonius hajóhadának parancsnoksága Publicolára és Sosiusra volt bízva; a szárazföldi seregek közül Caesarét Taurus, Antoniusét Canidius vezette. Mihelyt megkezdődött az ütközet, az egyik oldalon minden volt: vezér, matrózok, katonák; a másikon semmi, csak katonák. Kleopatra volt az első, aki futásnak eredt; Antonius inkább maradt a menekülő királyné, mint harcoló katonái mellett, és így az *imperator*, akinek kíméletlen szigorral kellett volna eljárnia a szökevények ellen, maga szökött meg seregétől. Katonái a vezér elvesztése után is sokáig — állhatatosan és bátran — harcoltak, amikor a győzelemre már nem volt reményük, legalább a halálért...

(86) Hogy mit adott ez a nap a földkerekségnek, és milyen fordulat állott be az állam életében — ki merné egy ilyen szűkre szabott áttekintésben előadni?...

87—88: Antonius és Kleopatra halála; Octavianus *fortuna*-jának és *clementia*-jának megnyilvánulásai; az ifj. Lepidus összeesküvésének a *clementia*-val nenezen összeegyeztethető felszámolása; a volt triumvir és Iunia — Brutus nővére — fiának máglyán kellett meghalnia: *vivus igni devoratus est*.

(89) ... Ettől (ti. Octavianus hazatérésétől) kezdve az emberek már semmit sem kívánhattak az istenektől, az istenek semmit sem adhattak az embereknek, nem volt olyan óhaj, a tökéletes boldogságnak olyan kelléke, amit Augustus a fővárosba való visszatérése után az államnak, a római népnek és a világmindenségnek meg nem adott volna. A huszadik évben vége szakadt a polgárháborúnak, elcsitult a külső háborúskodás is, visszatért a béke, elült mindenütt a fegyverzaj; visszaállott a törvények hatálya, a bíróságok tekintélye, a senatus méltósága; a hatóságok jogköre ismét a régi lett, csak a nyolc praetorhoz járult még kettő. A hagyományos, ősi államforma felújultával ismét művelni kezdték a földeket, visszatért a kultusz tisztelete, a személybiztonság; mindenki nyugodtan élvezhette a vagyonát; hasznos törvénymódosításokra, üdvös új törvények hozatalára került sor; a senatus újjászervezése is megtörtént: nem kíméletlenül, de nem is a szigorúság mellőzésével. A diadalmenetekkel és fő méltóságokkal kitüntetett előkelőségeket a *princeps* a főváros ékesítésére buzdította. A consulság vállalásában csak arra lehetett rábírní Caesart, hogy egymás után tizenegyszer viselje, de ez ellen is több ízben tiltakozott; a diktatúrát, amelyet a nép kitartóan kínált neki, állhatatosan visszautasította...

(91) A Nyugat megbékéltetése közben Keletről a parthus király visszaküldte Augustusnak azokat a római hadijelvényeket, amelyeket Crassus szerencsétlen vállalkozása során Orodes, majd Antonius megfutamodása alkalmával Orodes fia, Phraates zsákmányolt. Az *Augustus* melléknevet méltán adta neki az egész senatus és a római nép egyetértő határozata — (Munatius) Planus indítványára...

A 27. év fontos eseményeinek kapcsán a lelkes író mindenesetre azokat is említi, »akik gyűlölettel nézték ezt a boldog állapotot»: egymás után ismerteti L. Murena, a »hitvány« Fannius Caepio, majd az »inkább gladiator, mint senator« Egnatius Rufus összeesküvését és bűnhődését.

64. A rhósosi Seleukos kiváltságai

Az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb feliratát, amely a katonai érdemek jutalmazásának a polgárháborúk korában kialakult rendszerét, a római polgárjog elnyerésének módozatait és gyakorlati hasznát dokumentálja, az Antiocheiától északnyugatra (az issosi öböl partján) fekvő Rhósos nekropolisában találták 1931-ben. Fényképét, francia fordítással kísért görög szövegét I. P. Roussel tanulmányában: »Un Syrien au service de Rome et d'Octave.« Syria 15 (1934) 33—74. l.

I. Az... év Apellaioi¹ havában.. Imperator Caesar, az isteni Iulius fia, négyszeres impérior, [másodszor] és harmadszor kijelölt consul² a rhósosiak szent, sérthetetlen (*asylos*) és önálló (*autonomos*) városa előjáróinak, tanácsának és népének üdvözlését küldi. Én is, a sereg is 5 egészségesek vagyunk. Az alábbi irat a római Capitolium egyik oszlopának (szövegéről) van másolva; helyezték el a városi levéltárban, de küldjete róla egy másolatot (*antigraphon*) a tarsosiak tanácsának és népének, az antiocheiaiak tanácsának és népének, valamint a... tanácsának és népének, hogy azok is elhelyezzék. Jó egészséget!

¹ Az Egyiptomban is használatos makedón naptár második hónapja november közepén kezdődött.

² A címzésekből következtethetőleg a levél i. e. 36 vége után, de legkésőbb 34-ben keletkezett.

II. [Mi?, Caesar] imperator, a közügyek rendezésére kiküldött hármasság tagja (*triún andrón epi és katastaseós tón démosiön pragmatón*: III *vir rei publicae constituendae*) 10 a Munatius és Aemilius-féle törvény³ alapján polgárjogot és minden vagyontárgyra kiterjedő adómentességet (*politeian kai aneispheorian*) adományoztunk az alábbiak szerint:

[Mivel Seleu]kos, Theodotos fia, a rhósosi, aki a... elleni háborúban a mi főparancsnokságunk alatt álló seregben szolgált, érettségünk sok rosszat szenvedett és sok veszélyt kiállott, a szorongattatás és szükség eltűrésében sohasem kímélte magát, 15 bizonyosságát adta az államhoz való ragaszkodásának és hűségének, a maga (sorsát) összekötötte a mi boldogulásunkkal (*sótéria*), és a római nép államáért minden károsodást (*blabé*) vállalt, jelenlétünkben és távollétünkben egyaránt hasznosnak mutatkozott,

1. megadjuk [neki és] szüleinek, gyermekeinek és utódainak és feleségének, akit [el fog venni] 20 ... a polgárjogot és minden vagyontárgyára kiterjedő adómentességet, még pedig olyan formában, amint azt a teljes joggal és törvényesen vele élő polgárok bírják; és legyenek mentesek (*paresis estó*) a hadi szolgálat és mindennemű közkötelezettség alól.

2. A fent[nevezett, mind maga, mind szülei, gyermekei és utódai] tartozzanak a Cornelia tribushoz, [és legyen joguk 25 szavazatukat ott leadni és censusra jelentkezni: *teimesthai*]; és ha távollétükben akarnak [censuson átesni, vagy] Italia [valamelyik municipiumához vagy coloniájához?] akarnak tartozni, ...

3. [Amennyiben] a fentnevezett, [nem különben felesége és szülei], gyermekei és [utódai], római polgárként élvezett adómentességét megelőzőleg [szülővárosában valamilyen adómentességet élvezett?], engedjék meg neki, hogy a római polgárt megillető adómentesség birtokában is, 30, hogy [ha élni óhajt vele], jogosan [élhessen vele, és a papi tisztségeket], ... megfektetéseket (*teimia*), kiváltságokat ... és [vagyontárgyait bírhasa és élvezhesse, ugyanúgy, mint, aki mindezt teljes] joggal és törvényesen bírja [és élvezi].

4. ... sem adószedő, sem adóbérlő ... beszállásolás vagy 35 téli szállás végett ...

5. [Ázsia] és Európa ... neki vagy gyermekeinek, feleségének ...

6. ... 40 Ami a házasságot illeti, a *lex Atilia* és a *lex Iulia* szerint⁴ ... 45

7. ... Asia provincia valamely városába vagy vidékére ..., [ha] a saját szükségletének fedezésére 50 valamely városból vagy vidékről behoz vagy kivisz, ... [ha] saját termékeiből, valamint jószágaiból a maga használatára kivisz ..., ezekre sem valamely város, sem adóbérlő vámot nem [szabhat ki].

8. [Ha valaki] panaszt tesz, [vádát] emel, törvényszéki eljárást indít, vagy [magánjogi keresetet] nyújt be ellenük, ... mindezekben az ügyekben, 55 [ha óhajtják], hogy a törvényszéki eljárás hazájukban, saját [törvényeik] szerint, vagy a szabad [városokban], illetőleg a mi magistratusaink vagy promagistratusaink előtt (*pos archontas é antarchontas hémeterus*) ... folyják le, [engedjék meg nekik, hogy] szabadon válasszanak, és senki se [járjon el velük az itt írottakkal ellentétben] és ne bíraskodjék ..., sem ítéletet ne mondjon, [ha

³ A *lex Munatia et Aemilia* neve az i. e. 42. év consulaira utal; talán arra hatalmazta fel a triumvireket, hogy a Brutus és Cassius elleni háborúban kinttűntetésre méltatott katonákat római polgárjoggal ruházzák fel.

⁴ Az említett törvények a gyámság kérdéseit szabályozták; ezek szerint az 5. és 6. pont a házassági és gyámjog kérdéseiben intézkedett.

mégis ítéletre kerülne sor], amely ezzel ellentétben volna, akkor [az ítélet ne] legyen [hatályos].

60 9. [Ha mégis valaki] a fentnevezettet, [szüleit, feleségét], gyermekeit vagy utódait be [akarná] vádolni, és előzetes végzésben megállapíttatná, hogy főbenjáró perről van szó (*prokrima te kephalés poiésas*), joguk van ahhoz, hogy... és követekként a [római] senátus és magistratusaink, illetőleg pro[magistratusaink] előtt megjelenjenek, és saját ügyeikben követeket... küldjenek. Bár-mely közösség és [bármely] magistratus, amely az [ezek után teendőket] nem cselekszi, illetőleg azok ellenére jár el, vagy arra vetemedik, hogy lefolytatja a vizsgálatot, [65] [vagy ítéletet hoz?], vagy zálogot tétet le és a fentnevezetteket csalárd módon [akadályozza] abban, hogy a részükre megállapított [kiváltságokkal éljenek], köteles a római népnek 100 000 se[stertius] összegű [pénzbírságot] fizetni. Ennek az összegnek a be[hajtását bárki] foganatosíthatja, [még akkor is, ha] a provinciában a mi magistratusaink és promagistratusaink előtt, vagy Róma [városában] akarja behajtani; aki azonban ennek [70] [az összegnek a biztosítására] megfelelő óvadékot (*engyas*) tesz le, annak meg van engedve, [hogy panaszt tegyen]. Hogy a fentebb írottak így történjenek, a jog[szolgáltatást] intéző ma[gistratusaink és promagistratusaink] ennek megfelelően határozzanak és intézkedjenek (*epikrinetosan phrontizetosan te; epikrima a. m. decretum*).

III. Az ... év Dystros havának 15. napján Imperator Caesar, az isteni [Iulius] fia, hatszoros imperator, há[romszoros] consul, negyedszer kijelölt consul⁵ 75 a rhósosiak szent, sérthetetlen és önálló városa [előljáróinak], tanácsának és népének üdvözlétét küldi. Ha ti egészségesek vagytok, jól van; én és a sereg egészségesek vagyunk. A követek, akiket hozzánk küldtetek: Seleukos, az én nauarchosom,⁶ Héras, Kalli..., ...eros és Symmachos, egy derék, velünk baráti és szövetséges viszonyban élő nép derék fiai (*andres agathoi*), felkerestek Ephesosban és megbízásuknak megfelelően tárgyaltak velem. Ezeket a férfiakat, akiket hazájukat szerető és derék embereknek ismertem meg, szívesen láttam és a megtiszteléseket (*timas*) és koszorúkat elfogadtam tőlük. 80 Ha felétek járok, igyekezni fogok, hogy jót tegyek veletek és városotok kiváltságait megvédjem. Ezt annál szívesebben fogom tenni, mivel nauarchosom, Seleukos, a háború egész tartama alatt seregemben szolgált, minden alkalommal kitüntette magát, és bizonyosságát adta jóakarátának és hűségének. Ugyanő egy alkalmat sem mulasztott el, hogy szót emeljen mellettetek, és nagy buzgósággal, minden befolyásának latbavetésével munkálkodott a ti érdekekben. Jó egészséget!

IV. 85 Az ... év Apellaios havának 9. napján. Imperator Caesar, az isteni [Iulius] fia, négyszeres consul (i. e. 30-ban), a [rhósosiak] szent, sérthetetlen és önálló városa előljáróinak, tanácsának és népének üdvözlétét küldi. Ha egészségesek vagytok, jól [van]; én és a sereg egészségesek vagyunk. Seleukost, polgártársatokat [és] az én nauarchosomat — mivel valamennyi hadjárat

⁵ Octavianus i. e. 31-ben volt harmadszor consul, imperatorrá pedig hatodszor az actiumi csata után kiáltották ki, tehát a levél 31 szept. 2 és dec. 31 között kelt. Nehézség csak az, hogy a makedón naptár Dystros hónapja február-márciusra esik. Roussel (i. h. 73. l.) a nehézséget annak feltételezésével próbálta kiküszöbölni, hogy az utóbbi dátum a levélnek nem a megírását, hanem rhósosi érkezését és iktatását jelzi (a következő évben).

⁶ Hajóparancsnokom.

során végig a seregemben szolgált, és jóakarátát, hűségét és vitézségét sok alkalmammal bebizonyította, amint [90] azokhoz illik, akik velünk harcolták végig [a háborúkat], és a háború során kitüntették magukat, — kiváltságokkal, adómentességgel és [római] polgárjoggal tüntettem ki. Ezért figyelemetekbe ajánlom (*synistanai* a. m. *commendare*), mert a hozzá hasonló férfiak a [hazájuknak szóló] jóakaratot is még szilárdabbá teszik. Mivel pedig [Se]leukosra való tekintettel minden tölem telhetőt annál szívesebben megteszek értetek, fordulatok csak hozzám bizalommal minden ügyetekben. Jó egészséget!

65. Maecenas politikai tanácsai Augustusnak

(Cassius Dio, Hist. Rom. LII 15—40 kihagyásokkal)

Cassius Dio előadása szerint Augustus az egyeduralkodó megszerzése után barátaival tanácskozott a hatalom gyakorlásának módjáról. Agrippa a köztársasági rend helyreállítását javasolta, míg Maecenas inkább a monarchikus államforma megteremtését tartotta helyesnek. A történetíró az Augustustól megvalósított politikai programot öltözteti Maecenas szavaiba. L. 58. sz. szemelvényünk bevezetését; a Maecenas-beszédnek az Alexander Severus korabeli senatori arisztokrácia politikai felfogásával kimutatható összefüggéseiről és Cassius Dio történetírói teljesítményéről általában I. N. A. Maskin, Augustus principatusa (Bp. 1953) 271. l. Vö. Chrest. II. 61—63. l. (a perzsa országnagyok vitája).

(15) »Ne gondold, hogy az tanácslom, zsarnokoskodj a nép és a senatus felett és taszítsd őket szolgaságba. Ezt én sem mondanám és te sem mernéd megvalósítani. Helyes és hasznos a te szempontodból és az állam (*polis*) számára az lesz, ha minden szükséges dolgot a legkiválóbb férfiakkal megtanácskozol, anélkül, azonban, hogy a tömegből ennek bárki ellentmondhatna, vagy akarattal szembeszállhatna. A háborúkat is a ti megbeszéléseitek alapján kell folytatni, mindenki másnak pedig csupán a parancsot teljesítenie; a magistrátusok választását is magatok intézzétek, a jutalmakat és büntetéseket ti határozzátok el, úgy, hogy azonnal törvénnyé váljék az, amit te a hozzád hasonló tiszteletben állókkal való tanácskozás után jónak tartasz. Így ellenségeinket titkon és a számunkra megfelelő pillanatban támadhatjuk meg, a vállalkozások vezetőit pedig kiválóságuk szerint, nem pedig a sors szeszélye, vagy törtétesük alapján jelöljük ki. A jók a féltékenység veszélye nélkül nyernek tiszteletet, a rosszakat pártviszály keltésétől nem tartva büntethetjük meg. Ily módon minden elvégzendő feladatot a leghelyesebben intézünk, semmit sem kell a nyilvánosság elé vinni és nyíltan megvitatni, senki sem követhet akarattal ellenkező parancsot, szándékaidat nem keresztezi másnak a becsvégya, meglévő javainkat gondtalanul élvezhetjük, nem tartva veszélyes háborúktól és szentségtörő lázadásoktól. Mert mindezek a bajok megtalálhatók a demokráciában, (vagyis a köztársasági államrendben), amelyben az erősebb elemek kitüntetésekre törekedve és a gyengébbeket megvesztegetvén mindent felforgathatnak. Ilyen jelenségek nagyszámban fordultak elő nálunk, és más módon nem is vethetünk nekik véget. Bizonyítéka ennek az a hosszú idő, amely óta szüntelen harcokban és pártvillogások közepette élünk, oka pedig az (uralmunk alatt élő) emberek sokasága és a kormányzati ügyek súlyos volta. A birodalom lakossága a legkülönfélébb nyelveket beszélő, más-más természetű, különböző indulatoktól vezérelt emberekből áll, s ez a helyzet már oly fokot ért el, hogy az ügyek rendben tartása a legnagyobb erőfeszítést igényli.

(16) Hogy igazat mondok, azt a közelmúlt eseményei bizonyítják. Amíg nem voltunk ily sokan és szomszédainktól nem különböztünk lényegesen, jó államrendben éltünk, és szinte egész Italiát meghódítottuk. Amióta azonban túljutottunk Italia határain, és szárazföldeken, szigeteken áttörve a tengereket és földeket mind a mi nevünkkel és hatalmunkkal töltöttük meg, azóta semmi jót nem tapasztaltunk. Először is saját hazánkban, mintegy falaink között törték ki a pártviszályok, majd ez a kórság kiterjedt seregeinkre is. Innen van az, hogy államunk, mint valami súlyos és emberekkel túlsúlyolt bárka, amelynek még kormányosa sincs, már sok nemzedék óta hánykolódik a viharban, ide-oda vetődik, és sehol nem tud horgonyt vetni. Ne nézd hát fétlenül, hogy hányja a vihar ezt a hazát, hiszen látod, hogy a réseken már betör a víz, ne engedd hát, hogy valamely zátonyon hajótörést szenvedjen. Hiszen látod, mennyire korhadtt (az állam hajója), és hosszú időn át már nem képes magát tartani. Ha tehát az istenek, könyörülve a hazán, téged tettek gondviselőjévé és urává, ne hagyd cserben, hanem légy azon, hogy amiként most egy kis időre fel tudott lélegzeni, azonképpen a jövőt is nyugalomban érje meg.

(17) Úgy gondolom, magad is rég meggyőződhetnél arról, hogy helyes tanácsot adok, amikor úgy vélem, a népnek monarchikus uralom alatt kell állnia. Ha ez a helyzet, készséggel és elszántsággal kell a vezetést vállalnod, vagy legalább is el nem utasítanod. Hiszen ma már nem arról tanácskozunk, hogy el kell-e fogadnod az uralmat, hanem arról, hogy nem szabad elvesztened és még kevésbé veszélyeztetned. Mert ki fog téged kímélni, ha akár a népre bízod rá ügyeinek intézését, akár más valakit rendelsz magad helyett, mikor már eddig is oly sok emberrel szemben követtél el sérelmet, s ezek mindannyian szembe szállnak majd uralmaddal, úgy hogy senki sem fog megvédeni téged azért, amit eddig tettél, de mint lehetséges vetélytársat, még életben sem akar majd téged hagyni. Bizonyítéka ennek az, hogy Pompeius is, mihelyt lemondott hatalmáról, ki volt téve a támadásoknak és cselszövényeknek, s ezekből nem tudván kilábalni, végül is elpusztult. Caesar, a te atyád ugyanígy cselekedett, és ugyanígy pusztult is el. Már korábban ugyanígy járt Marius és Sulla, de szerencsájukre még bukásuk előtt meghaltak. Igaz, hogy egyesek szerint Sulla éppen ettől való félelmében, maga végzett önmagával, hiszen még életében megkezdték törvényeinek érvénytelenítését. Te is tarthatsz attól, hogy sok Lepidus, sok Sertorius, Brutus és Cassius kész ellened támadni.

(18) Mindezeket szem előtt tartva és sok más körülményt is meggondolva, ne tedd hát tönkre önmagadat és a hazát, annak a látszatnak kedvéért, hogy önként vagy hajlandó lemondani a hatalomról. Először is, mihelyt valaki ilyenmit csak gyanítana is, — az emberi természettől nem áll távol a nagyratörés, és édes annak még a veszélye is. Másfelől ki ne ismerné azt a kényszerhelyzetet, amely által jelen hatalmadig eljutottál? Bárki vádolna téged emiatt, teljes joggal lehet hivatkozni atyád gyilkosaira, akik e kényszerhelyzetbe hoztak. Ha azok nem ölték volna meg oly hitvány és gyalázatos módon, te sem emeltél volna fegyvert, nem gyűjtöttél volna sereget, nem szövetkeztél volna Antoniuszal és Lepidusszal, és ezek segítségével amazokon nem kellett volna bosszút állnod. Most már mindenki tudja, hogy becsületesen és igazságosan tetted mindent. Ha történt is közben egy és más hiba, ezt saját biztonságunk veszélyeztetésénélkül jóvátenni úgy sem tudjuk. Így hát bízzuk magunkat és államunkat a sorsra, amely a monarchiát a te kezébe adta. Még nagy hálával is tartozunk azért, hogy nem csupán a polgárháborúktól mentett meg minket, hanem álla-

munk rendjének helyreállítását is a te kezébe adta, hogy azzal illő módon rendelkezvén mindenkinek megmutasd: ellenségeid csak zavart és bajt tudtak kelteni, és te magad vagy az egyetlen derekas férfiú. Ne félj a birodalom nagyságától, mert mennél nagyobb, annál több benne a kedvező tényező is, s a meglevőt megtartani sokkal könnyebb, mint valamit megszerezni. Másét elvenni fáradságot és veszélyt jelent, a meglevők megtartásához azonban elég egy kevés józan ész. Ne tarts attól sem, hogy nem élhetsz majd biztonságban, és nem élvezheted az emberi javakat, amennyiben hajlandó vagy az államot úgy kormányozni, ahogy tanácsolom. Ne gondold, hogy beszédem eltér a tárgytól, amikor mindezt bőven fejtem ki neked. Nem bőbeszédűségből teszem ezt, hanem, hogy világosan meglásd: az értelmes ember számára lehetséges, sőt könnyű feladat a helyes és veszélytelen kormányzás.

(19) Allítom továbbá, hogy elsősorban a senatori testületet kell teljes mértékben és azonnal felülvizsgálnod és megszüntöd, mivel egyes nem alkalmas személyek a polgárháborúk során jutottak be a senatusba. Akikben valami erény lakozik, azokat tartsd meg, a többieket pedig taszítsd ki. De nehogy egyes kiváló embereket szegénységük miatt távolíts el, sőt az ilyeneknek add meg a rangjukhoz illő pénzösszeget. A kitaszítottak helyett vidd be a senatusba a legelőkelőbb származásúakat, a legkülönbeket és leggazdagabbakat, mégpedig nemcsak Italiából, hanem a szövetségesek és alattvalók közül is válogasd ki őket. Így számos munkatársra teszel szert és még ellenőrzés alá is veszed valamennyi nép vezetőit. Most már azok sem lázadhatnak, mert nem lesz nagynevű vezetőjük, a kiemelkedő személyek pedig, uralmad részeseivé válván, maguktól is a te pártodon lesznek.

Hasonlóképpen járj el a lovagok irányában. Mindenhonnan válogasd ki a lovagi rendbe azokat, akik származásuk, kiválóságuk és gazdagságuk szerint a második sorba tartoznak. Mindegyik csoportból annyit sorolhatsz közéjük, amennyit jónak tartasz, anélkül, hogy nagy tömegükkel törődnél. Mert mennél több kiváló ember vesz téged körül, annál könnyebben tudsz szükség esetén minden kormányzati feladatot ellátni, s alattvalóidat is meggyőződ arról, hogy nem rabszolgákként és alacsonyabb rendű emberekként bánsz velük, hanem a birodalom minden javát, és még vezetését is megosztod velük, úgyhogy az államot a magukénak érzik, és úgy buzgólkodnak érdekében. Annnyira távol állók attól, hogy ezt a gondolatot esetleg helyteleníteném, hogy még a polgárjogban is szívesen részesíteném őket, hogy ebből is részesedvén, megbízható szövetségeseink legyenek, velünk mintegy azonos államot alkotva, amelyben városunk csak a középpont, ők pedig ahhoz képest mintegy a tanyákban és falvakban élnek...

(27) A senatorokkal és lovagokkal szemben tehát így járj el. Állandó hadsereget is kell szervezni a polgárokból, alattvalókból és szövetségeseiből, mégpedig minden egyes néptörzsből a szükség szerint, nagyobb vagy kisebb számban. Ezeknek zsoldot kell adni, és állandóan fegyverben kell állaniuk, szüntelenül gyakorolniuk a harc művészetét, meg kell tanulniuk a legalkalmasabb helyen való táborverést. Katonai szolgálatuk meghatározott időre korlátozódjék, hogy az életet még élvezhessék a megöregedés előtt. Másképp ugyanis, alkalmi seregek küldésével nem tudunk boldogulni, hiszen magunk is oly távol vagyunk birodalmunk határaitól, és minden irányban ellenségtől vagyunk körülvéve. Ha pedig minden erőteljes korban levő embernek megengedjük a fegyverviselést és a katonai kiképzést, ebből csak lázadások és polgárháborúk keletkezhetnek. Ha viszont ebben megakadályozzuk, és csak szükség esetén szólítjuk őket fegy-

verbe, abban a veszélyben forgunk, hogy katonáink gyakorlatlanok és tapasztalatlanok lesznek. Ezért javaslom azt, hogy a polgárok általában legyenek fegyvertelenek, városaikat ne védje fal, és csak a legerősebbeket és a megélhetésre leginkább rászorulókat válasszuk ki a kiképzésre. Ezek jobban is harcolnak, mert csak ezzel a munkával kell foglalkozniuk, a többiek pedig annál könnyebben művelhetik a földet, hajózhatnak, végezhetik békés tevékenységüket, nem kényszerülnek katonai vállalkozásokban részt venni, hiszen mások őrzik őket, a lakosság legharcakészebb, legerőteljesebb része pedig, amely egyébként tán útonállásra kényszerülne, gondtalan megélhetéshez jut, míg a többiek veszély nélkül töltik életüket.

(28) Honnan szerzünk azonban pénzt erre a célra és más szükséges kiadásokra? Ezt is elmondom, de röviden, előrebocsátva azt, hogy, ha demokráciában élünk, pénzre akkor is szükségünk van. Nem élhetünk biztonságban katonák nélkül, zsold nélkül pedig senki sem fog katonáskodni. Ne érezzünk hát szorongást amiatt, hogy tán kizárólag a monarchiának kell a szükséges pénzek megszerzéséről gondoskodnia, s emiatt ne térjünk le a monarchia útjáról, hanem azon az alapon tanácskozzunk, hogy bármilyen kormányformában élünk is, mindenképpen szükség van a pénz megszerzésére. Azt javaslom tehát első sorban, hogy az államkincstár kezében levő ingatlanokat — úgy látom ezek száma a háború következtében nagyra nőtt — néhány nagyon szükséges és hasznos föld kivételével adjuk el, s az így befolyó pénzüsszeget mérsékelt kamatra adjuk ki. Így a föld is művelés alá kerül, mert urai maguk művelik meg, ők alaptőkét szerezvén jobbmódúakká lesznek, a kincstár pedig megszaktíttalannul jut kielégítő jövedelemhez. Fel kell továbbá becsülni a bányákból eredő jövedelmeket, és minden más forrásból eredő állandó jövedelmi forrást, és ezután számvetést készíteni, nem csupán a katonai szükségletekről, hanem mindarról, ami az állam jó fenntartásához szükséges, figyelembe véve az előre nem látott hadjáratokból és egyéb véletlen esetekből adódó elkerülhetetlen kiadásokat. Mindezek után a fennmaradó szükségletek fedezésére adót kell kivetni, röviden kifejezve: mindazokra a vagyontárgyakra, amelyek tulajdonosuknak bizonyos hasznot hajtanak, továbbá meghatározni összes alattvalóink adóját. Méltányos és illő dolog ugyanis, hogy közülük senki se legyen adómentes, sem az egyén, sem egy egész nép, hiszen a birodalom hasznát is a többiekkel együtt élvezik. Minden egyes területen adószedőket kell megbízni, azzal, hogy az összes jövedelmi forrásokból eredő teljes összeget kell szolgálati idejükön belül behajtaniuk. Ez nemcsak számukra teszi könnyebbé az adó behajtását, de maguknak az adófizetőknek is nem csekély hasznot jelent. Arra gondolok, hogy ezután a kötelező adókat kis részletekben szolgáltatathatják be, és — a mostani helyzettől eltérően — csekély elmaradás esetén nem kell az egész összeget egyszerre megfizetniük.

(29) Jól tudom, hogy egyesek méltatlankodnak majd az adók (*phoroi*) és szolgáltatások (*telé*) e rendszere miatt. De azt is tudom, hogy ha nem lesznek kitéve fölös zaklatásoknak és a tapasztalat alapján meggyőződnek arról, hogy mindez az ő biztonságuk kedvéért és megmaradt javaik gondtalan felhasználhatósága érdekében történik, és hogy továbbá a befizetett összegek nagyrészt nem idegenek, hanem ők maguk kapják kézhez provincia-helytartók, procuratorok és katonák minőségében, még hálások is lesznek azért, hogy jövedelmük e csekély részét feláldozván zaklatások nélkül élvezik a maradékot, és tanúi az adójövedelmek józan és pazarlás nélküli felhasználásának. Aki ugyanis látja,

hogy te a saját szükségleteidre igen takarékos vagy, a köz érdekében azonban semmi kiadást nem sajnálsz, készséggel fogja az adót fizetni, abban a meggyőződésben, hogy a te gazdagodásod az ő számára jelent biztonságot és jómódot.

(30) E forrásokból tehát bőven áll majd pénz rendelkezésre. A többi ügyekre vonatkozólag a következő javaslatom van. Ezt a várost (Rómát) ékezd a legnagyobb fényűzéssel, és tedd fényessé mindenféle ünnep rendezésével. Nekünk, akik sok nép felett uralkodunk, minden tekintetben felül kell mőlnünk őket, mert ez kelt tiszteletet szövetségeseinkben és félelmet ellenségeinkben. A többi várossal a következőképpen járj el. Először is maga a lakosság semmi hatalommal ne rendelkezék, semmiféle népgyűlésen ne vehessen részt. Ugysem okoskodnának ki semmi jót, inkább csak szüntelen zavarokat keltenének. Ezért még a saját népünket sem gyűjteném össze esküdtszék, vagy hivatali választás címén, semmi olyan gyűlésre, amelyen lényeges kérdésekről kell határozni. A városoknak továbbá ne legyenek a kelleténél számosabb és nagyobb épületeik, ne rendezzenek különféle, nagy költséggel járó játékokat, nehogy hiú tekintélyért folytatott harcokban fecséreljék el erejüket. Legyenek mindenféle ünnepségek és látványosságok, még a cirkuszi játékokon kívül is, de nem oly mértékben, hogy az a kincstárat vagy az egyes háztartásokat tönkretegye, vagy hogy az ott élő idegeneket is költsékezésre kelljen kényszeríteni, azzal pl., hogy egy-egy verseny-győztesnek élethossziglani megélhetést biztosítanak. Értelmetlen dolog, hogy a jómódúak saját városukon kívül is költségekre kényszerüljenek, s a versenyzőknek is elegendő, ha alkalmmilag kapnak jutalmat — kivéve persze, ha valaki az olympiai vagy pythiai játékokon vagy valamely római versenyen szerez dicsőséget...

Egyetlen városnak se legyen saját pénze, önálló súly- és mértékrendszere, hanem mindegyik a mi pénz- és súlyrendszerünket használja. Ne küldözgesse nek hozzád követségeket se, csak a döntést igénylő ügyekben. Kéréseiket terjesszék saját helytartójuk elé, és az ő közvetítésével jussanak hozzád azok a kérések, amelyeket ő erre méltónak tart. Ezzel sok költségtől szabadulnak, és nem is járnak rosszul, hiszen a bírói döntéseket minden költség és fáradság nélkül közvetlenül vehetik tudomásul...

(33) ... Ami az igazságszolgáltatást, a levelezést, az egyes városok határozatainak és magánosok kéréseinek intézését, egyszóval a birodalom teljes igazgatását illeti, ezt a lovagok közül kiválasztott munkatársakra és alkalmazottakra bízad. Így minden ügy intézése egyszerűbbé válik, te pedig sem tévedésnek nem vagy kitéve, — ha mindent magad akarsz megítélni — sem nem merülsz ki az egyedül végzett munkában. Add meg mindenkinek, aki neked valamely tanácsot akar adni, a félelem nélküli szabad beszélgetés jogát. Ha szavait helyesled, kapjon megfelelő jutalmat, ha pedig elutasítod, ne szenvedjen büntetést. Akik kitalálják gondolatodat, azokat dicsérd és becsüld, hiszen ötleteik révén magad is jóhírnevet szerzel, akik azonban egyszer-egyszer tévednek, ne szégyenítsd meg, és ne is vádold. Szándékukat kell figyelembe venni, nem pedig tévedésüket korholni. Ugyanezt tartsd szem előtt a hadügyekben. Ne nehezeld, ha egy hadvezéredet akarata ellenére balszerencse kíséri, de ne irigyeld sikerét sem. Így mindenki önként és szívesen fog érted veszélyt is vállalni, bízva abban, hogy vereség esetén nem szenvednek büntetést, siker után pedig nem kell tartaniuk cselszövényektől. Akadtak már sokan olyanok, akik a hatalmon levők féltékenységtől tartva, szívesebben vállalták a vereséget,

mint a győzelmet; ezzel maguknak biztonságot szereztek, a büntetést pedig sikerült másokra hárítaniuk. Ha te egyaránt felhasználod a gyengébbek és kiválóbbak képességeit, semmiképpen sem kerülsz majd olyan helyzetbe, hogy szavakban másokra, a valóságban azonban önmagadra kelljen féltékenykedned.

(34) Úgy beszélj és úgy cselekedj, ahogyan szeretnéd, ha alattvalóid lennél. Ilymódon inkább neveled, semmint hogy a törvényekbe foglalt büntetésekkel rettegésben tartanád őket. Az előbbi módszer lelkesedést, az utóbbi félelmet kelt, és szívesebben utánozza bárki a szemeláltára történő jót, mint ahogy őrizkedik attól a rossztól, amit csak szavakban tiltanak el. Mindent a legpontosabban intézz, önmagaddal szemben ne ismerj kíméletet, jól tudva azt, hogy minden szavad és tettered a nyilvánosság elé kerül. Úgy élj, mintha olyan színházban játszanál, amelynek nézőtere az egész földkerekség, s amelyben éppen ezért a legkisebb tévedésed sem maradhat rejtve. Minden tettered nem egyesek, hanem a nyilvánosság előtt történik. A vezetők tetteit szívesen kísérik figyelemmel a többiek, s ha egyszer megtudják, hogy te másként beszélsz, mint ahogy cselekszel, fenyegetéseidről sem fognak félni, hanem tetteidet fogják figyelni. Alattvalóid életmódját kísérd figyelemmel, de ne vizsgálód bántó módon. A mások által eléd terjesztett bűnöket ítélj el, amit azonban nem jelenhetnek be neked, tégy úgy, mintha nem is tudnál róla — kivéve a közérdek elleni bűnöket...

(40) Erre gondoldj és tartsd szem előtt mindazt, amit mondtam. Ne dobd el magadtól azt a jószerecsét, amely minden ember közül téged választott ki és állított az élre. Ha a valóságban a monarchikus rendet választod, a »királyi« címűtől (*basileia*) azonban mint valami átkozottól tartózkodol, csak a címtől kell magadat megfosztanod, de a »Caesar« elnevezés alatt egyeduralkodó lehetsz. Ha szükségét érzed más megtisztelő címzéseknek, megadhatják neked az *imperator* elnevezést, mint ahogy atyádnak is megadták, vagy bármely más címmel is kifejezhetik tiszteletüket. Így a királyi hatalom lényegét ennek az elnevezésnek gyűlöletessége nélkül fogod élvezni...

66. Cornelius Gallus Egyiptomban (i. e. 29)

(CIL III 14 147, 5; Dessau 8995; St. 1470; Ehrenberg — Jones, 21. sz.)

Cornelius Gallusnak, Augustus ifjúkori bizalmas barátjának (i. e. 69—26) nevét és működését, az aranykori írókhoz fűződő kapcsolatait mindig számon tartották. Mégis becses gazdagodást jelentett ez a háromnyelvű (latin, görög és egyiptomi) felirat, amelyet Philai szigetén — az ottani monumentális templom falán — az 1890-es években találtak. A felirat érdekes módon hitelesíti Gallus kegyvesztettségének Cassius Diónál (LIII 23, 5) olvasható indokolását (egyiptomi helytartóskodása során »saját szobrait állíttatta fel úgyszólván egész Egyiptomban és minden tettét a piramisokra vésette«): a felirat fölött látható lovas is Gallust ábrázolta. A *defectio*, amelyet Gallus tizenöt napon belül leverte, a súlyos adóterhek miatt mindjárt a római fennhatóság első évében robbant ki. A keltezés a hieroglifikus szövegből adódik: i. e. 29 március 15.

C. Cornelius Gallus, Cnaeus fia, római lovag, a királyoknak (Octavianus) Caesartól, az isteni (Caesar) fiától való legyőzése után Alexandria és Aegyptus első helytartója (*praefectus*), aki a thébaisi zendülést (*defectio*) tizenöt napon belül leverte és nyílt csatában kétszer aratott győzelmet, öt várost: Borésist, Koptost, Kerameikét, a nagy Diospolist (Thébaít) és Ophieiont elfoglalta, e zen-

dülések vezéreit foglyul ejtette, a sereget a Nilus zuhatagjain túl, odáig vezette, ameddig fegyvereivel sem a római nép, sem az egyiptomi királyok még nem hatoltak előre; miután Thébaist, minden király közös félelmé(nek tárgyát) fennhatósága alá kényszerítette (*Thebaide, communi omnium regum formidine subacta*), Philainál Aethiopia királyának követeit meghallgatta és ezt a királyt oltalmába fogadta (*in tutelam recepto*), majd az aethiopiai Triakontaschoinos kormányzójaként megerősítette (*tyranno constituto*), a hazai isteneknek és a segítő Nilusnak (*dieis patrieis et Nilo adiutori*) ezt ajánlotta fel.

67. Res gestae divi Augusti

(Kivonatossan)

A teljes magyar szöveget (bevezetéssel) l. az Antik Tanulmányok I. évf.-ában (1954), 323—332. l. Az eredeti kétnyelvű szöveg legújabb kiadása: Ehrenberg—Jones, 1—31. l.

Az isteni Augustus tettei, melyekkel a földkerekséget a római nép hatalma alá hajtotta, és azoknak a kiadásoknak a jegyzéke, amelyeket az állam és a római nép javára fordított. A Rómában felállított két ércoszlop feliratának másolata:

(1) Tizenkilenc éves koromban a magam elhatározásából és a magam költségén (*privato consilio et privata impensa*) hadsereget szerveztem, melynek segítségével a párturalomtól elnyomott államot (*rem publicam a dominatione factionis oppressam*) felszabadítottam. Ezen a címen a senatus kitüntető határozatával tagjai közé választott C. Pansa és A. Hirtius consulsága alatt (i. e. 43), feljogosítván arra, hogy véleményemet a volt consulokkal együtt adhassam elő, és *imperium*-mal ruháztam fel. *Propraetori* minőségemben engem és a consulokat bízott meg azzal, legyen gondunk rá, hogy az állam semmi kárt ne szenvedjen (*res publica ne quid detrimenti caperet*). A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára (*rei publicae constituendae*).

(2) Atyám gyilkosainak istentelen tettét (*facinus*) törvényes ítélettel megtoroltam: száműztem, majd mikor fegyverrel támadtak az állam ellen, nyílt csatában kétszer is legyőztem őket.

(3) Sokszor viseltem hadat szárazon és vizen, belső és külső ellenség ellen (*hella civilia et externa*), az egész földkerekségen, és győzelmeim után minden kegyelmet kérő polgárnak megkegyelmeztem. Az idegen népeket (*externas gentes*) sem irtottam ki, ha biztonságunk veszélyeztetése nélkül meg lehetett nekik bocsátani, inkább megoltalmaztam őket. Körülbelül 500 000 római polgár tette le kezembe az esküt. Ezek közül szolgálati éveik leteltével coloniákba telepítettem vagy municipiumaikba visszabocsátottam több, mint 300 000-et. Földet utaltam ki számukra (*agros adsignavi*), vagy katonáskodásuk jutalmául pénzt adtam nekik. Hajót zsákmányoltam hatszázat, a három evezősorosaknál kisebbeken kívül.

(4) Kétszer vonultam be *ovatio*-val (*ovans triumphavi*), háromszor ünnepélyes diadalmenetben (*egi curulis triumphos*), és huszonegyszer kiáltottak ki imperátorrá. A senatus több triumphust is szavazott meg számomra, de én nem fogadtam el. Az egyes háborúk során tett fogadalmaim beváltásául az

engem megillető vesszőnyalábokról a babért a Capitoliumon helyeztem el. Az általam vagy az én auspiciumaimmal, legatusaim által szárazon és vizen elért sikerek miatt a senatus ötvenötször rendelt hálaadást a halhatatlan isteneknek. A napok száma, amelyeken senatusi határozat alapján hálaadó istentiszteletet tartottak, 890 volt. Diadalmeneteimen kilenc király vagy királyi sarj vonult felszekezem előtt. Tizenháromszor voltam consul, mikor ezeket írtam, és harminchétszer nyertem el a tribunusi hatalmat (*tribunicia potestas*).

(5) A dictaturát, amelyet a nép és a senatus mind távol-, mind jelenlétemben megszavazott, M. Marcellus és L. Arruntius consulsága alatt (i. e. 22) nem fogadtam el. Nem utasítottam azonban vissza a nagy inség idején a gabonaellátásról való gondoskodást (*curatio annonae*). Ezt a tisztemet úgy láttam el, hogy az egész polgárságot saját költségemen és gondoskodásommal néhány napon belül megszabadítottam a félelemtől és a fenyegető veszélytől. Az akkor egyszer s mindenkorra felajánlott consulságot szintén nem fogadtam el.

(6) M. Vinicius és Qu. Lucretius, majd P. Lentulus és Cn. Lentulus, harmadszor pedig Paullus Fabius Maximus és Qu. Tubero consulsága alatt (i. e. 19, 18 és 11) a senatus és a római nép egyetértőleg azzal bízott meg, hogy korlátlan hatalommal egyedül legyek a törvények és erkölcsök felvigyázója (*curator legum et morum summa potestate*), de én egy olyan tisztséget sem fogadtam el, amelyet őseink szokása ellenére (*contra morem maiorum*) ruháztak reám. Azt, aminek végrehajtására a senatus megkért, tribunusi felhatalmazásom birtokában hajtottam végre. Ebben a hatáskörben magam kértem öt ízben a senatustól hivatali társat, és meg is kaptam.

(7) Tíz esztendőn keresztül egyfolytában voltam az államügyek rendbehozatalára kiküldött háromtagú bizottság tagja (*triumvirum rei publicae constituendae*). A senatus feje (*princeps senatus*) voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül. Pontifex maximus, augur, a kultusz felügyeletére rendelt tizenöt tagú bizottság (*XV virum sacris faciundis*) és a héttagú *epulo*-testület tagja, *frater arvalis*, *sodalis Titius* és *fetialis* voltam.

(8) Ötödik consulságom évében (i. e. 29) a nép és a senatus parancsára növeltem a patriciusok számát. A senatust háromszor választottam újra. Hatodik consulságom évében (i. e. 28) hivatali társammal, M. Agrippával együtt népszámlálást tartottam (*censum populi egi*). Előzőleg 42 éven keresztül nem volt lustrum. Ez alkalommal 4 063 000 római polgárt vettünk számba. Másodízben consuli hatáskörben, egyedül tartottam lustrumot C. Censorinus és C. Asinius consulsága alatt (i. e. 8), amikor is 4 233 000 római polgár került a census-jegyzékbe. Ugyancsak consuli hatáskörben harmadszor is rendeztem lustrumot fiammal, Tiberius Caesarral, mint hivatali társammal együtt, Sex. Pompeius és Sex. Appuleius consulsága alatt (i. sz. 13). Ekkor az eredmény 4 937 000 fő volt. Az én kezdeményezésemre hozott új törvényekkel (*legibus novis me auctore latis*) őseinknek sok, a mi korunkból már-már kivesző példáját elevenítettem fel és én magam is sok mindenben hagytam követendő példát az utódok számára (*multa exempla maiorum exolescentia iam ex nostro saeculo rediit et ipse multarum rerum exempla imitanda posteris tradidi*).

9: Fogadalmak és áldozatok — *pro salute Augusti*.

(10) Nevemet senatusi határozat alapján belefoglalták a Saliosok énekébe és törvényt hoztak, hogy személyem egyszer s mindenkorra szent és sérthetetlen

legyen (*sacrosanctus in perpetuum ut essem*), és hogy életem fogytaig megillessen a tribunusi hatalom. A nép felajánlotta azt a papi méltóságot, amelyet azelőtt atyám töltött be, de én nem fogadtam el, mert nem akartam a még életben levő pontifex maximus (Lepidus) helyébe lépni. Ezt a méltóságot néhány év múlva nyertem el, annak halála után, aki a polgárháborúk zavarai közepette megkaparintotta P. Sulpicius és C. Valgius consulsága alatt (i. e. 12), amikor is egész Italiából akkora sokaság gyűlt össze megválasztásomra, amekkora a hagyomány szerint még sohasem volt Rómában.

11: Oltár szentelése Fortuna redux tiszteletére, illetve Augustus i. e. 19 okt. 12-i »hazajövedele« emlékeztetere.

(12) A senatus kezdeményezésére (*ex senatus auctoritate*) a praetorok és néptribunusok egy részét Qu. Lucretius és a legtekintélyesebb férfiakkal (*principibus viris*) elém küldték Campaniába. Ilyen megtiszteltetést eddig rajtam kívül még senkinek sem szavaztak meg. Mikor Hispaniából és Galliából, a provinciák ügyeinek sikeres elintézése után, Tiberius Nero és P. Quintilius consulsága alatt (i. e. 13) hazatértem Rómába, a senatus a Mars-mezőn »*Ara pacis Augustae*« néven oltárt emeltetett visszatérésem örömére, és úgy rendelkezett, hogy ott a magistratusok, a papok és a Vesta-szűzek minden évben áldozatot mutassanak be.

(13) Ianus Quirinus kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá tartozó területeken, szárazon és vizen mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főszépm évei alatt (*me principe*) a senatus háromszor záratta be.

(14) Fiaimat, akiket a sors fiatalon ragadott el tőlem, Gaius és Lucius Caesart, a senatus és a római nép az én megtiszteltetésem végett tizenöt éves korukban consuloknak jelölte, azzal, hogy öt év elteltével foglalják el ezt a hivatalt. A senatus úgy rendelkezett, hogy a forumon való megjelenésük napjától fogva részt vehessenek az állami ügyeket tárgyaló tanácsüléseken, a római lovagok pedig mindkettőjüket egyhangúan ezüstpajzzsal és lándzsával ajándékozták meg és az ifjúság vezéreivé (*princeps iuventutis*) kiáltották ki.

15: A római plebs közti pénzsztoztatások felsorolása.

(16) A municipiumoknak megfizettem azoknak a földeknek az árát, amelyeket negyedik consulságom évében (i. e. 30), majd M. Crassus és Cn. Lentulus Augur consulsága alatt (i. e. 14) a katonáknak kiosztottam. Az összeg, melyet az itáliai földekért kifizettem, körülbelül 600 millió sestertiusra, a tartományi földekért kifizetett összeg pedig körülbelül 260 millió sestertiusra rúgott. Mindazok közül, akik eddig Italiában vagy a provinciákban katonai telepeket alapítottak, ezt elsőnek és egyedül én tettem. Majd később Tiberius Nero és Cn. Piso consulsága alatt (i. e. 7), ugyanígy C. Antistius és D. Laelius consulsága alatt (i. e. 6), C. Calvisius és L. Pasienus consulsága alatt (i. e. 4), L. Lentulus és M. Messalla consulsága alatt (i. e. 3) és végül L. Caninius és Qu. Fabricius consulsága alatt (i. e. 2) a szolgálatuk leteltével municipiumaikban letelepített katonáknak készpénzjutalmat adtam és erre körülbelül 400 millió sestertiuszt költöttem.

(17) Az államkincstárát négyszer segítettem ki a saját pénzemből, oly módon, hogy 150 millió sestertiuszt bocsátottam a kincstár vezetőinek rendelkezé-

sére. M. Lepidus és L. Arruntius consulsága alatt (i. e. 5) pedig a katonai kincstár javára, amelyet az én tanácsomra azért alapítottak, hogy meg lehessen jutalmazni a hűsz vagy több szolgálati év után elbocsátott katonákat, saját vagyonomból 170 millió sestertius utaltattam át.

18: További pénz- és gabonajuttatások; 19–20: építkezések.

(21) A Bosszuló Mars (*Mars Ultor*) templomát és a Forum Augustumot a hadizsákmányból vásárolt saját telkeimen építtettem fel. Az Apollo-templom melletti színházat nagyrészt magánosoktól vásárolt telkeken építtettem, hogy vőmnek, M. Marcellusnak a nevét viselje. Azok a hadizsákmányból szerzett ajándékok, amelyeket a Capitoliumon és az isteni Iulius templomában, Apollo templomában, Vesta szentélyében és Mars Ultor templomában, helyeztem el, körülbelül 100 millió sestertiusomba kerültek. Azt a 35 000 font súlyú és koszorúra szánt aranyat, amelyet Italia municipiumai és coloniái diadalmeneteim alkalmából felajánlottak, ötödik consulságom évében (i. e. 29) visszaadtam nekik, majd később is, valahányszor csak imperatorrá kiáltottak ki, a koszorúra szánt aranyat nem fogadtam el, bár a municipiumok és coloniák ugyanolyan szívesen szavazták meg, mint azelőtt.

22–23: A nép szórakoztatására rendezett játékok, látványosságok.

(24) Győzelmem után a kisázsiai városok templomainak visszaadtam azokat a drágaságokat, amelyeket hadi ellenfelem (*is, cum quo bellum gesseram*: Antonius) a templomok kifosztása után magántulajdonának tekintett. A városban körülbelül nyolcvan álló-, lovas- és quadrigára emelt szobrom volt; ezeket eltávolíttattam és az így nyert pénzből Apollo templomában arany fogadalmi tárgyakat helyeztem el a magam és azok nevében, akik a szobrokkal megtisztultak.

(25) A tengert megtisztítottam (*pacavi*) a kalózoaktól. Azoknak a rabszolgáknak a leverése után, akik megszöktek uraiktól és fegyvert fogtak az állam ellen, körülbelül 30 000 foglyot adtam át uraiknak büntetés végett. Önként fogadott hűséget egész Italia és engem jelölt ki annak a háborúnak vezéréül, amelyben Actium mellett győztem. Ugyanígy hűséget fogadtak a galliai és hispaniai provinciák, Africa, Sicilia és Sardinia. Azok között, akik akkor hadijelvényeim alatt harcoltak, több mint hétszázan voltak senatorok; ezek közül vagy előbb, vagy utóbb, ennek leírásáig 83-an voltak consulok, papi méltóságok pedig körülbelül 170-en.

(26) A római nép valamennyi provinciájának a területét megnöveltem, amelynek csak a szomszédságában hatalmunkat el nem ismerő népek éltek. A galliai és hispaniai provinciákat, valamint Germaniát, amerre az Oceanus határolja, Gadestől az Albis (Elbe) folyó torkolatáig, megbékéltettem. Az Alpok vidékét az Adriával szomszédos területektől egészen a Tyrrhén-tengerig biztonságossá tettem, a nélkül, hogy egy népet is jogtalanul megtámadtam volna. Hajóhadam a Rhenus torkolatától Kelet felé, egészen a cimberok határaiig előrehatolt, ameddig római ember előzőleg sem szárazon, sem vizen el nem jutott, és a cimberok, a Charydes és Semnones népe, valamint az ott élő más germaniai népek követeik útján barátságomat és a római nép barátságát kérték. Parancsomra és legfőbb vezérletem alatt majdnem egy időben két sereg vonult Aethiópiába és Arabiába, amelyet Eudaemonnak (*Arabia felix*) nevez-

nek, és mindkét ellenséges népnek hatalmas veszteségeket okozott és sok várost elfoglalt. Aethiopiában egészen a Meroéval határos Nabata városáig nyomultak előre. Arabiában a sereg a sabaeusok területén levő Mariba városáig hatolt.

(27) A római nép fennhatóságát Egyiptomra is kiterjesztettem. Armenia maiort királyának, Artaxesnek halála után provinciává tettem volna, de inkább őseink példáját követtem, és ezt az országot Tiberius Nero útján, aki akkor mostohafiam volt, átadtam Tigranesnek, Artavasdes király fiának, Tigranes király unokájának. Ugyanezt a népet, mikor elpártolt és fellázadt, Gaius fiam útján levertem és átadtam Ariobarzanes királynak, Artabazes méd király fiának, hogy uralkodjék rajta, majd az ő halála után Artavasdes nevű fiának. Ennek megöletése után az arméniai királyi nemzetségből származó Tigranest küldtem ebbe az országba. Az Adriai-tengeren túl, Kelet felé elterülő valamennyi provinciát és a cyrenéi provinciákat, amelyeket már nagyrészt királyok vettek birtokukba, valamint még előzőleg a rabszolgaháborúba bonyolódott Siciliát és Sardiniát visszaszereztem.

(28) Africában, Siciliában, Macedoniában, mindkét Hispaniában, Achaiában, Asiában, Syriában, Gallia Narbonensisben és Pisidiában katonai telepeket alapítottam, Italiában pedig huszonnyolc, az én kezdeményezésemre (*mea auctoritate*) alapított colonia van, amely még az én életemben virágzó és népes várossá fejlődött.

(29) Hispaniából, Galliából és a dalmatáktól az ellenség legyőzése után számos olyan katonai jelvényt szereztem vissza, amelyeket más vezérek vesztek el. A parthusokat arra kényszerítettem, hogy szolgáltassák vissza a három római hadseregtől zsákmányolt jelvényeket, és megalázkodva kérjék a római nép barátságát. Ezeket a jelvényeket Mars Ultor templomának szentélyében helyeztem el.

(30) A pannoniai törzseket, amelyeket az én principatusom előtt (*ante me principem*) a római nép hadserege sohasem közelített meg, Tiberius Nero révén, aki akkor mostohafiam és legatusom volt, legyőztem, a római nép hatalma alá vettem, és Illyricum határait előbbrevittem egészen a Danuvius folyó partjáig. Az a dák sereg, amely az innenső partra átkelt, az én legfőbb vezérletem alatt teljes vereséget szenvedett, majd az én seregem kelt át a Danuvius túlsó partjára és a dák törzseket a római nép fennhatóságának vállalására kényszerítette.

(31) Indiából gyakran járultak elélem az ottani királyok követségei, amilyeneket eddig még egy római vezér sem látott. A mi barátságunkat keresték követeik útján a bastarnák és skythák, valamint a Tanaison innen és túl élő sarmaták királyai, Albania, Hiberia és Media királya.

(32) Hozzám folyamodtak könyörgéseikkel a parthusok királyai: Tiridates és később Phrates, Phrates király fia, Artavasdes méd és Artaxerxes adiabeni király, Dumnobellaunus, a britannok királya, és Tinnommius, a sugamber Maelo és ...rus, a markomann suebek királya. Phrates parthus király, Orodes fia, hozzám küldte valamennyi fiát és unokáját Italiába, nem azért, mert háborúban legyőztem, hanem hogy fiainak kezessége révén elnyerje barátságunkat. Igen sok más nép, amely azelőtt semmiféle követküldési és baráti viszonyban nem állott a római néppel, most tapasztalhatta a római nép megbízhatóságát (p. R. *fidem*).

(33) A parthusok és médek népei követeik útján tőlem kérték és kapták fejedelmi sarjaikat királyaikul: a parthusok Vononest, Phrates király fiát,

Orodes király unokáját; a médek pedig Ariobarzanest, Artavazdes király fiát, Ariobarzanes király unokáját.

(34) Hatodik és hetedik consulságom idején (i. e. 28—27), miután a polgárháborúknak véget vetettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a *senatus* és a római nép kezébe tettem le (*per consensum universorum potitus rerum omnium rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli*). Ezért az érdememért *senatusi* határozat alapján Augustusnak neveztek, és házam ajtófélfáját az egész nép nevében babérral díszítették, ajtóm fölé polgártársaim megmentésének jutalmául koszorút tűztek, a Curia Iuliában pedig aranypajzsot helyeztek el, melyet a felirat szerint a *senatustól* és a római néptől vitézségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam (*quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum, ... et clupeus aureus in curia Iulia positus, quem mihi senatum populumque Romanum dare virtutis clementiaeque iustitiae et pietatis causa testatum est per eius clupe inscriptionem*). Ezután tekintély dolgában mindenkit felülmúltam, hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak (*post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui, quam ceteri, qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt*).

(35) Tizenharmadik consulságom évében (i. e. 2) a *senatus* és a lovagrend és az egész római nép a haza atyjának (*patrem patriae*) jelentett ki és úgy rendelkezett, hogy ezt feliraton tüntessék fel házam előcsarnokában, a Curia Iuliában és azokon a quadrigákon, amelyeket *senatusi* határozat alapján az Augustus-forumon tiszteletemre állítottak. Amikor ezeket leírtam, hetvenhatodik éve met éltem (i. sz. 14).

A függelék 4 pontja röviden még egyszer összefoglalja Augustus pénzadományainak összegét, építkezéseit és egyéb célokra fordított kiadásait.

68. Senatusconsultum de mense Augusto (i. e. 8)

(Bruns⁷ p. 193—4; Ehrenberg—Jones, 37. sz.)

Az V. századi Macrobius a *Saturnalia* c. gyűjtemény I. könyvének 12. fejezetében a »romulusi évet« ismerteti. A hónapnevek magyarázata során elmondja, miért lett a »Romulus elrendezése szerint« ötödik (*Quintilis*) hónapból — Iulius Caesar tiszteletére, Antonius javaslatára — »Iulius«: »mivel e hónap 12-én (a. d. *quartum Idus Quintiles*) született Iulius (Caesar)«.

(I. 12, 35.) Ezután következik Augustus (hónapja), amelyet azelőtt *Sextilis*-nek neveztek, míg az alább idézett *senatusi* határozat alapján Augustust meg nem tisztelték vele:

»Mivel Imperator Caesar Augustus *Sextilis* hónapban vette át először a consulságot, (ugyanebben a hónapban) vonult be háromszor diadalmenetben a városba; a *Ianiculus*ról levezényelt legiók (ugyanekkor) csatlakoztak zászlói alá és esküdtek fel rá (*ex Ianiculo legiones deductae secutaeque sint eius auspicia ac fidem*),¹ de Egyiptom is ebben a hónapban került a római nép hatalma alá, és ebben a hónapban lett vége a polgárháborúknak, és ez a hónap a (fel-

¹ I. e. 48. augusztusában; l. hozzá Alföldi András tanulmányát: Der Einmarsch Octavians in Rom. *Hermes* 86 (1958) 480—496. l.

sorolt) okoknál fogva a legnagyobb boldogságot jelenti és jelentette ennek a birodalomnak (*hic mensis huic imperio felicissimus sit ac fuerit*), a senatus úgy határozott, hogy ez a hónap Augustusnak neveztessek.»

69. A cumaei Augustus-szentély naptára

(CIL X 8375; Déssau 108; St. 1290; vö. Ehrenberg—Jones, 44—55. l.)

- Aug. 19: Caesar e napon vette át először a consulságot. Hálaadás (*supplicatio*).
Szept. 3: Lepidus serege e napon adta meg magát Caesarnak. Hálaadás.
Szept. 23: Caesar születése napja. Áldozat bemutatása Caesarnak, hálaadás.
Okt. 7: Drusus Caesar¹ születése napja. Hálaadás Vestának.
Okt. 18: E napon öltötte fel Caesar a férfitógát. Hálaadás Spesnek és Iuventusnak.
Nov. 16: Tiberius Caesar¹ születése napja. Hálaadás Vestának.
Dec. 15: E napon szenteltetett fel Fortuna redux oltára, aki Caesar Augustust a tengerentúli tartományokból hazahozta (*reduxit*). Hálaadás Fortuna reduxnak.
Jan. 7: E napon vette igénybe Caesar először a vesszőnyalábokat (*fasces*). Hálaadás az örökkévaló Iuppiternek.
Jan. 15: E napon vette fel Caesar az Augustus nevet. Hálaadás Augustusnak.
Jan. 30: E napon szenteltetett fel az augustusi békeoltár (*ara pacis Augustae*). Hálaadás a római polgárokat és a földkerekséget őrző Caesar Augustus hatalmának (*supplicatio imperio Caesaris Augusti, custodis civium Romanorum orbisque terrarum*).
Márc. 6: E napon választott meg Caesar pontifex maximusnak. Hálaadás Vestának, az állam isteneinek, a római nép Penates-ének (*dis publ. P. p. R. Q.*).
Apr. 14: E napon aratta Caesar első győzelmét. Hálaadás Victoria Augustának.
Apr. 15: E napon kiáltották ki Caesart első ízben imperatorrá. Hálaadás a birodalom boldogulásának (*Felicitati imperi*).
Máj. 12: E napon avatták fel Mars templomát. Hálaadás Moles Martisnak (*Molibus Martis*; vö. Gell. Noct. Att. XIII 23, 2).
Máj. 24.: Germanicus Caesar születése napja. Hálaadás Vestának.
Júl. 12: Az isteni Iulius (Caesar) születése napja. Hálaadás Iuppiternek, a boszszuló Marsnak, Venus (Genetrix)-nek...
..... Hálaadás Iuppiternek...

70. Augustus kyrénéi edictumai

A cirenaikai olasz ásatások során (1926-ban) került napvilágra az a görög feliratos stélé, amely Augustusnak i. e. 7—6-ból, ill. 4-ből származó öt edictumát, valamint a senatusnak egy (az utolsó edictummal kapcsolatos) határozatát őrizte meg az utókor számára. A 205 cm magas, alul 70, felül 61 cm széles, 38 cm vastag és előlapján 144 soros felirattal ellátott stélé eredetileg Kyréné városának díszes agoráján

¹ A felirat nem keletkezhett i. sz. 4 előtt, mivel Tiberius és Drusus ebben az évben vette fel a »Caesar« nevet.

állott, majd (feliratos oldalával befelé fordítva) egy lakóház utcai falába építve ülőpad gyanánt szolgált.

A felfedező G. Oliverio kiadása (Milano—Róma, 1927; vö. Phil. Wochenschrift 1927. évf., 1193—8, 1226—32, 1311. és 1440. l.) óta a római törvényszéki és közigazgatási szervezet megvilágítása szempontjából oly fontos feliratszóporttal számos kutató foglalkozott; ma is mértékadónak tekinthető A. v. Premerstein feldolgozása: »Die fünf neugefundenen Edikte des Augustus aus Kyrene.« Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt. 48 (1928) 419—531. l. A legújabb szövegkiadás: Ehrenberg—Jones, 311. sz.

I.

Imperator Caesar Augustus, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tizenhétszeres birtokosa, tizennégszeres imperator mondja (*legei*):

Amint látom, a kyrénéi provinciában 5 összesen 215 különféle életkorú és 2500 denariusnyi vagy ennél magasabb censusszal rendelkező római polgár él: a bírakat ezek közül jelölik ki. A provincia városainak küldöttségei panaszt tettek amiatt, hogy ezek között (a rómaiak között) bizonyos összeesküvő csoportosulások (*synómosiái*) állanak fent, amelyek a görögöket a főbenjáró ügyekben szorongatják, amennyiben hol vádlókként, 10 hol tanúkként lépnek fel ellenük. Én magam is megállapíthattam, hogy egyes ártatlan embereket ezen a módon juttattak nehéz helyzetbe, sőt halálos veszedelembé. Ezért addig is, amíg a senatus ebben az ügyben határozatot hoz, vagy én magam valami jobbat találok, megítélésem szerint helyesen és megfelelően fognak eljárni a krétai és kyrénéi provincia helytartói, ha ezután a kyrénéi 15 provinciában a legmagasabb census-osztály tagjai közül ugyanannyi görög bírót jelölnek ki, mint amennyi római, még pedig huszonöt évnél fiatalabbat sem római, sem görögöt; sem 7500 denariusnál kevesebb censusszal és vagyonnal rendelkezőt, ha ilyenek kellő számban vannak; ha pedig ily módon a kijelölendő bírák száma nem lenne teljes, akkor 20 ennek az (említett) censusnak a felével, de annál nem kevesebbel rendelkezők jelöltessenek ki bírakul a görögök ellen indított főbenjáró ügyekben.

Ha most a törvényszék elé idézett görög egy nappal a vádbeszéd megkezdése előtt, amikor is választhat, hogy óhajtsa szerint valamennyi bíró római legyen-e, vagy felerészből görög, és azt választja, hogy felerészből görögök legyenek, akkor a golyók (*sphairai*) számbavétele 25 és a nevek felírása után az egyik urnából (*klérótérion*) sorsoltassanak ki a rómaiak, a másikkól pedig a görögök nevei, amíg mind a kettőnél el nem jutnak a huszonöt (bírő) kisorsolásáig. Ezek közül a vádló mindkét csoportból egyet-egyet, a vádlott pedig valamennyiből hármát tetszése szerint visszautasíthat, azzal, hogy valamennyi visszautasított sem római, sem görög nem lehet. Ezután 30 a többiekét mind szavazásra kell bocsátani, még pedig úgy, hogy külön tegyék szavazatukat az egyik ládába a rómaiak, és külön egy másikba a görögök. Ezután a mindkét részről megejtett szavazás (eredményének) számbavétele után a helytartó hirdesse ki a nyilvánosság előtt azt, amit valamennyi (szavazóbíró) többsége jogosnak tart. És mivel az elhaltak hozzátartozói a jogtalan haláleseteket rendszerint nem hagyják büntetlenül, és feltehetőleg 35 a vétkeseknek mindig fog akadni görög bevádolója, aki elégtételt fog követelni elpusztított rokonai vagy polgártársai miatt: megítélésem szerint helyesen és megfelelően fognak eljárni Kréta és Kyréné jövőbeli helytartói akkor, ha a kyrénéi provinciában görög férfi vagy nő megölése esetén nem adnak helyet római polgár részéről görög ember

ellen emelt vádnak, kivéve, ha római polgárjoggal kitüntetett (görög ember) nyújt be keresetet valamelyik rokonának vagy polgártársának 40 meggyilkolása miatt.

II.

Imperator Caesar Augustus, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tizenhétszeres birtokosa mondja:

Nem illetheti gyűlölség és gáncs P. Sextius Scaevát amiatt, hogy Aulus Stlaccius Maximust, Lucius fiát, továbbá Lucius Stlaccius Macedót, Lucius fiát és P. Lacutanius Philerost, Publius Lacitanius felszabadítottját, mivel ezek 45 kijelentették, hogy az én épségemre és az állam ügyeire vonatkozólag értesültek és be akarnak számolni valamiről, megbilincselve hozzám küldette a kyrénéi provinciából — mert ebben Sextius köteleességszerűen és kellő gondossággal járt el. Egyébként, mivel az illetők az én személyemre és az állam ügyeire vonatkozólag semmit sem tudnak, és világosan megmutatták, hogy mindazt, amit a provinciában mondtak, csak úgy költöttek 50 és hazudták, felmentem és az őrizetből elbocsátom őket. Aulus Stlaccius Maximusnak viszont, akit a kyrénéiek követei azzal vádolnak, hogy szobrokat távolított el nyilvános helyekről, köztük olyat is, amely alá a város az én nevemet íratta, amíg ezt az ügyet ki nem vizsgálom, a távozást az én engedélyem nélkül 55 megtiltom.

III.

Imperator Caesar Augustus, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tizenhétszeres birtokosa mondja:

Ha egyesek a kyrénéi provinciából a (római) polgárjoggal való kitüntetésben részesültek, parancsom az, hogy ezek a görögök testületében (*em merei tói tón Hellénón sómati*) továbbra is tegyenek eleget kötelezettségeiknek (*leiturgien*), kivéve azokat, akik törvény vagy senatusi határozat alapján, atyám vagy az én döntésem alapján a polgárjoggal együtt mentességet (*aneisphoria — immunitas*) is 60 nyertek. Véleményem szerint (*areskei moi — mihi placet*) a mentességgel bírók is a csak azokra a vagyontárgyaikra nézve lehetnek mentesek (*ateleis*), amelyekkel annak idején bírtak, míg minden ezután szerzett vagyonuk után meg kell fizetniük az esedékes adókat (*ta geinomena*).

IV.

Imperator Caesar Augustus, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tizenhétszeres birtokosa mondja:

A kyrénéi provinciában a görögök közt folyó törvényszéki ügyekben — 65 kivéve a főbenjáró ügyeket, amelyekben a provincia mindenkori helytartója maga köteles a vizsgálatot lefolytatni és dönten, vagy esküdszék összehívásáról gondoskodni —, minden egyéb törvényszéki ügyben görög bírakat kell kijelölni, ha a vádlott vagy alperes nem római polgárok közül akar bírakat. Azok közül a görögök közül pedig, akiket jelen edictumom alapján bírakul fog-nak kijelölni, bíró 70 nem lehet senki ugyanabból a városból, amelyből a vádló vagy felperes, illetőleg a vádlott vagy alperes származik.

Imperátor Caesar Augustus, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tizenkilencszeres birtokosa (i. e. 4) mondja:

Azt a senatusi határozatot, amely C. Calvisius és L. 75 Passienus consulsága alatt az én jelenlétemben és az én aláírással is ellátva került elfogadásra, és amely a római nép szövetségeseinek biztonságára (*asphaléa*) vonatkozik, döntésem értelmében ki kell küldeni a provinciákba, és az én edictumomhoz kell csatolni, hogy minden gyámoltunk előtt ismeretes legyen. Ebből világossá válik minden 80 provinciában lakó előtt, mennyire gondot viselünk én is, a senatus is arra, hogy alattvalóink közül (*tón hémin hypotassomenón*) senki se kényszerüljön jogellenesen valaminek az elszenvedésére vagy beszolgáltatására.

Senatusi határozat

Abban az ügyben, amelyre vonatkozólag a két consul: C. Calvisius Sabinus és L. Passienus [85] Rufus előterjesztést tett, és amellyel kapcsolatban Imperator Caesar Augustus, a mi princepsünk (*hégemón*), a senatusból sorshúzás útján kijelölt tanács véleménye alapján rajtunk keresztül a senatushoz óhajtott fordulni, a római nép szövetségeseinek biztonságára vonatkozólag a senatus az alábbi határozatot 90 hozta:

Őseink törvényszéki eljárást intézményesítettek a pénzek visszakövetelésére, hogy szövetségeseink a tőlük törvénytelenül elvett pénzek ügyében könnyebben fordulhassanak a hatóságokhoz és vissza is kaphassák, amit elvettek tőlük. Mivel azonban az ilyenfajta törvényszéki eljárás többnyire igen körülményes és kellemetlen épp azokra nézve, akiknek kedvéért a törvényt hozták, 95 amennyiben a távoli tartományokból szegény, néha a betegség vagy az öregség miatt erőtlén embereket kell tanúk gyanánt beidézni, a senatus a következőképpen határozott:

Ha ennek a senatusi határozatnak a jóváhagyása után szövetségeseink közül bárki tőlük elvett köz- vagy magánpénzeket vissza akar követelni — kivéve, ha a pénzek elfogadója ellen főbenjáró per van folyamatban —, és ebben 100 az ügyben személyesen jelentkezik valamely, a senatus egybehívására illetékes magistratusnál, akkor a magistratus mielőbb vezesse a senatus elé az illetőt, és bocsássa rendelkezésére jogi képviselőként azt, akit (a panasztevő) kér, és aki majd a senatusban felszólal. Akarata ellenére nem lehet az ügyvédi szerep elvállalására kényszeríteni olyan személyt, aki a törvények alapján elháríthatja magától ezt a kötelezettséget (*leiturgia*).

A senatus előtt bevádoltak 105 meghallgatása végett az a magistratus, aki (a panasztevőt) a senatusba vezette, a senatus — legalább kétszáz fő — jelenlétében még aznap jelöltesse ki sorshúzás útján valamennyi, Rómában vagy a várostól húsz mérföldön belül tartózkodó volt consulok közül négyet, hasonlóképpen valamennyi, Rómában vagy a várostól 110 húsz mérföldön belül tartózkodó volt praetorok közül hármat, ugyanígy a többi senatorok közül, és akik a senatusban felszólalási joggal bírnak, és akkor Rómában vagy a várostól húsz mérföldön belül tartózkodnak, kettőt. Ne jelöljön ki azonban senkit, aki már hetven éves vagy ennél is idősebb, vagy aki tisztséget visel, (állami) hatáskörrel (*erusia* — *potestas*) van felruházva, törvényszék vezetője, a gabonaellátás

felügyelője, vagy akit betegség gátol ennek a kötelezettségnek (*leiturgia*) 115 az ellátásában, [és] aki a senatus színe előtt eskü alatt mentesítését kéri és [mentesítését] még három senator eskü alatti nyilatkozatával is (támogatja), vagy aki rokoni vagy családi kapcsolatban van az illető (vádlottal), úgyhogy a iuliusi igazságszolgáltatási törvény alapján nyilvános eljárás során nem kényszeríthető tanúskodásra; vagy akit a vádlott a senatus előtt eskü alatt ellenségének vall; háromnál többet azonban nem utasíthat vissza. Az ily módon [120] kisorsolt kilencből az (illetékes) magistratus, aki a kijelölést végzi, gondoskodik arról, hogy két nap leforgása alatt a panaszos és a bepanaszolt fél felváltva annyit utasítson vissza, amíg öten maradnak.

Ha a bírák közül még a döntés meghozatala előtt meghal valaki, vagy valami más ok akadályozza a bíráskodásban, és mentesítés iránti kérését öt senator eskü alatt tett nyilatkozata alapján elfogadják, 125 akkor a magistratus a bírák és a két fél — a panaszos és bepanaszolt — jelenlétében sorsoljon ki (helyette valaki mást) azok közül, akik ugyanolyan rangúak és ugyanazokat a tisztségeket viselték, mint történetesen az, akinek a helyébe mást kell választani; még pedig úgy, hogy ne olyan személyt válasszon, akit az illető vádlott elleni ügyben e senatusi határozat értelmében 130 nem lehet választani.

A megválasztott bírák csak arra vonatkozólag foganasítsanak kihallgatásokat és hozzanak döntést, ami miatt — ti. köz- vagy magánpénzek eltulajdonítása miatt — bevádolták az illetőt. És amennyi pénzüsszeget tudnak kimutatni a panaszosok — akár magánszemélyek, akár közösségek —, hogy tőlük elvették, ugyanannyinak a visszaadását rendelik el (a bírák); de úgy, hogy harminc nap leforgása alatt hozzanak ítéletet.

Azok, akik ilyen ügyben 135 kénytelenek a vizsgálatot folytatni és ítéletet hozni, a vizsgálat tartama alatt, amíg csak ítéletet nem hoznak, az állami kultusz ellátásán kívül minden állami kötelezettség alól mentesítendőek.

Úgy határozott végül a senatus, hogy az a magistratus, aki a bírák kisorsolását végezte, vagy ennek akadályoztatása esetén az elsőnek felszólaló consul legyen az elnöke ennek az ülésnek és adja meg a felhatalmazást az Italiában 140 tartózkodó tanúk megidézésére, azzal, hogy magánpénzeket visszakövetelő panaszosnak legfeljebb öt, közpénzeket visszakövetelőnek pedig legfeljebb tíz tanú megidézését engedje meg.

Hasonlóképpen úgy határozott a senatus, hogy az ezúton kisorsolt bírák egyéni véleményüket nyíltan adják elő, és hogy a többség véleménye legyen mértékadó.

71. Augustus vizsgálata és döntése egy családi viszályban (i. e. 6)

(Dittenberger, Syll.³ 780; Wilamowitz I 394)

Imperator Caesar Augustus, az isten fia, pontifex maximus, tizenkettedik ízben kijelölt consul, a tribunusi hatalomnak tizennyolcszoros birtokosa, 5 Knidos vezetőinek, tanácsának, népének üdvözlését!

Küldötteitek, Dionysios és Dionysios II., Dionysios fia, felkerestek Rómában, és átadván a néphatározatot (*pséphisma*), vádat emeltek Eubulos, a néhai Anaxandridas fia, és Tryphera, annak felesége ellen, 10 Eubulos, Chrysippos fia meggyilkolása miatt. Utasítást adtam a vád kivizsgálására barátomnak,

Asinius Gallusnak,¹ aki a letartóztatott rabszolgák kínvallatása után (a következő tényállást) állapította meg:

Philinos, Chrysippos fia, három egymást követő éjszaka erőszakkal és szinte ostrom útján be akart törni Eubulos 15 és Tryphera házába, és harmadik éjszaka magával vitte testvérét Eubulos is. A ház urai, Eubulos és Tryphera, mivel a támadásokkal szemben sem Philinossal folytatott tárgyalások eredményeképpen, sem a ház eltorlaszolásával 20 nem érezhették magukat biztonságban, meghagyták egyik rabszolgájuknak, hogy (a támadókat) ne ölje ugyan meg — bár a gazság miatti harag erre is rábírhatna valakít —, hanem a szemét rájukzúdításával akadályozza meg őket a behatolásban. A rabszolga a kiöntött szeméttel együtt akár akarva, 25 akár akaratlanul — ő ugyanis kitarzott a tagadás mellett — leejtette az edényt is, és az Eubulosra esett, bár inkább ő lett volna méltó az életbenmaradásra, nem a bátyja. Mellékelten küldöm nektek az ítélet szövegét is. Csodálkoznám, miért vonakodtak a vádlottak annyira a rabszolgák kínvallatásától, 30 ha nem úgy látnám, hogy ti hozzájuk² túlságosan is kegyetlenek voltatok, a bűnösöket csak egyik részről gyűlölitek, és haragotokat nem a minden büntetésre méltó személyek ellen fordítjátok, akik éjnek idején törvénytíró és erőszakos úton háromszor is be akartak törni egy idegen házba, és nem a közbiztonságot veszélyeztető, [35] hanem a semmi igazságtalanságot el nem követő, bajukban is csupán védekező személyek ellen. Most pedig szerintem akkor jártok el helyesen, ha gondoskodtok róla, hogy ez ügyben nyilvánított véleményemmel (*gnómé* — *sententia*) városi hatóságaitok döntése is egybehangzó legyen. Jó egészséget!

72. Paulus Fabius Maximus javaslata az Augustus-kultusz kiterjesztésére

I. e. 9-ben (az *Ara pacis Augustae* felavatásának évében) Paulus Fabius Maximus, mint Asia helytartója, az uralkodókultusz új módját eszelte ki: a *commune Asiae* elé terjesztette azt a javaslatát, hogy — mivel a Kisázsiaiban is használatos makedón naptár szerint az évet úgyis az őszi napéjegyenlőséggel kezdik — tegyék meg szeptember 23-át (Augustus születésnapját) az újév kezdőnapjának! A nagyszerű ötletet a provincia vezetői kitüntető koszorúval jutalmazták. Mind a javaslat (az ún. priénéi evangélium-feliraton), mind a tartományi gyűlés határozata ránk maradt. A jogtörténetileg rendkívül érdekes dokumentumok jól szemléltethetik, miben is állt Augustus korában a provinciák »politikai önkormányzata«. Vallástörténeti szempontból figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az *euangelion* szót, illetve fogalmat a császári *epiphania* jelölésére használják.

Kiadása: W. Dittenberger, *Orientis Graeci inscriptiones selectae* (OGIS) II. 458. Vö. Eth. Stauffer, *Jerusalem und Rom im Zeitalter Jesu Christi*. (Dalp-Taschenbücher, 331.) Bern—München 1957, 29—31. l.

¹ C. Asinius Gallus, Asinius Pollio fia, akinek születése (i. e. 40) Vergilius IV. eclogájának megírására adott alkalmat, i. e. 8-ban consul, Augustus bizalmas barátja (*amicus Caesaris*), i. e. 7-től pedig Asia provincia helytartója volt. — A feliratot Astypalaia szigeten, egy középület falába beépítve találták. A ránkmaradt bírói döntés, amelyet nyilván a felmentett vádlottak tartottak szükségesnek ilyen formában megörökíteni, nemcsak a provinciák ügyintézésének Rómából történő irányítására vet fényt, hanem a görög szigetvilág városainak közbiztonsági állapotaira is.

² Ti. a kínvallatásnak kitett rabszolgákhoz. Rabszolgákat csak gazdájuk hozzájárulásával, ilyenkor a kínvallatás alkalmazásával lehetett kihallgatni.

I.

...A korábban előtől vettük át... Az istenek jóindulata és... Van-e edesebb és üdvösebb nap, mint az isteni Caesar (Augustus) születése 5 napja, amelyet a mindenség kezdetével méltán azonosíthatunk, ha nem is kozmogoniai értelemben (*tēi physei*), mindenesetre a mi boldogulásunk szempontjából,¹ amennyiben (az uralkodó) minden széthullót és rosszra fordultat helyreállított és megváltoztatta az egész *kosmos* arculatát, amely különben elpusztult volna, ha a mindenség közös boldogsága (*to koinon pantōn eutychéma*): Caesar meg nem született volna. Éppen ezért mindenki méltán gondolhatja ezt saját élete kezdetének, 10² ami egyben határa és végpontja a megszületés miatti bánkódásnak is.³ És mivel akár a közösség, akár az egyén haszna szempontjából a kezdetet egyetlen más naptól sem számíthatná szerencsésebben senki, mint a mindenki számára szerencséstől, és mivel Asia városaiban a hivatalba lépés időpontja történetesen majdnem ugyanaz, 15 világos, hogy valamiféle isteni szándék folytán (*kata tina theian bulésin*) alakult ki eleve ez a rend, hogy alkalmul szolgáljon Augustus megtisztelésére; és mivel továbbá *ennyi* jótéteményét méltóképpen meghálálni csak úgy lehet, ha mindenben a viszonzásnak valami új módját eszeljük ki,³ az emberek pedig szívesebben ünneplik mindenek közös születése napját, 20 ha ehhez — a kezdésből kifolyólag — a maguk egyéni öröme is járul, javaslatom az, hogy valamennyi városnak azonos újévkezdet⁴ legyen, még pedig az isteni Caesar születése napja, és mindenki ezen a napon lépjen hivatalba, azaz október hónap *Kalendae*-ja előtt kilenc nappal (szept. 23), hogy (ez a nap) nagyobb megbecsülésben részesüljön, kívülről nyervén el bizonyos tiszteletet (*thréskeian*), és mindenki előtt 25 még ismertebbé váljék, ami — véleményem szerint — igen nagy haszonnal fog járni a tartományra nézve. A határozatot pedig Asia közössége (*to koinon tēs Asias*) úgy szövegezze meg, hogy az foglalja magába (Augustus) minden erényét, hogy így az, amit Augustus megtisztelésére kigondoltunk, mindörökké megmaradjon. A határozatot márványoszlopra vésetve a templomban állíttatom fel, a 30 rendelkezést mindkét nyelven⁵ íratván.

II.

Az asiai görögök az azanoi-i Apollónios főpapnak, Ménophilos fiának indítványára így határoztak: Miután az életünk minden dolgát elrendező gondviselés (*pronoia*) gondoskodásával és nagylelkűségével a legtökéletesebben ékesítette az életet, elhozván Augustust, akit az emberiség javára az erény 35 letéteményesévé tett (*eplérōsen aretēs*), azért küldvén el nekünk és utódainknak üdvöztől (*sótēra*), hogy véget vessen a háborúnak és rendet teremtsen mindenben. Megjelenvén pedig Caesar, az őt várók reményeit..., nem csupán az előtte való jóltevőket (*euergetas*) múlván felül, hanem az eljövendők számára sem

¹ *Tōi ge chrēsímōi*; Stauffer magyarázata szerint: »sótériológiai értelemben.«

² A dorylaioni példányon fennmaradt latin szöveg szerint: *quod paenitendi fuerit natos se esse finis*.

³ A latin formula egyszerűbb: *nisi omnis pietatis temptetur materia*.

⁴ *Nea numénia* tulajdonképpen »újhold«.

⁵ Azaz görögül és latinul.

hagyván meg a felülmúlás reményét. 40 A kosmos számára pedig az isten születése napja az általa (esedékes) *euangelion*-ok kezdetét jelentette (*érzen de tói kosmói tóni di' auton euangelion hé genethlios tu theu*). Asia provincia Smyrnában, Lucius Volcacijs Tullus... és Papias jegyzősége alatt... úgy határozott, hogy koszorút tűz ki annak, aki az istenség számára a legkülönb megtiszteltetéseket kitalálja. Paulus Fabius Maximus, a provincia proconsula, akit az ő (Augustus) jobbjára és elméjére a provincia felvirágoztatására 45 küldött ki, ezernyi jótéteménnyel boldogította a provinciát, amely jótétemények közül akárhányat kellő módon elmondani senki sem tudna, — Augustus tiszteletére azt találta ki, amire a görögök eddig nem gondoltak: hogy az élet ideje az ő születése napjával kezdődjék. Ezért az asiai görögök jó szerencsével és boldogulásuk végett (*epi sôtériai*) úgy határoztak, hogy az újév valamennyi város számára október Kalendae-ja előtt a kilencedik napon legyen, amikor is Augustus születése napja van. Hogy pedig a nap mindig egybeessen minden városban, az okiratokon a rómaival együtt a görög (naptár szerinti) napot is fel kell tüntetni. A Caesarról elnevezett első hónapot a határozat szerint 55 az október Kalendae-ja előtti kilencedik napon, Caesar születése napján kell kezdeni, a Caesarra vonatkozó legnagyobb megtisztelést kitalálónak járó koszorút pedig Maximus proconsulnak kell adni és őt a Pergamonban tartott római Augustalia-ünnep versenyein mindig név szerint kell említeni, azt ti., hogy Asia koszorúval tüntette ki Paulus Fabius Maximust, aki Caesar számára a legnagyobb 60 tiszteletéről tanúskodó kitüntetést találta ki. Ugyanígy ki kell hirdetni a városban Caesar tiszteletére tartott versenyeken is. A proconsul javaslatát és Asia határozatát fehér márványoszlopra kell feljegyezni és ezt Róma és Augustus templomában kell elhelyezni, továbbá évenként külön felügyelőkről (*ekdikoi*) kell gondoskodni, hogy 65 a tartományok említett városaiban⁶ fehér márványoszlopokra véssék Maximus javaslatát és Asia határozatát, és ugyanezeket az oszlopokat fel kell állítani a Caesar tiszteletére rendezendő versenyeken is...

A felirat hátralevő részében a naptárbeosztás rendjét és az asiai görögök határozatának záróformuláját találjuk.

73. »Adversa Augusti«

(Plin., Nat. hist. VII 45, 147—150)

A *felicitas* híres példái között az id. Plinius csokorba köti az egyébként valóban legendásan szerencsés Augustus bajait, megpróbáltatásait (vagy politikai ellenfeleinek ráfogásait) is. Vö. Tac., Ann. I 10.

(147) Az isteni Augustus személyét illetőleg is, akit pedig az egész emberiség ebben a felsorolásban (a szerencse kegyeltjei közt) tarthat számon, ha mindent gondosan mérlegelünk, az emberi sors figyelemre méltó állhatatlanságát fedezhetjük fel: nagybátyja visszautasította,¹ amikor a lovasság főparancsnokságáért (*magisterium equitum*) pályázott, és vele szemben Lepidust részesítette előnyben; a proskripciókkal gyűlöltte tette magát; a triumviratus idején a leghitványabb polgárokkal került kapcsolatba, de még így sem volt legalább egyenlő része (a hatalomban), mert Antonius elnyomta (*praegravi*

⁶ Apameiában, Dorylaionban, Eumeneiában és Priénében.

¹ I. e. 46-ban.

Antonio); (148) a philippi-i csatát betegen vészelte át; menekülnie kellett, és a betegségétől elgyötörve, továbbá — amint Agrippa és Maecenas nyíltan elismerte, — a bőre alatti vizenyőtől felpuffadva rejtőzött három napig a mocsárban;² Szicília körül (kétszer is) hajótörést szenvedett;³ ugyanitt másodszor is egy barlangban kellett meghúzódnia; mikor meg a tengeri ütközet során az ellenség⁴ hajóhada közvetlen közéről szorongatta, Proculeius (nevű felszabadított rabszolgájának) könyörgött, hogy szúrja le; sok gondot okozott neki a perussai csatározás, valamint az actiumi tengeri ütközet kimenetele is; (149) a pannoniai háború során⁵ lezuhant egy ostromtoronyból; több katonai zendüléssel kellett megküzdenie; betegségeiben többször fordult állapota válságosra; közben Marcellus is gyanúsán viselkedett.⁶ Agrippa megszégyenítő körülmények közt vonult vissza mellőle;⁷ többször követtek el ellene merényletet; fiainak⁸ a halálát is neki rótták fel bűnül, így nemcsak fiú-örökösök hiánya miatt kellett gyászolnia őket; leánya (Iulia) erkölcsstelen életet élt és — mint köztudomásúvá is vált: — gyilkos merényletet tervezett ellene; mostoha fia, (Tiberius) Nero, botrányos módon vonult vissza;⁹ majd unokája (az ifj. Iulia) ugyancsak házasságtörőnek bizonyult; azután egyik csapás a másikat követte: nem volt pénz a zsoldfizetésre; Illyricumban zendülés tört ki; fegyverfogható ifjúság híján rabszolgákat kellett toborozni; a fővárosban járvány, Italiában éhínség dühöngött; ő maga is halálra szánta magát és négy napig nem evett, amivel a halál csiráit fogadta testébe; (150) mindehhez járult Varus katasztrófája, valamint uralkodói személynének bemocskolása (*maiestatis eius foeda sugillatio*); Agrippa Postumus adoptálása, majd kitaszítása, számkivetése után visszakívánása; azután gyanakvása és félelme, hogy Fabius (Maximus) kiszolgáltatja titkait; másrésről felelősége és Tiberius cselszövései, melyekkel utoljára kellett bajlódnia. Végül is az az isten, aki — nem tudom: — megérdemelte vagy inkább csak megkaparintotta az egeket (*deus ille caelumque nescio adeptus magis an meritis*), úgy hunyt el, hogy ellenségének¹⁰ a fia (Tiberius) lett az örököse.

74. Tiberius és Seianus

(Velleius Paterculus, II 126—128)

(126) Az elmúlt tizenhat esztendő történetét, amely úgyis a szemünk előtt játszódott le és belevésődött valamennyiünk emlékezetébe, ki akarná részleteiben ismertetni?¹ Atyját (a halott Augustust) Caesar (Tiberius) nem hatalmi

² Az első összecsapás után, amikor Octavianusnak alig sikerült Antonius seregéhez csatlakoznia.

³ A Sex. Pompeius elleni háborúban.

⁴ Sex. Pompeius két alvezére: Démocharés és Apollophanés.

⁵ I. e. 35-ben, Metulumnál.

⁶ Egyes híresztelések szerint Marcellus — Octavia fia, Augustus kiszemelt utódja — erőszakos eszközökkel tört volna a hatalomra, és Livia ezért mérgeztette volna meg.

⁷ Mytiléné szigetére, i. e. 22-ben.

⁸ Flaivá fogadott unokáinak: Caius és Lucius Caesarnak.

⁹ Rhodos szigetére.

¹⁰ Livia előző férjének, Tiberius Nerónak.

¹ Tiberius uralkodásának első tizenhat esztendejéről van szó. Személynünk nemcsak azért érdekes, mert — Tacitus közismert ábrázolásával ellentétben — Tiberiusról és »égi tetteiről« (II 104, 3) fenntartás nélkül pozitív értékelést ad, ha-

szóval (*imperio*), hanem a vallásos tisztelet által (*religione*) iktatta az istenek sorába, nem névleg, hanem valóban istenné tette (*non appellavit eum, sed fecit deum*). Visszatért a közéletbe a bizalom (*fides*), és megszűnt a pártoskodás (*seditio*), eltűnt a (Mars-)mezőről² a szavazók megkörnyékezése, a senatusból a viszálykodás; az eltemetett és feledésbe merült igazságosság, méltányosság és derekas kitartás új életre támadt; a tisztségek ismét tekintélyhez (*auctoritas*) jutottak, a senatus visszanyerte méltóságát (*maiestas*), a bíróságok az őket illető súlyt; véget vetettek a színházakban meghonosodott féktelenségnek, az embereket rávezették, vagy rákényszerítették, hogy a jót cselekedjék; tisztesség járt ki a helyesnek, büntetés a rossznak; az alárendelt most felnéz előljárójára, nem retteg tőle; a hatalmas valóban előljárója az alacsonyabb rangúnak, nem semmibevevője. Mikor volt olcsóbb a gabona, mikor áldásosabb a béke? Az augustusi béke (*pax Augusta*) általánossá vált Kelettől Nyugatig, a legtávolibb déli és északi határokig, és a földkerekség minden zugát mentesíti a rablás félelmétől (*a latrociniorum metu*); az uralkodó bőkezűsége folytán megtérülnek nemcsak egyes polgárok, hanem egész városok véletlen károsodásai is. Asia (földrengés sújtotta) városai újból felépülnek, a tartományok mentesek a tisztviselők jogtalan erőszakoskodásaitól; a tisztségek készen állnak az arra méltók számára; a vétkeseket — ha későn is — utoléri a büntetés; nagyobb szerep jut a méltányosságnak és az érdemnek, mint a kedvezésnek és a törtetésnek; a jó uralkodó tetteivel tanítja polgártársait a helyes cselekvésre és bár hatalom tekintetében ő a legnagyobb, példaadásával még különb.

(127) Kiváló férfiak ritkán nélkülözik a nagy segítőket sorsuk irányításában. Így (talált rá) a két Scipio a két Laeliusra, mindenben egyenlőnek tekintett társukra; az isteni Augustus M. Agrippára, majd utána mindjárt Statilius Taurusra, akiket családjuk új volta nem akadályozott abban, hogy többszörös consulságig, diadalmenetekig és magas papi méltóságokig emelkedjenek. Nagy dolgok intézéséhez nagy segítőik kellene... Ezeket a példákat tartotta szem előtt Tiberius Caesar, amikor uralkodói terheinek viselésében különösképpen igénybe vette — és veszi ma is — a kiváló Aelius Seianus segítségét. Atyja a lovagrend vezéregyénisége volt, anyai részről pedig a leghíresebb, viselt méltóságai révén tekintélyes, ősi családokkal rokon; fiverei, unokatestvérei és nagybátyja — csupa volt consul; ő maga nemcsak munkabíró a legnagyobb mértékben, hanem hű ember is; testi alkata szellemi képességeinek megfelelően erős; megvan benne a szeretetreméltó szigorúság, de a régi (Rómára jellemző) kedélyesség is; munkájának végzése közben sem zökken ki nyugalmaiból; a maga számára semmit sem igényel, éppen ezáltal ér el mindent; önmagát mindig mások vélekedésénél szerényebben ítéli meg; arckifejezése olyan nyugodt, mint élete; szelleme nem ismeri a fáradtságot.

(128) (Seianus) érdemeinek megbecsülésében az állam ítélete már régen verseng a *princeps*-ével, nem is új szokása a senatusnak és a római népnek az, hogy a legkülönbet (*optimum*) tartja a legnagyobb megtisztelésekre méltónak (*nobilissimum*). A régiek is, akik háromezáz éve, még az első pun háború előtt, Tiberius Coruncaniust — új ember volta ellenére — minden egyéb tisztségnek,

nem azért is, mivel Seianus bukása (31 okt. 18) előtt íródott és a mindenható kegyenc működését ennek megfelelően örököltette meg. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy ez az áradozó portré Seianusnak és egész környezetének irgalmatlan kiirtása után is fennmaradhatott.

² Vagyis a választások színhelyéről.

még a pontifex maximusi méltóságnak a ráruházásával is a tekintély legmagasabb csúcsaira emelték; akik a lovagrendi származású Spurius Carviliust, majd M. Catót, a városnak ugyancsak nem törzsökös — tuscumli születésű — polgárát, és Mummius Achaicust consulságra, censorságra emelték, diadalmenetekre érdemesítették, és akik az ismeretlen származású C. Mariust egészen hatodik consulságáig Róma vitathatatlan főemberének tartották; akik M. Tullius (Cicerónak) oly nagy befolyást engedtek, hogy szinte az ő állásfoglalása döntötte el, kit illessen az elsőség (*principatus*) Rómában; és akik Asinius Polliótól sem tagadtak meg semmit, amit más, előkelő származásúak csak veritékes fáradozással érthettek volna el — tehát a régiek úgy vélekedtek, hogy azt kell hatalomhoz juttatni, akiben csakugyan megvan a rátermettség (*virtus*). Ezeknek az önként kínálkozó példának a követése készítette (Tiberius) Caesart Seianus kipróbálására, Seianust a princeps terheinek enyhítésére, a senatust és a római népet pedig arra, hogy szívesen vegye igénybe saját biztonságának védelmére azt, akit a legderekabbnak ismert meg.

75. Tiberius és Seianus

a) Bronzpénz a hispaniai Bilbilisből, i. sz. 31-ből; Ehrenberg—Jones, 50a. sz.

Az előlapon Tiberius feje és a »Ti. Caesar Augustus, az isteni Augustus fia« körirat,

a hátlapon koszorú és »Augusta Bilbilis municipium Ti. Caesar ötödik, L. Aelius Seianus (első) consulságának (évében)« felirat.

b) Felirat az umbriai Interamnából, i. sz. 32-ből, Dessau 157, Ehrenberg—Jones 51. sz.

Az örökké tartó *salus Augusta*-nak és a római nép közös szabadságának (*libertati publicae*), a municipium geniusának Interamna alapításának 704. esztendejében, Cn. Domitius Ahenobarbus [és L. Arruntius Camillus Scribonianus]¹ consulsága alatt — a római nép örökkévalóságára született Ti. Caesar Augustus előrelátásának (*providentiae*), a római nép legveszedelmesebb ellenségének² felszámolása alkalmából Faustus Titius Liberalis kétszeres *sevir Augustalis*³ a maga pénzéből állíttatta.

c) Felirat a krétai Gortynból, Dessau 158, Ehrenberg—Jones 52. sz.

Ti. Caesar és a senatus istenségének és előrelátásának (*numini ac providentiae*) ama nap emlékeztetere amely november Kalendae-je előtt a tizenötödik volt. (P.) Viriasius Naso harmadik ízben proconsul a maga pénzéből állíttatta.

d) Az alábbi feliratot (CIL VI 10 213, Dessau 6044, Ehrenberg—Jones 53. sz.) — töredékességéből adódó lefordíthatatlansága miatt — kivételesen latinul közöljük. Annyi bizonyos belőle, hogy a »bűnös« Seianus aventinusi consulválasztásáról van benne szó, amiről irodalmi forrásaink célzás formájában sem emlékeznek meg. A küldetés felirat egy öreg ember (7. sor: *debilis inutilis baculi comes*) szavait örö-

¹ A második consul 42-ben felkelést szervezett Claudius ellen, ezért nevét a korábban állított kövekről is eltüntették.

² Seianus leleplezésére és kivégzésére (31 okt. 18) vonatkozik.

³ Az uralkodókultusz ápolására intézményesített hattedágú papi testület tagja.

kította meg; O. Hirschfeld hivatkozása (a CIL jegyzetében) egy bizonyos P. Sextius Baculusra (vö. Caes., B. G. II 25, 1) csak a leghivatottabb szakértők zavarának és tehetlenségének a jele. A felirat megfejthető részeinek értelmezéséhez nélkülözhetetlen R. Syme tanulmánya: Seianus on the Aventine. *Hermes* 84 (1956) 257—266. 1.

...n]unc quoniam n[.....]nnorum LX, Seiani sce[lerati....]itatio et inprobae comitiae, 5 quae fuerunt in Aventino, ubi [Sei]anus cos. factus est, et ego [de]bilis inutilis baculi comes, ut supplex fierem omni nunc vos rogo, boni contri 10 [bul]les, si semper apparui: [vo]bis bonus et utilis tri[bul]lis, si nunquam offic[i]i mei immemor [f]ui nec rei[...].m co[....] 15 ...rif[...]

76. Tiberius és az uralkodókultusz

Tiberius józan állásfoglalását a könnyen túlzásokba tévedő uralkodókultusszal szemben Tacitus nem éppen jóindulatú, de így is felejtethetetlen ábrázolásából (Ann. IV 37—38: »...En hálандó ember vagyok, emberi hivatásomat kell teljesítenem, és beérem azzal, ha princepsi kötelességeimnek eleget tudok tenni...«) régebben is ismertük. Mind Tiberius egyéni magatartása, mind pedig az államilag megszervezett kultusz alaposabb megismerése szempontjából rendkívül fontos az a gytheioni (lakóniai) felirat, amely 1923-ban került elő, és amelynek tanulságos szövegét azóta is többen boncolgatták; I. H. Seyrig, *Inscriptions de Gythion. Rev. Arch.* 29 (1929) 82—106. 1.; L. Wenger, *Griechische Inschriften zum Kaiserkult und zum Grabrecht. Zeitschr. f. d. Savigny-Stiftung, Rom. Abt.* 44 (1929) 308—344. 1.; E. Kornemann, *Neue Dokumente zum lakonischen Kaiserkult. Breslau* 1929; M. Rostovtzeff, *L'empereur Tibère et le culte impérial. Rev. Hist.* 163 (1930) 1—26. 1.; Ehrenberg—Jones, 102. sz.

a) ... (az agoranómos)¹ helyezze el az első (alapzatra) az isteni Augustus Caesarnak, (Tiberius Caesar) atyjának (a szobrát); a jobboldali másodikra Iulia Augustáét, a harmadikra pedig Tiberius Caesar Augustus imperatorét; a szobrokat a város bocsátja rendelkezésére. Helyezzen el 5 egy asztalt is a színház közepén, arra egy tömjéntartót, és a synhedria tagjai, valamint a tisztviselői collegiumok (*synarchiai*) mind mutassanak be rajta áldozatot az uralkodók egészségéért, még a szereplők bevonulása előtt.

Ünnepelje pedig meg (ti. az agoranómos) az első napot mint az isteni Caesar Augustusnak, az isten fiának, a megváltónak és szabadítónak (*Sótér Eleutherios*) ünnepét; a másodikat mint Tiberius Caesar Augustus imperatornak, a haza atyjának az ünnepét; a harmadikat mint Iulia Augustának, 10 népünk és városunk Tychéjének (ünnepét); a negyediket mint Germanicus Caesar Nikéjéét; az ötödiket mint Drusus Caesar Aphroditéjéét (*Venus Genetrix*ét); a hatodikat mint Titus Quinctius Flamininuséét, és legyen gondja a versenyzők jó rendjére. Adjon számat mind a szereplők fizetségéről, mind a szent pénzek kezeléséről a városnak, (mégpedig) a verseny utáni első népgyűlésen, és ha rábizonyul, hogy sikkasztott, vagy hamis elszámolással kísérletezett, 15 ne viselhessen többé semmiféle tisztséget, vagyona pedig koboztassék el. Akiknek valaha is elkobozták a vagyonát, ezek a pénzek tekintessenek szentnek, és az évenkénti tisztviselők ezekből készítsék a kiegészítő díszítéseket (*proskosmémata*). És legyen szabad minden gytheioni polgárnak, ha akar, a szent pénzekre vonatkozólag büntető eljárást kezdeményeznie, még pedig büntetlenül.

Szerepeltessen azután az agoranómos az isteneknek és az uralkodóknak rendelt napok elteltével újabb két napon át versenyző színpadi művészeket,

¹ A görög *agoranómos* («vásárfelügyelő») megfelel a latin *aedilis*-nek.

első nap C. Iulius Euryclesnek, 20 népünk és városunk hajdani jóltevőjének emlékezetére, második nap pedig C. Iulius Laco-nak, népünk és városunk gondviselőjének, a mi védelmezőnknek és megmentőnknek a tiszteletére. Ezeket a versenyeket az istennő (ünnepe) utáni napokon tartsa, amikor tudja. Amikor pedig távozik hivatalából, adja át a helyébe lépő agoranomosnak közokirat aláírásával a versenyekhez szükséges valamennyi holmit, a város pedig az átvevőtől kapjon (erre vonatkozó) okmányt.

Amikor az agoranomos a 25. színpadi versenyeket tartja, a díszfelvonulást Asklépios és Hygieia templomából indítsa el; a felvonuláson résztvevő ephébosok és ifjak és egyéb polgárok babérkoszorúval övezzék fejüket és fehér ruhát öltsenek. Vonuljanak fel azonban velük együtt a szent szűzek és asszonyok is a szent ruhákban. Amikor a menet megérkezik a Caesareumba, az ephorosok egy bikát áldozzanak az uralkodók és az istenek üdvéért, valamint uralkodásuk örök megmaradásáért, és 30 az áldozat bemutatása után legyen gondjuk arra, hogy a phiditionok² és tisztviselői collegiumok (*synarchiai*) a piactéren áldozzanak. Ha pedig nem vonulnak fel a díszmenettel, vagy nem mutatnak be áldozatot, vagy áldozás után nem gondoskodnak arról, hogy a phiditionok és a collegiumok is áldozzanak a piactéren, az istenek javára fizessenek kétezer drachma bírságot. A gytheioniak közül bárkinek legyen szabad vádat emelnie ellenük.

Az ephorosok, Terentius Biadas hivatali társai, akik Chairón stratégoskodásának és 35 Augustus-papságának évében (viselik tisztségüket), gondoskodjanak három írott képmásról: az isteni Augustuséról, Iulia Augustáéról és Tiberius Caesar Augustuséról; azonkívül a kar számára szolgáló színpadi emelvényről, négy díszlet (?) ajtóról és a zenészek dobogójáról. Állítsanak fel továbbá egy kőoszlopot is és véssék bele a szent törvényt, és a községi irattárban helyezzenek el egy másolatot a szent törvényről, hogy az irattárban (elhelyezett) és a szabad ég alatt mindenki számára látható törvény mindörökké hirdesse a gytheioni nép háláját fejedelmei iránt minden ember 40-nek. Ha nem vésetnék be ezt a törvényt, vagy nem állíttatná fel az oszlopot a templom előtt, vagy nem írnák meg a másolatot...

b) A második felirat töredékes 1—10. sora valószínűleg az előbbi folytatása, illetve befejezése.

Tiberius levele.

Tiberius Caesar Augustus, az isteni Augustus fia, pontifex maximus, a tribunusi hatalom [16.?] szoros birtokosa, Gytheion város ephorosainak és népének üdvözlétét. Decimus Turranius Nicanor, akit követként hozzám és anyámhoz küldtetek, [15] átadta leveleteket, az atyám kultuszára (*eusebeia*) és az én tiszteletemre (*timé*) vonatkozó határozataitokkal együtt. Ezek miatt dicsérlek benneteket, és úgy is gondolom, hogy illendő mind általában az emberiség részéről, mind különösen a ti városotok részéről, hogy atyámnak az egész világ-mindenséggel tett nagy jótéteményeiért fenntartsátok az isteneket illető kivételes 20 tiszteleteteket. Én magam beérem a mértéketesebb és emberi tisztelet (megnyilvánulásaiival). Anyám akkor fog válaszolni, amikor értesül a személyével kapcsolatos tiszteletnyilvánításra vonatkozó döntésekről.

² A hagyományos spártai asztaltársaságok, együtt étkező férficsoportok.

A feliratot az Augustus és Germanicus halála (i. sz. 14 és 19) közti évekre tehetjük. A »színpadi játékok« feltehetőleg azonosak a máshonnan (IG V 1, 1167) ismeretes *Kaisareia*-val. Figyelemre méltó Tiberius és Livia (Augustus végrendelete értelmében: Iulia Augusta) protokoll-helyzete: az óvatos gytheioniak sem tudták, hogy melyiküket tegyék az együttes említésekkel előbbre. — Flamininus mint Gytheion »felszabadítója«: IG V 1, 1165 (vö. a 24. sz. szemelvénnel). — Euryklés annak idején fegyveresen küzdött Octavianus mellett Antonius ellenében (ennek ellenkezőjéért neheztelt Augustus pl. Athénra); fia, Lakón, majd a császári ház bizalmát élvező többi leszármazottja évtizedeken át »uralkodott« Spartában.

77. Germanicus egyiptomi edictumai

Germanicus — mint Tacitusból (Ann. II 59) tudjuk — i. sz. 19-ben »Egyiptomba utazott, hogy az ottani régiségeket megismerje«. Ehhez a látogatáshoz azonban nem kérte ki Tiberius engedélyét, majd egyiptomi időzése alatt nem érte be a régiségek csodálatával, hanem »a magtárak megnyitásával csökkentette a gabonaárakat és még sok egyebet tett, amit a nép örömmel fogadott«. Tacitus a bizalmasan zsarnok megnyilvánulásként értelmezi azt a szigorú megrovást, amelyet a népszerű Germanicus meggondolatlanságáért Tiberiustól kapott. Az alábbi papirusz-dokumentumok ismertetében jobban megértjük Tiberius elégedetlenségét: Germanicus megjelenése és viselkedése bizony kínos jeleneteket idézett elő Egyiptomban.

A papiruszok kiadásai: Hunt—Edgar, *Select Papyri* II, 211. sz., Ehrenberg—Jones, 320. sz.; Moravcsik, 34. sz. (az új papiruszkiadvány 160—I. lapján). Vö. Rosenberg, 10. l. és A. C. Johnson, *ESAR* II, 622—3. l.

a) Germanicus Caesar, (Tiberius) Augustus fia, az isteni Augustus unokája, proconsul mondja: Mivel úgy hallom, hogy látogatásom alkalmából (*eis tén emén parusian*) már most [5]... hajókat és állatokat vesznek igénybe, és erőszakkal foglalnak le szállásokat és megfélemlítik a magánosokat, [10] szükségesnek találtam kijelenteni: nem óhajtom, hogy bárki is hajót vagy igásállatot foglaljon le — csak akkor, ha ez barátomnak és titkáromnak, Baebiusnak. [15] a rendelkezésére történik —, és lakásokat se vegyenek igénybe.¹ Mert ha szükségesnek mutatkozik, maga Baebius fogja a szállásokat, az egyenlőség és méltányosság alapján elrendezni. Az igénybe vett hajókért és igásállatokért 20 fizessenek bért az én jegyzékem szerint. A nem engedelmeskedőket vezessék titkárom elé, aki vagy maga fogja megakadályozni, hogy magánszemélyeket sérelem [25] érjen, (vagy) nekem tessen róla jelentést. Azt pedig, hogy a városon keresztülhaladó igásállatokat az arra vetődők erőszakkal elragadják, megtiltom, mert ez már nyilvánvaló [30] rablás.

b) Germanicus Caesar, (Tiberius) Augustus fia, az isteni Augustus unokája, proconsul mondja: Jóindulatotokat, amelyet mindig megmutattok, valahányszor engem láttok, szívesen fogadom, viszont irigységet keltő [35] és engem istennek feltüntető kiáltásaitokat (*ekphónésis*, lat. *acclamatio*)² teljességgel visszautasítom, mert azok csakis az egész [40] emberi nemnek valóban megváltóját (*sótér*) és jóltevőjét (*euergetés*): az én atyámat, és az ő anyját, az én nagyanyámat illetik. A mi tekintélyünk pedig az ő istenségükhöz van kötve, úgy, hogyha nem hallgattok rám, arra kényszerítetek, [45] hogy ne sokszor mutakozzam előttetek.

¹ Jellemző, hogy Germanicus az egyiptomi hatóságokat egyszerűen figyelmen kívül hagyja, és titkáran keresztül intézkedik.

² »Magas« személyeknek a nyilvánosság előtt való megjelenésekor (a 4. sorban említett *parusia* is használatos kultikus *epiphaneia* értelmében!) a nép ismételt »üdvözléssel« adott kifejezést örömeinek, — vagy a hivatalos biztatásnak. A hagyományos *acclamatio* a késői Rómában és Bizáncban már valóságos litániává fajult; vö. 103. sz. szemelvényünk 1. jegyzetével.

78. A decuriók terhei (Iguvium)

(CIL XI 5820; Dessau 5531; St. 1152; Ehrenberg—Jones, 336. sz.)

Cnaeus Satrius Rufus, Cnaeus fia, a négytagú bíróság tagja (*III vir iure dicendo*), a bazilikák mennyezetét a saját költségén megcsináltatta, a tetőgerendákat vaskampókkal megerősítette, a padlót kiköveztette, talpazattal vette körül és adott:

a decurionatus fejében	6000 sestertiust,
a legiók ellátására	3450 sestertiust,
a Diana-templom helyreállítására	6200 sestertiust,
Caesar Augustus győzelmi játékaira	7750 sestertiust.

79. A vidéki lakosság terhei (Tegea, i. sz. 49)

(CIL III 7251; Dessau 214; St. 1097)

Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus pontifex maximus, a tribunusi hatalom kilencszeres birtokosa, tizenhatszoros imperátor, a haza atyja mondja:

Bár nemcsak Italia, hanem a tartományok, nemkülönben az egyes tartományi városok coloniáit és municipiumait is több alkalommal próbáltam a fogatállítások terhétől mentesíteni (*lebare. [!] oneribus vehiculorum praebendorum*), és úgy látom, hogy kellő orvosszereket is találtam (a baj enyhítésére); ezzel mégsem lehetett kellőképpen megküzdenni az emberek hitványságával (*nequitiae hominum*)...

80. A numidiai Tacfarinas felkelése

(Tac., Ann. II 52 és III 20—21)

(II 52) Ugyanebben az évben¹ Afrikában háború tört ki; az ellenség vezére Tacfarinas volt. Ez a numida származású ember a római sereg segédcapataiban szolgált, majd megszökött és először rabláshoz szokott csavargókat gyűjtött maga köré, hogy velük zsákmányoljon és fosztogasson; később rajokba és szakaszokba (*per vexilla et turmas*) osztotta be őket; végül nem is holmi rendezetlen csőcselék (*incondita turba*), hanem a musulamus törzs² vezérének tartotta magát. Ez az afrikai pusztaságok közelében élő, hatalmas törzs, amely még akkoriban sem épített városokat, fegyvert fogott és a szomszédos maurusokat is magával rántotta a háborúba. Ezeknek is volt vezérük: Mazippa; a sereget úgy osztották meg, hogy Tacfarinas a római módra felfegyverzett, válogatott katonaságot táborokban tartotta, ott fegyelemre és parancsteljesítésre szoktatta, míg Mazippa könnyű fegyverzetű (lovasaival) mindenfelé gyűjtögetett, öldökölt és ijedelemben tartotta (a lakosságot). Már a cinithiusokat, ezt az éppen nem megvetendő törzset³ is sikerült megnyerniük, amikor Furius Camillus afrikai proconsul egy legióval és a zászlók alá szólított szövetséges csapa-

¹ I. sz. 17-ben.

² Musulami: Numidiától nyugatra, Cirtától délre, a mai Algír keleti hegyvidékén élő törzs.

³ Keletebbre, a Kis-Syrtis közelében élt.

tokkal az ellenség ellen vonult. Csekély katonai erő volt ez a numidák és maurusok sokaságához képest; mégis csak arra vigyáztak, hogy félelmet keltvén az ellenségben, az ütközetet el ne szalasszák: (az ellenséget) a győzelem reménye sodorta végül is pusztulásba. Tehát a legio helyezkedett el középpűt, a könnyű fegyverzetű egységek és a két (szövetséges) lovasosztag a szárnyakon. Tacfarinas nem utasította vissza az ütközetet: így (került sor) a numidák megfutamítására, és annyi év után a Furius-név ismét öregbedett hadi dicsőségben. Mert a városnak ama visszafoglalója és (hasonlóképpen) Camillus nevű fia óta más családokat ékesített a hadvezéreknek kijáró dicsőség, a most említett Camillust pedig általában a hadvezetéshez nem értőnek ismerték. Tiberius annál készségesebben magasztalta tetteit a senatus előtt: meg is szavazták neki a triumphatori díszjelvényeket (*triumphalia insignia* vagy *ornamenta*), ami szerény életmódja miatt nem vált kárára.

Vagyis: ha a Furius-nemzetségnek ez a derék sarja harctéren megbizonyított vezetői rátermettségét a politikai életben is érvényesíteni óhajtotta volna, a féltékeny Tiberius »kegye« bizonyára neheztelésbe vagy éppen kicsinyes bosszúvágyba csapott volna át. Tacitus mellékesnek látszó megjegyzése, amellyel az északafrikai törzsek felkelésének évkönyvírói tételét itt lezárja, történetírói felfogásának legmélyebben rejlő motívumaira világít rá: a principatus ellenséges szemmel figyeli a patinás római arisztokráciát; a legendás Camillus késői utódának szinte csak véletlenül nyílik alkalma a *virtus* megcsillogtatására, pedig a római sereg, ha megfelelő kezekben van, még a számbeli túlsúlyban levő ellenséggel szemben is vágyik a harcra, és győz is — ha a princeps féltékenysége engedi.

Camillus sikere azonban nem jelentette az afrikai népek szabadságmozgalmának — Tacitus szempontjából: kóbor rablók (*latrones*) garázdálkodásának — a végét; a 20. év eseményeinek sorában — jellemző módon az uralkodóház egyik tagjának *kivételesen* természetes halála és a köztársasági arisztokrácia legkiválóbbjaitól származó Lepida botrányos pere közé iktatva — olvashatjuk a folytatását:

(III 20) Ugyanebben az évben⁴ Tacfarinas, akinek Camillustól elszenvedett vereségét már említettem, újból háborút kezdett. Eleinte kóbor rajtaütésekre szorítkozott, amelyek — gyorsasága miatt — bosszúlatlanok maradtak; azután már falvakat dúlt fel, komoly zsákmányt hurcolt el magával; végül a Pagyda nevű folyó közelében egy római cohors táborát vette körül. Az erősség parancsnoka, Decrius, derék és tapasztalt katona volt és ezt az ostromot (Rómára nézve) gyalázatnak tekintette. Nyílt csata vállalására buzdította tehát katonáit és a tábor előtt harci rendbe állította őket. Amikor a cohorsot az első roham kivetette állásából, ő a nyílzáporban is tántoríthatatlanul útját állotta a menekülőknél, kiabált a hadijelvények hordozóira, hogy római katona létükre megfutamodnak holmi szökevény gyűlévésznépség előtt. Bár sebek borították, és már az egyik szemét is kiszúrták, mégis szemtől-szembe fordult az ellenséggel és nem hagyta abba a harcot, míg végül is magára maradt, úgy esett el.

(21) Amikor L. Apronius — Camillus utóda — minderről értesült, katonáinak gyalázatos viselkedése még az ellenség dicsőségénél is jobban bántotta, és ezért egy akkoriban már ritka, de hajdanában szokásos eljárással a becsstelenné vált cohors katonái között sorsot húzatott és minden tizediket halálra korba-csoltatott. Szigorúságával annyit ért el, hogy egy ötszáz főnél nem erősebb veterán-osztag szétverte Tacfarinasnak ugyanazokat a csapatait, amelyek (most) a Thala nevű (numidiai) erődöt ostromolták. Ebben a csatában egy Helvius Rufus nevű közkatona dicső tettet hajtott végre: megmentette egy (római)

⁴ I. sz. 20-ban.

polgár életét, és ezért Apronius nyakláncsal és lándzsával tüntette ki. Az uralkodó (ezt a parancsnoki kitüntetést) polgári koszorúval toldotta meg;⁵ azt, hogy a proconsuli hatáskörrel bíró Apronius nem adta meg neki ezt is, inkább csak felhánytorgatta, de nem vette tőle rossz néven.

Tacfarinas pedig, amikor a megrettent numidák nem akarták tovább folytatni az ostromot, nem összpontosította többé erőit egy helyre (*spargit bellum*), hanem visszavonult, ha szorongatták, majd megint előmerészkedett, mihelyt (a rómaiak) visszatértek állomáshelyeikre. És míg a barbárok kitartottak e harcmodor mellett, büntetlenül fíraszhatták, kijátszhatták a rómaiakat, hiába volt minden; de mikor lekanyarodtak a tengerparti települések közé, a zsákmánytól akadályozva, állandó táborokba szálltak. Ekkor Apronius a fiát, Caesianust küldte ellenük a lovasság és a segédcapatok élén, melléjük adta még a leggyorsabb legionariusokat is; (Caesianus) sikeresen küzdött meg a numidákkal és a sivatagba űzte őket vissza.

A harc tovább folyt; 22-ben Q. Iunius Blaesusnak sikerült a felkelő nomádok egy részét letelepítenie, Tacfarinas azonban nem tette le a fegyvert; a hosszas háborúnak csak Tacfarinas halála vetett véget 24-ben: *captivitatem haud inulta morte effugit.* (Tac., Ann. IV 25.)

81. Boudicca britanniai felkelése

(Tac., Ann. XIV 34—39)

Tacitus — hihetőleg apósának, Agricolának hosszú és eredményes britanniai helytartóskodása miatt — fokozott figyelmet szentelt a távoli szigetország dolgainak (l. Agricola életrajzát). A 61. év eseményeit is Paulinus Suetonius hadvezéri sikereinek — Mona pacifikálásának — ismertetésével kezdi (Ann. XIV 29—30). Távolléte alatt azonban Boudicca, az icenusok özvegy királynéja, a rómaiak garázdálkodása miatt felbőszült népet a megszállók ellen vezeti (31—33). A döntő ütközet előtt mindkét részről elhangzó buzdítóbeszéd (35—36) Calgacus és Agricola emlékezetes beszédeit juttatják az eszünkbe (Agr. 30—34).

(34) Suetoniusnak most már a tízennegyedik legión és a huszadik legio (továbbszolgáló) vexillariusain kívül a legközelebbi helyőrségek segédcapatai is rendelkezésére állottak, mintegy tízezer fő, amikor elhatározta, hogy nem vár tovább, hanem nyílt csatában megütközik (az ellenséggel). Olyan helyet választott, amelyet (nemcsak két oldalról formáltak a hegyek) szűk torokká, hanem hátulról is erdőség zárt le; előzőleg azonban kellőképpen felderítette, hogy ellenség csak elől van-e, és hogy a nyílt síkságon nem kell-e törbeccsalástól tartania. Így a legionariusok sűrű sorokban a közepén helyezkedtek el, két oldalt a könnyű fegyverzetűek, míg a szárnyakon a lovasság tömörült. A brit csapatok kisebb-nagyobb csoportokban száguldoztak szerte a síkságon. Soha ennyi sokan még nem verődtek össze és annyira elszántak voltak, hogy győzelmük tanúul még feleségeiket is szekereikre tették és magukkal vitték. A szekereket a csatatér legszélén helyezték el.

(35) Boudicca maga előtt hordozta szekerén a leányait, úgy hangoztatta, amint az egyes törzsek előtt elhaladt, hogy nem szokatlan dolog Britanniában, ha nők vezérlete alatt vonulnak hadba; de most nem dicső ősök utódaiként

⁵ *Civica corona*: tölgyfaldomb-koszorú, római polgár életének megmentéséért adományozott és számos kiváltsággal járó kitüntetés.

akarja visszaszerezni királyságát és kincseit, hanem mint egy a népből akarja megtorolni elrabolt szabadságukat, ütlegekkel bemocskolt testüket, szűz leányaik megbecstelenítését. A rómaiak mohó vágyakozásukban most már a (meghódítottak) testétől sem tartózkodnak, nem kímélik sem az öregeket, sem a gyermekeket. De az istenek segítenek a jogos bosszúállásban: máris elhullt az a (IX.) legio, amely szembe mert velük szállni; a többiek (a II. legio) táboraikban rejtőznek vagy menekülésen jártatják az eszüket. Ennyi ezer (harcosnak) még a csatakiáltását sem viselnék el, nemhogy rohamjukat és karjuk erejét! Ha a fegyveresek számát, ha a háború okát meggondolják, (rájöhetnek, hogy) ebben a csatában vagy győzniük, vagy meghalniuk kell. Ő, mint asszony, így határozott; a férfiak csak éljenek és szolgáljanak!

(36) Ebben a válságos órában Suetonius sem hallgatott. Bár bízott (katonáinak) vitézségében, mégis buzdította és kérte őket, hogy ne törődjenek a barbárok zúgásával és hiú fenyegetéseivel, több ott ez asszony, mint az ifjú, a harciatlan, fegyverviseléshez nem szokott és annyiszor megfutamított (ellenség) azon nyomban hátrálni fog, mihelyt egy győzelmes sereg fegyvereit és férfierejét megtapasztalja. Még ha sok legio (harcol) is, a csaták sorsa kevés emberen múlik. Hírnevüket az is csak öregbíti, hogy ily kevesen egy egész seregnek járó dicsőséget aratnak. Csak maradjanak tömör sorokban, és dárdáik kidobása után pajzsukkal, kardjukkal folytassák a harcot, az öldöklést, a zsákmányra ne gondoljanak: ha kivívják a győzelmet, úgyis minden az övék lesz.

A vezér szavait olyan lelkesedés követte, a sok csatát megjárt, öreg katonák oly buzgalommal készülődtek dárdáik kivetésére, hogy Suetonius a győzelem biztos reményében adott jelt a csatára.

(37) A legio először nem mozdult, a szűk terepet mintegy erősítésnek használva, de miután az ellenség közelebb nyomult és biztos célpontként (a rómaiak) lövedékeit mind magára vonta (*certo iactu tela exhauserat*), ék-alakzatban előrerontott. Ugyanakkor a segédcsapatok is rohamra indultak, és a lovasság előreszegzett lándzsáival minden ellenálló erőt áttört. A többiek megfutamodtak, csakhogy ez nehéz volt, mivel a köröskörül felállított szekerek elzárták a menekülés útját. A katonák az asszonyokat sem kímélték, sőt a hullahegyeket még a dárdáktól talált jószágok is növelték.

E napon emlékezetes, a hajdani győzelmekkel felérő dicsőséget arattunk,⁶ hiszen egyesek szerint 80 000-nél alig kevesebb britanniai esett el, míg a mi katonáink közül csak mintegy négyszázan veszítették életüket, és nem sokkal többen sebesültek meg. Boudicca megmérgezte magát. Amikor Poenius Postumus, a második legio táborparancsnoka (*praefectus castrorum*) értesült a tizen-négyesek és húsasok sikeres harcáról — mivel legióját ugyanettől a dicsőségtől elütötte, amennyiben a fővezér parancsát a katonai előírások ellenére nem hajtotta végre — a kardjába dőlt.

(38) Ezek után az egész sereg⁷ közös téli táborba vonult, hogy a további hadműveletekre felkészüljön. A császár még meg is erősítette a csapatokat a Germaniából oda vezényelt 2000 legionáriusszal, nyolc segéd-cohorisszal és ezer lovassal. Az újonnan érkező legénységgel a IX. legio állományát egészítették ki; a cohorsokat és lovasalakulatokat az új téli táborokban helyezték el, közben

⁶ Tacitus személytelen kifejezésbe burkolja büszkeségét, de a »hajdani győzelmekkel« való összehasonlítás mindennél nagyobb dicséret (*antiquis victoriis par laus parva*).

⁷ Vagyis mind a négy legio.

pedig a kétes hűségű vagy ellenséges törzsek területeit tűzzel-vassal pusztították. De (a bennszülöttek számára) a legnagyobb csapás mégis az éhínség volt; tudniillik a vetéssel nem törődve apraja-nagyja a háborúba vonult, miközben a mi élelmiszerkészleteinket már maguknak szánták. A legharciasabb törzsek mégis csak nagynehezen hajlottak a békére, mivel a Catust felváltó Iulius Classicianus — Suetonius ellensége — a maga személyes viszálykodásával a közjónak ártott. Azt hangoztatta, hogy meg kell várni az új legatust, aki azután ellenséges gyűlölködéstől és győztesi büszkeségtől mentesen a kegyesség jegyében fog tárgyalni a meghódoltakkal. Egyszersmind Rómába is azt jelentette, hogy a háború befejezésére csak akkor számíthatnak, ha Suetonius utódjáról gondoskodás történik; a kudarcokat (Suetonius) gyengeségének, a sikereket viszont az uralkodó szerencséjének⁸ tulajdonította.

(39) Tehát Britannia helyzetének megvizsgálására ki is küldték a szabadonbocsátott Polyclitust.⁹ Nero nagyon remélte, hogy (Polyclitus) tekintélye (*autoritas*) nemcsak a legatus és a procurator között állíthatja vissza az egyetértést, hanem a fellázadt barbárokat is meg tudja nyerni a békének. Abban nem is volt hiány, hogy miután népes kíséretével terhére volt mind Itáliának, mind Galliának, az óceánon¹⁰ átkelve a mi katonáinkban is szorongó érzéseket keltsen bevonulásával. Az ellenség azonban csak mulatott rajta, mivel ott még akkor is lobogott a szabadság lángja, így nem ismerték a szabadonbocsátottak hatalmát, és csak csodálkoztak, hogy a (római) vezér és hadsereg ilyen (eredményes) hadműveletek után szolgálknak engedelmeskedik. A császárnak küldött jelentés mindenesetre mérsékeltebb hangú volt, és Suetonius (egyelőre) tovább vezette az ügyeket. Mivel azonban később a tengerparton néhány hajója a legénységgel együtt elveszett, vagyis a háború tovább folyt, azt a parancsot kapta, hogy seregét adja át Petronius Turpilianusnak, aki a consulságot éppen akkor tette le. Ez aztán nem ingerelte az ellenséget, őt sem bántották, így lagymatag tehetetlenségét tisztes névvel békének tüntethette fel.

82. Claudius levele az alexandriaiakhoz

Az 1912. sz. londoni papirusz, amelyet először H. I. Bell publikált (*Jews and Christians in Egypt*, London 1924, 1—37. l.; legújabban I. M. P. Charlesworth dokumentumgyűjteményében, 1—2. sz.), a XX. század egyik legjelentősebb lelete. A császár levele nemcsak Alexandria I. századi viszonyait világítja meg, hanem írójának egyéniségét és hitelesebben tükrözi, mint a Senecánál,¹ Tacitusnál vagy Suetoniusnál nyomon követhető hagyomány. A papirusz I. hasábján olvasható dokumentum az alexandriai *praefectus*-nak a császári levél elé bocsátott kísérőiratát (*edictum*).

I. hasáb:

L. Aemilius Rectus mondja: Mivel a városhoz (intézett) szentséges és legkegyesebb levél felolvasásánál az egész város a lakosság számánál fogva nem lehetett jelen, szükségesnek véltem kifüggeszteni a levelet, hogy ha külön-külön mindnyájan elolvassátok, csodálhassátok a mi isteni Caesarunk nagyságát, és hálások lehessetek a város iránt tanúsított jóindulatáért. Tiberius Clau-

⁸ *Fortuna imperatoris* vagy *Caesaris*; vö. XIV 6.

⁹ Nero egyik nagy befolyású felszabadítottját.

¹⁰ A Csatornán.

¹ *Apocolocyntosis divi Claudii* című vaskos szatíráját I. a VIA I. kötetében, 703—713. l., ford.: Szilágyi J. György. (Újabbán külön kötetben: Bp. 1963.)

dius Caesar Augustus Germanicus Imperator 2. évében, a Neos Sebastos hónap 14. napján.²

II. hasáb:

Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus Imperator, pontifex maximus, a tribunusi hatalom birtokosa, kijelölt consul, az alexandriaiak városának üdvözlétét küldi. Tiberius Claudius Barbillus,³ Apollónios, Artemidóros fia, Chairémón, Leónidas fia,⁴ Marcus Iulius Asclepiades, Gaius Iulius Dionysius, Tiberius Claudius Phaniás, Pasión, Potamón fia, Dionysios, Sabbión fia, Tiberius Claudius (Archibius),⁵ Apollónios, Aristón fia, Gaius Iulius Apollonius és Hermaiskos, Apollónios fia, mint a ti követeitek, amikor átadták a határozatot (*pséphisma*), hosszasán beszámoltak a város dolgaiáról, és figyelmemet⁶ (?) irántatok érzett jóindulatomra terelték, amely — jól tudjátok — régóta raktározódott fel bennem, hiszen természetből fogva kötelességtudók⁷ vagytok az Augustusokkal (*Sebastoi*) szemben, amint ezt számos példából ismerem, kiváltképpen nagy buzgalmat fejtettetek ki, de tapasztalhattatok is az én házam körül, amire — hogy csak a legfontosabbat említsem, a többit itt mellőzzem — leghathatósabb tanú a fivérem, Germanicus Caesar,⁸ aki igazibb⁹ szavakkal fordult hozzátok. Ezért a töletek származó kitüntetések (*timai*) szívesen fogadtam, bár ilyesmire nem vagyok könnyen kapható. Először is megengedem, hogy születésem napját *Dies Augusta* (*sebasté*) gyanánt, olyan módon ünnepeljétek, amint magatok kijelentettétek, és ahhoz is hozzájárulok, hogy szobraitam és nemzetségem (tagjainak) szobrai mindenhol felállítsátok, mert látom, hogy mindenütt a házam iránti kötelességtudásotok (*eusebeia*) emlékjeleinek felállításán fáradoztok. A két aranyoszlop közül a Pax Augusta Claudianáét, amelyet igen tisztelt barátom, Barbillus javasolt és valószínű is meg állhatatos fáradozással, és amelyet én, mivel túlzásnak érzem, nem fogadhatok el, Rómában kell felállítani,

III. hasáb:

a másikat viszont, ahogy ti megfelelőnek gondoljátok, körülhordozhatjátok az *epónymos* napokon.¹⁰ Az utóbbival azonban járjon együtt egy tetszésetek szerint ékesített trónszék (*diphros*) is. Ha pedig ilyen kitüntetések elfogadok, alkalmasint együgyűség (*euéthēs*, lat. *simplicitas*) volna tiltakozni a claudiusi *phylé* kijelölése és az egyiptomi nomosokban szent ligetek létesítése ellen. Tehát ezt

² Egyiptomban a császár uralkodásának éveit Thóth havának első napjától, vagyis aug. 29-től fogva számították. Claudius 41 januárjában lépett trónra, tehát a levél írásakor — az egyiptomi Hathyrnek megfelelő Neos Sebastos hónap 14. napja: nov. 10 — az egyiptomi időszámítás szerint már második éve uralkodott, bár a mi naptárunk mindkét napot 41-ben tartja számon.

³ Valószínűleg azonos azzal a személlyel, aki a 8877. sz. berlini papiruszon is Alexandria követeként szerepel.

⁴ Egyiptomi pap, sztoikus filozófus és történetíró, egy ideig Nero filozófiatanára.

⁵ Valószínűleg azonos a levél végén említett Ti. Claudius Archibiusszal, a császár »barátjával«, Kallimachos epigrammáinak tudós magyarázójával.

⁶ Bizonytalan olvasású szó.

⁷ *Eusebeis*, a latin *pii* megfelelője.

⁸ Tiberius öccsének, Drususnak a fia, Claudius bátyja, aki 19-ben meglátogatta Egyiptomot; l. a 77. sz. szemelvényt.

⁹ Ti. nem írott, hanem ott elhangzott.

¹⁰ Vagyis az uralkodóház egyes tagjainak a nevével jelzett ünnepi alkalmakkor.

is megengedem, és ha akarjátok, Vitrasius Polliónak, az én praefectusomnak¹¹ lovasszobrai is állítsátok fel. A négyesfogatok¹² felállítását, amit az országba vezető utak betorkolásainál terveztek, engedélyezem, azzal, hogy egy Libyának Taposiris nevű helységében álljon, egy az alexandriai Pharos mellett, a harmadik pedig az Egyiptom (északkeleti határánál lévő) Pélusionban. Viszont azt, hogy rólam főpapot nevezzetek el és nekem templomokat emeljete, visszautasítom, mivel embertársaim előtt nem óhajtok dicsekvőnek látszani, és úgy vélem, hogy a templomok és egyéb ilyen dolgok minden korban csakis az isteneknek járnak. Kéréseitekre vonatkozólag pedig, amelyeket nálam szorgalmaztatok, a következőképpen határozok: Mindazoknak, akik az én principatusomig (*hégemonia*) ephébosok¹³ voltak, kifejezetten biztosítom az alexandriai polgárjogot, a város(ban élvezhető) minden kitüntetéssel és kiváltsággal egyetemben, kivéve azokat, akik esetleg közéték furakodtak, vagyis rabszolganyától való származásuk ellenére sikerült az ephébosok közé felvétetniük magukat. Egyéb tekintetben az az akaratom, hogy mindazok a kedvezmények, amelyekben princeps-elődeim, valamint a királyok és praefectusok részesültek benneteket, változatlanul érvényben maradjanak, mint ahogy (ezeket a kiváltságokat) az isteni Augustus is megerősítette.

IV. hasáb:

Akaratom az, hogy az isteni Augustus alexandriai templomának *neókorosait*¹⁴ sorshúzás útján válasszák, mint ahogyan ugyancsak az isteni Augustus kanóposi (neókorosait) sorshúzás útján választják. Ami azt a terveteket illeti, hogy a közéleti tisztségek (*politikai archai*) három esztendeig tartsanak, szerintem igen bölcsen gondoltok, mivel a hivatalviselők attól félyén, hogy számot kell adniuk hivatalviselésük alatti helytelen cselekedeteikért, mértékletesebb magatartást fognak tanúsítani hivatali beosztásukban.¹⁵ A tanácsra (*bulé*) vonatkozólag: hogy a régi királyok alatt mi volt nálatok a szokás, én nem tudom megmondani, de hogy az előttem (uralkodó) Augustusok alatt nem volt (*bulé*, azaz városi tanács Alexandriában), ti tudjátok a legjobban. Mivel ez az új ügy most vetődött fel először, és az sem világos, hogy hasznára válnék-e a városnak és az én dolgaimnak, írtam Aemilius Rectusnak, vizsgálja meg és jelentse nekem, hogy egyáltalán szükség van-e megszervezésére, és — ha szükségesnek mutatkoznék — ez miféle módon történjék.¹⁶ Ami (végül) azt a kérdést illeti: kik felelősek a zsidóellenes zavargásért és villongásokért, sőt — az

¹¹ Vitrasius Pollio 39-től 41-ig volt *praefectus Aegypti*; a császárnak ezt a levelét azonban már utóda, L. Aemilius Rectus tette közzé.

¹² Bronz quadrigán elhelyezett császárszobrok.

¹³ Szó szerint: »ifjak«; a teljes jogú alexandriai polgárok fiai, akik 14. évük betöltésével külön ephébosi kiképzésben részesültek, hogy ők is az uralkodó osztály teljes jogú tagjai lehessenek.

¹⁴ Szó szerint: »templomseprő«, aki a szentély rendjéről gondoskodik; mint tiszteletbeli méltóság: »templomfelügyelő, az isteni kultusz gondozója.«

¹⁵ A városi tisztségviselők hivatalviselésének korlátozását egyrészt a hivatalnokok kapzsisága, másrészt a kizsákmányolt nép követelése tette szükségessé. Később (a 60-as években) — éppen Claudius rendelkezésére való hivatkozással — Egyiptom vidéki közigazgatásában is bevezették.

¹⁶ Vagyis az erélytelennek és koncepciótlannak elkönyvelt Claudius a tartományi politikának egy döntő fontosságú kérdésében nagyon is meggondoltan és határozottan foglal állást: diplomatikusan elzárkózik a — gyakorlatilag — Egyiptom autonómiájának lehetőségét magában rejtő alexandriai *bulé* engedélyezése elől.

igazat megvallva — háborúért,¹⁷ bár követéitek, de leginkább Dionysios, Theón fia, nagy buzgalommal képviselték az ügyet az ellenfél követéivel szemben: én mégsem voltam hajlandó határozott döntést hozni, mindenesetre engesztelhetetlen haragot tartogatok magamban azok ellen, akik (az ellenségeskedést) történetesen újból kezdik. Egyszerűen és nyíltan kijelentem, hogy ha ezzel az egymás elleni csökönyös és vészes haraggal fel nem hagytok, kénytelen leszek megmutatni, hogy milyen egy emberszerető uralkodó (*hégemón philanthrópos*), ha igazságos haragra gerjesztik...

A levél végén Claudius szigorú szankciók említésével hívja fel szelídségre és emberszeretetre (*praotés kai philanthrópia*) a civakodó feleket: az alexandriai polgárok tartsák tisztelhetően a régóta ott élő zsidóság szokásait, a zsidók pedig ne vigyék túlzásba a pénzszerzést, ne bontsák meg a város egységét és ne mozgósítsák maguk mellett a szíriai és egyiptomi zsidókat.

83. Claudius beszéde (a lyoni tábla és Tacitus)

(CIL XIII 1668; Dessau 212; Bruns, Fontes⁷ p. 195—8; Stajerman 1053; Charlesworth, 5. sz.)

(I)... a mi dolgainknak... Előre látom az embereknek azt a bizonyos első gondolatát, amelyet legelőször fognak ellenem szegezni, (és) nagyon kérlek benneteket, ne féljeteK ennek a dolognak, mint valami újdonságnak a bevezetésétől, hanem inkább arra gondoljatok, mily sok újítás történt már ebben az államban, és [5] mindjárt városunk megalapítását követőleg hányféle formában és milyen körülmények között gyarapodott államunk (*in quod [!] formas statusque res p. nostra diducta sit*).

Valamikor királyok bírták ezt a várost, de hazai utódokra mégsem sikerült hagyniuk. Idegenek jöttek helyükbe, még pedig kívülről, mint ahogyan Romulusnak, a sabinok közül való Numa lépett az örökébe, aki szomszéd volt ugyan, [10] de akkor mégis kívülről való (*externus*); így (követte) Ancus Marciust is Tarquinius Priscus. Ez nem tiszta vére miatt (*propter temeratum sanguinem*) — amennyiben apja a korinthusi Démaratos volt, anyja pedig Tarquinii városából való előkelő, de szegény nő, akinek éppen ezért ilyen férjhez kellett mennie, mivel otthon nem pályázhatott tisztségekre — Rómába költözött, 15 és ott elnyerte a királyságot. Őt és fiát is (vagy unokáját, mert a szerzők ebben sem értenek egyet) az a Servius Tullius váltotta fel, aki a mieink szerint egy Ocre-sia nevű rabnőtől született; az etruszkok szerint viszont valamikor Caelius Vibennának volt leghűségesebb társa, jó és rossz sorsban kísérője; miután mindenféle megpróbáltatást elszenvedvén Caelius [20] seregének maradványaival Etruriából távozni kényszerült, elfoglalta a Caelius-hegyet, amelyet vezéréről, Caeliusról nevezett így el, és a maga nevét is megváltoztatván (mert etruszul Mastarna volt a neve) az említett nevet vette fel és az állam nagy hasznára elnyerte a királyságot. Majd miután Tarquinius Superbus viselkedése gyűlöletessé vált a római polgárok előtt, mind az övé, mind fiaié, [25] mindenki

¹⁷ A Caligula alatt évekig tartó villongások 41 februárjában fegyveres felkeléssé fajultak. A zsidóság ekkori helyzetét hitelesen szemlélteheti az alexandriai Philón két írása: 40-ben tett római útjának megörökítése (*Fresbeia pros Gaion*, közismertebb latin címén: *Legatio ad Gaium*), és az a memorandum, melyet a 38-ban ott helytartóskodó A. Avillius Flaccushoz intézett.

megundorodott a királyságtól, és az állam vezetését consulokra, tehát évenként változó tisztviselőkre bízta.

Minek emlegetsem most őseink találmányát, a még ennél a consuli hatáskörnél is hathatósabb dictatúrát, amelyhez a súlyosabb háborúk vagy elmérgesedett belső megmozdulások idején folyamodtak? [30] Vagy a néptribunusoknak a nép megsegítésére rendelt intézményét? Minek (említsem, hogy) a consulok hatalmát a decemvirekre ruházták át, majd később, a decemvirek uralkodásának felszámoltával ismét visszaadták a consuloknak? Minek (említsem) a consuli hatalomnak többek között való felosztását és a consuli hatalommal felruházott katonai tribunusok intézményét, amelynek betöltésére hat-hat, vagy éppen nyolc-nyolc személyt [35] választottak? Végül pedig nem osztották-e meg a néppel a tisztségeket, még pedig nemcsak a hivatali jogkörrel járókat, hanem a papi méltóságokat is? És ha most elmondanám, milyen háborúkkal kezdték annak idején eleink, és hova jutottunk mi, a túlzott nagyzolás látszatától kellene tartanom, hogy ti. szánt szándékkal hánytorgatom fel a birodalmi határoknak az óceánon túli kiterjesztésével szerzett dicsőséget.

Inkább visszakanyarodom tárgyamhoz. A polgárjogot (*civitatem*) [40] (II) ... lehet. Igenis új szokást honosított meg az isteni Augustus, az én nagybátyám¹ és Tiberius Caesar, atyám bátyja (*patruus*) akkor, amikor úgy rendelkezett, hogy ebben a curiában valamennyi coloniának és municipiumnak, tehát a derék és tehetős férfiaknak színe-virága helyet foglaljon (*omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum, bonorum scilicet virorum et locupletium in hac curia esse voluit*). Tehát akkor az itáliai (*Italicus*) senator nem előbbrevaló a tartománybelinél (*provinciuii*)? [5] Erről a dologról való vélekedésemet tényekkel fogom elétek tárni, ha majd censori tisztemnek e részben' eleget teszek. A tartománybelieket semmiesetre sem tartom elutasítandóknak, ha egyébként alkalmasak arra, hogy a curiának díszei legyenek. Itt van például a viennaiak tiszteletreméltó és virágzó coloniája: milyen régen ad már senatorokat ennek a testületnek! Ebből a coloniából [10] a kevesek közül is barátilag kedvelem és ma is igénybe veszem ügyeim intézésében L. Vestinust, a lovagrendnek ezt a díszét. Azt kérem (töletek), hogy ennek fiai elnyerhessék a papi tisztségek első fokozatát, hogy majd később, az évek múltával, tovább gyarapodhassanak méltóságban. Elhallgatnám itt annak a lázadónak² átkozott nevét, mert gyűlölöm azt a palaestrába illő monstrumot, aki akkor [5] hurcolta be házába a consulságot; amikor coloniája még el sem nyerte egészen a római polgárjog jótéteményét. Ugyanakkor sajnálatraméltó fivéréről azt mondhatom, hogy egyáltalán nem érdemelte meg sorsának ilyen alakulását, hogy ne lehessen hasznosan működő senatortársatok.

De itt az ideje, Tiberius Caesar Germanicus, hogy felfedd a senatorok előtt: [20] mire is irányul felszólalásod, mert már Gallia Narbonensis legvégső határaiig kalandoztál el!³

Ime ezek a kiváló ifjak, ahányukat csak látom, semmivel sem szégyenlendőbb senatorok, mint amennyire Persicusnak, neves barátomnak sem kell szégyenkeznie, amiért őseinek képmásai között ott olvashatja Allobrogicus [25] nevét. Ha pedig ebben egyetértetek velem, mi mást kívánhattok még tőlem,

¹ *Avunculus meus*: tulajdonképpen »nagyanyám (Livia) második férje«.

² *Latro*: Valerius Asiaticus viennai senator, vö. Tac., Ann. XI 1—3.

³ Mommsen szerint a senatorok gúnyos közbekiáltása; akkor azonban nyilván nem vették volna jegyzőkönyvbe.

mint hogy újjal mufassak rá előtettek: már a harból provincia határain túli föld is küld senatorokat nektek, mivel azt nem bánjuk, ha rendünk tagjai Lugudunumból valók. Senatortársaim! Csak félénken hágtam túl a provinciáknak előtettek megszokott [30] határait, de most már mulhatatlanul foglalkoznunk kell Gallia Comata ügyével. Ha itt valaki csak azt nézi, hogy tíz esztendeig kötötték le fegyvereikkel az isteni Iuliuszt, akkor ezzel szemben gondoljon száz éve tartó megingathatatlan hűségükre és arra is, hogy sok belső zavarunk során az engedelmeskedésnél többet tapasztalhattunk részükről. Amikor atyám, Drusus, [35] meghódította Germaniát, ők csendességükkel biztonságossá tették a hátszágot mögötte, bár éppen a Gallia lakosai számára új és szokatlan census végrehajtása közben kellett hadba vonulnia. Hogy ez a művelet milyen veszélyekkel járhat ránk nézve, bár célja csupán csak az, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat nyilvántartásba vegyük (*ut publice notae sint facultates nostrae*), éppen manapság fölöttébb [40] súlyos tapasztalatok árán tanultuk meg...

Osszehasonlításként⁴ álljon itt Tacitus előadása is a 48. évnek erről a legfontosabbnak ítélt eseményéről, Gallia romanizált vezető rétegének a szabad itáliai lakossággal való egyenjogúsításáról (Ann. XI 23—24):

(23) A. Vitellius és L. Vipstanus consulságának évében, mikor a senatus kiegészítéséről tárgyaltak, a »Gallia comata«-nak nevezett tartomány vezetői, akik a szövetségesi, illetőleg római polgárjogokat már régebben megkapták (*foedera et civitatem Romanam pridem assecuti*), a fővárosi tisztségviselés jogának elnyerését kérték. Ez a kérés, amelyet hosszasan tárgyaltak, szenvedélyes vitákra adott alkalmat. (Akiik elleneztek), azt erősítették a princeps előtt, hogy nem olyan beteg még Italia, hogy a római senatus kiegészítéséről ne tudna gondoskodni. Valamikor bennszülött rómaiakkal (*indigenae*) is beérték a rokon népek, és meg lehettek elégedve a régi köztársasággal. Még ma is emlegetik az erénynek és dicsőségnek azokat a példáit, melyeket az ősi erkölcsből táplálkozó római jellem (*Romana indoles*) adott a világnak. Talán nem elég, hogy a venétek és insuberek betörték a curiába? Azt akarják, hogy az idegenek sokaságával együttjárjon mintegy a fogság (*captivitas*) is? Miféle tisztség marad meg ezután a még meglevő városi arisztokráciának (*residuis nobilium*) vagy az esetleg elszegényedő latiumi senatoroknak? Mindent előzőnlenek azok a gazdagok, akiknek nagy- és dédszülei, mint ellenséges törzsek vezérei, a mi seregeinket tűzzel-vassal irtották, az isteni Iuliuszt Alesianál ostromzár alá vették. De ezek csak a friss sérelmek. Mi lenne akkor, ha azok emlékezetét is felelevenítenők, akik Róma fellegrvárának, a Capitoliumnak védelme közben ugyan-ezeknek a kezétől estek el? Ám élvezzék a polgár elnevezést (*fruerentur sane vocabulo civitatis*), de a senatorok kiváltságait, a tisztségekkel járó kitüntéseket ne tegyék közönségessé.

(24) A princepsre egyáltalán nem hatottak ezek az érvek. Rögtön megfelelt rájuk, majd a senatus előtt a következő szónókratot tartotta: »Eleim, akik közül Clausus, szabin eredetű ősatyám egyszerre jutott a római polgárjog birtokába és a patriciusi családok közé, arra intenek, hogy hasonló megfontolások-

⁴ L. a Chrést. II. kötetében a 20. 2. jegyzetet is (Thukydides, eljárásáról). — A lyoni táblához fűződő kérdések monografikus feldolgozása: Ph. Fabia, La table claudienne de Lyon. Lyon 1929.

től vezettetve intézzem a köz ügyeit, vagyis hogy átplántáljam ide, ami jó bárhol akad. Hogy is ne tudnám, hogy a Iuliusok Albából, a Coruncanusok Cameriumból, a Porciusok Tusculumból, mások — hogy ilyen régi dolgokat ne firtassunk — Etruriából, Lucaniából: Italiából mindenhonnan kerültek a senatusba, majd végül Italia határai tolódtak ki egészen az Alpokig, hogy ne csak külön-külön egyesek, hanem egész tartományok és népek olvadjanak bele a római névbe (*in nomen nostrum coalescerent*). Itthon szilárd volt a béke, és külső ellenségeinkkel szemben is virágjában állott hatalmunk, amikor a Paduson túliakat polgáraink közé fogadtuk, és amikor a világ minden tája felé kiküldött katonai településeknek a legderekabb tartományiakkal történő kiegészítése (*additis provincialium validissimis*) felfrissítette a fáradt birodalmat. Talán csak nem elégedetlenkedik valaki amiatt, hogy a Balbusok Hispaniából, és hasonlóan jónevű férfiak Gallia Narbonensisből jöttek át hozzánk? Utódaik köztünk maradnak, és hazaszeretetlenben (*amore in hanc patriam*) sem állnak mögöttünk. Ugyan mi okozta a spartaiak és az athéniak vesztét? Az, hogy bár katonailag erősek voltak, de legyőzött ellenfeleiket idegenekként távol tartották maguktól. Am a mi városunk alapítójának, Romulusnak oly nagy volt a bölcsesége, hogy akárhány népet ugyanazon a napon fogadott a pogárok közé, amelyen legyőzte őket. Jövevények (*advenae*) voltak királyaink is. Az, hogy szabadonbocsátott rabszolgák fiai tisztségeket viselhetnek, szintén nem olyan újkeletű találmány, mint sokan hiszik, hanem már a köztársaság korában (*priori populo*) is szokásos volt. De — mondják — a senonokkal harcban állottunk! Mintha a volscusok és aequusok sohasem vonultak volna ellenünk! A gallok fogságába estünk; de hiszen az etruszkoknak is tüzokat adtunk, és vállalnunk kellett a samnisok igáját. Mégis, ha minden háborút így felsorolnánk, (be kellene vállalnunk), hogy a gallok ellenit fejeztük be leghamarabb. Azóta semmi sem zavarta meg köztünk a békét. Ha már egyszer szokásainkat, műveltségünket átvették és rokonaink lettek, akkor aranyukat, kincseiket is hordják ide inkább, ne csak maguk élvezzék! Senatortársaim! Minden, amit ma ősréginek nevezünk, új volt valaha: (így nyerte el) a patriciusi hivatalokat először a nép, a nép után a latinok, a latinok után Italia egyéb népei. Ez is régi keletű lesz egykor, és amit ma példákkal támogatunk, maga is példává érik.»

(25.) A princeps szónoklata után a senatus ilyen értelemben határozott. A senatusi tagságot elsőnek az aeduusok nyerték el...

84. Nero beszéde a görögök felszabadításáról

(Dittenberger, Syll.³ 814; Dessau 8794; Wilamowitz I. 395; Ch. esworth 2. sz.)

Nero 67-ben »művészi körutat« tett Görögországban. Fényes fogadtatásának hatása alatt Achaia valamennyi városát »szabadsággal«, azaz különféle kedvezményekkel (önkormányzattal, adómentességgel) ajándékozta meg. A ránkmaradt feliraton olvashatjuk 1. a császárnak azt a rendeletét, amellyel a görögöket Korinthosba ünnepélyes gyűlésre hívta össze, 2. az ott elhangzott császári beszédet, 3. a feliratot állító görög kisváros, Akraiphia hatóságainak erre vonatkozó határozatát. A feliraton megörökített beszéd nemcsak Nero görögbarát törekvéseinek, hanem nagyvárosi hőbortjának is dokumentuma. Előzményként 1. a 23. sz. szemelvényt. Nero nagylelkűsége különben nem volt hosszú életű: Vespasianus nyomban hatálytalanította.

I. Imperator Caesar rendelete: a nemes Hellasnak viszonzni akarván irántam való jóakarátát és tiszteletadását, elrendelem, hogy a provincia lakosai

gából annyian, ahányan csak tehetik, jelenjenek meg 15 Korinthosban, november 28-ára.

II. Amidőn a tömeg népgyűlésre összegyűlt, (a császár) a következőket mondta: »Bár semmi sincs, amit az én nagylelkűségemtől remélni ne lehetne, mégis, ó hellén férfiak, váratlan ajándékként [10] adok nektek olyasmit, amit még kérni sem merésztetek volna. Mindazok, akik Achaiában és a mostanáig Peloponnésosnak nevezett területen élnek, nyerjétek el a szabadságot (*eleutheria*), az adómentességet (*aneisphoria*), amelyet pedig legszerencsésebb 15 napjaitokban sem élveztetek mindnyájan; mert eddig hol egymásnak, hol idegeneknek szolgáltatok. Bárcsak Hellas virágkorában nyújthattam volna nektek ezt az ajándékot, hogy mennél többen élvezték volna kegyességemet (*charis*)! Ezért elégedetlen is vagyok a végzettel, 20 hogy így megrövidítette kegyem nagyságát. Most sem számalomból, hanem kegyességem folytán ~~teszek~~ veletek jót, és viszonzom isteneitek (jóságát), akiknek rólam való gondoskodását mindenkor, szárazföldön és tengeren egyaránt tapasztaltam, s akik most is lehetővé tették számomra ezt a jótéteményemet. 25 Egyes városokat már más uralkodók (*hégemones*) is felszabadítottak, de egyedül Nero (szabadított fel) egész provinciát!«

III. Az Augustusoknak és Nero Claudius Caesar Augustusnak örökös főpapja, Epameinondas, Epameinondas fia, a tanáccsal és a néppel előzetesen tanácskozáván, [30] így szólt: Mivel a világmindenség ura, Nero, a legnagyobb császár, (ez évben) 13. ízben kijelölt tribunus, a haza atyja, új Napistenként (*neos Hélios*) ragyogván fel Hellas fölött, kinyilatkoztatta 35 Hellas iránti jótetteit, (ezzel) hálát és tiszteletet adva isteneinknek, akik gondviselésükkel és megváltó segítségükkel (*sótéria*) mindenkor az ő oldalán álltak, a helléneknek ősi és örökös, de korábban tőlük elvett szabadságát minden idők óta első 40 és egyetlen császárként kegyesen visszaadta, s ezzel eredeti állapotába helyezvén vissza autonómiájukat és szabadságukat, a legnagyobb philhellén császár, »Felszabadító Zeus Nerón« lett, sőt nagy és váratlan ajándékát tetézve még az adókat is elengedte, 45 amilyen mértékben ezt egyetlen korábbi uralkodó sem tette, — mindezért úgy határozott városunk vezetősége, tanácsa és népe, hogy máris neki szenteli a Megváltó Zeus (*Zeus sóté*r) oltárát, a következő felirattal: »Nerónak, a Felszabadító Zeusnak, mindörökké«, továbbá 50 Apollón Ptóios templomában ősi isteneink szobrai mellett felállítja Nerón Zeus Eleutherios és az isteni Augusta szobrait. E határozatok végrehajtásával a mi városunk is kifejezi teljes tiszteletét és hódolatát 55 urunk, Augustus Nero háza iránt. Ez a néphatározat jegyeztessék fel a város főterén, a Megváltó Zeus oltára mellett elhelyezendő kőtáblára, valamint Apollón Ptóios szentélyében.

85. A colonusok szerepe a császárkor elején

(Columella, De re rustica I 7)

A hispaniai származású L. Iunius Columella a 60-as években (Nero uralkodása alatt) írta 12 könyvre terjedő földművelési szakmunkáját (*De re rustica*), ebből a kertészetről szóló X. könyvet — mintegy Vergilius *Georgica*-jának kiegészítéseképpen — hexameterekben. Alapos ismeretekről tanúskodó szaktanácsai számunkra már természetesen csak művelődéstörténeti érdekességgel bírnak; annál fontosabbak történeti szempontból is azok a megfigyelései, amelyek az itáliai mezőgazdaság helyzetében az id. Cato korabeli viszonyokhoz — a nagybirtokon még kifizetődő tömeges rab-szolgatartáshoz — képest a principatus első századában máris lényeges változásokra,

a rabszolgatartás válságának újabb megnyilvánulásaira mutatnak. — A római mezőgazdasági szakirodalomra és az abból kibányászható társadalomtörténeti tanulságokra vonatkozólag alapvető a szovjet Mezőgazdasági Kiadó Cato-, Varro-, Columella- és id. Plinius-válogatása (*De agri cultura*, M. 1957, M. I. Burszkij körültekintő bevezetésével). L. még M. Weber monográfiáját: *Römische Agrargeschichte*. Stuttgart 1891, továbbá: H. Gummerus, *Der römische Gutsbetrieb als wirtschaftlicher Organismus*. Klio, Beiträge zur alten Geschichte, Beih. 5 (Leipzig 1906). Catóról: T. Frank, *ESAR* I. 160—172. l., Varróról: 358—369. l.; a korai császárkori viszonyokról: V. 138—184. l.

Szövegkiadások: *De agri cultura libri*, rec. H. Keil (Leipzig 1882—1917); Columella modern kiadása a Loeb-féle kétnyelvű sorozatban (*The Loeb Classical Library*) H. B. Ash, E. S. Forster és E. H. Heffner gondozásában (London — Cambridge, Mass. 1948—1955). Régi magyar fordítása Fábíán Józseftől, Pest 1819. Néhány Cato-részlet: *VIA* I. 496—500. l.

... A gazda legfőbb gondja ne csak egyéb dolgokra, hanem elsősorban az emberekre irányuljon. Ezek vagy colonusok, vagy rabszolgák, még pedig megkötve vagy szabadon (*soluti aut vincti*). A colonusokhoz legyen nyájas, előzékeny, és inkább munkát követeljen tőlük, semmint fizetést (*pensiones*), mivel ez (a bánásmód) kevésbé bántó és általában mégis jövedelmezőbb. Mert ahol a földet szorgalmasan művelik, rendszerint megvan a jövedelem, és ha az időjárás vagy rabló erőszakos módon közbe nem szól (*maior vis*), nem kell veszteségre számítanunk, és a colonus éppen ezért nem is mer csökkentést kérni. De a gazdának nem is szabad mindenben, amire csak a colonust kötelezte, jogaihoz ragaszkodnia, mint például a fizetési határnapok dolgában, a tűzifa beszállításában és egyéb jelentéktelen dolgok megkövetelésében, amelyeknek előteremtése a parasztnak több fáradságába, mint pénzébe kerül. Valóban, ne érvényesítsük mindenben törvényes lehetőségeinket, mert már a régiek megmondták, hogy a jog túlhajtása a legkínzóbb kereszt (*summum ius summa crux*).¹ Másrésztől elhanyagolnunk sem szabad egészen, mert az uzsorás Alfius² is helyesen mondotta: »A legmegbízhatóbb (adós)nevek is behajthatatlanná válnak, ha nem figyelmeztetjük őket«.

Még én is emlékszem, mit mondogatott az öreg P. Volusius,³ ez a volt consul és dúsgazdag ember: »Legszerencsésebb az a birtok, amely odavaló colonusokkal rendelkezik, és amely a szinte bölcsőjüktől fogva tartó hosszú családi kapcsolatok révén úgy köti őket, mintha atyjuk birtokán születtek volna.« Ezért az a határozott véleményem, hogy rossz dolog a föld gyakori bérbeadása, de még rosszabb a városi colonus, aki nem maga műveli, hanem rabszolgáival (*familia*) művelteti meg a földet. Saserna⁴ szokta volt mondani, hogy az ilyen ember bér helyett perrel fizet; éppen ezért azon legyünk, hogy colonusokként falusi, még pedig oda valósi embereket tartsunk, ha egyszer mi magunk nem művelhetjük, vagy saját rabszolgáinkkal nem műveltethetjük meg (a földünket); ilyenre azonban nem is igen kerül sor, csak a kedvezőtlen éghajlat vagy a talaj terméketlensége miatt elnéptelenedett vidékeken. Egyébként, ha az

¹ A közmondást ma is használatos formájában Cicero idézi (*De officiis* I 10, 33): *summum ius summa iniuria*; vö. Terentius, *Heaut.* 796: *ius summum saepe summa malitia*.

² Horatius 2. epódosának létező személyként felvonultatott szereplője, mint az uzsorások prototípusa.

³ Columella talán az i. sz. 55. év consulára, Q. Volusius Saturninusra gondolt.

⁴ Mezőgazdasági szakírók — *pater familiasque* —, akiket Columella is felhasznált és gyakran idéz.

éghajlat nagyjából egészséges, és a föld annyira amennyire jó, akkor a magunk munkája mindig többet fog jövedelmezni, mint a colonusoké, de még a vilicusé is, ha az illető rabszolga nem különösképpen hanyag vagy lopós. Nem vitás, hogy mindkét hibát legtöbbször a gazda haszontalansága idéi vagy segíti elő, hiszen módjában állana akár arra ügyelnie, hogy ilyen ember ne vezethesse a gazdaságot, akár elmozdítania, ha már egyszer odatette. Mindenestre távoleső birtokokon, ahova a tulajdonos nem egykönnyen szállhat ki, mindenfajta földet ajánlatosabb szabad colonusokra bízni, mint rabszolga-vilicusokra, főleg gabonával bevetett földet, amelyben — a szőlőültetvényekhez képest⁵ — a colonus a legkevesebb kárt teheti, míg a rabszolgák annál nagyobb bajokat okozhatnak: az igásállatokat bérbeadják, azokat is, meg a többi jószágokat is rosszul tartják; nem forgatják meg kellőképpen a földet; vetőmag címén sokkal többet számolnak el, mint amennyit valóban elvetettek; de még a földre bízott vetést sem úgy gondozzák, hogy az jól fejlődjék; sőt mikor a szérűskertbe viszik (a termést), cséplés közben — csalással vagy hanyagságból — még azt is elvesztegetik: vagy maguk lopkodják, vagy más tolvajoktól nem védik meg; de még ha a csűrbe van is már takarítva a készlet, akkor sem megbízható módon kezelik. Így történik, hogy mind az intéző (*actor*), mind a rabszolgák (*familia*) hibát hibára halmoznak, és a birtok rossz hírbe jut. Ezért hangsúlyozom, hogy az ilyenfajta birtokot — ha a tulajdonos jelenlétére nem számíthat, amint mondtam — bérbe kell adni.

86. *Senatusconsultum de imperio Vespasiani* (69)

(CIL VI 930; Dessau 244; Bruns⁷ 56. sz., p. 202—3; Ehrenberg—Jones 364. sz.)

A principatus intézményének megértése szempontjából alapvető jelentőségű ez a Vespasianus hatáskörét szabályozó, illetve szentesítő törvény, amely az új princepsset mindazokkal a jogokkal felruházza, amelyeket annak idején Augustus, Tiberius és Claudius élvezett. (Caligula és Nero a *damnatio memoriae* miatt említve sincsen, úgyszintén a zűrzavaros 68—69. év három uralkodója.) Ha a feliratos kő épségben maradt volna ránk, a római principatus *alaptörvényét* tanulmányozhatnók benne, de azért töredékes állapotában is egyedülállóan fontos dokumentum.

... vagy szerződést köthessen (*foedus facere*), akikkel kötni akar, amint ezt az isteni Augustus, Tiberius Iulius Caesar Augustus és Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus tehetette;

és hogy összehívhasssa a senatust, előterjesztést tehessen, (az ügyet újólagoz tárgyalás végett) visszaküldhesse, előterjesztés és szavazás útján senatusi határozatokat hozathasson (*senatum habere, relationem facere, remittere, senatus consulta per relationem discessionemque facere*), amint ezt az isteni Augustus, Tiberius Iulius Caesar Augustus, Tiberius Claudius Caesar 5; Augustus Germanicus tehetette;

és hogy ha az ő akaratából, kezdeményezésére, parancsára vagy megbízásából (*ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius*), vagy az ő jelenlétében a senatus összeül, a bármire vonatkozólag hozott határozat olyan jogerővel bírjon, mintha a senatusi ülés összehívása és megtartása a törvény előírásai szerint történt volna;

⁵ A latin *vinea* a nálunk is szokásos szőlőültetvényt, *arbustum* pedig a fákra felfuttatott szőlőket jelenti.

és hogy akiket hivatal, jogkör, felhatalmazás vagy valamely ügy gondnoksága [10] iránti kérelmükben (*magistratum potestatem imperium curationemve cuius rei petentes*) a senatusnak és a római népnek ajánlott, és akiknek a maga szavazatát odaadta vagy odaígérte, azok bármely (választó)gyűlésen soron kívül tekintetbe véssenek;

és hogy ha a pomerium vonalát kiterjeszteni vagy előbbretolni az állam érdekében levőnek találja, ezt meg is tehesse, amint Tiberius Claudius Caesar Augustus 15 megtehetette;

és hogy amit az állam érdekében levőnek, valamint az isteni és emberi, köz- és magándolgok méltóságát öregbítőnek vél, azt cselekednie és megtennie joga és hatalma legyen, mint ahogyan az isteni Augustusnak, Tiberius Iulius Caesar Augustusnak és Tiberius Claudius Caesar 20 Augustus Germanicusnak (jogában és hatalmában) állott;

és hogy amely törvények és néphatározatok nem kötötték az isteni Augustust, vagy Tiberius Iulius Caesar Augustust és Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicust, azok alól a törvények és néphatározatok alól Caesar Vespasianus imperator is legyen felmentve (*iis legibus plebisque scitis imp. Caesar Vespasianus solutus sit*); és amit csak bármely törvény vagy törvényjavaslat alapján 25 az isteni Augustusnak, vagy Tiberius Iulius Caesar Augustusnak, vagy Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicusnak szabad volt megtennie, mindazt Caesar Vespasianus Augustus imperatornak is szabad legyen megtennie;

és hogy amit e törvényjavaslat megszavazása előtt Caesar Vespasianus Augustus imperator [30] vagy az ő parancsára vagy megbízásából bárki tett, cselekedett, határozott vagy elrendelt, az ugyanolyan jogerővel bírjon (*ea perinde iusta rataque sint*), mintha a nép parancsára történt volna.

Határozat (sanctio):

Ha valaki e törvény alapján a törvények, törvényjavaslatok, néphatározatok vagy senatusi végzések ellenében járt el vagy fog eljárni, vagy ha azt, amit a törvény, törvényjavaslat, néphatározat vagy senatusi végzés értelmében tennie kellene, e törvény alapján nem teszi meg, az ne legyen kárára (*id ei ne fraudi esto*), e miatt ne tartozzék semmiféle (kártérítéssel) a köznek, senki e miatt eljárást ne indíthasson, ítéletet ne hozhasson ellene, és e miatt senki eljárást ne engedélyezzen.

87. Plautius Silvanus felirata

(CIL XIV 3608; Dessau 986; Charlesworth, 10. sz.)

Tiberius Plautius Silvanus Aelianus hosszú éveken át volt Moesia helytartója még Nero alatt; eredményes működéséért Vespasianus is megbecsülte. (Vö. Tac., Hist. IV 53, 3.) Sírfelirata Tibur közelében, a Plautiusok mauzóleuma előtt maradt az utókorra.

Tiberius Plautius Silvanus Aelianusnak, Marcus fiának, az Anio melléki tribusból, (a volt) pontifexnek, az Augustalis-testület és a pénzverés felügyeletére rendelt háromtagú bizottság tagjának (*III vir aeri argento auro flando*

(*feriundo*), Tiberius Caesar (volt) quaestorának, a germaniai V. legio legatusának, (volt) városi praetornak, Claudius Caesar (volt) britanniai legatusának és kísérijének (*comes*),¹ (volt) consulnak,² Asia proconsulának, Moesia praetori rangú helytartójának (*legatus pro praetore*), amely provinciába a Danuvius túlsó (északi) partján élők sokaságából több mint százezer embert hozott át feleségeikkel, gyermekeikkel, fejedelmeikkel és királyaikkal együtt, hogy adót fizessenek (*ad praestanda tributa*); a szarmaták egy megmozdulását (*motum*) még kitörése előtt elfojtotta, bár csapatainak nagy részét (Corbulo) armeniai hadjáratának céljaira átadta; addig ismeretlen, vagy a római néppel szemben ellenséges királyokat hozott át a védelme alatt álló (déli) partra, és arra kényszerítette őket, hogy térdenállva adják meg a tiszteletet a római hadijelvényeknek (*signa Romana adoraturos... perduxit*); a bastarnák és rhoxolánok királyainak visszaküldte a fiait, a dák uralkodónak a testvéreit, akiket (annak idején) foglyul ejtett vagy az ellenség kezéből ragadott ki; közülük egyesektől tuszokat vett; ezáltal megszilárdította a provincia békéjét és kiterjesztette határait (*fines protulit*); a szkiták királyát is arra kényszerítette, hogy hagyjon fel a Borysthenésen túli Chersonésos ostromával. E provinciából elsőnek tette könnyebbé a római nép gabonaellátását (*annonam p. R. adlevavit*) azzal, hogy nagyobb mennyiségű búzát (küldött). Miután hispaniai legatusi küldetéséből visszahívták, hogy a városi praefecturát vegye át, praefectusi működése alatt a senatus Imperator Caesar Augustus Vespasianus javaslatára a triumphatort megillető díszjelvényekkel (*ornamenta triumphalia*) tüntette ki. (Vespasianus) beszédéből az (ajánló) szavak alább olvashatók:

»Moesiát úgy igazgatta (*ita praefuit*), hogy triumphatori díszjelvényekkel való kitüntetését én nem halasztottam volna idáig;³ még akkor sem, ha időközben a halogatás folytán fontosabb címet: a város praefectusának méltóságát nyerte el.«

Ugyanennek a városi praefecturának a tartama alatt⁴ Imperator Caesar Augustus Vespasianus másodízben is consullá tette.

88. Titus, Jeruzsálem elpusztítója (80)

(CIL VI 944; Dessau 264; St. 1472)

A senatus és a római nép Titus Vespasianus Caesar Augustus imperatornak, az isteni Vespasianus fiának, pontifex maximusnak, a tribunusi hatalom tízszeres birtokosának, a tizenhétszeres imperatornak, nyolcszoros consulnak, első emberének (*principi suo*), amiért atyjának utasítására, tanácsaival és auspiciumaival a zsidók népét leigázta és Jeruzsálem városát, amelyet addig minden vezér, király (és) nép vagy hiába támadott vagy egyáltalán nem is vett ostrom alá, elpusztította.

¹ I. sz. 43–44-ben.

² Consul suffectus volt 45-ben.

³ A célzás a halott Nerónak szól, aki Plautius Silvanus érdemeinek elismerését nem tartotta szükségesnek.

⁴ 74-ben.

39. Lex metalli Vipascensis

(Dessau 6891; Bruns, Fontes⁷ p. 289—293)

Azt az ércetáblát, amelyen az alábbi feliratot olvashatjuk, 1876-ban találták a portugáliai Aljustrel városka közelében (Lisszabontól délre), ahol a római korban aranyat bányásztak. A feliratos szöveg az itteni bányakörzet (*finis metalli Vipascensis*, — a helynevet csak innen ismerjük) helyi szabályzata. Keletkezési idejét E. Hübner (Eph. epigr. 3, 165—189) az i. sz. I. század második felére teszi; a »*fiscus*« és a »*procurator metallorum*« kifejezés azonban csak nagy általánosságban utal a császárságra. A szabályzatnak különben csak a VII. és IX. szakasza bányajogi vonatkozású, a többi a bányauzemmél kapcsolatos egyéb iparok üzését szabályozza, különös tekintettel a bérlő jogaira és természetesen a kincstár érdekeire.

Az árverező(nek a vevőkkel kötött) szóbeli megállapodása után járó egy százalék (*centesima argentariae stipulationis*): A bérlő azoknak az eladásoknak, amelyek a vipascai bányavidéken árverés útján történnek — azok kivételével, amelyeket a bányák felügyelője (*procurator*) a császár parancsára hajt végre —, egy százalékát kapja az eladótól. A bérlő azoknak az aknáknak az árából, amelyeket a bányafelügyelő ad el, egy százalékot követeljen a vevőtől. Ha az árverés megkezdése után minden (árverésre szánt dolog) egy tételben talál gazdára, az eladó ugyanúgy tartozzék az egy százalékot megadni a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének (*actori*). 5. A bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének, ha követelni akar az eladótól, az ígérje meg. A bérlő, társa vagy ügyintézője az árverés során kivételezett összeg egy százalékát is követelje. Aki (eladásra szánt) dolgait a kikiáltó rendelkezésére bocsátotta, az pedig nem adta el, és (a tulajdonos) tíz napon belül, amíg a kikiáltónál vannak, a megbeszélte (árverés) megkerülésével adja el, a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének ugyanúgy tartozzék egy százalékot fizetni. Ha az e törvény alapján a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének járó összeg az esedékesség időpontjától számított három napon belül kifizetésre nem kerül, (az eladó) a kétszeresét fizesse. 10

A kikiáltóságra vonatkozó határozványok: Aki a kikiáltóságot bérbeveszi, a terület határain belül gondoskodik kikiáltóról (*praeconem intra fines praebeto*). Bér gyanánt attól, aki 50 sestertius vagy ennél csekélyebb értékű tárgyat bocsátott áruba, két százalékot, attól pedig, aki 100 sestertiusnál nagyobb értékűt, egy százalékot követeljen. Aki rabszolgákat (*mancipia*) bocsát a kikiáltó igénybevételével áruba (*sub praecone venum dedit*), ha ötöt vagy ennél kevesebbet ad el, fejenként... sestertius illetékes (*capitularium*), ha ennél többet, fejenként 3 sestertius fizessen a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének. Ha a bányafelügyelő valamit a kincstár nevében ad el vagy ad bérbe, ahhoz a bérlő, a társa vagy ügyintézője kikiáltóról gondoskodik. Aki valamely eladandó tárgy jegyzékét (*inventarium*) névvel (ellátva) közzéteszi, a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének egy sestertius fizessen. A bányafelügyelőtől áruba bocsátott aknák megváltásáért egy százalékot fizessen. Ha ezt három napon belül nem adja meg, a kétszeresét fizesse. A bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének legyen szabad zálogot vennie (*pignus capere*). Aki öszvéreket, szamarakat vagy lovakat, csődört vagy kancát kikiáltó közreműködésével bocsát áruba, fejenként három sestertius fizessen. Aki rabszolgákat vagy más dolgot bíz a kikiáltóra (*sub praeconem subiecerit*) és harminc napon belül a megbeszélte (árverés) megkerülésével adja el, a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének ugyanennyit fizessen.

Fürdőhasználat: A fürdő bérlője és annak társa a fürdőt, amelyet ilyen módon fog bérelni, június 30-ig egy éven keresztül minden nap a maga költségén befűteni és rendelkezésre bocsátani tartozik, még pedig kora hajnaltól a nap hetedik órájáig a nőknek, majd a nap nyolcadik órájától az éjszaka második órájáig a férfiaknak — a bányák élére állítandó felügyelő megítélése szerint. Vízet a medencébe egészen a hypocaustum felső szegélyéig (*? ad summam ranam*) és a kádakba mind a nőknek, mind a férfiaknak kellő mértékben bocsáson rendelkezésre. A bérlő a férfiaktól fejenként fél *as*-t, a nőktől pedig fejenként egy *as*-t kérjen. Kivétetnek a császár felszabadítottjai és rabszolgái, akik a felügyelő mellett teljesítenek szolgálatot vagy kedvezményeket élveznek, hasonlóképpen a serdületlenek és katonák. A bérlő, társa vagy ügyintézője a fürdő felszerelését és minden [25] tartozékát a bérlet teljes idejének lejártával vissza tartozik szolgáltatni, kivéve a régiség folytán megrongálódott dolgokat. A használatban levő ércedényeket kimosni, kisűrolni és friss zsírral bekenni minden harmincadik napon rendben tartozik. Ha valamiféle szükségessé vált javítás akadályozza a rendes fürdést (Mommsen kiegészítése szerint: »ha nem a bérlőn fordul, hogy nem lehet rendesen fürdeni«), a bérlő a bérleti díjnak erre az időre eső hányadát beszámíthatja. Ezen kívül, vagy ha ugyan csak a fürdő üzemeltetése végett valami mást tesz, semmi egyebet nem számíthat be. A bérlőnek csakis olyan gallyhulladékot szabad eladnia, amely (a fürdő) befűtésére már nem alkalmas. Ha ennek ellenére jár el, minden egyes szekérakomány után száz sestertiusot fizessen a kincstárnak. [30] Ha a fürdő nem áll kellőképpen (a használók) rendelkezésére, akkor a bányák felügyelője bírságot róhat ki a bérlőre, valahányszor a (fürdő) nem áll kellőképpen rendelkezésre, egészen 200 sestertiusig terjedőleg. Fát a bérlő minden időben tartalékoljon, annyit, amennyi... napra elég.

A cipésműhely: Aki olyan lábbeli- vagy szíjféleséget készít, amelynek készítésével a cipészek (*sutores*) foglalkoznak, vagy bakancsot talpal, árusít, vagy más olyan cikknek (a bányavidék) határain belül való árusítása bizonyul rá, amit a cipészeknek kell árusítaniuk, az a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének (az illető cikk árának) a kétszeresét fizesse. A bérlő a szeg-kovácsokra érvényes előírásnak megfelelően árusítsa. A bérlőnek, [35] társának vagy ügyintézőjének legyen szabad zálogot vennie. Lábbeliket javítani senkinek sem szabad, csak olyannak, aki vagy a magáét, vagy gazdájáét hozza rendbe vagy javítja. A bérlő köteles mindenféle fajta lábbelit rendelkezésre bocsátani: ha nem így jár el, mindenkinek joga van ott vásárolnia, ahol akar.

A borbélyműhely: A bérlő úgy használhatja (a bérletet), hogy más sem a vipascai bányatelepen, sem a bánya területén keresettel járó borbélyműhelyt nem rendezhet be. Aki így rendez be borbélyműhelyt, a vágószerszámok minden egyes használatáért (*in singulos ferramentorum usus*)... sestertiusot fizessen a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének, és ezeket a szerszámokat szolgáltatassa be a bérlőnek. Kivétetnek a rabszolgák, [40] akik gazdájukat vagy szolgatársaikat nyírják (borotválják) meg. Olyan körbenjáróknak (*circitoribus*), akiket nem a bérlő küldött, nem szabad haját nyírniuk (borotválniuk). A bérlő, társa vagy ügyintézője ennek (biztosítása végett) zálogot vehet. Aki a zálogvételben megakadályozza, minden akadályozás esetén öt sestertiusot fizessen. A bérlő (a szükségletnek) megfelelően egy vagy több alkalmas mestert (*artifices*) fogadjon fel.

A takácsműhelyek: Kikészítetlen vagy javított ruházati cikkeket senki pénzért nem dolgozhat fel, csak az, akinek a bérlő, társa vagy ügyintézője kiadta vagy megegedte. Akire rábizonyul, hogy ennek ellenében tett valamit, minden egyes ruhadarabért 45 három sestertiust fizessen a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének. A bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének (biztosíték gyanánt) zálogot szabad vennie.

Ercfeldolgozó és cserépetető. bérletek: Aki a vipascai bánya körzetében... ezüst- vagy ércrögöket, vagy rögökből (származó) port, vagy kiásott anyagot (? *rutramina*) mérték és súly szerint tisztítani, törni, égetni, kivonni, apróra zúzni, kiválasztani, kimosni szándékozik, vagy aki bármilyen kőfejtő munkára vállalkozik, azokat a rabszolgáit és napszámcseit, akiket ennek végrehajtására kiküld, három napon belül jelentse be és fizessen a bérlőnek... sestertiust minden hónapban 50 a hónap utolsó napjáig; ha nem így jár el, a kétszeresét fizesse. Aki más érctermő (?) helyekről érc- vagy ezüsfeltárási aknák anyagát (*rutramina*) a bánya területére hordatja, száz fontonként egy sestertiust fizessen a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének. Ha az e törvény alapján a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének járó összeg az esedékesség napján kifizetésre nem kerül, (az illető) a kétszeresét fizesse. A bérlő, társa vagy ügyintézője (biztosíték gyanánt) zálogot vehet, és amit ezekből a rögökből kitisztítanak, kitornek, kiégetnek, kiválasztanak, zúznak, kivonnak vagy kimosnak, vagy ami követ a kőfejtőkben kitermelnek, (mindezt) hagyják letétben nála, ha tartozásukat 55 a bérlőnek, társának vagy ügyintézőjének ki nem fizetik. Kivétetnek az ezüst- és ércolvasztók rabszolgái és felszabadítottjai, akik gazdáik és patronusaik olvasztóiban dolgoznak.

A tanítók: A tanítók nem tartoznak semmivel a bányák felügyelőjének.

Az aknák használata: Aki a vipascai bányakörzeten belül aknát vagy akna (fúrására alkalmas) helyet jogainak fenntartásával (*iuris retinendi causa*) használ vagy óhajtott igénybe venni a bányatörvény alapján, a használatbavételt követő két napon belül tegyen bevallást a bérlőnél, társánál vagy ügyintézőjénél (60)...

90. Egy rossz termés következményei Kisázsiaiában (92—93)

A pisidiai Antiocheiában talált feliratos követ kiadta D. M. Robinson, A new Latin economic edict from Pisidian Antioch. Transactions and Proceedings of the American Philological Association 55 (1924) 5—20. l.; vö. W. M. Ramsay, Journal of Roman Studies 14 (1924) 179. és 203. l.; Fr. Abbott — A. Ch. Johnson, Municipal administration in the Roman Empire. Princeton — London 1926, 381. l. A felirat középső (alább olvasható) kolumnájának jelentőségét Robinson (9—10. l.) a következőkben látja: 1. Azonosíthatóvá teszi a Martialisnál kétszer is (IV 75 és IX 30) magasztalólag említett Nigrina férjét a feliraton szereplő L. Antistius Rusticusszal; 2. a keleti provinciákból ez a legkorábbi latin nyelvű *edictum*; 3. ugyancsak ez a legkorábbi példa arra, hogy az uralkodó a tartományokban beavatkozott a városi árak és általában a gabonaellátás szabályozásába; 4. Diocletianus *edictuma* előtt (Rómán kívül) ez az első ármaximálás; 5. a Domitianus alatti éhínségről is csak innen szereztünk tudomást.

L. Antistius Rusticus, Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus praetori rangú helytartója (*legatus pro praetore*) mondja:

Mivel a fényes antiochiai colonia duumvirjai és decuriói jelentették, hogy a tél zordsága miatt a gabonaárak felszöktek, és azt kérték, hogy 10 a nép vásárolhasson, j[ő] sz[er]e[re]ncsével azt rendelem, hogy] mindazok akik az

antiochiai coloniának akár földművelői, akár lakosai (*coloni aut incolae*), jelent-
sék be (*profiteantur*) az antiochiai colonia duumvirainál har[15]minc napon
belül emez edictumom közzétételét követőleg, hogy kinek mennyi gabonája
van és hol, és mennyit [20] kell félretennie vetőmagnak, valamint házanépe évi
ellátására, míg a fennmaradó teljes gabonamennyiséget ajánlja fel az antiochiai
colonia felvásárlóinak (*emptoribus*). [25] A beszolgáltatás időpontjául pedig
augusztus első napját jelölöm meg. Ha valaki nem engedelmeskednék, tudja
meg, hogy amit rendelkezésem ellenére [30] visszatartanak, el fogom koboztatni,
a feljelentőknek pedig jutalom címén a nyolcadrészt rendelem. Mivel [35]
továbbá tényként jelentik nekem, hogy az idei hosszú és zord tél előtt nyolc
és kilenc as-ért adták a coloniában a gabona mérőjét (*modius*), [40] és fölöttébb
megtárgyalatlan dolog volna, ha polgártársainak éhségét bárki is nyereszkeskedésre
használná fel, megtiltom, hogy egy mérő gabona ára az egy denariust¹ meg-
haladja.

91. Kiszolgált katonák kiváltságai Domitianus alatt

Az alábbi fa-diptychon, amelyet az egyiptomi (faijumi) Philadelphia maradványai
közt találtak, csonka állapotában is tanulságos dokumentum a császárkori hadsereg-
szervezés és az egyiptomi közigazgatás megismerése szempontjából. A diptychon
megmaradt első tábláján több okmány van egymás mellé sorolva: 1. M. Valerius
Quadratus tanúk előtt kijelenti, hogy a következő dokumentumot az alexandriai Cae-
sareum Magnumban őrzött eredeti bronztábláról másolta le. 2. Domitianusnak a
kiszolgált katonák adómentességét szabályozó edictuma (csonkán; az edictum foly-
tatása csak úgy, mint a következő okmány eleje, a diptychon elveszett II. tábláján
volt). 3. A megmaradt I. tábla belső oldalán olvasható az előbb említett rendelet
szövegének folytatása: a *legio X Fretensis* veteranusainak elbocsátó parancsa, és
Valerius Quadratus nyilatkozata arról, hogy gyermekei szintén római polgárok.
Az egész dokumentumból kikövetkeztethető tényállás, illetve eljárás pedig a követ-
kező lehetett: Az egyiptomi (*ex castris*) születésű, majd katonai szolgálatát idegenben
(Iudaeában) letöltő Valerius Quadratus 93 decemberében kapta meg a »tisztes elbo-
csátást« Iudaea helytartójától, majd 94 július 1-én földijeivel együtt *epikrisis*-re jelent-
kezett az alexandriai praefectus előtt, hogy letelepedési engedélyt kaphasson. Eskü
alatt bizonyítja gyermekeinek római polgárjogát, majd másnap Domitianus edictu-
mát is lemásoltatja és irataihoz csatolja, hogy az *epikrisis* alkalmával megállapított
kiváltságait letelepedési helyén is bármikor igazolhassa.

A diptychon kiadása és a nehéz szöveg értelmezése: U. Wilcken, *Grundzüge und*
Chrestomathie der Papyruskunde, I/2. (Leipzig—Berlin 1912) 546—550. l.; legújabban:
A. C. Johnson (az »Economical Survey« II. kötetében), 677. l.

A.: A fatábla külső oldalán:

a) (keresztbe írva a tanúk nevei:)

- C. Epidius Bassus, Caius fia, a Pollia tribusból, veteranus
- L. Petronius Crispus, Lucius fia, a Pollia tribusból, veteranus
- M. Plotius Fuscus, Marcus fia, a Pollia tribusból, veteranus
- M. Antonius Celer, Marcus fia, a Pollia tribusból, veteranus
- P. Audasius Paullus, Publius fia, a Pollia tribusból, veteranus
- M. Antonius Longus, a Pollia (?)¹ tribusból, veteranus
- L. Petronius Niger, veteranus
- L. Valerius Clemen(s), veteranus
- M. Antonius Germanus, veteranus

¹ Ebben az időben: 16 as.

² A tribus kétes, mivel jelölése itt nem *Pol.*, mint a többinél, hanem *Pull.*

b) L. Nonius Calpurnius Torquatus Asprenas [és] T. Sextius Magius Lateranus consulsága alatt, hat nappal a júliusi Nonae előtt,² Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus 13. évében, Epip³ hónap 8. napján, Alexandriában, Egyiptom mellett⁴ a Pollia tribusból való M. Valerius Quadratus, Marcus fia, a X. Fretensis legióból tisztos [5] elbocsátással (*honesta missione*) elbocsátott veteranus tanúk előtt jelentette ki, hogy [e] másolatot annak a bronz-táblának az alapján készítette és ellenőrizte, amely a nagy Caesar-templomban van kifüggesztve, ha a második lépcsőn felmegyünk, a jobbkéz felől eső oszlopcarnokban, a márvány Venus(-szobor) fülkéje mellett, a falon, amelyen az alábbi szöveg olvasható:

10 Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus, az isteni Vespasianus fia, pontifex maximus, a tribunusi felhatalmazás hétszeres birtokosa, tizenháromszoros imperator,⁵ örökös censor, a haza atyja mondja: Szükségesnek láttam edictumban tudtul adni, hogy mindnyájatok (?) kiszolgált katonái minden (közvetett) adótól, kikötői illetéktől és vámtól mentesek (*liberati immunnes*) legyenek; 15 ök maguk, feleségeik és gyermekeik, (valamint szüleik, akik házasságukat (?)⁶... a legteljesebb joggal római polgárok lehessenek, és mindennemű mentesség (élvezetében) szabadok és mentesítettek (*omni immunitate liberati apsolutique*) legyenek, és mindennemű mentesség (tekintetében?) a fentebb írottak, szüleik és gyermekeik ugyanolyan jogi állapotúak legyenek, és hogy földjeik, házaik, boltjaik...⁷

B: A fatábla belső oldalán:

c) ... a kiszolgált katonáknak ... feleségeikkel és fentebb írott gyermekeikkel, akik a bronz-táblán fel vannak tüntetve (*in aere incisi*), vagy a nőtlenek azokkal, akiket később vesznek feleségül, természetesen mindenki csak egyet, — akik Jeruzsálemben, a X. Fretensis legióban katonáskodtak és szolgálatuk 5 leteltével tisztos elbocsátást kaptak Sextus Hermetidius Campanus praetori rangú helytartótól Sex. Pompeius Collega [és] Q. Peducaeus Priscinus consulsága alatt, öt nappal a januári Kalendae előtt,⁸ akik katonai szolgálatukat P. Galerius Trachalus [és] Ti. Catius, illetőleg T. Flavius [és] Cn. Arulenus consulsága alatt⁹ kezdték.

M. Iunius Rufusnak, Aegyptus praefectusának az engedélyével, L. Nonius Calpurnius Torquatus Asprenas [és] T. Sextius Magius Lateranus consulsága alatt, Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus [10] 13. évében, Epip havának 7. napján.¹⁰

Itt¹¹ M. Valerius Quadratus, Marcus fia, a Pollia tribusból, a tanúként szereplők előtt és azok jelenlétében kijelentette és Iuppiter Optimus Maximusra, valamint a szentséges Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus

² 94 júl. 2-án.

³ A hivatalos római időszámítás mellett találjuk az egyiptomit is: az Epeiph hónapnév *ei*-ét ekkor már persze *i*-nek, de *ph*-ját még ekkor sem *f*-nek ejtették!

⁴ Alexandria városa jogilag különleges helyzetet foglalt el a birodalmi viszonylatban nem kevésbé különleges helyzetű Aegyptus mellett.

⁵ I. sz. 88–89-ben.

⁶ Hiányos és érthetetlen szöveg.

⁷ Az utolsó (20.) sor hiányos és értelmezhetetlen.

⁸ 83 dec. 28-án.

⁹ 68–69-ben.

¹⁰ 94 júl. 1-én.

¹¹ Ti. Alexandriában.

geniusára esküt téven kinyilvánította, hogy mind a három gyermeke: L. Valerius Valens, Valeria Heraclus és Valeria 15. Artemis katonai szolgálata alatt született, és hogy ezek a bronz táblára feljegyeztetvén, ugyanannak a jószágos fejedelemnek a jótéteménye folytán elnyerték a római polgárjogot.

92. Az ifj. Plinius leveleiből

Az ifj. Plinius (61—113 körül) levélgyűjteménye — a szerző megbocsátható emberi tulajdonságaitól, elsősorban túlzott írói becsvágyától függetlenül — fontos forrás a traianusi korszak megértéséhez. Okmányyszerűség szempontjából a *corpus*hoz csatolt X. könyv darabjai (a 111—113 közt Bithyniában helytartóskodó Plinius jelentései és kérdései, illetve Traianus kancelláriájának utasításai és döntései) a fontosabbak, de azért a századforduló számos problémájának és a Traianus-kori szereplők prosopographiájának megismeréséhez a tulajdonképpeni levelek (I—IX. könyv) is becses felvilágosításokkal járulnak hozzá.

Néhány szemelvény (köztük a Tacitusnak szánt beszámoló a Vezuv kitöréséről): VIA I. 750—755. l. — A X. könyv fordítása (bevezetéssel): V. Szokolov, VDI 1946/2. sz., 225. l.

Az ifj. Plinius — Calvisiusnak

(III 19)

Egy családi jellegű ügyben szokásom szerint megint igénybe veszem tanácsodat. Néhány olyan birtok eladó, amely nemcsak szomszédos az én földjeimmel, hanem mintegy közjék van ékelve. Bizonyos mozzanatok csábítanak, más — nem kevésbé nyomós — okok elijesztenek (a vásárlástól). Csábít először is a (birtoktestek) összekapcsolásával járó jóleső érzés, azután pedig nem annyira a kedvtelésnek, mint inkább a hasznosságnak a szempontja, hogy mind a kettőt egy fáradsággal, ugyanazzal a költséggel nézhetem meg, ugyanannak a jószágigazgatónak (*procurator*), sőt majdnem ugyanazoknak az intézőknek (*actor*) a gondjaira bízhatom; hogy az egyik birtokot gondozhatom és csinósíthatom, míg a másikat csak fent kell tartanom. Ebben a számvetésben benne van a felszerelési költség is, a házi személyzet (*atrienses*), a kertészek (*topiarii*), mesteremberek (*fabri*), de még a vadászathoz szükséges dolgok költségei is; mert nem közömbös, hogy az ember mindezeket egy helyre tömöríti, vagy különböző helyekre szórja szét. Másrészről viszont attól félek, hogy vigyázatlanság ilyen nagy vagyont ugyanannak az időjárásnak, ugyanazoknak az eshetőségeknek kitenni: biztosabbnak látszik a szerencse kiszámíthatatlanságát a birtokok elszórtóságával kitapasztalni. Tagadhatatlanul sok kellemetesség van a föld és az éghajlat váltogatásában, magában az egyes jószágtestek közti vándorlásban is.

Ami azonban meggondolásaimban a legfontosabb: a földek termékenyek, zsírosak, jól el vannak látva vízzel; vannak köztük kaszálók, szőlőskertek, erdők, amelyek építőanyagot, s abból bár csak szerény, de állandó jövedelmet biztosítanak. Ez az áldott föld azonban művelőinek elesettségét sínyli (*haec felicitas terrae imbecillis cultoribus fatigatur*). Mert a korábbi tulajdonos nem egyszer bocsátotta áruba a colonusok letett biztosítékait (*vendidit pignora*), és így hátralékaikat pillanatnyilag csökkentette ugyan, a jövőt illetőleg viszont kimerítette erejüket: ennek folytán a hátralékok ismét felszaporodtak. Felszerelésük tehát annyival többbe kerül, mivel megbízható rabszolgákkal (kell őket ellátni); mert bilincsbevertekkel sem én nem dolgoztatok, sem arrafelé senki.

Végül, hogy azt is tudd, mennyiért vásárolhatnám meg: hárommillió sestertiusért. Nem azért mondom, de a közelmúltban még ötmilliót ért, de most egyrészt a colonusok hiánya folytán, másrészt az általános helyzet kedvezőtlen-sége miatt (*et hac penuria colonorum, et communi temporis iniquitate*) nem csak a földek jövedelme csökkent, hanem az áruk is. Kérdezed, hogy ezt a hárommilliót megerőltetés nélkül össze tudnám-e szedni: igaz ugyan, hogy majd-nem egész vagyonom földbirtokokban van, de azért valamennyit tartogatok is (*aliquid tamen fenero*), és kölcsönt is könnyen kaphatok; majd kapok az anyó-somtól, akinek a pénzével úgy rendelkezem, mint a magaméval. Emiatt tehát ne okozz magadnak gondot, ha a dolgot egyébként nem találod aggályosnak; ezt fontold meg a lehető legalaposabban. Mert minden egyébben is, de főleg a pénzügyek intézésében gazdag tapasztalatokkal rendelkezel, és jó meglátásaid vannak.

Az ifj. Plinius — Paulinusnak

(IX 37)

Nem a te szokásod, hogy az ilyen hagyományos és úgyszólván állami jellegű kötelezettségeket bizalmas barátaidtól az illetők kényelmével nem törődve megköveteld; azután szilárdabb is a mi barátságunk, semminthogy attól kellene tartanom, hogy óhajtásommal ellentétesen fogadod, ha consuli minőségemben nem tüstént (január) elsején kereslek fel, kiváltképpen mikor jószágaim több évre szóló bérbeadásának kényszerűsége tart lekötve, amivel kapcsolatban min-dent újból át kell gondolnom. Mert a legutóbbi bérleti időszak folyamán (*priore lustro*), bár jelentős engedményeket tettem, a hátralékok mégis szaporodtak: éppen ezért legtöbben már nem is törik magukat, hogy adósságaikat törlesszék, mivel (teljes) megfizetésükre úgyszincs reményük; inkább összekapkodják és fel-élik, ami csak termett, abban a hiszemben, hogy nem maguknak takarékoskodnak.

Szembe kell tehát szállnom ezzel az elharapózó bajjal és orvosolnom kell. Az orvoslásnak pedig csak egy módja van: ha (földjeimet) nem pénzért, hanem (bizonyos termés)hányad fejében (*partibus*) adom ki, azonkívül a magam em-berei közül jelölök ki munkafelügyelőket és termésellenőröket (*operis exactores, custodes fructibus*). Egyébként sincs méltányosabb fajtája a jövedelemnek, mint amit a föld, az ég, az év hoz. Ez persze nagyfokú lelkiismeretességet, éles sze-met és sok (munkás)kezet igényel. Mégis meg kell kísérelnem, és mint vala-mely idült betegségben, minden változással kecsegtető eszközt meg kell ra-gadnom.

Láthatod, mily kevésbé örvendetes ok tart távol consulságod első napjának megünneplésétől; mégis meg fogom ünnepelni fogadalmaimmal, örömmel, jókívánságommal, itt is, mintha jelen lehetnék. Jó egészséget!

A római humanitas — Görögországgal szemben

(VIII 24)

Vö. F. Zucker tanulmányával: Plinius epist. VIII 24 — ein Denkmal antiker Humanität. *Philologus* 84 (1929) 209—232. 1.

C. Plinius üdvözlétét küldi Maximusnak

Írántad érzett szeretetemet készítem, nem arra, hogy kioktassalak, hiszen nem szorulsz te oktatóra, hanem intselek, hogy amit úgyis tudsz, tartsd meg emlékezetedben vagy fokozott mértékben vedd figyelembe.

Gondold meg: küldetésed Achaia provinciába szólít; tehát az igazi, színtiszta Görögországba (*in illam veram et meram Graeciam*), a közhit szerint az emberiség, az irodalom, sőt a kultúrnövények szülőotthonába (*in qua primum humanitas, littariae, etiam fruges inventae esse creduntur*). Azért küldtek, hogy a szabad városok (*liberae civitates*) helyzetét rendezd — vagyis csakugyan emberek és csakugyan szabad emberek közé (kerülsz), akik természettől adott jogukat erényükkel, érdemeikkel, baráti érzületükkel, szerződéses állapotukkal és nem utolsó sorban vallásukkal őrizték meg (*qui ius a natura datum virtute, meritis, amicitia, foedere, denique et religione tenuerunt*). Tiszteld a (város-) alapító isteneket és az istenek (görög) neveit; tiszteld az ősi dicsőséget és magát az öregkort, amely emberben — tiszteletreméltó, városok esetében — szent! Adózzál tisztelettel az ősiségnek, a nagy tetteknek, még a meséknek is!

Semmit bárkinek a méltóságából, semmit szabadságából, de még nagyzólkérkedéséből sem el ne végy! Arra gondold, hogy ez az a föld, amely a (tizenkét táblás) törvényeket küldte,¹ amely nem legyőzötteknek, hanem kérőknek adott törvényeket; (arra gondold, hogy) Athénbe utazol, Spartát igazgatod. Ezeket a szabadságnak még meglevő árnyékától és nevétől (*reliquam umbram et residuum libertatis nomen*) megfosztani — kegyetlen, vad, barbár dolog. Láthatod, hogy az orvosok — bár betegségben nincs különbség szolgák és szabadok között — a szabad embereket mégis tapintatosabban és több érzéssel kezelik. Jusson eszedbe, mi volt ez vagy az a város; nem azért, hogy lenézd, amiért már nem az; távol legyen tőled minden fennhéjázás, minden durvaság! Nincs okod attól tartanod, hogy lenéznek. Lenézhetik-e a (császári) *imperium* letéteményesét, a vesszönyalábok birtokosát, ha az illető nem aljas, hitvány ember, aki elsősorban magamat nézheti le? Nagy baj az, ha a (hivatali) hatalom (*potestas*) a maga erejét mások meggyalázása révén próbálja ki; baj, ha (valaki) ijesztgetéssel pályázik tiszteletre; a szeretet sokkal hathatósabb eszköz óhajaink megvalósításához, mint a félelem. Mert a félelem megszűnik, ha távozol, a szeretet pedig megmarad, és miként az előbbi gyűlöletté (fajul), ez megbecsüléssé érik.

Tehát újból és újból (én is elismétlem), gondold meg megbízatásod jellegét (*officii tui titulum*) és tisztázd önmagad előtt, hogy milyen súlyos feladat is szabad városok helyzetét rendezni. Mert (római) polgárhoz mi illőbb, mint a rendezés (*quid ordinatione civilis*), mi becsesebb, mint a szabadság? És továbbá: mily rút dolog, ha a rendezés felforgatássá, a szabadság szolgasággá válik!

Ehhez járul az, hogy neked mintegy magaddal kell versenyezned: teherként nehezedik rád quaeostorkodásodnak jó híre, amelyet Bithyniából hoztál haza

¹ Livius (III 31) előadása szerint.

magaddal; rád nehezedik a princeps tanúbizonysága (az új feladatkör kijelölésében megnyilvánuló elismerése), rádnehezedik tribunusi, praetori működésed, és most ez a mintegy jutalmul kapott kiküldetés (*legatio*). Annál inkább iparkodnod kell, nehogy az legyen a látszat, mintha emberségesebb lettél volna távoli provinciában (Bithyniában); mint a városhoz közeli (Achaiában); derekabb a szolgák, mint a szabadok között; (rátermettebbnek bizonyultál), amikor sorshúzással választottak, mint amikor (a császár) jelölt ki; tapasztaltabbnak (mutatkoztál) járatlan és ismeretlen létedre, mint most, amikor már sikerrel letetted a próbát. Pedig — mint már nem egyszer hallhattad, nem egyszer olvashattad — sokkal szégyenletesebb elveszteni a dicsőséget, mint el nem érni.

Mindenesetre hidd el, mint ahogyan előjáróban már megjegyeztem, hogy írással csupán inteni, nem oktatgatni akartalak, bár oktatgatni is. De attól nem félek, hogy (írántad érzett) szeretetemben áthághatnám a határt, mert nem lehet túlzott az, aminek a lehető legnagyobbnak kell lennie. Jó egészséget!

93. Az ifj. Plinius hagyatéka

(CIL V 5262; Dessau 2927; St. 1123)

Az Oufentina tribusból való C. Caecilius Secundus, Lucius fia, consul, augur, Pontus és Bithynia provinciának consuli hatáskörrel felruházott és oda Nerva Traianus Caesar Augustus Germanicus Dacicus imperatortól, a haza atyjától senatusi határozat alapján kiküldött praetori legatusa (*legatus pro praetore consulari potestate*), a Tiberis medrének és partjának, valamint a városi csatornáknak gondnoka, a Saturnus templomában elhelyezett kincstár felügyelője, praetor, néptribunus, császári quaestor, a római lovagok *sevir*-je, a *legio III Gallica* katonai tribunusa, a tízes bíróság tagja, végrendeletileg fürdőt építtetett... sestertiusból, hozzáadván a felszerelésre 300 000 sestertiust, azonfelül a fenntartására 200 000 sestertiust; továbbá száz szabadonbocsátott embernek ellátására (*in alimenta*) 1 866 666 sestertiust hagyott a közre, azzal, hogy ennek az összegnek a kamatait később a városi plebs megvendéglésére fordítsák... Továbbá a városi plebs fiainak és leányainak ellátására még életében adott 500 000 sestertiust, valamint egy könyvtárat és a könyvtár fenntartására 100 000 sestertiust.

94. Az északafrikai Villa Magna colonusainak törvénye (a Lex Manciana alapján)

(CIL VIII 25 902 [Suppl. 4, p. 2561—6]; Bruns⁷ 114. sz.; ESAR IV 89—100. l.)

A töredékes és — állíttatóinak fogyatékos latin tudása miatt — helyenként nehezen érthető felirat azért rendkívül érdekes, mert részletesen dokumentálja a császárkori colonusok és nagybirtokosok (nagybérlők: *conductores*, jószágigazgatók: *vilici*) kölcsönös kapcsolatait. Az érdekelt északafrikai colonusok köbe vésették Traianus császár illetékes procuratorának rájuk vonatkozó határozatát, melynek mintája, a *lex Manciana* eredeti szövegében nem maradt ránk. (Mancius a szóban forgó afrikai latifundium tulajdonosa lehetett, amikor a birtok még nem ment át császári tulajdonba.) Mivel a felirat élen Traianus címei közt a »*Parthicus*« is szerepel, a határozatot csak 115 és 117 közt hozhatták.

A négy oldalán teleírt követ 1896-ban, Bagrada közelében találták; az első hasáb alján a felirat szerzőinek a nevét olvashatjuk: *H(a)ec lex scripta a Lur(i)o Victore*

Odilonis magistro et Flavio Geminio defensore, Felice Annobalis Birzilis. — Az irodalomból vö.: A. Schulten, *Die lex Manciana*. Abh. d. Gött. Ges. d. Wiss. 1897; Rhein. Mus. 56 (1901) 120—; O. Seeck, *Neue Jahrb. f. d. klass. Alt.* 1 (1893) 628—; H. Krüger, *Z. Savigny-St.* 20 (1899) 267—.

Augustusunknak, Imperator Caesar Traianusnak, a legjobb uralkodónak,¹ a germaniai és parthiai győztesnek az üdvéért. Kiadta Licinius [5] Maximus és Felicior, Augustus felszabadítottja, mint procurator, a Mancius-féle törvény mintájára.

1. Akik² közülük a Varius-féle Villa Magna, azaz Mappalia Siga határain belül (ti. laknak), azoknak a *lex Manciana* alapján megengedettik, hogy a mérésnél kimaradt földeket megműveljék,³ úgy, hogy aki ezeket megműveli, saját céljaira használhatja (*usum proprium habeat*). [10] A terményekből, amelyek ezen a földön fognak teremni, a tulajdonosoknak vagy bérlőknek vagy az illető telek vilicusainak a részeket (*partes*) a *lex Manciana* alapján a következő feltételek szerint lesznek kötelesek beszállítani: a colonusok mindenféle termelvényüket kötelesek beszállítani a szérűre és ott kicsépelni; a termés eredményét jelentsék — tetszésük [15] szerint (*arbitratu suo*). — a bérlőknek (*conductoribus*) vagy a telek vilicusainak, és ha a bérlők és az illető telek vilicusai kijelentik, hogy a colonusoknak járó részeket levonás nélkül kiadják,⁴ és írásban...⁵ rögzítik (?) azt a terméshányadot, amelyet (a colonusok?) kötelesek beszállítani, (akkor) a bérlők és az illető telek vilicusai kötelesek a colonusoknak [20] a colonusi részeket kiadni.⁶

2. Akiknek a Villa Magna vagy Mappalia Siga területén bérleményük (*villa*) van vagy lesz, kötelesek lesznek az illető telek tulajdonosainak vagy bérlőknek vagy vilicusaiknak bármínemű gabona- és szőlőtermésük (megfelelő) hányadát a *lex Manciana* előírásai szerint hiánytalanul [25] beszállítani: búzából a szérűről az egyharmadát, árpából a szérűről az egyharmadát, babból a szérűről az egynegyedét, borból a prés alól az egyharmadát, az összegyűjtött olajtermésből az egyharmadát, mézből minden [30] kasból egy sextariust.⁷

3. Akinek öt kasnál többje lenne, abban az időben, amikor a mézet betakarították, illetve be fogják takarítani, a tulajdonosoknak vagy bérlőknek vagy az illető telek [II 5] vilicusainak annyit lesz köteles adni...⁸ Ha valaki a kasokat, rajokat, méheket, mézes edényeket Villa Magna vagy Mappalia Siga területéről az (ún.) *octonarius ager*-re vinné át,⁹ hogy így valamiképpen megkároítsa a tulajdonosokat vagy [10] bérlőket vagy a vilicusokat, (akkor mindazok) a kasok, rajok, méhek, mézes edények és méz, amelyek csak az illető telken lesznek, teljes egészükben a bérlőkéi vagy az ottani vilicusokéi lesznek.

¹ A *principis optimi* és az egész császári titulatúra közé ékelt *totiusque domus divinae* nemcsak önmagában závaró, de Traianus korában sem volt szokásos.

² Ti. a földet megművelni kívánó colonusok. A szöveg közlője nem tudták pontosan, hogy hol kezdjék az eredeti másoltatását.

³ Szabályos alakú parcellákon kívül maradt kisebb földekről van szó.

⁴ *In assem partes colonicas daturas* — hibásan a *se daturos* helyett.

⁵ Töredékes sör.

⁶ A nyelvi zűrzavar és a felirat töredékessége miatt alig interpretálható sorok.

⁷ 0,55 liter.

⁸ Hiányos, többféleképpen kiegészíthető szöveg.

⁹ Csak itt olvasható megjelölés: nyilván a szóban forgó birtoktesten kívül elterülő föld.

4. Szárfított fűgéből, (ha) a fák a kerten kívül (*extra pomaria*) volnának, viszont a kert a bérleményen belül (*intra villam ipsam*) 15 van, úgy, hogy nem több...¹⁰, a colonus az összeszedett gyümölcs egy részét megítélése szerint (*arbitrio suo*) a bérlőnek vagy a telek vilicusának köteles adni.

5. A régi füge- és olajfaültetvények, amelyek még e törvény előtt létesültek, termésüket a szokásnak megfelelőleg a bérlőnek vagy vilicusainak szolgáltatassák 20' be.

6. Ha ezután létesül fügefauültetvény, ennek az ültetvénynek a termését öt egymás után következő fügeszüret alkalmából óhajtsa szerint az szedheti le, aki ültette, (majd) az ötödik fügeszüret után a fent írott törvény értelmében köteles lesz beszolgáltatni a bérlőknek vagy az illető telek vilicusainak.

7. Szőlőtőkét ültetni [25] és gondozni a régiek helyén megengedtetik, azzal a feltétellel, hogy az ültetést követő öt szüret alkalmából az illető szőlőtőkék termését az ültető¹¹ óhaja szerint leszedheti, (majd) ugyanúgy az ültetést követő ötödik szüret után a termés harmadrészét a *lex Manciana* értelmében a bérlőknek [30] vagy vilicusainak lesz köteles teljesen beszolgáltatni.

8. Olajfát ültetni és gondozni olyan helyen, amelyet valaki feltöretlen állapotban vett át művelésre, megengedhetik, azzal a feltétellel, hogy III 5. az így ültetett olajfa termését a következő tíz olajszüret alkalmából óhaja szerint az ültető szedheti le, (majd) ugyanúgy tíz olajszüret után az összeszedett gyümölcs egy harmadát a bérlőknek 10 vagy az illető telek vilicusainak lesz köteles beszolgáltatni.

9. Aki vad olajfákat (*oleastra*) ültet, öt olajszüret után lesz köteles (a termés) harmadrészét beszolgáltatni.

10. ... a Varius-féle Villa Magna vagy Mappalia Siga területén vannak vagy lesznek, a bükkönnyel 15' bevetett földeken kívül, ezeknek a földeknek a termését a bérlőknek vagy vilicusaiknak lesznek kötelesek beszolgáltatni¹²; az örök gondoskodnak a behajtásról.

11. A jóságok után, amelyek a Villa Magna vagy Mappalia Siga területén legelnek, minden jóság után négy a szolgáltató be a bérlőknek 20 vagy a tulajdonosok vilicusainak.

12. Ha valaki a Villa Magna vagy Mappalia Siga területéről álló vagy függő termést, érett vagy éretlen állapotban levág, kivág, elszállít, magával visz, felgyújt vagy lekaszál, a ... kár, amely ezáltal a bérlőket vagy az illető telek vilicusait éri, a colonusra hárul (*coloni erit*), annak, akinek (?) ... ennyit köteles beszolgáltatni.

13. [Akik a Villa Mag]na vagy Mappalia Siga területén [gyümölcstermő fákat ültettek vagy fognak ültetni, [azoknak e *superficies* — vagyis idegen telken ültetett fa vagy emelt építmény — használatát], IV 5 akik törvényes [jogon veszik át az örökséget, vagy] végrendelet alapján [válnak örökössé]... [*superficies*... ezt az időt a *lex Manciana* értelmében szabályszerűen... vagy zálogba vannak adva..., a zálogjog (*ius fiduciae*) a *lex Manciana* értelmében érvényben fog maradni...]¹³

¹⁰ Hiányos sor.

¹¹ Romlott szöveg!

¹² A mondat eleje töredékes.

¹³ A töredékes sorok valószínűleg a *superficies* használatának örökölhetőségére vonatkoznak.

14. (Aki) 10 feltöretlen földön létesített vagy fog létesíteni *superficies*-t [és ott]... épületet emelt vagy fog emelni, és az, aki [az illető területet megművelte, a művelést] nem folytatja vagy teljesen abbahagyja, arra az időre, amikor e *superficies* művelése megszűnik vagy megszűnt, a művelés joga ott, ahol megvolt, illetőleg meglesz — megmarad, de csak a művelés abbahagyásának napjától számított két éven belül; 15 két év elteltével a bérlők vagy a vilicusok... Az a *superficies*, amely az előző évben művelés alatt állott, és művelése [abbamarad]: a bérlő vagy az illető telek vilicusa a *superficies* állítólagos megművelőjével közölni fogja, hogy művelés alatt állott... tanúk előtt közli... 20 és hasonlóképpen a következő évben... azt pedig két év elteltével a bérlő vagy az illető telek vilicusa panaszlehetőség nélkül (*sine querela*) köteles megművelni.¹⁴

15. Sem a bérlő, sem a vilicus az illető telek lakóját (*inquilinum*)...¹⁵

16. Azok a colonusok, akik a Villa Magna vagy Mappalia Siga területén fognak élni, uraiknak vagy a bérlőknek (vagy a vilicusoknak) egészben véve évenként [25] és fejenként szántásra két napszámot, aratásra... napszámot, bármiféle... ra két napszámot lesznek kötelesek teljesíteni.

17. Az állandóan ott lakó colonusok (? *coloni inquilini*)... éven belül nevüket a bérlőknek (vagy vilicusoknak...) egy-egy napi őrésre...¹⁶ a földeken... 35... A *stipendiarius*-ok közül, [akik a Villa Magna vagy Mappalia] Siga területén fognak lakni, ... őrszolgálatukat a bérlőknek és a telek vilicusainak kötelesek...¹⁷

95. Egy kyrénéi fürdő helyreállítása (119)

(Rev. Arch. 28 [1928] 35. l.; St. 1474)

Traianus Hadrianus Caesar Augustus imperator, az isteni Traianus Parthicus fia, az isteni Nerva unokája, pontifex maximus, a tribunusi hatalom háromszoros birtokosa, harmadízben consul, a fürdőt a csarnokokkal, labdázóhelyiségekkel és egyéb melléképületekkel együtt, amelyek a iudaeai zavargások során (*tumultu iudaico*)¹ megrongálódttak és elhamvadtak, Kyréné városa számára helyreállíttatta.

96. Ara legis Hadrianae

(Bruns⁷ p. 300—2)

Az 1892-ben, az északafrikai Thugga közelében talált és a tuniszi múzeumban őrzött oltárkö teteje letörött, így mind a három feliratos oldal felső négy sora csak részben egészíthető ki. Értelmezéséhez l. A. Schulten, *Die lex Hadriana de rudibus agris*. Eine neue Urkunde aus den afrikanischen Saltus. Hermes 29 (1894) 204—230. l.

¹⁴ A fölöttébb töredékes sorok értelme az, hogy a bérlő a parcelláját meg nem művelő colonust az első évben figyelmezteti a megművelés szünetelésének jogi következményeire; ha a colonus tanúk jelenlétében sem hajlandó a művelés újrafelvételére, a bérlő veszi át a földet, a colonus pedig semmiféle jogát vagy igényét nem érvényesítheti többé.

¹⁵ A kőfaragó a mondat végét elhagyta: arról van szó, hogy a colonust nem lett volna szabad az írásban alább megállapított szolgáltatásoknál többre kötelezni.

¹⁶ Talán a betakarítás ellenőrzésére; vö. a 10. § végével.

¹⁷ Az utolsó öt sor teljesen olvashatatlan.

¹ A *tumultus iudaicus* arra a cyrenaikai felkelésre utal, amelyet a zsidók 115-ben (Traianus keleti hadjáratának idején) szerveztek, és amelynek a szomszédos tartományokban (Egyiptomban és Cyprus szigetén) is visszhangja támadt.

I.

[Imp. Caesar L. Septimius Severus Pius Pertinax Augustus és Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus] és L. Septimius Severus Geta Caesar és Iulia Domna Augusta, a táborok anyja [egészségéért és épségéért] az isteni Hadrianus törvény[ével ékesített] oltárt Patroclus, az Augustusok szabadonbocsátott rab-szolgája mint procurator (?) állította és az alábbi törvény 5. szövegét vésette bele. A hadrianusi törvénynek az oltárkövön közszemlére kitett másolata (*exemplum*). A procuratorok beszéde. Mivel Caesarunk fáradhatatlan gondviselőként 10 folyton folyvást örködik az emberek hasznán, mindazokat a határ-részeket (*omnes partes agrorum*), amelyek akár olaj-,

akár szőlő-, akár gabonatermelésre alkalmasak, megművelni rendeli; ezért az ő gondoskodásának engedélyével (*permissu providentiæ eius*) lehetősége nyílik mindenkinek ama részeknek az igénybevételére is (*potestas fit omnibus etiam eas partes occupandi*),

II.

amelyek a *saltus Blandianus* és *Udensis* bérbe kiadott centúriáin,¹ valamint azokon a részeken terülnek el, amelyek a *saltus Lamianus*ból és *Domitianus*ból a thusdrusival² határosak, 5 de a bérlőktől nem műveltetnek meg; és azoknak, akik [az ilyen megműveletlen földeket] igénybe veszik, megadatik a birtoklás, haszonélvezet és örökhagyás joga, ami benne van 10 az ugaron hagyott és tíz esztendőn át megszakítás nélkül megműveletlen földekre vonatkozó hadrianusi törvényben is (*quod et lege Hadriana comprehensum de rudibus agris*); a *saltus Blandianus*ból és *Udensis*ből sem... nagyobb terméshányadot... 15

III.

...Ha valaki a bérlőktől elhanyagolt helyeket (*loca neglecta a conductori-bus*) vesz igénybe, a termésnek szokásos harmadrészét fogja beszolgáltatni. Azokról a vidékekről is, 15 amelyek a *saltus Lamianus*ból és *Domitianus*ból a thusdrusival határosak, ugyanennyit fog beszolgáltatni. Az olajfák után, amelyeket bárki [akár göd]rökbe ültet, akár vadalandokba olt, a begyűjtött termésből a tíz első évben semmi sem követeltetik 10; egyéb gyümölcsökből sem az első hét esztendőben; és egyéb gyümölcsök különben sem kerülnek megosztásra (*nec alia poma in divisionem umquam cadent*), csak amelyeket a birtokosok piacra visznek. Amennyi rész aszaltgyümölcsöt ki-ki tartozik beszolgáltatni, azt 15 az első öt esztendőben annak fogja megadni, akinek a bérletében (levő) földet vett igénybe; azután a császári kincstárnak (*rationi, sc. Caesaris*).

97. Hadrianus manőver-bírálata

Az alábbi feliratos követ (CIL VIII 2532; újabb töredékek: CIL VIII 18 042), amely Hadrianus 128 júl. 1-i szemlésszrevételeit örökölte meg, valószínűleg Catulinus császári legatus állította az uralkodói elismerés megörökítése végett. Az egykori Iambaesisi legio-tábor helyén került elő.

A felirat szövegét, modernizáló német fordítását és a vele foglalkozó régebbi irodalmat I. H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*. II³ (Berlin 1921) 183—9. 1.

¹ Eredetileg száz egységből álló csoport; a földművelésben eredetileg 100, majd 200 iugerumra terjedő birtoktest, parcella.

² Thapsustól délnyugatra.

...Legatusom jelentésében mindarra kitért, amire teljesítményetek elbírálása során tekintettel kellett lennem: hogy egy cohors hiányzik; hogy a proconsuli tisztségbe (*officium proconsulis*) minden évben új ember kerül; hogy három évvel ezelőtt egy cohorsot és a centuriák $\frac{1}{4}$ részét a III. testvérlegio kiegészítésére¹ le kellett adnotok; hogy sok, egymástól távol fekvő helyőrségben vagytok elhelyezve; hogy a mi időnkben kétszer nemcsak táborot cseréltetek, hanem újat is kellett építenetek: mindezek az okok mentségül szolgálhatnak, ha a legénység huzamosabb ideig nem részesült volna kiképzésben (*si miles diu exercitatione cessasset*). De megítélésem szerint sem (a kiképzésben) nem történt kiesés, sem egyéb olyan ok nem forog fent, amiért elnézésemet kellene kérnetek. Mindent derekasan végeztetek, amennyiben...

...A jelek szerint gondosan irányították a legénység (kiképzését); a fő- és altisztek (*primi ordines et centuriones*) serényen eleget tettek kötelességeiknek.

A legio-lovasság (*equites legionis*)

A gyakorlati kiképzésnek (*exercitationes militares*) megvannak a magá sajátos törvényei. Ha ezekhez hozzáteszünk, vagy elveszünk belőlük, vagy elégtelen, vagy megvalósíthatatlanul nehéz lesz a kiképzés; amennyivel fokozzuk a nehézségeket, annyival csökkentjük a végrehajtás tetszetősségét (*quantum difficultatis additur, tantum gratiae demitur*). Ti a nehéz (feladatok) közül a legnehezebbet választottátok, ti. vértés felszerelésben mutattátok be a lögyakorlatokat (*loricati iaculationem perageretis*)... Dicsérem..., sőt szándékotokat feltétlenül helyeslem...

[Segédcsapatok]

Legatusom, Catullinus, a kiváló férfi (*vir clarissimus*)² a parancsnoksága alá rendelt valamennyi alakulatra egyaránt kiterjeszti gondoskodását (*copiis omnibus, quibus praest, parem curam suam exhibet*);... praefectusotok is nagy buzgalommal (*sollicite*) irányítja a kiképzést. Fogadjátok el hát tőlem a kommagénéi menetre szánt (rendkívüli) ellátmánykiegészítést...

A kommagénéi VI. cohors lovasai

A cohorsegységekhez beosztott (kisebb) lovasalakulatok magukban véve is nehezen tetszhetnek; még nehezebb az *ala*-k³ gyakorlata után a nem-tetszést elkerülniük (*post alarem exercitationem non displicere*): mások a tér-lehetőségek (*alia spatia campi*), más a lövészek száma, a nagy tömegben bemutatott kanyarodás;⁴ a sűrű sorokban végrehajtott roham (? *cantabrius densus*?), a szép lovak, a magasabb zsoldnak megfelelően díszesebb fegyverzet (*armorum*

¹ *In supplementum comparum tertianorum*: Lambaesisben a *legio III Augusta* állomásozott (l. E. Ritterling, RE »Legio« 1494—1505); a leadás vagy a *III Gallica*, vagy a *III Cyrenaica* feltöltését szolgálta.

² Delbrück fentebb említett fordításának érzékeltetésére: »Seine Exzellenz, Mein General C.«

³ Önálló, nagyobb lovaskötélékek.

⁴ *Frequens dextrator*: vitatott kifejezés.

cultus pro stipendi modo). Viszont ti az érdektelenséget serényiségekkel elkerültétek (*fūstidium calore vitastis*); nemcsak az előírt gyakorlatokat hajtottátok végre derékasán, hanem még parittyáitokból is kihajigáltátok a köveket és ügyesen használtátok gerelyeiteket (*et missilibus confligeretis*); minden esetben talpraesetten mutattátok be lovaglási készségeketek (*saluistis ubique expedite*). Legatusomnak, a kiváló Catullinusnak figyelemreméltó gondoskodása abból is kitűnik, hogy ti ilyen...

[A hadgyakorlat]

... amit mások több napra osztottak be, azt ti egy nap leforgása alatt hajtottátok végre; egy nagy kiterjedésű és az állandó téli táborokéhoz hasonlítható falat alig valamivel több idő alatt húztatok fel, mintha gyeptéglákból raktátok volna, amelyeket egyforma nagyságúra vágva könnyen oda lehet hordani, kezelni, nehézség nélkül lehet egymásra rakni, mivel természetből fogva puhák és egyengethetők. Ti [ezt a munkát] nagy, nehéz, egyenetlen szikladarabokkal [hajtottátok végre], amelyeket sem szállítani, sem felrakni, sem elhelyezni nem lehet, csak úgy, hogy az egyenetlenségek kiütközzenek; ti a kavicsos, sziklás talajba szabályszerű árkot ásatok és a falát simára egyengettétek. A munka jóváhagyása után (*opere probato*) bevonulván a táborba, pillanatok alatt főztétek meg az ételt és fogtatok máris fegyvert; követtétek az előreküldött lovaságot, majd amikor az visszatért, *per spatia*⁵ hangos csatakiáltásokkal (*magno clamore*) fogadtátok...

... Megtettétek, még pedig nem lanyha kézzel... Az ellenség...⁶... nem mer közeledni a táborhoz... Későn csatlakoztatok... kitörhettek...

Legatusomat, a kiváló Catullinust megdicsérem, amiért ezt a gyakorlatot úgy készítette elő, hogy semmiben sem különbözött az igazi ütközettől; de a végrehajtás is olyan volt, hogy elismerésemet fejezhetem ki mindnyájatoknak. Praefectusotok, Cornelianus, eleget tett a beosztásával járó kötelezettségeknek (*officio suo satisfacit*). A szemberohamok (? *contrari discursus*) nem találkoznak tetszésemmel. Augustus előírása szerint: csak ne vaktában! (*Ne temere, Augustus est auctor*.) A lovaskatona fedezékből rontson előre és óvatosan üldözze [az ellenséget]; ha nem látja, hova jut, vagy ha lovát bármely pillanatban nem tudja visszatartani, óhatatlanul csapdába kerül... Ha támadni akartok, nem szabad lemondanotok az érintkezés fenntartásáról... Az ellenséggel szemben...

98. Antoninus Pius döntése egy városi alapítvány felhasználásáról (145)

(Dittenberger, Syll.³ 850)

A feliratot Ephesos város »zenecsarnokában« (*ódeion*) találták meg. Nyilván az épületet felajánló Vedius Antoninus helyezte itt el, így örökitette meg azt a császári döntést, amely a városi tanács határozatát megváltoztatva, a felajánlott összeget építkezés céljára fordította.

Imperator Caesar, az isteni Hadrianus fia, az isteni Trajanus Parthicus unokája, az isteni Nerva dédunokája, Titus Aelius Hadrianus Antoninus

⁵ Megfelelő távolságból?

⁶ Ertelmezhetetlen szótöredékek.

Augustus, pontifex maximus, a tribunusi 5 hatalomnak nyolcad ízben birtokosa, másodízben imperator és negyedszeri consul, a haza atyja, Ephesos város vezetőinek, tanácsának és népének üdvözlését!

Vedius Antoninus jótéteményéről, amelyet (hivatalviselése alkalmából) nektek juttatott, nem annyira a ti írásotokból, mint inkább a saját leveléből értesültem. Ő abban a szándékában, 10 hogy részemről segítséget kapjon ama munkák végrehajtásához, amelyeket nektek bejelentett, közölte velem, mennyi és milyen jellegű épületekkel akarja gazdagítani a várost. Ti azonban helytelenül fogadtátok felajánlását. Én viszont hozzájárulok minden óhaja teljesítéséhez; tudomásul vettem, hogy városának dicsőségét nem ama polgárok megszokott 15 módján akarja növelni, akik az azonnali népszerűség reményében látványosságokra, élelemosztogatásra és versenyjátékokra költik felajánlásaikat, hanem olyasmire, amivel tartósan teszi pompásabbá a várost. — A levelet továbbította: Claudius Iulianus, a tiszteletreméltó proconsul. Jó egészséget!

99. Egy daeciai rabnő adásvételi szerződése (139)

(Bruns¹ p. 330)

Az alábbi 139. márc. 17-ről keltezett viasztáblát — huszonnégy másikkal együtt — Verespatakon (Alburnus maior) találtak. Magyarázatához l. Mommsennek a CIL III. kötetéhez (p. 936—939) fűzött megjegyzéseit, továbbá E. Weiss tanulmányát: Peregrinische Manzipationsakte. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgesch., Rom. Abt. 37 (1916) 159. l.

Maximus, Bato fia, a Passia vagy esetleg más nevű; körülbelül hat esztendőös leányt, akit talált gyermekként vásároltak¹ megvette és ünnepélyesen birtokba vette (*emit mancipioque accepit*) a kavieretiumi pirusta Dasiustól, Verzo fiától, 205 denariusért.²

(Az eladó) szavatosságot vállal azért, hogy ez a leány egészséges; lopás és egyéb vétség nem terheli, nem szökevény és nem csavargó természetű; ha valaki törvényszék előtt elvitatná Maximustól, Bato fiától, vagy akié ez a tárgy (*ea res*) lesz, ennek a leánynak vagy valamely részének jogszerű bírását és birtoklását, akkor a leány vételárának megfelelő összeget és még annyit³ hitére kikötött magának (*dari fide rogavit*) Maximus, Bato fia, és hitére megígérte Dasius, Verzo fia, a kavieretiumi pirusta; továbbá Dasius, Verzo fia, kijelentette, hogy a fent leírt leányért 205 (denariust) kapott és átvett Maximustól, Bato fiától.

Kelt Kartumban, április Kalendae-ja előtt 16 nappal, Titus Aelius Caesar Antoninus Pius és Bruttius Praesens második consulságának évében.

(A tanúk nevei:) Maximus, Venetus fia, princeps; Masurius, Messius fia, decurio; Anneses, Andunocnes fia; Planius, Verzo fia, Sclaies; Liccaius, Epicadus fia, Marciniensis; a Micónak is nevezett Epicadus, Plarens fia; Dasius, Verzo fia, az eladó, saját személyében.

¹ *Empta sportellaria*: a különben ismeretlen szót Mommsen úgy magyarázta, hogy az eredeti vevő a leányt nem külön összegért vásárolta, hanem anyja megvételével együtt mintegy ráadás- vagy ajándékképpen (*sportulae causa*) kapta.

² A pirusták illyr törzse a Dalmatia, Epirus és Macedonia közti területen élt; bányászathoz értő embereikből Traianus telepített át sokat Daciába.

³ Tehát a vételár kétszeresét.

100. Pékek »sztrájkja« Kisásziában (i. sz. II. sz. vége)

Az alábbi — erősen töredékes. — felirat, amely Magnésiában került elő, és az ephesosi pékek rendzavarásával kapcsolatos hatósági intézkedést őrizte meg számunkra, tanulságosan szemléltetheti azt, hogy a biróalmi szervek miért néztek eleve gyanakvással az egyes foglalkozásokat stb. tömörítő *collegium*-okra (hetairiákra). (Vö. Trajanusnak a níkomédeiai tűzoltó-egylet szervezését megtiltó válaszával: Plin., Epist. X 34; fordítása: VIA I. 755. l.) Mindenesetre szívleljük meg A. B. Ranovicsnak a *collegiumok* »sztrájkjaihoz« fűzött megjegyzését (A keleti provinciák, 81. l.): »Ezt a szót persze idézőjelek közé kell tennünk: nem annyira bér munkások, mint inkább önálló iparosok, sőt esetleg munkáltatók „sztrájkjáról” van itt szó.«

Kiadásai: Bulletin de Correspondance Hellénique VII. 504; W. H. Buckler, Labour disputes in the province of Asia. Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay, Manchester 1923, 30. slk. l.; T. R. S. Broughton, ESAR IV. 847. l.

...nem egyszer megtörtént, hogy a nép zavarogni és lázongani kezdett (*ton démon is tarachén kai thorybus enpiptin*) a piaci pékek rosszhiszemű és meggondolatlan beszédeitől feltűzelve, amelyek miatt már le kellett volna tartóztatni és bíróság elé kellett volna állítani őket. Mivel azonban a város érdekei fontosabbak, mint ezek megbüntetése, úgy határoztam, hogy rendeleti úton (*diatagmati—edicto*) térítsem őket észhez. Ezért így tiltom meg, hogy a pékek akár társas összefüveteket rendezzenek (*symerchesthai kat'hetairian*), akár meggondolatlan akciók vezetői legyenek (*prohestékotes thrasynesthai*), [és elrendelem, hogy] mindenben engedelmeskedjenek a közjólét érdekében kiadott rendelkezéseknek és a szükséges kenyérsütési munkát hiánytalanul végezzék el a városnak. Ha mostantól fogva bárkire rábizonyul, hogy akár gyűlésen vesz részt tilalmam ellenére (*syniôn para ta diégoreumena*), akár valamilyen lázongást vagy zendülést kezdeményez, azt letartóztatom és megfelelő büntetéssel sújtom. Ha pedig valaki a város ellen merényletet forralva el merészelné rejtőzni, a »*decuria*« bélyeget is a talpára süttetem, és az ilyen személy befogadója hasonló büntetés alá fog esni.

Claudius Modestus prytanisi évében, Klareón havának 4. napján, a rendkívüli (?) gyűlésen Marcellinus (ezt) mondta: A műhelyfőnökök (*ergastériarchón*) esztelenségének elrettentő példáját adta tegnap Hermeias...¹

101. A pannoniai védőrendszer megerősítése (185)

(CIL III 3385; Dessau 395; St. 1518)

Marcus Aurelius Commodus Antoninus Pius Sarmaticus Germanicus Caesar Augustus imperator, pontifex maximus, a tribunusi hatalom tízszeres birtokosa, hétszeres imperator, negyedízben consul, a haza atyja, az (alsó-pannoniai) partot egész hosszában újonnan épített erődökkel (*burgis a solo exstructis*), valamint alkalmas helyeken a rablók titkos átjárásának megakadályozására szolgáló őrségekkel (*praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis*) erősítette meg...

Az azonos szövegű pannoniai (főleg intercisi) kövek felsorolását I. Paulovics Istvánnak »A dunapentelei római telepről« írott összefoglalásában (Bp. 1927), 70. l. Legtöbbjükön (pl. Dessau 8913) az erődítési munkálatokat irányító *legatus pro praetore* neve is szerepel: L. Cornelius Felix Plotianus. A Duna balpartjáról átlopakodó

¹ Ez az utolsó bekezdés az ephesosi tanácsnak (*bulé*) a proconsul rendelete alapján hozott határozata.

barbárok (szarmaták) „fosztogató bandáinak” megrendszabályozására irányuló kísérletekről, a *iustum bellum* és *latrocinium* római szemmel nézett »ellentétéről« — e sablonos feliratok értelmezésével kapcsolatban — I. Alföldi András cikkét: A Commodus-féle *burgusok* és *praesidiumok* feliratain szereplő *latrunculi*. Arch. Ert. 1941, 30—37. 1.

102. Decretum Commodi de saltu Burunitano (180—183 k.)

(CIL VIII/II 10 570 és Suppl. 14 464; Dessau 6870; Bruns⁷ p. 258—60)

Bibliográfia Stajermannál, a. 116—7. szemelv. után; vö. Rosenberg 15. 1.

(I.)¹...

(II.) Ismered procuratorod tisztességtelen eljárását (*praevaricationem*), amelyet nemcsak Allius Maximusszal, a mi ellenfelünkkel, hanem — törvénytelenül és a te bevételi forrásaid rovására (*contra fas atque in perniciem rationum tuarum*) — majdnem minden bérlővel (*conductor*) szemben mértéket nem tartva (*sine modo*) folytatott 5¹ hogy ti. az ügyek kivizsgálását, miközben mi már annyi éve kérvényezünk, könyörgünk és hivatkozunk a ti isteni aláírásokra (*vestramque divinam subscriptionem adlegantibus*), nemcsak mellőzte, hanem ugyanennek a kegyelt bérlőnek, Allius Maximusnak a mesterkedésére 10¹ még katonákat is vezényeltetett ki ugyanide, a *saltus Burunitanusba*, itt közülünk egyeseket elfogatott és megkínóztatott, másokat bilincsekbe veretett, egyeseket — még római polgárokat is — megvesszőztatott és ütlegettetett, [15] kizárólag azért, amiért a mi jelentéktelenségünkhöz képest (*pro modulo mediocritatis nostrae*) ilyen súlyos és ilyen nyilvánvaló jogtalankodás miatt a te felségedhez folyamodván 20¹ — szerinte — mértéket nem ismerő levelet írtunk (*immodesta epistola usi fuissemus*). Ennek a rajtunk esett jogtalanságnak a nyilvánvalósága, Caesar, valóban abból világlik ki, hogy...²

(III.) Ez készítetett bennünket, nyomorult embereket, arra, hogy ismét a te isteni gondviselésedhez folyamodjunk (*divinae providentiae tuae supplicare*), és ezért kérünk, szentséges császár, hogy siess segítségünkre: amint 5 a fentebb idézett hadrianusi törvény értelmében elvétetett, vételessék el nemcsak a procuratoroktól, hanem még inkább a bérlőtől (*conductor*) az a jog, hogy a colonusok rovására növelhessék a föld után járó részesedést, munkateljesítési vagy fogatállítási kötelezettséget (*ademptum sit ius... adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumque*), és amint a karthagói körzet (*tractus*) levéltárában őrzött procuratori levelek tanúsítják, [10] évenként ne tartózzunk többel, mint két-két szántási, gyomlálási, majd aratási nappal (*non amplius annuas quam binas aratorias, binas sartorias, binas messorias operas debeamus*), és ez minden vita nélkül legyen így, amennyiben ez mind a bronz táblára vésvé [így van, mind] 15 valamennyi szomszédunk a mai napig folyamatosan ezt teljesítette, és a fentebb említett procuratori levelek is ezt bizonyítják. Segíts hát rajtunk, és mivel mi, két kezünk munkájából tengődő, szegény falusi emberek, a bőkezűsége folytán 20¹ kegyelt bérlővel a te procuratoraidnál nem versenyezhetünk, hiszen azok a bérleti jogviszony folytán még személycserék esetén is jól ismerik, könyörülj rajtunk, és szentséges döntésseddel (*sacro rescripto tuo*) méltóztatassál úgy rendelkezni, hogy ne kelljen több munkanapot vállalnunk, mint amennyire Hadrianus törvénye alapján

¹ Az I. hasáb kiegészíthetetlenül töredékes.

² A további sorok olvasható szavai kiegészíthetetlenek.

és '25 procuratoraid leveleinek értelmében kötelezve vagyunk: azaz háromszor két munkanapra; — hogy felséged jótéteménye folytán a te házában született parasztjaid és a te birtokaid neveltjei (*rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum*) ne szenvedjenek több zaklatást a császári földek bérlői részéről...

(IV.) »Imperator Caesar M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus Sarmaticus Germanicus maximus — Lurius Lucullusnak, mások nevében is.

A procuratorok, figyelembe véve az előírást és az én rendelkezésemet, ne [5] követeljenek többet, mint háromszor két munkanapot, nehogy bármi jogtalanul, a folyamatos(an kialakult) rend ellenében követeltekék tőletek.« Más kézzel: »En írtam. Jóváhagytam.«

A kiváló procurator levelének másolata: 10 »Tussanius Aristo (?) és Chrysanthus üdvözlét küldi Andronicusnak. Szentséges császár urunk szent rendelkezése szerint (*secundum sacram subscriptionem domini nostri sanctissimi imperatoris*), amelyet Lurius Lucullus mint a kérvényére [15] adott [választ elküldött...]³

Más kézzel: Boldog életet kívánunk. Jó egészséget! Kelt Karthagóban, a szeptember Idusa előtt való napon.

Szerencsésen 25 elkészítettük és felavattuk május Idusán Aurelianus és Cornelianus consulsága alatt, C. Iulius (Pel?)ops Salaputius (?) magister közreműködésével.

103. Senatusi jegyzőkönyv a Commodus meggyilkolását követő ülésről

(Hist. Aug. v. Comm. 18–20)

Marcus Aurelius fia, Commodus alatt vége szakadt a »jó« császárokra jellemző együttműködésnek princeps és senatus között. A magát »új Hercules«-ként tiszteltő, de Nero módjára a cirkuszi gladiátorok közé is lealjasodó császárt meggyilkolása (192. dec. 31) után a senatus a szokásos magasztalások helyett a fékevesztett gyűlölet megnyilvánulásaival »búcsúztatta«. A senatusi jegyzőkönyvben is megörökített gyalázkodások a Suetoniust folytató Marius Maximus életrajzaiból kerültek át a késői császárok egyik legvitatottabb történeti forrásába, a »*Scriptores historiae Augustae*« néven ismeretes életrajzgyűjteménybe (Hadrianustól Numerianusig).

A Historia Augustára vonatkozólag a Maskinnál (25–26. l.) olvasható rövid eligazításon kívül I. J. M. Stajerman és A. I. Dovatur körültekintő tanulmányait, VDI 1957/1. sz., 233–256. l.: SHA как исторический источник ill. История изучения SHA. (Vö. Rosenberg 231–241. l. és Bengtson 103 l.) A közölt dokumentum hitelességét a császárkori történeti források élesszemű ismerője (egyben a SHA kiadója: Bibl. Teubn., 1927), Ernst Hohl igazolta a Bursian's Jahresberichte 256. (1937) kötetében, 145. sk. l., újabb tanulmánya: Über die Glaubwürdigkeit der Historia Augusta. SB Berlin, 1953/2.

(18) Commodus halála után a senatusban gyalázkodó kiáltozásokra (*adclamationes*)¹ került sor. Hogy olvasóim megtudják, mint vélekedett a senatus

³ Hat sor törölve.

¹ Vö. a 77. szemelvény 2. jegyzetével. Nem öröndetesebb dokumentum annak a senatusi ülésnek a jegyzőkönyve sem, amelyen (438-ban) a Codex Theodosianust bemutatatták. A törvénygyűjtemény élén álló okmányból megtudhatjuk, hogy a hajdani »királyok gyülekezete« a császár üzenetének felolvastával — előírások sorrendben és formulákkal — hány százszor éltette a »legnagyobb, legdicsőbb« uralkodót, hogy adott érte hálát (27-szer), hogy kívánt neki örök életet (22-szer) stb. — hosszú órákon keresztül. A »Gesta senatus Romani de Theodosiano publicando« szövegét l. a Mommsen-féle kiadás szövege előtt; a senatori acclamatiókról: O. Hirschfeld, Kleine Schriften 692. l.; vö. Rosenberg, 24. l.

Commodusról, Marius Maximus (szövegeiből) ideiktattam az *adclamatio*-kat és a senatusi határozatot:

»A haza ellenségétől vonjuk meg a megtiszteléseket, a rokongyilkostól vonjuk meg a megtiszteléseket, a rokongyilkost vonszoljuk (a Tiberisbe)! A haza ellenségéről, a rokongyilkosról, a gladiátorról tépjük le (a ruhákat) a *spoliarium*-ban!² Az istenek ellensége, a senatus hőhéja, az istenek ellensége, a senatus gyilkosa: az istenek ellensége, a senatus ellensége! A vetköztetőbe ezzel a gladiátorral! A senatus kiirtóját vigyük a vetköztetőbe, a senatus kiirtóját vonszoljuk ki kampóval (*uncus*) a porondról; kampózzuk meg az ártatlan emberek gyilkosát! Ellenség, gyilkos! Az bizony! Kampózzuk meg azt, aki tulajdon vérére nem kímélte! Kampózzuk meg azt, aki meg akart gyilkolni!³ Te is velünk együtt rettegtél, velünk együtt veszedelemben forogtál! Hogy boldogulhassunk, Iuppiter Optimus Maximus, őrizd meg nekünk Pertinaxot!⁴ Éljen a praetorianusok hűsége! Éljenek a praetorianus csapatok! Éljen a római hadsereg! Éljen a senatus kegyessége! Kampót a gyilkosba! Kérünk, Augustus (Pertinax), kampóztasd meg a gyilkost! Erre kérünk, kampóztasd meg a gyilkost! Hallgass meg minket, Caesar: oroszlánok elé a feljelentőkkel! Hallgass meg minket, Caesar: oroszlánok elé Speratusszal! Éljen a római nép győzelme! Éljen a katonák hűsége! Éljen a praetorianusok hűsége! Éljenek a praetorianus csapatok! Le mindenünnen az ellenség szobraival, le mindenünnen a gyilkos szobraival, le mindenünnen a gladiátor szobraival! Döntsük le a gladiátor és gyilkos szobrait! Le a polgárok hőhéjával, le a polgárok gyilkosával! Döntsük le a gladiátor szobrait! Csak akkor vagyunk épségben és biztonságban, ha te: igen, igen, úgy van, nagyon is úgy van, úgy bizony, nagyon is úgy! Most nem kell félnünk: féljenek a feljelentők! De hogy ne kelljen félnünk, féljenek a feljelentők! Hogy ne kelljen félnünk, ki a feljelentőkkel a senatusból! Botot a feljelentőknek! Hogy te épségben vagy: oroszlánok elé a feljelentőket! Hogy te uralkodol: botot a feljelentőknek! (19.) A gyilkos gladiatornak tüntessük el még az emlékét is; döntsük le a gyilkos gladiátor szobrait! Tüntessük el a piszkos gladiátor emlékét! Vetköztetőbe a gladiátorral! Hallgass meg minket, Caesar: kampóztasd meg a hőhért! Ősi szokás szerint kampóztasd meg a senatus hőhéját! Kegyetlenebb Domitianusnál, tisztátalanabb Nerónál!⁵ Így tett, így lakoljon! Őrizzük meg az ártatlanok emlékezetét! Kérünk, állítsd helyre az ártatlanok tisztségeit! Kampóval vonszoljuk ki a gyilkos holttestét, kampóval vonszoljuk ki a gladiátor holttestét, a gladiátor holttestét vitessük a vetköztetőbe! Tedd fel a kérdést, tedd fel a kérdést: mindnyájan megszavazzuk: kampót bele! Kampót az emberiség gyilkosába! Kampót öregek és ifjak gyilkosába! Kampót férfiak és nők gyilkosába! Kampót tulajdon vérenek nem-kímélőjébe! Kampót a templomfosztogatóba! Kampót a végrendeletek érvénytelenítőjébe! Kampót az élők kirabolójába! Szolgáknak voltunk szolgái! Kampót bele, aki még pusztá életünkért is pénzt követelt! Kampót bele, aki életünkért pénzt követelt, de szavát nem tartotta meg! Kampót a senatus kiárulójába! Kampót bele, aki a fiaktól elorozta

² A cirkusz »vetköztetőhelyiségében«, ahova az elesett gladiátorokat a porondról bevonszolták és lemeztelenítették.

³ Ez és a következő felkiáltás a Commodus meggyilkolásával egyidejűleg császárá kikiáltott Pertinaxnak, a 192. év consulának, egyben *praefectus urbi*-nak szól.

⁴ A fogadkozás nem sokat ért: 193 márciusában Pertinaxot is meggyilkolták.

⁵ A gladiátorkodó Commodus.

⁶ Annak a jókívánságnak alkalmi kiforgatása, amellyel az új császárokat üdvözltek: *Sis melior Traiano, felicior Augusto!*

örökségüket! Ki a senatusból a besúgókkal! Ki a senatusból a feljelentőkkel! Ki a senatusból a szolgák bűjtogatóival! Te is velünk együtt rettegtél, mindent tudsz, ismered a jókat és a gonoszokat! Mindent tudsz, (tudod, hogy) mindent úgy kellett megvásárolnunk! Éretted rettegtünk! Mily boldogok is vagyunk, hogy te uralkodol! Előterjesztést, előterjesztést (kérünk) a gyilkosra vonatkozólag, és szavazzunk! Kérünk, légy közöttünk! Ártatlan emberek nincsenek eltemetve: kampót a gyilkos holttestébe! A gyilkos kidobáltatta az eltemetetteket: kampót a gyilkos holttestébe!»

(20) Mivel azonban Livius Laurensis kincstári gondnok Pertinax parancsára Fabius Chilo kijelölt consulnak kiadta Commodus holttestét, éjszaka eltemették. A senatus erre felzúgott: »Kinek az utasítására temették el? Ha eltemették a gyilkost, ássák ki és kampózzák meg!» Cingius Severus kijelentette: »Jogtalanul temették el. Ezért mint pontifex mondom, ezt a pontifexek testülete mondja: Mivel az öröndetes dolgokat már elmondottam, most a szükségességre térek: Véleményem az, hogy mindazt, amit ez a polgártársainak csak vesztere és gyalázatára született (Commodus) a maga megtiszteltetésére határozottatott, hatálytalanítsuk. A mindenütt levő szobrokat döntjük le, nevét minden magán- és nyilvános emlékről tüntessük el, a hónapokat pedig nevezzük ismét úgy, mint amikor ez a szörnyűség az államra rontott.«⁷

104. Caracalla edictuma (212)

Annak a rendelkezésnek a szövegét; amellyel Caracalla 212-ben a római birodalom minden szabad lakosának római polgárjogot adományozott (*constitutio Antoniniana*), 1912-ig nem ismertük. Feltehetőleg az »ajándék« gyakorlati jelentőségének csekély voltával magyarázható az a tény, hogy az irodalomban alig — vagy tévesen más császárnak tulajdonítva — említették, pl. Aurelius Victor (Caes. 16, 12: *data cunctis promiscue civitate Romana*) Marcus Aureliusnak, Iustinianus 78, 5. novellája pedig éppenséggel Antoninus Piusnak; vö. Ulpianus, Dig. I 5, 17: *in orbe Romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt*. Ezért tarthat fokozott figyelemre számot az a giesseni papirusz, amely ha töredékesen is, de mégis megőrizte számunkra a római birodalom »nivellálódásának« ezt az egyedülállóan fontos dokumentumát. A papirusz töredékes állapota folytán a szöveg nem tekinthető az utolsó szóig hitelesnek, de az egész értelmezése (a *dediticii* kivoltának és jogi helyzetének kivételével) mégis vitathatatlan.

Az alapvető irodalom felsorolását l. A. B. Ranovics »A római birodalom keleti tartományai« c. monográfiájának (Bp. 1956) 233, 1. jegyzetében; a probléma ismertetése (az 1942-ig terjedő szakirodalom ismeretében) ugyanitt; jelenleg mértékadó feldolgozása: J. Keil, Zum Text der *Constitutio Antoniniana*. *Anzeiger der Öst. Akademie der Wiss., Phil. hist. Kl.* 85/11 (Wien 1948) 143—151. l., a rendelet kiegészített görög szövege (latin és német fordítással) a 146. lapon; legújabban Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*. Wiesbaden, 1958.

[Imperator Caesar] Marcus Aurelius Severus Antonius. Augustus mondja: [Mivel senkinek sem illen]dőbb szá[mot adnunk (cselekvésünk)] okairól és meg]gondolásainkról, [én is méltán] adhatok hálát a hal[hat]atlan isteneknek, hogy amikor ilyen [merénylet⁸ történt,] engem [épség]ben megőriztek.

⁷ Az életrajz 11, 3. fejezete szerint a nagyoló uralkodó augusztust »Commodus«-nak, szeptembert »Hercules«-nek, októbert »Invictus«-nak, novembert »Exsuperatorius«-nak, decembert »Amazonius«-nak nevezte el.

⁸ Keil szövegolvasása szerint Caracalla itt öccsének, Getának állítólagos merényletére hivatkozott, amelynek megelőzése érdekében »kénytelen volt« vetélytársnak érzett testvérét erőszakos módon félreállítani.

Eppen ezért úgy vélem, hogy akkor 5. tehetek eleget nagy[ságomhoz és istenféllememhez méltóan (*megáloprepós te kai eulabós*) az ő nagy[ság]uknak (*megaleiotéti*), [ha annyszor százezer embert] emelek a [római] istenek [kultuszának részesei] közé (*téi latreiai tón Rhómaíon theón synepenenkoimi*), ahány (százezren) embereim (alattvalóim) közé emelkednek (*hypeiselthósin eis tus emus anthrópus*). — Adományozom tehát az én oikumenémen (élő) valamennyi (embernek) a római pol[gár]jogot, úgy, hogy a dediticiusok kivételével [senki se] maradjon [ki adomány]aimból (*didómi toínyn hapasi tois usi kata tén emén oikumenén politeian Rhómaíon menontos udenos exó tón emón dórémátón chóris tón dedeitikión*),² mert a [10] [sokaságnak (*pléthos*) nemcsak visel[nie] kell mindent együtt, ha[nem] immár a győzelemben is részesed[nie . . .]

HERÓDIANOS »A MARCUS CSÁSZÁR HALÁLA UTÁNI TÖRTÉNET« CÍMŰ MŰVÉBŐL

Héródianos (i. sz. kb. 170—240) szíriai származású történetíró nyolc könyvből álló, görög nyelvű történeti művében Marcus Aurelius halálától a Maximinus Thrax halála utáni zavarokig (238) írta meg Róma történetét. A rendelkezésünkre álló források hiányossága folytán ez a nem túlságosan magas színvonalú munka is fontos forrása ennek a belső ellentmondásokban gazdag, zavaros korszaknak, a katonai monarchia kialakulásának. Újabb kutatások (E. Hohl) nyomtatékosan rámutattak Héródianos számos ténybeli tévedésére és pontatlanságára. Ő maga, nem lévén az arisztokrácia tagja, nem vett részt személyesen az általa leírt eseményekben, bár azoknak kortársa volt; inkább a fővárosi plebejus rétegek közhangulatát tolmácsolja. Ennek ellenére néhány átfogóbb jelentőségű történeti problémára elég jó érzékkel figyelt fel, és a lakosság egy nem jelentéktelen részének tolmácsaként is figyelembe veendő történeti forrás. Kiadta: K. Stavenhagen (Leipzig 1922, Teubner).

105. Augustus hadseregpolitikájának végzetes következményei

(II 11, 3—6.)

Az előzőkben a történetíró Septimius Severus fellépésének, a Rajna- és Duna menti legiók által történt megválasztásának és Italia elleni támadásának előzményeit mondja el, majd így folytatja:

Pannonián keresztül haladva máris ott állt Italia határain, s a róla szóló hírt is megelőzve, előbb jelent meg császárként, mintsem hogy várható érkezésének híre jött volna. Nagy rettegés fogta el Italia városait, amint a sereg érkezéséről tudomást szereztek. Italia lakói ugyanis már rég elszokták a fegyverviseléstől, a háborúktól, és a békés földművelésnek adták magukat. Mindaddig ugyanis, amíg Róma demokratikus uralom alatt állt, és a senatus küldte ki a hadvezéreket, Italia lakói mind értettek a fegyverforgatáshoz. Ekkor hódították meg a földkerekséget s a tengereket a hellének és a barbárok elleni szüntelen

² Amint Ranovicsnál láthatjuk, mások másképpen egészítették ki a kritikus szövegrészt: *menontos pantos genus systématón chóris tón deditikión* (»a politikai rendszerek mindennemű fajtájának megtartásával — *manente omni genere constitutionum* —, kivéve a dediticiusokat«). A *deditici* értelmezése mindmáig vitatott; Keil szerint (151. l.) olyan személyeket jelöl, akik valamikor a birodalomhoz tartoztak ugyan, de valamely felkelés után (amikor »megadták magukat«) mindennemű jogukat elvesztették; vagy olyan idegeneket, akik legyőzetésük és meghódolásuk után a birodalom határain belül letelepedhettek ugyan, de egyelőre semmiféle jogot nem élveztek.

harcokban. Nem volt a földnek oly része és nem volt az a világtáj, ahová a rómaiak ne terjesztették volna ki uralmukat. Mióta azonban a monarchikus hatalom Augustus kezébe került, Italia lakóit felmentette ugyan a (hádi) fáradozásoktól, de fegyvereiktől is megfosztotta őket; birodalmát erősítő nyekkel és katonai táborokkal vette körül s a római hatalom bástyáiként meghatározott zsoldon szegődtetett zsoldoskatonákat alkalmazott; azzal erősítette meg, hogy hatalmas folyókkal, sáncárkokkal, hegyekkel és járhatatlan sivatokkal határolta. Amikor tehát (Italia lakói) értesültek Severus és hatalmas serege érkezéséről, a jelenség szokatlan volta megzavarta őket. Nem merészeltek szembeszállni vele, vagy kísérletét megakadályozni, ellenkezőleg: babérlombbal díszesen mentek elébe és tárt kapukkal fogadták. Ő egy-egy város elfoglalásával csak annyi időt töltött, amennyi néhány szép szó elmondásához és a nép ily módon való megnyeréséhez szükséges volt — és máris sietett tovább Rómába.

106. Septimius Severus és a senatus

(III 8, 6—9.)

Septimius Severus vetélytársainak, Pescennius Nigernek és a senatus jelöltjének, Clodius Albinusnak legyőzése után kezdi meg tulajdonképpen uralkodói tevékenységét.

Miután mindezt véleménye szerint a lehető legjobban elrendezte, a senatus tanácskozótermébe (*curia*) lépett, s a császári trónt elfoglalván, kemény vádbeszédet mondott Albinus egykori hívei ellen. Elővette azokat a titkos leveleiket, amelyeket Albinus levéltárában talált, másoknak pedig azokat az ajándékokat vetette szemére, amelyekkel vetélytársát támogatták. Mindenki ellen valamilyen vádat talált. A keleti származású senatorokról kiderítette, hogy Pescennius Niger barátai voltak, a nyugatiakról azt, hogy mindegyikük ismerte Albinust.¹ Ily módon a senatus minden kiemelkedő személyiségét és mindazokat, akik a birodalom valamely népéből gazdagságuk vagy származásuk révén kiemelkedtek, irgalmatlanul megölette. Látszatra csak ellenségein akart bosszút állni, a valóságban azonban jellemének uralkodó vonása, pénzhétsége hajtotta erre. Egyetlen császár sem volt annyira pénzéhes, mint ő! Amennyire igaz, hogy lelki erőben s a fáradozások elviselésében, a polgári és katonai ügyek irányításában minden dicséretet megérdemelt, annyira igaz az is, hogy a vagyon utáni sóvárgása igazságtalanságokba és minden ürügyet felhasználó gyilkosságokba hajszolta. Így inkább a félelem által, mint jóindulattal kormányozta alattvalóit. A köznépet ennek ellenére különféle kedvezésekkel meg akarta magának nyerni. Állandóan költséges látványosságokat rendezett, a birodalom minden területéről, de még a barbár világból is százszámra hozatta Rómába a vadállatokot, hogy azokat (az amphitheatrumban) leölje, fényes vadászatokat rendezett és bőkezűen osztogatott ajándékokat. Győzelmi ünnepe alkalmából mindenhol Rómába gyűjtötte a kiváló színészeket s a leghíresebb gladiator-oktatókat. Szemtanúi voltunk azoknak a minden színházban rendezett látványossá-

¹ Pescennius Nigert főként a keleti provinciák (Syria, Asia) lakossága támogatta, Clodius Albinus a britanniai legiók jelöltje volt, és egy ideig Septimius Severus is elismerte társcsászárnak.

goknak, szent áldozásoknak és egész éjszakán át tartó ünnepségeknek, amelyeket misztikus hajlandóságának engedve rendezett. Ezeket »százados játékoknak« nevezik, mert hagyomány szerint három nemzedék elmúltával kerül mindig sor e játékok megrendezésére.² Hírnökök járták be akkor Rómát és egész Italiát, felszólítva mindenkit olyan ünnepségek meglátogatására, amilyeneket sohasem láttak és nem is láthatnak többé.

107. Maximinus Thrax belső kormányzása

(VII 3, 1—6.)

A hadsereg szemében népszerűtlen Alexander Severus császárt egész családjával együtt 235-ben katonai zendülés ölte meg. A legiók egy közkatonából felemelkedett, rendkívüli testi erejéről hírhedt tisztet, a thrák származású Maximinust kikiáltották ki császárnak. Maximinus a germánok elleni hadjárataiban sikereket is ért el, belpolitikájában azonban a jórészt kisbirtokos parasztokból álló hadsereg arisztokrata-ellenes érületének engedett.

Ilyen sikereket ért el hadjárataiban. Tevékenységével nagy hírnevet szerzett volna, ha polgártársaival és alattvalóival szemben uralma nem lett volna még súlyosabb és félelmetesebb. Mert mi haszna volt a barbárok tömeges elpusztításának, ha még több gyilkoságot hajtott végre Rómában s az uralma alatt álló népek között? Volt-e értéke az ellenségtől szerzett zsákmánynak, ha ugyanakkor a római polgárokat minden vagyonukból kiforgatta és valósággal pőrére vetköztette? Nemcsak engedélyt adott mindenféle besúgónak a vádaskodásra és családi perek kezdeményezésére, hanem erre minden adandó alkalmammal fel is szólította őket. Nem riadt vissza a homályos és bizonyítatlan vádak tárgyalásától sem, ha pedig valakit egy-egy besúgó a bíróság elé szolgált, máris vesztett ügye volt. Naponként lehetett látni a tegnap gazdagjait, amint koldulásból tengették életüket! Ily határtalan volt ennek a zsarnoki uralomnak pénzhétsége. Azzal az ürüggyel érvelt, hogy minden anyagi erőforrásra szükség van a katonák állandó eltartása végett. Könnyen hallgatott meg bármilyen rágalmat s az ítéletben kíméletlen volt minden életkorral és ranggal szemben. Számos kiváló embert, akik egykor provinciákat és legiókat kormányoztak, consulságot viseltek vagy éppenséggel a triumphusi jelvényeket is megkapták, valamilyen apró, jelentéktelen vád alapján száműzött, minden szolgaszemélyzet nélkül, kocsira rakatta és éjjel-nappali menetben, a keleti, nyugati vagy déli határterületekről Pannoniába szállíttatta őket, ahol ő maga tartózkodott. Itt vagyonukból kiforgatva és ezen fekül még személyükben is meggyalázva száműzetéssel vagy halállal sújtotta őket.

Amíg ezeket a dolgokat csak egyes személyekkel szemben követte el, és e súlyos csapások csak az előkelőkre nehezedtek, a városok és a provinciák közrendű lakói nem nagyon nyugtalankodtak, mert a jómód hírében álló vagy éppenséggel gazdag emberek szenvedéseivel a tömeg nemcsak hogy nem törődik, hanem akadnak olyan rosszszérzésű és hitvány emberek, akik az ilyesminek

² Héródianos itt a *ludi saeculares*-re (százados játékok) gondol. Első ízben i. e. 249-ben, majd i. e. 146-ban ülték ezt az ünnepet. Augustus a *saeculum* időtartamát 110 évben állapította meg, és i. e. 17 május 31.—jún. 3. között rendezte azokat a »százados játékokat«, amelyeket Horatius »*Carmen saeculare*«-je tett irodalmilag halhatatlanná. Az Augustusra visszanyúló számítás alapján Domitianus 88-ban, Septimius Severus pedig 204-ben rendezte meg az ünnepséget.

még örülnek is, a hatalmasak és gazdagok iránti gyűlöletükben. Azzal azonban, hogy Maximinus az előkelő családok nagy részét nyomorba taszította, törekvései még mindig nem elégültek ki. Áttért hát a közpénzek elrablására. Ha valamely városban a lakosság ellátása, vagy ajándékok szétosztása céljából összegyűjtött, esetleg színházi előadások és ünnepélyek céljából félretett, alapítványokra bukkant, ezeket a maga számára elkobozta, a templomokban levő szent felajánlásokat, az istenszobrokat és a hérószok ereklyéit, a köztulajdonban levő kincseket és ékszereket, a városok szépítésére szolgáló szobrokat, és minden — beolvasztásra és pénzverésre alkalmas — nemesfémeket mindezt elrabolta. De leginkább az nyugtalanította a népet és keltett általános elkeseredést, hogy harc és fegyverek nélkül is mintegy ostromállapotban éltek. Úgy, hogy a közrendűek közül is többen fegyvert ragadtak, maguk őrizték a templomokat és inkább vállalták az istenek oltárai előtti halált, semhogy látniuk kelljen szülővárosuk romlását. Így a városok és a provinciák tömegeinek lelke is állandó háborgásban volt. A történetek maguknak a katonáknak sem tetszettek, hiszen rokonaik és ismerőseik állandóan őket szidalmazták, hogy Maximinus az ő kedvükért követi el ezeket a gaztetteket.

108. *Decretum Gordiani ad Scaptoparenos* (238)

(Bruns¹ p. 263—4; IGRR I 674. sz.; Dittenberger, Syll.² II. 888. sz.)

A dokumentum megértéséhez I. A. B. Ranovics »A római birodalom keleti tartományai« c. monografiájának Thrakiáról szóló fejezetét, közelebbről a 326—8. lapot.

Jó szerencsét! Fulvius Pius és Pontius Proculus consulsága alatt, január Kalendae-je előtt a 17. napon¹ másoltatott és hitelesített azoknak a rescriptumoknak a könyvéből, amelyeket a mi urunk, Imp. Caesar M. Antonius Gordianus Pius Felix Augustus adott ki, és 5 amelyek Rómában, a Traianus-fürdők csarnokában vannak közszemlére kitéve, az alább következő szöveggel.

Beadta Aurelius Purrus, a Gordianusról elnevezett X. praetorianus cohors Proculus századjabeli katonája (*mil. cohortis X praetoriae piae fidelis Gordianae centuria Proculi*), (a kérvényező) földi- és birtokostársa (*convicanus et compssessor*).

A latin bevezetés után a felirat állíttatói a császárhoz eredetileg görög nyelven benyújtott folyamodvány — *deésis* — szövegét vésették kőbe:

Imperator Caesar M. Antonius Gordianus Pius Felix Augustusnak, kérvény Skaptoparai falu lakosaitól, akiket *Gréseitai*-nak is mondanak. Már nem egyszer adtad írásban, hogy a te boldog és örökké tartó 5 uralkodásod alatt inkább virágozzanak és gyarapodjanak a községek, semmint lakóik földönfutókká válnak (*éper anastatus gignesthai*). Valóban ez nemcsak az embereknek válik üdvére, hanem a te 10 szentséges kincstárodnak is hasznára. Ezért folyamodunk mi is istenségedhez (*theiotéti su*) törvényes kérésünkkel, könyörögvén, hogy kegyesen velünk is éreztesd jószágodat. Mi itt 15 élünk, és itt van birtokunk (*flektématha*) a fentebb megnevezett, kedvező helyen fekvő faluban, amennyiben melegforrásokkal rendelkezik,² másrészt a Thrakia nevű tartományod-

¹ 238. dec. 16-án.

² Az ókori Pautalia határában fekvő falu (a Strymóntól nyugatra, mai nevén: Dzsumaja) ma is híres gyógyító hatású forrásairól.

ban levő két tábor között terül el. Az itteni lakosság 20, hajdanában zaklatás és háborgatás nélkül élhetett, hiánytalanul megfizette az adókat és teljesítette egyéb kirótt kötelezettségeit (*tus te phorus kai ta loipa epitagmata*). De amikor az idők folyamán egyesek hatalmaskodni 25 kezdtek és még erőszakos cselekedetektől sem riadtak vissza, azóta a falu is hanyatlásnak indult. Amikor ti. két mérföldre falunktól a híres ünnepséget ülik (*panegyreis epitelumenés diaboétu*), az ünnep kedvéért odautazók nem maradnak meg 30 tizenöt napig az ünnep színhelyén, hanem azt ott hagyván, a mi falunkba jönnek át és arra kényszerítenek bennünket, hogy adjunk nekik szállást (*xenias*). 35 és még sok egyebet a befogadásukra, de mindezért nem fizetnek. Ehhez járul még az is, hogy a máshova irányított katonák letérnek a kijelölt utakról, beállítanak 40 hozzánk és szintén arra kényszerítenek bennünket, hogy fogadjuk be és lássuk el őket, de ők sem fizetnek semmit. Legtöbbszörre azonban a provincia 45 helytartói (*hoi hegumenoí tés eparchias*) és a te procuratoraid (*epitropoi*) járnak ide, hogy a hőforrásokat élvezzék. A hatóságok képviselőit állandóan befogadjuk, mivel kénytelenek vagyunk, de a többieket nem tudjuk eltartani. Ezért már igen sokszor folyamodtunk 50 Thrakia helytartóihoz, akik az isteni parancsoknak megfelelően el is rendelték, hogy ne zaklassanak bennünket, mivel bejelentettük, hogy nem bírjuk tovább, és szándékunk az, hogy az idejövőök erőszakoskodása miatt itthagyjuk még 55 ősi tűzhelyeinket is. És csakugyan, a házzal rendelkező sok családfőből (*apo pollón oikodespotón*) máris nagyon kevesen maradtunk. Egy ideig hatékonyak voltak a 60 helytartók rendelkezései, és senki sem zaklatott bennünket sem beszállásolás címén, sem úgy, hogy élelmiszereket követelt volna rajtunk; de az idő múltával igen sokan megint arra vetemednek, hogy érdekeinket 65 semmibe sem véve beszállásolják magukat hozzánk. Mivel tehát most már képtelenek vagyunk elviselni a terheket és valóban eljutottunk odáig, hogy mint mások, mi is itthagyjuk 70 ősi tűzhelyeinket, éppen ezért kérünk téged, legyőzhetetlen Augustus, hogy isteni rescriptumoddal (*dia theias su antigraphés*) parancsold meg, járjon mindenki a maga útján, más községek helyett 75 ne jöjjön a mi nyakunkra és ne kényszerítsen bennünket arra, hogy ingyen adjunk neki ellátást és biztosítsunk szállást, mert mi erre nem vagyunk kötelezve, és 80 mivel a helytartók több ízben úgy rendelkeztek, hogy ne adjunk senkinek se szállást, csakis azoknak, akiket a helytartók és a procuratorok szolgálati ügyben küldtek ki. Ha pedig tovább is 85 sanyargatnak bennünket, elmenekülünk otthonainkból, és a kincstár súlyos károsodást fog szenvedni. Ha viszont isteni gondviseléssel megkönnyörlsz rajtunk, és tulajdon földjeinken (*en 90 tois idiois*) maradhatunk, meg tudjuk fizetni a szentséges adókat (*tus hierus phorus*) és teljesítjük minden egyéb kötelezettségünket (*ta loipa telesmata*). És ebben részünk is lesz a te boldogságos uralkodásod alatt, ha úgy rendelkezel, 95 hogy isteni döntésed egy feliratos oszlopon közszemlére tétessék, hogy ezt elnyervén hátat adhasunk szerencsédnek (*téi tychéi su*)³ amint most is... 100 tesszük.

Eddig tart a tulajdonképpeni kérvény; a további két bekezdés — ugyancsak görögül, de csonkán és nem is mindenben következetesen — a kivizsgálás végett a helytartóhoz leküldött ügy folytatását, a helytartó előtt eljáró »pragmatikos« előterjesztését örököltette meg.

³ *Fortunae Caesaris*, vö. a 81. szemelvény 8. jegyzetével.

A tyrosi Diogenés, mint jogi szakértő (*pragmatikos*, latinul is: *pragmaticus*) isteni kegyesség folytán (*apo theias philanthrópias*) jött el erre a tárgyalásra. Űgy 105 látom, hogy valamelyik isten viselt gondot az előttünk levő kérésre. Mert hogy az isteni császár ebben az ügyben leküldte hozzád 110 a döntését, hogy mit kell sürgősen elrendelned,⁴ ez valóban a jó szerencse dolga (*tés agathés tychés ergon*). 115

...a kérés: A közbenjáró katona faluja területünknek (*tés poleitias tés hémeteras*), Pautalia városának legszebb (részén) 120¹ fekszik, hegyek között terül el, de vannak (művelhető) földjei is, ráadásul pedig hévízfürdői, amelyek nemcsak a kényelmet szolgálják, hanem az 125 egészség (helyreállítására) és testápolásra is igen alkalmasak, azonkívül ünnepet is ülnek a közelében évenként többször, október 130 elején tizenöt napon át. A falunak ezek a látszólagos előnyei idővel 135 hátrányokká váltak, mert az említett ürügyekre való hivatkozással a sok idejárom katona 140 beszállásolásokkal és egyéb terhekkel sanyargatja a falut. Emiatt a korábban oly jó 145 módú és népes község most végső nyomorúságba süllyedt (*eis eschatén aporian elélythenai*). Ebből kifolyólag már több ízben folyamodtak a hely 150 tartókhöz, de a (helytartói) rendelkezéseknek is csak ideig-óráig volt foganatjuk, azután egyre kevesebbet értek, annyira megszokottá vált ez a 155 zaklatás. Éppen ezért a szükségtől kényszerítve fordultak az isteni (császár)hoz.

A felirat befejezése — a császárnak a skaptoparaiakhoz intézett közbeeső végzése, az ügyintéző tisztviselő kézzjegye és az »aláírások« — ismét latin.

Imperator Caesar M. Antonius Gordianus Pius Felix Augustus (Skaptoparai) község lakosainak (*vikanis*) birtokostársuk, Pyrr(h)us katona útján. Ezt a kérésre irányuló panaszt helytartói jogkörödben (*iustitia praesidis*) a még ezek után bekövetelendő jelentések (*instructa*) alapján derítsd fel, mielőtt a császári rescriptum számára a végleges megfogalmazást felterjeszted. Ezt írtam (válaszul: *rescripti*). (Az eredetivel) egybevetettem (*Recognovi*). Aláírások (*signa*).

109. A lydiai colonusok helyzete a III. században

A Philadelphia melletti császári birtok III. századi állapotaira fényt vető felirat első közlése: J. Keil — A. v. Premierstein, Bericht über eine dritte Reise in Lydien. Denkschriften der Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Kl. 57/I. (1914) 37—47. I. Újabb kiadásai: Abbott—Johnson, 478—480. I.; T. R. S. Broughton (az »Economical Survey« IV. kötetében), 656—658. I. Megjegyzéseiben Broughton kiemeli a császári bérlők megnyilatkozásának szabad hangját, és figyelemreméltónak mondja a szolgai viszony említésének teljes hiányát. Fontos: A. B. Ranovics, A római birodalom keleti tartományai (Budapest, 1956) 74—76. I.

...és hogy az legyen a látszat, mintha elvetemültségükre (*thrasytés*) még mindig volna mentség, összefogtak és bilincsbe vertek kilenc embert, majd azt hangoztatták, hogy a ti kiváló procuratoraidhoz fogják küldeni, mivel a kiváló¹ Aelius Aglaus a proconsuli tisztelet is ellátja. Egyet a kilenc közül szabadon

⁴ A töredékes szöveg kiegészítése és értelmezése bizonytalan.

¹ A *vir egregius*-nak megfelelő *kratistos* címzés az illetőnek a lovagrendhez való tartozására utal.

bocsátottak, mivel váltságdíj fejében több mint ezer attikai drachmát kicsikartak tőle, de a többit továbbra is fogságban tartották, és nem tudjuk biztosan, ó isteni császárok (*theiotatoi autokratorón*), hogy ezeket élve juttatják-e el a kiváló Aglauszhoz, (vagy) velük is úgy bánnak el, mint az előbb² említettekkel. Mi tehát, ami lehetséges volt nekünk, nyomorult, életünköt³ és rokonnainktól kíméletlenül megrabolt embereknek, amit tehettünk, (azt tettük): jelentettük a dolgokat egyrészt rendőrfelügyelőtöknek (*tói és taxeos epitropói*), Aurelius Marcianusnak, másrészt kiváló ázsiai procuratoraitoknak. Könyörgőként folyamodunk, minden császárok legistenibbjei, a ti isteni és felülmúlhatatlan uralkodói méltóságotokhoz, és mivel a földműves munkák elvégzésében akadályozva vagyunk, amennyiben a kollétión-ok⁴ és megbízottjaink minket, megmaradottakat is életveszélyesen fenyegetnek, és így akadályoztatásunk folytán sem a földet megművelni, sem urainknak a jövőben esedékes fizetéseket és kötelezettségeket teljesíteni nem tudjuk, és könyörgünk hozzátok, hallgassátok meg kegyesen kérésünket és rendeljétek el a provincia helytartójának (*tói exégumenói tu ethnos*)⁵ és kiváló procuratoraitoknak, hogy a törvényeknek megfelelően torolják meg a merényletet, akadályozzák meg a császári birtokokra való bejárást, valamint azt, hogy a kollétiónok és a ti földműveseiteket hivatalok és kötelezettségek ürügyén (*epi prophasei archón kai leiturgiôn*) molesztáló és nyúzó (egyéb személyek) minket molesztáljanak, mivel a földműves-törvény értelmében (*tói és georgias dikaiói*) minden örökölt dolgunk a szentes⁵ pénzügyigazgatás (*tamíeion*) illetékessége alá tartozik. Mert istenségeknek az igazságot mondjuk el: ha a ti égi jobbotok ezt a sok erőszakoskodást nem torolja meg és a jövőben nem segít rajtunk, akkor mi, a hátramaradottak, mivel a kollétiónoknak és a...-nak az említett ürügyek címén művelt rablásait nem tudjuk elviselni, kényszerítve leszünk elhagyni apáink tűzhelyeit és őseink sírjait, és magánföldre átköltözködni, hogy megmaradhassunk. Mert az ott lakókat ezek a hitvány életet élők inkább kímélik, mint a ti földműveseiteket. El kell menekülnünk a császári birtokokról, ahol születünk és felnevelkedtünk, és nemzedékek óta a ti földműveseitekként hívei voltunk a császári igazgatásnak (*tói despotikói logói*)...

110. A phrygiai colonusok helyzete a III. században

A fontos felirat főbb kiadásai: Dittenberger, OGIS II. 169—174. l., 519. sz.; IGRR IV. 219—221. l., 598. sz.; Abbott—Johnson 476—478. l., 141. sz.; M. Rostovtzeff, *Storia sociale e economica dell'impero Romano*, 556 skk. l.; T. R. S. Broughton (az »Economic survey« IV. kötetében), 659 skk. l.; vö. A. B. Ranovics, i. m. 76 skk. l. A felirat latinul, Philippus Arabs császárnak és uralkodótságának a döntésével kezdődik, majd a panasz görög szövege következik:

Jó szerencséével! Imperator Caesar M. Iulius Philippus Augustus és M. Iulius Philippus, a legnemesebb Caesar, M. Aurelius Eglectusnak Didymus *mül[es] cen[tenarius] frum[entarius]* útján:¹ a proconsul, a nagy hírű férfi (*vir*

² A felirat elveszett részében.

³ *Bios* — mint a magyar »élet« — gabonát, élelmiszert, jószágot is jelent.

⁴ *Colletiones*: rendőrugynök-félék; vö. Ranovics, i. m. 69. l.

⁵ Vagyis: császári.

¹ Vö. a thrakiai colonusok panaszbeadványával, 108. sz. Ranovics észrevétele szerint a gyakori szükséglet szinte »azonos célokra szolgáló sablont alakított ki«.

clarissimus), meggyőződve a jelentett (vádak) alaposságáról, ha ilyen jogtalanság történnék, ügyelni fog a dolgokra (*si quid iniuriose geratur, ad sollicitudinem suam revocabit*). Jó egészséget!

Imperator Caesar Marcus Iulius Philippus Pius Felix Augustushoz és Marcus Iulius 5 Philippushoz, a legdicsebb Caesarhoz (intézett) kérelme Aurelius Eglectusnak² az araguénosok — a ti paroikosaitok és földműveseitek³ — közösségének ügyében, akik az appiai démoshoz tartozó Tottoia és Soa községek határában, Phrygiában élnek,⁴ T. Ulpius Didymus katona közvetítésével. Míg a ti áldott uralkodások alatt, ő legistenfélőbbek és leggondtalanabbak [10] a valaha is élt uralkodók közül, mindenki nyugalomban és békességben élhet, megszűnt a gonoszság és minden gyötrellem (*ponérias kai diaseismón pepaumenón*), csak mi szenvedünk el az áldott időkhöz nem illő dolgokat, és ezért hozzátok folyamodunk könyörgésünkkel. Kérésünkben arról van szó, hogy mi a ti birtokotok (lakosai) vagyunk, szentséges császárok, egy egész község (*démos holokléros*), akik esdeklésünkkel a ti istenségetekhez folyamodunk. Hihetetlen módon (*para to alogon*) gyötörnek [15] és sanyargatnak bennünket azok, akiknek a közjóra kellene ügyelniük. Mert az ország belsejében élünk ugyan és nem tartozunk katonai parancsnokságok illetékessége alá, mégis a ti áldott uralkodásokhoz nem illő dolgokat kell elszenvednünk. Mert az Appia körzetén keresztül utazók letérnek az országutakról: tiszték, katonák és a városi kiválóságok hatalmasai, valamint a ti Caesarianusaitok⁵ [20] térnek be hozzánk, elhagyván az országutakat, és minket munkáinkból felállítván és igavonó jószágainkat postaszolgálatra hurcolván, nekik nem járó dolgokat zsarolnak ki. Így sanyargatnak bennünket, és nem közönséges sérelmek esnek rajtunk. Ezek miatt egyszer már a te nagyságodhoz folyamodtunk, Augustus, amikor te⁶ az eparchosi (*praefectus praetorio*) méltóságot viselted, [25] és jelentettük a velünk történeteket. És hogy ezek miatt meg is indult a te isteni lelked, mutatja a csatolt levél:⁷ »Amit kérvényetekbe foglaltatok, a proconsulhoz küldtük, aki gondoskodni fog róla, hogy ne legyen többé okotok panaszra.« Miután ebből a kérvényből semmi hasznunk sem származott, az történt, hogy a földekre vonatkozó rendelkezések szerint (*kata tén agroikian*) nem járó dolgokat követeltek rajtunk; hogy a [30] nyakunkra jöttek egyesek és a jog ellenére bántalmaznak bennünket, és hogy a Caesarianusok részéről hasonlóképpen nem közönséges sanyargatásoknak vagyunk kitéve, és dolgainkat el kell vesztegetnünk az ő kielégítésükre, és a földek elnéptelenedtek és megműveletlenül maradtak. Mert az ország belsejében, nem az országút mellett lakunk...

111. A dominatus törvényhozásából

Constantinus (306—337) óta a dominatus császárainak egyik legfőbb törekvése a szabad lakosság egyre szélesebb rétegeinek *megkötése*. A szabadok megkötése nyilvánul meg a lakosság helyhezkötésében, szabad költözködésük megtiltásában, a fog-

² Vö. Skaptoparai lakosainak Pyrrhusával.

³ Latinul nyilván: *coloni et inquilini*.

⁴ A többféleképpen kiegészíthető és értelmezhető szövegrészhez l. Ranovics megjegyzéseit.

⁵ Ranovics: »Az elkobzott birtokok igazgatására és az adók behajtására rendelt kincstári megbízottak. Hadrianus *tyrannus*-oknak nevezi őket.«

⁶ Az id. Philippus, 243-ban.

⁷ Az idézet latinul.

lalkozás és az általa meghatározott társadalmi helyzet örökössé tételében. Így szinte egy kasztrendszer körvonalai bontakoznak ki e törvényhozás nyomán. A Constantinus utáni császárok rendelkezéseinek legfontosabb gyűjteménye az ún. *Codex Theodosianus*, amelybe II. Theodosius keletrómai császár utasítására (438) a IV. századi császárok rendeleteit (*edictumait*) és egyes konkrét ügyekben, kérdésekben egyes állami méltóságokhoz intézett utasításait, leiratait (*rescriptumait*) foglalták bele. A *Codex Theodosianus* könyvekre, titulusokra és ezeken belül egyes rendeletekre oszlik. Mértékadó kiadása: Theodosiani libri XVI, ed. Th. Mommsen, Berlin 1905.

I. Intézkedések a colonusokról:

C. Th. V. 17, 1. (332. okt. 30.)

Constantinus császár a provinciák lakóihoz!

Akinél megtalálják más valakinek colonusát, az nemcsak a colonust köteles eredeti lakóhelyére (*origo*) visszaszolgáltatni, hanem az eltelt időre fejadóját is meg kell fizetnie. A szökésre gondoló colonusokat rabszolgamódra vasra kell verni, hogy a szabadokhoz méltó munkát rabszolgai elítéltetésüknek megfelelően legyenek kénytelenek elvégezni.

A törvény értelmezése (*interpretatio*): Annak, aki idegen colonust tudva házában tart, elsősorban őt magát kell gazdájának visszaszolgáltatnia, és a nála eltöltött idő után járó adóját meg kell térítenie. Az pedig, aki más akar lenni, mint aminek született, szolgasorba taszítassék! (*Qui noluit esse quod natus est, in servitium redigatur*).

C. Th. V. 17, 2 (386. okt. 25):

Gratianus, Valentinianus és Theodosius augustusok Cynegius praefectus praetorióhoz!

Aki idegen colonust akár rábeszéléssel magához fogad, akár pedig rejteget, érte — amennyiben az magánföldsúrhoz tartozott, — 6 uncia, ha pedig császári birtokhoz tartozott, 1 font aranyt fizessen.

A törvény értelmezése: Aki idegen colonust magához csalogat, vagy rejteget, amennyiben magánember colonusával tette ezt, gazdájának 6 uncia aranyat térítsen meg, ha a fiscus colonusával tette, 1 font aranyat szolgáltatasson be.

C. Th. XI. 1, 12 (365. júl. 31):

Valentinianus és Valens császárok Italia vicariusához!

Mindenki, aki elhagyott földek után mintegy gazdátlanná vált rabszolgákat kapott adományként, a kincstárnak fizetendő összegekért annak a birtoknak teljes adóösszegéig, ahonnan ezek a rabszolgák származnak, felelősséggel tartozik. Ez vonatkozik azokra is, akik az ilyen birtokokból származó rabszolgákat saját birtokaikra befogadták. Amennyiben a hadsereghez tartozó személyek ilyen embereket maguknál tartanak, arra kötelezendők, hogy vagy szolgáltatassák vissza azokat (az embereket), akiket jogtalanul tartanak maguknál, vagy vegyék tudomásul, hogy ők felelnek adóikért.

C. Th. V. 19, 1 (365. jan. 27):

Valentinianus és Valens császárok Asia vicariusához!

Nem lehet vitás, hogy a colonusoknak az általuk megművelt földek elidegenítésére olyannyira nincs joguk, hogy még esetleges saját vagyontárgyaikat sem ruházhatják át másra patronusuk megkérdezése nélkül.

A törvény értelmzése: A colonusok olyannyira alá vannak vetve minden tekintetben gazdájuknak, hogy annak tudta nélkül a colonus sem a földből, sem a saját holmijából (*peculium*)¹ senkinék semmit sem engedhet át

II. A kézművesek collegiumainak tagjairól.

C. Th. XIV. 7, 1 (397. máj. 24):

Arcadius és Honorius augustusok Campania helytartójához!

A collegiumok ügyeiben, illetve a collegiumokhoz tartozó személyek (*collegiati*) visszatoloncolásában illetékes bírák gondoskodjanak arról, hogy a hosszabb ideje távollevőket városukba összes javaikkal együtt toloncolják vissza, nehogy vagyontárgyaik hiánya akadályozza illetőségi helyükön (*locus originarius*) való megmaradásukat. Leszármazottaikra a következő előírás vonatkozik: ha a házasság nem egyenlő jogúak között kötött, a leszármazottak az anyát követik, (egyenjogúak közötti) törvényes házasság esetén az utódok az apát követik.

III. A császári üzemek szabad és rabszolgadolgozóiról.

C. Th. X. 19, 7 (370—373 között):

Valentinianus, Valens és Gratianus császárok Probus praefectus praetorióhoz!

Amiként urunk, Valens császár a Keletre vonatkozólag meghagyta, hogy a kóbor aranyásók tartassanak távol a magántulajdonban levő földekről, úgy Kegyelmességed (*sinceritas tua*) is utasítsa rendeletben Illyria és Macedonia lakóit, hogy a jövőben senki se rejtegetsen többé thrák aranybányászt a saját birtokán; ellenkezőleg, minden innen származó személyt kényszerítsenek szülőföldjére való visszatérésre. Ellenkező esetben súlyos megtorlást alkalmazunk azzal szemben, aki e tilalom után is rejtekhelyet nyújt az ilyesfajta embereknek.

C. Th. X. 20, 1 (317. júl. 21):

Constantinus császár Bithynia lakóihoz!

A pénzverdék do'gozói mindenkor maradjanak meg a saját (társadalmi) helyzetükben. A »*perfectissimus*» vagy »*egregius*» címmel járó, avagy 100 illetve 200 értékegységnyi fizetéssel járó méltóságok nem juttathatók nekik.

C. Th. X. 20, 3 (365. jún. 28):

Olyan szabad születésű asszonyok, akik az (állami) szövőüzemek dolgozóival adták magukat össze, ez kiderült róluk, de ünnepélyes felszólításra sem hajlandók születésük nemességét fölébe helyezni élet társuk hitvány származásának — taszítottassanak abba a sorsba, amelyben házastársuk él.

¹ A rabszolga rendelkezésére álló pénz vagy használati tárgy.

C. Th. X. 20, 9 (380. febr. 28):

Gratianus, Valentinianus és Theodosius császároktól:

Aki szövőüzemeink (*textrinum*) valamely rabszolgáját rejtegeti és magánál tartja, egy-egy fő után 3-3 font arany bírsággal bünhődjék.

C. Th. X. 22, 4 (398. dec. 15):

Arcadius és Honorius augustusok a *magister officiorum*-hoz!

Az állami fegyverüzemek (*fabrica*) dolgozóinak karjaira — akárcsak a katonaujoncokéra is — bélyeget kell sütni, hogy szökés esetén legalább ily módon lehessen őket felismerni. Azokat, akik őket vagy gyermekeiket rejtegetik, minden habozás nélkül ugyanúgy a fegyverkészítő üzembe kell sorolni, miként azokat is, akik a munkától menekülni akarván, csalárd módon katonai esküt tettek és (a katonasághoz) mentek át.

Nov. Theodos. II. 6 (438. nov. 4):

Theodosius és Valentinianus császárok a császári vagyon kincstárnokához!

A háborúk kemény kényszere érinti a fegyverüzemi dolgozók (*fabricenses*) testületét is, hiszen ennek a testületnek fennmaradásától függ a császári akarat érvényesülése. E testületnek tehát nem szabad az utódlás hiányában lehanyaglania, mert ez fegyverzi és szereli fel a hadsereget. Ezért törvényhozási úton gondoskodunk arról, hogy mesterségük szolgálatában maradjanak mindaddig, míg munkájukban kimerülvéen abban a munkában nem halnak meg, amelyre — ivadékaikkal együtt — születtek. Továbbá: amit egyikük elkövet, azt egész csoportjának (*numerus*) veszélyére teszi, hogy ennek kényszere folytán némileg ügyeljenek társaik tetteire is, ha tudják, hogy egyikük mulasztásáért mindenki anyagilag felelős. Tehát mindnyájan, egyetlen és egyöntetű testület tagjaiként kölcsönösen felelősek legyenek — úgy, amint ezt a *magister officiorum*, a kiváló és nagyságos férfiú kegyelmünk elé terjesztette. Mindezek alapján örökérvényű törvényként rendeljük el, hogy mindazoknak a fegyverüzemi dolgozóknak, akik gyermekek és törvényes örökös hátrahagyása, valamint végrendelet készítése nélkül halnak el, javai, teljes összegükben kegyelmességünk akarata szerint azokra szálljanak, akik az utódlásban felelősséggel tartozván, a kincstárnak is felelnek javaikért. Így érzük el, hogy egyfelől az államkincstár sem károsodik, másrészt az elhunytak öröksége révén a fegyverüzemi dolgozók is kárpótást nyernek a károk és mulasztások miatt vállalt felelősségért. Fényes tekintetességed e rendelet kiadása után ne engedélyezzen többé semmilyen, fegyverüzemi dolgozó hagyatékára vonatkozó kérelmet...

IV. A *curialisokról*.

C. Th. XII. 1, 12 (325. dec. 25):

Constantinus császár az Oriens vicariusának!

Akár nagyobb, akár kisebb városból származik valaki, ha e városból menekülni akarva, ideiglenes tartózkodás (*incolatus*) címén más városban költözik és itt akár kéressel, akár csalárd úton saját városának kötelezettségeitől szaba-

dulni akar, mindkét város decurio rangjával járó terheket viselje, az egyikben eredete, a másikban szabad választása alapján.

A törvény magyarázata: Ha valamely curialis szülővárosából máshová akar költözni, a curia tagságával járó terhektől semmiképpen nem menekülhet. Sem kérelmében igazolni próbált érdemek, sem bármilyen más érvelés alapján nem szabadulhat városa iránti kötelezettségeitől és szolgálatától. Aki mégis így cselekszik és más városba akar átköltözni, a törvény értelmében mindkét városban teljesítse ezeket a kötelezettségeket — az előbbiben születése, a másikban ottlakása miatt.

C. Th. XII. 1, 33 (342. ápr. 15):

Constantius és Contans császárok az Oriens comesének!

Mivel Nagyságod jelentette, hogy sokan, kötelezettségeik alól való mentesítésük végett ahhoz a csalárd módszerhez folyamodnak, hogy colonatus címén elnyervén a császári magánbirtokokon dolgozók kiváltságait, ezzel mentesülnek a curiába való felvétel alól — ezért elrendeljük, hogy mindenki, aki legalább 25 iugerum magántulajdoni föld birtokában ennél nagyobb területű földet bérel és művel meg a kincstári birtokból, fosztassék meg mindennemű innen eredő mentességétől és soroltassék a curialisok testületébe. Hasonlóképpen a curialisok közé kell sorolni azt is, akinek 25 iugerumnál kevesebb saját földje van, és ezen felül kisebb vagy nagyobb területen colonusként gazdálkodik. Hasonlóképpen az is, aki látszateladással akarja az előírt törvények érvényét csökkenteni, mindazt térítse meg kincstárunknak, amit a látszólagos eladással másra ruházott át. Ugyanígy bűnhődjenek azok is, akik tetszetős kérvények benyújtásával akarják kiforgatni érvényéből a császári rendeletet!

C. Th. XII. 1, 35 (343. jún. 27):

Ugyanezek a császárok a praefectus praetorióhoz!

Ismételten elrendeljük, hogy a veteranusok fiai, ha 16 éves korukban a katonai szolgálatra alkalmatlanoknak mutatkoznak, bocsáttassanak a curiák rendelkezésére.

C. Th. XII. 1, 37 (344. máj. 28):

Ugyanezek a császárok a praefectus praetorióhoz!

Gondoskodni kell arról, hogy azok a decurióktól származó személyek, akik a hadseregbe léptek be, bármilyen rangban és bármily hosszú ideje szolgálnak, minden mentesítés nélkül adassanak vissza rendjüknek. Ugyanez vonatkozik a mészégetőkre, fegyverüzemi dolgozókra és ezüstművesekre is: ezekből az üzemekből mindazok, akik a curiában kötelesek szolgálni, oda térjenek vissza és még külön császári mentességgel se szabaduljanak.

C. Th. XII. 1, 50 (362. márc. 13):

Iulianus császár a praefectus praetorióhoz!

Azok a decuriók, akik keresztény voltak címén vonakodnak terheik viselésétől, térjenek vissza a curiákba. A kereskedők aranyban és ezüstben fize-

tendő különadója alól a curiák tagjai legyenek mentesek, (kivéve, ha valamelyik decurio egyben kereskedő is), s így mentesüljenek a többletterhek alól. Mivel pedig jelentést kaptam arról, hogy egyes curialisok egyes nagyurak gazdaságába menekülnek, a visszataszító menekülés elkerülése végett elrendelem, hogy minden ilyen esetben a szökevény is, befogadója is fizessen fejenként egy-egy arany solidust. A gazdája tudtán kívül ilyen szökésben közreműködő rabszolga fejével lakoljon, a szabad colonus pedig száműzettségéért!

XII. 1, 63 (370—373 között):

Akadnak olyan, tünységet kedvelő emberek, akik elhagyván városuk szolgálatát, a magányosság rejtekét keresik fel és vallásosság címén a remetekhez csatlakoznak. Az ilyen elemeket Egyiptom területén kutassa fel az Oriens comese és kényszerítse őket szülővárosuk iránti kötelelességeikre. Ellenkező esetben büntetésként veszítsék el atyai birtokukat, mert véleményünk szerint az csak annak jár, aki vállalja a közfeladatok teljesítését is!

C. Th. XII. 18, 1 (367. máj. 10):

Valentinianus és Valens császárok Egyiptom praefectusához!

A törvény szigorával is akadályozd meg, hogy a curialisok családi tűzhelyüket — az eddig is többször kiadott tilalom ellenére — a városokból a falvakba költöztessék át.

C. Th. XII. 18, 2 (396. dec. 15):

Arcadius és Honorius császárok a praefectus praetorióhoz!

Az összes curialisokat szüntelenül inteni kell arra, hogy a városokat ne hagyják el a falura költözés céljából. Tudniuk kell, hogy (ez esetben) az a föld, amelyet többre becsültek városuknál, a kincstár állományába kerül, tehát falun éppen azt fogják elveszteni, aminek kedvéért szülővárosuk elhagyásával hűtlenségnek bizonyultak hozzá.

C. Th. XII. 19, 1 (400. jún. 29):

Arcadius és Honorius császárok Gallia praefectus praetoriójához!

A szolgáltatásaiktól megfosztott városok elvesztették egykori fényüket. A collegiumok tagjainak többsége ugyanis elhagyván a város szolgálatát és a paraszti életet követve, lakatlan és magányos területekre költözött. De az ilyen fajta gondolkodásmódot azzal az intézkedéssel törjük le, hogy ahol csak előkerülnek, mindenféle kivétel engedélyezése nélkül kényszeríttessenek vissza kötelezettségeikhez. Fiaikat illetőleg — amennyiben 40 évnél fiatalabbak — a következő előírás érvényes: osszák szét őket az (illetékes) város és ama (földbirtokosok) között, akiknek zsellér- (*colonus*) és rabszolgáit feleségül vették; így ezek további utódainak már nem kell semmilyen vádaskodástól tartaniuk.

V. A katonai szolgálat örökletessége.

C. Th. VII. 1, 8 (365. szept. 24):

Valentinianus és Valens császárok a katonai parancsnokokhoz!

Tekintetességed közölje az összes veteranusokkal, hogy ha valaki nem ajánlja fel fegyverviselésre egyébként alkalmas fiát saját jószántából ama katonai szolgálat számára, amelyben ő maga is verejtékezett, akkor erre a törvény kötelei fogják kényszeríteni.

C. Th. VII. 22, 1 (313. febr. 16):

Constantinus császár Octavianushoz!

Meghagyjuk, hogy a veteranusoknak azok a katonai szolgálatra alkalmas fiai, akik közül egyesek lustaságuk miatt tagadják meg katonai kötelezettségeik teljesítését, mások pedig gyávaságukban arra vetemednek, hogy még testi épségük feláldozása árán is ki akarnak bújni a katonáskodás alól — amennyiben ujjaik levágása miatt alkalmatlanok a katonai szolgálatra, minden habozás nélkül soroltassanak a curialisok közé és teljesítsék azok kötelezettségeit és szolgálatait.

RÉSZLETEK AMMIANUS MARCELLINUS MŰVÉBŐL

Az antiochiai születésű, tehát görög anyanyelvű, de latinul író Ammianus Marcellinust (330—400 k.), Iulianus lelkes hívét és tárgyilagosságra törekvő megörökítőjét különleges hely illeti meg a későórkori történetírásban. Katonai pályafutása során szerzett tapasztalatait, hely- és emberismeretét arra használta fel, hogy a keresztennyé váló Rómában — a *hajdani* fővárosban — a dicső múlt legihletettebb krónikását, Tacitust választva eszményképnek, a római birodalom történetét a saját koráig megírja. Előadását ott kezdte, ahol annak idején Tacitus abbahagyta (Nervánál); a hatalmas műből ránk mindenesetre csak az utolsó tizenhét (XIV—XXXI.) könyv, a 353-tól 378-ig (Valens haláláig) terjedő viharos negyedszázad története maradt. Az aránytalan anyagelosztás láttán gondoljunk az antik historiográfia szembetűnő kortörténetírói jellegére: Hérodotos művének egyharmada is Xerxés hadjáratára esik, de Livius sem járt el másképpen — az egykorú (vagy közel-egykorú) események rajza mindig aránytalanul részletezőbb.

Ammianus Marcellinus műve — nyelvének erőltetettsége és darabossága ellenére — páratlanul érdekes olvasmány a IV. század megismerése szempontjából, nem utolsósorban a folyamatos előadás közé iktatott kitérések révén, amelyek a római birodalom *limes*-ét, sőt hovatovább tartópilléreit dőngető »barbár« népekről adnak szemléletes leírást.

Mértékadó kiadása: C. U. Clark, Berlin 1910—15; mintaszerűnek nem mondható magyar fordítása: Pirchala Imre, Bp. 1916—17; jó bibliográfiai eligazítás van Ed. Norden római irodalomtörténetének (6. kiad., Leipzig 1961) függelékében, a 192. lapon. Kiemelendő V. Sz. Szokolov tanulmánya: Аммиан Марцеллин как последний представитель античной историографии. VDI. 1959/4. sz., 43—62. l.

112. Iulianus császár jellemzése

(Amm. Marc. XXV. 4.)

Iulianus császár (361—363), akinek az egyház — a pogányság restaurációjára irányuló kísérlete miatt — a »hitehagyott« (apostata) melléknevet adta, a késő ókor uralkodói egyéniségei közül egyike a legvonzóbb és legeredetibb jelenségeknek. A történetíró Ammianus Marcellinus a császár személyes környezetéhez tartozott és elkísérte végzetes, perzsaellenes hadjáratára is, jellemzése tehát a szemtanú vallo-
másának értékével bír.

Ezt a férfit minden bizonnyal a hősi lelkek közé kell sorolni. Egyaránt kitűnt tetteinek hírneves voltával és veleszületett méltóságával. A bölcsek meghatározása szerint négy alapvető erény van: a *mérséklet*, *bölcsesség*, *igazságosság* és *vitézség*, s ezekhez más külsőleges tulajdonságok járulnak: a *haditudomány*, a *tekintélytartás*, a *szerencse* és a *bőkezűség*. Ő szüntelen törekvéssel fejlesztette magában mindezeket, együttesen és külön-külön.¹

Először is oly makulátlan *tisztaságban* tündökölt, hogy feleségének elvesztése után semmilyen szerelmi kalandja nem akadt. Szem előtt tartotta azt, amit Platón Sophoklészről, a tragédiaíróról elmond. Idős korában megkérdezték, akad-e még dolga a nőkkel, mire ő azzal válaszolt, hogy nem, és hozzátette: örül, hogy az ilyenfajta dolgok iránti vágyakozástól, ettől a dühös és kegyetlen zsarnoktól, már megszabadult...

Mértékletessége e tekintetben annál inkább lehetett szilárd, mert támogatta az étkezésben és alvásban való igénytelensége, amelyhez palotájában és hadjáratai során a legkövetkezetesebben ragaszkodott. Akik jól ismerték, békeidőben is csodálták életmódjának és étkezéseinek szerénységét, mintha minden nap újra fel akarta volna öltetni a filozófus-köpenyt. Hadjáratain látni lehetett, amint katonamódra állva fogyasztja el rövid és silány étkezését. Ha pedig fáradásokban elgyötört testét az alvás rövid pihenésével felüdítette, máris felriadt, és személyesen vizsgálta meg az őrzőkatokat és hadállásokat, ezután pedig tudományos elfoglaltságához menekült. Ha azok az éjszakai mécsesek, amelyek mellett virrasztott, szóban tanúskodhatnának, nyilván elmondták volna, mekkora különbség van közte és némely más császár között, hiszen róla tudták, hogy az élvezeteknek még a természeti szükség határain belül sem engedett tért. *Bölcsességének* számos tanújele van, s ezek közül elég lesz néhányat elmondani. Egyaránt értett a katonai és polgári tudományokhoz, emellett udvarias magatartásra is törekedett és magának csak annyi (tiszteletadást) kívánt meg, amennyi távoltartotta tőle a tiszteletlenséget és bizalmaskodást. Erénye idősebbnek mutatta, mint kora. Minden peres ügyet buzgón áttanulmányozott, s egyes esetekben hajthatatlan bíró volt. Az erkölcsök megőrzésében censori keménységgel járt el, de a gazdagságot szelíd lélekkel vetette meg, minden emberi dologra magasból tekintett alá és több ízben emlegette, hogy rút dolog, ha a bölcs, akinek lelke van, testi dolgokban keresne érdemeket.

Hogy az *igazságosságnak* mily kiváló vonásai tették híressé, arról is sok dolog tanúskodik. Először is: az ügyek és emberek megítélésében kegyetlenség nélkül is tekintélyparancsoló tudott lenni, továbbá: a bűnöket csekély büntetésekkel tudta megfékezni, végül pedig: a halálbüntetést inkább fenyegetésként tartotta fent, semhogy alkalmazta volna. Végül pedig — hogy sok más mozzanatot mellőzzek, — egyes nyílt ellenségei és árulói ellen köztudomásúlag oly könyörületesen járt el, hogy a büntetés szigorúságát a vele született szelídségével enyhítette.²

¹ Ammianus itt a késő-órkori magasztaló beszédek hagyományos szerkezetét követi, Iulianus jellemrajzát a sztoikus filozófia négy sarkalatos erényének szempontja köré csoportosítja.

² Iulianus az elődje és egy ideig császártársa, Constantius (337–361) elleni polgárháborúban szerezte meg a trónt. Trónraléptekor elődjének vezető munkatársai ellen indította az ún. chacedoni pert, amelynek ítéletei Iulianus hívei szerint általában enyhék voltak, bár (Ammianus itteni közlésével szemben) halálos ítéletet is kiszabtak.

Vitézségét bizonyítja sok csatája s a hadi dolgokban való gyakorlata, szörnyű fagyokkal és hősséggel szemben egyaránt tanúsított kitartása. Bár testi erőfeszítést csak a közkatonától kívánunk meg, s a hadvezértől szellemi erőt követelünk, mégis ő maga szállt gyakran szembe a vad ellenséggel, vitézül közelharcba bocsátkozott és gyakran egymaga, saját mellét szembeszegezve, akadályozta meg a mieink hátrálását. Az őrzőgermánok királyságainak megtörésére vívott, és a porlepte Perzsia földjén folytatott hadjárataiban egyaránt az első sorokban harcolt s ezzel növelte katonáinak bizalmát. A *tábori dolgokban való jártasságát* sok közismert tény mutatja meg:³ városok és erődök elfoglalása a legválságosabb körülmények között; a sokféleképpen felállított hadrendek, a célszerűen és óvatosan kimért táborhelyek, sövénytorlaszok és hadállások — mert mindezt szigorú rend szerint állapította meg. Tekintélye nagy volt katonáinak szemében; bár tartottak tőle, mégis szerették, mint a veszélyekben és fáradozásokban velük levő társukat. A leghevesebb csaták közepette is megengedhette magának, hogy megbüntesse a gyávákat. Még Caesarként zsold nélkül is kézbe tartotta katonaságát, bár vad népekkel kellett szembe szállnia, — mint ahogy annak idején elmondtuk. Lázongó katonáit azzal tudta megfékezni, hogy ha abba nem hagyják nyugtalankodásukat, visszatér a magánéletbe. De elég tudni ennyit: egyetlen beszéddel rábírta a dérlepte vidékekhez s a Rajnához hozzászokott galliai katonaságot, hogy végtelen térségeken átvonulva vele tartsanak a forró Asszíriának a médekkel határos földjén is. Szerencséje oly tündöklő volt, hogy hosszú ideig a jóra vezérlő Fortuna istennő vállain emelkedve, győzelmes útján mérhetetlen nehézségeket küzdött le. Miután pedig a nyugati területekről eltávozott, mindaddig, amíg életben volt, mindezek a népek mozdulatlan nyugalomban maradtak, mintha valamilyen varázsvesszővel bűvölte volna el őket.

Bőkezűségének is számos, meggyőző tanúsága van. Ezek között említhetjük az adók nagymérvű leszállítását, az *aurum coronarium* elengedését,⁴ a hosszú évek folyamán felhalmozódott számos adósság törlését, a kincstárnak magánosokkal folytatott pereiben való méltányosságát, a városi jövedelmek és földek visszaadását — kivéve azokat, amelyeket a korábbi hatalmasságok kisajátítván, jogérvényesen eladtak —, továbbá, hogy sohasem vágyakozott vagyona növelésére, mert úgy vélte, nagyobb biztonságban van a pénz a jogos tulajdonosnál. Nem egyszer idézte Nagy Sándornak azt a szellemes válaszát, amellyel arra a kérdésre, hol tartja kincseit, így felelt: »Barátaimnál«.

Miután a számunkra ismeretes jó tulajdonságairól szoltunk, térjünk most át hibáinak kifejtésére, bár ezekről itt-ott már szót ejtettünk. Túlságosan könnyelmű természete volt, de ezt azzal a nagyon helyes szokásával ellenúlyozta, hogy szívesen hagyta magát figyelmeztetni, valahányszor a helyes eljárástól eltért. A kelletténél bőbeszédűbb is volt, nemigen tudott hallgatni. Túlzottan hódolt a jóslatok tanulmányozásának, s ebben Hadrianus császárhoz volt ha-

³ Iulianus hadvezéri hírnevét galliai alcsászári (caesari) tevékenységének köszönheti (355—361), melynek során katonái körében nagy népszerűséget szerzett és a germánok ellen több nagy csatát nyert (Strasbourg-i csata: 357). Az itt említett epizódok is jórészt galliai tevékenységének idejére esnek.

⁴ A városok hagyományos »önkéntes« ajándéka a császárok trónralépése és évfordulói alkalmából. Iulianus városi politikájáról l.: Hahn István, Julianus és Antiochia. Egri Ped. Főiskola Évkönyve, 1957.

sonló.⁵ Az áldozati előírásokat babonás módon tartotta szem előtt, és minden józan takarékoság nélkül áldozta az állatok ezreit. Az emberek már azt latolgatták, hogy, ha visszatér parthus hadjáratáról, egészen kifogynak majd a bikák. Ebben is hasonlított Marcus császárhoz, akiről az a tréfás szólás-mondás járta: »A fehér bikák üdvözlik Marcus császárt! Ha még egyszer győzöl, nekünk végünk van«. Nagyon szerette a tömeg tapsait, s a legkisebb dolgokból is mértéktelen dicsőséget szeretett magának kovácsolni. A népszerűséget annyira hajhászta, hogy gyakran tüntetőleg állt szóba méltatlan emberekkel. Mindemeltett igaznak lehetett tartani azt, amit ő maga is mondogatott, hogy az ősi Igazságosság, amely Aratos⁶ elbeszélése szerint az emberek bűnei miatt megbántódván, az égbe szállt, az ő uralkodása alatt visszatért a földre. Kár, hogy néhány dolgot önkényes intézésével némely alkalommal önmagához méltatlannak mutatkozott. Törvényei általában nem voltak terhesek, mert egyetemes érvénnyel parancsolt vagy tiltott. De akadt néhány méltánytalan intézkedése, pl. hogy megtiltotta a keresztény rhétorok és grammatikusok működését, ha nem térnek át a (pogány) istenek kultuszára. Azt is nehezen lehetett elviselni, hogy hozzájárulásával többeket jogtalanul soroltak a municipális rendek közé, mégpedig akár idegenek voltak, akár kiváltságaik vagy származásuk révén mentesek lettek volna e testületek tagságától.⁷

113. A hunok társadalmi rendje és szokásai

(Amm. Marc. XXXI 2, 1—12)

Minden bajnak a csiráját és azoknak a külön-külön csapásoknak az eredendő okát, amelyeket a háborús őrzöngés mindent nem közönséges tűzvészbe borítván idézett elő — mint megtudtuk —, a következőkben kell keresnünk:

A hunok népe, melyről a régi írások alig emlékeznek meg, a Maeotis-moszarain túl, a Jeges-óceán mellett tanyázik; vadsága minden képzeletet felülmúl. Gyermekük arcát mindjárt megszületésük után mélyen behasogatják, hogy az össze-vissza ráncolódó sebhelyek megakadályozzák a serdülő fiúk szörzetének a kiütöközését. Így is öregszenek meg, szakálltalanul; nincs bennük semmi szépség, olyanok, mint az eunuchok: zömök, izmos természetűek, vastag nyakúak, ijesztően formátlanok; az ember két lábon járó állatokhoz, vagy hídkorlátnak használt, elnagyoltan faragott tuskókhoz hasonlíthatná őket. De bármennyire visszataszító is emberi megjelenésük, életmódjuk folytán mindenestre olyan edzetek, hogy sem a tűznek, sem az ízletes ételeknek nem érzik hiányát, hanem vadnövények gyökereivel és félig nyers juh hússal élnek, amelyet combjuk és a ló háta közé illesztve rövid ideig melegítenek. Sohasem húzódnak épület födele alá; az ilyesmit úgy kerülik, mint az emberek megszokott életétől különválasztott temetőket. Náluk még csak egy náddal fedett kunyhót (*tugurium*) sem lehet találni. Így kóborolnak szerte a hegyekben és az

⁵ A pogány Ammianus művének a könyveit már Theodosius uralma alatt, a kereszténység győzelme után írta, s ez megkönnyítette számára a Iulianus »pogány« vallásosságával szembeni, kritikus magatartást.

⁶ I. e. III. századi görög költő, akinek »*Phainomena*«-ját Rómában is szívesen olvasták és (Cicerótól Germanicusig stb.) sokan fordították.

⁷ Iulianusnak a városi tanácsok (*curiák*) megerősítésére irányuló, sokszor erőszakos intézkedéseit Ammianus, mint a városi szervezet anyagi fenntartásáért felelős curialis réteg tagja, nem nézhette jó szemmel.

erdőkben, hiszen csecsemő koruktól fogva megszokták a hideget, az éhezést és a szomszúságot. Idegenben sem vonulnak födeles hajlékba, csak végső szükségben, mert nem érzik magukat biztonságban, ha tető van fölöttük...

Testüket lenvászonnal, vagy erdei egerek bőréből összevarrt ruhával borítják. Nincs nekik más ruhájuk otthonra, és más ügyeik intézésére (*vestis forensis*), hanem ha piszkos színű gúnyájukat egyszer a nyakukba akasztották, nem teszik le, nem is váltják mindaddig, amíg csak a hosszas viseléstől cafatokra rongyolódva le nem szakad róluk. Fejüket hegyes kucsmával (*galeris incurvis*) fedik be, lábuk szárát kecskebőrrel védik; minden forma nélkül szabott sarujuk akadályozza őket a fesztelen járásban. Éppen ezért nem is igen alkalmasak gyalogos ütközetekre, viszont edzett, de formátlan lovaikhoz szinte hozzászoktak. Akárhányszor asszony módra ülnek rajtuk és úgy végzik mindennapi dolgaikat. Ennek a népnek minden tagja éjjel-nappal (lőháton) intézi az adásvételt, (így) eszik és iszik, és az állat keskeny nyakára dőlve alszik, olyan mélyen, hogy még mindenféle álmot is lát. Még akkor is így tanácskoznak, amikor komoly dolgokat kell megvitatniuk. Nem élnek szigorú királyi uralom alatt, beérik főembereik alkalmi vezetésével (*tumultuario primatum ductu contenti*), de tönkre is teszik, ami útjukba akad.

Ha támadás éri őket, ék alakban vonulnak csatába, közben ijesztő harci kiáltásokat hallatnak. Mivel könnyen és gyorsan mozognak, szánt szándékkal szétszóródva oly hirtelen csapnak át támadásba, hogy rendezetlenül is roppant vérengzést okozva száguldoznak, de nagy sietségük miatt sem megerősített hely ostromlása, sem az ellenséges tábor fosztogatása közben nem látni őket. Még is érdemlik a világ legfélelmetesebb harcosainak hírét, mert messziről éles csont-heggyel ellátott, csodálatos ügyességgel összeillesztett nyilakkal lödöznek..., közelharcban pedig haláltmegvető bátorsággal küzdenek. Miközben ügyelnek, hogy az ellenség fegyverei kárt ne tegyenek bennük, ruhadarabokból font hálókkel hurkolják meg ellenfeleiket, hogy így megakadályozzák őket a lovaglásban vagy a járásban.

Ezeknél senki nem szánt, még csak hozzá sem nyúl az ekéhez: mindannyian jelölt lakóhely nélkül, otthon és törvény, állandó szokás nélkül kóborolnak, mintha mindig menekülnének valaki elől lakásul szolgáló szekerekkel. Itt szövik asszonyaik azokat a borzalmas ruhákat, itt érintkeznek a férfiakkal, itt szülik meg és nevelik gyermekeiket, amíg fel nem serdülnek. Ha valakit megkérdeznének közülük, hogy hol született, nem tudna rá felelni, mert máshol fogant, messze onnan született meg és még messzebb nevelkedett.

Fegyverszünetek alkalmával megbízhatatlanok és állhatatlanok, minden új reménysugárra máris megmozdulnak, teljességgel rabjai örült (harci) szenvedélyüknek. Mint az értelmetlen állatok, egyáltalán nem tudják, mi az erkölcsös, mi a tisztességtelen; hol ezt, hol azt beszélik és alattomosak; sem a vallásból, sem a babonából táplálkozó érzés nem köti őket, annál mértéktelenebbül égnek az arany vágyától; annyira változékonyak és hirtelen haragúak, hogy szövetségeseiktől — minden sérelem híján — akárhányszor ugyanazon a napon elpártoznak, majd — bárki közbenjárása nélkül — újból megbékülnek velük.

Ez a tettekre kész és korlátozást nem tűrő emberfajta, amely csak úgy égett a mások dúlásának szörnyű vágyától, a szomszédos népeket végig rabolván és gyilkolván, egészen az alánokig, a hajdani massagetákig hatolt előre...

114. Az alánok társadalmi rendje és szokásai

(Amm. Marc., XXXI 2, 17—25)

A délorosz síkság népeinek Hérodotos óta öröklődő felsorolását — Nervi, Geloni, Agathyrsi, Melanchlaenae, Anthropophagi — a későbbi írók az újabban feltűnt népek közbeiktatásával hagyományozták tovább. Így merülnek fel Ammianus leírásában is az amazonok mellett az alánok.

Ezek az alánok, akik két világrészre elosztva élnek, és akiknek egyes törzseit itt fel sem lehet sorolni, bár nagy térségek választják el őket egymástól, a numidák módjára felmérhetetlen területeket kóborolnak be, de idő múltával azonos nevet vettek fel, és most mindnyájukat alánoknak (Halani) hívják, szokásaik, elvadult életmódjuk és azonos fegyverzetük miatt. Mert egyáltalán nincsenek nekik még kunyhóik (*tuguria*) sem, nem törődnek a szántással, hanem hússal és tejjel élnek, és szekereiken ülnek, amelyeket ív alakban meghajlított fakéreggel fednek be, úgy kocsiznak a végtelen pusztaságokon. Amikor füves rétekre érnek, kör alakban állítják fel szekereiket és vadállatok módjára élnek, majd mikor a legelőket felélték, tovább viszik mintegy szekerekre rakott közösségüket (*civitates*). A férfiak fent találkoznak az asszonyokkal; itt születnek és nevelődnek a gyermekek; ezek az ő állandó lakóhelyeik, és ahová csak mennek, ezekben látják igazi otthonaikat. Marháikat maguk előtt terelgetik (és) a nyájakkal együtt legeltetik, de leginkább a lovakkal törődnek. Itt mindig füvesek a mezők, közben gyümölcstermő helyek is akadnak, ezért bármerre haladnak is keresztül, nincsenek szűkében sem a tápláléknak, sem a legelőeknek. Mindezt a talaj nedvessége és a földet keresztülszelő folyók sűrűsége idézi elő. Tehát minden (egyéb) korcsoport, valamint a fegyverforgatásra alkalmatlanok a szekerek körül forgolódnak és csak könnyen elvégezhető feladatokkal foglalatoskodnak, viszont a kis gyermekkora óta lovagláshoz szoktatott ifjúság lealázónak tekinti a gyalogjárást, és a változatos gyakorlatok révén valamennyi igen ügyes harcos. Ezért olyan harcértők a perzsák is, akik eredetüket tekintve szkíták.

Az alánok majdnem mind nyúlánk, szép szál emberek, a hajuk szőkés, féktelenül vad tekintetük rémületet keltő. Könnyű fegyvereik (megengedik, hogy) gyorsan száguldjanak. Mindenben párpai a hunoknak, csak táplálékuk és életmódjuk szelídebb. Portyázás és vadászás közben elvetődnek egészen a Maeotis mocsaraiig, a kimmer Bosporusig, de bekalandozzák még Armeniát és Médiát is. Mint ahogy a nyugalmat és csendet kedvelő embereknek a béke a szívük vágya, ezek csak a veszedelmekben és háborúkban találják kedvüket. Itt azt tartják boldognak, aki csata közben lehelte ki lelkét; azokat viszont, akik kiöregedve és véletlen halál folytán távoznak erről a világról, durva gyalázkodások közt elfajultaknak és hitványaknak csúfolják, és semmi sincs, amivel oly fennén kérkednének, mint ha valakit elejtettek. A megöltek dicsőséges zsákmányai helyett őket magukat fejezik le, majd lenyúzott bőrüket díszként harci paripáikra akasztják. Nem látni náluk templomot vagy szentélyt, de még csak egy szalmával fedett kunyhót sem sehol. Barbár szokás szerint egy csupasz kardot szúrnak a földbe, és ezt tisztelik Marsként, mint a köröskörül bekalandozott területek oltalmazóját. A jövődőt csodálatos módon próbálják előre megtudni: egyenes növéssű fűzfavesszőket szednek össze, majd amikor ugyanezeket bizonyos varázsigék elmondása közepette előre meghatározott időben

különválogatják, világosan meg tudják állapítani a jövőt. A szolgaság ismeretlen náluk, valamennyien nemes vérből származnak és bírakul még most is a hosszas harcokban kivált férfiakat választják.

115. A gótok letelepedése a római birodalomban

(Amm. Marc. XXXI 4, 1—6 és 8—14)

Tehát (a gótok) Alaviv vezérlete alatt megszállták a Duna partjait (376-ban), majd követeket küldtek Valenshez és alázasosan kérték befogadásukat. Megígérték, hogy békében fognak élni, és ha a helyzet követeli, segédcsapatokat állítanak. Míg a határokon kívül ez történik, ijesztő híresztelések kaptak lábra holmi új és szokatlan eseményekről, az északi népek mozgolódásáról: (azt beszélték, hogy) a markomannoktól és quadoktól egészen a Pontusig húzódó területeken, a Hister (Duna) folyó környékén távoli népek barbár sokasága kószál családostól, hirtelen erőszak által lakóhelyeiről kimozdítva. Ezt a hírt a mieink eleinte fitymálva fogadták, azért, mivel ezekről a tájakról a távoliak csak már befejezett vagy elcsendesedett háborúkról szoktak értesülni. De amikor a történetek hitele egyre erősödött — ehhez nagyban hozzájárult az idegen követek megérkezése is, akik könyörögve kérték kiűzött népük befogadását a folyam innenső partjára —, az emberek akkor sem ijedtek meg, inkább örvendeztek, hiszen a hízelgés szakértői még nagyobbnak tüntették fel a császár szerencsését (*fortunam principis*), amely íme a világ végéről annyi újoncot hoz és kínál fel neki váratlanul, hogy saját erőinek és az idegeneknek egyesítése révén győzhetetlen sereg fölött rendelkezik, és a hadkiegészítés terhe helyett (*pro militari supplemento*), amelyet provinciánként minden évben pénzzel kellett megfizetni, most egy nagy halom arany folyik be a kincstárba. Ebben a reményben több helyre embereket küldtek ki, hogy a vad tömeget szekereikkel együtt áthozzák. És valóban azon szorgoskodtak, hogy a római birodalom jövőendő felforgatói közül senki se maradjon odaát, még a halálos beteg se. Amikor tehát a császár engedélyezte, hogy átkeljenek a Dunán és Thrakia bizonyos részeit lakhassák, megkezdődött az átszállítás éjjel és nappal: csapatonként rakták hajókra, tutajokra és kivájt fatörzsekbe (az embereket). A folyót, amelyen különben is nagyon nehéz az átkelés, ekkor a gyakori esők is felduzzasztották; sokan voltak, akik (a szállítóeszközök) túlsúlyoltsága miatt az erős hullámverés ellenére is úszva próbáltak átjutni és a vízbe fulladtak.

A tisztán nem látó illetékesek ügybuzgalma így készítette elő a római világ pusztulását. Az mindenestre nagyon is tisztázott és bizonyos tény, hogy a barbár népség átszállításának szerencsétlen intézői, amikor a számukat több ízben is megkísérelték megállapítani, hiábavaló erőlködés után felhagytak igyekezetükkel...

... Elsőnek Fritigernust fogadták be Alavivval együtt, akiknek a császár a körülményekre való tekintettel élelmiszerek és megművelhető földek kiutalását rendelte el.

Ez idő tájt, amikor határsorompóink felnyíltak, és a barbár föld úgy öntötte magából a fegyveres csapatokat, mint az Aetna a tüzes szikrákat, és amikor a nehezen legyűrhető válság hadi tetteik alapján hírneves katonai vezetőket követelt volna, mintha valamely rosszindulatú istenség válogatta volna ki őket, egytől egyig csupa olyan embereket állítottak a csapatok élére, akikre folt tapadt.

Ezek közül is a leghírhedtebb volt Lupicinus és Maximus, egyikük a thrakiai tartományok katonai vezetője (*per Thracias comes*), a másik olyan vezér, aki a romlásba vezetett (*dux alter exitiosus*), de meggondolatlanságban méltó vetélytársai voltak egymásnak. Minden bajnak az ő mindenre kapható kapzsiságuk volt az oka. Mert — hogy egyéb dolgokat itt ne hánytorgassunk, amelyeket akár az említettek, akár az ő tudtukkal mások követtek el alávaló módon az addig mit sem vétő, csa ide-oda közlekedő idegenek ellen — csak azt a hallatlan szörnyűséget fogjuk előadni, amire még saját veszélyükre bíraskodók esetében sincs bocsánat: amikor az áthozott barbárok élelmiszerhiányban szenvedtek, a gyűlöletes vezérek szégyenletes üzletet eszeltek ki, és ahány kutyát bárhonnan is fel tudott hajtani telhetetlenségük, azt adták oda, egyet egy emberért. Még előkelő (emberek fiait is) oda hurcolták rabszolgának...

116. A gótok és a thrakiai rabszolgák felkelése (376)

(Amm. Marc. XXXI 6, 2—8)

... Amikor egy császári levélben hirtelen azt a parancsot kapták, hogy a hellespontusi tartományba¹ vonuljanak át, minden indulatoskodás nélkül útra-
való élelmet és két napi haladékat kértek. Ezen a városi (hadrianopolisi) hatóság nagyon felháborodott — mert haragudott rájuk a város környékén okozott károk miatt — és az egész alja népet az ott nagy tömegben élő fegyvergyári munkásokkal együtt (*imam plebem omnem cum fabricensibus*) kivezényeltette és felfegyverezte ellenük, majd a harci kürtöket is megfúvatta és a legvégső rendszabályok megtételével fenyegette őket, ha mielőbb — amint meghagyták nekik — el nem vonulnak. A váratlan ellenségeskedéstől megdöbben gótok ijedten nézték a polgároknak inkább heves, semmint meggondolt fenyegetőzését, de nem mozdultak. De amikor a szidalmazásokkal és átkozódással a végsőkig sértették, sőt néhány kósza dárdával is veszélyeztették őket, nyílt lázadásba törtek ki. A legtöbbet, akit elvakított a heveskedés, megölték, a többieket megszalasztották és mindenféle lövedékekkel árasztották el, majd az elesettek kifosztása után már római fegyverekkel látták el magukat. Amikor megpillantották Fritigernust, egyesültek vele, mint parancsaira hallgató társai, és a körülzárt várost az ostrom gondjaival kezdték sanyargatni. Ebben a hosszabb ideig tartó nehéz helyzetben össze-vissza rohamoztak, miközben akárhány emberük kimagasló bátorsága bosszulatlanul veszett el, és a nyilaktól, valamint a hajítógépek kő-lövedékeitől sokan pusztultak el. Ekkor Fritigernus úgy vélte, hogy az ostromlás művészetéhez nem értő emberei hiába küzdenek ennyi csapással, és azt tanácsolta, hogy kellő létszámú csapat hátrahagyásával dolguk végezetlenül vonuljanak el, hiszen a falakkal nem akar csatázni. Majd azt mondta, hogy fogjanak hozzá a gazdag és termékeny vidékek pusztításához, ami nem jár semmiféle veszéllyel, mivel azokat még nem védi őrség. A király tanácsát helyesléssel fogadták — tudták róla, hogy terveit végre is fogja hajtani —, tehát az egész thrakiai partvidéken szerteszéledve, óvatosan hatoltak előre. (A rómaiaknak) meghódolt (*dediticii*), vagy (római) fogságban élő rokonai megmutatták nekik a gazdag helyeket, főleg azokat, ahol a hírek alapján

¹ Az egykori Asia provinciának a Helléspontossal — a mai Dardanellákkal — határos része Kisázsiaiban.

bőséges élelemkészletekre számíthattak. Velük született merészségükön kívül különösen az volt ebben segítségükre, hogy napról napra népesebb sokaság csatlakozott hozzájuk ugyanebből a nemzetből..., akiket a kereskedők már régebben (rabszolgáknak) adtak el, de igen sokan voltak olyanok is, akiket közvetlenül (római földre való) átkelésük után szenvedett éhségükben holmi lőréért vagy néhány falat hitvány kenyérért cseréltek ki. Nem kis számban csatlakoztak hozzájuk az aranybányákban dolgozó emberek is, akik már nem tudták elviselni az adók súlyos terhét. Ezeket valamennyiük helyeslésével szívesen fogadták, de hasznukra is váltak, mert az idegen tájakon való kóborlás közben megmutogatták nekik a titkos gabonaraktárakat, az ottani lakosság rejtekeit és félreesőbb búvóhelyeit. Kalauzolásuk eredményeképpen nem is maradt érintetlen, csak amihez nem férhettek hozzá, vagy ami kiesett az útjukból. Mert korra és nemre való tekintet nélkül végig gyilkoltak és gyűjtögettek mindent: még a csecsemőket is elrángigálták anyjuk melléről és végeztek velük; elhurcolták az anyákat; az asszonyokat úgy tették özvegygé, hogy szemük előtt ölték meg férjeiket; serdülő félben levő és felseledült gyermekeket szüleik holtestén át vonszolták el. Sok öreg is hiába kiáltozta, hogy eleget élt, vagyonuk szét-hurcolása után tekintélyes asszonyokkal együtt kötözték hátra a kezüket, és elhamvasztott családi otthonaikból idegenbe hajtották őket.

117. Libanios a patrocíniumokról

(Libanios, Or. XLVII. 1—16. kihagyásokkal)

Libanios, a késő-ókor nagynevű antiochiai szónoka ezt a beszéd alakjába öltöztetett beadványt Theodosius császárhoz a 390-es években juttatta el. Felhívja benne a figyelmet a paraszti osztályharc egy új és sajátos formájára, az ún. patrocíniumra (*prostasia*). A parasztok katonákat vagy állami hivatalnokokat pénzelnék le, ezzel elnyerik védnökségüket (*patrocínium*) s ennek révén kijátszhatják a törvényeket, megtagadják az adófizetést, a colonusok engedeftlenné válnak földesuraikkal szemben. Az antiochiai szónok ezeket a jelenségeket az uralkodó osztály szemszögéből világítja meg, közlései azonban így is fényt vetnek a késő-ókori paraszti osztályharc egy sajátos módszerére.

(1) Ha nem tapasztaltam volna, ó császár, hosszú időn át és sokezer esetben, hogy alattvalóid jóléte örömmel tölt el, és nem akarod, hogy más által bárki is sérelmet szenvedjen, magam is a tétlen nyugalmat választottam volna, és nem szomorítanálak, nem zavarnálak olyasmivel, amit nem szívesen hallgatsz meg. Jellemed azonban reményt ébreszt bennem arra, hogy örülni fogsz a neked elmondandók felett, meggyőzlek igazamról s a jóindulatnak járó elismerésem is elnyerem. Így szíves-örömet járulok eléd, olyan tanácsot adván, mely inkább a te javadat szolgálja, mint az enyémet, és bízom abban, hogy szavaim erejét a te tetteid fogják növelni, hiszen tettek nélkül minden beszéd hiú. Tudom, ó császár, hogy szavaimat sokan ellenzik olyanok, akik az őket ért bajokat többre értékelik a mások balsorsánál, s ezek nagy befolyással rendelkeznek. Tudom, hogy kihívom haragjukat és bosszúvágyukat, de tudom azt is, hogy mindaddig, amíg az istenek, akik csodálattal szemlélik életedet, megvédnek téged, engem sem érhet bántódás. Hiszen te sem akarod kiszolgáltatni tanácsadódat, és nem tartóztatod vissza azt, aki neked akar segíteni. Mért hallgassak hát gyáván, rettegve, holott teljes biztonságban vagyok?...

(4) Vannak ún. nagy falvak, amelyek mindegyikében számos birtokos él. Ezek az ott állomásozó katonákhoz menekülnek, nem azért, hogy kerüljék a bántalmat, hanem hogy maguk bántsanak mást. Bért is fizetnek védőiknek a föld terméséből, búzát, árpát, gyümölcsöt vagy akár aranyat, illetve az arany ellenértékét. E katonák erőszakosságát pajzsként tartván maguk előtt, pénzen megvásárolják a mindenre való korlátlan lehetőséget. Mindenféle rosszat tesznek szomszédaiknak: elszántják földjüket, kivágják fáikat, elhajtják, levágják, felapítják, elfogyasztják állataikat. A tulajdonosok ezt látva sírnak magukban, a győztesek azonban csak nevetnek, s annyira nem félnek tőle, hogy valaki megtudja tettüket, hogy gaztetteiket még azzal a fenyegetéssel is tetézik, hogy többi javaiktól sem fogják magukat tartóztatni...

(5) Beszéljek-e az ütlegekről, fennhéjázó szavakról, hogy a parasztok feleségei szomszédaik asszonyait hajuknál fogva cibálják, a szomszéd birtokosok kútjait tönkreteszik, elzárják útjukat az (öntözést szolgáló) folyókhoz: és mind ezt ezeknek a heréknek segítségével! Egyesek több, mások kevesebb katonát tartanak így el, de ezek mind ott laknak a falvak közepén, rendszerint heverésznek és szolgálat helyett bőséges bor és hús fogyasztása közben lakomáznak. Ha pedig egy-egy sértett elégtételt akar venni, a katonával is verekedésre kerül sor, ez pedig csak a másiknak romlására vezethet. Teljes nyugalomban kell hát tűrnie, a katonáktól tartózkodnia kell, a törvényekre pedig nem is mer hivatkozni... (6) Mindez a parasztokat rablókká teszi, ez ad a kezükbe olyan vasat, mely nem a föld művelését, hanem a gyilkosságot szolgálja. Men-nél nagyobb a bátorságuk a náluk állomásozó katonák révén, annál nagyobb vakmerőségre kapnak azért is, mert az ország őrei a szóbeszéd szerint félszemüket behunyják, hiszen ők is jól tudják, hogy a helytartó sem mer segíteni. Ekkora gaztetteknek adják azt a szépen hangzó nevet, hogy »pártfogás«, holott ez a szó véleményem szerint csak a megsértett gyengéknek nyújtott, mások sérelme nélküli segítséget illetné.

(7) Az ilyenfajta »pártfogás« azonban éppen az ellenkező eredményt éri el: mások károsítására ad lehetőséget. Ez utóbbiak közé tartoznak az adószedők is, és szeretném, ha ezek most mellettem állnának és fennhangon hirdetnék, mi mindent kell elszenvedniük. Ha így lenne, láthatnók ezeknek a jómódúakból szegénnyé lett embereknek könnyeit. Tudni akarod-e, ó császár, hogyan történik mindez? Az adószedők, akiknek e feladata állami kötelezettségként (*leiturgia*) hárul rájuk, elmennek a falvakba. Itt először szelíden és halk hangon kéri az adót, majd amikor gúnyolódva és nevetés közben visszautasítják őket, már haraggal és fennhangon követelik, ahogy ez érthető is olyanok részéről, akik nem kapják meg jogos követelésüket. Akadtak olyanok, akik a falusi előljárókat fenyegették meg, de hiába, hiszen ezek kevesebben vannak a földet művelőknél; akadtak olyanok is, akik erőszakkal akarták elhurcolni a termést. De a parasztok is megmutatták ám, hogy kövek vannak a kezük ügyében. (8) Így aztán az adószedők termés helyett csak sebeket kapnak, úgy térnek vissza a városba, véres ruhájukkal tanúsítván a velük történeteket. De nincs senki, aki együttérezne velük, hiszen ezt nem engedi a felbérelt hatóság. A szerencsétleneknek még azt kell hallaniuk, hogy vagy ők maguk fizetnek, vagy megkorbácsolást szenvedve, lemondanak vagyonukról. Ebben a kényszerhelyzetben, és lemondva arról, hogy a falvakból beszédhetik az adót, hiszen újabb veréstől félnek, és nem lévén többé aranyuk, ezüstjük, sok könny köze-

pette eladják rabszolganőiket, rabszolgáikat — pedig ezek tartják el őket —, és gazdájuk térde elé omolnak, kérve, ne adja őket el.

(9) Kimennek földjeikre is, de nem úgy, mint azelőtt, gyermekeikkel, hanem, hogy többi javaik után ezt is eladják. Eléjük teszik a pénzváltóasztalt, s a föld eladója látja, hogyan válik vételárrá az adókötelezettség. Ezután elhagyja atyáinak, őseinek földjét, utolsó pillantást vet sírjaikra, és kezeivel búcsúcsókot intve kér tőlük bocsánatot s úgy távozik el. Ezután már rajta van önmaga, felesége és gyermekei ellátásának gondja, ha pedig nem talál megélhetést, a koldulás kényszere.

(10) Ezzel ismét kitörültek egy nevet a városi tanács jegyzékéből. Nem egyszerűen úgy, hogy spongyával letörlik a betűt, hanem úgy, hogy az illető egész birtokát is elvesztette. Az ilyen helyzet egyre néptelenebbé teszi a városi tanácsokat, ahelyett, hogy növekednének, s egyre kisebb számúvá az önálló városokat, ahelyett, hogy gyarapodnának. Csapás ez az egész városi életre. Hiszen, ha a birodalom minden más tekintetben virágzik, és csak ebben a vonatkozásban sántít, a városok kisebbedése az egész birodalmat kisebbiti meg. A birodalom jóléte alattvalóinak jólétével növekszik és csökken. Ezek a szép »pártfogások« tönkre teszik hát a városi tanácsokat, azok pusztulásával pusztulnak a városok, ezek romlásával tönkremegy a hadsereg is. Nem szabad ezt közömbösen nézned, ó császár, mert ettől függ az, hogy erős vagy-e, nem pedig erőtlenség, rettenetes, nem pedig rettegő. Szüntesd hát meg az efajta »pártfogásokat«, amelyeneket nálunk is szeretnének meghonosítani az itteni katonák.

(11) De pártfogót nemcsak azok a falvak keresnek, amelyekben számos, egyenként kevés földdel rendelkező kisbirtokos él, hanem azok is, amelyek egyetlen földesúr uralma alatt állnak. Ezek oly módon szereznek felbérelt pártfogót, hogy a bért a földesuruk rovására fizetik, abból, amit attól ellopnak. Igaz, ezek a falvak olyan nagyurak kezében vannak, akiknek sérelem esetén módjuk van védekezni. De ezek a parasztok, akik úgy vélem, jobban szeretnek mást károsítani, mint a sérelmekről szabadulni, megvásárolnak egyes hatóságokat is, s ezek segítségével idő múltán rátámadnak saját gazdájukra is. Ha gazdájuk azt akarja, műveljék meg földjét, csak ránéznek mogorván, tudván, hogy kényszeríteni nem lehet őket, és ki is nyilvánítják, hogy mindaddig hozzá se nyúlhatnak a földhöz, amíg gazdájuk nem enged nekik. (12) Akik először merészeltek ilyesmit, hamarosan követőkre találtak, hiszen a gonosz példát könnyen utánozzák. Gazdáik azután írhatnak vádoló beadványokat, — ezek mindig találnak szóval és tettel segítőket. A pártfogást adó túlteszi magát a törvényeken is: százalmas látvány ez. Mert mi történik? Nagy lármával veszik körül a földesurat, durva szavak hangzanak el, pártfogókat szereznek, bírói tárgyalás következik, az ítéletben a parasztok győznek. Még velem is történt, ó császár, ilyen eset...

A továbbiakban Libanios előadja saját összeütközését colonusaival, — akik a szónok szavai szerint — »...maguk akarták előírni kötelezettségeiket«. A bírói tárgyalás során az ügy Syria provincia helytartójáig jutott el, aki a colonusoknak adott igazat. Libanios a colonusoknak a földesurakkal szemben tapasztalt pártfogása ellen emel szót beszédében.

A KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

118. A III. század — egy egyházatya megítélésében

(Cyprianus: Ad Donatum 6—12, kihagyásokkal)

Cyprianus, a pogány rhétorból lett karthágói püspök (meghalt a 258. évi keresztényüldözések során), Augustinusig a legnagyobb tekintélyű egyházatya, az alább következő szemelvényben sem mutatkozik eredeti gondolkodónak, viszont tanulságosan mutatja, hogy válhatik egy Hérodotos (VII 45—46) vagy inkább Seneca (*De brevitate vitae* 17, 2) óta közismert anekdota (Xerxés egy hegyről szemléli az emberi sokaságot, és látván sorsukat, megsiratja őket) egy moralizáló egyházi szónok tolla alatt az »e világi« társadalom elmarasztalásává — különös tekintettel a keresztényeket üldöző III. századi római társadalomra.

Kiadása: CSEL 3. (G. Hartel.)

(6) ... Gondold el, hogy egy meredek hegy csúcsára vezetnek, onnan nézed az alattad zajló dolgokat, és szemedet mindenfelé kinyitván, te magad a földi érintkezéstől szabadon szemléled a háborgó világ viharait: te is szánni fogod e világot, és kivoltodra intetvén, isten iránt még nagyobb hálával fogsz örvendezni megmeneküléseden. Nézd csak a rablóktól (*latrones*) elzárt utakat, a kalózoaktól megszállott tengereket, a tábori élet véres borzadályaival mindenfelé elharapózott háborúkat! Ázik a föld a kölcsönös vérontástól, és ha egyesek embert ölnek, bűnül róják fel nekik, de ha ugyanezt közösen művelik, hősi erény a neve. A büntetteknek nem az ártatlanság igénye biztosít büntetlenséget, hanem a gonoszság nagy volta.

(7) Ha pedig a városok felé fordítod tekintetedet, minden pusztaságnál leve-
rőbb sokadalmat láthatsz: gladiatori játékokra készülnek, hogy a vérszomjas szemek a vér (látásában) elégítsék ki kéjvágyukat... Embert ölnek az ember gyönyörűségére, és az ölés tudományát jártasságnak, gyakorlatnak, művészetnek mondják: a bűnt nemcsak végrehajtják, de még oktatják is...

8—9: A színházakban látható és megtanulható bűnökről: a rokongyilkosságról, vérfertőzésről, házasságtörésről, istentelenségről, fajtatlanságról.

(10) A tizenkét tábla rendelkezései ércbe vannak ugyan vésve, és a törvények közszemlére vannak kitéve, az emberek a sok törvény közepette mégis vétkeznek, a jogok (ismeretében) vétkeznek, az ártatlanságot ott sem őrzik meg, ahol védelmezik. Kölcsönösen dühöng a viszálykodás, togások (békés polgárok) között felrúgják a békét, a pereskedéstől esztét veszítve bömböl a forum. Ott van kéznél a lándzsa, a kard, a hóhér, ott van a vágó karom (*ungula effodiens*), a kinyújtóztató deres (*eculeus extendens*), az égető tűz, az emberi test kínzására több (eszköz), mint ahány tagja van az embernek. Ki sietne ilyen körülmények

között az igaz megsegítésére? Talán a patronus? Az is csak szélhámoskodik és csal. A bíró? Az is pénzért árulja az ítéletet. Aki azért ül ott, hogy a bűnöket megbüntesse, maga követ el bűnöket; a bíró válik ártóvá, hogy az ártatlan elvessen... Senki sem fél a törvényektől, senki sem tart a vizsgálatától, bírótól: amit megvásárolhatnak, attól nem is rettegnek...

(12) De azok is, akiket gazdagoknak gondolsz, akik egyik birtokot a másikhoz csatolják és szegény szomszédságukat elkergetik, csak hogy földjeiket vég és határ nélkül, minél messzebbre terjeszthessék, akiknek tömérdek az ezüstjük-aranyuk, halomban áll vagy tömegével van elásva a rengeteg pénzük — nagy gazdaságuk közepette ezek is félnek: kínozza őket a bizonytalanság gondolja, hogy rabló fosztja ki, gyilkos támadja meg, még gazdagabb társuk irigy ellenségeskedése súlyos perekkel zaklatja őket...

119. Áldozási igazolvány (libellus) 250-ből

Fajumi papirusz, I. a »Lexikon für Theologie und Kirche« VI. köt. 391. hasábján (a »Lapsi« címszó alatt).

Az áldozatok felügyeletére rendelt bizottságnak a Theadelphia-falubeli Charistól.

Mindig áldoztam és megadtam a tiszteletet az isteneknek, most pedig jelenkétetekben, a rendelkezéseknek megfelelően, ital-, majd (égő) áldozatot mutattam be és ettem az áldozati húsból. Kérlek titeket, hogy ezt tanúsítsátok. Legyetek jó szerencsével!

Mi, Aurelius Serenus és Aurelius Hermas, láttuk, amint áldoztál.

En, Hermas, tanúsítom.

Caesar Caius Messius Quintus Traianus Decius Pius Felix Augustus császár (uralkodásának) 1. évében, Payni hónap 22-én.¹

120. A keresztények üldözése 303-ban

(Lactantius, De mort. pers. 13)

12: Nikomédiában a kivезényelt katonaság földig rombolja a keresztény templomot.

(13) A következő napon (303. febr. 24) császári rendeletet (*editum*) függesztettek ki, amely szerint az e hitet valló emberek elveszítik minden polgári jogukat és tisztségüket; kínzásoknak kell őket alávetni, bármely rendűek és állásúak is az illetők; ellenük mindenféle törvényszéki eljárásnak helye van, ők viszont nem fordulhatnak bírósághoz sem önkényeskedés, sem házasságtörés, sem rablás esetében; egyszóval meg vannak fosztva szabadságuktól, még szavazati joguktól is. Egyikük a rendeletet bár nem helyesen, de nagy bátorsággal leszakította és darabokra tépte, közben gúnyosan megjegyezte, hogy ez a gótok és szarmaták győzelmeinek az elismerése. Rögtön elhurcolták és nemcsak megkínózták, hanem szabályszerűen meg is sütötték. A megégettetést csodálatos türelemmel viselte el...

¹ I. sz. 250. június 16-án.

121. Galerius császár türelmi rendelete (*Dreikaiseredikt*, 311)

Lact., De mort. pers. 34 = Euseb., Hist. eccl. VIII 17)

A részleges türelmi rendelet latin szövege Lactantiusnak »a (keresztény-) üldözők haláláról« írott pamfletjében maradt ránk. Ebben az esetben a fontos dokumentumnál nem érdekeltenebb az író eljárása sem, ahogyan a rendeletet a keresztényüldöző császárt érő csapások (undorító, gyógyíthatatlan betegség) folyományának, isteni elégtételnek, a keresztény vallás győzelmének tünteti fel (33. fej.).

(34) Egyéb intézkedéseink között, amelyeket mindenkor a köz javára és hasznára hozunk, előbb az volt a szándékunk, hogy a rómaiak minden dolgát a régi törvények és államunk hagyományai szerint állítjuk helyre, és arra törekszünk, hogy az őseik istentiszteletét (*parentum sectam*) elhagyó keresztények is józan gondolkozásra térjenek, ha már valamiképpen olyan szándék vált úrrá a keresztényekben, és az az oktalanság (*stultitia*) szállta meg őket, hogy ne a régiek hagyományait (*veterum instituta*) kövessék, amelyeket valamikor talán az ő őseik vezettek be, hanem tetszésük szerint, ahogy kedvük támadt, úgy hozzanak maguknak törvényeket, azokat kövessék, és különböző helyeken különféle népeket tömörítsenek gyülekezetekbe (*per diversa varios populos congregant*). Végül is, mikor megparancsoltuk, hogy térjenek vissza őseink hagyományaihoz, sokan kerültek veszedelembe, sokan zavarodtak meg (és különféle halálbüntetéseket szenvedtek el). De minthogy igen sokan kitartanak elhatározásuk mellett, és látjuk, hogy az illetők sem az isteneknek nem adják meg a köteles tiszteletet (*cultum ac religionem debitam*), sem a keresztények istenét nem tisztelik, tekintettel szelíd kegyességünkre, valamint mindenkori szokásunkra, amellyel minden embernek meg szoktunk bocsátani, úgy hisszük, hogy irányukban is készséges bocsánatunkat kell gyakorolni, hogy ti. legyenek keresztények és tömörülhessenek gyülekezetekbe, úgy, hogy ne járjanak el az előírásokkal szemben (*ne quid contra disciplinam agant*). Egy másik levélben a bírának szándékozunk kifejtetni, hogy mire legyenek tekintettel. Ezek után engedélyünkől folyólag lesznek kötelesek a mi üdvösségünkért, a közösségért és magukért istenükhöz imádkozni, hogy az állam mindenfelől épségben maradjon, ők pedig biztonságban élhessenek otthonaikban.

122. A mediolanumi türelmi rendelet (313)

(Lact., De mort. pers. 48 = Euseb., Hist. eccl. X 5)

Constantinus — apja politikáját követve, Diocletianus, majd Galerius és Maximinus Daza keresztényüldöző intézkedéseivel szemben — következetesen támaszt keresett a szervezkedő és egyre erősödő kereszténységben. 313. június 13-án — Maxentius legyőzése után — Augustus-társával, Liciniusszal együtt, az ún. mediolanumi edictumban teljes vallásszabadságot biztosított egyelőre minden vallás, tehát a kereszténység számára is. A keresztények még kárpótlást is kaptak az üldözések során lerombolt épületeikért, elkobzott földjeikért: megnyílt az út az új vallás előtt, hogy államvallássá emelkedjék.

(48, 2) Most, miután mind én, Constantinus Augustus, mind én, Licinius Augustus, Mediolanumban összejöttünk, és a közjóléttel és közbiztonsággal kapcsolatosan minden kérdést megtárgyaltunk, egyebek között, amiket minél többek számára hasznosnak véltünk, elsősorban azt rendeltük el, amiben az istenségnek kijáró tisztelet megnyilatkozik (*quibus divinitatis reverentia con-*

tinebatur), hogy ti. a keresztényeknek is, és mindenkinek megengedjük, hogy szabadon azt a vallást kövessék, amelyiket akarják — hogy akármilyen istenség (van) az égi székhelyen, hozzánk és minden alattvalónkhoz kegyes és jóindulatú lehessen. (3) Tehát józan és helyes meggondolás alapján abbeli elhatározásunkat fejezzük ki, hogy attól, aki akár a keresztények szabályainak megtartására, vagy vallásuknak a követésére szánta is rá magát, és ezt a maga számára a legmegfelelőbbnek érzi, ennek a lehetőségét ne lehessen megtagadni, hogy a legfőbb istenség, akinek vallását szabad elhatározásból kötelezőnek ismerjük el, megszokott kegyességét és jóakarátát tanúsíthassa. (4) Ezért illő méltóságodnak (*dicatio tua*) ismernie elhatározásunkat, amely szerint hatálytalanítván minden intézkedést, amely a keresztények ügyében híveinkhez (*ad officium tuum*) korábban intézett rendeleteinkben foglaltatott, és amely teljességgel áldatlannak (*sinistra*) és kegyességünkkel összeegyeztethetetlennek bizonyult, most mindez érvényét veszítse, és bárki, aki a keresztények vallásának előírásait óhajtja követni, most szabadon és nyíltan, minden zaklatástól és háborgatástól mentesen követhesse. (5) Úgy véltük, mindezt teljes egészében tudtára kell adnunk gondosságodnak (*sollicitudini tuae*), hogy tudd: ugyanezeknek a keresztényeknek megadtuk a szabad és feltétlen vallásgyakorlat jogát. (6) Amikor ezt a nekik engedélyezett szabadságot látod, megértheti méltóságod, hogy a hasonlóképpen nyílt és szabad vallásgyakorlat jogát — századunk nyugalma érdekében — másoknak is engedélyeztük, hogy mindenkinek módjában álljon szabadon tisztelni, amit választott. Ezt azért tettük, nehogy az legyen a látszat, mintha bármelyik kultuszt vagy vallást bármiben is meg akarnók rövidíteni. (7) Ezen túlmenőleg a keresztények személyére vonatkozólag úgy rendelkezünk, hogy ha azokat a helyeket, amelyeken azelőtt össze szoktak gyűlni, és amelyekre vonatkozólag a híveinkhez intézett írásokban eddig ettől eltérő módon történt intézkedés, korábban akár kincstári közegeink, akár bárki más megvásárolta, ugyanezeket (a helyeket) a keresztényeknek minden fizetség és a vásárlási érték bármiféle visszakövetelése nélkül, minden hátsó szándék és félremagyarázható eljárás mellőzésével — szolgáltatassák vissza. (8) Azok is, akik ajándékozás címén jutottak hozzá, ugyanezeket ugyanígy ugyanezeknek a keresztényeknek mielőbb adják vissza, és ha akár a vásárlók, akár a megajándékozottak kérni akarnának valamit jóindulatunktól, forduljanak a tartományi igazságszolgáltatáshoz (*vicarium postulent*), hogy kegyességünk gondviselése rájuk is kiterjedhessen. Mindezt a keresztények testületének — rajtad keresztül és haladéktalanul — át kell adni. (9) És mivel ugyanezek a keresztények köztudomásúlag nemcsak ezeket a helyeket birtokolták, ahol össze szoktak gyűlni, hanem egyebeket is, amelyek jog szerint testületükhöz, azaz gyülekezeteikhez (*ecclesiae*), nem egyes emberekhez tartoznak — mindezeket a fentebb kinyilvánított törvény értelmében minden félremagyarázás vagy ellenmondás nélkül ugyanezeknek a keresztényeknek, azaz testületüknek és gyülekezeteiknek adasd vissza, természetesen a fentebb említett elv megtartásával, hogy ti. akik ezeket (az ingatlanokat) anyagi ellenszolgáltatás nélkül — ahogy mondtuk — bocsátják rendelkezésre, jóindulatunktól kártalanítást remélhetnek. (10) Mindezekben az ügyekben kötelességed lesz a keresztények fentebb említett testületének minél hathatósabb módon segítségére lenned, hogy rendelkezésünk minél gyorsabban végrehajtsák, és a köznyugalom — kegyességünk folytán — ebben a dologban is előmozdítsák. (11) Így fog történni, hogy — miként már fentebb megmondtuk — az isteni kedvezés, amelyet irányunk-

ban oly nagy dolgokban tapasztaltunk, sikereinkkel és a közboldogsággal együtt mindenkor meg fog maradni. (12) Hogy azonban ennek a törvényhozásnak és a mi jóindulatunknak a formája mindenkinek tudomására juthasson, illendő, hogy ezeket az írásba foglalt intézkedéseinket a te kíséroratoddal együtt mindenhol kifüggeszék és mindenkinek tudomására adják, hogy ennek a mi jóindulatunknak törvénnyel szentesített megnyilvánulása (*huius nostrae benivolentiae sanctio*) senki előtt rejtve ne maradjon.

123. A nikaiai zsinat (325)

(Euseb., Vita Const. III 11—15)

Eusebios kaisareiai püspök (260—340 k.), »az egyháztörténetírás atyja«, Constantinus egyházpolitikájának eredményességét szolgálta tollával. Szemelvényünk utolsó fejezete érzékelteti azt az óriási változást, amely az uralkodó és az egyház viszonyában néhány évtized alatt végbement. Diocletianus keresztényüldözése és a keresztény egyház püspökeivel, hanem ünnepi fogadáson is vendégül látja és megajándékozta őket!

(11) Ekkor a püspökök jobb oldaláról az első állott fel és egy nem túlságosan hosszú beszédet tartott, amelyben az uralkodóhoz fordulva hálaadó himnuszt zengett érette a mindenható istennek. Amikor ez is leült, csend lett, mindenki feszült figyelemmel nézett a császárra, az pedig csillogó szemmel, derűs nyugalommal a gyülekezetre tekintvén, összeszedte a gondolatait, majd higgadt és kegyes hangon a következőképpen szólt:

(12) »Barátaim! Az volt legfőbb óhajtásom, hogy társaságtoknak örvendezhessek, és most, mikor ezt elértem, nyilvánosan adok hálát a mindenség urának, hogy nekem minden egyéb (adománya) betetőzésül ezt a minden jónál különb látványt megengedte. Arra gondolok, hogy titeket itt összegyűlve talállak és mindannyiatok közös, egyetértő vélekedésének lehetek tanúja. Tehát senki irigy ellensége ne zavarja meg boldogságunkat, sem a daimón, a bűn kedvelője, miután a zsarnoki uralkodók isten elleni harca (*theomachia*) a megváltó isten ereje folytán (*dynamei theu sótéros*) megszűnt, az isteni törvényt most más módon, gyalázkodásaival ne próbálja gyengíteni. Mert én minden háborúnál és félelmetes harcnál súlyosabbnak ítélem az isten gyülekezetének belső meghasonlását és ezt a külső háborúskodásnál is gyászosabbnak látom. Amikor ellenségeimen a hatalmasabb (*kreittón*) akaratából és segítségével győzedelmeskedtem, azt hittem, nincs más hátra, mint hogy hálát adjak istennek és együtt örvendjek azokkal, akiket ő szabadított meg általunk. Amikor pedig várakozásom ellenére a ti meghasonlástokról (*diastasis*) hallottam, a hírt nem tartottam másodrendű fontosságúnak, hanem óhajtván, hogy közreműködésem révén ez is orvoslásra találjon, haladéktalanul összehívtalak benneteket. Örvendek, mikor gyülekezeteketek látom, de óhajtásaimat csak akkor mondhatom teljesülteknek, ha meggyőződöm róla, hogy lélekben egyesülve, valamennyien azt a közös, békés egyetértést gyakoroljátok, amelyet nektek, mint isten papjainak, illő volna mások számára is megszereznetek. Ne habozzatok tehát, istennek kedvelt hívei, és valamennyiünk urának és megváltójának hűséges szolgálói, és a köztetek dúló visszavonás okait most mindjárt adjátok elő, hogy ezáltal a viszály kötelékeit a béke törvényeivel feloldhassátok. Mert így cselekednétek kedvére a mindenek

fölött álló istennek, és így adnátok bőségesen hálát nekem is, a ti szolgátsatoknak.»

(13) Ezeket mondotta a császár latin nyelven, egy másik pedig tolmácsolta, majd (a császár) a zsinat (*synodos*) elnökeinek adta át a szót. Ekkor az egyik párt vádakkal halmozta el a másikat, azok pedig védekeztek és viszont gyálázkodtak. Miután mindkét részből sok mindennel előhozakodtak, és így eleinte heves vita lángolt fel, a császár türelmesen hallgatta valamennyiüket és feszült figyelemmel fogadta az előadott érveket, és részenként válaszolván a két párt nyilatkozataira, lassanként közelebb hozta egymáshoz a vitatkozó feleket. Kegyesen tárgyalt mindegyikkkel és görögül beszélt, mert ezt a nyelvet is ismerte; barátságosnak és nyájásnak mutatkozott, és így egyeseket meggyőzött, másokat megszegényített szavaival, a helyesen szólókat megdicsérte és mindnyájukat az egyetértés felé terelte, míg végül is minden vitatott pont tekintetében egy értelemre és egy véleményre segítette őket.

(14) Így került sor egyhangú hitvallás (*homophónos pistis*) elfogadására és a húsvét (*sótérios heorté*) mindnyájuknál azonos időpontjának közös megegyezéssel történő megállapítására. Az írásba foglalt közös határozatokat az egyes (püspökök) aláírásával is szentesítették. Mindezek megtörténtével a császár kijelentette, hogy az egyház ellenségén ezzel aratta második győzelmét, és a győzelem örömeire ünnepi istentiszteletet tartatott.

(15) Ugyanebben az időben töltötte be uralkodásának huszadik évét is. Ez alkalommal a tartományokban nagy népünnepélyek voltak, az isten szolgálinak pedig maga a császár rendezett ünnepi lakomát, amelyen — miután békét kötöttek — ő is részt vett, hogy ezzel is mintegy méltó áldozatot mutasson be az istennek. A császári lakomáról egyetlen püspök sem maradt távol. Ami ott történt, minden képzeletet felülmúl: lándzsahordozók és nehéz fegyverzetű testőrök álltak kivont karddal a palota előcsarnoka körül; az isten emberei azonban félelem nélkül bejutottak sorfalukon keresztül a palota belsejébe. Ott azután egyesek vele egy kereveten feküdtek, mások tőle két oldalt dőltek le. Bárki azt hihette volna, hogy Krisztus országának képét látja, vagy álmot, nem éber állapotban szemlélhető valóságot.

124. A Donatus-féle eretnokség társadalmi háttere

(Optatus, De schism. Donat. III 4, Migne PL XI p. 1006—1012.)

Donatus karthagói püspök (kb. 313—360) és utóda, Parmenianus, annak az eretnokségnek volt a vezetője, amely bizonyos dogmatikai tételekre (a »tiszták« egyháza és a szentségeknek a kiszolgáltató méltó voltától függő érvényességére) támaszkodva, a diocletianusi keresztény-üldözés zavaraitól is táplálva, de valójában a késő-római birodalom felbőszítő társadalmi igazságtalanságainak visszahatásaként a 4—5. századi Északafrikában a hivatalos egyház (és a mögötte álló kizsákmányoló rendszer) veszedelmes ellenfelévé fejlődött, és amely a 411-ben (Augustinus és Petilianus részvételével) Karthagóban tartott tanácskozás utáni kíméletlen üldözés után is, egészen a 7. századig fennmaradt.

Szemelvényünk Optatus milevei katolikus püspököknek 370 táján Parmenianus egyik vitairatára adott válaszából való

...Látod hát, Parmenianus testvérem, hogy az egység helyreállítása során mutatkozó nehézségeket kinek a rovására kell írunk. Vagy azt mondjátok, hogy mi, katolikusok, folyamodtunk a katonasághoz? Ha ez így történt, miért

nem látott akkoriban az (afrikai) proconsuli provinciában senki fegyveres katonát? Jött Paulus és Macarius,¹ hogy a szegényeket külön-külön mindenütt megvizsgálják, és mindenkit az egységre buzdítsanak. De amikor (a numidiai) Bagai városához közeledtek, a másik Donatus, e város püspöke, aki mindenáron akadályokat szeretett volna gördíteni az egység elé, a fent említettek dolgát pedig meg akarta nehezíteni, hírvivőket küldött szét a szomszédos helységekre és piacokra, és az úgynevezett *circumcellio*-kat vagy *agonisticus*-okat felszólította, hogy egy bizonyos helyen gyülekezzenek, tehát összecsiszította azokat az embereket, akiknek esztelenségét nem sokkal előbb nyilvánvalóan maguk a püspökök bujtották fel istentelen módon. Mert amikor ezek az emberek az egység elől hol ide, hol oda vonultak, amikor Axidót és Fasirt maguk ezek az őrzőgökök »a szentek vezéreinek« nevezték, senki sem élvezhette biztonságban a vagyonát. Az adóskötelezvények hatályukat veszítették (*debitorum chirographa amiserant vires*); ebben az időben egy hitelezőnek sem állott módjában kintlevőségeit behajtania. Mindnyájukat rettegésben tartották az úgynevezett szent vezérek levelei; és ha valaki vonakodva teljesítette parancsait, máris oda-száguldott az esztelen tömeg; a rémségek híre megelőzte ugyan jövetelüket, a hitelezők körül mégis (egyik pillanatról a másikra) veszélyek tornyosultak, úgyhogy akiket érdemeikre való tekintettel kérlelni kellett volna, halálfélelmükben azok kényszerültek megalázó könyörgésekre. Mindenki azon igyekezett, hogy lehetőleg a legnagyobb összegű adósságokat törölje, és azt tartotta nyereségnek, ha sikerült ezeknek a jogtalankodása elől megmenekülnie. Még az országutak sem voltak biztonságban, mert a hintóikból lerángatott uraknak saját szolgálkai előtt kellett futniuk, azok pedig uraik helyére ültek fel. Az urak és rabszolgák állapota az ő döntésük és parancsuk szerint változott. Mivel akkor e miatt gyűlölség támadt a pártokhoz tartozó püspökök ellen, a hírek szerint írtak Taurisnusunak, Africa helytartójának (*comes*), hogy az ilyen embereket az egyházon belül nem lehet megjavítani (*corrigi*); arra kérték az említett helytartót, hogy tanítsa őket ő fegyelemre (*disciplinam*). Ekkor Taurinus levelükre azzal válaszolt, hogy fegyveres katonaságot vezényeltetett ki azokra a piac-terekre, ahol a circumcelliók dühöngése ki szokta tombolni magát. (A numidiai) Octaviában igen sok embert levágtak, sokat kivégeztek, akiknek holttesteit a fehérre festett (síri) oltárok vagy áldozati asztalok között mind a mai napig meg lehetett számlálni. Amikor ezek közül egyeseket a bazilikákba kezdtek temetni, Clarust, (a mauretaniai) Subbula presbyterét, püspökének úgy kellett kényszerítenie, hogy a temetést eltemetetlené tegye.² Erre vonatkozólag azt a magyarázatot hallottuk, hogy ami történt, parancsra történt, mivel isten házában a temetés sincs megengedve.

Számuk később még inkább nőtt. Így a bagai-i Donatus megtalálta a módját, hogy felbőszült csordáját Macarius ellen uszítsa. Ezek olyan emberek voltak, akik hamis mártíromság óhajításában maguk bérelték fel gyilkosaikat. Ezek közül valók voltak azok is, akik magas hegyek ormairól levetvén magukat vesztegették el hitvány lelküket. Nos hát ilyenekből toborozta csapatait a másik Donatus püspök! (Paulus és Macarius), akik azért vittek magukkal pénzt, hogy a szegények között szétosszák, ettől megrémülvén, kényszerhelyzetükben úgy határoztak, hogy Silvester comestől fegyveres katonaságot kérnek, nem azért,

¹ Constans császárnak 347-ben a donatisták visszaédesgetésére kiküldött emberei.

² Vagyis hogy az oda temetett donatista mártírok holttesteit kihajgáltatta.

hogy bárkivel is erőszakoskodjanak, hanem hogy az említett Donatus püspöktől alkalmazott erőszakot távoltartsák. Így történt, hogy fegyveres katonaságot lehetett látni. Ami ezután következik, gondolkozzatok magatok, hogy kinek a rovására kell, vagy lehet írni. Rengeteg embert toboroztak össze; bizonyos, hogy elegendő mennyiségű élelemről is gondoskodtak; a bazilikát szinte közraktárrá alakították át; úgy várták, hogy jöjjenek, akik ellen dühüket szabadjára engedhetik. És meg is történt, amit esztelenségük diktált, hogy a fegyveres katonaság jelenléte sem fékezte őket. Mert amikor a közeledő katonaság előtt — amint szokás — szálláscsinálók (*metatores*) jártak, ezeket nem fogadták be illően az apostol parancsai szerint, aki (Róm. 13, 7) ezeket mondja: »Adjátok meg azért mindenkinek, amivel tartoztak: akinek az adóval, az adót; akinek a vámmal, a vámot; akinek a félelemmel, a félelmet; akinek a tisztességgel, a tisztességet.« A kiküldött katonákat és lovaikat össze-visszaverték azok, akiknek a neveit te a gyűlölség legyezőjével szellőztetted. Ők maguk voltak a rajtuk esett jogtalanság tanítómesterei: az előre bemutatott jogtalanságokkal maguk szemléltették, minek az elviselésére képesek. A bántalmazott katonák visszatértek csapattestükhöz, és amit ketten-hárman szenvedtek el, valamennyien fájlalták. Mindahányan felindultak; hangjukat előljáróik sem tudták lecsendesíteni. Így került sor arra, ami — szavaid szerint — gyűlöletessé tette az egységet...

Vagyis a felkelést irgalmatlanul leverték; sok embert (köztük a бага-i Donatust) kivégeztek; Donatust, a karthagói püspököt száműzetésbe kényszerítették, a donatisták templomait lefoglalták — vagyis megteremtették az »egységet«. Iulianus (361-ben) azután megint szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a donatistáknak, hogy az egyes irányzatok viszálykodásával is gyengítse a kereszténységet. Ekkor választották Parmenianust is az időközben meghalt Donatus helyébe karthagói püspökké.

125. A későrómai törvényhozás a katolikus vallás uralkodó helyzetéről

Alig, hogy az egyház kiszabadult üldözött helyzetéből, már Constantinus alatt, de még erőteljesebben keresztény utódainak idejében megindult üldöző tevékenysége egyrészt a régi pogányság, másrészt a kereszténységen belül kialakult ún. eretnek irányzatok ellen. Ez a törvényhozás Theodosius uralkodás (379—395) alatt éri el csúcspontját a katolikus vallás kizárólagos uralkodó egyházként való elismerésével s az összes, ettől eltérő vallások és vallási irányzatok törvényi üldözésével. Erre vonatkozólag mutatunk be néhány császári intézkedést a Codex Theodosianus XVI. könyvéből, amely a vallási vonatkozású törvényeket tartalmazza.

C. Th. XVI. 1, 2. (380. febr. 27)

Gratianus, Valentinianus és Theodosius császárok edictuma Konstatinápoly lakosságához.

Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek a mi kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állanak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint Szent Péter apostol adott át Róma népének, s amely azóta is töretlenül él napjainkig: az a hitvallás ez, amelyet Damasus pápa és Péter, Alexandria püspöke, az apostoli szentségű férfiú is helyesnek tart. Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a »katolikus keresztények« nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszte-

leneknek és örülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljük, gyülekezeteik nem nevezhetik magukat ecclesiáknak és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk át őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről.

C. Th. XVI. 10, 12. (392. nov. 8.)

Theodosius, Arcadius és Honorius császárok rendelete Rufinus praefectus praetorióhoz.

Semmilyen személy, bármilyen származású és bármely rendhez tartozó legyen is, bármilyen méltóságban áll, bármely hatalommal vagy tekintéllyel rendelkezik, akár előkelő születésű, akár pedig származását, társadalmi helyzetét és vagyonát nézve az alacsony rendűek és semminek tekinthető emberek közé tartozik is, semmilyen városban nem vághat le bármilyen ártatlannak látszó áldozatot sem az élettelen bálványoknak, magánlakásában sem áldozhat a *lar*-oknak tűzzel, a *genius*-nak szinborral, a *penates*-nek illatszerrel, nem gyűjthet tiszteletükre fényt, nem tömjénezhet nekik és nem tisztelheti őket virágkoszorúval. Amennyiben valaki is áldozat bemutatása céljából állatot merészelve levágni, vagy az állatok beleit tanulmányozná, a felségvédelmi perek eljárásához hasonló módon bárkinek a bejelentése alapján vád alá helyezhető és megkapja méltó büntetését, még akkor is, ha nem a császárok üdve ellen, vagy a császárokra vonatkozó jóslatok kedvéért hozott áldozatot.¹ E tevékenység bűnös jellegét kielégíti ugyanis az, hogy a természet törvényeit akarják lerombolni, tiltott dolgokat kutatnak, a titkokat akarják feltárni, az isten által megtiltott területre tévednek, mások életének végét akarják megtudni és ezzel mások halálából merítenek reményt. Ha pedig valaki a halandó kezével készült és múlandó bálványoknak tömjénnel áldozna és nevetséges módon hirtelen megrettenve saját eljárásától ezeket az üres képmásokat szalagdíszes fán vagy gyepkockából épített oltáron, tehát egyszerűbb módon, de a vallásos előírást mégis megszegve akarná tisztelni: az ilyen ember a vallási törvény megszegése miatt fosztassék meg attól a háztól és attól a földbirtoktól, amelyben a pogány babonának hódol. Mindazokat a helyiségeket, ahol tömjénfüsttel áldoztak (a bálványoknak), amennyiben a tömjénezők tulajdonában voltak, kincstárunk számára elkobozzuk. Ha pedig valaki nyilvános templomokban és szentélyekben, vagy más házában és földjén kísérelné meg az ilyenfajta áldozat bemutatását, akkor — amennyiben a tulajdonos tudta nélkül végezte cselekményét — 25 font aranyat fizessen bírságként, ha pedig a gazda elnézte ezt a gáztettet, akkor ugyanaz a büntetés sújtsa, mint azt, aki az áldozatot bemutatta. Úgy tartásák szom előtt a bírák, a defensorok és az egyes városok curialisai² ezeket az előírásokat, hogy a tudomásukra jutott eseteket azonnal jelentsék a bíróságnál, az pedig bejelentéseik alapján azonnal szabja ki a büntetést. Ha azon-

¹ A pogány jellegű jóslatokkal kapcsolatban a császárok, különösen Valentinianus óta, mindig az uralkodó halálának idejére vagy utódjának személyére vonatkozóakra és egyben a császár személye ellen szőtt varázslatra, ártó mágiaira gondoltak. Ezért a »pogány« jóslat és varázslat tilalmának megszegése felségsejtésnek számított, és számos politikai per forrásává lett. Vö. Ammianus Marcellinus XXVII 7, XXVIII 1, XXIX 1—3, stb.

² Defensorok — eredetileg: *defensores plebis*, Valentinianustól a közrendűeknek a hatalmasok elleni védelmére megszervezett hivatal viselői, Theodosius alatt már a közrendűek pereiben ítélkező, de egyben bizonyos funkciót is ellátó, alacsonyabb rangú bírák. — Curialisok: a városi tanácsok (curia) tagjai.

ban a bűnt leplezve, vagy csupán gondatlanságból ezt elmulasztják, maguk kerülnek bírósági eljárás alá. Ha pedig a bírák a bejelentés ellenére különféle ürügyekkel halogatják a büntetést, 30 font arany bírsággal bűnhődjenek, és hivataluk tagjai is hozzájuk hasonló büntetést szenvedjenek.

C. Th. XVI. 5, 65 (428. május 30)

II. Theodosius és Valentinianus császárok Florentius praefectus praetoriához.

Az eretnekek örültségét olymódon kell elnyomni, hogy mindenekelőtt vissza kell venni tőlük mindazokat az ecclesiákat, amelyeket az igazhitűektől elraboltak és birtokukban tartanak, s azokat a katolikus egyháznak haladéktalanul át kell adni. Túrhetetlen ugyanis, hogy azok, akiknek saját templomaikat sem lenne szabad megtartani, az igazhitűek jogos tulajdonában levő és általuk alapított, de vakmerő módon elrabolt templomokat továbbra is birtokukban tartásák. Továbbá, ha új klérikusokat vagy — ahogy maguk mondják: — papokat választanak, tíz font arany bírságot fizessen minden ilyen pap után, az is, aki ezt elkövette, és az is, aki e tett elkövetését nem akadályozta meg. Ha szegénységükre hivatkoznak, a babonájukat követő klérikusok közös vagyonából, vagy akár rájuk bízott alapítványokból kell az összeget kincstárunk számára irgalmatlanul behajtani. Mivel azonban nem minden eretnekséget kell ugyanazzal a szigorral sújtani, a következőket rendeljük: az arianusok, macedonianusok és Apollinarius követői,³ akiknek bűne abban áll, hogy átkos elméikedésaik által megtevesztve az igazság forrásáról hazug hiedelmek vannak, egyetlen városban sem rendelkezhetnek szervezett ecclesiával. A novatianusoktól és sabbatianusoktól⁴ csak az új templomok alapításának jogát vesszük el, ha történetesen ilyen dologgal próbálkoznak. Ezzel szemben az eunomianusok, valentinianusok, montanisták, donatisták... és mindenekfölött a manicheusok,⁵ akik a gonoszság mélységéig süllyedtek, római földön sehol se nyerjenek lehetőséget a gyülekezésre és imádságra. A manicheusokat még a városokból is ki kell űzni, mert nem szabad helyet adni azoknak, akik magának a természetnek törvényei ellen vétkeznek. Az eretnekek nem teljesíthetnek katonai szolgálatot... Egymásnak nem adhatnak ajándékot, nem készíthetnek végrendeletet, és végső akaratuknak nincs jogi hatálya. Mindazok a törvények, amelyeket ellenük vagy hitünknek más ellenségei ellen valaha is hoztak és bármikor közzétettek, mindenkor tartsák meg friss érvényüket...

Egyetlen eretneknek sincs joga olyan szabad embert vagy rabszolgáját, aki már beavatást nyert az igaz hit misztériumába, a saját hitvallására átcsábitani, és vásárolt vagy más jogcímen birtokolt, és az ő babonájukat nem követő rabszolgáikat nem tarthatják vissza a katolikus egyház hitének követésétől...

³ Eunomianusok, macedonianusok stb.: az ún. ariánus eretnekség radikális szárnyának hívei.

⁴ Novatianusok: a trinitarius irányzathoz viszonylag közelebb álló, és ezért enyhébb elbánásban részesült ún. eretnekség.

⁵ Valentinianusok: gnosztikus jellegű szekta. — Montanisták; Kisázsiaiban elterjedt, az »őskereszténység« demokratikus szervezeti formáihoz való visszatérést követelő irányzat, megalapítója: Montanus (i. sz. III. sz.). — Donatisták: észak-afrikai, aszkétikus és társadalmi tanításaiban is radikális eretnekség, amely a IV. sz.-ban a »katolikus« kereszténységnek legsikeresebb ellenfele volt. Alapítója: Donatus. — Manicheusok: Mani (III. sz.) iráni vallásalapító dualista irányzatának követői. A dualista jellegű manicheus vallás több keresztény jellegű szektának volt közvetlen mintaképe vagy forrása, így az albigeneknek, bogomiloknak is.

126. Az agonisztikusok (circumcelliók) mozgalma

(Augustinus, Epist. 108)

Augustinus (354—430) mint hippói püspök írta 409-ben az alábbi levelet Macrobiusnak, Hippo Regius donatista püspökének, amelyben az ún. *circumcellio*-k mozgalmát élesen elítéli.

A levél kiadása: Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum (CSEL) 33., p. 632.

(VI 18) Menekülnek az egység (*unitas*) elől, (olyannyira), hogy mi a ti embereitek galádságai ellenében — nem akarom azt írni, hogy a tieitek ellenében — az állam törvényeihez folyamodunk, illetőleg hogy a circumcelliók épp e törvények ellen fognak fegyvert, amelyeket ugyanolyan őrjöngéssel vesznek semmibe, mint amilyennel (korábbi) tombolásuk alkalmából rátok zúdították azokat. Menekülnek az egység elől, (olyannyira), hogy a parasztok vakmerősége földbirtokosaik ellen támad, és a szökevény rabszolgák az apostoli tanítás ellenére nemcsak eltávolodnak uraiktól, hanem még fenyegetik is őket, sőt nemcsak fenyegetnek, hanem erőszakos rajtaütésekkel még fosztogatnak is; kezdeményezők, vezérek és a gazság fejei pedig az agonisztikusok, a ti hittestvéreitek (*confessores vestri*), akik »isten dicsőségére« a ti díszeitek, akik »isten dicsőségére« ontják ki mások véré, úgyhogy az emberek gyűlölete miatt kénytelenek vagytok gyűléseiteken és beszédeitek alkalmából (*collectis vestris atque discursis*) ígéretetni a másoktól elrabolt zsákmány megtérítését. De ezt sem szívesen teljesítenétek, nehogy az illetők vakmerőségét — amelyet presbyterek szükségesnek vélték — túlságosan elítélni kényszerüljete. Mert a veletek kapcsolatosan régebben szerzett érdemeiket hánytorgatják és azt emlegetik, hogy presbytereitek ama törvény meghozatala előtt, amelynek szabad (vallásgyakorlatotok) visszanyerését köszönhetitek, hány helységet és bazilikát kaparintottak meg általuk, a mieink elpusztítása és szétzüllesztése árán (*vastatis nostris fugatisque*), vagyis ha velük szemben szigorúan járnátok el, hálátlansággal viszonoznátok veletek tett jótéteményeiket.

Annak idején Iulianus szabad vallásgyakorlatot biztosított a donatistáknak, vö. Augustinus, Epist. 105, II 9, p. 601: »Constantinus fiai után Iulianus, Krisztus árulója és ellensége, a ti Rogatianusotok és Pontiusotok kérésére lehetővé tette Donatus pártjának a pusztítást (*libertatem perditioni parti Donati permisit*); ugyanakkor visszaadta a bazilikákat az eretnekeknek, amikor a templomokat a démonoknak, mivel úgy vélte, hogy ezzel kiirthatja a kereszténységet a földről...« (Vö. 124. sz.) Mások szerint Augustinus nem erre, hanem Honorius 409. évi rendeletére utal, amely szerint mindenki tetszése szerinti módon gyakorolhatja a keresztény vallást.

127. A rabszolgák viselkedése a vallási viták idején

(Augustinus, Epist. 185)

Augustinus az alábbi levelet 417-ben írta Bonifatius afrikai comes-nek, vagyis az afrikai provinciák (Africa proconsularis, Byzance, Numidia és Mauretania Sitifensis) katonai parancsnokának.

A levél kiadása: CSEL 57., p. 13—15.

(IV. 15) A Krisztusban való béke és egység tanítása még a katolikus császárok törvényeinek kibocsátása előtt lassan elterjedt, és az emberek, amint megismerkedtek vele, akarták és képesek voltak rá, maguktól pártoltak át

hozzá, közöttük azonban a megveszekedettekől álló, elvakult csordák (*perditorum hominum dementissimi greges*) különféle alkalmakból kifolyólag állandóan zavarták az ártatlan hívek nyugalmát. Melyik uraság nem kényszerült szolgájától rettegni, ha az ezekhez folyamodott védelemért (*patrocinium*)? Ki merészelt egy felforgatót (vagy) hangadót akár csak meg is fenyegetni? Ki idézhetett törvényszék elé egy raktárfosztogatót (*consumptorem apothecarium*) vagy akármilyen adóst, ha (az illető) ezeknek a segítségét és oltalmát vette igénybe? (Mindenki) úgy félt a megbotozástól, a gyűjtogatásoktól és a halálos fenyegetésektől, hogy a leghitványabb szolgák tábláit (adóskötelezvényeit) megsemmisítette, csak hogy (kötelezettségeiktől) mentesítve távozzanak. A hitelezőktől kikényszerített írásokat visszaadták az adósoknak. Akik pedig durva szavaikat semmibe sem vették, még durvább üttegekkel kényszerültek parancsaikat végrehajtani. Ha valaki megsértette őket, hiába volt ártatlan ember, porig rombolták vagy felgyújtották a házáat. Egyes előkelő származású és gondosan nevelt családapákat ezeknek a mézárításai után félholtan hurcoltak el, vagy malomkő elé kötve, üttegekkel kényszerítették őket, hogy azt hitvány barmok módjára körbe forgassák. Mert hiszen a polgári hatóságok részéről ugyan miféle törvényes segítségnyújtásnak volt ezekkel szemben fogantatja? Jelenlétükben melyik hivatalnok mert szusszanni? Ki mert valamit végrehajtani, amit ezek nem akartak? Ki próbálta megbosszulni azokat, akik ezeknek a gyilkosságai folytán veszítették életüket? Legfeljebb örültek akarhattak bosszút állni rajtuk, amikor egyesek maguk vonták magukra ezeknek a fegyvereit és azért fenyegették őket halállal, hogy azok döfjék le őket; mások mindenféle magaslatokról (vetették le magukat), vízben vagy tűzben keresték önként, bár-hogyan is a halált, és halálra szánt lelküket maguk dobták el maguktól.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Rövidítésjegyzék	5
1. Dionysos Halikarnasseus: Italia őslakossága (B)	7
2. Dionysos Halikarnasseus: Róma alapításának mondája (B)	9
3. Livius: Róma alapítása (B)	10
4. Dionysios Halikarnasseus: A patriciusok és plebejusok osztály- ellentéteinek kialakulása (H)	14
5. Dionysos Halikarnasseus: Servius Tullius reformjai (B)	16
6. Livius: A néptribunusi intézmény (B)	18
7. A XII táblás törvények töredékei (B)	20
8. Livius: A caudiumi vereség; Róma és Makedonia összehasonlítása (B)	31
9. Iustinus: Karthago alapítása (B)	38
10. Polybios: Róma és Karthago szerződése (H)	40
11. Polybios: Az első pun háború okai (B)	44
12. Polybios: Az első pun háború befejezése (B)	45
13. A karthagói zsoldosok zendülése (B)	46
14. Polybios: Hannibal hadereje (B)	49
15. Polybios: Agelaos beszéde a naupaktosi értekezleten (H)	50
16. Livius: V. Philippos makedón király és Hannibal tárgyalásai (B)	51
17. Polybios: V. Philippos és Hannibal szövetsége (H)	53
18. Livius: Róma és az aitoliai föderáció szövetsége (B)	54
19. Livius: Fabius Maximus (Cunctator) taktikája (B)	56
20. Livius: A cannaei csata (B)	61
21. Livius: Capua elpártolása Cannae után (B)	66
22. Polybios: A római köztársaság államszervezete (H)	68
23. Livius: A II. makedón háború lezárása (B)	71
24. Görög városok feliratai rómaiak részére (B — H)	73
25. Flamininus consul levele Chyretiai lakosaihoz (H)	75
26. Marcus Valerius levele Teos lakosaihoz (H)	75
27. L. Aemilius proconsuli decretuma (B)	76
28. Vizsgálat a meggyilkolt delphoi-i követek ügyében (H)	76
29. Róma vádirata Perseus makedón királynak (H)	77
30. Senatusi határozat Thisbai lakosainak kéréséről (H)	78
31. Polybios: Popillius Laenas követése Antiochosnál (H)	79
32. Diodóros: Az első szicíliai rabszolgafelkelés és kisázsiai visszhangja (B)	80
33. Strabón: A kilikiai kalózkodás és a rabszolgakereskedelem (H)	84
34. Appianos: Tiberius Gracchus reformmozgalmá (H)	85
35. Strabón: Aristonikos felkelése (B)	91
36. Róma szövetsége Méthymnai városával (H)	92
37. P. Popillius Laenas felirata (B)	93
38. Appianos: Gaius Gracchus (H)	93
39. A Gracchusok földosztásának felszámolása (B)	96

40. Velleius Paterculus: Az i. e. II. sz. második felének eseményei (B)	98
41. Gellius: Az itálikusok helyzete az i. e. II. században (B)	101
42. Létai város határozata M. Annius kitüntetéséről (H)	102
43. Diodóros: A második szicíliai rabszolgafelkelés (H)	103
44. Appianos: A szövetséges háború (H)	109
45. Florus: A szövetséges háború (B)	113
46. Egy Róma-barát polgár viszonytárságai a mithridatési háború idején (H)	114
47. Appianos: Marius és Sulla polgárháborúja, Sulla diktatúrája (H)	115
48. Plutarchos: Részletek Sertorius életrajzából (H)	124
49. Appianos: Spartacus rabszolgafelkelése (H)	128
50. Plutarchos: Crassus életrajzából Spartacus felkelése (H)	131
51. Az óróposi Amphiarao-szentély adómentessége (H)	134
52. Cicero: A római tőke a provinciákban (B)	136
53. Cicero: Asia provincia kormányzásáról (B)	137
54. Cicero: A provinciák kizsákmányolása (B)	141
55. Q. Cicero: De petitione consulatus (B)	143
56. Appianos: Pompeius diadalmenete Mithridatés fölött (H)	147
57. Sallustius: Catilina összeesküvése (B)	149
58. Cassius Dio: Az első triumviratus (B)	161
59. Appianos: Caesar első consulása (H)	163
60. Caesar: Pompeius hadereje (B)	165
61. Cicero levelezéséből (B)	166
62. Appianos: A második triumviratus megalakulása (H)	174
63. Velleius Paterculus: A polgárháború évei (B)	179
64. A rhósosi Seleukos kiváltságai (B)	184
65. Cassius Dio: Maecenas politikai tanácsai Augustusnak (H)	187
66. Cornelius Gallus Egyiptomban (B)	192
67. Res gestae divi Augusti (B)	193
68. Senatusconsultum de mense Augusto (B)	198
69. A cumae-i Augustus-szentély naptára (B)	199
70. Augustus kyrénéi edictumai (B)	199
71. Augustus vizsgálata és döntése egy családi viszályban (H)	203
72. Paulus Fabius Maximus javaslata az Augustus-kultusz kiterjesztésére (B)	204
73. Plinius: Adversa Augusti (B)	206
74. Velleius Paterculus: Tiberius és Seianus (B)	207
75. Tiberius és Seianus (B)	209
76. Tiberius és az uralkodókultusz (B)	210
77. Germanicus egyiptomi edictumai (B)	212
78. A decuriók terhei (B)	213
79. A vidéki lakosság terhei (B)	213
80. Tacitus: A numidiai Tacfarinas felkelése (B)	213
81. Tacitus: Boudicca britanniai felkelése (B)	215
82. Claudius levele az alexandriaiakhoz (B)	217
83. Claudius beszéde (a lyoni tábla és Tacitus) (B)	220
84. Nero beszéde a görögök felszabadításáról (H)	223
85. Columella: A colonusok szerepe (B)	224
86. Senatusconsultum de imperio Vespasiani (B)	226
87. Plautius Silvanus felirata (B)	227
88. Titus, Jeruzsálem elpusztítója (B)	228
89. Lex metalli Vipascensis (B)	229
90. Egy rossz termés következményei Kisásziában (B)	231
91. Kiszolgált katonák kiváltságai Domitianus alatt (B)	232
92. Az ifj. Plinius leveleiből (B)	234
93. Az ifj. Plinius hagyatéka (B)	237
94. Az észak-afrikai Villa Magna colonusainak törvénye (B)	237
95. Egy kyrénéi fürdő helyreállítása (B)	240
96. Ara legis Hadrianae (B)	240
97. Hadrianus manőver-bírálat (B)	241
98. Antoninus Pius döntése egy városi alapítvány felhasználásáról (H)	243

99. Egy daciai rabnő adásvételi szerződése (B)	244
100. Pécek »sztrájkja« Kisászában (B)	245
101. A pannoniai védőrendszer megerősítése (B)	245
102. Decretum Commodi de saltu Burunitano (B)	246
103. Senatusi jegyzőkönyv a Commodus meggyilkolását követő ülésről (B)	247
104. Caracalla edictuma (Constitutio Antoniniana) (B)	249
105. Héródiános: Augustus hadseregpolitikájának végzetes következményei (H)	250
106. Héródiános: Septimius Severus és a senatus (H)	251
107. Héródiános: Maximinus Thrax belső kormányzása (H)	252
108. Decretum Gordiani ad Scaptoparenos (B)	253
109. A lydiai colonusok helyzete a III. században (B)	255
110. A phrygiai colonusok helyzete a III. században (B)	256
111. A dominatus törvényhozásából (H)	257
112. Ammianus Marcellinus: Julianus császár jellemzése (H)	263
113. Ammianus Marcellinus: A hunok társadalmi rendje és szokásai (B)	266
114. Ammianus Marcellinus: Az alánok társadalmi rendje és szokásai (B)	268
115. Ammianus Marcellinus: A gótok letelepedése a római birodalomban (B)	269
116. Ammianus Marcellinus: A gótok és a thrakiai rabszolgák felkelése (B)	270
117. Libanios: A patrociniumokról (H)	271

A kereszténység történetéhez:

118. A III. század — Cyprianus egyházatyja megítélésében (B)	274
119. Áldozási igazolvány 250-ből (B)	275
120. Lactantius: A kereszténység üldözése 303-ban (B)	275
121. Galerius császár türelmi rendelete (B)	276
122. A mediolanumi türelmi rendelet (B)	276
123. A nikaiai zsinat (B)	278
124. A Donatus-féle eretnokség társadalmi háttere (B)	279
125. A késő római törvényhozás a katolikus vallás uralkodó helyzetéről (H)	281
126. Az agonisztikusok (circumcelliók) mozgalma (B)	284
127. A rabszolgák viselkedése a vallási viták idején (B)	284

Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felelős: Petró András igazgató
 • Felelős szerkesztő: Mezőfalviné dr. Várdy Edit
 Utánn nyomásra előkészítette: Mitrovics Réka
 Műszaki vezető: Telekes György
 Műszaki szerkesztő: Hülber Péter

A kézirat nyomdába érkezett: 1988. december

Megjelent: 1989. június

Példányszám: 2000

Terjedelem: 25,74 A/5 ív

Készült az 1986. évi negyedik kiadás változatlan utánn nyomásaként,
 gyorsmaratott kliséről, íves magasn nyomással,
 az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint .

88-4176 — Szegedi Nyomda

Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató

Raktári szám: 4605/III